З Б О Р Н И К
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LX/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LX/2

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др МОТОКИ НОМАЋИ,
Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

З Б О Р Н И К

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LX/2

НОВИ САД
2017

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Данка Вујаклија: Транскрипција и транскрипти у дигиталној ери 7

Иван Књижар: Проблем разграничавања прагматичких импликација у савременој лингвистичкој теорији 41

Владимир Поломац: О правопису и језику повеља и писама Вука Бранковића 59

Дејан Милорадов: Риђовка није риђа 71

Миливој Алановић: Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе 87

Нада Арсенијевић: Семантика и прагматика генитива с предлогом *прошив* 119

Јелена Редли: Типологија адноминалног пратилачког инструментала 135

Nina Ilić Matijević, Sabina Halupka-Rešetar: WH-phrases in the Nominal Domain in Serbian 149

Жарко Бошњаковић: Употреба инфинитива / *да* + презента у српским поморишким говорима у Румунији 167

Бојана Вељовић: Перфекат без помоћног глагола у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице . 191

Александра Лончар Раичевић, Нина Судимац: Акустички опис нагласка у говорима призренско-јужноморавског дијалекта 209

Дойчил Войводич: О вокативной системе современного русского языка (с особым акцентом на грамматический статус обращений типа *пап*! *мам*!) 227

Каталин Озер: Ословљавање старијих особа у немачком и српском језику 255

ХРОНИКА

Милан Ивановић, Милорад Дурутовић: Други међународни научни скуп *Српско језичко и књижевно насљеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас* 273

Зорица Никитовић: Научна конференција *Српско писано насљеђе и историја средњовјековне Босне и Хума* 278

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Гордана Штасни: *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*. 281

Јелка Матијашевић: Речју до модерне лингвистике 288

Милан Ивановић: Српски језик и србистика у постфактичком свијету 302

Рајна Драгићевић: Користан допринос славистици 310

Маја Марковић: Дејан Средојевић. *Фонетско-фонолошки опис акцената у стандардном српском језику – од специфичног ка општем* 318

Дејан Средојевић: Damir Horga, Marko Liker. *Artikulacijska fonetika. Anatomija i fiziologija izgovora* 323

М а р и ј а н а Ђ у к и ћ: Дејан Ајдачић. Етнолингвистика и поредбена фразеологија 327

Рецензенти 333

Упутство за припрему рукописа за штампу 335

Contents 341

UDC 81'1
UDC 003:004.4
Изворни научни рад

Данка Вујаклија

ТРАНСКРИПЦИЈА И ТРАНСКРИПТИ У ДИГИТАЛНОЈ ЕРИ*

У раду се настоје синтетизовати досадашња сазнања из области технике и методологије, а делимично и теорије транскрипције, с посебном фокусираношћу на савремене тенденције на датом плану. Транскрипција и транскрипти данас су нераскидиво повезани са компјутерским технологијама, које омогућавају једноставније, детаљније и поузданије бележење говорне грађе и креирање мултимедијалних корпуса, али и стандардизацију записа и записивања говора. Што је најважније, помоћу њих се могу креирати озвучени и вишеслојни дигитални транскрипти употребљиви у различитим друштвено-хуманистичким и интердисциплинарним областима истраживања. Предочени алати чекају (ширу) примену, проверу и разраду на српској говорној грађи.

Кључне речи: транскрипција, транскрипти, савремена методологија и техника транскрипције, софтвери за транскрипцију и анализу говорне грађе.

This paper intends to incorporate up-to-date findings in the field of transcription technique and methodology, and partially the theory of transcription with a special focus on contemporary tendencies in the field. Today, transcription and transcripts are inextricably linked to computer technology, which makes the recording of speech easier; as it is more detailed and more reliable, it makes the standardization of transcripts and the transcribing and creation of multimedia corpora possible. Most importantly, it can be used to create audio and multi-layered digital transcripts which can be used in interdisciplinary research fields as well as in various humanities and social sciences. The tools presented are awaiting (wider) application, review, and elaboration in spoken Serbian.

Keywords: transcription, transcripts, contemporary methodology of transcription and transcription technique, speech analysis and transcription software.

1. Увод

1.1. Савремена теоријска лингвистика и говорни језик. Усмереност доброг дела савремене теоријске лингвистике на језичку употребу и језичку варија-

---

* Рад је проистекао из реферата *Примена информационих технологија у формирању и обради корпуса говорних варијетета српског језика*, саопштеног на Међународном научном скупу *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност I* у Лесковцу, 12. априла 2014. године, и реферата *Софтвер за мултимедијалну анотацију* ELAN *и могућности његове примене у дијалектологији (српског језика)*, саопштеног на Деветом међународном интердисциплинарном симпозијуму *Сусрет култура* у Новом Саду, 1. децембра 2016. године, а настао је у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Захваљујем се проф. др Јасмини Грковић-Мејџор, проф. др Слободану Павловићу, доц. др Дејану Средојевићу и једном од рецензената рада на сугестијама и примедбама, на основу којих је урађена коначна верзија рада. Захвалност дугујем и доц. др Милошу Утвићу на техничкој помоћи и мср Милици Чавић на помоћи у вези са српско-енглеским и енглеско-српским преводима.

цију очитује се и у њеном наглашеном интересовању за говорне варијетете. Увиђа се да говорна грађа може помоћи у расветљавању многих теоријских питања, откривању правила образовања језичких облика, моделирању (у дијахронијском смислу) праоблика и утврђивању путева њиховог развоја (в. нпр. Mithun 2009). Лингвистичка теорија, чућемо у лингвистичким круговима заинтересованим за употребу језика, треба да пође од исходишног система – система говореног језика, а писани језик да разматра као прилагођавање тог полазног, фундаменталног система другом, секундарном каналу преношења информација (в. у Кибрик – Подлесская 2003: 2; 2006: 1; Плунгян 2008: 8–10).

1.2. Транскрипција – техника и методологија. Да би била доступнија за анализу, говорна грађа се преноси у писани медијум, тј. спроводи се транскрипција. О методама и техникама транскрипције, варијацијама које се на том пољу затичу, те о проблемима са којима се при транскрипцији истраживачи сусрећу, писано је релативно много, притом обично из угла једне дисциплине и једног језика / језичког варијетета. Главнина студија долази нам из области анализе дискурса и конверзационе анализе (Lapadat – Lindsay 1998: 3–4). Најчешће оне се заснивају на енглеском језичком корпусу.

У новије време пажња се посвећује примени информационо-комуникационих технологија у транскрипцији, формирању електронских корпуса транскрипата, те могућностима анализе таквих корпуса. Методолошка и теоријска питања транскрипције и варијације транскрипта почињу се разматрати у светлу нових медијума и с обзиром на нове алате који се за транскрипцију користе (в. нпр. Mondada 2007).[1] Притом непрекидан развој информационо-комуникационих технологија заједно са другим чиниоцима изискује и непрекидно „ажурирање" ове тематике.

У нашој научној средини техничко-методолошким и теоријским аспектима (пре свега, савремене) транскрипције посвећено је мање пажње, нарочито када је у питању бележење дијалекатске грађе (уп. Белић 2000: 249–255; Brozović 1963; 1981; Savić – Polovina 1989: 51–74; Сикимић 2005; Ћирковић 2007: 463–464; 2012: 27–30; Лончар Раичевић 2012; Bošnjaković – Sikimić 2013: 27–38; Ilić 2014: 150–152; Vuković[2] 2015).

1.3. Ка синтези досадашњих сазнања. Овај рад представља покушај синтетизовања досадашњих сазнања из области технике и методологије, а делимично и теорије транскрипције спровођене у оквирима различитих микролингвистичких и макролингвистичких (под)дисциплина и на различитим језичким корпусима.[3] Притом је акценат на приказу савремених тенденција на датом плану, нарочито када је у питању бележење територијалних

[1] Методологија транскрипције често се описује у документацији корпуса говореног језика (в. нпр. Gov. Slov.: http://www.korpus-gos.net/Support/About). На ову појединост пажњу ми је скренуо један од рецензената рада.

[2] Колико ми је познато, ауторка се у последњих неколико година бави израдом електронских дијалекатских корпуса, пре свега буњевачког и призренско-тимочког, и у том контексту техником и методологијом транскрипције (в. Vukovic: https://www.linkedin.com/in/teodoravukovic?ppe=1). На ауторкин рад пажњу ми је скренуо један од рецензената овог чланка.

[3] Синтеза је заснована првенствено на радовима објављеним на енглеском и руском језику и јужнословенским језицима.

говорних варијетета и њихово документовање у форми електронских језичких корпуса[4]. Сходно реченом, у фокусу се налазе микролингвистички и макролингвистички транскрипти говореног дискурса као електронски језички корпуси и широко заступљене компјутерске технологије које се користе при њиховом креирању, пре свега, програми ELAN (https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/), EXMARaLDA (http://exmaralda.org/en/about-exmaralda/) и Praat (http://www.fon.hum.uva.nl/praat/) (в. Schmidt 2011: 4).[5] С обзиром на ширину теме и количину простора предвиђену за излагање, рад је ограничен на следеће тематске целине: опште карактеристике транскрипта и транскрипције, макроструктура транскрипта и микроструктура транскрипта.

2. Транскрипција и транскрипти – опште карактеристике

2.1. О појму и термину транскрипција. У лингвистици се под транскрипцијом примарно подразумева поступак бележења гласовних карактеристика говора у виду посебног система писања. Термин је тада у суштини синониман са термином *фонетска* транскрипција (в. и уп. Ахманова 1969[2]: 478–479; Kristal 1988: 261–262; Боль. энц. сл.: 517–518; Hand. IPA: 3; Enc. Lang. & Ling.: 7817–7832; Клајн – Шипка 2008[4]: 1264; Subotić et al. 2012: 24; Heselwood 2013: 1, 267).[6] У ширем смислу, транскрипција се односи на стварање писане репрезентације говореног дискурса и његове структуре, што не значи нужно и бележење гласовних карактеристика говора, а што може укључити бележење паралингвистичких и невербалних акустичких појава утканих у говорни догађај, нпр. смеха, уздисаја итд., као и других аспеката људског комуникативног понашања, какви су гестови. У овом случају значење термина транскрипција преплиће се, односно једначи се са значењем термина *дискурсна* транскрипција, којој, за разлику од фонетске транскрипције, основни циљ није бележење гласовних карактеристика говора, већ фиксација појава у вези са организацијом дискурса и његове „локалне" структуре, због чега обично говорни одсечци подлежу стандардизацији приближавајући се мање-више стандардним писаним еквивалентима, када, у вези са односом према изговореном, тј. гласовној структури изговореног, у принципу, можемо говорити о *ортографској* транскрипцији у оквиру дискурсне транскрипције (в. и уп. Du Bois et al. 1993: 45, 73; Savić 1993: 54; Heselwood 2013: xiv; Расск. о сновид.: http://spokencorpora.ru/showtranshelp.py). Најшире дефинисано, транскрипција

[4] Обрада корпуса транскрипата за аутоматска претраживања, односно анотација корпуса, представљају посебну тему која је у овом раду само дотакнута. Поступци у изради референтних електронских, превасходно писаних, језичких корпуса, укључујући различите врсте анотације, описани су у Utvić 2013 (о предностима и недостацима анотације корпуса в. на стр. 29–30). О методолошким основама израде корпуса говореног језика в. Adolphs – Knight 2010. У вези са штокавском дијалекатском грађом в. пре свега поменути рад Vuković 2015.

[5] Пажња се поклања првенствено ручној транскрипцији. (Полу)аутоматска транскрипција није предмет посебног разматрања превасходно из разлога што су технологије за аутоматско препознавање спонтаног говореног српског језика, могли бисмо рећи, у повоју. О овим технологијама в. пре свега у Strik – Cucchiarini 2014, а у вези са српским језиком – AlfaNum: http://alfanum.ftn.uns.ac.rs/frameset-srpski.htm; уп. Utvić 2013: 70.

[6] У овом одељку генерално се говори о значењу појма и термина транскрипција. О различитим врстама транскрипције и суптилнијим разграничењима између појединих в. одељке 2.5.1. и 3.2.1.1.

би представљала поступак стварања писане или текстуалне репрезентације говора / говорног догађаја (уп. Kendall 2013[2]: 44).[7] Транскрипција, дакле, примарно подразумева записивање вербалних елемената комуникације, било да се грађа узима из аудио или видео записа или непосредно из говорног догађаја.[8] Она укључује различите нивое сегментације говора (гласовну сегментацију, обично и поделу говора на речи итд.), при чему је реч о додатним слојевима,[9] као и навођење разноврсних контекстуалних информација, односно метаподатака.

2.2. Транскрипција и примарна грађа. Суштински, транскрипција је увек анализа и интерпретација, а не верна репродукција појава које су предмет бележења. Селективност, субјективност и теоријска оптерећеност њена су инхерентна обележја. У томе транскрипција није усамљена – ни о чему што је предмет представљања није могуће свеобухватно знање. Наше виђење ствари која се приказује селективно је, обликовано је својствима нашег перцептуалног и когнитивног система, нашим искуствима и сврхом приказивања, иначе би то била права копија (в. у Lapadat – Lindsay 1998; уп. Heselwood 2013: 19).

По правилу данас се спроводи транскрипција аудио и видео записа говорног догађаја, при чему је и сам запис селективног карактера и као и транскрипт реконструише догађаје.[10] Процес селекције почиње већ избором опреме за снимање (аудио или видео уређаја), затим онога што ће се снимати, у случају употребе видео-уређаја, перспективе и места са којег ће се снимати итд., што, повратно, утиче на изглед транскрипта (уп. Bergmann 1985: 305; Mondada 2007: 811; в. и Mondada 2006). Непосредно бележење говора, тј. записивање говора у току његове реализације (тзв. жива транскрипција), пре свега када је у питању фонетска транскрипција говорних одсечака који садрже више од неколико слогова, не препоручује се (Heselwood 2013: 212).

2.3. Основна методолошка начела транскрибовања говора. Метод транскрипције и количина детаља који ће се забележити условљени су низом фактора – (под)дисциплином у чијим се оквирима спроводи истраживање, предметом истраживања, разлозима и циљевима записивања говора и др. (Mondada 2007: 810; Ћирковић 2007: 463; Bošnjaković – Sikimić 2013: 28; Heselwood 2013: 175–176; Meyerhoff et al. 2015: 99).

И поред разноврсних начина транскрипције, постоје неки основни захтеви који се намећу пред сваки транскрипт: читљивост, информативност,

---

[7] Остављају се по страни нека друга, специфична значења овог термина.

[8] Уколико се изађе из ужелингвистичких оквира, значење овог термина се шири, па ће, на пример, у истраживањима знаковног језика подразумевати и репрезентацију и мануалног и фацијалног гестовног понашања и, разуме се, примарну грађу представљаће видео-записи (в. у Meyerhoff et al. 2015: 104). У овом раду у фокусу су вербални елементи комуникације, те ће се на неке техничко-методолошке аспекте транскрипције невербалног понашања само скренути пажња (в. пре свега одељак 3.2.3).

[9] Ово је истакао један од рецензената рада.

[10] О условима у којима се спроводи транскрипција и техничкој опреми за снимање говора (пожељна фреквенција семповања, удаљеност микрофона од говорникових уста и др.) в. у Bowern 2008: 16–33; Heselwood 2013: 211–215; Schilling 2013: 217–248. Овде би ваљало истаћи да треба бити опрезан са форматом снимања: снимати у формату који не врши компресију звучног сигнала, када се неке информације из снимка губе. Уобичајен је wav формат.

доследност у примени транскрипционих знакова и компјутерска обрадивост (в. и уп. Savić – Polovina 1989: 51; Bošnjaković – Sikimić 2013: 28; уп. Сикимић 2005: 25). Данас се тежи изради дигиталних транскрипата који омогућавају различите врсте аутоматског претраживања. У вези са бележењем гласова у првом реду, истиче се да је неопходно направити компромис између следећих опречних захтева: прецизна транскрипција изговореног (детаљност), могућност аутоматског претраживања корпуса (уопштавање), примена транскрипционих правила која лако могу усвојити нефонетичари (једноставност) (в. и уп. Bowern 2008: 64; Verdonic et al. 2013: 1038; Kopřivová et al. 2014: 379). Потреба за таквим балансирањем постоји и када су у питању друге врсте транскрипције. На крају, да би се олакшало претраживање, и не само ради тога, потребан је неки вид стандардизације или нормализације транскрипта, односно саображавања одговарајућем писаном језичком стандарду (в. и уп. Carrilho 2010: 61–62; Šumenjak 2013: 45–48; Verdonic et al. 2013: 1038–1040; Kopřivová et al. 2014: 379–381; Vuković 2015).[11] Треба, међутим, имати у виду да се тзв. радни транскрипт и транскрипт припремљен за објављивање, односно јавну презентацију, могу значајно разликовати. Први, који је углавном приватан, усмерен је на аналитичка питања, а други, припремљен за публиковање у специфичним контекстуалним оквирима, оријентисан је на читљивост (уп. Mondada 2007: 810). Поред наведених захтева, скреће се пажња, нарочито у англосаксонској социолингвистичкој литератури, и на важност поштовања етичких принципа при креирању транскрипата и нежељеним последицама транскрипције која се спроводи применом нестандардног спеловања, тзв. респеловања[12] (в. у Meyerhoff et al. 2015: 105–106).

2.4. Транскрипција у светлу савремених информационо-комуникационих технологија. Данас су нам на располагању различити виртуелни простори, односно компјутерски програми у којима ће се записати говор: (а) програми који нису специјализовани за транскрипцију, на пример, Word, и (б) програми специјално дизајнирани за транскрипцију, какви су EXMARaLDA, бесплатни софтверски пакет за анотацију[13] аудио и видео записа и креирање и анализу корпуса говореног језика, и ELAN, бесплатни софтвер за анотацију

[11] Треба истаћи да се под нормализацијом могу подразумевати различите ствари. Генерално, нормализација би представљала процес прилагођавања текста који на било који начин одступа од стандардног језика (Vuković 2015). Нормализација се у контексту говорне и писане нестандардне језичке грађе може односити на свођење различитих фонетских / графијских ликова једне речи на један, стандардни језички или „стандардни" дијалекатски лик, нормализована грађа би представљала анотациони слој који се користи само за аутоматску обраду грађе, није видљив корисницима, а олакшава им претраживање нестандардне језичке грађе (уп. Archimob Corp.: 5–6; Vuković 2015).

[12] О респеловању в. у одељку 3.2.1.2.

[13] Анотација се генерално односи на придруживање података / податке придружене деловима примарне грађе. Када говоримо о анотацији аудио и видео записа, мислимо првенствено на припајање текстуалних ознака / текстуалне ознаке припојене одсечцима снимка, односно временског тока говорног догађаја. Типичан пример анотације у овом случају је текстуални садржај који представља транскрипцију одсечка звучне грађе (уп. Sloetjes 2014: 305). Када је у питању анотација корпуса, мисли се на поступак придруживања додатних информација деловима корпуса као што су информације о говорницима, логичкој структури текста, подаци о врсти речи, њеним граматичким обележјима итд. (уп. Utvić 2013: 27–29).

аудио и видео снимака и слика. Постоји и низ компјутерских алата за обраду говорне грађе који не обезбеђују посебан простор за записивање говора или простор није предвиђен за креирање дужих записа, односно транскрипата, на пример, Audacity (http://www.audacityteam.org/), бесплатни програм за снимање и обраду звучног сигнала, и Sound Forge (http://www.magix-audio.com/au/sound-forge/), комерцијални програм за дигиталну обраду звука. Оба програма погодна су за слушање снимака при транскрипцији у програмима као што је Word, с тим што је, чини се, Audacity једноставнији за коришћење. Програми визуализују звучни сигнал у виду таласа, односно осцилограма, нудећи различите могућности репродукције звука (нпр. брзине), што генерално одликује и софтвере за транскрипцију као што су EXMARaLDA и ELAN. Сваки сегмент таласа може се звучно репродуковати превлачењем мишем преко таласне површине која нас занима и одабиром опције за пуштање снимка или притиском одговарајућег тастера / одговарајућих тастера на тастатури.

Поједини програми специјализовани су за комплекснију обраду звучног сигнала, односно фонетску анализу.[14] Такав је Praat, бесплатни програм за фонетску анализу, синтезу и модулације говора и других звукова, као и за креирање фонетских дијаграма (на пример, анотиране тонске кривуље) квалитета штампаног текста. Овај програм омогућава и сегментацију и транскрипцију говорног сигнала. Дати програм је такође подесан за слушање снимака приликом транскрипције у програмима попут Word-а. Звучни сигнал се и овде представља у виду осцилограма, при чему се могу добити различите врсте спектограма.[15]

Развој компјутерских технологија које се користе у транскрипцији и анализи говорне грађе креће се у правцу интероперативности софтвера, омогућавајући, између осталог, да се говорна грађа обрађена у једном компјутерском програму лако пренесе у други (в. Babatsouli 2015: 22). Такве могућности нуде, на пример, EXMARaLDA и ELAN. Поред тога, софтвери за транскрипцију се интегришу повезујући се са програмским окружењима за статистичку обраду података, као што је то случај са софтверским системом Praaline (http://www.praaline.org/).

2.5. Савремене тенденције у изради транскрипата / корпуса транскрипата. У изради транскрипата, нарочито у изради транскрипата у форми јавно доступних корпуса говореног језика,[16] уочава се тенденција креирања мултимедијалних објеката који садрже озвучен транскрипт, тј. дигитални транскрипт повезан („линкован") са аудио или видео снимком (в. нпр. Расск. о сновид.: http://spokencorpora.ru/showcorplist.py), који може бити обогаћен и другим садржајима као што је то, на пример, дијалектолошка карта (в. нпр.

[14] С обзиром на то да је рад усредсређен на транскрипцију вербалних елемената комуникације, занемарују се програми за обраду видео-материјала. Скреће се само пажња на ANVIL (http://www.anvil-software.org/), бесплатни софтвер специјално дизајниран за анотацију видео-грађе.

[15] Неки могући изгледи радног прозора ELAN-а, EXMARaLD-е и Praat-а као и транскрипата начињених помоћу њих / у њима дати су у прилогу на крају рада.

[16] На сајту Нац. корп. русс. яз. (http://www.ruscorpora.ru/corpora-other.html) дат је списак постојећих електронских језичких корпуса.

Kopřivová et al. 2014: 381; Dyn. Synt. Atl. Dutch Dial.: http://www.meertens.knaw.nl/sand/zoeken/index.php).[17]

2.5.1. Врсте транскрипције. Савремени трендови у изради електронских корпуса говореног језика очитују се и у креирању више врста транскрипције, између којих се разлике испољавају пре свега у количини забележених детаља, степену саображености изговореном, односно стандардном еквиваленту, нарочито у вези са гласовном структуром, и начину графичког представљања говора. У таквим случајевима, пре свега када су у питању корпуси за различите врсте лингвистичких истраживања, једном врстом транскрипције се настоји приказати гласовна структура изговореног са мање или више фонетских детаља, када се обично говори о *фонетској* транскрипцији. Друга врста транскрипције, спроведена углавном с циљем да се обезбеди једноставнији приступ изговореном и фонетском транскрипту и олакша претраживање корпуса, подразумева у мањој или већој мери приближавање говорних одсечака стандардним писаним еквивалентима најчешће коришћењем писма и конвенција писања на одговарајућем стандардном језику, али не, по правилу, и конвенција употребе интерпункцијских знакова. Таквој транскрипцији није циљ да прикаже фонетску структуру говорног одсечка и она се обично назива *ортографска* транскрипција. То би у принципу значило да се једна реч пише исто без обзира на то како је изговорена. У пракси, ипак, ова два оделита типа транскрипције обично су мешовитог карактера. Поред тога, за сваки транскрибовани говорни одсечак може се дати и потпуно стандардна језичка верзија и превод на други, најчешће енглески језик (уколико није реч о енглеском језичком варијетету) (в. и уп. Sanders et al. 2004; Гришина 2005: 95; Костыркин 2009: 478–484; Skrelin et al. 2010: 110–111; Johannessen 2011: 45, 47–48; Heselwood 2013: 13–14, 20–25, 32; Šumenjak 2013: 42; Verdonic et al. 2013: 1037; Kopřivová et al. 2014: 379, 381; Tsay 2014: 579–580; Абаева 2015: 14; Clua – Lloret 2015: 90). Дакле, поред детаљније фонетске прибегава се и некој врсти нормализоване или стандардизоване транскрипције.[18]

Језички корпуси засновани на (доминантно) ортографској транскрипцији најчешће се креирају за морфосинтаксичка, семантичка и дискурсна истраживања. Није неуобичајено, па и када је у питању бележење територијалних језичких варијетета, да се у транскрипту речи које исто гласе у стандардном језику забележе ортографски, а да се оне које се разликују од стандардног лика или одсуствују у стандардном језику наведу мање-више у виду фонетског транскрипта, када се говори и о *обогаћеној (квазифонетској) ортографској* транскрипцији (в. нпр. Sanders et al. 2004; Юрина 2011: 60). Наилазимо и на случајеве, на пример, у транскриптима урађеним у оквирима конверзационе анализе, комбиновања респеловања и специјалне нотације, често унутар једне речи, када је акценат на изговорним детаљима (Heselwood 2013: 262). Са доминантном ортографском транскрипцијом фонетска тран-

[17] О постојећим праксама обликовања (етно)дијалекатског текста у нашој дијалектологији в. у Bošnjaković – Sikimić 2013: 31–38.

[18] У Von Waldenfels et al. 2014 истиче се да главнина доступних корпуса словенских дијалеката садржи транскрипте који се крећу између верне фонетске транскрипције и стандардне језичке репрезентације и да већином нису праћени звучном грађом.

скрипција се комбинује и у случајевима када је потребно забележити наставачку морфему, односно када је фонетски детаљ морфолошки и/или синтаксички релевантан (уп. Carrilho 2010: 61).

2.5.2. Системи обележавања и формати транскрипта – ка изради заједничког стандарда. Између језичких корпуса примећују се разлике у погледу коришћених система транскрипције (система обележавања). За различите језике, области истраживања и унутар различитих методолошких традиција настали су различити системи обележавања (CHAT, DT1, GTS итд.)[19] који се примењују уз помоћ различитих компјутерских алата, од којих сваки има сопствени модел организовања, презентовања и форматирања грађе. Тако је, на пример, у креирању корпуса турског говореног језика транскрипција спровођена применом система обележавања HIAT, у програму EXMARaLDA, помоћу којег су начињени EXMARaLDA (XML) текстуални фајлови, у транскрипцији за израду корпуса холандског говореног језика коришћен је систем обележавања CGN, а сама транскрипција вршена је у програму Praat, помоћу којег су добијени специјални Praat формати текста итд. (в. Schmidt 2011: 2–3). То би могао бити један од разлога због којег је за неке електронске корпусе говореног језика понуђено више излазних формата транскрипционог фајла – TEI (XML формат), Praat (текстуални формат), Folker (XML формат) и др., као и различите текстуалне визуализације транскрипта – RTF, PDF, Plain Text и др. (в. нпр. Spok. Turk. Corp.: http://std.metu.edu.tr/sample/corpus). С обзиром на велику разноврсност формата транскрипционих фајлова и система обележавања, а са појавом дигиталних истраживачких инфраструктура где се корпуси из различитих извора могу удруживати и обрађивати заједно, потреба за једним општијим, заједничким стандардом постаје све очигледнија (в. Schmidt 2011: 2). Предлаже се стандардизација транскрипције уз помоћ Смерница TEI, конзорцијума који развија и одржава стандард за репрезентацију текста у дигиталној форми (http://www.tei-c.org/index.xml; в. и Utvić 2013: 130–135). За транскрипцију говореног језика постоји ISO стандард заснован на TEI. На основи тог стандарда већ је развијена апликација која омогућава једноставну конверзију широко заступљених транскрипционих формата у фајлове усаглашене са TEI – TEI Drop (http://exmaralda.org/en/tei-drop-en/), који је део софтверског пакета за транскрипцију EXMARaLDA и који засада подржава (а) формате фајлова креираних у програмима CLAN/CHAT (в. CHILDES: http://childes.talkbank.org/), програм, формат и систем обележавања првобитно креирани за анотацију дечијег говора,[20] ELAN,

[19] Постоји велики број, ако не безброј, система обележавања и већина је посебно осмишљена за одређени корпус или пројекат (Schmidt 2011: 9).

[20] Овај алат припада систему и архиву дечије говорне грађе CHILDES (http://childes.talkbank.org/), који је саставни део система и репозиторијума TalkBank (http://talkbank.org/), највећег јавног репозиторијума говорне језичке грађе (уп. MacWhinney 2000/2017: 5; Schmidt 2011: 9). Радило би се о интегрисаном систему: CHAT – формат и систем транскрипције / анотације, и CLAN – програм који омогућава транскрипцију, анотацију и различите анализе транскрибоване грађе у формату CHAT (у којем је, иначе, доступна сва транскрибована грађа из базе TalkBank), пружајући притом могућност конверзије у формате које захтевају неки други програми за транскрипцију и анализу говорне грађе као што су Praat, ELAN, ANVIL, EXMARaLDA и др. (MacWhinney 2000/2017: 5–6, 12, 17).

EXMARaLDA, FOLKER (http://agd.ids-mannheim.de/folker_en.shtml), софтвер за транскрипцију, првобитно дизајниран за потребе израде корпуса немачког говореног језика за истраживања у оквиру конверзационе анализе,[21] и Transcriber (http://transag.sourceforge.net/), софтвер за анотацију говорног сигнала, првобитно креиран за транскрипцију вести,[22] и (б) системе транскрипције HIAT и cGAT (в. Schmidt 2011: 4, 17).[23]

2.5.3. Анотација корпуса. На крају, савремени транскрипти као електронски језички корпуси бивају анотирани с обзиром на различите језичке и нејезичке параметре (нпр. етикетирање врстом речи, граматичка анотација, придруживање информација о полу информатора, његовом образовању итд.) омогућавајући ефикасније аутоматско претраживање и олакшавајући квантитативну анализу грађе.

2.6. Закључне напомене. На самом крају, истакнимо да доступност више врста транскрипције, снимка говорног догађаја и стандардној језичке верзије записа, олакшава циркулисање транскрипата међу различитим хуманистичким, и не само хуманистичким, дисциплинама и поддисциплинама, док нам софтверски пакети као што је EXMARaLDA олакшавају рад са различитим корпусима говореног језика (када су у питању формат и системи транскрипције), коришћење више компјутерских програма за обраду говорне грађе, те стандардизацију транскрипције. Такви, мултимедијални објекти омогућавају да непрестано будемо у контакту са „примарном грађом", да избегнемо или смањимо утицај писаног медијума на интерпретацију говорне грађе, односно да заиста анализирамо говор а не његову писану репрезентацију. Ревизије транскрипата несумњиво се лакше спроводе уколико су они повезани са снимком.

3. Структура транскрипта. Без обзира на то да ли је реч о штампаној или дигиталној форми, устројство транскрипта могли бисмо сагледати преко његове *макроструктуре* и *микроструктуре*.

3.1. Макроструктура транскрипта. Макроструктура транскрипта тицала би се организације текстуалних елемената уопште и начина на који су они повезани са примарном грађом (изговореним / снимком изговореног) (уп. Schmidt 2011: 3, 9).

У макроструктуру транскрипта или транскрипт у ширем смислу могли бисмо уврстити и све метаподатке о транскрипту, тј. информације придружене транскрипту / корпусу транскрипата: низ информација о самој говорној ситуацији (у којој друштвеној ситуацији је остварен разговор, које су биле главне теме разговора, где је разговор сниман итд.), њеним учесницима (пол, старосна доб, образовање, занимање, стање артикулационог апарата итд.), транскрипторима,[24] језичким карактеристикама записаног говора, илустра-

[21] Софтвер је заснован на систему EXMARaLDA и интероперативан је са датим системом, од априла 2017. године дистрибуира се као саставни део EXMARaLD-е.

[22] Чини се да се овај софтвер све ређе користи.

[23] Опис формата транскрипционих фајлова и система транскрипције није предмет овог рада (в. Schmidt 2011).

[24] Овај израз за означавање особе која транскрибује говор преузет је из Ћирковић 2012: 28, нап. 9.

тивни модул (нпр. фотографија предмета који се у разговору описује) итд., као и блок информација које се не тичу само конкретног текста, као што су информације историјског, друштвено-културног или етнографског карактера, информације о пројекту у оквиру којег је креиран корпус, информације о општим конвенцијама транскрипције итд. (Гришина 2005: 98–109; Adolphs – Knight 2010: 42; Крючкова – Гольдин 2011: 366; Verdonic et al. 2013: 1037–1038; Kopřivová et al. 2014: 377). Притом ће репертоар информација и количина детаља зависити пре свега од намене корпуса. Свакако, у креирању јавних корпуса говореног језика боље је пружити што више метаподатака како би корисници што боље разумели забележени текст и језичко понашање говорника. Неки софтверски пакети за транскрипцију као што је EXMARaLDA садрже посебне алате за креирање корпуса транскрипата обогаћених метаподацима, анализу таквих корпуса и генерисање конкорданци.[25]

3.1.1. Означавање говорника. Када је у питању макроструктура транскрипта, транскрибовани садржај се, пре свега, повезује са говорником, који се може означити правим именом, псеудонимом, нумеричком ознаком, иницијалом имена, односно неким симболом или кодом, што зависи од низа чинилаца (уп. Savić – Polovina 1989: 54; Meyerhoff et al. 2015: 103, 117). Замена имена анонимном референцом обухваћена је стандардом TEI (в. у Utvić 2013: 66, нап. 6). Право име се избегава првенствено ради заштитите приватности учесника транскрибованог говорног догађаја, што регулишу и закони о заштити приватности.[26] Заштита приватности учесника комуникативног догађаја остварује се и кроз друге поступке у транскрипцији и креирању мултимедијалних корпуса, као што је изостављање (потенцијално) „осетљивих" говорних одсечака, модулације гласа и др., што онда намеће ограничења у лингвистичкој анализи (Adolphs – Knight 2010: 43). Неки софтвери за транскрипцију, као што су ELAN и EXMARaLDA, дозвољавају (а некада захтевају) експлицитно разврставање транскрибованих садржаја по говорницима, тј. експлицитно приписивање транскрипционих линија одређеном говорнику. Други, попут Praat-а, иако дозвољавају да се транскрипционе линије именују, немају експлицитни концепт за говорника (в. Schmidt 2011: 4).

3.1.2. Формати транскрипта и транскрипције. Највећи изазов представља спацијализација оствареног говорног догађаја, односно представљање његове временске реализације у транскрипту. Говорна грађа се у транскрипту, како у класичном штампаном тако и у дигиталном у саставу електронског корпуса, најчешће приказује као листа или драмски текст. Такав транскрипт у основи одликује линеарна репрезентација говора. У таквим случајевима говори се и о *линеарном* формату транскрипта: текстуални описи се нижу слева надесно, у редовима, тј. на (замишљеним) хоризонталним линијама (које следе једна за другом одгоре надоле и могу бити нумерисане), пратећи

[25] Често се, међутим, за израду корпуса не користе директно излазни фајлови из EXMARaLD-е, али могу послужити за личну употребу. На ове појединости пажњу ми је скренуо један од рецензената рада.

[26] О заштити приватности и анонимизацији в. Adolphs – Knight 2010: 43–44; Utvić 2013: 65–66; в. и Meyerhoff et al. 2015: 30.

временски редослед говорних одсечака, односно ред говорења учесника говорног догађаја, при чему се посебним симболима означава преклапање у говору. Други могући начин представљања говора заснован је на раздвајању говорника по колонама, где се говорни одсечци које су говорници истовремено изговорили (као и друге активности које су истовремено остварили) наводе у истом реду. Радило би се, дакле, о *колумналном* формату транскрипта. Говор се може представити и као нотни запис, у виду својеврсних партитура, тако што се за сваког говорника креира посебна хоризонтална линија, ред за транскрипцију у којем се исписује текст пратећи „ноте", тј. хоризонталну временску осу. То би био *партитурни* формат транскрипта. Овде се, дакле, говорни одсечци групишу према времену реализације, а преклапање двају или више говорника је представљено тако што симултани текстуални одсечци заузимају исти део звучног записа, тј. исти део временске осе (в. и уп. Savić – Polovina 1989: 52–54, 62–66; Mondada 2007: 812; Adolphs – Knight 2010: 45–47). Информације о времену садржане су у различитим аспектима нотације (в. Mondada 2007: 814), а могу се и квантитативно изразити, на пример, тако што ће се навести време почетка и завршетка издвојеног говорног одсечка (в. нпр. Расск. о сновид.: http://spokencorpora.ru/showcorplist.py).

Како је истакнуто, софтвери који се користе за транскрипцију намећу нам и одређену организацију говорне грађе обезбеђујући један или више излазних формата текста, који се у суштини своде на три гореописана формата.

Код софтвера који су данас уобичајени у транскрипцији говореног језика (ELAN, EXMARaLDA) организација грађе се заснива на *временски поравнатој* анотацији, тј. базична анотација је синхронизована са снимком.[27] Она се спроводи тако што се, упрошћено речено, сегмент снимка, односно звучног сигнала датог у форми таласа или осцилограма, обележи и у посебном пољу за унос текста, сегменту реда или транскрипционе линије, анотира преношењем говорног одсечка у писану форму,[28] при чему је означено време његовог почетка и завршетка, што се може задржати у излазном формату транскрипта. Тако добијамо својеврстан звучни транскрипт – транскрипт са линком који води до снимка, што би значило да, поједностављено говорећи, кликом на текстуални сегмент добијамо његову звучну репродукцију.

Код софтвера као што су ELAN и EXMARaLDA поље у којем се спроводи транскрипција устројено је као низ редова, својеврсних хоризонталних транскрипционих линија (енгл. *tier*), који се приписују говорнику и/или одређеном типу (врсти) анотације (нпр. вербална/невербална, ортографска/фонетска), а чији сегменти одговарају одређеним одсецима издвојене временске осе, односно звучног таласа. Типично, у горњем делу радног прозора налази се звучни сигнал у форми таласа на хоризонталној временској оси, испод њега налази се оделита хоризонтална временска оса, а испод ње транскрипционе линије или редови подељени на сегменте или „ћелије" у које се уносе анотације и које се приказују у односу на ту посебну временску осу.[29]

---

[27] У основи, исти принцип рада одликује и Praat. В. слике бр. 1, 3 и 5 на крају рада.

[28] Могуће су и друге врсте анотације, на пример, може се дати превод.

[29] У EXMARaLD-и екстерна временска оса се образује сегмент по сегмент како се креирају оделита анотациона поља у транскрипционом реду – почетак и крај једног анотационог поља одговарају почетку и крају једног сегмента временске осе.

Ово у основи одликује и Praat, с том разликом што у њему нема екстерне временске осе (Schmidt 2011: 4).[30]

Описани режим рада представљао би у ELAN-у изворни, тзв. анотациони режим рада. Софтверу су накнадно додата још два основна режима рада како би били олакшани специфични задаци у току транскрипције у ширем смислу: сегментациони и транскрипциони. Сегментациони режим рада, чији радни прозор у основи изгледа као у анотационом режиму рада, омогућава брзу и лаку сегментацију звучног сигнала – како слушамо снимак, притискањем тастера Enter усправним линијама спроводимо сегментацију снимка, односно транскрипционог реда, на мање јединице. Сегментирајући звучни сигнал ми заправо креирамо анотациона поља у која можемо уносити текст у транскрипционом режиму рада,[31] где су та поља устројена као радна табела.[32] Она се може приказати на више начина. На пример, по колонама се могу дати врсте анотација (нпр. колона за фонетску транскрипцију, колона за стандарднојезичку верзију записа итд.), поља за анотацију издвојених одсечака организована су као ћелије. Може се изабрати и приказ само једне врсте анотација.

Софтвери као што су ELAN и EXMARaLDA обезбеђују дефинисање врсте реда, где би свака врста представљала посебан слој транскрипције / анотације, и одређену хијерархизацију редова (уп. Schmidt 2011: 4). На пример, у ELAN-у можемо дефинисати ред за вербални и ред за невербални садржај, главне или независне редове, који садрже анотације директно повезане са временским интервалом, и зависне редове, који садрже анотације повезане са анотацијама у реду који им је надређен (ELAN Manual: 187). EXMARaLDA притом оперише са три апстрактна реда: транскрипциони, анотациони и дескриптивни. Транскрипциони редови садрже примарне информације, тј. транскрипцију речи које је одређени говорник изговорио укључујући и опис „нефонолошких" појава као што су кашаљ и паузе. Анотациони редови садрже информације зависне од примарних редова, на пример, стандарднојезичку верзију записа. У дескриптивним редовима могу се навести секундардне информације, које су независне од транскрибованих речи итд., на пример, гестови (уп. Schmidt 2011: 4–6). Ово, наравно, не значи да није остварива целокупна транскрипција у транскрипционим редовима.

Овакви софтвери, дакле, омогућавају вишеслојну транскрипцију у партитурном формату обезбеђујући више врста редова за једног говорника, те су подесни за дискурсну и конверзациону транскрипцију спонтаног дијалошког или полилошког говора (уп. Meissner – Slavcheva 2013: 32–33). Тако, на пример, у EXMARaLD-и за сваког говорника можемо креирати посебан ред у којем ће се спровести само транскрипција вербалних елемената комуникације (први слој транскрипције) и ред у којем ће бити забележени само невербални елементи комуникације (други слој транскрипције), при чему ће анотације пратити временску осу, те ће се оно што је истовремено реализовано забележити испод истог одсечка временске осе. На тај начин, на пример, можемо прецизно визуализовати преклапања у говору.

[30] Уп. слике бр. 1 и 3 са сликом бр. 5 на крају рада.
[31] Наравно, транскрипција се може спроводити и у анотационом режиму рада.
[32] В. слику бр. 2 на крају рада.

Софтвери као што су ELAN и EXMARaLDA обезбеђују и различите излазне транскрипционе фајлове и формате излазних транскрипата омогућавајући, односно олакшавајући, коришћење више програма за транскрипцију и анализу говора (нпр. грађа се може извести као Praat TextGrid или CHAT фајл у оба програма), извоз грађе у програме који омогућавају квантитативну, односно статистичку обраду података (нпр. у оба програма грађа се може извести као чист текст – TXT фајл, који се може обрађивати у програму Excel и из њега извести у неки програм специјализован за статистичку анализу), израду различитих врста класичних транскрипата, транскрипата у форми интерлинеарног текста, у којем се врсте анотација групишу по редовима (нпр. у првом реду може се дати фонетска транскрипција, у другом ортографска, а у трећем превод на неки други језик), мултимедијалних, озвучених транскрипата,[33] затим креирање титлова за видео-снимке, извоз грађе као листе речи (у ELAN-у), чиме је обезбеђена вертикализација текста за анотацију корпуса (уп. Vuković 2015), итд.[34] С обзиром на интероперативност ELAN-а и EXMARaLD-е и њихову интероперативност са програмом Praat (нуде могућност да се у оквиру њиховог радног прозора говорни одсечак отвори у Praat-у), као и са неким другим програмима за транскрипцију и анализу говора, истраживачу је знатно олакшано коришћење различитих компјутерских алата у обради говорне грађе.

3.1.3. Закључне напомене. На послетку, можемо закључити да нам савремени софтвери за транскрипцију нуде један посебан компјутеризован облик фиксације говорног догађаја приказујући снимак и транскрипт у интегралном виду и пружајући различите могућности одређивања и представљања времена реализације говорног догађаја и појава реализованих унутар њега, што несумњиво има утицаја на интерпретацију забележеног и даљу анализу (уп. Mondada 2007).

3.2. Микроструктура транскрипта. Микроструктура транскрипта односила би се на спецификацију форме и садржаја самих текстуалних елемената (уп. Schmidt 2011: 3, 9).

Како је истакнуто, транскрипција подразумева пре свега записивање вербалних, строго узевши *језичких* елемената комуникације, али може укључити и бележење невербалних, паралингвистичких и екстралингвистичких елемената. Генерално, препоручује се бележење свих вербалних одсечака укључујући и недовршене, поновљене, преформулисане и сл. језичке јединице.

3.2.1. Транскрипција вербалних елемената. Два основна вида транскрипције вербалних елемената, видели смо, јесу фонетска и ортографска транскрипција. За неке електронске корпусе говореног језика ортографска транскрипција је обезбеђена (полу)аутоматском конверзијом претходно начињеног стандардизованог фонетског записа у ортографски помоћу конвертора специјално дизајнираног за транскрибовани језички варијетет (в. нпр. Johannessen 2011: 47).

[33] В. слику бр. 4 на крају рада.
[34] Овим нису исцрпене могућности описиваних софтвера.

3.2.1.1. Врсте транскрипције. У зависности од тога да ли се записују гласови или прозодијска, односно супрасегментна обележја, разликују се *сегментна* или *гласовна* и *супрасегментна* или *интонациона* транскрипција (в. и уп. Боль. энц. сл.: 517–518; Heselwood 2013: 141).

У вези са транскрипцијом гласовних елемената суптилнија разграничења праве се између *фонемске* или *фонолошке* транскрипције, која подразумева бележење фонема, и *фонетске* транскрипције, где се гласови бележе према својој артикулаторној, односно аудитивној природи, независно од функције коју имају у језику, када можемо говорити о фонетској транскрипцији у ужем смислу (в. и уп. Ахманова 1969[2]: 479; Kristal 1988: 261–262; Боль. энц. сл.: 518; Hand. IPA: 28–29; Enc. Lang. & Ling.: 7769, 7807; Heselwood 2013: 141). Фонолошка транскрипција ставља се и у опозитни однос са *алофонском*, која се може спровести тек када је познат фонолошки систем варијетета који се транскрибује, а код које је могуће изразити, у конвенцијама, везу између записаних алофона и фонема чије реализације алофони представљају (Hand. IPA: 29; Enc. Lang. & Ling.: 7811–7812, 7819; Heselwood 2013: 155–157). Алофонски детаљи се бележе у различитој мери у зависности од циља транскрипције (Kristal 1988: 70) и није неуобичајено да фонолошка транскрипција у неким сегментима буде алофонска, када се говори и о *селективно уској* или *делимично алофонској* транскрипцији (Enc. Lang. & Ling.: 7812).

Неретко у литератури наилазимо на дистинкцију *уска*: *широка* (фонетска) транскрипција, која се добрим делом своди на дистинкцију фонетска (у ужем смислу): фонемска транскрипција. Ипак, пре би се могло говорити о једном континууму, односно о *ужој* и *широј* транскрипцији (в. и уп. Ахманова 1969[2]: 479; Hand. IPA: 28–30; Kristal 1988: 261; Enc. Lang. & Ling.: 7809–7810, 7819; Subotić et al. 2012: 24; Heselwood 2013: 144–145).[35]

У фонемској или алофонској транскрипцији уобичајено је да се речи раздвајају белинама мада је њихова теоријска оправданост проблематична и питање је да ли и у којој мери одражавају фонетску реалност, нарочито када је у питању спонтан говор. Треба притом разликовати фонолошку реч од ортографске (в. и уп. Hand. IPA: 29; Heselwood 2013: 176; Subotić et al. 2012: 114). У фонетској транскрипцији у оквиру електронских корпуса који нуде и ортографску транскрипцију, наилазимо и на случајеве раздвајања ортографских речи остварених као једна, јединствена прозодијска или фонолошка реч усправним цртама (нпр. чеш. já|sem), што се образлаже потребом да се сачува информација о месту где се налази граница ортографске речи и успостави кореспонденција („један на један") између „токена"[36] у ортографском и фонетском транскрипту, што на крају олакшава претраживање корпуса у оба транскрипта (Kopřivová et al. 2014: 379). У случајевима гласовних промена, односно различитих гласовних сливања у сандхи-позицији, тешко је, а питање је и колико је оправдано, белинама раздвојити такве структуре (уп. Heselwood 2013: 176).

[35] У зависности од количине забележених детаља и други видови транскрипције (на пример, дискурсна транскрипција) могу се посматрати у оквирима датог континуума.

[36] Овај израз је присутан у српској корпусној лингвистици (в. нпр. Utvić 2013: 27, 28 и др.).

На основу тога да ли се при фонетској транскрипцији судови о садржају транскрипције (гласовним елементима) доносе позивањем на фонолошки систем или искључиво на транскрипторове перцептивне утиске, који се онда приписују фонетским категоријама, успоставља се дистинкција између *систематске* и *импресионистичке* транскрипције (в. и уп. Enc. Lang. & Ling.: 7807–7809, 7819; Heselwood 2013: 145). Управо на основу овог критеријума неки аутори издвајају два вида уске транскрипције: алофонску или *систематску уску* транскрипцију и импресионистичку или *општу фонетску* транскрипцију (Hand. IPA: 28–29). Обично је у ситуацији када се ништа не може претпоставити о фонолошком систему говора који је предмет транскрипције неопходно забележити што више фонетских детаља јер не знамо која ће се фонетска обележја показати релевантним, што се спроводи у првој фази теренског истраживања непознатог говора или у клиничкој транскрипцији атипичног („поремећеног”) говора (в. и уп. Hand. IPA: 28–29; Enc. Lang. & Ling.: 7807–7809; Heselwood 2013: 221, 257).

Фонетичари упостављају и дистинкцију између *оријентисане ка говорнику*, коју нам илуструју транскрипције које сумирају или анотирају палатограме и артикулограме, и транскрипције *оријентисане ка транскриптору*, каква ја импресионистичка транскрипција, а у новије време издваја се и транскрипција *оријентисана ка говорном сигналу*, што би илустровале транскрипције које сумирају или анотирају акустичке инструменталне записе (в. и уп. Hand. IPA: 36–37; Heselwood 2013: 143). Знатан број истраживања показао је да два или три различита положаја уста могу произвести исту резонанцу и обрнуто, да прилично различита својства говорног сигнала могу потицати од веома сличних облика вокалног тракта када варира основна фреквенција тона (в. у Heselwood 2013: 143).

На крају, фонетичари данас упозоравају на важност раздвајања *инструментално независне* и *инструментално зависне* транскрипције.[37] У првом случају транскрипција је спроведена без инструмената за фонетску анализу, у другом може се радити о транскрипцији инструменталног записа (не непосредно говора који инструментални записи представљају) или о транскрипцији уз помоћ инструмената, када се информације које пружају инструментални записи користе као помоћно средство при транскрипцији појединих говорних одсечака (Heselwood 2013: 170). Нарочиту помоћ пружају програми као што је Praat, помоћу којег се могу, између осталог, спровести различите акустичке анализе, направити спектограми, измерити форманти, основна фреквенција тона, интезитет звука, визуализовати тонске и интезитетске кривуље и др. Тако, на пример, у случају дужег снимка, довољно је да мишем селектујемо један мањи део осцилограма и задамо команду за увећање уз претходни одабир опције Show Pitch да би се испод осцилограма приказао спектограм са тонском кривуљом.

У изради савремених корпуса дигиталних транскрипата често се спроводи мешовита транскрипција: транскриптори се ослањају на своје перцептивне утиске али користе и инструменте за фонетске анализе говора (в. нпр. Šumenjak 2013: 40). Ваљало би ипак скренути пажњу на чињеницу да се

[37] О класификацијама транскрипције в. у Heselwood 2013: 141–177.

објекти добијени инструментално зависном и они добијени инструментално независном транскрипцијом (истог сегмента говорног сигнала) могу разликовати до те мере да више не говоримо о истим ентитетима, јер сигнал који долази до мозга као посебан објекат свести, тј. трансформишући се у посебан објекат свести (својеврсни „аудитивно-перцептивни" објекат или „аудитивни перцепт", глас), није сасвим исти као исти сигнал који стиже до система за акустичку анализу дизајнираног за прављење спектограма и таласних форми. Из тог разлога се предлаже да се ови видови транскрипције раздвоје и да у оквиру једног транскрипта буду дати у одвојеним редовима, што, видели смо, омогућавају бројни софтвери за транскрипцију и фонетску анализу говора (в. у Heselwood 2013: 143, 181–182, 228–229, 237–238 и др.). Међутим, то је у пракси тешко изводљиво када су питању већи корпуси говореног језика, чија је израда само по себи дуготрајна, напорна и скупа (Adolphs – Knight 2010: 44; Bošnjaković – Sikimić 2013: 28). Имајмо у виду и да различити инструменти (односно делови опреме који се користе у инструменталној фонетској анализи) употребљени при транскрипцији могу дати различите резултате, што могу произвести и различито подешени параметри исте апаратуре (Heselwood 2013: 194).

Генерално у вези са импресионистичком фонетском транскрипцијом немогуће је рећи прецизно колико дугачак говорни одсечак треба слушати одједном. Неки истраживачи сматрају да би оптимум био 4 слога до 5 слогова. Док једни сматрају да би било идеално да се импресионистичка транскрипција спроводи „на слепо", тј. да се транскриптор први пут сусреће са садржајем који је предмет транскрипције, други сугеришу да претходно искуство са датим садржајем олакшава транскрипцију. Треба имати у виду да претходна очекивања имају јак утицај на импресионистичку транскрипцију (в. у Heselwood 2013: 213). Поједини истраживачи препоручују да се један одсечак слуша највише три пута у случају када је потребно решити неслагање међу транскрипторима у вези са датим одсечком. Међутим, ми се можемо при слушању фокусирати на различите аспекте изговореног, нпр. на место артикулације првог сугласника, квалитет самогласника, кретање тона итд. Веома корисна стратегија за утврђивање идентитета говорног одсечка је имитација онога што се чује, у литератури позната и као „моторичка емпатија". Дигитална аудио-технологија омогућава подешавање броја понављања и манипулисање брзином и редоследом репродукције говорних одсечака помажући при утврђивању гласова, дифтонага, африката и гласовних скупина, коартикулационих ефеката и др., али се тада анализа окреће ка говорнику и више није реч о анализи говора у својој природној реализацији (в. у Heselwood 2013: 213–215).

Није неуобичајено да (импресионистичку) транскрипцију провери више квалификованих транскриптора и развијене су различите методе којима се утврђује подударност записа истог говорног одсека. Разуме се, свака од њих има и извесних слабости (Heselwood 2013: 215–220). На крају, поставља се питање да ли више субјективних судова ствара објективнији суд. Са феноменолошког становишта посматрано, предмет импресионистичке транскрипције јесу аудитивно-перцептивни објекти који постоје само у свести слушаоца. У том смислу, транскриптори не могу приступити истој грађи, те се једино

може говорити о интерсубјективности (Heselwood 2013: 203–204, 206–209, 215). На страну се остављају случајеви грешака, превида или пропуста у транскрипцији попут оних у куцању или оних који се тичу приписивања једног говорног одсечка погрешној категорији, погрешној у односу на унапред утврђену конвенцију транскрипције, односно унапред одређен однос „ознаке" и „означеног". Стога је свакако корисно да транскрипт провери барем још један транскриптор.

3.2.1.2. Фонетске нотације. Када је у питању фонетска нотација, неки фонетичари разликују *праву фонетску* транскрипцију – уколико је представљање гласова утемељено у фонетској теорији и остварено помоћу специјалних фонетских симбола дефинисаних фонетском теоријом, *протофонетску* транскрипцију – уколико је бележење гласова у чијој основи лежи фонетска теорија реализовано помоћу ортографских знакова (графема које се користе у писању), и *псеудофонетску* транскрипцију / *респеловање* – уколико је у питању теоријски неутемељено представљање гласова помоћу ортографских знакова, при чему би респеловање подразумевало ситуације када се за фонетску транскрипцију користе конвенције писања на одређеном језику уз извесне измене извршене с циљем да одређена графема, односно комбинација графема, увек одговара једном гласовном елементу, условно речено, фонеми (Heselwood 2013: 20–24, 28–29).[38]

Најраспрострањенији систем нотације који се користи у фонетској транскрипцији јесте „међународна фонетска азбука" – IPA (енгл. International Phonetic Alphabet), коју је креирало Међународно фонетско удружење и која представља праву фонетску нотацију засновану на међународном фонетском стандарду (Kristal 1988: 148, 262; Heselwood 2013: 112–119). Најрецентнија проширена верзија IPA азбуке је из 2015. године и доступна је на званичном сајту IPA (https://www.internationalphoneticassociation.org/content/ipa-chart), преко којег се може доћи и до IPA фонтова (https://www.internationalphonetic-association.org/content/ipa-fonts). Систем IPA симбола доступан је и као језик на тастатури и у оквиру различитих софтвера за транскрипцију, попут ELAN-а и EXMARaLD-е (в. у Babatsouli 2015: 19).

У транскрипцији се користе и други системи фонетске нотације, на пример APA (енгл. American Phonetic Alphabet) (в. Babatsouli 2015: 19), и није неуобичајена употреба и протофонетске и псеудофонетске нотације засноване на писму на којем се пише језик с којим је транскрибовани варијетет у вези (Enc. Lang. & Ling.: 7807; Šumenjak 2013: 43 и др.). Но, у социолингвистичкој литератури наилазимо на став да би у бележењу фонетских детаља уместо респеловања било боље користити фонетско писмо као што је IPA будући да респеловања могу, између осталог, стигматизовати говорника (Meyerhoff et al. 2015: 105–106).[39]

Један од система нотације који се користи у креирању корпуса дигиталних транскрипата јесте SAMPA (енгл. Speech Assesment Methods Phonetic

[38] Термине (*права*, *прото-*, *псеудо-*) не треба узимати у вредносном смислу (Heselwood 2013: 21).

[39] О још неким системима транскрипције гласова в. у Babatsouli 2015: 19.

Alphabet), односно, у проширеном виду, X-SAMPA (в. нпр. Skrelin et al. 2010: 110; Абаева 2015: 14; уп. Enc. Lang. & Ling.: 7807). Ове нотације су настале у време када Unicode још није постојао (1980), односно када још увек није био широко прихваћен (1995). Идеја је била да се симболи IPA нотације представе у дигиталном тексту карактерима Америчког стандардног кода за размену информација (енгл. American Standard Code for Information Interchange, скр. ASCII). Неки IPA симболи који су већ део ASCII репертоара, попут малих слова енглеске абецеде, представљени су сами собом, док се остали симболи представљају неком специјалном секвенцом ASCII карактера. Тако би, на пример, запис имена *Урош* у IPA репертоару – [uroʃ], био представљен следећим низом ASCII карактера – [uroS] (в. и уп. Wells 1995; Enc. Lang. & Ling.: 7807; в. и Utvić 2013: 72–74; Heselwood 2013: 129–130).[40]

Поменути стандарди нотације пружају и репертоар знакова за бележење прозодијских обележја речи, као и других несегментних особина. Треба, међутим, скренути пажњу на чињеницу да нотација IPA није широко заступљена у бележењу интонације, односно кретања тона. Уместо ње обично се користе прилагођени грчки акценатски симболи (в. у Heselwood 2013: 127–128). У бележењу интонационих образаца користе се и арапски бројеви (нпр. 1 – низак, 5 – висок, 51 – висок силазан тон) (в. Gandour 1979), те велика акронимна слова (нпр. H – енгл. high ‘висок’, L – енгл. low ‘низак’), као у систему интонационе нотације ToBI (енгл. Tone and Break Indices), где се користе још неки знакови (* – енгл. accent ‘акценат’, % – енгл. boundary accent ‘гранични акценат’ и др.) (в. Pierrehumbert 1980; ToBI: http://www.ling.ohio-state.edu/~tobi/), X-SAMPA нотацији (в. Wells 1995) или INTSINT нотацији (енгл. Transcription System for Intonation) (в. Hirst 2004; в. и у Heselwood 2013: 127–128). Како је већ истакнуто, бројни софтвери за транскрипцију омогућавају да се у посебним редовима забележе различите врсте и нивои транскрипције, те би се прозодијска обележја (чије навођење може смањити читљивост текста) могла дати и у посебном реду.

3.2.1.3. Груписање базичних транскрипционих јединица у веће јединице. Веома комплексан задатак је организовати базичне транскрипционе јединице у јединице аналогне (али не и идентичне) реченицама у писаном језику. Нередко се истиче да је сегментација говора (пре свега, оног прототипичног говореног језика) на реченице проблематична имајући у виду преформулације, прекидања, понављања, преклапања и сличне говорне појаве, прогресивну и регресивну експанзију десне стране „реченице”, тешкоће у утврђивању јунктура, с једне стране, и проблем лингвистичког одређења појма реченица и њене идентификације, те упитност постојања такве јединице у говору, с друге стране, због чега неки транскрипти не садрже клаузалне границе и сентенцијалне маркере, односно уопште не групишу базичне транскрипционе јединице у веће ентитете (в. и уп. Kristal 1988: 220; Auer 1992; Chafe 1994: 58; Костыркин 2009: 492; Johannessen 2011: 48; Schmidt 2011:

[40] Како М. Утвић примећује, с обзиром на подршку коју – у погледу коришћења Unicode репертоара – сада нуде оперативни системи и програми за уређивање текста, као и софтвери за креирање и управљање корпусима, X-SAMPA ће вероватно ускоро застарети.

11). Иако би се рекло да усмени дискурс као писани има своју локалну и глобалну структуру (в. Кибрик – Подлесская 2006: 2), тј. своје „реченице" и „пасусе", као и веће целине од пасуса, он се устројава према правилима другачијим од оних која важе за писани језик (уп. Savić – Polovina 1989: 53).

Досада су у транскрипцији, како фонетској тако и ортографској, препознате следеће веће транскрипционе јединице, тзв. јединице анализе: различите врсте тонских / интонационих / елементарних дискурсних јединица, јединице остварене у „једном даху" (дискурсни одсеци говора реализовани између пауза), клаузе (једнопредикатске структуре), различити типови синтаксичких фраза (нпр. синтагма (бун)сецу са којом оперише класична јапанска граматика), искази, пропозиције, говорни чинови, те редови говорења, тј. размене или тачке могућег завршетка реда говорења и разговорни пасуси (в. нпр. Chafe 1988; 1994: 53–70; Savić – Polovina 1989: 55–59; Auer 1992: 48–49; Du Bois et al. 1993: 46–47; Кибрик – Подлесская 2003: 7–9; 2006: 2–15; Средојевић 2007: 13; Костыркин 2009: 488–489; Vila et al. 2010: 106; Schmidt 2011: 11; Šumenjak 2013: 36–37). Јединице анализе издвајају се на основу прозодијских, тј. интонационих, синтаксичко-семантичких и/или комуникативно-прагматичких критеријума, сходно циљу и теоријским оквирима истраживања, те природи и намени корпуса. Као и када су у питању други говорни сегменти, истраживачи могу имати различита схватања о једном истом типу транскрипционе јединице, нпр. о томе шта би представљало једну интонациону јединицу. Није неуобичајено да се у транскрипцији кадентне, антикадентне и полукадентне тонске јединице утврђују више интуитивно и произвољније (в. нпр. Šumenjak 2013: 37). Није неуобичајено ни да се у транскрипту маркира више врста већих транскрипционих јединица, на пример интонационе јединице и разговорни пасуси, што у виртуелном простору какав нам нуди ELAN може бити систематичније и прегледније урађено. У неким софтверима за транскрипцију као што је Transcriber дефинисани су разговорни пасуси и простор у којем ће се навести тема разговора, која се сматра релевантним параметаром у креирању мултимедијалних корпуса. Међутим, треба имати у виду да такав вид организације говорне грађе није прикладан за све корпусе и поткорпусе, нарочито не за корпусе спонтаног, свакодневног говора пуног дигресија, које отежавају тематску организацију транскрипционих јединица (уп. Гришина 2009: 184, 186).

3.2.1.4. Елементарне дискурсне јединице. Утисак је да се у транскрипцији говора за различите микролингвистичке и макролингвистичке анализе најцелисходнијом показала сегментација говора на тзв. интонационе јединице, које се називају и интонационе групе / фразе / синтагме, тонске јединице или елементарне дискурсне јединице или (минимални) кванти дискурса, што је нарочито присутно у дискурсним истраживањима говора. Треба, међутим, нагласити да се дати називи у литератури употребљавају потпуно или делимично синонимно, зависно од језичке средине и лингвистичке школе којој истраживач припада, а наилазимо и на различита одређења истог термина (уп. нпр. Kristal 1988: 258; Savić – Polovina 1989: 55; Du Bois et al. 1993: 47; Chafe 1994: 63; Кибрик – Подлесская 2006: 2; Гришина 2009: 183, 186, 189–200).

Начелно, типична интонациона јединица представља говорни одсечак изговорен као једна кохерентна интонациона целина са најмање једним нуклеусним тоном, тј. акценатским центром, који (говорни одсечак) на когнитивном плану, претпоставља се, одговара јединици „идеје", „знања" (вербализује одређену информацију на коју је говорник усредсредио своју пажњу у датом тренутку, односно укупност информација коју селективна свест може држати у активном стању), а на синтаксичком – клаузи. Са физиолошког становишта посматрано, у типичним случајевима радило би се о језичкој секвенци изговореној „у једном даху". Обично се разликују интонационе јединице са тзв. континуативном интонацијом или интонацијом зареза (енгл. *comma intonation*), која, упрошћено речено, сугерише да исказ није завршен, тј. да ће још нешто бити речено – маркира илокутивну незавршеност, и интонационе јединице са терминативном интонацијом или интонацијом тачке (енгл. *period intonation*), која сугерише да је говорник једну своју мисао или више „идеја" заокружио, довео до некаквог, барем привидног, краја – маркира илокутивну завршеност. Ова два типа интонационих јединица неретко се у транскрипту разграничавају, мада није увек лако одредити да ли је реч о континуативној или терминативној јединици. С обзиром на семантички садржај интонационе јединице се деле на *суп̄ст̄ант̄ивне* и *рег̄улат̄орне*. Прве вербализују идеју догађаја или стања (нпр. *Гледа фудбал.*), а друге регулишу проток информација (нпр. интонационо издвојена лексема *онда* као текстуални конектор). Поред тога, интонационе јединице могу бити и *фраг̄мент̄арне*, на пример, у случају преформулације исказа, прекидања говорника итд. (уп. Урошевић 2015: 28–30). Неки транскриптори се у одређивању интонационих јединица доследно држе прозодијских или прозодијско-прагматичко-семантичких критеријума, други комбинују ове и синтаксичке критеријуме, који у одређеним случајевима имају пресудну улогу (в. нпр. Кибрик – Подлесская 2006: 2–15). Посебним симболима или у виду метатекстуалних коментара могу се обележити комуникативне функције датих говорних одсечака (изјава, питање, наредба и др.). Одређивање комуникативне вредности исказа, односно врсте говорног чина (предлог, сагласност, захвалност, извињење итд.), сматра се релевантним параметром у креирању мултимедијалних корпуса (в. Гришина 2009: 183, 186, 189–200).

ЕДЈ се могу анотирати с обзиром на различита прозодијска обележја: врста интонације, тј. кретање тона унутар једне интонационе јединице (нпр. узлазна, силазна и равна), логички или примарни (тзв. главни или носећи) акценат, остали акценти (тзв. секундарни акценти), тонска обележја речи са примарним и секундарним акцентом и већих интонационо релевантних говорних одсечака унутар ЕДЈ, (израженија) прозодијска дужења говорних одсечака (што треба разликовати од послеакценатских дужина), специфични квалитететети или модулације гласа, односно тзв. манири говорења (нпр. цитатна интонација, говор кроз смех, иронично изговорен одсечак итд.), интензитет, односно гласноћа говора (нпр. гласно/тихо), говорни темпо и ритам (брзо/споро) и др. Управо је количина забележених прозодијских детаља један од критеријума разликовања минималне, упрошћене и пуне, односно *уске* и *широке* дискурсне транскрипције (Du Bois et al. 1993; Расск. о сновид: http://spokencorpora.ru/showtranshelp.py).

У вези са прозодијском организацијом говора у транскрипту напоменимо још само да се у изради електронских корпуса говореног језика сегментација говора на прозодијске целине ређе заснива на прозодијском транскрипционом систему ToBI (Костыркин 2009: 498), где се, поједностављено речено, препознаје више врста јунктура, јачих и слабијих.

3.2.1.5. Паузе. Овде би требало размотрити и паузе, чије бележење и количина забележених детаља представљају такође један од критеријума за раздвајање поменутих врста дискурсне транскрипције (Du Bois et al. 1993: 45–46; Расск. о сновид: http://spokencorpora.ru/showtranshelp.py). Бележење пауза налази место у великом броју, ако не у свим, системима транскрипције (в. Schmidt 2011: 10). Потребно је, међутим, нагласити да интонационе јединице не мора пратити пауза, као што ни пауза није обавезан знак краја, односно почетка интонационе јединице, те би их посебним симболима требало разграничити (уп. Du Bois et al. 1993: 61; Кибрик – Подлесская 2003: 5–6). У дискурсним истраживањима говора истиче се да не треба бележити све паузе, већ оне функционално релевантне у изградњи дискурса и конверзационој интеракцији (уп. Du Bois et al. 1993: 63). Разликују се *неиспуњене* или *апсолутне* паузе, које одликује одсуство говорења у ужем смислу, тј. било какве вокализације, и *испуњене* паузе, тј. паузе испуњене паралингвистичким елементима, звучним невербалним елементима које производи вокални тракт (нпр. мрмљање). С обзиром на дужину трајања издвајају се краће и дуже паузе или краће паузе, паузе средње дужине и дуже паузе. Не постоји сагласност међу истраживачима о трајању датих пауза. Поред тога, оне се могу одређивати сходно говорнику. Истраживања показују да постоје индивидуалне и културолошке разлике у темпу говора. Дужина паузе условљена је и другим чиниоцима (уп. Savić – Polovina 1989: 61–62; Du Bois et al. 1993: 61–63; Nelson 2002: 4; Расск. о сновид: http://spokencorpora.ru/showtranshelp.py). Паузе се могу одређивати само на основу перцептивних утисака или на основу, условно речено, објективних мерења, што обезбеђују софтвери за транскрипцију и анализу говора. Софтвери попут EXMARaLD-е омогућавају да се маркирањем дела снимка који испуњава и задавањем одговарајуће команде пауза аутоматски означи у транскрипту са податком о њеном трајању. И један и други метод одређивања паузе, међутим, имају својих предности и недостатака. Прво, ми можемо нешто перципирати као паузу а да притом она није остварена. Друго, дешава се да не перципирамо паузу која се очитује на осцилограму. У литератури се напомиње и да су неке веома кратке паузе једино перцептивно докучиве. Поједини аутори сматрају да се коришћењем алата за мерење паузе уз ослањање на перцептивне утиске мешају две врсте анализе (в. и уп. Macaulay 1991: 285; Кибрик – Подлесская 2003: 5–7).

3.2.2. Транскрипција паралингвистичких елемената. У транскрипту се могу маркирати разни чујни невербални елементи које производи човек, тзв. антропофоници – појаве попут *хм*, *аха*, цвоктање, смех, кашаљ, кијање, зевање, плач, чујни удисаји, издисаји, уздисаји итд. – као и друге звучне појаве – амбијентални звукови, звукови које производи животиња, лупкање

итд. Ови подаци у софтверима за транскрипцију могу бити наведени на посебној транскрипционој линији. Препоручује се да се паралингвистичке појаве конвенционализују и сведу на мање типова, нарочито када су у питању антропофоници типа *хм*, *аха*, где је прикладна квазифонетска транскрипција која се спроводи применом конвенција њиховог записивања на одговарајућем стандардном језику при чему се занемарује њихова права фонетска реализација (уп. Nelson 2002: 6).

3.2.3. Транскрипција невербалних елемената. За истраживаче знаковног језика који полазе од видео-снимка као базичног медијума, свака транскрипција мора покрити мануално и фацијално гестовно понашање (в. у Meyerhoff et al. 2015: 104), те је у овој области истраживања добро разрађен скуп стандарда за анотацију гестова (в. Lausberg – Sloetjes 2009; 2015; уп. Гришина 2009: 203–210). У мултимедијалним корпусима, како је напоменуто, подаци о гестовном понашању говорника заузимају важно место и говори се о *мултимедијалним кластерима*, вишекомпонентним јединицама говореног језика које садрже семантичко-фонетске, семантичко-гестовне или семантичко-фонетско-гестовне податке (в. Grishina – Savchuk 2012). При дизајнирању софтвера ELAN управо се водило рачуна о адекватној репрезентацији ових кластера. Разрађена је и специјална методологија истраживања невербалног, примарно гестовног, понашања која се базира на употреби детаљно елаборираног система кодирања гестовног понашања NEUROGES (енгл. NEUROpsychological GESture coding system) заједно са софтвером ELAN – „NEUROGES–ELAN system" (в. Lausberg – Sloetjes 2009; 2015). Дати систем описује корак по корак поступке у анотацији гестовног понашања и дефинише категорије које ће се у транскрипцији геста анотирати. У електронским корпусима говореног језика удео ових података, међутим, далеко је мањи од језичких.

У креирању мултимедијалних корпуса релевантним се сматра и анотација емоција, међутим, проблем представља одсуство формалних критеријума за њихову класификацију (Гришина 2009: 183–184, 186).

3.2.4. Остали транскрипциони елементи. Неизоставним елементом савремене транскрипције сматра се маркирање сегмената који су несигурно забележени, тј. навођење података о спорној транскрипцији, при чему се могу пружити и детаљи о томе да ли је одређени сегмент говора у целини несигурно забележен или неки посебан аспекат датог сегмента, на пример, акценат, облик и сл. (в. нпр. Du Bois et al. 1993: 75).

И поред врло разрађених система анотације говореног језика, известан број појава реализованих током комуникације и информација релевантних за разумевање изговореног није могуће или је тешко стандардизовати и свести на једноставну симболичку репрезентацију, те се наводе као допунски аналитичареви коментари посебно издвојени у транскрипту, када се говори и о својеврсним нетранскрипционим линијама. У датом простору аналитичар може дати контекстуална појашњења, нека своја запажања о одређеном говорном одсечку и сл. (в. нпр. Du Bois et al. 1993: 81–82).

3.2.5. Закључне напомене. На крају разматрања микроструктуре транскрипта можемо истаћи да савремени компјутерски алати олакшавају бележење вербалних и невербалних елемената комуникације и помажу при њиховој идентификацији. Иако је мешање аудитивно-перцептивне и инструменталне анализе и транскрипције у најмању руку упитно, ипак, неспорно је да савремене компјутерске технологије пружају могућност да се оне спроведу засебно и представе као посебни слојеви транскрипције.

4. Закључак. У раду су предочени неки аспекти савремене методологије и технике, а делимично и теорије транскрипције и скренута је пажња на постмодерни и феноменолошки приступ овој проблематици. Сумиране информације могле би послужити за (даља) разматрања техничко-методолошких могућности бележења и креирања корпуса говорних, пре свега нестандардних територијалних, варијетета српског језика. Преглед стања у овом пољу намеће закључак да су варијације транскрипата и транскрипције неминовне, да су транскрипција и транскрипти данас нераскидиво повезани са компјутерским технологијама, које омогућавају једноставније, детаљније и поузданије бележење говорне грађе и креирање мултимедијалних корпуса, али и стандардизацију записа и записивања говора. Што је најважније, помоћу њих се могу креирати „озвучени" и вишеслојни дигитални транскрипти употребљиви у различитим друштвено-хуманистичким и интердисциплинарним областима истраживања. Иако је упитно мешање инструменталне и аудитивно-перцептивне анализе говорне грађе, ипак, савремени компјутерски програми омогућавају да се оне на известан начин спроведу засебно и прикажу у виду вишеслојног транскрипта. Предочени алати чекају (ширу) примену, проверу и разраду на српској језичкој грађи.

ПРИЛОЗИ

Слика 1. ELAN: радни прозор с учитаним видео-снимком и анотацијама приказаним и у виду „везаног” текста (http://www.mpi.nl/corpus/html/elan/ch01s05s07.html)

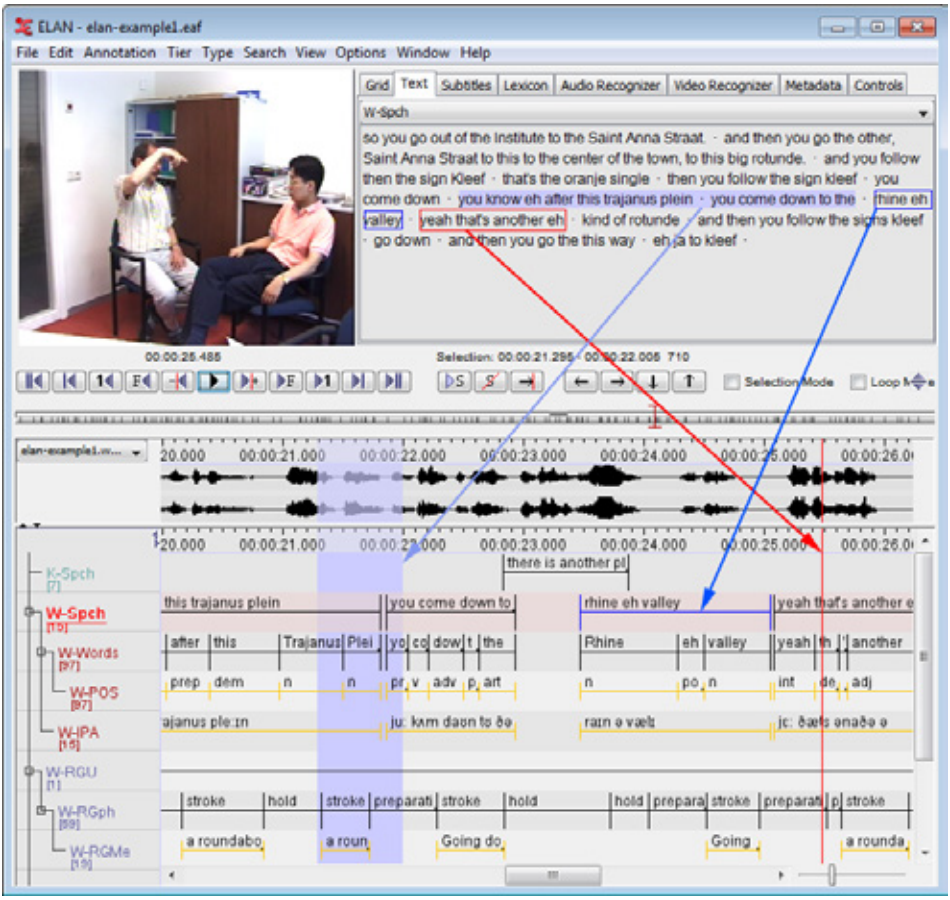

Слика 2. ELAN: табеларно представљене анотације (http://www.mpi.nl/corpus/html/elan/ch03s03s07.html#Fig_Transcription_Window)

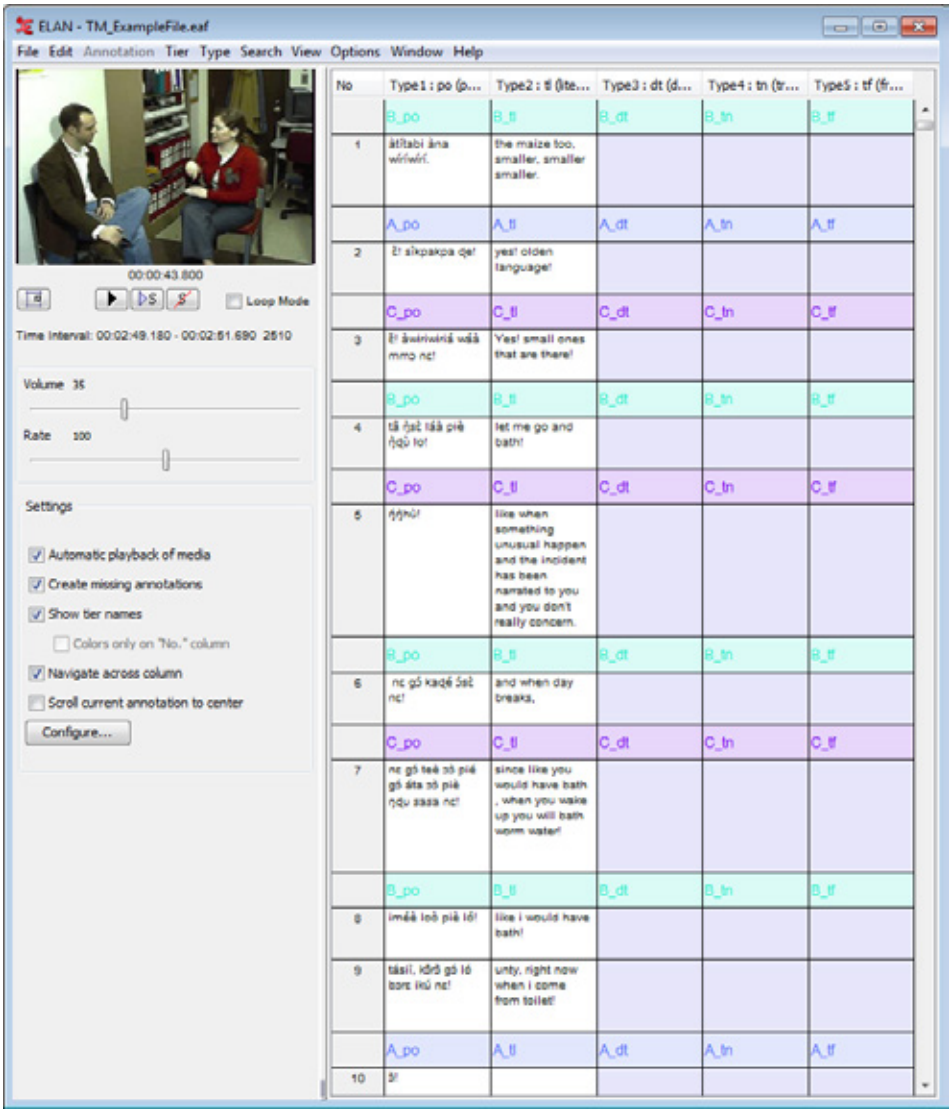

Слика 3. EXMARALDA: радни прозор са учитаним и анотираним видео-снимком (http://exmaralda.org/media/PE_Joey.png)

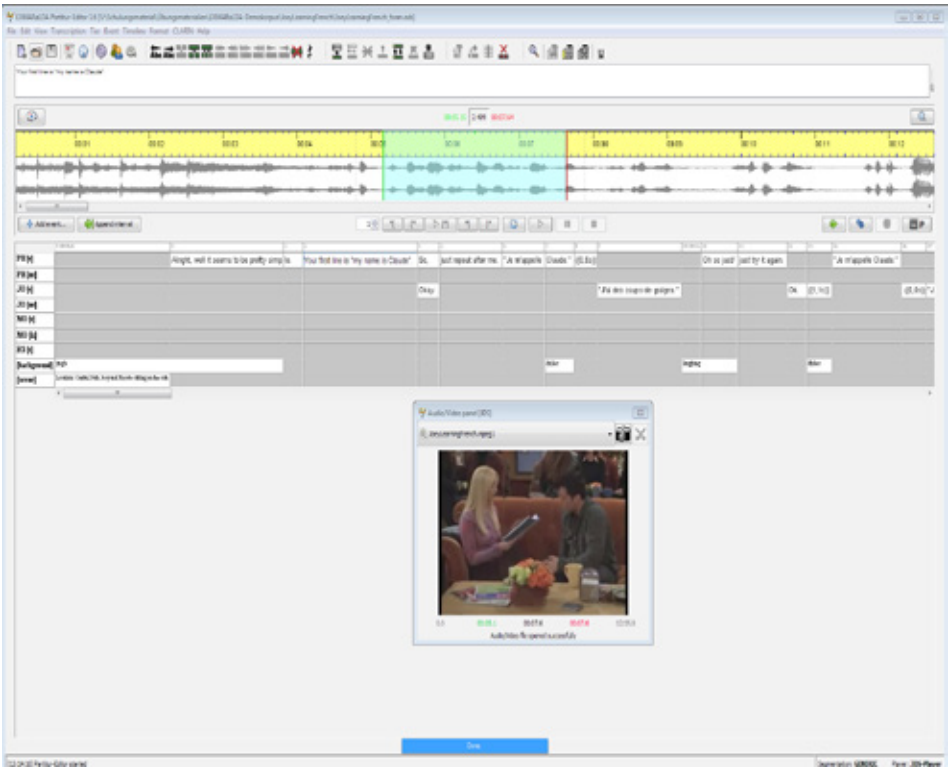

Слика 4. EXMARaLDA: излазни озвучени транскрипт у партитурном формату (http://exmaralda.org/media/Joey_Ausgabe.png)

Слика 5. Praat: радни прозор са учитаним и анотираним аудио-снимком – осцилограм, спектограм и анотација (Boersma 2014: 22 / http://www.fon.hum.uva.nl/paul/papers/PraatForCorpora2.pdf)

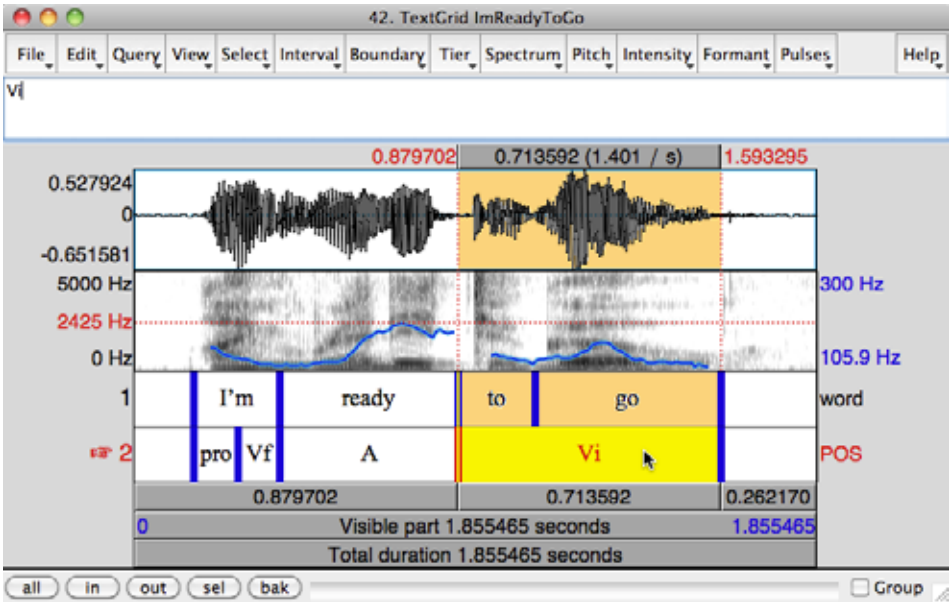

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Абаева, Юлия Догоржаповна. Фонетическая база данных бурятских диалектов: принципы составления и разметки. *Филологические науки. Вопросы теории и практики* 43/1 (2015): 13–16. <http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2015_1-1_01.pdf> 15.02.2016.

Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Издание второе, стереотипное. Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1969.

Белић, Александар. *О дијалектима* (*Изабрана дела Александра Белића*; *књ. 10*; прир. Драгољуб Петровић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.

Боль. энц. сл.: *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. 2-е (репринтное) издание «Лингвистического энциклопедического словаря» 1990 года (ред. В. Н. Ярцева). Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1998.

Гришина, Е. А. Устная речь в Национальном корпусе русского языка. *Национальный корпус русского языка: 2003–2005. Результаты и перспективы*. Москва: Индрик, 2005, 94–110. <http://ruscorpora.ru/sbornik2005/07grishina.pdf> 08.02.2016.

Гришина, Е. А. Мультимедийный русский корпус (МУРКО): проблемы аннотации. В. А. Плунгян (ред.). *Национальный корпус русского языка: 2006–2008. Новые результаты и перспективы*. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2009, 175–213. <http://ruscorpora.ru/sbornik2008/09.pdf> 08.02.2016.

Кибрик, А. А., В. И. Подлесская. К созданию корпусов устной русской речи: принципы транскрибирования. *Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы* (2003, № 6): 5–11. Коришћена верзија са интернет-странице: <http://www.philol.msu.ru/~otipl/new/main/people/kibrik-aa/files/Corpora_speech_transcription@S&I_2003.pdf> [стр. 1–13] 19.07.2016.

Кибрик, А. А., В. И. Подлесская. Проблема сегментации устного дискурса и когнитивная система говорящего. В. Д. Соловьев (ред.). *Когнитивные исследования. Вып. 1*. Москва:

Институт психологии РАН, 2006, 138–158. Коришћена верзија са интернет-странице: <http://iling-ran.ru/kibrik/Segmentation_discourse@Cognitive_studies_2006.pdf> [стр. 1–19] 01.04.2017.

Клајн, Иван, Милан Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Четврто издање. Нови Сад: Прометеј, 2008.

Костыркин, А. В. Корпус японской разговорной речи. В. А. Плунгян (ред.). *Национальный корпус русского языка: 2006–2008. Новые результаты и перспективы*. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2009, 474–500. <http://ruscorpora.ru/sbornik2008/23.pdf> 08.02.2016.

Крючкова, О. Ю., В. Е. Гольдин. Корпус русской диалектной речи: концепция и параметры оценки. А. Е. Кибрик (ред.). *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции «Диалог»* (Бекасово, 25–29 мая 2011 г.). Москва: Издательство РГГУ, 2011, 359–367. <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2011/materials/ru/pdf/36.pdf> 10.02.2016.

Лончар Раичевић, Александра Р. Програм за анализу говора Speech Filing System и његова примена у фонетици. *Годишњак за српски језик* [Година XXV] 12 (2012): 59–78.

Нац. корп. русс. яз.: *Национальный корпус русского языка*. <http://www.ruscorpora.ru/index.html> 16.07.2016.

Плунгян, В. А. Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики. *Русский язык в научном освещении* 16/2 (2008): 7–20. <http://www.ruslang.ru/doc/rjano16.pdf> 08.07.2016.

Расск. о сновид.: *Рассказы о сновидениях и другие корпуса звучащей речи*. <http://spokencorpora.ru/> 15.07.2016.

Сикимић, Биљана. Нови звучни архиви и транскрипти језичке грађе. *Свет речи* [Година IX] 19–20 (2005): 25–26.

Средојевић, Дејан. *Прозодијска норма у језику водитеља-спикера новосадских телевизијских станица*. Магистарски рад (рукопис). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2007.

Ћирковић, Светлана. Традиционална култура Влаха североисточне Србије: могућности секундарне анализе теренске грађе. Војислав Становчић (ур.). *Положај националних мањина у Србији. Зборник радова са научног скупа одржаног 24–26. новембра 2005*. Београд: САНУ, 2007, 461–480.

Ћирковић, Светлана. *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012.

Юрина, Е. А. Томский диалектный корпус: в начале пути. Вестник Томского государственного университета. *Филология* 2 (14) (2011): 58–63. <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/fil/14/14.html> 18.07.2016.

*

Adolphs, Svenja, Dawn Knight. Building a Spoken Corpus. What are the Basics?. Anne O'Keeffe, Michael McCarthy (eds). *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. London – New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2010, 38–52.

AlfaNum: *AlfaNum*. <http://alfanum.ftn.uns.ac.rs/frameset-srpski.htm> 14.09.2016.

ANVIL: *The Video Annotation Research Tool*. <http://www.anvil-software.org/#> 24.08.2017.

Archimob Corp.: *Archimob Corpus. Release 1.0 documentation*. <http://www.spur.uzh.ch/dam/jcr:7970aa39-28c2-4653-bd73-60d183d1b078/ArchiMob_Release1_20160812_Documentation.pdf> 26.08.2017.

Audacity: *Audacity*. <http://www.audacityteam.org/> 17.03.2017.

Auer, Peter. The Neverending Sentence: Rightward Expansion in Spoken Language. Miklós Kontra, Tamás Váradi (eds). *Studies in Spoken Languages: English, German, Finno-Ugric*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences, Linguistics Institute, 1992, 41–59.

Babatsouli, Elena. Technologies for the Study of Speech: Review and an Application. *Themes in Science and Technology Education* 8/1 (2015): 17–32.

Bergmann, Jörg R. Flüchtigkeit und methodische Fixierung sozialer Wirklichkeit: Aufzeichnungen als Daten der interpretativen Soziologie. Wolfgang Bonß, Heinz Hartmann (Hrsg.). *Entzauberte Wissenschaft: Zur Relativität und Geltung soziologischer Forschung* [Sonderband 3 der Zeitschrift "Soziale Welt"]. Göttingen: Otto Schwarz, 1985, 299–320.

Boersma, Paul. The Use of Praat in Corpus Research. Jacques Durand, Ulrike Gut, Gjert Kristoffersen (eds). *The Oxford Handbook of Corpus Phonology*. Oxford: Oxford University Press, 2014, 342–360.

Коришћена верзија са интернет-странице: <http://www.fon.hum.uva.nl/paul/papers/PraatForCorpora2.pdf> [стр. 1–26] 12.02.2016.

Bošnjaković, Žarko, Biljana Sikimić. *Bunjevci: etnodijalektološka istraživanja 2009*. Subotica – Novi Sad: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine – Matica srpska, 2013.

Bowern, Claire. *Linguistic Fieldwork. A Practical* Guide. Palgrave Macmillan, 2008.

Brozović, Dalibor. O fonetskoj transkripciji u srpskohrvatskom dijalektološkom atlasu. *Зборник за филологију и лингвистику* VI (1963): 93–116.

Brozović, Dalibor. O fonetskoj transkripciji. Pavle Ivić (gl. red.). *Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, 17–25.

Carrilho, Ernestina. Tools for Dialect Syntax: The Case of CORDIAL-SIN (An Annotated Corpus of Portuguese Dialects). Gotzon Aurrekoetxea, Jose Luis Ormaetxea (eds). *Tools for Linguistic Variation*. Bilbao: Universidad del Pais Vasco, 2010, 57–70.

Chafe, Wallace. Linking Intonation Units in Spoken English. John Haiman, Sandra A. Thompson (eds). *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988, 1–27.

Chafe, Wallace. *Discourse, Consciousness, and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1994.

CHILDES: *Child Language Data Exchange System*. <http://childes.talkbank.org/> 26.08.2017.

Clua, Esteve, Maria-Rosa Lloret. COD2: An Oral Dialectal Corpus for the Analysis of Spatial and Temporal Variations in Catalan. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 198 (2015): 89–94.

Du Bois, John W., Stephan Schuetze-Coburn, Susanna Cumming, Danae Paolino. Outline of Discourse Transcription. Jane Edwards, Martin D. Lampert (eds). *Talking Data: Transcription and Coding in Discourse Research*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1993, 45–89.

Dyn. Synt. Atl. Dutch Dial.: *The Dynamic Syntactic Atlas of the Dutch Dialects*. <http://www.meertens.knaw.nl/sand/zoeken/index.php> 17.03.2017.

ELAN: *ELAN – Linguistic Annotator: Version 4.9.4*. <https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/> 17.03.2017.

ELAN Manual: *ELAN – Linguistic Annotator: Version 4.9.4*. <https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/> 30.11.2016.

Enc. Lang. & Ling: *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Second Edition (ed. Keith Brown). Boston: Elsevier, 2006. Коришћено електронско издање. [У парентезама пагинација навођена на нивоу целе књиге.]

EXMARaLDA: *EXMARaLDA*. <http://exmaralda.org/en/about-exmaralda/> 17.03.2017.

FOLKER: *FOLKER*. <http://agd.ids-mannheim.de/folker_en.shtml> 25.08.2017.

Gandour, J. T. Tonal Rules for English Loanwords in Thai. T. L. Thongkum, V. Panupong, P. Kullavanijaya, M. R. K. Tingsabadh (eds). *Studies in Tai and Mon-Khmer Phonetics and Phonology: In Honour of Eugénie J. A. Henderson*. Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1979, 94–105. Коришћена верзија са интернет-странице: <http://sealang.net/sala/archives/pdf8/gandour1979tonal-sals4.pdf> [131–144] 18.05.2017.

Gov. Slov.: *GOS (korpus GOvorjene Slovenščine)*. <http://www.korpus-gos.net/Support/About> 23.08.2017.

Grishina, Elena, Svetlana Savchuk. Multimodal Clusters in Spoken Russian. Jens Edlund, Dirk Heylen, Patrizia Paggio (eds). *Multimodal Corpora: How Should Multimodal Corpora Deal with the Situation? Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation. Workshop*. Istanbul: European Language Resources Association, 2012. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/workshops/04.LREC%202012%20Multimodal%20Corpora%20Proceedings.pdf> 15.08.2016.

Hand. IPA: *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Hirst, Daniel J. Lexical and Non-Lexical Tone and Prosodic Typology. *Proceedings of the International Symposium on Tonal Aspects of Languages*. Beijing, 2004, 81–88. Коришћена верзија са интернет-странице: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/hal-00131443/document> 18.05.2017.

Heselwood, Barry. *Phonetic Transcription in Theory and Practice*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.

Ilić, Marija. *Discourse and Ethnic Identity. The Case of the Serbs from Hungary* (Translated by Edward Alexander). München – Berlin – Washington D. C.: Verlag Otto Sagner, 2014.

IPA: *International Phonetic Association*. <https://www.internationalphoneticassociation.org/> 08.08.2016.

Johannessen, Janne Bondi. The Nordic Dialect Corpus – A Joint Research Infrastructure. *Oslo Studies in Language* 3/2 (2011): 45–62.

Kendall, Tyler. Data in the Study of Variation and Change. J. K. Chambers, Natalie Schilling (eds). *The Handbook of Language Variation and Change*. Second Edition. Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons, 2013, 38–56.

Kopřivová, Marie, Hana Goláňová, Petra Klimešová, David Lukeš. Mapping Diatopic and Diachronic Variation in Spoken Czech: the ORTOFON and DIALEKT Corpora. Nicoletta Calzolari, Khalid Choukri, Thierry Declerck, Hrafn Loftsson, Bente Maegaard, Joseph Mariani, Asuncion Moreno, Jan Odijk, Stelios Piperidis (eds). *LREC 2014: Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation*. Reykjavik: European Language Resources Association, 2014, 376–382. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/index.html> 14.07.2016.

Kristal, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.

Lapadat, Judith C., Anne C. Lindsay. Examining Transcription: A Theory-Laden Methodology. Paper presented at the *Annual Meeting of the American Educational Research Association* (San Diego, CA, April 13-17, 1998). Коришћена верзија са интернет-странице: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED419821.pdf> [стр. 1–40] 09.07.2016.

Lausberg, Hedda, Han Sloetjes. Coding Gestural Behavior with the NEUROGES–ELAN System. *Behavior Research Methods* 41/3 (2009): 841–849.

Lausberg, Hedda, Han Sloetjes. The Revised NEUROGES–ELAN System: An Objective and Reliable Interdisciplinary Analysis Tool for Nonverbal Behavior and Gesture. *Behavior Research Methods* (2015): 1–21. Коришћена верзија са интернет-странице: <http://neuroges.neuroges-bast.info/sites/neuroges.neuroges-bast.info/files/medien/revised_neuroges_for_approval.pdf> 12.02.2016.

Macaulay, Ronald K. S. "Coz It Izny Spelt When They Say It": Displaying Dialect in Writing. *American Speech* 66/3 (1991): 280–291.

MacWhinney, Brian. *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk*. 3rd Edition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2000. Коришћена верзија *Tools for Analyzing Talk. Part 1: The CHAT Transcription Format (August 10, 2017)*, преузета са интернет-странице: <http://talkbank.org/manuals/CHAT.pdf> 26.08.2017.

Meissner, Cordula, Adriana Slavcheva. EXMARaLDA. Developed at the Research Center on Multilingualism, University of Hamburg, Germany. *Language Documentation & Conservation* 7 (2013): 31–40. <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/4571/1/Meissner.pdf> 31.08.2017.

Meyerhoff, Miriam, Erik Schleef, Laurel MacKenzie. *Doing Sociolinguistics: A Practical Guide to Data Collection and Analysis*. London – New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2015.

Mithun, Marianne. Re(e)volving Complexity: Adding Intonation. T. Givón, Masayoshi Shibatani (eds). *Syntactic Complexity: Diachrony, Acquisition, Neuro-Cognition, Evolution*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009, 53–80.

Mondada, Lorenza. Video Recording as the Reflexive Preservation and Configuration of Phenomenal Features for Analysis. Hubert Knoblauch, Bernt Schnettler, Jürgen Raab, Hans-Georg Soeffner (eds). *Video Analysis: Methodology and Methods. Qualitative Audiovisual Data Analysis in Sociology*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 51–67.

Mondada, Lorenza. Commentary: Transcript Variations and the Indexicality of Transcribing Practices. *Discourse Studies* 9/6 (2007): 809–821.

Nelson, Gerald. *International Corpus of English. Markup Manual for Spoken Texts*, 2002. <http://ice-corpora.net/ice/manuals.htm> 28.04.2016.

Pierrehumbert, Janet Breckenridge. *The Phonology and Phonetics of English Intonation*. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy. Cambridge: Massachusetts institute of technology, 1980.

Praaline: *Praaline*. <http://www.praaline.org/> 19.04.2017.

Praat: *Praat: Doing Phonetics by Computer*. <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> 11.09.2016.

SAMPA: *SAMPA – Computer Readable Phonetic Alphabet*. <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/> 08.09.2017.

Sanders, Eric, Andrea Diersen, Willy Jongenburger, Helmer Strik. Towards Automatic Word Segmentation of Dialect Speech. *INTERSPEECH 2004 – ICSLP: 8th International Conference on Spoken Language Processing*. Jeju Island, 2004. <http://www.isca-speech.org/archive/archive_papers/interspeech_2004/i04_2745.pdf > 07.06.2017.

Savić, Svenka. *Diskurs analiza*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 1993.

Savić, Svenka, Vesna Polovina. *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet, 1989.

Schilling, Natalie. *Sociolinguistic Fieldwork*. New York: Cambridge University Press, 2013.

Schmidt, Thomas. A TEI-based Approach to Standardising Spoken Language Transcription. *Journal of the Text Encoding Initiative* 1 (2011): 1–22. <https://jtei.revues.org/142> 20.07.2016.

Skrelin, Pavel, Nina Volskaya, Daniil Kocharov, Karina Evgrafova, Olga Glotova, Vera Evdokimova. A Fully Annotated Corpus of Russian Speech. Nicoletta Calzolari, Khalid Choukri, Bente Maegaard, Joseph Mariani, Jan Odijk, Stelios Piperidis, Mike Rosner, Daniel Tapias (eds). *LREC 2010: Proceedings of the Seventh International Conference on Language Resources and Evaluation*. Valletta: European Language Resources Association, 2010, 109–112. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2010/pdf/274_Paper.pdf> 12.02.2016.

Sloetjes, Han. ELAN: Multimedia Annotation Application. Jacques Durand, Ulrike Gut, Gjert Kristoffersen (eds). *The Oxford Handbook of Corpus Phonology*. Oxford: Oxford University Press, 2014, 305–320.

Sound Forge: *Sound Forge Advanced Audio Waveform Editor for PC*. <http://www.magix-audio.com/au/sound-forge/> 17.03.2017.

Spok. Turk. Corp.: *Spoken Turkish Corpus*. <http://std.metu.edu.tr/en/> 17.07.2016.

Strik, Helmer, Catia Cucchiarini. On Automatic Phonological Transcription of Speech Corpora. Jacques Durand, Ulrike Gut, Gjert Kristoffersen (eds). *The Oxford Handbook of Corpus Phonology*. Oxford: Oxford University Press, 2014, 89–109.

Subotić, Ljiljana, Dejan Sredojević, Isidora Bjelaković. *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012. Elektronski izvor: Digitalna biblioteka, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/suboti%C4%87/fonetika-i-fonologija-ortoepska-i-ortografska-norma-standardnog-srpskog-jezika> 02.03.2017.

Šumenjak, Klara. *Opis govora Koprive na Krasu na osnovi dialektološkega korpusa*. Doktorska disertacija (rukopis). Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, 2013.

TalkBank: *The TalkBank System*. <http://talkbank.org/> 26.08.2017.

TEI: *Text Encoding Initiative*. <http://www.tei-c.org/index.xml> 21.07.2016.

TEI Drop: *TEI Drop*. <http://exmaralda.org/en/tei-drop-en> 23.03.2017.

ToBI: *Tone and Break Indices*. <http://www.ling.ohio-state.edu/~tobi/> 10.08.2016.

Transcriber: *TranscriberAG*. <http://transag.sourceforge.net/> 01.04.2017.

Tsay, Jane S. A Phonological Corpus of L_1 Acquisition of Taiwan Southern Min. Jacques Durand, Ulrike Gut, Gjert Kristoffersen (eds). *The Oxford Handbook of Corpus Phonology*. Oxford: Oxford University Press, 2014, 576–587.

Урошевић, Данка. *Релативна реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту*. Докторска дисертација (рукопис). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2015.

Utvić, Miloš V. *Izgradnja referentnog korpusa savremenog srpskog jezika*. Doktorska disertacija (rukopis). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2013.

Verdonik, Darinka, Iztok Kosem, Ana Zwitter Vitez, Simon Krek, Marko Stabej. Compilation, Transcription and Usage of a Reference Speech Corpus: The Case of the Slovene Corpus GOS. *Language Resources and Evaluation* 47/4 (2013): 1031–1048.

Vila, Marta, Santiago González, M. Antònia Martí, Joaquim Llisterri, María Jesús Machuca. ClInt: a Bilingual Spanish-Catalan Spoken Corpus of Clinical Interviews. *Procesamiento del Lenguaje Natural* 45 (2010): 105–111.

Von Waldenfels R., M. Daniel, N. Dobrushina. Why Standard Orthography? Building the Ustya River Basin Corpus, an Online Corpus of a Russian Dialect. В. П. Селегей (ред.). *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции «Диалог»* (Бекасово, 4–8 июня 2014 г.). Вып. 13 (20). Москва: Издательство РГГУ, 2014. <http://www.dialog-21.ru/media/1125/dialogue2014_full_version.pdf> 17.07.2016.

Vukovic: *Teodora Vukovic* <https://www.linkedin.com/in/teodoravukovic?ppe=1> 23.08.2017.

Vuković, Teodora. *Izrada modela dijalekatskog korpusa bunjevačkog govora*. Master rad (rukopis). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za opštu lingvistiku, 2015. Коришћена верзија са интернет-странице: <https://uzh.academia.edu/TeodoraVukovi%C4%87> 23.08.2017.

Wells, John C. *Computer-Coding the IPA: A Proposed Extension of SAMPA*, 1995. <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/ipasam-x.pdf> 18.05.2017.

Danka Vujaklija

TRANSCRIPTION AND TRANSCRIPTS IN DIGITAL AGE

S u m m a r y

This paper intends to incorporate up-to-date findings in the field of transcription technique and methodology, and partially the theory of transcription with a special focus on contemporary tendencies in the field. The information presented could be used as a basis for the analysis of technical and methodological alternatives for recording and creating corpora of primarily non-standard territorial speech varieties of the Serbian language. The focus is on microlinguistic and macrolinguistic transcripts of speech discourse as electronic speech corpora, and widely available computer technologies used for their creation, most commonly ELAN, EXMARaLDA and Praat.

Today, transcription and transcripts are inextricably linked to computer technology, which makes the recording of speech and the creation of a multimedia corpus easier as well as more detailed and more reliable, and it makes the standardization of records and recording of speech possible. Most importantly, it can be used to create audio and multi-layered digital transcripts which can be used in interdisciplinary research fields as well as in various humanities and social sciences. Even though the mixing of instrumental and auditory-perceptual analysis of speech is questionable, computer programs allow for them to be done individually in a certain way and to be presented as multi-layered transcripts. The tools presented are awaiting (wider) application, review, and elaboration in Serbian speech.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dankaur@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 8. јуна 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 81'33
UDC 81'37
Изворни научни рад

Иван Књижар

ПРОБЛЕМ РАЗГРАНИЧАВАЊА ПРАГМАТИЧКИХ ИМПЛИКАЦИЈА У САВРЕМЕНОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ

У овом раду дајемо најпре кратак преглед литературе у којој се разматра ширина пресупозиционалности и њено разграничавање од других врста прагматичких импликација – конвенционалних и конверзацијских импликатура. Основни проблем савремене лингвистике огледа се у арбитрарности поимања пресупозиционалности, тј. дефинисања њених инхерентних одлика, на основу којих би се она јасно разграничила од других врста прагматичких импликација. Како бисмо допринели разрешавању овога проблема, у другом делу рада издвајамо критерије делимитације прагматичких импликација, чији ће избор бити аргументован и поткрепљен примерима из корпуса српског разговорног језика.
Кључне речи: прагматика, прагматичке импликације, пресупозиција, конвенционалне импликатуре, конверзацијске импликатуре.

In this paper we, firstly, present a short overview of the literature about the delineation of presuppositions from other types of pragmatic implications – conventional and conversational implicatures. The basic problem of modern linguistics is reflected in the arbitrariness of understanding of presuppositionality, i.e. defining its inherent characteristics, on the basis of which it would be clearly distinguished from other types of pragmatic implications. In order to contribute to the resolution of this problem, in the second part of the paper, we set out the criteria for the delimitation of pragmatic implications, the choice of which is, of course, argued and corroborated by examples from the corpus of Serbian spoken language.
Keywords: pragmatics, pragmatic implications, presupposition, conventional implicatures, conversational implicatures.

1. Увод. Будући да се пресупозиција, према најшире прихваћеној дефиницији, утврђује („активира") на основу одређених лексичко-граматичких елемената неког исказа, лингвисти који се баве овим феноменом имају задатак, на првом месту, да одреде које се језичке јединице могу категорисати у ову групу тзв. *дешекшора* (*маркера*) пресупозиције. Међутим, судећи по рецентнијој лингвистичкој литератури[1], на ово питање још увек није дāт адекватан и недвосмислен одговор. У основи овог проблема лежи арбитрарност актуелних лингвистичких испитивања у поимању пресупозиционалности, тј. дефинисању њених инхерентних одлика, на основу којих би се она разграничила од других врста прагматичких импликација[2] – *конвенционал-*

[1] Литература о проблему који у овом раду разматрамо због своје обимности неће моћи бити приказана у целости. Ограничили смо се, пре свега, на (прагма)лингвисте чија су истраживања поменута у новијим прегледима литературе о пресупозиционалности (Beaver – Geurts 2014; Simons 2010 и др). Разуме се, консултовали смо и литературу коју смо пронашли на другим местима, али је важно рећи да она доминантно припада англоамеричкој традицији.

[2] Термин *прагматичке импликације* (или само импликације) у овом раду користимо као општи назив за три врсте импликација – *пресупозиције*, *конвенционалне* и *конверзацијске импликатуре* (прихватили смо овакву трипартитну поделу импликација јер преовладава у савременој англоамеричкој прагматици, иако има и другачијих тумачења импликацијских

них[3] и *конверзацијских имплика̄тура*, са којима дели одређени број карактеристика. Одређивањем јасног критерија за разграничавање пресупозиције од наведених сличних феномена (сматрамо да граница у одређивању ових категорија не би требало да остане *нејасна* /fuzzy/, што ћемо у одељку 3 и објаснити) добио би се одговор на још увек отворено питање – које језичке јединице активирају пресупозицију, а које активирају неки други тип прагматичке импликације. Међутим, сматрамо да циљ теорије пресупозиционалности не мора нужно да тежи формирању неке коначне листе детектора, већ да је „теоријски фундаменталније" дефинисање иманентних одлика саме пресупозиције, на основу којих би се она у свим случајевима могла одвојити од осталих импликацијских типова.

Управо због актуелности наведеног проблема и нужности његовог разрешавања за развој теорије и даља испитивања пресупозиционалности, наш задатак у овом раду биће постављање јасног критерија разграничавања пресупозиције од осталих импликација. Своје ставове о овом базичном проблему дефинисања пресупозиције ћемо аргументовати и поткрепити примерима из корпуса српског разговорног језика[4] (одељак 3), а полазна тачка (одељак 2) биће нам кратак преглед диспаратних разматрања (имплицитних или експлицитних) проблема ширине пресупозиционалности и њеног разграничавања од других импликацијских врста у новијој лингвистичкој литератури.

2. Разграничавање пресупозиције од других прагматичких импликација у актуелној лингвистичкој теорији. Размишљања о језичким изразима који активирају пресупозицију и, уопште, о пресупозиционалности као лингвистичком феномену, почела су још у *семантичкој филозофији језика* (Frege 1948;

компонената исказа, пре свега у когнитивним лингвистичким теоријама), чије је тумачење у мањој или већој мери повезано са функционалним аспектом језика (конверзацијским принципима, ситуационим и дискурсним контекстом и сл). На тај начин ове импликацијске значењске елементе одвајамо од тзв. *ло̄гичких* (*семантичких*, *јаких*) *имплика̄ција* (entailment), које нећемо разматрати у нашем раду јер се ради о семантичком (логичком) феномену који се одређује према концепту истинитости у филозофском смислу, те се не односи на говорника и његове циљеве у комуникацији. На пример, логичка импликација реченице (а) *Председник је синоћ убијен* јесте (б) *Председник је мртав* само ако је истинит садржај реченице (а). Ако реченица (а) није тачна, онда се истинитосна вредност пропозиције (б) не може одредити (Huang 2014: 19–21).

[3] Иако се конвенционалне импликатуре (али и неке пресупозиције, што ћемо касније видети) изводе из семантичких одлика одређених језичких јединица, а не конверзацијском (прагматичком) инференцијом попут конверзацијских импликатура, уврстили смо их у категорију прагматичких импликација јер се не тумаче на основу истинитосних услова реченице, већ се анализирају из аспекта комуникативне намере говорника (тј. у погледу статуса у информацијској структури исказа), а, исто тако, узима се у обзир и прикладност њихове употребе у одређеном дискурсном контексту (Horn 2007: 50).

[4] Корпус чине транскрипти (око 173.000 речи) политичких емисија дебатног типа („Утисак недеље", „Око", „Један на један" и „Полиграф"). Неки примери преузети су из ауторовог (пробног) истраживања глагола *знати* као потенцијалног детектора пресупозиције (Knjižar 2014), у којем је коришћен део корпуса који користимо у овом раду. Изабрали смо овај тип разговорног језика јер га карактерише динамичност – брз темпо промене реда говорења, као и темā разговора, сучељавање мишљења говорникā о различитим питањима, оповргавање истинитости спорних изјава и сл.

Russell 1905; Strawson 1950 и др). У овој филозофској дисциплини пресупозиција је посматрана као ентитет који није део примарног значења саме реченице, већ из ње имплицитно произилази, а њен однос са реченицом је логичке природе, што значи да су истинитосни услови били пресудни у њеној анализи. Испитивања пресупозиције у филозофији сводила су се углавном на пресупозиције активиране изразима са референцијалном употребом[5]. Будући да је овакав, филозофски приступ у разумевању пресупозиције у савременој лингвистици превазиђен, нећемо се дуже на њему задржавати.

Интересовање за пресупозиционалност настављено је у лингвистичким, како оним претежно семантичке (Ascher – Lascarides 1998; Beaver 1997; 2001; 2002; Geurts 1999; Heim 1983; 1992; Karttunen 1971; 1973; Katz 1972; Kiparsky – Kiparsky 1971; Van der Sandt 1992 и др), тако и у оним прагматичке природе (Abbott 2000; 2006; 2008; 2016; Abrusan 2011; 2016; Ivić 1980; 2007; Kordić 1991; Palešić 2015; Potts 2005; 2015; 2008; Simons 2001; 2003; 2004; 2007; Stalnaker 1972; 1973; 1974; 1998; 1999; 2002 и др).[6]

Лингвистичка семантика (и „статичка" и „динамичка") искључује базичне прагматичке елементе (ситуациони контекст, учеснике у комуникацији са својим веровањима, претпоставкама, знањима и намерама и др) и фокусира се углавном на утицај логичких оператора (негација, модали, кондиционалне реченице и др) на функционисање пресупозиције. Будући да је пресупозиција резултат преплитања језика и контекста, при чему значајну улогу имају когнитивни процеси учесника у вербалној интеракцији (Potts 2015: 168), теорије које припадају овом приступу сматрамо непотпуним, те их нећемо узети у обзир у нашем прегледу литературе. Такође, лингвистичка семантика се углавном не бави проблемом диференцијације пресупозиције од других прагматичких импликација, те је то још један разлог зашто семантичке теорије изостављамо.

Насупрот наведеним теоријама, оне које сматрамо адекватним за анализу понашања пресупозиције у употреби припадају *прагматици*, те ћемо из тог разлога размотрити проблем разграничавања пресупозиције од других

---

[5] На пример, у реченици *The Moon is smaller than the Earth* именичка фраза *the Moon* активира пресупозицију *The Moon exists* само ако тај референт у стварном свету заиста постоји (Frege 1892: 41).

[6] Седамдесетих година XX века поједини лингвисти и филозофи (Atlas 1977; Atlas – Levinson 1981; Boër – Lycan 1976; Grice 1989; Karttunen – Peters 1979; Kempson 1975; Wilson 1975 и др) сводили су неке пресупозиције под друге типове импликација – прагматичких али и логичких (семантичких). Грајс (Grice 1989: 269–282) је, на пример, неке пресупозиције активиране, пре свега, одређеним описима) сврстао међу конверзацијске импликатуре јер је сматрао да се тумаче на основу конверзацијских принципа (што, иначе, представља према његовом мишљењу и критериј за одређивање конверзацијских импликатура), док су му се друге (активиране, нпр. глаголом *discover*) чиниле као логичке импликације (узгред, Грајс је своја истраживања усмерио ка импликатурама, а пресупозицијом се није много бавио, те није најјасније како ову категорију одваја од импликатурā). Картунен и Петерс (Karttunen – Peters 1977; 1979), с друге стране, пресупозицију подводе под конвенционалне или конверзацијске импликатуре (иако је Картунен у ранијим радовима /Karttunen 1971; 1973/ говорио о пресупозицији као засебној лингвистичкој појави), док Боер и Ликан (Boër – Lycan 1976) пресупозиције сматрају логичким импликацијама. Будући да нâс занимају савремени прагмалингвисти, који пресупозицију не сматрају „сувишном" импликацијском категоријом, нећемо се задржавати на тзв. редукционистичким тумачењима пресупозиције.

прагматичких импликација управо у оквиру ове лингвистичке дисциплине. Основни проблем актуелних прагматичких теорија лежи у њиховом размимоилажењу при одређивању инхерентног обележја пресупозиције, те тако и дефинисању њених граница у односу на друге прагматичке импликације. Аутори који пресупозицију одређује као *споредни* (background) садржај у исказу (није део онога што је говорник желео да пренесе саговорнику; не улази у обавештајну структуру исказа; део је заједничког знања) доминанирају у актуелној лингвистичкој прагматици (Сталнакер, Абрусан, Симонс и др) (али и семантици). Поред тога, у прагматици је актуелно и гледиште да иманентну одлику пресупозиције треба тражити у њеном формалном (логичком) односу са асерцијом[7] (неодвојивост од асерције)[8] (нпр. Абот). И, на крају, постоје и они аутори који нису сигурни да ли је основни, дистинктивни елемент пресупозиције њен споредни статус у исказу или њена формална (логичка) релација са асерцијом (нпр. Потс). Разуме се, овакви различити односи према одређивању кључне карактеристике пресупозиције имају реперкусије и на њено разграничавања од других типова прагматичких импликација, што ћемо у даљем тексту и видети.

Централни елементи прагматичке теорије пресупозиционалности Роберта Сталнакера (Stalnaker 1972; 1973; 1974; 1998; 1999; 2002) јесу концепт *заједничког знања*, према којем се пресупозиција посматра као *споредни* (background) *садржај*, тј. онај садржај који говорник не жели да пренесе своме саговорнику, као и теза да *пресупозиција припада говорнику а не реченици* (што овај приступ супротставља семантичким приступима). Сталнакерова теорија даје обухватнији модел дефинисања пресупозиционалности од семантичких, али и прагматичких модела који су до седамдесетих година XX постојали (в. фусноту 6). Иако Сталнакер сматра споредност иманентном одликом пресупозиције, он не говори о могућим проблемима разграничавања пресупозиције од других прагматичких импликација, што је, заправо, и један од најважнијих недостатака његове теорије. Исто тако, упркос тежњи да својом теоријом, између осталог, објасни хетерогену природу пресупозиционалности, не види се јасно ширина његовог поимања овог феномена, пре свега зато што своју теорију пресупозиције не илуструје великим бројем примера, а не даје ни листу могућих детектора пресупозије (као неки други лингвисти) из које би се то могло видети. Међутим, на основу његових рефлексија о активирању пресупозиције можемо закључити шта би се све могло према његовом мишљењу сврстати у ову категорију. Наиме, Сталнакер, поред типичних детектора из времена филозофских тумачења пресупозиције (лична имена и одређени описи), тумачећи неке детекторе пресупозиције, каже:

> „One way to explain the fact that a particular assertion requires or suggests a certain presupposition is to hypothetize that it is simply a fact about some word or construction

[7] Асерцију дефинишемо као оно што је говорник желео примарно да пренесе свом саговорнику, и, важно је рећи, оно што је експлицитно изговорио (отуда се асерција у лингвистици назива још и *експликатуром*), а што се разликује од импликацијске компоненте исказа (тј. импликатурā и пресупозиције).

[8] У исказу *Ја знам да је Јелена отишла на море* пресупозиција *Јелена је отишла на море* неодвојива је од асерције, која се у овом случају поклапа са читавим исказом. Више речи о овом проблему биће у наставку текста.

used in making the assertion. In such a case, the fact about the presuppositon requirement must be written into the dictionary, or into the semantics." (Stalnaker 1999: 55).

Пошто не наводи примере, можемо закључити да мисли на оно што се у савременој прагматици назива *конвенционалним детекторима пресупозиције* (нпр. *такође*, *поново*, *само*)[9]. С друге стране, када говори о детекторима чије пресупозиције имају конверзацијски извор (тј. у механизму активирања нису пресудни семантички, већ прагматички елементи), онда наводи детекторе, који се углавном своде на фактивне глаголе (*discover*, *regret*, *realize*, *know* и др)[10]. Узгред, Сталнакер већу пажњу посвећује тумачењу пресупозиционалности ових тзв. конверзацијских детектора, тј. ставља их у центар своје теорије, пре свега, због утицаја прагматичких фактора на њихово понашање у дискурсу.

Марта Абрусан, чија се истраживања пресупозиције (Abrusan 2011; 2016) наслањају се на Сталнакерову прагматичку школу (која се огледа у поимању пресупонираног садржаја као споредног /познатог, заједничког/ у неком исказу), бавила се пре свега тумачењем процеса активирања и поништавања пресупозиције, а из њених анализа детекторā може се закључити да је обим њиховог разумевања пресупозиције сличан Сталнакеровом. Исто тако, ауторка не проблематизују диференцијацију пресупозиције од других импликација.

Менди Симонс (Simons 2001; 2003; 2004; 2007), такође настављач Сталнакерове прагматичке школе, пресупозиционалност поима нешто шире од поменутих аутора. У ову категорију она убраја, као и Сталнакер и Абрусан, импликације активиране и „конвенционалним" (*even*, *yet*, *again*, *too*)[11] и „конверзацијским" детекторима (*фактивни глаголи*, *аспектуални глаголи*, *импликативни глаголи* и др), али и властита имена, одређене описе, посесивне конструкције, *it-cleft* конструкције. Исто тако, Симонс, за разлику од других, у категорију пресупозиције убраја и оне које нису активиране неком особитом језичком формом, већ су добијене искључиво на основу конверзацијске инференције, исто као што је то случај са конверзацијским импликатурама. Овај тип пресупозиције она илуструје исказом *It's 08:01*, у којем у одређеној ситуацији може да буде активирана пресупозиција *Bus comes at 08:03*, а оно што се жели рећи и што је примарна информација исказа (у овом случају конверзацијска импликатура) јесте нпр. *We should hurry* (Simons 2004: 350). Истина, она овакве случајеве карактерише као широко поимање пресупозиционалности јер нису лингвистички активиране (тј. не постоји језички маркер), али према њеном мишљењу уклапају се у оквире ове категорије јер представљају споредан садржај, део су заједничког знања и морају бити присутни да би исказ испунио максиму релевантности[12].

---

[9] На пример, у исказу *Марко поново није положио испит* детектор *поново* активира пресупозицију *Марко већ једном није положио испит*, која се тумачи, наводи се у прагматичкој теорији, пре свега на основу конвенционалних одлика самог прилога *поново*.

[10] На пример, глагол *знати* сматра се тзв. фактивним детектором пресупозиције чија је реченична допуна у одређеном контексту пресупонирана, па је, према томе, у исказу *Знам да напољу пада киша* активирана пресупозиција *Напољу пада киша*, уколико говорник узима тај садржај као део заједничког знања, а своју пажњу усмерава на фактивни глагол *знати*.

[11] За овај тип детектора Менди Симонс користи и термин *dedicated presupposition triggers*.

[12] Питање да ли овакве импликацијске елементе исказа можемо заиста сматрати пресупозицијама захтева посебну анализу, те ће то бити део наших будућих истраживања.

Симонс, за разлику од осталих прагматичара који виде пресупозицију као споредну компоненту исказне информацијске структуре, експлицитно истиче неинформативност (споредност) као критериј разликовања пресупозиције од импликатурā: „[…] we could distinguish presuppositions from assertions and implicatures simply on the basis of weather or not the speaker has a communicative intention with respect to the relevant proposition. […]“ (Simons 2007: 12). Међутим, она не аргументује избор управо тог дистинктивног критерија, нити улази у дубљу проблематику диференцијације, те и њено тумачење овог аспекта пресупозиционалности можемо сматрати недовршеним.

С друге стране, у савременој лингвистици издваја се прагматичка теорија Барбаре Абот (Abbott 2000; 2006; 2008; 2016) која се удаљава од сталнакеровског поимања пресупозиције као споредне (background) информације. Абот, поредећи пресупозицију и конвенционалне импликатуре, каже да се садржај ових пропозиција не може дефинисати као основни (tj. асерцијски или „at-issue“), те да је ван утицаја реченичних оператора (као што је нпр. негација) (Abbott 2016: 10). Међутим, она критеријом диференцијације ових двају пропозиција не сматра информативност већ карактер њихове везе са асерцијом. Наиме, пресупозиције су према њеном виђењу интегрални део асерције и део су њених истинитосних услова[13], а конвенционалне импликатура су формално и логички одвојиве од асерције, те нису део њених истинитосних услова[14] (Abbott 2006: 4). Абот, дакле, експлицитно наводи критериј за разграничавање пресупозиције од конвенционалних импликатура, али је, као што видимо, обим њеног схватања пресупозиционалности знатно ужи јер искључује прагматички (споредност и заједничко знање), а укључује формални и логички критериј. На овај начин, наиме, сужава се обим пресупозиционалности јер се искључују, између осталог, и сви тзв. конвенционални детектори (*чак*, *шакође*, *поново* и др) и сврставају се у конвенционалне импликатуре. Узимање наведеног критерија за разграничавање ова два типа прагматичких импликација сматрамо проблематичним ако пресупозицију посматрамо из прагматичке визуре, што ћемо и аргументовати у одељку 3.

И, на крају, у актуелној лингвистици постоје и дилеме око одређивања инхерентне дистинктивне карактеристике пресупозиције, које обележавају, на пример, тумачења прагматичких импликација Кристофера Потса (Potts 2005; 2007; 2012; 2015). Иако су Потсова истраживања претежно усмерена ка феноменологији конвенционалних импликатура, укључићемо их у овај прегледни део рада јер дају значајне увиде у проблеме који се јављају у диференцијацији сва три типа прагматичких импликација. Међутим, као што смо

---

[13] На пример, у исказу *Марко зна да напољу пада киша* имплицирана пропозиција *Напољу пада киша* је логички неодвојива од асерције (*Марко зна да напољу пада киша*) (тј. истинитост импликације одређује истинитосну вредности асерције), те се према Аботином становишу она може категорисати као пресупозиција. Такође, садржај на основу којег се формулише пресупозиција не може бити изостављен из исказа а да асерција остане иста (Abbott 2016: 10).

[14] На пример, у исказу *Марко је поново отишао на море у Шпанију* имплицирана пропозиција *Марко је већ једном био на мору у Шпанији* композицијски и логички је одвојива асерције (*Марко је отишао на море у Шпанију*), па се према Абот сврстава у конвенционалне импликатуре. Другим речима, истинитост импликације (конвенционалне импликатуре) не утиче на истинитосну вредност асерције. Исто тако, детектор конвенционалне импликатуре (*поново*) може бити изостављен а да асерција не буде нарушена (Abbott 2016: 10).

навели, он ипак не даје јасан критериј на основу којег би се пресупозиције разликовале од други врста импликација. Пошто је диференцијација пресупозиције и конверзацијске импликатуре (примарне информације у исказу) јаснија (више о овој разлици говорићемо у одељку 3), фокусираћемо се на ауторово виђење односа пресупозиције и конвенционалне импликатуре.

Аутор неке језичке јединице (нпр. *too*, *even*, *also*, *manage*) сврстава и у листу детектора пресупозиције и у листу детектора конвенционалних импликатура (в. Potts 2015: 5 и 25), а то преклапање оправдава на следећи начин: „[…] This partly reflects the continued unceratnity about how these concepts are delimited and partly reflects uncertanity about underlying empirical phenomena. […]“, те додаје: „[…] Unfortunately, there is not space to discuss any of these items in detail, to say nothing of trying to explicate how presuppositional and conventional analysis of them would differ. […]”. Па ипак, касније у тексту наводи да је логичка одвојивост (попут Абот) релевантан критериј према којем бисмо могли разликовати конвеницоналне импликатуре (одвојиве од садржаја асерције) од пресупозиција (неодвојиве од садржаја асерције): „[…] conventional implicatures seems to be logically independent of the central att-issue [асерције] of the items in question. This is relevant to the question of how we distinguish conventional implicatures from presuppositions.” (Potts 2015: 27). Што значи да би се према овом Потсовом критерију у конвенционалне импликатуре могли уврстити импликацијски маркери као што су *too*, *also*, *manage* и други.

Иако Потс, као што смо видели, експлицитно наводи да пресупозиције и конвенционалне импликатуре дивергирају у погледу логичке одвојивости, тумачећи у свом раду одлике ове две врсте импликација, издваја још једну линију по којој би се оне разликовале. Наиме, аутор наводи да се пресупозиције од конвенционалних импликатура разликују по томе што је садржај пресупозиције познат саговорнику (део заједничког знања), а садржај конвенционалне импликатуре непознат[15] – „[…] conventional implicatures are distinguished from presuppositions in being new. […]” (своје запажање темељи на важнијим истраживањима семантичара и прагамичара: Frege 1948; Grice 1989; Horn 1996; 2007; 2008; Kartunnen 1971; 1973; 1974; 1979; Levinson 1983; 1995; 2000; Potts 2005; 2007; 2012; Stalnaker 1999 и др). Разуме се, појашњава Потс, да садржај конвенционалних импликатура може бити познат, али у том случају он има посебну, маркирану функцију (нпр. подсећање). Немаркирана улога конвенционалних импликатура, наводи аутор, јесте додавање одређеног садржаја заједничком знању, што значи да је она информативна. Дакле, пресупозиција има споредан (неинформативан) статус у информацијској структури исказа, а конвенционална импликатура улази у обавештајну структуру исказа (иако има секундарну информативну улогу у односу на асерцију) (Potts 2105: 190). Према томе, диференцијацијом пресупозицијā и конвенционалних импликатура према информативности у исказу Потс, ипак, открива своје колебање око адекватности логичке одвојивости импликације од асерције као делимитационог критерија. Ова његова дилема јасно се очитава у сврставању појединих лексичко-граматичких структура које активирају

[15] На пример, у исказу *Марко*, *колеґа са факултета*, *те је звао* асерција је *Марко те је звао*, док је конвенционална импликатура *Марко је колеґа са факултета* јер говорник овај садржај узима као информативан.

логички одвојиву импликацију и међу маркере пресупозиције и међу маркере конвенционалних импликатура.

Потс се, на крају, пита да ли је за развијање теорије, на крају крајева, уопште потребно диференцијацирање прагматичких импликација, које нас, стварајући границе, којих заправо нема, доводи у заблуду о њиховој важности, те, насупрот томе, предлаже само детаљну анализу кључних параметара за дефинисање свих импликацијских значења – *споредност* (backgroundness), *конвенционалност* и *способност пројекције* – као и начине њихове интеракције и последица које оне имају на језик и когницију. Он такође сугерише да би требало одбацити све терминолошке разлике у корист ових апстрактнијих концепата. Овај предлог можемо сматрати спорним јер нас теоријско разматрање неког лингвистичког феномена, у овом случају импликативности, нужно води ка увиђању разлика у оквиру њега, заснованим управо на интеракцији наведених одлика, те потреби за њиховом типологизацијом. Концептуалне разлике се не морају нужно материјализовати, тј. не морају се различити типови импликативности именовати, ако постоји могућност да границе међу тим типовима нису оштре, већ порозне (мада, сматрамо да би, упркос многим заједничким карактеристикама прагматичких импликација, ипак требало поставити јасне демаркационе критерије, који се пре свега тичу њиховог статуса у информацијској структури исказа /о овом проблему говорићемо у одељку 3/), чак и тада мислимо да би одсуство категоризације и али номиновања различитих појавних облика имплицитног значења закомпликовало истраживање овог већ комплексног феномена. Иако би бит феномена импликативности можда била растумачена и без типологизације, утврђивање разлика међу импликацијама (на тој „скали импликативности“) и, наравно, језичка конкретизација датих апстрактних концепата, олакшава нам њено тумачење и разумевање.

Овај кратак преглед прагматичке литературе пружа нам јаснију слику проблема са којима се савремена лингвистика сусреће у дефинисању инхерентних елемената пресупозиционалности, односно њеном разграничавању од других прагматичких импликација, пре свега конвенционалних импликатура. Како би се избегла арбитрарност у концептуалном раздвајању пресупозиције од осталих импликацијских типова, те допринело развоју теорије, неопходно је утврдити њено јасно дистинктивно обележје. Избор таквог инхерентног елемента пресупозиције, разуме се, мора бити аргументован и примерима из стварне употребе језика потврђен, што ћемо урадити у наредном одељку.

3. Преиспитивање разграничавања прагматичких импликација. Поћи ћемо од становишта, широко прихваћеног у лингвистици (како међу прагматичарима, тако и међу семантичарима), да *споредност* (backgroundness) (тј. неинформативност) заиста јесте основна одлика пресупозиције. Међутим, уочавамо да наведену карактеристику лингвисти априори прихватају, не улазећи у њену суштину, тј. не дајући аргументацију зашто баш њу сматрају (а не нпр. одвојивост, као Абот) дистинктивном одликом пресупозиције. Наш циљ је, према томе, да аргументима и примерима из корпуса учврстимо (већ постојећу и међу неким лингвистима прихваћену) тезу о споредности (неинформативности) пресупозиције као њеној инхерентној одлици, те отклонимо

све недоумице које су у вези са тим присутне у актуелној лингвистици. Такође, показаћемо да дистинктивни статус споредности у дефиницији пресупозиције елиминише такав статус свих других њених одлика – *формалне* и *логичке одвојивости* (3.1), *начина активирања* (3.2), *начина понишавања* (3.3) и *постојања лингвистичког маркера импликације* (3.4).

3.1. Формална (логичка) одвојивост. Критериј одвајања пресупозиције од осталих импликација требало би да буде информативност, тј. статус у информацијској структури исказа, а не формална (и логичка) одвојивост, пре свега зато што у анализи импликацијског значења, особито оној функционалној, треба дати предност одлици која је релативизована за говорнике, тј. оној која се тиче информацијске структуре исказа, чије асерцијске и импликацијске елементе одређује говорник, а не оној која се тиче формалне и логичке релације са асерцијом. Према томе, ако пођемо од премисе да је пресупозиција позната информација, која није део комуникативне намере говорника и, стога има споредни статус у исказу, а да су импликатуре (и конвенционалне и конверзацијске) део комуникативне намере говорника, те их говорник сматра информативним, можемо искључити логичку и формалну одвојивости пресупозиције од садржаја асерције као могући показатељ диференцијације прагматичких импликација. Ову своју тезу поткрепићемо примерима употребе детекторā пресупозиције *бити чудно* (садржај импликације формално је и логички неодвојив од садржаја асерције) и *поново* (садржај импликације формално је и логички одвојив од садржаја асерције) у нашем контролном корпусу. Наиме, и у једном и другом случају импликација може да буде пресупонирана (споредна, позната), чиме се, дакле, искључује формална и логичка одвојивост као потенцијални критериј раздвајања пресупозиције од конвенционалних импликатура, које су углавном одвојиве од асерције у том смислу, али и од конверзацијске импликатуре, у чијем тумачењу је релевантна *садржинска*[16] а не формална и логичка одвојивост. Примери:

(1) СЛ: – […] То је невероватно да је Радио Шид продат за пола милиона евра и да је плаћен 10 пута више него што је његова процењена вредност, а да је РТВ

[16] Конверзацијске импликатуре (то, пре свега, важи за тзв. партикуларизоване) не везују се за одређене језичке изразе, већ за садржај читавог исказа у одређеној комуникативној ситуацији, а различити језички изрази истог смисла могу активирати исте конверзацијске импликатуре, за чије је тумачење у крајњем неопходна конверзацијска инференција. Па тако, у пару реплика (некорпусни пример): А: *Где је Марко*? Б: *Светло у његовој соби је упаљено* / *Гори му светло у соби* / *Није му светло угашено у соби* / *Сијалица у његовој соби гори* и сл. говорник Б употребом различитих лингвистичких форми жели свом саговорнику да пренесе да је Марко у својој соби. У овом примеру видимо да је говорник Б заправо импликацијом, а не асерцијом желео да информише свога саговорника, што значи да је тај садржај примаран у информацијској структури исказа. Дакле, конверзацијску импликатуру од пресупозиције одваја њено примарно значење у информацијској структури исказа. Начелна разлика између конвенционалних и конверзацијских импликатура јесте у начину формулисања импликација – прве су резултат конвенционалних одлика одређених лингвистичких јединица, док су друге резултат (углавном) конверзацијске инференције, али и статусу у обавештајном склопу исказа – конвеционална импликатура има секундарну информативну улогу у односу на асерцију, а конверзацијска има примарну или је постављена у истој информацијској равни са асерцијом. О евентуалним проблемима разграничавања ових двају типова импликатура неће бити речи у овом раду (више о разликама међу импликатурама види нпр. Potts 2015 и Simons 2009).

Студио Б, која опет има и тржиште, Београд, милионски град, опет продата за мање новца.
ПБ: – Питање шта се продавало. Ако не грешим, уз Радио Шид је ишла нека дистрибутивна мрежа…
ТМ: – И кабловска дистрибутивна мрежа, да.

[…]

ТМ: – *Доста је чудно да је Радио Шид, са све својим кабловским системом, достигао толику цену*, мада, уз парадигматичан случај Радојице Милосављевића треба имати у виду да је Радио Шид купила Коперникус Cable Network. […]

(2) ТН: – […] Да Демократска странка од приче да Европа нема алтернативу пређе на причу „исток и запад", а да Српска радикална странка од приче „исток и запад" пређе коначно *поново* на причу „само исток". […]

У примеру 1 садржај пропозиције конструисане из реченичне допуне предиката *бити чудно* (*Радио Шид, са све својим кабловским системом, достигао је цену од пола милиона евра*) информација је која се појављује већ раније у дискурсу (подвучено испрекиданом линијом), те је стога неинформативна и може се у исказу одредити као споредна, пресупонирана. Према томе, фокални део исказа је фактив *бити чудно*, те је управо исказивање свог емотивног односа према информацији у допуни заправо оно што је говорник хтео да пренесе свом саговорнику, тј. то је његова комуникативна намера. Овај пример нам даје јасну илустрацију да пресупозиција може да буде неодвојива од асерције (*Доста је чудно да је Радио Шид, са све својим кабловским системом, достигао цену од пола милиона евра*).

У примеру 2 импликацију коју активира детектор *поново* у подвученом делу исказа можемо формулисати на следећи начин *Српска радикална странка је већ раније била на причи само исток*. Овај импликацијски садржај није раније спомињан у дискурсу, те се односи на ванјезички контекст (заједничко знање учесника у конверзацији). Наиме, говорник узима импликацијски садржај као општепознату чињеницу јер се ради о српској политичкој странци чије је деловање јавно. Према томе, сматрамо да се овде ради о пресупозицији јер говорник њеним садржајем није хтео додатно да информише свог саговорника. У овом примеру видимо да је садржај пресупозиције (*Српска радикална странка је већ раније била на причи само исток*) формално и логички одвојив од садржаја асерције (*Српска радикална странка је прешла коначно на причу само исток*), те, стога, таква одвојивост не може бити критериј по којем би се пресупозиција разликовала од конвенционалне импликатуре, наравно, ако пођемо од статуса у исказу као критерија диференцијације ових двеју прагматичких импликација. Другим речима, ако узмемо да је инхерентна одлика пресупозиције познатост, те споредност њеног садржаја у информацијској структури исказа, а да детектор *поново* може да активира импликацију која има такве одлике, на тај начин дисквалификујемо логичку и композицијску одвојивост као демаркацијски критериј.

Иако смо одредили информативност и статус импликације у исказу као елементе на основу којих се типови импликација диференцирају (на првом месту ту мислимо на проблематично рагграничавање пресупозиције од конвенционалних импликатура), те на тај начин искључили композицијску и логичку одвојивост, сматрамо да је неопходно, ради отклањања било каквих

недоумица, показати да ни други елементи прагматичких импликација – *начин активирања и поништавања* и *постојање маркера* (*детектора*) *импликације*, такође нису за то адекватни уколико се пође од поменутог обележја.

3.2. Начин активирања. Споредност (неинформативност) пресупозиције у исказу искључује и *начин активирања* у њеном разграничавању од других импликација. Пресупозиција може бити активирана на основу конвенционалних одлика употребљених језичких јединица, исто као и конвенционалне импликатуре (овде мислимо на саму формулацију ових двеју врста импликација). Ову констатацију можемо илустровати примерима из нашег корпуса – адјективом *поново* (пример 2 /искористићемо исти пример јер нас занима други аспект активиране пресупозиције/), маркером пресупозиције, и изразом *према томе* (пример 3), маркером конвенционалне импликатуре:

(3) БЧ: – […] није то [преношење фабрике у Литванију] први пут да се у Србији тако нешто дешава, *према томе*, нема право нико да буде изненађен […].

У примеру 2 пресупозицију коју активира детектор *поново* у подвученом делу исказа фромулишемо само на основу конвенционалних одлика поменутог прилога и на основу језичких израза који чине исказ, те она, као што смо већ рекли, гласи *Српска радикална странка је већ раније била на причи само исток* (наравно, статус ове импликације у информацијској структури исказа дефинише се, видели смо, на основу ванјезичких елемената).

У примеру 3 конвенционална импликатура *Очекивано је* [из визуре говорника] *да нико не буде изненађен што је фабрика премештена у Литванију јер се то не дешава први пут* (сама формулација импликатуре може, разуме се, да буде и другачија) такође се обликује само на основу конвенционалних одлика маркера *према томе* и језичких јединица који чине исказ. Узгред, наведена импликација део је обавештајне структуре овог исказа, тј. говорник и њу жели да пренесе свом саговорнику (поред примарних информација /асерцијā/ овог дела исказа *Није то први пут да се у Србији тако нешто дешава* и *Нико нема право да буде изненађен*), те се њен садржај не може сматрати споредним (тј. делом заједничког знања учесника у конверзацији).

С друге стране, активирање пресупозиције може бити и резултат прагматичких и дискурсних фактора, као што је случај и са конверзацијским импликатурама, што значи да се такав начин активирања не релативизује искључиво за пресупозицију, те не може бити ни њена дистинктивна одлика. Навели смо пример конверзацијске импликатуре (фуснота 16) која није резултат конвенционалних одлика лингвистичких јединица које творе исказ већ конверзацијског контекста, те ћемо овде издвојити само пример из нашег корпуса који показује да у неким случајевима у процесу активирања (и формулисања и одређивања споредности у исказу) пресупозиције имају улогу прагматички, а не семантички фактори:

(4) ЈЋ: – Хајде да покушам да искористим Вашу добру информисаност, *знам да сте добро информисани*, јер је то Ваше поље. […]

У примеру 4 садржај пропозиције која се изводи из допуне фактива *знати* (*Ви* [саговорник] *сте добро информисани*) представља општепознату чињеницу са којом су упознати и говорник и саговорник. Према томе, будући

заједничким знањем, садржај допуне се тумачи као споредан у исказу, те пресупониран, а фокус говорника је на самом фактивном предикату, којим говорник исказује свој однос према садржају допуне. Дакле, у механизму активирања пресупозиције у овом примеру, тј. у разумевању саговорника шта је у датом исказу пресупонирано (тј. којим делом исказа говорник жели да информише саговорника), нису релевантне конвенционалне одлике детектора (као код детектора *поново* у примеру 2, где су ове одлике релевантне за формулацију пресупозиције) већ прагматички контекст (у овом случају заједничко знање). Када би, насупрот, говорник, на пример, своме саговорнику рекао *Знате да сам ја добро информисан*, намера говорника би вероватно била да пренесе свом саговорнику садржај допуне фактива, те би фокални елемент исказа, према томе, био садржај допуне глагола, чиме би пресупозиција била поништена (тј. била би „избрисана" из информацијске структуре исказа и постала само део асерције /*Знате да сам ја добро информисан*/). Ово може да буде још један аргумент да су у овом случају најзначајнији прагматички (конверзацијски) фактори, а да се на основу семантичке вредности језичких јединица не може много рећи о пресупозиционалности у оваквим случајевима.

3.3. Начин поништавања. Поред начина активирања показаћемо да се ни могућност поништавања прагматичких импликација не може узети као линија разграничавања пресупозиције од других импликација уколико се пође од споредног статуса пресупозиције у информацијској структури исказа.

Познато је да се пресупозицијски карактер неке импликације може одредити њеном постојаношћу (тј. немогућношћу поништавања) у присуству различитих логичких оператора (негација, дисјункција, интеррогација, модали и др)[17]. Међутим, овакво понашање пресупозиције у различитим синтаксичким контекстима карактерише и конвенционалне импликатуре, те не може бити пресупозицијска дистинктивна црта. У примеру 5 (глагол *знати* као маркер пресупозиције) и 6 (апозиција као маркер конвенционалне импликатуре) показаћемо да пресупозиције и конвенционалне импликатуре „опстају" у присуству различитих реченичних оператора:

(5) ДЂ: – […] *нисам ни знао* да тај Закон треба да буде на седници Владе. (изворни облик)
ДЂ: – […] *знао сам* да тај Закон треба да буде на седници Владе.
ДЂ: – […] *да ли си знао* да тај Закон треба да буде на седници Владе?
ДЂ: – […] *требало је да знам* да тај Закон треба да буде на седници Владе.
Пресупозиција: *Тај Закон треба да буде на седници Владе*.

(6) В: – […] Са нама је […] госпођа Марина Бабић Младеновић, *директор Завода за уређење водних токова у Институту Јарослав Черни*. […] (изворни облик)
В: – […] Са нама није […] госпођа Марина Бабић Младеновић, *директор Завода за уређење водних токова у Институту Јарослав Черни*. […]
В: – […] да ли је са нама […] госпођа Марина Бабић Младеновић, *директор Завода за уређење водних токова у Институту Јарослав Черни*. […]
В: – […] требало би да је са нама […] госпођа Марина Бабић Младеновић, *директор Завода за уређење водних токова у Институту Јарослав Черни*. […]

[17] О односу логичких оператора и пресупозиције и могућности поништавања неких пресупозиција у одређеним синтаксичким контекстима (тзв. *проблем пројекције*) види нпр. Karttunen 1973; Beaver 2001; Tonhauser et al. 2013.

Конвенционална импликатура: *Марина Бабић Младеновић је директор Завода за уређење водених токова у Институту Јарослав Черни.*

У прагматичкој теорији (види нпр. Abrusan 2016) познато је да активирање пресупозиције неким детекторима може бити ограничено у различитим комуникацијским контекстима (тзв. контекстуална неутрализација) (видећемо у примеру 8). Међутим, ова одлика не приписује се само пресупозицијама већ и конверзацијским импликатурама[18], те не може бити релевантна у диференцирању прагматичких импликација.

С друге стране, познато је из прагматичке литературе (в. нпр. Abrusan 2016; Potts 2015) да пресупозиције активиране неким детекторима (нпр. *такође* и *поново*) (в. пример 2) не подлежу контекстуалној неутрализацији (или је то врло ретко), што је случај и са конвенционалним импликатурама (нпр. *према томе*) (в. пример 3). Овакве импликације (и пресупозиције и конвенционалне импликатуре) део су конвенционалних одлика лексема које чине детекторе, те вероватно у томе треба тражити кључ њихове отпорности на контекстуално поништавање.

3.4. Језички маркер импликације. Постојање језичке јединице (*детектора*/*маркера*) која активира пресупозицију не може послужити као дистинктивна одлика јер су и конвенционалне импликатуре активиране на исти начин (тј. присуством лингвистичког детектора), а, такође, видели смо да постоји могућност (према Симонсином виђењу) да такве лингвистичке форме код пресупозиције потпуно изостану, а пресупонирани садржај буде добијен конверзацијском инференцијом (в. Симонсин пример у одељку 2 – *It's 08:01*), што их приближава конверзацијским импликатурама јер и оне могу бити добијене чистом конверзацијском инференцијом (тзв. *партикуларизоване конверзационе импликатуре*), али, исто тако, конверзацијске импликатуре могу бити и (делимично) везане за неке лингвистичке облике (тзв. *генерализоване импликатуре*)[19].

Разуме се, детектори пресупозиције и других прагматичких импликација не егзистирају у некаквом апстрактном смислу (постојање/непостојање маркера), већ у својој конкретној лексичко-граматичкој форми (нпр. лексеме *знати*, *успети*, *поново*, *такође*), те би се, према томе, могло рећи да су одређене лексичко-граматичке структуре сигуран критериј за „детектовање" пресупозиције у неком исказу. Међутим, наш контролни корпус показао је да неки детектори пресупозиције активирају према критерију статуса у информационој структури исказа импликације које више личе на импликатуре, те, према томе, чак ни одређене језичке јединице не могу бити поуздан критериј за детектовање пресупозиције.

У нашем корпусу разговорног језика појављују се случајеви у којима импликације активиране типичним детекторима пресупозиције у информа-

---

[18] Конверзацијска импликатура (*Марко је у својој соби*) активирана у исказу Б у пару реплика који смо дали у фусноти 16 (А: *Где је Марко* Б: *Светло у његовој соби је упаљено*) може бити поништена ако се тај исказ стави у другачији контекст. На пример, поменута конверзацијска импликатура поништена је у следећем пару реплика А: *Да ли има струје у Марковој соби* Б: *Светло у његовој соби је упаљено.*

[19] На пример, генерализована конверзацијска импликаура исказа *Већина студената је положила испит* могла би у одређеном контексту (на пример, као одговор на питање *Да ли су сви студенти положили испит*) гласити *Нису сви студенти положили испит.*

цијској структури реченице немају статус споредног, већ главног садржаја (примарна информација), при чему је доминантан механизам у тумачења оваквог стауса импликације тзв. конверзацијска инференција (когнитивни фактор). Управо због примарног информацијског статуса и њеног (когнитивног) начина тумачења у процесу комуникације, оваква импликација приближава се конверзацијским импликатурама. Ово ћемо илустровати примером употребе глагола *знати*[20]:

(7) ОБ: – Колико беше лекари имају плате?
МД: – Лекари имају зависи од, ми смо им повећали ове године плату, али имају негде око 35.000, имали су већу плату него рецимо министар.
ОБ: – А је л‘ *знају* они за то *да имају 35.000*?
МД: – Наравно да знају.

Тема овог разговорног пасуса је висина плата лекара у Србији. Говорник МД износи податак да су плате лекара 35.000 (динара), а његов саговорник ОБ жели да сазна да ли су и лекари упознати са тим податком. Према томе, фокални елемент исказа је глагол *знати*, а садржај допуне тематски, јер је тај податак раније изнет у разговору, те се на основу њега може формулисати пропозиција која представља стару информацију (пресупозицију) *Лекари имају плату 35.000 динара*. Међутим, пошто се претпоставља да свако зна колико му је плата, овом исказу можемо приписати саркастични карактер, што утиче на потпуно другачије тумачење информацијске структуре датог исказа, где говорник ОБ заправо тражи од саговорника потврду истинитости податка о висини плате. На основу конверзацијског закључивања, које је у основи сарказма, разумемо да говорник ОБ жели да садржај допуне стави у први план, тј. да он постане стварни фокални елемент исказа (што, према Грајсовој терминологији, представља *секундарну комуникативну намеру*). Наиме, конверзацијско закључивање саговорника о „стварној“ комуникацијској намери говорника у овом примеру засновано је на „знању о свету“, а тај когнитивни процес се може описати овако: *Пошто свако зна колико му је плата* [знање о свету], *говорник не жели да ме пита да ли лекари знају да им је плата 35.000, већ да ли је та информација истинита*. Примећујемо такође да у конструисању пропозиције из садржаја допуне она мора имати упитну форму, која се заједно са фокусом, премешта са глагола *знати* на садржај допуне, те пропозиција у таквој комуникативној ситуацији гласи: *Желим да сазнам да ли је истина да лекари заиста имају плату 35.000 динара* (сама формулација ове пропозиције може бити и другачија). Пошто је настала конверзацијским закључивањем и део је онога што говорник жели да пренесе свом саговорнику (примарна нова информација), оваква импликација има карактер конверзацијске импликатуре, те ћемо је тако и тумачити.

Из одговора МД закључујемо да је за њега истинитост пропозиције формиране на основу садржаја допуне подразумевана (пресупонирана), а да је фокални елемент исказа знање лекара о тој чињеници. Међутим, можемо претпоставити да је МД уочио саркастичност питања и својим одговором заправо потврдио истинитост податка о висини плате лекара.

Овај пример, дакле, показује да ни лексичко-граматичке јединице које се категоришу у детекторе пресупозиције не могу бити поуздан начин „детек-

[20] Пример 7 са анализом преузет је из Knjižar 2014.

товања" пресупозиције у неком исказу, те поново истичемо да би елементарни и најпоузданији маркер пресупозиције требало да буде њен СТАТУС У ОБАВЕШТАЈНОЈ СТРУКТУРИ ИСКАЗА.

3. Закључак. У овом раду размотрили смо проблеме са којим се суочава актуелна прагматичка теорија у разграничавању пресупозиције од других прагматичких импликација. Показали смо да је фундаментални проблем, који још увек није на адекватан начин разрешен у лингвистичкој прагматици, изостанак недвосмисленог критерија који би пресупозицију одвојио од импликатура. С једне стране, постоје прагматичари који виде споредност као кључну одлику у дефинисању пресупозиције, али се не баве дубље могућим проблемима диференцијације од других прагматичких импликација, док, с друге стране, постоје они који сматрају да споредност није пресудна у дефинисању пресупозиције, већ да је то формална (логичка) релација са асерцијом. Такође, постоје и они који нису сигурни да ли би инхерентна одлика пресупозиције требало да буде споредност или неодвојивост од асерције. Пошто сматрамо да произвољност савремене лингвистике у делимитирању прагматичких импликација представља препреку за даљи напредак теорије пресупозиционалности, у раду смо издвојили јасан критериј – *статус импликације у информацијској структури исказа*, чију смо адекватност у разграничавању импликација аргументовали и корпусним примерима учврстили. Наиме, истакли смо да у прагматичким истраживањима импликативности треба поћи од обележја које се тиче статуса импликације у обавештајној структури исказа коју, разуме се, одређује говорник, а не од оног обележја које се односи на формалне и логичке одлике неке импликације. Поред тога, показали смо да овакав статус пресупозиције искључује могућност да остале одлике прагматичких импликација – *начин активирања*, *начин поништавања* и *постојања лингвистичког маркера уопште* као и *постојања конкретног лингвистичког маркера пресупозиције* – буду дистинктивни критерији.

ИЗВОРИ

Један на један; *Око*; *Полиграф*; *Утисак недеље*. Део необјављених снимака јавних ТВ дебата и њихових транскрипата из корпуса Катедре за општу лингвистику Филолошког факултета Универзитета у Београду.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Abbott, Barbara. Presuppositions as Nonassertions. *Journal of Pragmatics* 32/10 (2000): 1419–1437.

Abbott, Barbara. Where Have Some of the Presuppositions Gone. Betty J. Birner, Gregory Ward (eds.). *Drawing the Boundaries of Meaning: Neo-Gricean Studies in Pragmatics and Semantics in Honor of Laurence R. Horn*. Philadelphia: John Benjamins, 2006, 1–20.

Abbott, Barbara. Presuppositions and Common Ground. *Linguistics and Philosophy* 31/5 (2008): 523–538.

Abbott, Barbara. Information Packaging Approach to Presuppositions and Conventional Implicatures. *Topoi* 35/1 (2016): 9–21.

Abrusan, Marta. Predicting the Presuppositions of Soft Triggers. *Linguistics and Philosophy* 34 /6 (2011): 491–535.

Abrusan, Marta. Presupposition Cancellation: Explaining the Soft-Hard Trigger Distinction. *Natural Language Semantics* 24/2 (2016): 165–202.
Abusch, Dorit. Presupposition Triggering from Alternatives. *Journal of Semantics* 27 (2010): 37–80.
Asher, Nicholas, Alex Lascarides. The Semantics and Pragmatics of Presupposition. *Journal of Semantics* 15 (1998): 239–299.
Atlas, Jay. D. Negation, Ambiguity and Presupposition. *Linguistics and Philosophy* 1 (1977): 321–336.
Atlas, Jay. D. How Linguistics Matters to Philosophy: Presupposition, Truth, and Meaning. Chon-Kyu Oh, David A. Dineen (eds.). *Syntax and Semantics* 11, *Presupposition*. New York: Academic Press, 1979, 265–281.
Atlas, Jay D., Stephen C. Levinson. It-clefts, Informativeness and Logical Form: Radical Pragmatics. Peter Cole (ed.). *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, 1981, 1–66.
Batistić, Tatjana. O nekim pogledima na presupoziciju. *Južnoslovenski filolog* 36 (1980): 153–171.
Beaver, David. The Kinematics of Presupposition. Paul Dekker, Martin Stockhof (eds.). *Proceedings of the Eighth Amsterdam Colloquium*. Amsterdam: ILLC, University of Amsterdam, 1992, 17–36.
Beaver, David. Presupposition. Johan van Benthem, Alice ter Meulen (eds.). *The Handbook of Logic and Language*. Amsterdam: Elsevier, 1997, 939–1008.
Beaver, David. *Presupposition and Assertion in Dynamic Semantics* (*Studies in Logic, Language and Information* 16). Stanford: CSLI Publications, 2001.
Beaver, David, Emiel Krahmer. A Partial Account of Presupposition Projection. *Journal of Logic, Language and Information* 10 (2001): 147–182.
Beaver, David. Have You Noticed That Your Belly Buton Lint Colour Is Related to the Colour of Your Clothing?. Rainer Bauerle, Uwe Reyle, Thomas Ede Zimmerman (eds.). *Presupposition*: *Papers in Honor of Hans Kamp*. Bingley: Emerald, 2002, 65–100.
Beaver, David, Bart Geurts. Presupposition. Edward N. Zalta (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/presupposition/> 17.08.2016.
Böer, Steven, William Lycan. The Myth of Semantic Presupposition. Arnold M. Zwicky (ed.). *Papers in Nonphonology. Working Papers in Linguistics* 21. Columbus: Department of Linguistics, Ohio State University, 1976, 1–90.
Cooper, David. *Presupposition*. The Hague-Paris: Mouton, 1974.
Frege, Gottlob. Sense and Reference. *The Philosophical Review* 57/ 3 (1948): 209–230.
Gazdar, Gerald. *Pragmatics*: *Implicature*, *Presupposition and Logical Form*. New York: Academic Press, 1979.
Geurts, Bart. Local Satisfaction Guaranteed. *Linguistics and Philosophy* 19 (1996): 259–294.
Geurts, Bart. Presuppositions and Anaphors in Attitude Contexts. *Linguistics and Philosophy* 21 (1998): 545–601.
Geurts, Bart. *Presuppositions and Pronouns* (*Current Research in Semantic-Pragmatic Interface* 3). Amsterdam: Elsevier, 1999.
Grice, Paul. Meaning. *Philosophical Review* 66 (1957): 377–388.
Grice, Paul. Utterer's Meaning and Intentions. *Philosophical Review* 78 (1969): 147–177.
Grice, Paul. Logic and Conversation. Peter Cole, Jerry L. Morgan (eds.). *Syntax and Semantics* 3, *Speech Acts*. New York: Academic Press, 1975, 41–58.
Grice, Paul. Further Notes on Logic and Conversation. Peter Cole (ed.). *Syntax and Semantics* 9, *Pragmatics*. New York: Academic Press, 1978, 113–128.
Grice, Paul. Presupposition and Conversational Implicature. Peter Cole (ed.). *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, 1981, 183–97.
Grice, Paul. *Studies in the Way of Words*. Cambridge: Harvard University Press, 1989.
Heim, Irene. On the Projection Problem for Presuppositions. Michael Barlow, Daniel Flickinger, Michael Westcoat (eds.). *Second Annual West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford: Stanford University, 1983, 114–126.
Heim, Irene. Presupposition Projection and the Semantics of Attitude Verbs. *Journal of Semantics* 9 (1992): 183–221.
Horn, Laurence. Metalinguistic Negation and Pragmatic Ambiguity. *Language* 61 (1985): 121–174.
Horn, Laurence. Toward a Fregean Pragamtics: Voraussetzung, Nebengedanke, Andeutung. Istvan Kecskes, Laurence Horn (eds.). *Explorations in Pragmatics – Linguisitc*, *Cognitive and Intercultural Aspects*. Berlin-New York: Mouton de Gryter, 2007, 39 – 69.
Huang, Yan. *Pragmatics*. Oxford: Oxfor University Press, 2014.
Ivić, Milka. O faktivnosti rečenice čiji je glavni predikat glagol sa značenjem *znati*. Miroslav Grepl (ed.). *Otázky slovanské syntaxe* 4/2, *Sborník sympozia Aktualizační* (*pragmatické*) *složky výpovědi v slovanských jazycích*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, 45–48.

Ivić, Milka. Informativne uloge presupozicija i implikacija dokumentovane srpskim jezičkim faktima. *Južnoslovenski filolog* 28 (2007): 1–6.
Karttunen, Lauri. (1971). Some Observations on Factivity. *Papers in Linguistics* 4 (1971): 55–69.
Karttunen, Lauri. Implicative Verbs. *Language* 47/2 (1971): 340–358.
Karttunen, Lauri. Presuppositions of Compound Sentences. *Linguistic Inquiry* 4 (1973): 167–193.
Karttunen, Lauri. Presuppositions and Linguistic Context. *Theoretical Linguistics* 1 (1974): 181–194.
Karttunen, Lauri, Stanley Peters. Requiem for Presupposition. Kenneth Whistler, Robert van Valin, Chris Chiarello, Jeri J. Jaeger, Miriam Petruck, Herry Thompson, Ronya Javkin, Anthony Woodburry (eds). *Proceedings of the Third Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. Berkeley: Berkeley Linguistic Society, 1977, 266–278.
Karttunen, Lauri, Stanley Peters. Conventional Implicatures. Choon-Kyu Oh, David Dinneen (eds.). *Syntax and Semantics* 11: *Presupposition*. New York: Academic Press, 1979, 1–56.
Karttunen, Lauri. Simple and Phrasal Implicatives. Eneko Agirre (ed.). *Proceedings of SEM: The First Joint Conference on Lexical and Computational Semantics*. Stroudsbourg: Association for Computional Linguistics, 2012, 124–131.
Katz, Jerrold. *Semantic Theory*. New York: Harper & Row, 1972.
Kempson, Ruth. *Presupposition and the Delimitation of Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
Kiparsky, Paul, Carol Kiparsky. Fact. Manferd Bierwisch, Karl Heidolph (eds.). *Progress in Linguistics*. The Hague: Mouton, 1970, 143-173.
Knjižar, Ivan. Pragmatička analiza jednog detektora presupozicije – glagol znati u razgovornom diskursu. *Anali Filološkog fakulteta* 26/2 (2014): 153– 175.
Kordić, Snježana. Konverzacijske implikature. *Suvremena lingvistika* 17/31–32 (1991): 87–96.
Langendoen, Terence, Harris Savin. The Projection Problem for Presuppositions. Charles Fillmore, Terence Langendoen (eds.). *Studies in Linguistic Semantics*. New York: Holt, Reinhardt and Winston, 1971, 373–388.
Levinson, Stephen. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
Palašić, Nikolina. Odnos rečeničnog modusa i implikatura. *Fluminensia* 27/2 (2015): 31–43.
Potts, Christopher. *The Logic of Conventional Implicatures* (*Oxford Studies in Theoretical Linguistics* 7). Oxford: Oxford University Press, 2005.
Potts, Christopher. Presupposition and Implicature. Shalom Lappin, Chris Fox (eds.). *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2015, 168–202.
Roberts, Craige, David Beaver, Mandy Simons, Judith Tonhauser. Presupposition, Conventional Implicature and Beyond: A Unified Account of Projection. Nathan Klinedist, Daniel Rothschild (eds.). *Proceedings of New Directions in the Theory of Presupposition*, *ESSLI*. Toulouse: Institut de Recherche en Informatique de Toulouse, 2009.
Russel, Bertrand. On Denoting. *Mind* 14 (1905): 479–493.
van der Sandt, R. *Context and Presupposition*. London: Croom Helm, 1988.
van der Sandt, R. (1989). Presupposition and Discourse Structure. Renate Bartsch, Johan van Benthem, Peter van Emde Boas (eds.). *Semantics and Contextual Expression*. Dordrecht: Foris Publications, 1989, 287–294.
van der Sandt, R. Presupposition Projection as Anaphora Resolution. *Journal of Semantics* 9 (1992): 333–377.
Simons, Mandy. On the Conversational Basis of Some Presuppositions. Rachel Hastings, Brendan Jackson, Zsofia Zvolenszky (eds.). *Proceedings of Semantics and Linguistics Theory* 11. Ithaca: CLC Publications, 2001, 431–448.
Simons, Mandy. Presupposition and Accommodation: Understanding the Stalnakerian Picture. *Philosophical Studies* 112 (2003): 251 – 278.
Simons, Mandy. Presupposition and Relevance. Zoltan Szabó (ed.). *Semantics vs. Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2004, 329–355.
Simons, Mandy. *Presupposition and Cooperation*. < https://www.cmu.edu/dietrich/philosophy/docs/simons/Presupposition%20and%20cooperation.non-anonymous.pdf > 02.11.2016.
Stalnaker, Robert. Pragmatics. Donald Davidson, Gilbert Harman (eds.). *Semantics of Natural Language*. Reidel: Dordrecht, 1972, 389–408.
Stalnaker, Robert. Presuppositions. *The Journal of Philosophical Logic* 2 (1973): 447–457.
Stalnaker, Robert (1974). Pragmatic Presuppositions. Milton Munitz, Peter Unger (eds.). *Semantics and Philosophy*. New York: University Press, 1974, 197–213.
Stalnaker, Robert. On the Representation of Context. *Journal of Logic*, *Language and Information* 7 (1998): 3–19.

Stalnaker, Robert. *Context and Content*. Oxford: Oxfor University Press, 1999.
Stalnaker, Robert. Common Ground. *Linguistics and Philosophy* 25/5–6 (2002): 701–721.
Strawson, Peter. On Referring. *Mind* 59 (1950): 320-344.
Tonhauser, Judith, David Beaver, Craige Roberts, Mandy Simons. Toward a Taxonomy of Projective Content. *Language* 89 (2013): 66–109.
Wilson, Deirdre. *Presupposition and Non-truth-conditional Semantics*. London: Academic Press, 1975.
Wilson, Deirdre, Dan Sperber. Ordered Entailments: an Alternative to Presuppositional Theories. Chon-Kyu Oh, David A. Dineen (eds). *Syntax and Semantics* 11: *Presuppositions*. New York: Academic Press, 1979, 299–323.
Wilson, Deirdre, Dan Sperber. Relevance Theory. Laurence Horn, Gregory Ward (eds.). *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004, 607–632.
Wilson, Deirdre, Dan Sperber. *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
Zeevat, Henk. Presupposition and Accommodation in Update Semantics. *Journal of Semantics* 9 (1992): 379–412.
Zeevat, Henk. Explaining Presupposition Triggers. Paul Dekker (ed.). *Proceedings of the Twelfth Amsterdam Colloquium*, *ILLC*. Amsterdam: University of Amsterdam, Department of Philosophy, 1999, 19–24.
Žibreg, Ivona. Bibliografija radova o presupozicijama u jeziku. *Prilozi proučavanju jezika* 20 (1984): 209–234;
Žibreg, Ivona. O presupozicijama u srpskohrvatskom jeziku. *SOL* 2/1 (1987): 37–40.

Ivan Knjižar

THE PROBLEM OF DELIMITATION OF PRAGMATIC IMPLICATIONS IN CONTEMPORARY LINGUISTIC THEORY

S u m m a r y

In this paper, we considered the problems that the current pragmatic theory faces in the delimitation of the presupposition from other pragmatic implications. We have shown that the fundamental problem, which is still not adequately resolved in linguistic pragmatics, is the absence of unequivocal criteria that would separate the presupposition from the implicatures. On the one hand, we have pragmatists who see backgroundness as a key feature in defining the presupposition, but they do not explicitly state the possible problems of its differentiation from other pragmatic implications; on the other hand, we have those who consider that backgroundness is not crucial in defining the presupposition, but that it is in a formal (logical) relationship with assertion. Also, there are those who are not sure whether the inherent characteristic of the presupposition should be backgroundness or its non-detachability from assertion.

Since we have determined that the arbitrariness of modern linguistics in the delimitation of pragmatic implications constitutes an obstacle for the further development of the theory of the presupposition, in our work we have set out a clear criterion – *the status of the implication in the information structure of utterance*, whose adequacy in the delimitation of implications has been argued and fortified by examples from the corpus. Namely, we emphasized that, in the pragmatic research of implications, we should start from the characteristics which refer to the role of implication in the information structure of an utterance (which, of course, is determined by the speaker), but not from a formal and logical relation with an assertion. In addition, we have shown that status of presuppositions excludes the possibility that other features of pragmatic implications – *the way of activating* and *suspension* and *the existence of the linguistic trigger in general*, as well as *the existence of a specific linguistic trigger of the presupposition* – can be the criterion of the distinction of pragmatic implications.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу лингвистику
Кнез Михаилова 40, 11000 Београд, Србија
iknjizar@gmail.com

(Примљено: 9. августа 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41'28-112
UDC 091=163.41"14"
Изворни научни рад

Владимир Поломац

О ПРАВОПИСУ И ЈЕЗИКУ ПОВЕЉА И ПИСАМА ВУКА БРАНКОВИЋА*

У раду се истражују најважније правописне и језичке одлике шест оригиналних повеља и писама господина Вука Бранковића. Рашки правопис са минималним уделом ресавских одлика употребљава се у повељама и писмима упућеним Дубровнику, као и у једној хиландарској даровници (1376–1377). Више ресавских одлика налази се у двема хиландарским даровницама из последње деценије XIV века. Језичка анализа указује на присуство одлика југоисточног српског дијалекта последње четвртине XIV века, међу којима посебно истицање заслужују екавизам у дат./лок. јд. именица ж. р. и 2. л. мн. императива, као и и краћи облици инфинитива (без крајњег -*и*).

Кључне речи: правопис, историјска дијалектологија, XIV век, повеље и писма, Вук Бранковић.

In this paper, the orthographic and linguistic characteristics of six original charters and letters of Vuk Branković are examined. The Raška orthography with a minimum influence of Resava orthography features is used in the charters and the letters addressed to Dubrovnik, and also in one Hilandar monastery charter (1376–1377). There are more Resava features in two Hilandar monastery charters from the last decade of the 14th century. The linguistic analysis indicates the presence of features from the southeast Serbian dialect in the last quarter of the 14th century, including the special note is made of *ekavian* in the Dat./Loc. sg. of feminine nouns and the second person plural imperative, along with the shorter forms of infinitives (without the final -*i*).

Keywords: orthography, historical dialectology, 14th century, charters and letters, Vuk Branković.

1. Увод. Настанак рада подстакнут је потребом да се „даља проучавања српске средњовековне писмености усмере на језик појединачних канцеларија" (Грковић-Мејџор 2007: 260), као и жељом да се истраживања повеља и писама из времена кнеза Лазара и његових наследника (уп. Поломац 2006; 2016) заокруже истраживањем правописа и језика повеља и писама „славног и велможног господина" Вука Бранковића. Значајан подстицај за настанак рада дале су дипломатичке студије о повељама и писмима Вука Бранковића објављиване последњих година, најчешће на страницама часописа Стари српски архив (уп. Михаљчић – Шпадијер 2007; Бојанин 2009; 2010; 2011; 2012; Шуица – Суботин-Голубовић 2010), али и у другим публикацијама (уп. Бојанин 2015; 2016). На основу наведених радова, као и на основу Грковић 1977, формиран је истраживачки корпус који чини шест оригиналних повеља и писама Вука Бранковића које у наставку наводимо према хронолошком

* Рад је урађен у оквиру научног пројекта *Исшорија срйскоī језика* (бр. 178001), који финанасира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Старија верзија овога рада изложена је 30. X 2015. године на међународном научном скупу *Паисиеви чешения* Филолошког факултета у Пловдиву.

редоследу постанка: (1) ВХ 1376–1377 – *Повеља Вука Бранковића којом Хиландару прилаже манастир Св. Георгија у Скопљу* (између 1. септембра 1376. и 31. августа 1377. године) (уп. Бојанин 2009: 119–128); (2) ВД 1387 – *Повеља Вука Бранковића којом потврђује трговачке повластице Дубровнику* (Приштина, 20. јануар 1387. године) (Шуица–Суботин-Голубовић 2010: 99–109); (3) ВД 1388 – *Писмо Вука Бранковића којим моли Дубровчане да исплате јерусалимски доходак митрополиту Михаилу* (август 1388. године) (Бојанин 2012: 107–113); (4) ВД 1389–1396 – *Повеља Вука Бранковића којом се потврђују трговачке привилегије Дубровнику* (између 1389. и 1396. године) (Бојанин 2011: 109–116); (5) ВХ 1392 – *Повеља Вука Бранковића којом ослобађа Хиландар плаћања „турског данка"* (21. новембар 1392. године у Приштини, писар Лукач) (Бојанин 2010: 147–158); (6) ВХ 1389–1392 – *Повеља Вука Бранковића којом Хиландару прилаже села Горњу и Доњу Гадимљу* (између јула 1389. и 21. новембра 1392. године (Грковић 1977: 59–75)[1].

У истраживачки корпус нису укључена два документа која се чувају у архиву манастира Хиландара под сигнатурама №58 и №59, о којима су у досадашњој дипломатичкој литератури изнети опречни ставови о аутентичности и времену настанка[2]. За разлику од Михаљчић – Шпадијер 2007, који у овим документима виде старији неоверени концепт (11. III 1365–1371) (Хил. №59) и млађу копију преписану са концепта или оштећеног оригинала (крај XIV века) (Хил. №58) *Слова браће Бранковића манастиру Хиландару*, Бојанин 2015 (в. посебно стр. 364) оба документа посматра као једну компилацију насталу изван канцеларије господина Вука Бранковића, састављену из различитих делова две данас изгубљене повеље Бранковића које су издате у различитом периоду од стране различитих ауктора различитим дестинатарима. Изгубљена заједничка повеља Гргура и Вука монаху Роману датира се између 1364. и 1365. године, изгубљена повеља господина Вука Бранковића Хиландару између 1371. и 1396. године, док се настанак сачуване компилације одређује у нешто ширем временском оквиру: Хил. №59 настаје у последњој трећини или четвртини XIV века, а Хил. №58 најкасније до 15. октобра 1406. године, односно до тренутка замонашења Гргура Бранковића, сина господина Вука (Бојанин 2015: 375–378). У прилог новоме датирању говоре и правописне одлике оба документа. За Хил. №58 већ је примећено да се одликује потпуно формираним системом правописа са краја владавине кнеза Лазара (Недељковић 1971: 252–253), што је показала и наша анализа за Хил. №59[3].

---

[1] Повеља је сачувана у два примерка: оригинал са описом међа дарованих села, настао у канцеларији Вука Бранковића, и концепт без навођења међа дарованих села, настао највероватније у хиландарској канцеларији (Грковић 1977: 63, 67–68), те стога није обухваћен истраживањем.

[2] Детаљан преглед досадашњих ставова о овом документима наведен је Бојанин 2015: 359–364.

[3] Оба документа познају употребу графеме ъ, враћање у употребу графеме ы, преовлађујућу употребу графеме ї у функцији обележавања редукованог /и/, доследну употребу графеме ѧ у функцији обележавања [ја], као и употребу новије интерпункције са тачком на доњој линији реда и запетом. Приликом обележавања групе [је] у иницијалном положају лигатура преовлађује у Хил. №59: ѥже 9, ѥлс(ть) 9, 33, 35, ѥще 15, ѥго 16, ѥн 20 према єгово 11, 16, є 15, док је у Хил. №58 однос обрнут: преовлађују примери са є и є: єгово 9x2, 14, є 12, єго 13, єн 17, єже 7, єще 13 према ѥлс(ть) 7, 28, 29. У поствокалском положају два правописна манира равноправно

Правописне и језичке одлике повеља и писама Вука Бранковића до данас нису свеобухватно приказане. У већ поменутој студији Недељковић 1971 приказана је употреба акценатских знакова и новије интерпункције у хиландарским даровницама. Тако се поводом ВХ 1376–1377 наводи следеће: „нова интерпункција, кендема, пајерок, без акцената”, поводом ВХ 1389–1392: „нови правопис, пајерок, спиритуси, акцената нема”, док се за ВХ 1392 каже: „нови правопис; само кендеме, без акцената” (Недељковић 1971: 250). О неким језичким одликама (судбина /ə/, вокалног /л/, сугласника /л/ на крају слога, као и иницијалне групе *вс-*) повеља и писама упућених Дубровнику (ВД 1387, ВД 1388 и ВД 1389–1396) писано је у Младеновић 2009/2010. Анализа проведена у наведеном раду упућује на одсуство промене /ə/ > /а/, вокалног /л/ > /у/, /л/ на крају слога > /о/, као и на одсуство примера метатезе групе *вс-* у *св-* (Младеновић 2009/2010: 7–8).

Основни циљ нашег рада представља утврђивање основних правописних одлика повеља и писама у контексту „предресавске еволуције” српског правописа, а затим и основних фонетских, фонолошких и морфолошких одлика језика у контексту досадашњих сазнања о развоју српских дијалеката у областима кнеза Лазара и Вука Бранковића, као и на територији Српске деспотовине. Истражене правописне и језичке одлике сагледаване су у ширем контексту других сачуваних повеља и писама из последње четвртине XIV и прве половине XV века, насталих у канцеларијама кнеза Лазара, деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића и његових наследника.

2. О правописним одликама. Поред присуства новије интерпункције и акценатских знакова, у раду су истражене и друге одлике које би могле упућивати на предресавску еволуцију правописа: употреба графема ъ и ы, употреба ї у функцији обележавања редукованог /и/, употреба графеме а у функцији обележавања групе [ја] у поствокалском положају, употреба графеме є (и є) у функцији обележавања групе [је] у иницијалном и поствокалском положају, и употреба грчких слова.

Преглед правописних одлика изложен је из перспективе појединачних докумената, односно група докумената, разврстаних према жанровском критеријуму (повеље и писма упућена Дубровнику: даровнице упућене

су заступљена у Хил. №59: б(о)жиѥи 1, старѣѥга 4, вьсприѥ 8, желаѥ 8, с(ве)тыѥ 9, хилан'дар'скыѥ 9, своѥ 10, итд. – према житїе 5, братолюбїе 11, приѥсмо 12, хотѣнїе 12, пом(о)лѥнїе 2, ѡправданїе|м|(ь) 14, итд. У истој позицији у Хил. №58 преовлађују примери са є: б(о)жїен 1, рож|д|енїемь 3, изволѥнїемь 3, б(о)жїемь 4, оправданїемь 12х2, распалѧе|м|(ь) 16, желанїемь 16, моего 16, хотѣнїемь 26, итд. – према старѣѥга 3, приѥсмо 9, неѿѥмлѥмо 29, повелѣниѥ|м|(ь) 36, вьсприѥ 6, имѣѥ 16.

Разлике се огледају у фреквенцији употребе спирита и акцената. У Хил. №59 бележи се малобројни примери за спирит (и҆ 1, 2, и҆мѣю́щима 3, ꙗ҆ко 5, и҆змѣнити 6, ѥ҆же́ 9, ла́ври 20, ю҆наковьць 25, итд.) и оксију (старѣѥ́га 4, изволѥ́нїе|м|(ь) 4, ѥ҆же́ 9, козоде́рицоу 24, ю҆наковьць 25, вы́шеписанна 32, итд.), док се варија бележи само у једном примеру: села̀ 21. У Хил. №58 се поред фреквентне употребе спирита (оу҆рѡ́ша 1, и҆ 2х2, ѻ҆хри́доу 3, и҆мѣющима 3, ста́рѣѥ́га 4, ꙗ҆ко 4, и҆змѣ́нити 4/5, итд.) и оксије (б(о)жїе́н 1, прѣвысѡ́каго 1, оу҆рѡ́ша 1, са́модрьж҆ца 1, срь́б'скын|х|(ь) 1, грь́гоу|р|(ь) 2, вели́каго 2, сева́стократора 2, гра́дꙋ 2, ѻ҆хри́доу 3, и҆мѣющима 3, на́ма 3, бра́та 3, пль́ти 3, крь́вы 3, рож|д|енїемь 3, ста́рѣѥ́га 3, изво́лѥнїемь 3, вьзлю́би 4, жи́тїе 4, ми́ра 4, се́го 4, вьсхо́те 4, бы́ти 4, ꙗ҆ко 4, вса́ка 4, сла́ва 4, и҆змѣ́нити 4/5, ми́ра 5, се́го 5, итд.), бележе и примери обичне и двоструке варије: и҆жѐ 3, приѥ́смо̀ 9, то́гда̀ 9, бра́|т|(ь)ско̀ 10, цр(ь)квы̀ 13, є́щѐ 13, є҆го̀ 13, всѐср[ь]|д|[ь]чноую 13/14, с(ве)тѣ̀ 16, лавры̀ 17, засел'цѝ 19, итд.; нѣ̀ 4, двѣ̀ 20, ѻ҆кроу́гличкы̀ 22, та̀ 26, кто̀ 30, 31, кто̀ любо 31, клетвоу̀ 33.

Хиландару). Унутар овако формираних група праћене су правописне варијације које указују на предресавску еволуцију српског правописа унутар појединачних повеља и писама.

2.1. Повеље и писма упућена Дубровнику. У повељама и писмима упућеним Дубровнику преовлађују одлике рашког правописа. Ни у једном документу нема примера за употребу графема ъ и ы, као ни примера у којима очекујемо употребу грчких слова. У сва три документа стабилизована је употреба лигатуре ꙗ у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалском положају: сꙋдиꙗми ВД 1387: 9/10, 27, кепалиꙗ ВД 1387: 23, 29, 30, приꙗтелемь ВД 1388: 1, приꙗте|л|(е) ВД 1388: 3, приꙗтель ВД 1389–1396: 2, итд.

У ВД 1387 и ВД 1388 бележи се искључиво графема и у функцији обележавања редукованог /и/: ꙁаписание ВД 1387: 2, сꙋдиꙗми ВД 1387: 9/10, кепалию ВД 1387: 10, приꙗтелемь ВД 1388: 1, калꙋгериѥ ВД 1388: 2, итд. – док се у ВД 1389–1396 налази само један пример са графемом ї у овој позицији: ꙁаписанїѥ 3, према иꙁволѥнию 1, приꙗтель 2.

Правописне варијације најизразитије су у обележавању групе [је]. Доследна употреба лигатуре обележје је ВД 1389–1396: ѥ 4, ꙁаписанїѥ 3. Равноправна употреба лигатуре ѥ и широког є налази се у ВД 1388: ѥ 4, є 3, калꙋгериѥ 2, моѥ 2, иєрꙋсалимь 2, ниєдне 5. Искључива употреба графеме є (и широко є) у духу новог правописа обележје је ВД 1387: є 6, 12, 15, 20, 21, 22, 23, 28х2, 30х2, є 1, 11, 15, б(о)жиєи 1, свє|д|[є]ниє 1, ꙁаписаниє 2, писаниє 4, ниєднь 8, сꙋдиє 9, 28, своє 16, иманиє 16, 17, гостиє 21, раꙁбиє 21, моє 22, 25, 33, вла|д|[а]ниє 25, стоє 27, иманиємь 33, повелениємь 33, воєвода 35, своє 1, сꙋдиє 27.

Нова интерпункција са тачком на доњој линији реда бележи се у три примера у ВД 1387. Само једна тачка, и то на средини реда, бележи се у ВД 1388, док се у ВД 1389–1396 интерпункција не употребљава. Од акценатских знакова присутна је само кендема у малобројним примерима у функцији означавања наглашеног или ненаглашеног квантитета: пра̑ ВД 1387: 5 (ном. јд.), пре̑ ВД 1387: 6, 7, 26 (3. л. јд. през.), пр̑ꙋ 8 (акуз. јд.), потврьгꙗ̑мь ВД 1389–1396: 4. У ВД 1389–1396 забележени су малобројни примери знакова, обично недовољно издиференцираних, који обликом и функцијом подсећају на спирит: и́ꙁволѥнию 1, ѡ́бещавам се 1, приꙗте́ль 2, ѡ́пкинѣ 2, вѣки́ 4. Нема примера за спирите и акценатске знаке у ВД 1388.

2.2. Хиландарске даровнице. Међу повељама упућеним Хиландару најмање елемената предресавске еволуције правописа налази се у ВХ 1376–1377. У овој даровници примери са тачком на доњој линији реда значајно преовлађују над примерима са тачком на средини, а у једном примеру употребљава се грчко ѳ: аѳѡна 2. Иако О. Недељковић (1971: 250) наводи да се у повељи употребљава кендема, на фотографском снимку нисмо уочили овакве примере. Остале одлике упућују на рашки правопис: не употребљавају се графеме ъ и ы; нема примера за графему ї у функцији обележавања редукованог /и/: уп. само посланиѥ|м|(ь) 1, с(ве)тиѥ 2х2, хиландар(ь)|с|киѥ 2, келию 3, ꙋ скопию 3х2, итд.; употребљавају се ꙗ и ѥ у функцији обележавања [ја] и [је]: геѡ|р|(ь)гиꙗ 4, 5х2,8, 9, 12, метохиꙗми 8, кефалиѥ 6, ниѥднога 7, сирениѥ 9, сиѥмꙋ 10, итд.; нема примера за спирите и акценатске знаке.

Више елемената ресавског правописа забележено је у ВХ 1392 и ВХ 1389–1392.

Заједничку одлику обеју повеља представља ниска фреквенција употребе графеме ї у функцији обележавања редукованог /и/. Примери из ВХ 1392: изволенїю 1, посланїемь 7, записанїє 12, наважⷭдⷭенїемь 18, повелѣнїемь 21, ноеⷭмⷭврїа 21, према чл(овѣ)колюбию 1/2, геⷭрⷭвасие 7, метохию 8, 17, метохие 8, метохиꙗ 10, сиюзи 11, б(о)жиѡи 11, сие 12, 17, б(о)жиꙗ 14, сиею 14, божиꙗ 18/19. Примери из ВХ 1389–1392: б(о)жїеи 16, сїє 21, сїємꙋ 32, записанїю 32/33, записанїє 35, б(о)жїа 39, према м(ило)ⷭсⷭрдие 4, марию 6, сьшьствие 7, расоужⷭдⷭениꙗ 12, б(о)жиеи 18, нивиемь 19, сиею 31, записание 33/34, сие 35.

Обе даровнице одликује и сличан правопис група [ja] и [je]. За обележавање групе [ja] користи се и лигатура ꙗ, али и графема а, у духу новог правописа: баꙗзитꙋ ВХ 1392: 4, метохиꙗ ВХ 1392: 10, б(о)жиꙗ ВХ 1392: 14, 19, према ноеⷭмⷭврїа ВХ 1392: 21, пр(ѣ)ч(и)ⷭсⷭтаа ВХ 1392: 13, пр(ѣ)[ч](и)ⷭсⷭтаа ВХ 1392: 18; б(о)жїа ВХ 1389–1392: 39, расоужⷭдⷭениꙗ ВХ 1389–1392: 12, хиландарскаа ВХ 1389–1392: 39/40. За обележавање групе [je] у иницијалном положају уобичајено се користи лигатура, док се широко є у обе даровнице налази само у по једном примеру: єгоⷭжⷭ(є) ВХ 1392: 13, єлико ВХ 1389–1392: 17. Лигатура значајно преовлађује и у поствокалском положају, с тим да је број примера за графему є и широко є нешто већи: геⷭрⷭвасие ВХ 1392: 7, метохие ВХ 1392: 8, записанїє ВХ 1392: 13, б(о)жїеи ВХ 1389–1392: 16, б(о)жиеи ВХ 1389–1392: 18, сїє ВХ 1389–1392: 22, крагꙋєвца ВХ 1389–1392: 25/26, сїємꙋ ВХ 1389–1392: 32.

У обе повеље бележи се употреба новог правописа са тачком на доњој линији реда и запетом, док се од акценатских знакова употребљава само двострука варија (кендема). Иако се у Недељковић 1971: 250 не региструје кендема у ВХ 1389–1392, наше истраживање упућује на следеће малобројне примере у овој даровници: прѣклонивы҆ 4, землнородны҆ 12/13, хиландарскаа҆ 39/40 (облици сложене придевске промене) и сель҆ 21, краль҆ 33 (ген. мн.). За разлику од ове даровнице, кендема се у ВХ 1392 употребљава у великом броју примера у очекиваним позицијама (уп. Поломац 2015): а) у облицима сложене придевске промене у функцији означавања квантитета добијеног сажимањем: всеч(ь)ⷭсⷭтни҆ 6, хиланⷭдⷭарьски҆ 6/7 (ном. јд.), хиланⷭдⷭарска҆ 10, 14, 19 (ном. јд.), слаⷭдⷭка҆гѡ 1 (ген. јд.), хиланⷭдⷭарьске҆ 8 (ген. јд.), такова҆гѡ 18 (акуз. јд.), вражи҆мь 18 (инстр. јд.), б) у облицима ген. мн. именица са наставком *-ь* у функцији наглашеног или ненаглашеног квантитета: ѿ с(и)новь҆ 14, ѿ сьродникь҆ 15, в) у облику ген. мн. именица са наставком *-и* у функцији обележавања ненаглашеног квантитета добијеног сажимањем: ꙋнги҆ 9, ꙋньги҆ 17, г) у облику дат. јд. именица ж. р. у функцији обележавања ненаглашеног квантитета добијеног сажимањем: метохи҆ 12, 16, д) у основном делу глагола у функцији наглашеног или ненаглашеног квантитета: кїе҆мо плакꙗ҆ти 5/6, плакꙗ҆мь 9, ђ) у облицима заменица у функцији обележавања квантитета или логичког акцента једносложних речи: ш ни҆мь 4, сию҆зи 11, си҆е 12, мнѣ҆ 13, си҆ею҆ 14, се҆мꙋ 15, кто҆ 17. У мањем броју примера у ВХ 1392 употребљава се и спирит: слаⷭдⷭка҆гѡ҆ 1, метохию҆ 8, си҆ею҆ 14. Знатно већи број примера употребе спирита долази у ВХ 1389–1392: и҆ 3, роуно҆ 5, страшноую҆ 5, великоую҆ 5, с(ве)тоую҆ 5, нашеи҆ 9, славнѣи҆шоу 11/12, є҆лико 17, ꙗ҆коже 33, итд.

Поред показаних заједничких правописних црта, ВХ 1392 и ВХ 1389–1392 битније се разликују у погледу употребе графеме ъ и ы, као и у употреби грчких слова. У ВХ 1392 бележи се један пример за графему ъ: въ 22, док се у ВХ 1389–1392 ова графема не употребљава. С друге стране, у ВХ 1392 нема примера за писање графеме ы, док се ова графема налази у ВХ 1389–1392 у неколико примера: прѣклонивы 3, прославывь 10, мы 12, 33, ꙁемлнородны 12/13, ѥсмы 13, дары 14, дрꙋгы 14/15, мамоны 15, неправе|д|ныѥ 15, дрꙋгын 26, выше 28, ѿ сьро|д|ныкь 32, ины 32, быти 32, бывьши|х|(ь) 33, таковы 36. Од мањег је значаја чињеница да се у ВХ 1392 у једном примеру употребљава графема ѵ: кѵ|р|(ь) 7, док у ВХ 1389–1392 нема примера употребе грчких слова.

3. О ЈЕЗИЧКИМ ОДЛИКАМА. Након утврђивања општег односа српскословенског и старосрпског језика у повељама и писмима различитих жанрова, истраживање ће бити усмерено ка детаљнијем представљању најважнијих одлика старосрпског језика, посебно у контексту дијалекатске диференцијације у последњој четвртини XIV века, као и у контексту најважнијих језичких одлика повеља и писама из канцеларије кнеза Лазара (према Поломац 2006 и Стијовић 2008) и канцеларија деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића (према Поломац 2016).

3.1. Однос српскословенског и старосрпског језика. Употреба српскословенског и старосрпског језика у повељама и писмима Вука Бранковића – као што је и очекивано – одређена је жанром и садржајем текста.

Повеље и писма упућени Дубровнику писани су старосрпским језиком са изолованим примерима српскословенског: у ВД 1387 српскословенски примери долазе само у уводном делу повеље: по милo|с|ти б(о)жиѥи 1, великаго 2, 4, који је, као и есхатокол, писан старосрпским; у кратком писму ВД 1388 српскословенски језик забележен је само у супстантивизираном партиципу владꙋщемꙋ 1, 1спољa, употребљеном у формули адресације; у кратком писму којим се потврђују трговачке привилегије Дубровнику (ВД 1389–1396) српскословенски је заступљен само у краткој формули аренге: по изволѥнию и м(и)л(о)|с|ти вл[а]|д|[и]ки спа|с|(а) х(ри)|с|(т)а 1.

Однос српскословенског и старосрпског језика у даровницама упућеним Хиландару начелно је одређен садржајем текста. У складу са принципом хомогене диглосије очекујемо да протокол и есхатокол буду обликовани српскословенским језиком, док ће у експозицији и диспозицији даровница старосрпски језик бити доминантан. Најближе овој идеализованој структури стоји употреба језика у ВХ 1389–1392. Након релативно обимног протокола (аренга и интитулација, од 1. до 17. реда) писаног српскословенским, долази диспозиција (од 17. до 30. реда) писана старосрпским језиком. Повеља се завршава санкцијом (од 30. до 41. реда) у којој се употребљава српскословенски језик са изолованим примесама старосрпског: непотворисмо 35, потврьдисмо 35 (1. л. мн. аориста).

Висок степен подударности у структури повеље и употреби језика огледа се у ВХ 1376–1377 и ВХ 1392. Обе даровнице одликује кратак текст протокола у коме се српскословенски прожима са старосрпским језиком. Након кратке интитулације и промулгације (1. ред) писане српскословенским, прожимање

двају идиома налази се у тексту интервенције ВХ 1376–1377. У диспозицији ове повеље (од 3. до 7. реда) очекивано се употребљава старосрпски, уз изоловане примере српскословенског: с(ве)т(а)го 8, 9. Старосрпски језик присутан је и у есхатоколу повеље, у санкцији (од 11. до 15. реда): кто ли дрьзне потвори{ть} и сиѥ разорить и ѿнеть 11, причте 14 (3. л. мн. през.), ѿ сьбора хиландар|с|(ь)кога 15. Остали делови есхатокола (кораборација, датум и потпис) писани су српскословенским. Након кратке аренге писане српскословенским језиком (први и други ред), особине старосрпског језика у тексту протокола ВХ 1392 долазе већ у интитулацији: ꙗа рабь вл[а]|д|[и]цѣ моѥмꙋ х(ри)|с|(т)ꙋ. вль|к|(ь) синь севастократора бранка. ꙋнꙋкь младена воѥводе 2/3. У експозицији и диспозицији даровнице (од 4. до 13. реда) доминира старосрпски језик, уз изоловане примере српскословенског: вь ѡбласти моѥи 5, 8, с(ве)т(а)го 7. Обрнут однос запажен је у есхатоколу, где се старосрпски облици срећу изоловано, у санкцији: кога любо 15, односно у формули којом се одређују писар, место и датум настанка даровнице: лꙋкачь писа ꙋ при|щ|[и]нѣ ме|с|(е)ца ноѥ|м|врїа ·ка҃· д(ь)нь въ лѣто ·ѕ҃· ·ц҃· ·н҃· а҃· 21/22.

3.2. Језичке одлике са аспекта историјске дијалектологије. Питање судбине стсрп. вокала /ə/, вокалног /л/ и /л/ на крају слога овде је размотрено у контексту закључака које је А. Младеновић (2009/2010) извео на основу материјала повеља и писама упућених Дубровнику. Младеновићеве налазе потврђује и грађа из хиландарских даровница.

Примери који потврђују присуство стсрп. вокала /ə/ могу бити обележени на различите начине:

ВХ 1376–1377: а) танко јер: вьспоминаю 1, вь 1, 16, сьбора 2, сь 4х2, тькмо 7, сьбора 15, б) пајерак: доход'кь 9, в) одсуство обележавања: игꙋмнѡ|м|(ь) 2.
ВХ 1392: а) танко јер: сь 3, кьда 4, вь 5, 8, 19х2, даны|к|(ь) 6, 13, тьдаи 6, кь 6, ты|к|мо 17, вьмѣсто 19, б) дебело јер: въ 22, в) одсуство обележавања: старць 6.
ВХ 1389–1392: само танко јер: сьтворь 3, сьшь|д|[ь] 4, дьж|д|ь 4/5, сьшьствиѥ 8, кь 9, вь 10, 40, вьз|д|ати 13, вьроучи 17, 19х3, 20х2, дрѣновьць 23, нь 33, 34, вьсхощеть 35, вьмѣсто 38.

Примери који потврђују присуство вокалног /л/ и /л/ на крају слога потврђени су у ограниченом броју лексема:

(а) вокално /л/: ВХ 1376–1377: влькь 1, ВХ 1392: вль|к|(ь) 2, влькь 11, влькови 20, влька 21, ВХ 1389–1392: пл(ь)ти 9, земльнородны 12/13, дльжни 13, влькь 16.
(б) /л/ на крају слога: ВХ 1376–1377: вла|д|[а]лца 6, ВХ 1389–1392: дѣль 26, доль 27.

На основу изложене грађе може се закључити да се у погледу наведених језичких црта повеље и писма Вука Бранковића не разликују од повеља и писама кнеза Лазара и деспота Стефана Лазаревића (уп. Поломац 2006: 104, 109–110, 123–124; Стијовић 2008: 458–459, 461).

Централно питање овога поглавља представља стање стсрп. вокала *јат*. С обзиром на хронологију појаве екавизма у рашким повељама (уп. Ивић 1998: 42), као и с обзиром на стање у повељама кнеза Лазара, деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића (уп. Младеновић 1980: 67; Поломац 2006: 21–22; Стијовић 2008: 459–460; Поломац 2012а: 134–135), очекује се екавска замена *јата* и у повељама и писмима господина Вука Бранковића. Несумњиве потврде екавизма забележене су у четири документа.

Примери са писањем графеме є на месту етимолошког *јаѭ* наводе се под (а), док се малобројни примери са графемом ѣ на месту етимолошког /е/ наводе под (б).

ВХ 1376–1377: (а) вь свеі̇д[є]нниє всеі̇ı̇(ь) 1, прибєжища 3, видєвь 4, сь всєми 4, с лєта 8, по ı̇мнє 10, нюдє 14 (дат. јд.), на чєдєі̇х(ь) 14, (б) нема примера.

ВД 1387: (а) вь свеі̇д[є]ннє вьсємь 1, къ ı̇мнє 3, видєвь 4, ıмєстꙋ 7, сведочєꙋ 7, ѿ онєхꙋн сведокъ 7, нє 8, 13х2, 19, 29 (3. л. јд. през.), повєки 8, прѣд онємнꙋн 9, свєца 11, хтєнїа 14, по трьговєі̇х(ь) 15, вєрꙋ 16, нєси ı̇ми даль 16, вєрꙋмь 17, ꙋ селє 18 (лок. јд.), ꙋ трьговєі̇х(ь) 19, по градовєі̇х(ь) 20, нєсꙋ сє ꙁабащі̇н[н]ли 20, повєлєннємь 33, ꙋ прищинє 33 (лок. јд.), (б) нема примера.

ВД 1388: (а) ѡпкинє 1, 1спољa (дат. јд.), исправєі̇т(є) 3, ѿправєі̇т(є) 6 (2. л. мн. императива), (б) нема примера.

ВХ 1392: (а) ıмєі̇с(є)ца 21, (б) нема примера.

Писање графеме ѣ на етимолошком месту одликује две повеље:

ВД 1389–1396: вѣрꙋ 1, 6, ѡпкинѣ 2 (дат. јд.), врѣмє 2/3, непоколѣбимо 4, до вѣки 4, ꙋ прьвои книꙁѣ 5.

ВХ 1389–1392: прѣжі̇дє 2, 33, вѣкь 2, нєтлѣнно 3, прѣклонивы 4, бл(а)говѣстившоꙋ 7, приıмѣсивь 8/9, бреннѣи 9, тлѣннѣи 9, вь ıєі̇с(ть)ствѣ 10, прѣч(и)і̇сі̇тоꙋ} 10, ч(ь)і̇сі̇тнѣи{оꙋ 11, славнѣишоꙋ 11/12, прѣч(и)і̇сі̇тои 14, силѣ 14, себѣ 15, тѣмже 15, ѡбѣ 19, сь водѣницами 19/20, сь всѣми 20, тѣі̇х(ь) 21, дѣлоі̇ı̇(ь) 22, 23, 24, дрѣновьць 23, ꙋзь дѣль 26, довѣка 30, ꙁапрѣщаиь 30, по ı̇мнѣ 31, вьмѣсто 38.

Одсуство потврда екавске замене не значи нужно чување фонолошке индивидуалности *јаѭ* у овим повељама. ВД 1389–1396 представља кратак текст са малим бројем примера у којима се може очекивати екавска замена. Писање графеме ѣ на етимолошком месту у ВХ 1389–1392 може бити резултат чињенице да је већи део текста писан српскословенским језиком. У ослонцу на остале повеље и писма Вука Бранковића, као и на стање у повељама кнеза Лазара и деспота Стефана Лазаревића, претпостављен је екавизам и у ове две повеље.

Посебно истицање заслужују примери екавизма у одређеним морфонолошким категоријама који сведоче о развојним процесима у југоисточном српском дијалекту у последњој четвртини XIV века.

Заједничко обележје косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта представља екавизам у одричним облицима презента нєси ı̇ми даль ВД 1387: 16 (2. л. мн.) и нєсꙋ сє ꙁабащі̇н[н]ли ВД 1387: 20 (3. л. мн.) (савремени дијалекатски материјал уп. у Ивић 2009: 167). Одрични облик 3. л. јд. през. *нē* (<*неје*): нє ВД 1387: 8, 13х2, 19, 29, нѣ ВД 1388: 4 (3. л. јд.), карактеристичан је само за савремене говоре призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Белић 1999: 403; Павловић 1939: 192–193; Стевановић 1950: 49; Богдановић 1987: 252; Реметић 1996: 507–508). Сви наведени облици потврђени су и у повељама и писмима кнеза Лазара (уп. Стијовић 2008: 460), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 167).

На заметак савременог косовско-ресавског дијалекта могу упућивати примери екавизма у дат. и лок. јд. именица женског рода некадашње тврде промене: ѡпкинє ВД 1388: 1, 1спољa (дат. јд.), ѡпкинѣ ВД 1389–1396: 2 (дат. јд.),

ꙋ прищинє ВД 1387: 33, ꙋ при|щ|[и]нѣ ВХ 1392: 21 (лок. јд.)[4], као и примери екавизма у облицима заменица и придева са наставцима некадашње непалаталне промене: ѿ онєхꙁи свєдокь ВД 1387: 7, тѣ|х|[ь] ВХ 1389–1392: 21, тѣмь ВХ 1376–1377: 14 (дат. мн.), прѣд онємиꙁи ВД 1387: 9 (инстр. мн.)[5]. Процес аналитизације започет током XV века условио је другачији развој ових категорија у највећем делу призренско-јужноморавског дијалекта.

На призренско-тимочку дијалекатску зону упућују примери екавизма у наставку 2. л. мн. императива *-еше* (< -ѣте), забележени у ВД 1388: исправє|т|[є] 3, ѿправє|т|[є] 6[6]. Овај наставак забележен је у два примера и у писму кнеза Лазара Дубровнику из 1388. године: ѿправѣтє 6, ꙁговорѣтє 7 (уп. Поломац 2006: 167).

О генези косовско-ресавског дијалекта сведоче облици инфинитива без финалног *-и* у следећем примеру из ВХ 1376–1377: кто ли дрьꙁнє потвори{ть} и сиѥ раꙁорить и ѿнєть с(вє)т(а)го гєѡ|р|(ь)гиꙗ ѿ хиландара· 11/12[7]. Инфинитив без финалног *-и* потврђен је и у повељи кнеза Лазара властелину Обраду Драгосаљићу (јануар 1388. године): да си ѥст вольнь ѿдать комꙋ мꙋ хотѣн'но 25 (уп. Поломац 2006: 168), као и у повељи госпође Маре Бранковић и синова Дубровнику (Вучитрн, 29. XII 1405. године): да нѣ вольнь оудрьжать 15 (уп. Поломац 2010: 212; 2016: 297). За примере овога типа у савременим говорима косовско-ресавског дијалекта довољно је упутити на Ивић 1994: 224–226.

Од забележених одлика старосрпског језика које не утичу на диференцијацију југоисточног српског дијалекта последње четвртине XIV века посебно ћемо издвојити примере елиминисања вокала и консонаната у сандхију у неколико категорија незабележених у повељама и писмима кнеза Лазара (уп. Поломац 2006: 115, 125–127), као ни у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 184, 201–202): що имь ꙋꙁмє гꙋса ил им сє ꙋкрадє ВД 1387: 18, ако л имь нє платн ѡколина ВД 1387: 18/19, на {ѡ}номꙁи ВД 1387: 13, 28, и{ꙁ} ꙁємлє ВД 1387: 32[8].

Међу осталим одликама старосрпског језика нема примера који би указивали на битнија одступања од стања забележеног у повељама и писмима од последње четвртине XIV и током XV века. И у повељама и писмима Вука Бранковића потврђени су примери удвајања вокалских графема у функцији означавања квантитета: ꙗа ВД 1389–1396: 1, 5, ВХ 1392: 2, 9, 10, 11 (лична заменица), даа ВД 1387: 16, 30 (3. л. јд. презента), примери супституције /ф/

---

[4] За потврде ових облика у савременим косовско-ресавским говорима уп. Ивић 1994: 222. За призренско-јужноморавске говоре који чувају флексију уп. Реметић 1996: 460–461. Облици су потврђени и у Струшком препису Душановог законика (уп. Грицкат 1975: 134), као и у повељама и писмима кнеза Лазара (уп. Поломац 2006: 141; Стијовић 2008: 462) и повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 167–168).

[5] За примере овога типа у савременим косовско-ресавским говорима в. Ивић 1994: 223. За призренско-јужноморавске говоре који чувају флексију в. Реметић 1996: 492, 494, 496. Облици су потврђени и у повељама и писмима кнеза Лазара (уп. Стијовић 2008: 464–466), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2012: 136–137; 2016: 168).

[6] За потврде наставка *-еше* у савременим говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне уп. Белић 1999: 352; Богдановић 1979: 84; Вукадиновић 1996: 224; Јуришић 2009: 206–207; Марковић 2000: 169–170; Ћирић 1983: 85; 1999: 175.

[7] Облик потвори{ть} реконструисан је према облицима раꙁорить и ѿнєть.

[8] Заграда означава да су графеме ѡ и ꙁ реконструисане у писању.

са /п/: кепалню ВД 1387: 10, кепалнїа ВД 1387: 23, 29, 30 (према кефалнїє у ВХ 1376–1377: 6), примери јотовања у групи *-јш-*: нагю ВД 1387: 6, примери асимилација консонаната по звучности у предлогу: ѕ дѹбровчани ВД 1387: 8, ѕ дѹбровнникоѹ ВД 1387: 32, примери асимилација консонаната по месту изговора: ш нниѹ ВХ 1392: 4, бежѫ негова хтенїа ВД 1387: 14, ѹ наиближнеі̇ѹ[ь] ѥместѹ ВД 1387: 6/7, примери губљења консонанта у групи *-вљ-* у глаголима ѹсталаѹ ВД 1387: 23, ѡпралїаѹо ВД 1388: 6, примери губљења консонанта у групи *-дч-*: срьчано ВД 1388: 6, срьчанн ВД 1389–1396: 2, примери метатезе консонантске групе *кш-*: тко ВД 1387: 20, 22, 23, 30, ВХ 1389–1392: 35, примери заменичких и прилошких партикула: тогаѕн ВД 1387: 29, ВД 1389–1396: 3, тьѕн ВД 1387: 21, 22, 24, тоѕн ВД 1387: 12, ВХ 1392: 6, тнѕн ВД 1387: 20, ѡньѕн ВД 1387: 31, ѡногаѕн ВД 1387: 28, {ѡ}ноѹѕн ВД 1387: 13, 28, онехѕн ВД 1387: 7, онемнѕн ВД 1387: 9, снюѕн ВХ 1392: 11, такоѕн ВХ 1376–1377: 6, 8, ѡньдєѕн ВД 1387: 6, 14, ѡнакоѕн ВД 1387: 11, тѹдєѕн ВД 1387: 24, 25, као и примери употребе заменичке енклитике *ви*: вн ВД 1388: 4 (дат. мн.), вн ВД 1388: 2, 6 (акуз. мн.).

4. Закључне напомене. Употреба правописа у повељама и писмима господина Вука Бранковића није стабилизована. Рашки правопис са минималним уделом ресавских одлика употребљава се у повељама и писмима упућеним Дубровнику (ВД 1387, ВД 1388 и ВД 1389–1396), као и у једној хиландарској даровници (ВХ 1376–1377). У односу на ове документе, нешто више ресавских одлика налази се у двема хиландарским даровницама из последње деценије XIV века (ВХ 1392 и ВХ 1389–1392). Правопис ових докумената најсличнији је правопису двеју даровница кнеза Лазара (повеља Хиландару, 1379–1380; повеља властелину Обраду Драгосаљићу, 1388) (уп. Поломац 2008: 158–161), као и двема хиландарским даровницама деспота Стефана Лазаревића (повеља којом дарује цркву Св. Ваведења у селу Кукањ, 1392–1402; повеља којом дарује неколико села у Србији у замену за шест адрфата) (Поломац 2012б: 290).

Анализа језичких одлика указује на висок степен подударности са стањем повеља и писама кнеза Лазара и деспота Стефана Лазаревића. Подударност се огледа како у основним одликама фонолошког система (екавизам, одсуство примера промене /ə/ > /а/, вокалног /л/ у /у/, /л/ на крају слога у /о/), тако и у одликама које упућују на југоисточни српски дијалекат последње четвтине XIV века као дијалекатско исходиште језика повеља и писама (екавизам у категорији дат. и лок. јд. именица ж. р. и категорији 2. л. мн. императива, као и краћи облици инфинитива без финалног *-и*).

ИЗВОРИ

Бојанин, Станоје. Повеља Вука Бранковића о даровању скопског манастира Светог Георгија манастиру Хиландару. *Стари српски архив* 8 (2009): 119–128.

Бојанин, Станоје. Повеља Вука Бранковића којом ослобађа манастир Хиландар плаћања „турског данка". *Стари српски архив* 9 (2010): 147–158.

Бојанин, Станоје. Повеља Вука Бранковића којом потврђује привилегије Дубровнику (1389–1396). *Стари српски архив* 10 (2011): 111–117.

Бојанин, Станоје. Писмо Вука Бранковића Дубровчанима о исплати стонског дохотка јерусалимским калуђерима. *Стари српски архив* 11 (2012): 107–113.

Грковић, Милица. Хрисовуља Вука Бранковића Хиландару. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 43/1–2 (1977): 59–75.
Шуица, Марко, Татјана Суботин-Голубовић. Повеља Вука Бранковића Дубровнику. *Стари српски архив* 9 (2010): 99–109.
Михаљчић, Раде, Ирена Шпадијер. Слово браће Бранковића манастиру Хиландару. *Стари српски архив* 6 (2007): 151–166.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Белић, Александар. Дијалекти источне и јужне Србије. Драгољуб Петровић (прир.). *Изабрана дела Александра Белића, том 9: Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 9–491.
Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник* XXV (1979): 1–178.
Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII (1987): 7–302.
Бојанин, Станоје. Две изгубљене повеље Бранковића и њихова компилација (Хиландар №58 и №59). Бојан Миљковић, Дејан Целебџић (ур.). *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ II. Зборник у част Мирјане Живојиновић*. Београд: Византолошки институт САНУ – Задужбина манастира Хиландара, 2015, 359–384.
Бојанин, Станоје. Заједничка повеља браће Бранковић и канцеларија крупне властеле у држави Немањића. *Зборник радова Византолошког института* LIII (2016): 275–292.
Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 1–317.
Грицкат, Ирена. Језик Струшког преписа. Мехмед Беговић (ур.). *Законик цара Стефана Душана, књ. 1: Струшки и Атонски рукопис*. Београд: САНУ, 1975, 125–157.
Грковић-Меџор, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. Срето Танасић (ур.). *Шездесет година института за српски језик САНУ*, књ. I, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 249–267.
Ивић, Павле. *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
Ивић, Павле. *Преглед историје српског језика*. Целокупна дела, књ. VIII. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
Јуришић, Марина. *Говор Горње Пчиње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
Марковић, Јордана. Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII (2000): 7–307.
Младеновић, Александар. Језик у повељама кнеза Лазара упућеним Дубровнику. *Зборник за филологију и лингвистику* XXIII/2 (1980): 47–82.
Младеновић, Александар. Неке особине језика у повељама и другим документима Вука Бранковића и његових наследника. *Археографски прилози* XXXI/XXXII (2009/2010): 1–18.
Недељковић, Олга. Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара. Иван Божић, Војислав Ђурић (ур.). *О кнезу Лазару*. Београд – Крушевац: Филозофски факултет – Народни музеј, 1971, 243–254.
Павловић, Миливој. Говор Сретечке Жупе. *Српски дијалектолошки зборник* VIII (1939): 1–352.
Поломац, Владимир. *Језик у повељама кнеза Лазара*. Магистарски рад. Београд: Филолошки факултет, 2006.
Поломац, Владимир. Ресавски правопис у повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона. *Наслеђе* 9 (2008): 157–175.
Поломац, Владимир. О неким одликама српског народног језика у повељи госпође Маре Бранковић и њених синова Дубровнику од 29. децембра 1405. године. Софија Милорадовић (ур.). *Језик и народна традиција (Зборник радова међународног научног скупа Косово и Метохија у цивилизацијским токовима)*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2010, 215–222.

Поломац, Владимир. О језику повеља и писама деспота Ђурђа Бранковића са аспекта историјске дијалектологије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/1 (2012): 121–147.
Поломац, Владимир. Типови ортографских норми у српским повељама од краја XIV и током XV века. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 41/1 (2012): 285–297.
Поломац, Владимир. Двострука варија у српским повељама и писмима од краја XIV и током XV века. Јасмина Грковић-Мејџор, Владислава Ружић (ур.). *Српски језик и његове норме (дијахроно-синхрони аспекти)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2015, 27–52.
Поломац, Владимир. *Језик повеља и писама Српске деспотовине*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2016.
Реметић, Слободан. Српски призренски говор (I Гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 319–614.
Стевановић, Михаило. Ђаковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XI (1950): 1–152.
Стијовић, Рада. Неке особине народног језика у повељама кнеза Лазара и деспота Стефана. *Јужнословенски филолог* XLIV (2008): 457–472.
Ћириић, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): 7–119.
Ћириић, Љубисав. Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник* XLVI (1999): 7–262.

Vladimir Polomac

ON THE ORTHOGRAPHY AND LANGUAGE OF THE CHARTERS AND LETTERS OF VUK BRANKOVIĆ

S u m m a r y

In this paper, the basic orthographic and linguistic characteristics are studied in six original charters and letters of Vuk Branković addressed to Dubrovnik and the Hilandar Monastery. The basic goal of the paper is the establishment of the basic orthographic characteristics in the context of the "pre-Resava evolution" of Serbian orthography, and also the basic language characteristics in the context of our current knowledge about the development of Serbian dialects in the regions of Knez Lazar and Vuk Branković. The orthographic analysis indicates that, in the charters and letters of Vuk Branković addressed to Dubrovnik, and also in one Hilandar monastery charter (1376–1377), the Raška orthography is used with a minimal influence of the Resava orthography features, while two Hilandar monastery charters from the last decade of the14th century exhibit the Resava orthography features more. The linguistic analysis indicated a high degree of similarity with the state of things in the charters and letters of Knez Lazar and Despot Stefan Lazarević, both in terms of the basic features of the phonological system (the Ekavian reflex of *jat*, the absence of examples of /ə/ > /a/, syllabic /l/ > /u/, /l/ at the end of the syllable > /o/), and also in terms of those features that indicate the southeastern Serbian dialect in the last quarter of the 14th century as the dialectal basis of the language of the charters and letters (the Ekavian reflex of *jat* in the Dat./Loc. sg. of feminine nouns and the second person plural imperative, along with the shorter forms of infinitives without the final -*i*).

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Катедра за српски језик
Јована Цвијића бб, 34 000 Крагујевац, Србија
vladimir.polomac@gmail.com

(Примљено: 11. јула 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41’373
Изворни научни рад

Дејан Милорадов

РИЂОВКА НИЈЕ РИЂА*

Рад се бави веома ретким и старим српским називом за поскока (*Vipera ammodytes*) – *ридовком* (и његовим фонетским и творбеним ликовима) као и херпетонимом насталим на основу њега – *риђовком*, који се употребљава за шарку (*Vipera berus*). Све лексеме представљене су кроз старе речнике, стручне херпетолошке радове, народне песме и дијалекатске записе како би се показала погрешна употреба ових речи и истакло њихово право значење. На крају рада закључује се да дијалектизам *риђовка* не може бити прихваћен као нормативан херпетоним за шарку.
Кључне речи: *ридовка/риђовка*, херпетоним, шарка, поскок, хрид.

The paper deals with the very rare and old Serbian name for the horned viper (*Vipera ammodytes*) – *ridovka* (and its phonetic and formative forms) as well as herpetological name based on it – *riđovka*, which is used for the common viper (*Vipera berus*). All lexemes are represented through old dictionaries, professional herpetological papers, folk songs, and dialectic notes in order to show the improper use of these words and highlight their real meaning. At the end of the paper it is clear that the dialect word *riđovka* cannot be used as a normative herpetological name for the common viper.
Key words: *ridovka/riđovka*, herpetological name, common viper, horned viper, *hrid* ‘cliff’.

Када се у оквиру рада на терминолошким речницима – какви су *Орнитолошки речник* или *Батрахолошко-херпетолошки речник* – прикупи сва грађа и сагледа потпун репертоар прикупљених назива (пре свега дијалектизама) у азбучном поретку, тек онда се стиче јаснија слика о пореклу, развојном путу, статусу и употреби једне лексеме (у овом случају орнитонима, батрахонима и херпетонима).[1] Речници оваквог типа зато су веома корисни не само људима из струке – зоолозима него и изучаваоцима језичке материје – терминолозима, етимолозима, лексиколозима, морфолозима итд.

Приликом израде радне верзије електронског индекса за *Батрахолошко-херпетолошки речник српског језика* једна лексема се издвојила као посебно занимљива, наговестивши мноштво проблема и питања. У питању је херпетоним *ридовка*. Овде ћу покушати да дам општи приказ те речи (и других изведених од исте основе) кроз мноштво речника, старих зоолошких радова, народних песама и потврда на терену, те да укажем на поједине погрешне употребе и истакнем њено право значење. Сасвим је извесно да је основа ове лексеме географски термин *хрид* + наставак -*овка* (уз губљење почетног гласа *х*).[2] С обзиром на то да гмизавци не могу створити телесну температуру, они се често сунчају како би угрејали своје тело. Ридовка очито

---

* Овај рад настао је као резултат истраживања у оквиру пројекта Одељења за књижевност и језик Матице српске – *Батрахолошко-херпетолошки речник*.

[1] В. нпр. напомене бр. 207 (*брглијез*) или бр. 187 (*пљенор*) у Милорадов и др. 2016.

[2] „**-Овка** долази уз именичке основе у мањем броју речи: *титовка*, *в(ј)етровка* […], *хреновка* […], *актовка* […]” (Клајн 2003: 136).

обитава на каквој хриди и упија сунчеву топлоту. У скупину с истом мотивацијом могли бисмо сврстати још неке херпетониме: *каменарка*, *каменица*, *каменка*, *каменуша*, *каменчица*, *камењача*, *камењарка*, *присојарка*, *присојка*, *присојкиња*, *присојница*, *гуја сунчанарка*, *сунчаница* итд.[3]

Назив за змију *ридовка* први је забележио Вук у Голупцу и објавио у другом издању *Српскога рјечника* из 1852. године (Караџић 1852), те дао значење 'шарена змија око једног аршина дугачка'. Будући да Вук често код зоонима даје описно значење, што је сасвим прихватљиво јер нити је имао зоолошког знања нити му је ико могао у то време помоћи око тумачења тих назива, оваква дефиниција за ридовку потпуно је разумљива. На основу ње са сигурношћу можемо закључити да се ради о отровници, само не знамо да ли је у питању поскок или шарка (обе змије имају специфичне шаре на леђима и могу бити дугачке од 50 до 70 см – један аршин има између 65 и 75 см). Већ осам година касније Богослав Шулек преузима од Вука ову реч и објављује је у свом *Deutsch-Croatisches Worterbuch* (Šulek 1860) под одредницом *Kreuzotter* (*Vipera berus*). Дакле немачки назив за шарку Шулек тумачи Вуковим записом из Голупца. Откуд то да је Б. Шулек ридовку препознао као шарку? Да бисмо ово схватили, вратићемо се две године уназад и погледаћемо непотписан чланак о змијама у *Господарском листу* (Šulek 1858), где аутор дели змије „надвоје": на неотровнице и отровнице, па међу отровнице под бр. 1 сврстава *ридовку*, а у загради даје синониме које је још забележио – са значењем *Vipera berus*. Овим се *ридовка* јасно одређује као први, препоручени назив врсте. Будући да је Б. Шулек био уредник овог часописа од 1858. до 1866. године (на крају сваког броја на дну стране пише: уређује у име главнога одбора Богослав Шулек), дâ се закључити да је он и аутор (сваки број из 1858. године има мало страна и чланци нису потписани). Запис из источне Србије Б. Шулек узима од Вука и на основу његовог описа сâм или уз нечију помоћ ридовку дефинише као *Vipera berus*. Но да ли је ово тачно?

Ђура Даничић у два наврата у својим делима (колико је мени познато) помиње лексему *ридовка*. Први пут у књизи *Основе српскога или хрватскога језика* (Даничић 1876), где под наставком *-ка* даје пример *ридовка* и каже: некака змија; тамна постања. Други пут у књизи *Коријени с ријечима од њих посталијем у хрватском или српском језику*, у којој под кореном RUDH 2 'сијати, црвенити се' за лексичко језгро бр. 2 каже да се самогласник продужује и у словенским језицима гласи ы: rigj, rigjo, rigja, rigjan, rigjuša, rigješa, rigjast, Rigjica, те на крају овог низа даје коментар: „може бити да овамо иде и ридовка (некака змија)" (Daničić 1877: 186). Ни сâм Ђ. Даничић није био сигуран у порекло и значење Вуковог записа, а нас ће овде веома занимати његово повезивање речи *ридовка* с основом *рић-* због каснијих навода у овом раду.

Ђорђе Поповић Даничар објавио је крајем XIX века двотомни *Речник српскога и немачкога језика* (Поповић Даничар 1879; 1881). Овде срећемо одредницу *ридовка*, описана је као *Kreuzotter*, дакле у овом речнику такође је дефинисана као шарка. Можемо претпоставити да се Ђ. Поповић приликом

[3] Сви се ови називи односе на змије отровнице из рода *Vipera*, али махом на врсту *Vipera ammodytes*. Код нас обитавају три врсте: *Vipera ammodytes* (поскок), *Vipera berus* (шарка) и *Vipera ursinii* (планински шарган, ретко се среће).

израде свог речника служио делом Б. Шулека, те је значење највероватније преузео из те књиге.

Године 1898. из штампе излази треће (државно) издање *Српског рјечника*, које су приредили Петар П. Ђорђевић и Љубомир Стојановић (Караџић 1898). Они су своје допуне у Вуковом речнику давали у угластим заградама, а под одредницом *ридовка* додали су: „[pelias berus L.;[4] cf. шарка 1]". Углед речника Ђ. Поповића био је у оно време веома велик, тако да су приређивачи трећег издања Вуковог *Рјечника* сигурно допунили значење назива змије на основу онога што је претходно већ објављено, не сумњајући у тачност допуне.

Наредне године излази *Граматика* Томислава Маретића, где под суфиксом *-овка* аутор каже да се среће „само у: ридовка (нека змија), трговка, које ријечи треба разликовати од ријечи као јаловка, Косовка, видовка, што смо их имали при наставку *ка*" (Maretić 1899: 341).[5] *Трговка*, међутим, није истог творбеног типа као *ридовка*, већ такође припада скупини лексема са суфиксом *-ка*.

У великом двотомном *Рјечнику хрватскога језика* (Iveković – Broz 1901) налази се одредница *ридовка*, која је потпуно преузета (локалитет, описно значење) из другог издања Вуковог речника, с допуном значења (*Pelias berus*, шарка) из трећег издања.

Ђорђе Радић, наш стручњак из области пољопривреде, године 1909. објавио је књигу *Наше отровне змије и биљке (са гљивама)* (Радић 1909). Када говори о врстама отровних змија, прво приказује шаруљу (*Vipera berus*) и уз њу даје још осам народних назива (међу којима и *ридовка*), не наводећи одакле их је прикупио. У *Гласнику Земаљског музеја у Сарајеву* 1920. године објављен је рад о нашим змијама отровницама (Болкаj – Ћурчић 1920). Овде су аутори у фусноти само навели називе змија које је Ђ. Радић пописао у својој књизи.

Године 1924. хрватски природњак Мирослав Хирц као претходницу свом великом делу *Рјечник народних зоологичких назива* објавио је рад о врсти *Vipera berus* под насловом *Риђовка* (Hirc 1924). Овде је врсни зоолог и лексикограф дао широк спектар народних назива за ову змију које је прикупио широм Југославије и из штампаних извора. Ту се, између осталих, налази и *ридовка*. Четири године касније излази први речник (од три) зоолошких назива М. Хирца (Hirc 1928). *Ридовка* је дефинисана, наравно, као *Vipera berus*, дати су синоними и извори где је пронашао ову лексему. Прва је књига Јосипа Торбара *Животињарство, то јест наук о животињах* (Torbar 1863), затим поменути чланак о змијама у *Господарском листу* и на крају треће издање *Српског рјечника*.

У XIII тому *Рјечника* ЈАЗУ (RJAZU 1953) налази се одредница *ридовка* са значењем *Pelias berus* са свим изворима где је забележена: Вуков речник, Шулеков немачко-хрватски речник, Поповићев српско-немачки речник и Ивековићев речник, дакле све оно што је досад познато и већ наведено о

[4] Стари латински назив за шарку, савремени је *Vipera berus*.

[5] Занимљиво је да је у примерку који сам имао у рукама неко графитном оловком преко латиничног слова *d* доцртао цртицу тако да је слово преправљено у *đ*. Очито је „коректор", не знајући за постојање речи *ридовка*, мислио да је у питању штампарска грешка и да заправо треба да стоји *риђовка*. О томе нешто више касније.

херпетониму *ридовка*. У шестотомном *Речнику* МС ситуација је иста (РМС 1973), с тим што се као извор наводи једино Вуков речник.

Осамдесетих година прошлог века реч *ридовка* појавила се на три места: у једној басми из источне Србије (Раденковић 1971), у етнолошком истраживању о Србима Дунавске клисуре (Крстић 1984) и у песми песника из Румуније (Крстић 1987). Поменута басма налази се у Архиву САНУ а записао ју је Властимир Станимировић из источне Србије:

Дано, данице,
свијај главицу,
како змија ридовка –
под камен.

На основу поређења у басми може се само закључити да ова змија живи у каменитом станишту. У Дунавској клисури истраживач је забележио: „Нарочито су опасне отровне змије које Клисурци називају ’ридовке’. Било је некада подоста случајева када су људи, а нарочито деца, били уједани од ридовки па од тога и умирали” (Крстић 1984: 16). Овај пример наводи на закључак да се ради о поскоку (*Vipera ammodytes*). Поскок је најопаснија змија у Европи, а најчешће се умирало управо од њеног уједа, али дешавало се да – из различитих разлога: место уједа, старост уједене особе, болест итд. – људи умиру и од уједа шарке. Песник Цветко Крстић, који је поникао у Дунавској клисури и који је под утицајем јаке фолклорне традиције тог краја писао стихове, у својој лирској збирци у песми *У сусрет* у првој строфи каже:

У сусрет јури ка мени олуја
Доносећи у зубима ледене искре
Са места где ридовке царство кују.

Ово подручје карактеристично је по својим гребенима, стенама, хридима, где је поскок господар сувог и каменитог станишта. Шарка се овде готово не среће. Професор српског језика из Српског Семартона Ђока Мирјанић написао је приказ збирке песама Ц. Крстића. На крају представљања лирског дела песника аутор се осврнуо и на његов речник, па скреће пажњу на неке покрајинске речи и наводи, између осталог, *ридовку*. Према мишљењу Ђ. Мирјанића, песник је ову реч употребио уместо *риђовка*.

У мају 2017. године сарадник на пројекту *Батрахолошко-херпетолошки речник* др Имре Кризманић и ја спровели смо теренско истраживање у источној и јужној Србији. Прво место које смо посетили јесте управо Голубац. Тамо смо разговарали са сјајним информатором Александром Јанковићем Цанетом (1954) с локалитета Ливазујка повише Голубачког града. Од њега смо чули реч *ридовка*. Цане каже да је то шарка, иако ову змију није видео годинама. Сумњамо у тачност прве тврдње из више разлога: у том крају поскок је доминантна врста,[6] док се шарка среће на вишим надморским виси-

[6] Дан пре нашег доласка на Ливазујку Цане је на свом имању видео поскока. Водич који нас је водио до Ливазујке причао нам је успут да на једној стени (хриди) изнад Голубачког града све врви од поскока. Прошли смо близу те стене, али нисмо могли доћи до ње због густог растиња, а и није било препоручљиво. Колико је лексема *хрид* значајно присутна у животу тамошњих становника, сведочи и то што се одмах иза Голубачког града налази

нама, тај предео није њено станиште.[7] Готово 170 година после Вука реч *ридовка* и даље је жива у Голупцу.

Половином јуна 2017. године истраживач-сарадник с Института за српски језик САНУ у Београду др Драгана Радовановић провела је неколико дана у селима Дунавске клисуре у Румунији. Тамо је тонски забележила разговоре с информаторима, који су јој, између осталог, потврдили реч *ридовка* у том крају.[8] Анђа Марку (1938) из Белобрешке прецизно је описала змију, на основу чега се може засигурно тврдити да је у питању поскок: „Има змије, змије ридовке, јао, оне су опасне. Она ако те уједе, можеш и да умреш. […] Оне имају ћубу на главу, те ридовке.” Ловац из Дивића Жива Кочијаш (1950) такође помиње ридовку и детаљно прича о њој, при чему његов опис несумњиво указује на поскока: „Имамо негде тамо у шуму једну зону, место где има ридовка. Ридовка, она је змија која има доста отрова у њу. Ако ниси стиго до лекара брзо, можеш да изгубиш живот. Није она толико велика, али је опасна. Она ако се налази негде и осети да долазиш, прођеш поред ње, она ти се назначи, па ће да шушти: шшшшшш. […] Ридовка је најопаснија змија код нас. Она је суразеленкасто, пепљива. Она је мала, кратка је, није ко смук. Она је нарочито по камену, где је камен. Имамо тамо једну зону, то се зна да тамо има ридовке.”[9]

Ова лексема забележена је и у бугарском језику у старим изворима. Прво је налазим у часопису из 1891. године, који је уређивао и писао бугарски етнограф Димитар Маринов: „Въ тоя край змията не е рѣдкость; въ планинскитѣ мѣста изобилствуватъ разни видове змии, а най много: отровната змия наречена: *ридовка*, *усойница* и *пепеліавка*, и *смокъть*” (Маринов 1891: 153). Аутор наводи три назива за једну врсту, усојница и пепељавка јесу поскок,[10] тако да и реч *ридовка* означава ову врсту.[11] Затим се *ридовка* појављује у раду бугарског зоолога Ивана Буреша из 1929. године: „Чисто народни

викенд-насеље (некада старо насељено место) које се зове *Ридан*, а 6 км одатле налази се поток *Ридањ*, који се улива у Дунав.

[7] „Међу гмизавцима чије је присуство потврђено на подручју Националног парка ’Ђердап’, само једна врста производи отровне супстанце и спада у активно отровне животиње. То је поскок (*Vipera ammodytes*), змија из породице љутица. Још један представник исте породице поменут је у овој монографији, али као потенцијално присутан и то је шарка (*Vipera berus*)” (Црнобрња Исаиловић и др. 2015: 162). „Једини доступан податак је у годишњем извештају Чолића из 1966 године, где се збирно помињу локалитети на којима су сакупљани примерци водоземаца и гмизаваца. Од набројаних локалитета, Велики Штрбац би могао да одговара еколошким захтевима шарке, али наша истраживања током 2012. нису потврдила присуство ове врсте” (Црнобрња Исаиловић и др. 2015: 108–109). На званичном сајту Националног парка Ђердап каже се да је поскок тамо једина отровница. У *Црвеној књизи фауне Србије* о распрострањености шарке у Србији пише: „Шарка је распрострањена у већини региона Србије; нема је само у Бачкој, као и у североисточној и јужној Србији” (Алтић и др. 2015: 243). У књизи је на карти распростирања шарке у Србији стављен знак питања за један локалитет на Ђердапу (управо Велики Штрбац), што представља несигуран налаз.

[8] Овом приликом најубазније се захваљујем колегиници Д. Радовановић на уступљеном материјалу.

[9] Белобрешка и Дивић налазе се на румунској обали Дунава, преко пута Великог Градишта, које је од Голупца удаљено 20 км.

[10] *Усојница* у бугарском језику може означавати и шарку.

[11] Последњи назив је *смук*, који је сасвим друга, неотровна врста (махом *Zamenis longissimus*; постоји више врста смукова).

названия сж: пепелянка, усойница, черна усойница, ридовка […]" (Буреш 1929: 122). На 121. страни аутор каже да је *ридовка* заправо врста *Vipera ursinii*. Неколико година касније исти аутор са својим колегом Јорданом Цонковим објављује рад у коме другачије идентификује ридовку: „Срѣща се въ цѣла България, и то, главно въ низкитѣ силно припечни мѣста и ридове (отъ тука названието ѝ 'ридовка')" (Буреш – Цонков 1934: 174). Ова реченица следи након потпоглавља о врсти *Vipera ammodytes*, где су побројани народни називи *пепелянка*, *ридовка*, *качулатка усойница*.

Сад ћемо се осврнути на пун облик – *хридовка*. У *Рјечнику народних зоологичких назива* М. Хирца постоји ова одредница, а као извор помиње се само *Зоологија* Моја Медића из 1915. године (Medić 1915). У овој књизи, међутим, на страни 158 за врсту *Vipera berus* наш природњак даје синтагму: *хридовка (рићовка) шарена*. У првом издању из 1903. године стоји само *рићовка шарена* (Medić 1903). Године 1926. изашао је још један уџбеник у коме се за врсту *Vipera berus* даје назив *хридовка* (Babić – Fink 1926).

У првом тому Скоковог речника под одредницом *хрид* налази се лексема *хридовка* (на -*овка*; без потврде), која је дефинисана као *Vipera ammodytes*, дакле поскок (Skok 1971). У шестотомном речнику Матице српске налази се одредница *хридовка* 'шарка *Vipera berus*' (РМС 1976), као извор помиње се речник Јулија Бенешића из 1949. године (Benešić 1949). У овом речнику пак за *хридовку* стоји значење 'żmija zygzakowata (vipera berus)', а ту се налази и *ридовка*, с мало другачијом дефиницијом 'żmija piaskowa, zygzakowata, piaskołaz (vipera berus)'.[12] Српско-бугарски речник из 2004. године такође има одредницу *хридовка* без јасног значења – 'змия' (Зарков – Трифонов 2004).

Поред основног облика са суфиксом -*овка*, забележено је још неколико творбених модела (уз фонетске варијанте): *хридовача*, *ридовкиња* / *хридовкиња* / *змија ридовкиња*, *ридовћиња* / *змија ридовћиња*, *редовћина*, *редовћиња*, *редовача* / *змија редовача*, *змија редовкиња*. Сретен Пеливановић, гимназијски професор природних наука у Нишу и Пироту, године 1880. објавио је занимљив чланак о новим животињским именима (Пеливановић 1880). Овде је за *Vipera ammodytes*, између осталог, дао назив – *хридовача*, и каже да је забележен у Нишком округу. Будући да у овом говору не постоји глас *х*, сасвим је извесно да је аутор интервенисао и ускладио га с вуковским језиком. Овај облик засигурно гласи – *ридовача*. У датом облику *хридовача* ову лексему и њено значење бележе још и Рјечник ЈАЗУ, М. Хирц у свом речнику зоонима и Скок у етимолошком речнику, преузимајући је, наравно, од С. Пеливановића. Нигде другде више није забележен творбени образац *ридовача* с основом *рид*-.

Лекар Стеван Мачај 1866. године објављује грађу за књажевачку топографију, и на једном месту каже: „Од водоземаца осим других змија виђа се често по камењарима отровна ридовкиња (Vipera amodites) […]" (Мачај 1866: 314). Овај запис преузео је М. Хирц за свој речник, без јасног казивања о зна-

[12] Овде би можда требало изразити сумњу у неуједначеност значења и рећи да у латинском имену врсте *ammodytes* први део потиче од грчке речи *ἄμμος* 'песак', док је немачки назив за ову врсту *Sandviper* – тако у српском имамо *ӣјескуља*, *ӣ(ј)ескуша* итд., иако поскок живи на рубовима термофилних шума и каменитом тлу. Приликом првог описа врсте мислило се да поскок живи на песковитом тлу.

чењу, само упућује читаоца на остале фонетске и творбене ликове. Исти облик – *ридовкиња* – колега И. Кризманић и ја чули смо у селу Паклештици (општина Пирот) од пастира Вукашина Јеленковића. Он је овај назив навео за врсту *Vipera berus*.

Пун облик *хридовкиња* реконструисан је попут лексеме *хридовача*. Он се, наиме, среће у речнику М. Хирца, који тај назив преузима пак из *Рјечника* ЈАЗУ (III том). Овај речник, с друге стране, као извор даје рад С. Мачаја. Дакле круг се затвара и јасно је да су исписивачи речника кориговали дијалекатски запис из књажевачког краја.[13] *Хридовкиња* се још среће код Скока, али сигурно је преузета из *Рјечника* ЈАЗУ. Сви ови речници који доносе запис *(х)ридовкиња* бележе и изворно значење лексеме – *Vipera ammodytes*.

Синтагма *змија ридовкиња* налази се у једној тимочкој народној песми о змају и девојци (Рајковић 1971). Змај је мамио девојку да дође код њега, говоривши јој да и он има дворе, да и он има мајку као њену, да и он има сестре, те се девојка превари и пође код змаја. Када су били у гори зеленој, девојка пита змаја где су му двори, где му је мајка, где су му сестре. На то змај одговара:

„Мен' је кућа онај сталан камен,
Мен' је мајка змија ридовкиња,
Мен' су сестре две јеле зелене –
Куде летим ја код њи долетим".
„Змеје, војно, води ме код мајку!"
„Ја те нећу код мајку одведем
Док не родиш едно мушко чедо".
Тој не било чедо кано чедо,
Већ је била змија ридовкиња.

Из ових стихова може се закључити да змија ридовкиња живи на каменитом терену и да представља оличење нечег веома опасног и страшног. Страх човека од змија дубоко је укорењен у људској свести, а он је најизраженији када су у питању отровнице с карактеристичним усправним зеницама, а поготово поскок, који има специфичан рог (хухор) на предњем делу главе.

Исту синтагму срећем и у једној књизи која се бави влашком магијом – у казивању баба Гергине из Неготинске крајине: „Више од шесет година се ја борим с вештицама, вилама и змајевима по Хомољу и по Неготинске крајине. На вештице сам некако свикла, па право да ти кажем и уживам кад ју уватим у моја желеца, а она цичи ка змија ридовкиња и моли ме да ју пуштим" (Пантић 2005: 15). У народу влада мишљење да змија (поготово поскок) пишти када се нађе у опасности.

Забележен је такође фонетски лик ове лексеме – *ридовћиња*. Он се најпре налази у речнику пиротског краја (Живковић 1987) – 'врста змије', затим у једном етнолошком раду из истог краја (Златковић 1997) – аутор даје *ридовћиња*, *редовћина* и *редовћиња*; сва три облика сврстава без значења – заједно с *ӣланинарком* – у скупину назива мотивисаних по станишту, у необичном змијском речнику југоисточне Србије (Богдановић 2007) – на два места: први

[13] Можда су то урадили повевши се за С. Пеливановићем, јер *Рјечник* ЈАЗУ даје такође његов реконструисани облик и потврду – *хридовача*.

пут под одредницом *змија* лексема *ридовћиња* је такође сврстана по мотивацији на основу станишта с осталим херпетонимима, а други пут под одредницом *ридовћиња* – назив и значење преузети су из другог речника (Диниħ 2008); тамо је пак дата само синтагма *змија ридовћиња* – ‘змија шарка’, и у још једном речнику пиротског краја (Златковић 2014) – ‘врста отровне змије’. Синтагму *змија ридовћиња* још срећем у једној песми из тимочког краја (Првановић 1964).[14] Песма је варијанта претходне са змајем и девојком. Када га девојка пита где су му мајка и сестра, змај одговара:

– „Кад ме питаш, право да ти кажем,
Мајка ми је змија белоушка,
А сестра ми змија ридовћиња.”

На крају песме аутор рада издвојио је неколико непознатих речи и протумачио их. Међу њима се налази и *ридовћиња* са значењем ‘отровница’. Лексему *ридовћиња* колега Имре Кризманић и ја забележили смо у Височкој Ржани, селу у пиротској општини, са значењем *Vipera ammodytes*.

У говорима јужне Србије није непозната појава преласка самогласника *и* у *е*, па тако се тамо може срести *менђуша*, *радели*, *шефоњер* итд.[15] Та промена налази се и у варијанти *редовћина*, која је забележена само у поменутом етнолошком раду из пиротског краја (Златковић 1997) и наведеном змијском речнику (Богдановић 2007). Затим бележим лик *редовћиња*, који се налази у истим изворима као и *ридовћиња*.

Нешто другачији творбени модел јесте облик *редовача*. Он се налази у шестотомном речнику МС (‘врста змије’, с квалификацијом *покр.*). Ова реч преузета је из *Рјечника* ЈАЗУ, који пак цитира речник М. Хирца и његов извор – једну народну песму из Нишаве (Николић 1910). У тој песми момак спава између две девојке, једну љуби а другу не љуби. Нељубљена девојка моли момка да њу љуби. Казује јој да би је љубио, али не сме од њеног брата, који је велики јунак. На то му девојка одговара:

„Љуби мене, младо нежељено,
Ја чу брата л(а)ко обрнути:
Че отидем у гору зелену,
Че да ватим змију редовачу,
Че нацедим један кондир једа,
Че однесем брату на орање”.
„Пи ми, брале, медену рећију!”
„Пивни, сестро, ти си ми постара”.
„Пи ми, брале, ја сам дома пила”.
Живо си је на уста навело,
Мртво се је назад устурило.

На дну стране сакупљач народног блага даје напомену за *редовачу*: „Редовача је змија жута, велика, шарена око главе.”[16] На основу описа рекло би

[14] Песму су казивале Марија Б. Станојевић и Стевка Ђ. Јивановић из Боровца и Ранка Марковић из Малог Извора.

[15] Ова се промена лакше могла десити под утицајем глагола *редовати* ‘радити по кући, водити домаћинство, бити редуша’.

[16] Ово значење дословно је преузео *Рјечник* ЈАЗУ.

се да се ради о степском смуку (*Dolichophis caspius*), но ова змија није отровна, тако да се сигурно не ради о овој врсти.[17] У песми је сестра нацедила отров из змије и дала брату да попије, након чега је он пао мртав. Закључак се намеће сâм – у питању је поскок. Скок такође даје облик *редовача* 'змија', погрешно га сврстава под одредницу *ред* и даје податак да је запис из Ниша, што указује на поменуту песму. Дакле *редовача* се јавља само у датој песми, сви остали извори се само позивају на њу.

Последњи забележени облик јесте *змија редовкиња*, који се среће само у овој синтагми, а налази се прво на три места у једној песми из пиротског округа (Мишковић 1909). Разболела се верена девојка и лежи у кревету на самрти. Моли мајку да на пијаци купи свилу како би направила гајтан на који ће нанизати ђувегијино прстење, да му врати и да не окупља сватове. Утом долази младожења са сватовима, пред њих излази њена мајка да их одврати, али он тражи да види девојку на самрти. Одлази код ње па је ослобађа завета:

Па вој откри тија бели покров,
Па вој сипа жешку жеравицу,
И сипа вој воду леденицу,
И тури вој змију редовкињу,
И бркну вој у десну пазуку,
Па отиде назад код сватови
Па улази Јеличина мајћа:
„Како трпе огањ жеравицу,
Како трпе воду леденицу,
Како трпе змију редовкињу?".
„Ласно трпе огањ жеравицу,
Још поласно воду леденицу,
Још поласно змију редовкињу, –
Мука трпе јунакову руку…"

Синтагма *змија редовкиња* у сва три случаја употребљена је у градацији. И овде је она оличење нечег веома злог, опасног и страшног, те само можемо претпоставити да се мисли на најопаснију змију – поскока. М. Хирц је у свој речник зоолошких термина унео овај запис. У још једној песми из сврљишког краја (село Лалинац) налазим исту синтагму (Петровић 2010). У тој песми девојка је тужна, другарице је питају зашто је невесела, а она им одговара:

Кад питате, право ћу ви кажем,
синоћ су ме троји запросили,
јутрос су ме троји покудили,
једни веле, лењива – дремљива,
други веле од лошега рода,
трећи веле змија редовкиња.
Што то веле лењива дремљива,
никад санак у болести да ји не увати;

[17] Степски смук може нарасти преко два метра. С обзиром на своју величину, изазива велики страх код људи (иако је безопасан), тако да га је лако препознати као најопаснију змију, што змија редовача у песми свакако јесте.

што то веле змија редовкиња,
змија им се на срце извела;
што то веле од лошега рода,
никад пород уз колено да виде.

Метафора *змија редовкиња* у овој градацији означава опасну девојку, можда чак и ону која сикће.

У великом броју извора за *Батрахолошко-херпетолошки речник* сусреће се назив за врсту *Vipera berus – риђовка*. Било је немогуће не повезати лексеме *ридовка* и *риђовка* и не помислити да је можда народном етимологијом настао други херпетоним. На такво размишање наводи пре свега боја шарке: примерци ове врсте најчешће су сиве или смеђе боје (има и црних јединки), док женке у сезони парења могу бити црвенкасте или риђе. Дакле боја није преовлађујућа карактеристика ове змије, те се не може уопштити риђа за обојеност целе врсте. Друга ствар јесте творбени образац: да је *риђовка* мотивисана реч, очекивано би било да гласи *риђевка* (иза палаталних сугласника иде *е* а не *о*). Треће – непродуктивна је творба речи с придевском основом и овим наставком. И. Клајн бележи управо лексему *риђовка* као једину овог типа, и каже да „мотивација није јасна, будући да се у РМС дефинише као ‘змија отровница пепељастосиве боје’ ” (Клајн 2003: 136).[18] Како би се стекла јаснија слика о варијанти *риђовка*, треба свакако узети у обзир и присуство ове речи у речницима и на терену те упоредити с оним што је досад речено о *ридовки*, као и с мноштвом херпетонима од основе *риђ-*.

Потврда ових сумњи налази се на више места. Године 1948. изашао је занимљив рад о народној етимологији. Овде аутор под редним бројем 135 даје следећу реч: „*рѝђōвка* (‘управо хриђовка, т. ј. змија, која се држи хриди’, Маретић ’Грам.’, стр. 305) = *рѝдōвка* [(‘у Србији у Голупцу) шарена змија око једног аршина дугачка…; pelias berus… cf. шарка’, Ив. Бр. II, 345)], хридовача (‘врста отровне змије. – У наше вријеме у Србији у округу нишком… испореди црнокруг, камењарка, кљечатак, хридовкиња’, Rj. III, 695) + *риђ*, *риђаст*” (ТОМАНОВИЋ 1948: 88). На крају рада разрешава како су се речи мешале: „Речи под бр. 131–152 представљају народне етимологије; заправо, у тим је случајевима претстава једне речи асоцијацијом изазвала претставу друге речи и њена значења” (ТОМАНОВИЋ 1948: 90). Маретићева *Граматика* која се наводи овде јесте заправо друго поправљено издање (Maretić 1931) споменуте књиге, где је овај граматичар, попут оног „коректора”, интервенисао и лексему *ридовка* преправио у *риђовка*, уз коментар: „*ōвка* само у: ри̏ђôвка (управо хридовка, т. ј. змија, која се држи хриди)”, а не *хриђовка* – како је погрешно цитирао В. Томановић. Други извор јесте речник Ф. Ивековића и И. Броза (Вуков запис),[19] а трећи *Рјечник* ЈАЗУ (запис С. Пеливановића из нишког округа).

У језичком саветнику (у облику речника) који је написала скупина аутора, под одредницом *риђовка*, пише: „**риђовка** је назив за једну врсту змије отровнице (Vipera berus), уведен као зоолошки термин. Ријеч је настала од назива

[18] Много је сумњи досад изречено поводом везе боје и назива змије управо зато што риђовка није риђа.

[19] Овај речник нема одредницу *риђовка*.

хридовка (јер живи међу хридима): након губљења гласа *х* облик *ридовка* је изгубио мотивацију, па је повезан с риђом бојом, која није карактеристична за ту змију. Као назив за исту змију служи и: шарка" (Barac и др. 1971: 245).

У инвентару *Рјечника народних зоологичких назива* (Hirc 1928) и радне верзије *Батрахолошко-херпетолошког речника* (Милорадов и др. б. г.) досад су забележени ови називи змија с основом *риђ-*: *риђа*, *риђавка*, *риђан*, *риђанка*, *риђва*, *риђевка*, *риђовка*, *риђушка – Vipera berus*; *риђана* и *риђи поскок – Vipera ammodytes*;[20] *поскок риђан – Vipera ursinii*. Лепеза творбених модела веома је широка. Сви ови називи срећу се у народу и за именовање домаћих животиња риђе длаке (најчешће коња или краве), тако да је постојање тих речи веома лако могло утицати на настанак и опстанак херпетонима *риђовка* уз јасну везу с правим називом змије – *ридовка*.[21]

Осврнућемо се сад на најраније записе речи *риђовка*. Ђура Даничић је први (Daničić 1877) повезао херпетоним *ридовка* с основом *риђ-*, али није нигде назначио да би то могла бити управо реч *риђовка*. Према расположивим подацима, први је Вјекослав Клаић, хрватски историчар, употребио назив *риђовка* да означи врсту *Vipera berus* 1878. године у својим двема књигама (Klaić 1878а и Klaić 1878б). Зна се да је зоолог Спиридон Брусина, први професор на Катедри за зоологију Свеучилишта у Загребу, човек који се у својим радовима много бавио народним зоонимима, помагао аутору у обема књигама да напише део о животињама. Нејасно је одакле је С. Брусина преузео херпетоним *риђовка*. Четири године раније он објављује други део својих природословних цртица из Далмације (Brusina 1874). Овде С. Брусина за род *Vipera* (не наводи, нажалост, врсту) даје назив *шаруља*, који је забележио у Билишанима, српском месту у северној Далмацији. Будући да је у Далмацији шарка веома ретка, С. Брусина је не помиње, док за шаруљу можемо претпоставити да је поскок, што С. Брусина и потврђује у последњем делу својих цртица (Brusina 1908). Овде знаменити зоолог каже да је *шаруља – V. ammodytes*, те тврди да народ не разликује отровнице и да све имају иста имена.[22] И даље остаје непознато одакле је С. Брусина преузео назив *риђовка*, или може бити да га је први пут употребио баш у књизи В. Клаића.[23]

Даље су остали аутори само преузимали овај херпетоним: Ђуро Себишановић (Sebišanović 1880), Ђорђе Поповић Даничар (Поповић Даничар 1881),

---

[20] Неки примерци поскока такође могу бити риђи.

[21] Промена *д* > *ђ* није непозната нашим дијалектима (нпр. *омлађина*, *провођаџија*, *рађени* 'радници' итд.).

[22] С. Брусина две године пре објављивања књига В. Клаића објављује текст у виду прогласа, где, између осталог, открива ко је извршио највећи утицај на зоолошку терминологију у Хрватској: „Латинским именом редова животиња у обће и разреда кукаца, додали смо хрватска имена, највише по Торбару и Шулеку […]" (Brusina 1876: 86), те нешто касније даје препоруке како убудуће састављати зоолошку номенклатуру: „Код састављања хрватске зоологичке номенклатуре држим дакле да се морамо попримити слиедећих начела:

1. Гдје народ има више имена, морамо бирати и прихватити наприкладније:

α. обзиром на онакова имена, која су заједничка осталими славенами;

β. која су југославенска, т. ј. више разпрострањена међу Словенци, Хрвати, Срби и Бугари" (Brusina 1876: 87).

[23] У инвентару радне верзије *Батрахолошко-херпетолошког речника* за врсту *Vipera ammodytes* забележена је и лексема *рђовка* (из Далматинске загоре и западне Херцеговине), коју можда треба довести у везу с *риђовком*.

Отон Томасини (Томасини 1889–1890), Драгутин Хирц (Hirc 1897) – занимљиво је да пет година касније Д. Хирц пише следеће: „Друга наша отровница *Vipera berus* позната нам је као *риђовка* и *љутица*, ну прво име тек сам чуо год. 1899., кад сам из Јасенка [српско село код Огулина – прим. аут.] у Великој Капели пошао на Бијеле стијене" (Hirc 1902: 165), затим Ђорђе Радић (Радић 1909) итд.

Син Драгутина Хирца – Мирослав Хирц у свом поменутом раду о врсти *Vipera berus* несумњиво се самим насловом – *Риђовка* – опредељује за први термин врсте, а у ширем опису боје саме змије и њеног назива каже: „По боји може риђовка да буде сиваста или пепелкаста, сребрнаста, плавушаста, жутељава, риђа или хрђаста, кестенаста, мрка или суцрна, али и посве црна па уз то сјајна као угаљ антрацит. Опћенито може се ипак рећи, да претеже сива и смеђа боја. К тому је боју тијела редовно тешко означити једним изразом, јер се увијек код појединих примјерака ради о свим могућим тоновима једне боје или барем о комбинацији двију боја.

Народно име р и ђ о в к а пристаје дакле право само оним појединцима, који су доиста риђе боје, а то су у првом реду женке. Што је ово име у народу највише раширено, тумачи се баш тиме, што је риђовка врло често риђе боје" (Hirc 1924: 146).[24] М. Хирц, међутим, није пружио ниједан доказ да је ово име највише у народу раширено, нити је навео где га је све забележио. Потврде је дао четири године касније у свом *Рјечнику народних зоологичких назива*, где пажљивим читањем видимо да херпетоним *риђовка* није толико раширен у народу нити да има много потврда: забележен је у Врховинама у Лици и у Трстенику крај Загреба; све остало јесу потврде из штампаних извора. Занимљиво је да су само у Врховинама забележене још две творбене варијанте с истом основом: *риђушка* и *риђва*, што указује на јасну мотивациону продуктивност основе *риђ-* у овом месту. Даље, међутим, ова основа не показује раширеност: *риђа* (Болфан код Лудбрега у Подравини), *риђанка* (око Загреба), *риђавка* (Делнице у Горском Котару),[25] *риђевка* (око Загреба) и *ријовка* (Угрини код Бузета у Истри). Сви ови називи везују се за врсту *Vipera berus*. Остали народни називи не заостају превише по својој учесталости, па су тако неправедно запостављени херпетоними *осојкиња*, *сунчаница* или *жутуља*, а поготово *шарган*, који чак има више потврда од *риђовке*, показујући већу распрострањеност, и чија је основа најпродуктивнија.[26]

Под одредницом *риђовка Рјечник* ЈАЗУ, поред заједничких штампаних извора с речником М. Хирца и навођења тог лексикографског дела, доноси још потврду из Винковаца и казује да се тако говори и у Хрватском приморју. Треба истаћи да се под бројем два даје значење ове речи 'име крави риђе длаке' и да се оно употребљава у Лици.

---

[24] Иако је закључио да код шарке претеже сива или смеђа боја, М. Хирц на крају ипак намеће став да је ова змија врло често риђе боје – вероватно да би оправдао неоправдану употребу термина *риђовка*.

[25] Јасенак, место у којем је Д. Хирц први пут забележио реч *риђовка* 1899. године, налази се око 40 км од Делница.

[26] Занимљиво је да за одредницу *шарка* тек у 3. значењу (грешком пише 4) стидљиво стоји да се употребљава у Србији.

Закључак. На основу представљеног материјала може се сасвим сигурно закључити да херпетоним *ридовка* (са свим творбеним и фонетским ликовима) означава врсту *Vipera ammodytes*, дакле везује се за поскока. Основу за ову тврдњу треба пре свега тражити у чињеници да на подручју на коме се та лексема јавља не обитава шарка (*Vipera berus*); такође треба узети у обзир и значења која доносе стари извори као и потврде с терена. То што се на појединим локалитетима данас за ову реч везује значење шарке можемо тумачити дуготрајним увреженим схватањем да су *ридовка* и *риђовка* називи за *Vipera berus*. Стари српски назив за поскока од основе *(х)рид-* (који се јавља у источној и јужној Србији, Румунији и Бугарској) први је забележио Вук 1852. године – без јасно дефинисаног значења, да би га 1858. године Б. Шулек погрешно протумачио као *Vipera berus*, откад почиње мутан живот ове лексеме. Нејасно је како је настала реч *риђовка* – да ли народном етимологијом или пуким претпоставкама граматичарâ, лексикографâ и зоологâ те њиховим наслућивањем везе с *ридовком*. Тешко је поверовати да је реч *риђовка* настала народном етимологијом најпре због тога што је лексема *ридовка* везана за источну Србију и поменуте крајеве, док се *риђовка* јавља само у веома удаљеним мањим деловима Хрватске, у којима никад није био забележен херпетоним *ридовка*.[27] Пре ће бити да су граматичари, пре свега Ђ. Даничић, па онда и Т. Маретић, повезали *ридовку* с основом *рић-*, што је касније утицало на зоологе С. Брусину, Д. и М Хирца, а и на касније лексикографе, па да у тој вези направе нови термин – *риђовка*, не видећи јасну и прозирну мотивацију *ридовке* и можда мислећи да је у питању неправилан облик. На настанак новог термина с његовим погрешним значењем веома је лако могло утицати и раније постојање речи *риђовка* у Лици са значењем ‘крава риђе боје’, што је свакако било већ познато и филолозима и природњацима. Тако би се исто могло рећи да је *риђовка* само ‘шарка риђе боје’, јер ова боја није доминантна за целу врсту, као што није ни за краве. Зашто је *риђовка* с овим значењем настала у Хрватској а не у Србији? Пре свега зато што је Б. Шулек извршио велики утицај на терминологију у Хрватској, а Ђ. Даничић на граматику; даље – у Хрватској и Далмацији у другој половини XIX века био је развијенији зоолошки рад него у Србији, па је тако ова грана биологије имала велике потребе за својим терминима. Значење *риђовке* у Хрватској створено је вештачки – у приручницима, а ни *ридовка* није природним путем повезана с *риђовком*. Будући да *ридовка* и *риђовка* никада у народу нису дошле у додир, могуће је да је нов термин могао бити лако усвојен у крајевима Далмације, Хрватске и Славоније где су била активна зоолошка истраживања и тамо где је та реч одраније била позната. Тако је ново значење пренесено на змију под утицајем зоологâ, на које су утицај извршили граматичари и лексикографи. Закључак је јасан – дијалектизам *риђовка* са скованим значењем не може никако бити нормативно прихваћен термин за врсту *Vipera berus*.

[27] У *Змијском речнику југоисточне Србије*, додуше, Н. Богдановић наводи *риђовку* као змију риђе боје, али нигде не саопштава извор (као што то ради за све речи), тако да овај податак за југоисток Србије засигурно треба означити као непоуздан и одбацити га јер је усамљен. Вероватно је аутор убацио ову лексему под утицајем стручне литературе.

ИЗВОРИ

Богдановић, Недељко. Змијски речник југоисточне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* LIV (2007): 521–547.

Болкај, Ст. J., Вејсил Ћурчић. О нашим змијама отровницама. *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву* I (1920): 155–206.

Бурешъ, Иванъ. Две нови за фауната българия змии. *Списание на българска академия на науките* XL (1929), Клонъ природо-математиченъ, 20: 119–139.

Бурешъ, Иванъ, Йорданъ Цонковъ, Изучвания върху разпространението на влечугитѣ и земноводнитѣ въ България и по Балканския полуостровъ, часть II: Змии (Serpentes). *Известията на Царските Природонаучни Институти* VII (1934): 106–188.

Даничић, Ђура. *Основе српскога или хрватскога језика*. Биоград, 1876.

Диниħ, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.

Живковић, Новица. *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља, 1987.

Зарков, Антон, Пламен Трифонов. *Српско-бугарски речник*. Софија: ПАЛ, 2004.

Златковић, Драгољуб. Змија у обичајима и веровањима у пиротском крају. *Етно-културолошки зборник* III (1997): 205–210.

Златковић, Драгољуб. *Речник пиротског говора*, Београд: Службени гласник, 2014.

Караџић, Вук Стефановић. *Српски рјечник*, друго издање. Беч, 1852.

Караџић, Вук Стефановић. *Српски рјечник*, треће издање, приредили Петар П. Ђорђевић и Љубомир Стојановић. Београд, 1898.

Крстић, Борислав. Неки народни обичаји Срба Дунавске клисуре у Румунији. *Расковник* 41 (1984): 3–34.

Крстић, Цветко. *Необичан осмех*. Букурешт: Издавачко предузеће Критерион, 1987.

Маринов, Димитър. *Жива старина*, книга първа. Руссе, 1891.

Мачај, Стеван. Грађа за топографију округа књажевачког са картом. *Гласник Српског ученог друштва*, II/XIX (1866): 285–345.

Милорадов, Дејан, Васа ПАВКОВИЋ, Слободан ПУЗОВИЋ, Јавор РАШАЈСКИ. *Орнитолошки речник*. Нови Сад: Матица српска, 2016.

Милорадов, Дејан, Ивана ЋЕЛИЋ, Катарина СУНАЈКО, Имре КРИЗМАНИЋ, Растко АЈТИЋ. *Батрахолошко-херпетолошки речник* (дигитална архива радне верзије рукописа).

Мирјаниħ, Ђока. „Необични осмех" Цветка Крстића, *Књижевни живот* 1 (1988): 69–71.

Мишковић, Лаз. К. Српске народне умотворине. Женске песме у округу Пиротском. *Босанска вила* 13 и 14 (1909): 212–214.

Николић, Владимир М. Из Лужнице и Нишаве. *Српски етнографски зборник* 16 (1910): 1–436.

Пантић, Златимир. *Тако је било, очију ми (влашка магија и влашка чудеса)*. Велика Плана: Завет, 2005.

Пеливановић, Сретен И. Нова животињска имена из Кнежевине Србије. *Јавор* 48 (1880): 1531–1535.

Петровић, Сретен. *Српска митологија. Митологија, магија и обичаји (истраживање сврљишке области)*, V књига. Ниш: Просвета, 2010.

Поповић Даничар, Ђорђе. *Речник српскога и немачкога језика*, I део. Панчево, 1879.

Поповић Даничар, Ђорђе. *Речник српскога и немачкога језика*, II део. Панчево, 1881.

Првановић, Светислав. Општинске власти воде хајку на змајеве. *Тимочки записи*. Зајечар: Новинска установа „Тимок", 1964, 23–30.

Раденковић, Љубинко. *Народне басме и бајања*. Ниш – Приштина – Крагујевац: Градина – Јединство – Светлост, 1982.

Радић, Ђорђе. *Наше отровне змије и биљке (са гљивама)*. Београд: Задужбина И. М. Коларца, 1909.

Рајковић, Љубиша. Неке митске тимочке народне песме. *Народно стваралаштво – фолклор* 37 и 38 (1971): 74–77.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 1–6. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Томасини, Отон. Цртице о животу гмазова, који живе у Босни и Херцеговини. *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини* II (1889): 39–51, III (1889): 46–60, IV (1889): 25–57, II (1890): 192–212, III (1890): 274–283, IV (1890): 344–363.

*

Babić, Krunoslav, Nikola FINK. *Životinjstvo za niže razrede srednjih i njima sličnih škola*. Zagreb: Narodna knjižnica, 1926.
Benešić, Julije. *Hrvatsko-poljski rječnik*. Zagreb, 1949.
Brusina, Spiridon. Naravoslovne crtice sa sjevero-istočne obale Jadranskoga mora (dio drugi). *Rad JAZU* XXVII, (1874): 131–193.
Brusina, Spiridon. Naravoslovne crtice sa sjevero-istočne obale Jadranskoga mora (svršetak), XIX. Prilog za faunu vodozemaca Hrvatske i Dalmacije i XX. Prilog za faunu gmazova Hrvatskog Primorja i Dalmacije. *Rad JAZU* 173, Matematičko-prirodoslovni razred, 43 (1908): 1–24.
Daničić, Đura. *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb: JAZU, 1877.
Hirc, Dragutin, Građa za narodnu nomenklaturu i terminologiju životinja (II, Narodna imena gmazova ili plazavaca /Reptilia/; III, Narodna imena dvoživaca /Amphibia/). *Nastavni vjesnik* V (1897): 296–304.
Hirc, Dragutin. Prirodopisne crtice. *Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva* 4–6 (1902): 161–168.
Hirc, Miroslav. Riđovka. *Priroda* 9–10 (1924): 145–152.
Hirc, Miroslav. *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*, knjiga prva: Dvoživci (Amhibia) i gmazovi (Reptilia). Zagreb: JAZU, 1928.
Iveković, Fran, Ivan BROZ. *Rječnik hrvatskoga jezika*, I i II svezak. Zagreb, 1901.
Klaić, Vjekoslav. *Prirodni zemljopis Hrvatske*, knj. I. Zagreb: Matica hrvatska, 1878a.
Klaić, Vjekoslav. *Bosna (zemljopis)*, knj. III. Zagreb: Matica hrvatska, 1878б.
Maretić, Tomislav. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1899.
Maretić, Tomislav. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, drugo popravljeno izdanje. Zagreb, 1931.
Medić, Mojo. *Zoologija za više razrede srednjih škola*. Zagreb, 1903.
Medić, Mojo. *Zoologija za više razrede srednjih škola*. Zagreb, 1915.
RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio XIII. Zagreb: JAZU, 1953.
RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio III. Zagreb: JAZU, 1887–1891.
Sebišanović, Đuro. Prilozi za faunu okolice karlovačke. *Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule in Rakovac im kroat. Grenzlande für das Schuljahr 1879/80* (1880): 3–24.
Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
[Šulek, Bogoslav]. Ridovka. *Gospodarski list* 26 (1858): 122–123.
Šulek, Bogoslav. *Deutsch-Croatisches Worterbuch*. Zagreb, 1860.
Torbar, Josip. *Životinjarstvo, to jest nauk o životinjah*. Zagreb, 1863.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ајтић, Растко и др. *Црвена књига фауне Србије*, II, Гмизавци. Београд: Биолошки факултет – Завод за заштиту природе Србије, 2015.
Клајн, Иван, *Творба речи у савременом српском језику*, други део. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2003.
Томановић, Васо. Мешање речи и народна етимологија. *Годишен зборник* 1. Скопје: Филозофски факултет на Универзитетот – Скопје, Историско-филолошки оддел, 1948, 71–92.
Црнобрња Исаиловић, Јелка, Драгана Милојковић, Биљана Мацура. *Водоземци и гмизавци Ђердапа*. Доњи Милановац – Београд: Јавно предузеће „Национални парк Ђердап", 2015.

*

Barac-Grum, Vida, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Zlatko Vince. *Jezički savjetnik*. Zagreb: Matica hrvatska, 1971.
Brusina, Spiridon. Prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, u obće i kod nas. *Rad JAZU* XXXVI (1876): 35–134.

Dejan Miloradov

RIĐOVKA IS NOT RUFOUS

Summary

When the electronic index of *Batrahological-herpetological Dictionary of the Serbian Language* was created, one lexeme stood out as very interesting – it was herpetological name *ridovka*. An overall review of that word is given in this paper. It is certain that the basis of this lexeme is the geographical term *hrid* + the suffix *-ovka* (losing the initial consonant *h*). All lexemes are represented through old dictionaries, professional herpetological papers, folk songs, and dialect notes in order to show the improper use of these words and highlight their real meaning.

The first person who ever recorded herpetological term *ridovka* was Vuk Karadžić – in the town of Golubac in Eastern Serbia. He published it in his *Serbian Dictionary* in 1852, and gave a definition: colorful snake about one *arshin* (roughly two feet) long. Many lexicographers and grammarians later only copied this herpetological term from Vuk, but some of them gave it the definition of *Vipera berus*. Along with this form *ridovka*, there are also many formative forms (with phonetic forms): *hridovača*, *ridovkinja* / *hridovkinja* / *zmija ridovkinja*, *ridovćinja* / *zmija ridovćinja*, *redovćina*, *redovćinja*, *redovača* / *zmija redovača*, *zmija redovkinja*.

In many sources for *Batrahological-herpetological Dictionary* there is a name for the species *Vipera berus* – *riđovka*. Both of these words – *ridovka* and *riđovka* are connected. The color of the snake is not a predominant characteristic of this snake, thus a reddish color cannot be generalized for the whole species.

At the end it is more than clear that herpetological term *ridovka* (with all its formative and phonetic forms) marks the species *Vipera ammodytes*, not *Vipera berus*. The main reason for this statement lies in fact that area of that world is not suitable for common vipers; also, a definition of that word must be included in many old sources. The dialect form *riđovka* in no way can be used as a normative term for the species *Vipera berus.*

Матица српска
Матице српске 1, 21000 Нови Сад, Србија
dmiloradov@maticasrpska.org.rs

(Примљено: 24. јула 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41'367.62
UDC 811.163.41'37
Изворни научни рад

Миливој Алановић

ФУНКЦИОНАЛНА УПОТРЕБА РЕЧИ: ГЛАГОЛИ ИЗМЕЂУ ЛЕКСИЧКЕ И ГРАМАТИЧКЕ СЛУЖБЕ*

У раду се истиче потреба разликовања лексичке, граматичке и функционалне употребе речи. Након описа и дефинисања појаве, на одабраним примерима анализирана је граматичка и семантичка позиција функционалних глагола у глаголским перифразама. Као најважнији циљ овога истраживања наметнуло се питање значењских ресурса функционалних глагола, при чему смо доказали две ствари – функционални глаголи нису синсемантичне речи и глаголске перифразе су јединице синтаксичког подсистема језика.

Кључне речи: српски језик, синтакса, семантика, функционалне речи, глаголске перифразе, функционални глаголи.

In this paper, the need is emphasized to differentiate the lexical, grammatical, and functional use of words. After the description and definition of the phenomenon, the grammatical and semantic position of functional verbs in verbal periphrases is analyzed in selected examples. The most important goal of this research was the question of the meaning resources of functional verbs, by which we proved two things – functional verbs are not *synsemantic* words and verbal periphrases are units of the syntactic subsystem of language.

Keywords: Serbian language, syntax, semantics, function words, verbal periphrases, functional verbs.

1. Увод. Традиција разврставања речи на лексичке и граматичке јединице постала је теоријско-методолошким постаментом тек у теорији граматикализације (Croft 2000: 156; Smirnova – Mortelmans 2010: 177), мада се овај проблем одавно наметнуо незаобилазном темом сваке граматике, па тако и оне српске, додуше, с том разликом да је у овој последњој аспект језичке анализе и класификације са граматичког пренет на семантички план, при чему примарно имамо у виду поделе речи на пунозначне и непунозначне, односно на аутосемантичне/самосталне и синсемантичне/несамосталне (Гортан-Премк 1997: 20, 30). Премда се самосталност у савременој синтакси доводи у везу са структурном организацијом реченице и синтагми, у семантички мотивисаним приступима овај облик синтагматских веза углавном служи да се одреди значењски садржај лексема (Гортан-Премк 1997: 31).

У појединим се пак граматичким традицијама, нпр. у немачкој, лексички непунозначне врсте речи и иначе сврставају међу функционалне јединице, нпр. чланови, показне заменице, предлози, везници и партикуле (Helbig – Buscha 1996: 142–188; Eisenberg 2013: 13), а један од основних критеријума у бити ове поделе јесте способност речи да самостално изрази референцијално или реално значење. У приступу који и сами овде заступамо, управо се на

* Овај рад је настао у оквиру пројекта под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

основу значења, денотативног или апстрактног (Smirnova – Mortelmans 2010: 179), све речи деле у две групе – лексичке и граматичке јединице, при чему се већ унапред може претпоставити да са потпуном сигурношћу није увек могуће повући јасну границу међу овим двема класама, не само зато што је свака бинарна подела неосетљива на прелазне зоне, већ и што једна те иста реч може имати различите реализације, и лексичку и граматичку, као на пример глагол *јесам/бити*. Овај глагол у примерима типа *Лето је* и *Ана је појела сладолед* има двојаку употребу – у првом случају лексичку, када је у егзистенцијалном значењу, а у другом чисто граматичку, као помоћни глагол. Колико је доследно разликовање или барем препознавање овакве употребе речи важно, најбоље се види на опречним приступима граматичкој анализи реченица типа *Ана је код куће*, где се понегде, сасвим неуверљиво, и даље инсистира на предикативном карактеру адвербијала *код куће* (Станојчић – Поповић 2014: 242), занемарујући притом, свесно или несвесно, лексичко значење глагола *јесам* – 'налазити се, боравити'. На сличан начин и специфична функција глагола у конструкцијама типа *остати под присмотром/контролом* и сл. још више подрива напред поменуту бинарну поделу речи, што утире пут разматрању једне прелазне категорије јединица, негде на средокрећи између лексичких и граматичких речи, којима би, барем нам се чини, сасвим примерен био термин – функционалне речи.

Иако појам функционалне употребе речи[2] у лингвистици није непознат, посебно што се понекад једначи са термином граматичка реч, у србистици је овакав приступ запостављен, премда се ова општа оцена свакако не тиче описа композиције глаголских перифраза, или декомпонованих и перифрастичних предиката (Тополињска 1982; Radovanović 1990; Mrazović 2009), за које се већ одавно уобичајило говорити да су пример семикопулативне употребе глагола (Radovanović 1990: 54, 59). Мада се у главном делу рада бавимо функционалним глаголима, посебно њиховим утицајем на значење предикатског израза, чини се ипак важним показати да функционалну употребу имају и друге речи, нарочито именице, које се по традицији доследно убрајају међу пунозначне и самосталне, тј. лексичке јединице. Стога одабрани проседе да најпре укажемо да се управо међу типичним лексичким јединицама, именицама, могу пронаћи неке које немају 'праву' лексичку употребу, а потом да се на примеру нешто ширег инвентара глаголских перифраза изведе функционално-семантичка класификација нелексички употребљених глагола, на најбољи начин илуструје постојање органске везе између именица и глагола. Наиме, премда је један од могућих циљева овога рада да се подсетимо да лексика и граматика чине континуум, не мање важно је, још једном, указати на постојање двеју граматика, именичке и глаголске, те нарочито на примере њихове комплементарности, што се најбоље очитује у случајевима када именице регулишу, или преузимају, нека типично глаголска обележја, као дијатезу или транзитивност, нпр. *Амбасадор је био мета бомбашког напада* или *Укључио се у разговор са полицајцем*. Стога ћемо најпре поћи од функционалне употребе именица, док ће нас функционална употреба гла-

[2] У неким се лингвистичким традицијама под функционалним речима сматрају оне лексичке јединице које не чине самостално реченичне чланове (Helbig – Buscha 1996: 162).

гола, на неки начин, поново вратити именицама као семантичком центру предикативности.

2. Од функционалне употребе именица до опште дефиниције функционалних речи. Још је својевремено А. Белић, руковођен позитивистичким схватањем односа између језика и стварности, међу значењски самосталне речи уврстио само именице и именичке заменице, док су се све остале врсте, укључујући и глаголе, нашле међу несамосталним и одредбеним речима (Белић 1998[1941]: 34–35), што је став који у србистици није претрпео значајну еволуцију (Стевановић 1979[3]; Станојчић – Поповић 2014), а ослања се на самосталност речи у вршењу субјекатске функције у реченици, што је типична улога именица (Гортан-Премк 1997: 31). Но, до данас је недовољно пажње посвећено прелазним појавама, које у великој мери захтевају релативизацију строгих и чврстих лингвистичких подела. О потреби ублажавања граница међу језичким категоријама говоре и примери специфичне употреба именица типа *тема* или *предмет*, и то у њиховој предикативној функцији. Нпр.:

(1) Тема расправе је била цена колача у скупштинском ресторану.
(2) Предмет анализе је била категорија неодређености.

У начелу је прихваћено правило по ком лексичко значење има свака реч чија је главна способност да идентификује какву реалију, неко њено својство или пак односе међу реалијама, док за речи које служе за грађење нових граматичких облика, или парадигми, кажемо да имају граматичку функцију у реченици, или у језику уопште (Dik 1997: 159; Smirnova – Mortelmans 2010: 179–180).

Баш зато, у примерима (1) и (2) релативно се лако да утврдити да именице *тема* и *предмет* не испуњавају услов да се сврстају међу граматичке речи: управне су речи допунских синтагми у предикативној функцији, на исти начин на који је то и именица *мајка*, нпр. у *Она је мајка ове деце*. Међутим, додатни је проблем што се датим именицама, у ствари, ни не класификује субјекатски појам већ се експлицитно спецификује тип његове пасивне, или објекатске, улоге у денотираном процесу – у ‘расправи’ или ‘анализи’. Речено више него јасно уверава да ове речи немају ни ‘право’ или потпуно лексичко значење, већ да је, заправо, реч о дијатетичким операторима,[3] што и еквивалентне парафразе примера (1) и (2) доказују, нпр.:

(3) Расправљало се/расправљају о цени колача у скупштинском ресторану.
(4) Анализирана је категорија неодређености.

Иако трансформације (3) и (4) захтевају нека додатна појашњења, сасвим оправдано полазимо од става да примери (1) и (3), с једне стране, и (2) и (4), с друге, деле исти пропозициони садржај,[4] који конституише предикат

[3] Оператори су граматичке и лексичке јединице које дају податак о различитим семантичким доменима, као што су број, време, аспект, начин и сл. (Dik 1997: 51, 159–161).

[4] Под пропозицијом се подразумева семантички садржај реченице као непосредни одраз какве објективне датости, при чему се у датом садржају истичу логички субјекат и логички предикат (Кронгауз 2001: 233, 237). С обзиром на то да пропозиција интегрише предикацију, базичну и проширену (Dik 1997: 291–292), у њеној је структури је могуће препознати

‘расправљати’, односно ‘анализирати’. Ако је то тако, онда није тешко објаснити зашто се у последња два примера ове именице не појављују. Када пропозициони предикат заузме место граматичког предиката, он сам непосредно регулише граматички образац и одговарајућу перспективу у реченици, тако да је увођење других дијатетичких и перспективизационих оператора излишно. Граматички, или боље функционални, карактер значења именица *тема* и *предмет* темељи се, дакле, на чињеници да су ове јединице непосредни корелати одређених граматичких категорија, а то су, у првом реду, прелазне и, нарочито, пасивне конструкције одговарајућег глагола, што се најбоље очитује у регуларној алтернацији примера (1) и (3), те (2) и (4).

Мада недвосмислено указује на нелексичку употребу речи, поменута лексичко–граматичка алтернација у коју ступају именице *тема* и *предмет*, с једне стране, и одговарајућа транзитивна конструкција у пасивном облику, с друге, сама по себи није показатељ да су посреди граматичке јединице, будући да дате именице не конституишу посебну граматичку категорију или парадигму. Тако, ако узмемо примере типа *Пролеће је тема састава* или *Ово је предмет велике вредности* итд., закључујемо да је граматичка позиција именица *тема* и *предмет* истоветна оној у примерима (1) и (2), с том разликом да је у даљим трансформацијама њихово присуство сада обавезно, нпр. *Састав има за тему пролеће* или *Овај предмет има велику вредност*, што оверава њихову лексичку употребу.

Нелексичку употребу именица *тема* и *предмет* сигнализира пак и њихово непосредно синтагматско окружење, односно састав синтагме коју конституишу, у коју се укључују још и експоненти пропозиционог предиката, чак и пропозиционог субјекта. Тако у синтагми *тема разговора посланика*, као саставном делу реченице *Колачи су тема разговора посланика*, уведени су и корелати пропозиционог предиката и пропозиционог субјекта, и један и други у форми одговарајућег падежног атрибута – *разговора*$_{\text{проп.пред.}}$ и *посланика*$_{\text{проп.субј.}}$. Насупрот њима, изван синтагме је остао експонент пропозиционог објекта – *колачи*$_{\text{проп.обј.}}$. С обзиром на то да именица *тема* нема непосредан пандан у пропозиционој структури реченице, то говори да јој је улога у основи нелексичка. Нпр.:

Синтаксичка структура

Колачи$_{iii}$ су **тема**$_0$ разговора$_{ii}$ посланика$_i$.

Семантичка структура

‘посланици$_i$ разговарају$_{ii}$ о колачима$_{iii}$’

Као што видимо, непосредне пропозиционе корелате имају само лексичке јединице – *колачи*, *разговор* и *посланици*, што не важи за глагол *јесам/бити* и именицу *тема*. Ипак, улога последњих двеју јединица није посве идентична – копулативни глагол одређује тип реченичне конструкције, да-

---

синтаксичку организацију типичну за реченицу, због чега и користимо термине пропозициони предикат, субјекат, објекат или адвербијал, чији синтагматски експоненти не морају бити граматички предикат, субјекат, објекат или адвербијал.

јући јој персонална, аспектуална, темпорална и модална обележја, док именица *тема* обезбеђује да се, захваљујући своме значењу, успостави логичко-семантичка веза између радње и учесника у њој, као и да се истакне специфична улога једног од учесника – објекта као теме разговора. Стога именица *тема* непосредно регулише специфичан израз синтаксичке и семантичке валентности пропозиционог предиката,[5] што подразумева конверзију пропозиционог тематског објекта у реченични субјекат, те померање пропозиционог субјекта у оквире реме.

Сада је, чини се, могуће да се одређеније позиционира место функционалних речи у односу на лексичке и граматичке јединице. Иако наизглед делује непрецизно, није погрешно рећи да се функционалним речима могу назвати оне језичке јединице које се налазе на размеђу лексичког и граматичког система, што би се у најкраћем могло дефинисати на следећи начин: функционалне речи су лексичке јединице са специфичном граматичком функцијом у реченици.

Овако формулисана дефиниција претпоставља следеће премисе:

(а) функционалне речи не конституишу нове граматичке категорије;

(б) функционалне речи нису синсемантичне речи.

Тако, ако упоредимо структурно истоветне примере типа

(5) Директор је тема расправе.

(6) Песма је предмет анализе.

видећемо да се именицом *предмет* додељује пацијативна улога објекту анализе, док именица *тема* субјекат реченице промовише за тематски објекат радње ‘расправљати’, што само говори да их, заправо, изводимо из различито организованих пропозиционих структура. Како су експоненти пропозиционог предиката део предикативне синтагме, поменуте именице непосредно управљају реченичном перспективом те омогућују тематизацију објекта радње. С друге стране, тип улоге објекатског појма у денотираној радњи не зависи од реченичног обрасца већ од лексичког значења тематизатора – именица *тема* и *предмет*. Све, дакле, наводи на то да ове именице нису без лексичког значења, с тим да је њихово лексичко значење функционалног карактера, а то подразумева:

(а) глава су синтагме која даје податак о радњи и евентуалном вршиоцу радње;

(б) средство су компензације лексичке ‘испражњености’ управног глагола;

(в) обезбеђују транзитивну интерпретацију предикатског израза;

(г) омогућују тематизацију објекта радње;

(д) идентификују специфичну улогу објекта у радњи.

Ова листа обележја лексичких тематизатора илуструје да су именице типа *предмет* и *тема* лексичке јединице са граматичком функцијом у ре-

[5] Иако се валентност приписује лексичким јединицама реализованим на синтагматском или реченичном плану, овај појам смо искористили како бисмо указали да и на пропозиционом нивоу важе синтаксичка правила која регулишу различите аспекте односа између пропозиционог предиката и његових аргумената. Г. Хелбиг за пропозициони план реченичне структуре везује логичку валентност, која је непосредан израз валенцијске способности логичког, или пропозиционог, предиката (Helbig 1992: 7).

ченици, а то, ослањајући се на обележја (а)–(д), значи да играју улогу ‘везног елемента’, логичкосемантичког и граматичког типа, међу експонентима основне пропозиције, што у крајњем води специфичном начину на који се ова граматички уобличава.

Управо због поменуте ‘везне’ функције и очуваности дела лексичког значења тематизатора, тематизацији се могу подвргнути и други иначе типично рематски чланови пропозиције, попут адвербијала, или тачније сирконстаната, за шта нам најчешће служе функционалне именице опште категоријалне семантике типа *време*, *место*, *узрок* итд., нпр.:

(7) Пролеће је време цветања трешње. [трешње цветају у пролеће]
(8) Београд је место сусрета кардиолога. [кардиолози се сусрећу у Београду]
(9) Он је узрок наше пропасти. [пропали смо због њега]

Иако је у примерима (7)–(9) реч о истом типу конструкција, у њима су тематизовани различити пропозициони чланови – адвербијали/сирконстанти временског, просторног и узрочног типа. Улога именица *време*, *место* и *узрок*, осим регулисања адекватне реченичне перспективе, јесте и да се идентификује специфична пропозициона функција субјекатског појма.

Немају, међутим, све функционалне именице улогу дијатетичког или адвербијалног тематизатора. Тако, именице типа *процес*, *поступак* итд., иначе типичне за канцеларијски стил, служе номинализацији дуративно-процесуалне компоненте радње, градећи тако таутолошке спојеве типа *процес приступања ЕУ*, *поступак јавне набавке* и сл., будући да и глаголска именица у саставу синтагме носи ово обележје, нпр. *током приступања* и *током процеса приступања*.

Даље, именице типа *почетак* и *крај*, те *могућност*, *намера*, *потреба* и сл. представљају фазне, односно модалне операторе, због чега се углавном и појављују са обавезним детерминатором или пак допуном као експонентом пропозиционог предиката, нпр. *Уследио је почетак расправе* [→ онда су почели да расправљају], *Крај производње заставе 101 се приближава* [→ ускоро престају да производе заставу 101], *Постоји могућност доласка америчког председника у Србију* [→ можда ће у Србију доћи амерички председник], *Не постоји жеља да се учи* [→ не желе да уче] итд.

Како видимо, функционална употреба именица подразумева укидање референцијалне семантичке компоненте у њиховоме значењу, када углавном служе идентификовању конкретне улоге појма у ситуацији, односа говорника или учесника према њој, фазе у којој је радња и сл., на сличан начин на који се то чини појединим глаголима, фазним и модалним, или пак посебним граматичким формама глагола, нпр. пасивним.

2.1. На крају овога поглавља треба рећи да није занемарљив ни број примера двојаке употребе придева, као што су нпр. *спреман* и *достојан* – лексички употребљени у атрибутској су функцији, нпр. *спреман одговор* и *достојан противник*, док као модални оператори уводе пропозициони предикат, евентуално и друге аргументе, нпр. *спреман на повлачење*, *достојан пошћовања*, када регулишу: а) позитиван однос субјекта према денотираном процесу, или (б) процену других учесника о потреби учешћа субјекатског појма у датом процесу, нпр.:

(10) Ана је спремна да свакоме помогне.
(11) Он није достојан наше бриге.

Као модални оператори, придеви *спреман* и *достојан* еквиваленти су модалних глагола типа *вредети*, *моћи*, *требати* или *хтети*, при чему је придев *достојан* уз то и оператор пасивности реченице, нпр.: *Он је спреман на повлачење* 'он хоће/може да се повуче' и *Она је достојна поштовања* 'њу вреди/треба поштовати'. Нпр.:

(12) Ана хоће свакоме да помогне.
(13) Не треба више да се бринемо о њему.

Промену лексичко-граматичког облика предикатског израза у примерима (10)–(13) треба довести у везу са системском могућношћу да се оптативна и деонтичка модалност регулишу придевима *спреман* и *достојан*, односно глаголима типа *хтети* и *требати*. Лексичко-граматичка алтернација модалних придевских и глаголских конструкција казује да се иста или сродна значења могу изразити различитим језичким јединицама, при чему свака од наведених структура задржава своје инхерентне категоријалне специфичности: модали су примарни носиоци персоналности у реченици, док је централни глагол носилац валентности; с друге стране, придеви су главе одговарајућих синтагми чији зависни конституенти не успостављају граматичку везу са финитним глаголом. Осим тога, модали као граматичке речи конституишу одговарајуће глаголске комплексе, док придев гради синтагму као своју максималну пројекцију, како у лексичкој тако и у операторској реализацији.

Управо због важности финитног глагола за граматичку организацију реченице, у наставку рада бавићемо се функционалним глаголима, те нарочито њиховим утицајем на облик и значење предикатског израза, чије семантичко језгро постаје – именица.

3. Структурна позиција функционалних глагола. Како смо већ напред најавили, барем имплицитно, у овоме раду руководимо се вербоцентричним моделом описа реченичне структуре, а он подразумева да је главна или управна реч у реченици – финитни глагол (Engel 2009: 119). Наглашавамо глагол а не предикат јер се у теорији валентности или депенденцијалној граматици, на коју се овде посебно и ослањамо, полази од претпоставке да предиката нема без финитног глагола, као и да у предикат осим глагола улазе и други глаголски и неглаголски елементи, нпр. инфинитив централног глагола, именске речи, прилози итд., што онда подразумева да се тзв. неглаголски предикати не могу третирати као реченични чланови већ као сложене синтаксичке конфигурације (Pittner – Berman 2007: 39–40). Вербоцентризмом се, сама реч каже, синтагматски односи у реченици објашњавају у хијерархијској перспективи, при чему је реченични регенс – глагол, који може бити у финитном или нефинитном облику. Док је финитум „душа реченице", њеном структуром пак непосредно управља централни глагол (Engel 2009: 119–120), који опет сам може бити и у финитном и у нефинитном облику, нпр. *Марко долази* и *Марко је долазио*. Као што видимо, у реченицама са сложеним глаголским облицима појављују се два глагола – финитни (*је*) и централни

(*долазио*), док у случајевима са простим глаголским облицима улогу финитума преузума централни глагол (нпр. *долази*).

Међутим, иако доминантно усмерен на структурни план реченичне организације, овај приступ не занемарује ни значење. Још је Л. Тенијер својевремено указао да у реченици постоје два напоредна плана – структурни и семантички (Tesnière 1969[2]: 40), при чему се централност финитног глагола не доводи у питање. Разуме се, овде не разматрамо помоћне глаголе као граматичке речи. Наиме, ако је лексички глагол структурни и семантички центар реченице, његова нелексичка употреба, сасвим је оправдано очекивати, не би требало да се одрази на структурни план реченице и хијерархијске односе у њој. Баш због тога је врло проблематично инсистирати на структурној централности предиката чије је функционално-семантичко језгро именица, као у копулативној конструкцији *је учитељица*, и посебно на надређености целог предикатског израза у односу на субјекат. Следећи доследно депенденцијални модел реченичног описа, и субјекат и предикатив распоређују се у две различите депенденције (или зависне ниске), чиме се илуструје начело да је финитни глагол, у овом случају облик копулативног глагола *јесам/бити*, структурни али не и семантички центар реченице (Heringer 1996: 79–80), нпр.:

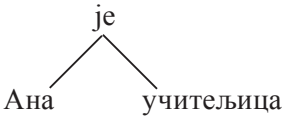

На основу претходног стабла видимо две ствари: (а) предикатив је реченични члан, и (б) копулативни предикати су компоноване синтаксичке јединице (Eroms 2000: 139; Pittner – Berman 2007: 40).

Уколико бисмо пак у стабло распоредили елементе реченице *Ана пије сок*, добили бисмо идентичан дијаграм, што, у извесном смислу, значи да пунозначни и непунозначни глаголи по истом принципу конституишу реченицу – једноставно, они јој дају физиономију. С друге стране, када је предикат сачињен као глаголски комплекс, или као глаголска фраза, како ју је дефинисао У. Енгел (Engel 2009: 80), као у *Ана је попила сок*, тада се само шири реченично чвориште, док број и распоред депенденција остаје непромењен, нпр.:

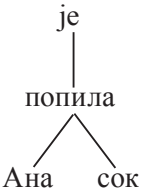

Реченично чвориште, дакле, чини финитни глагол или глаголски комплекс са финитним глаголом на своме челу, нпр. *је дошао*, *је био дошао*, *ће доћи*, *мора да учи* и сл., без обзира на то да ли је употребљен лексички или граматички, односно функционално.

Овај невелик увод искористили смо да укажемо на три, мање-више познате, чињенице, а то су: (а) у граматичком смислу реченице нема без финитног глагола (финитума), (б) централни глагол одређује структурни лик реченице, у финитној или нефинитној форми, и (в) у глаголском комплексу носилац валентности је централни глагол. Без обзира на сасвим јасан логички след, досад није дат експлицитан одговор на питање, барем не у србистици, да ли то подразумева да су и функционални глаголи структурни центар реченице. Ако заузмемо потврдан став, то нужно води закључку да се ове функционалне јединице, граматички посматрано, понашају као финитум у обема реализацијама – изван глаголског комплекса али и у њему.

Да бисмо расветлили ово питање осврнућемо се на различите обрасце са глаголом *почети/почињати*. Нпр.:

(14) Почиње филм.
(15) Почиње градња болнице.
(16) Почињу да граде болницу.
(17) Почињу градњу болнице.

У реченицама (14)–(17) дати су примери тројаке употребе глагола *почињати*, а то су лексичка у (14), граматичка у (16) и функционална у (15) и (17).

Лексичка реализација глагола подразумева очување значења ‘бити на почетку’, при чему су непосредни глаголски колокати именице које означавају појаве са компонентом временског распростирања, нпр. *час*, *зима*, *живот* итд.

Граматичка реализација пак претпоставља конституисање глаголског комплекса по моделу ‘финитни глагол + инфинитив централног глагола/*да* + презент централног глагола’, при чему структурни лик реченице, као што смо раније већ рекли, непосредно зависи од централног глагола, нпр. *Почиње да трчи по кући/једе ћевапе/поклања хлеб сиромашнима/разговара са комшијама о овом проблему* итд., будући да се фазној модификацији начелно може подвргнути сваки предикатски израз, нпр. *Почиње да буде хладно* и сл.

Коначно, примери (15) и (17) имају исти пропозициони садржај као и пример (16), али њихова граматичка форма одговара лексичкој употреби глагола *почињати*, било његовој транзитивној било његовој интранзитивној варијанти, нпр. *Почиње песма* : *Почиње градња болнице* и *Почињем столњак* : *Почињемо градњу болнице*. Нпр.:

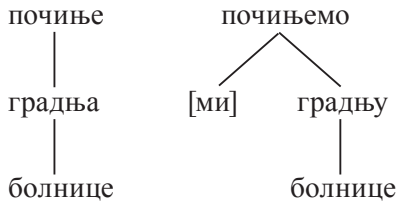

Будући да је семантичка структура реченица датих у примерима (15), (16) и (17) потпуно иста, то говори да је глагол *почињати* у (15) и (17) упо-

требљен у функцији фазнога оператора процеса означеног неким од његових комплемената – субјектом или објектом.[6]

Управо је на случају глагола *почињати* могуће лако разграничити три његове различите реализације, при чему се она функционална испољава уз обавезно крњење лексичког значења глагола. Компензаторно, крњење лексичког значења финитног глагола нужно захтева реализацију предикатског језгра на позицији неког од његових комплемената или суплемената, што у директан раскорак доводи граматичку и функционално-семантичку интерпретацију реченичне структуре, при чему она граматичка, наравно, не препознаје допринос лексичког значења значењу целе конструкције. Наиме, предикатски израз са функционалним глаголом неизоставно укључује и једну његову депенденцију, или функционалну пројекцију, што поткрепљује ставове да су предикати превасходно функционално-семантичке јединице, нпр.:

(18) Расте интересовање за нашу робу.
(19) Покренуо је производњу џема од кајсије.
(20) Пуца од зависти.
(21) Упао је у дугове.

Примери (18)–(21) садрже предикатске изразе у којима финитни глагол није непосредни корелат пропозиционог предиката, већ је то један од његових контекстуалних партнера – сателит у функцији аргумента или комплемента, односно суплемента. Управо због тога, предикатски израз чине оба конституента конструкције – и финитум и његов сателит, а реч је најчешће о граматичким моделима типа S + V, V + O и V + PP.

Говорећи пак у духу когнитивне лингвистике, функционални карактер глагола непосредан је резултат метонимијске замене значења субјекта, објекта или пак адвербијала, при чему се најчешће ради о метафоричким односима типа супстанцијализација, персонификација или пак оријентација (Wildgen 2008: 79–82), нпр.:

(а) биће, или његов део, за процес: Расте *дете/брада* → *тражња*;
(б) предмет/инструмент за процес: Покренуо је *кола* → *иницијативу*;
(в) узрок стања за стање: Пуца *од високе температуре* → *здравља*;
(г) место смештања за процес/стање: Упао је *у шахт* → *депресију*.

Иако је из глаголског значења екстрахована компонента која означава конкретан процес, нпр. раст, покретање, пуцање или упадање, остали елементи лексичког значења остали су сачувани, а то су увећавање, започињање, финално смештање и губитак форме или пак дезинтеграција (предмета).

Управо стога што и даље чувају део свог лексичког значења, функционални глаголи конституишу исти тип конструкција као и када су у лексичкој употреби (Eroms 2000: 164). Зато овај тип конструкција називамо шематским изразима (Croft – Cruse 2007: 248–253), који илуструју постојање одговарајућих структурних матрица или схема у језику (Filmor – Kay – O'Connor 1988: 505; Пешехонова 2007: 135), што следећи примери показују:

[6] И З. Тополињска, говорећи о структури и саставу перифрастичних предикатских израза, истиче да је реч о синтаксичким конструкцијама (Тополињска 1982: 36).

(22) Расте му самопоуздање.
(23) Хвата ме трема.
(24) Пружио им је прилику да зараде.
(25) Од њега сам добио корисан савет.
(26) Упао је у велике дугове.
(27) Дошао је до великог открића.

Шематски карактер наведених конструкција испољава се у следећем: (а) слободној лексичкој замени једног, или чак оба, контекстуална партнера у предикатском изразу, (б) замени предикаторских именица одговарајућим заменичким/анафорским формама, и (в) евентуалном пасивном трансформацијом реченице. Нпр.:

(28) Расте му температура.
(29) Опада му самопоуздање.
(30) Хвата ме паника/сан.
(31) Не знам за дугове у које је упао.
(32) Пружена им је прилика да зараде.

Тако, док лексичка замена и анафоризација искључују могућност да се у датим примерима ради о фразеологизмима или о јединицама лексикона, дотле се тестом пасивизације доказује да је посреди граматички транзитивна конструкција чији лексички састав не омета њене трансформационе могућности.

Стога примере (22)–(32) сасвим оправдано третирамо као различите типове интранзитивних или транзитивних конструкција,[7] разуме се у граматичком смислу. Осим тога, померање предикатског језгра на неглаголске позиције у реченици значи да се експонент пропозиционог предиката може наћи на позицији граматичког субјекта, објекта[8] или пак, опет сасвим формално, адвербијала, када и говоримо о њиховој предикаторској употреби. Наравно, ни атрибутске позиције нису никакав изузетак, нпр. *Ушао је у фазу самообмане*, што све заједно, мора се признати, понекад обесмишљава, иначе важну, конституентску анализу реченице.

Захваљујући својој синтаксичкој сложености, предикатски изрази са функционалним глаголима аналитичке су конструкције које почивају на два важна, у основи трансформациона или обликовна, принципа: (а) на промени семантичке валентности финитиног глагола, и (б) на дерегулацији граматичког израза пропозиције. Док промена семантичке валентности финитума

[7] А. Голдберг за овакве конструкције наводи да су само посебан случај других конструкција, међу којима разлику чини лексичка селекција (Goldberg 1995: 79).

[8] Овај семантички тип можемо назвати и фактивни субјекат или фактивни објекат (Алановић 2014: 280), чиме би се означио њихов предикаторски карактер. Има, наравно, лингвиста који истичу да ни овакав граматички опис састава глаголских перифраза не задовољава сасвим, али у исто време додају да се у датим примерима не може говорити ни о јединственом или целовитом граматичком предикату (Pafel 2011: 45). Заправо, упућивање на конституентски састав предикатских израза само указује на специфичан облик мотивисаности ових 'изведених' конструкција. Зато у предикатском изразу, због промене семантичког профила конституената, није могуће, на пример примарно или мотивационо адвербијалну конструкцију, заменити анафорским прилогом типа *тамо*, нпр. *Упао је у невољу*/**тамо*, што, међутим, не искључује заменичку анафоризацију, нпр. *Невољу у коју је упао сам је изазвао.*

има утицаја на значењску интерпретацију глаголских сателита (Helbig 1992: 8), дотле дерегулација граматичког израза пропозиције предвиђа алтернативно прераспоређивање пропозиционих чланова у реченици, што је у одлучујућој мери ограничено синтаксичком валентношћу финитума.

Тако, на пример, у реченици *Расте интересовање странаца за нашу ракију* сви пропозициони чланови, и предикат и његови аргументи, налазе се у оквирима субјекатске синтагме *интересовање странаца за нашу ракију*. Премда сасвим неуобичајено, то је ипак правило уколико је реч о једновалентном глаголу, какав је управо *расти*. Изузетно, пропозициони субјекат се у оваквим моделима може реализовати у оквиру, формално, просторне адвербијалне конструкције, нпр. *У Европи расте интересовање за нашу ракију*.

С друге стране, двовалентни и вишевалентни глаголи допуштају слободнији распоред пропозиционих елемената, нпр. *Ухватио сам ритам музике* или *Ухватила ме паника* итд., при чему се неретко срећу и у двопропозиционим конфигурацијама, нпр.:

(33) Опрезност је у њему покренула сумње.
(34) Покренуо је истрагу против министра.
(35) Покренуо је лавину критика.

Примери (33) и (35) двопропозициони су модели, нпр. ‘почео је да сумња јер је опрезан’ и ‘учинио/узроковао је да га многи критикују’, у којима пак није увек могуће, за разлику од (34), лексички идентификовати оба пропозиционa предиката већ, као у (35), само онај последични, нпр. ‘X чини нешто, тако да Y критикује X’.

Осим правила прераспоређивања пропозиционих чланова у реченици, важан аспект функционалне употребе глагола јесте и начин регулисања дијатезе, посебно транзитивности, и персоналности/агентивности у реченици.

Са аспекта транзитивности конструкције, функционална употреба глагола испољава се у два облика, и то у виду неутрализације глаголске транзитивности као и секундарног развоја транзитивности предикатског израза (De Swart 2007: 17; De Matia-Vives 2009: 101; Алановић 2014: 279, 282). Нпр.:

(36) Ана је добила температуру.
(37) Биљана је добила одличну идеју.
(38) Марко је добио ударац у леђа.
(39) Не улазим у разговор са непознатима.
(40) Председник је изашао пред нас са новим предлогом.

У примерима (36)–(38) финитни глагол *добити* конституише транзитивне конструкције са слободним акузативом у функцији директног објекта, што и тест пасивизације потврђује, нпр. *Кад се добије температура/идеја/ударац, потребно је задржати присебност*. Тестом пасивизације се проверава граматички тип конструкције, док се на основу њеног лексичког састава добија податак о одговарајућем пропозиционом садржају. Тако је, на пример, у реченици (36) семантичка транзитивност глагола *добити* поништена, или неутралисана, увођењем именице *температура*, која указује на промену стања субјекатског појма без учешћа других актера у ситуацији, што искључује пресупозицију ‘неко је Ани дао температуру’. Битно је другачији пример

(37) у ком именица *идеја* идентификује когнитивни процес чији је носилац управо субјекатски појам, те којом се истиче активно учешће првог актанта у ситуацији, упркос могућој пресупозицији ‘неко је Биљани дао одличну идеју’, која имплицитно указује на постојање екстерног каузатора – ‘неко’. Коначно, у примеру (38) именица *ударац* регулише транзитивност конструкције, а глагол *добити* истодобно пасивно учешће субјекатског појма, што је само перспективизациона варијанта пропозиционог садржаја ‘неко је ударио Марка у леђа’. У наведеним примерима, дакле, функционални глагол денотира промену стања, наступање процеса или промену стања као резултат дејства каквог спољашњег процеса, при чему о типу стања или процеса податак носи именица као његова допуна, која непосредно регулише тип ситуације, а она може бити стативна, или медијална, и акционална, било активно било пасивно интерпретирана.

Супротно претходном, у (39) и (40) реченице конституишу интранзитивни глаголи кретања *ући* и *изаћи*, премда је интерпретација предикатских израза које граде нужно транзитивна – *ући у разговор* ‘почети с ким разговарати’ и *изаћи са предлогом* ‘предложити коме шта’. У састав датих предикатских израза улазе, заправо, непосредни реченични конституенти, тј. њима идентични елементи реченице, типични за моделе са лексички реализованим глаголима, када значе нпр. ‘заузимање новог места’: *ући у дућан*, или ‘напуштање места у пратњи’: *изаћи са баком*. Као и у претходним случајевима, транзитивност конструкције је регулисана лексички, именицама *разговор* и *предлог*, које су у творбено-асоцијативној вези са глаголима *разговарати* и *предложити*. Увођење другог учесника ситуације спроведено је на два различита начина – допунским атрибутом, *са непознатима*, и само формално просторним адвербијалом, *пред нас*. Улога финитног глагола, с друге стране, јесте да означи почетак процеса, односно укључивање једног учесника у процес, као и упознавање другог учесника са садржајем или ефектом процеса, што је спроведено на основу следеће метонимијске шеме:

(а) почетак боравка на неком месту за почетак вршења какве радње: ући *у собу → разговор*;

(б) напуштање места у пратњи кога или чега за излагање каквог когнитивног садржаја: изаћи *са баком/књигом → предлогом*.

Као што то показују примери (37) и (38), иначе типична глаголска обележја деле се између више јединица – регулатори транзитивности су именице *идеја* и *ударац*, а регулатор дијатезе је функционални глагол *добити*, попут *примити*, *трпети* и сл. Нпр.:

(41) Неспретно је примио ударац у стомак.
(42) Није лако примио вест о његовом отказу.
(43) Већ годинама трпимо његове увреде.

Иако се дијатеза примарно дефинише као граматичка категорија, с обзиром на постојање адекватних језичких образаца граматикализације односа између радње и учесника у њој, примарно у виду опозиције актив – пасив, функционална перспектива анализе реченице нужно захтева семантичку интерпретацију ове појаве (Стевановић 1961–1962: 5; Гортан-Премк 1971: 20; Арсенијевић 2012: 16), која се у темељу заснива на тематизацији објекта радње,

односно рематизацији њеног агенса (Lazard 1994: 237; Dik 1997: 260). Зато и глаголи *примити* и *трпети* функционишу као пасивни оператори јер означавају промену стања субјекатског појма, насталу као резултат спољашњег утицаја, уз обавезно укидање контроле и одговорности за новонастали процес.

Овај тип пасива познат је под називом лексички пасив (Бондарко 2002: 604; Алановић 2009: 127), будући да се пасивност конструкције регулише одговарајућом лексичком селекцијом. Тако пасивна интерпретација примера (41)–(43) почива на пресупозицији пропозиционих садржаја типа ‘неко га је ударио у стомак’, ‘неко му је саопштио узнемирујућу вест’, односно ‘неко нас вређа’, као и да се резултатом ових радњи имплицира промена стања субјекатског појма.

Номинализација пропозиционог предиката, односно ‘процесуализација’ неког од глаголских сателита, нарочито субјекта, утире пут за деперсонализацију реченице, тачније, за аутоматско неутралисање податка о агенсу радње (Radovanović 1990: 55), нпр.:

(44) Расте интересовање за нове станове.
(45) Слаби производња алкохола.
(46) Појавио се страх од губитка посла.
(47) Потпуно је нестао ентузијазам за рад.
(48) Шире се вести о превременим изборима.

У примерима (44)–(48) ради се о реченицама са интранзитивним и једновалентним глаголима *расти*, *слабити*, *појавити се*, *нестати* и *ширити се*, којима се денотирана радња приписује субјекатском појму, разуме се, када се на овој позицији реализује именица одговарајуће категоријалне семантике, нпр. живо /+/, конкретно /+/ и сл.

Наведени глаголи у основном значењу конституишу стативне, или медијалне, и егзистенцијалне предикате, али се у последњим примерима реализују као фазни и интензификациони оператори, указујући на почетак или крај процеса, за *појавити се* и *нестати*, односно на промену неког интензитетског својства денотиране радње, за *расти*, *слабити* и *ширити се*.

С обзиром на то да се у последњим примерима формом субјекта уводи експонент пропозиционог предиката, или предикатор, то значи да у реченици није отворена више ниједна граматичка позиција која мора бити попуњена неким пропозиционим аргументом, било субјектом било објектом. То, међутим, не значи да се на нивоу субјекатске синтагме такве информације не могу похранити. Но, занимљиво је да се у посматраним примерима углавном укључују експоненти пропозиционог објекта, нпр. *интересовање за нове станове*, *производња алкохола*, *страх од губитка посла* или *вести о превременим изборима*, са изузетком примера (47) где ни то не постоји. Све наведено говори нам да се овим предикатским конструкцијама реферише о, условно говорећи, стању или фази процеса, при чему је информација о објекту радње далеко важнија за саму радњу него идентитет њеног вршиоца, што је уосталом задато и рекцијским потенцијалом именица попут *интересовање* за кога/шта, *страх* од кога/чега или *вести* о коме/чему.

Премда се и податак о агенсу радње може увести, допунским атрибутом или пак адвербијалом, нпр. *Расте интересовање грађана за нове станове*

или *У Србији слаби производња алкохола*, управо синтагматска позиција првог актанта доказује, прво, да је реч о неагентивној перспективи реченице и, друго, да број обавезних елемената реченичне и пропозиционе структуре може бити, а често и јесте, у значајној диспропорцији. Тим пре што се у свим примерима ради о непрелазно реализованим глаголима који, захваљујући лексичком значењу својих допуна, конституишу семантички транзитивне предикатске конструкције.

Није, међутим, редак случај ни да се у реченичној структури, на различитим позицијама, појави већ број функционалних или пак операторских речи. Нпр.:

(49) У први план је избила његова потреба за путовањем.
(50) Изгубила се потреба човека за читањем.
(51) Нестала је жеља за истраживање.
(52) Појавила се могућност за добијање општинског стана.

Примере (49)–(52) конституишу функционални глаголи као (фазно-) егзистенцијални, *изгубити*, *нестати* и *појавити се*, или пак (фазно-)интензификациони оператори, *избити*, али је додатна специфичност што у њима субјекатске синтагме граде модални оператори, нпр. *потреба*, *жеља* и *могућност*, што изискује померање предикаторске допуне ‘дубље’ у структуру синтагме, и то са позиције главне на позицију зависне речи, тј. допунског атрибута, нпр. *потреба за путовањем*, *потреба за читањем*, *жеља за истраживање* и *могућност за добијање*. Даље, аргументи пропозиционог предиката се распоређују како у оквире субјекатске синтагме тако и на адвербијалним позицијама, нпр. *Нестала је жеља младих за истраживање* и *У Србији је нестала жеља за истраживање*.

Но, далеко важније од овога јесте утврђивање распореда функционалних речи у структури реченице. Тако, док функционални глагол регулише фазу, потврдност/одричност или пак интензитет радње, дотле се податак о субјективној модалности исказа појављује на месту главе синтагме која уводи предикаторску допуну. Штавише, финитни глагол се може појавити у комплексу са модалима који регулишу могућност/немогућност, потребу или нужност онога што овај значи, нпр.:

(53) Може да нестане жеља за истраживање.
(54) Мора да се појави могућност за добијање општинског стана.

На сличан се начин уводе и фазни глаголи у састав предикатског израза, или пак њихове различите комбинације, нпр.:

(55) Мора да почне да нестаје жеља младих за исељење.

У конструкцијама типа *мора да почне да нестаје жеља за исељење* пратимо следећи модално-фазно-предикаторски низ: модални глагол деонтички модализује фазу процеса → фазни глагол одређује фазу онога што значи функционални глагол → функционални глагол одређује крај егзистенције онога што значи глава субјекатске синтагме → глава субјекатске синтагме одређује субјективни, или оптативни, однос према процесу који означава предикаторска допуна *за исељење*. Структуру овог предикатског израза тако можемо представити слојевито, у виду концентричних поља, нпр. скица 1:

Скица 1

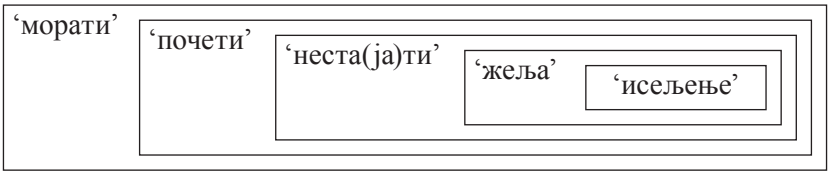

Осврт на скицу 1 показује да се у центру налази пропозициони предикат, као језгро предикације, док се око њега даље шире оператори – модални$_{опт}$, егзистенцијални, фазни и коначно модални$_{деонт}$. Осим тога, видимо и да су глаголи и именице, готово равноправно, ‘поделили’ улоге у последњој реченици, у којој је, од пропозиционих чланова, довољан само предикатор, тј. експонент пропозиционог предиката – *Мора да почне да нестаје жеља за исељење*, а разлог томе је што именица *исељење* задовољава валентност именице *жеља*, именица *жеља* задовољава валентност егзистенцијалног глагола *нестајати*, *нестајати* задовољава валентност фазног глагола *почети* и, на крају или пак на почетку, *почети* задовољава валентност модала *морати*.

4. Значењски потенцијал функционалних глагола. Уз испитивање граматичког статуса функционалних глагола, важан аспект анализе јесте свакако и утврђивање њихових значењских ресурса.[9] Овакав приступ је тим оправданији ако се има у виду да функционалне речи нису синсемантичне лексеме, па је тако крајње природно утврдити и степен доприноса функционалног глагола значењу предикатског израза.

У досадашњим истраживањима која су се бавила структуром и саставом глаголских перифраза, тј. декомпонованих предиката и/или перифрастичних предикатских израза, више пута је указано, или барем успутно регистровано, да функционални глаголи релативно често дају податак о обележјима предикатске конструкције која чине инвентар глаголског категоријалног комплекса, а то су најчешће фаза денотираног процеса, тј. аспектуалност, и дијатеза (Тополињска 1982: 37; Helbig – Buscha 1996: 34–35). Но, важна разлика лежи у томе што се у глаголским перифразама поменута аспектуална и дијатетичка обележја регулишу (и) посебним лексемама а не (само) специфичним граматичко-творбеним формама финитног глагола, при чему су управо поменути лексички оператори одговорни за семантичко нијансирање предикатске конструкције.

4.1. Од аспектуалних обележја, функционалним глаголима се претежно изражава интегрална фаза означеног процеса, а она може бити почетна (56), завршна (57) или пак развојно-трајна (58), нпр.:

[9] Нису, међутим, ретки ни усамљени ставови да функционални глаголи немају лексичко значење (Helbig – Buscha 1996: 32), премда и у србистици наилазимо на наводе да се код ових глагола и у апстрактној употреби може регистровати нешто од њиховог првобитног конкретног значења (Лазић-Коњик 2006: 227). С друге стране, у овом раду се руководимо мишљењем Х. Винхарт која истиче да у прилог тези да функционални глаголи нису синсемантичне лексеме иде чињеница да се унутар глаголских перифраза успоставља тесна граматичка и семантичка веза између глагола и његових аргумената (Winhart 2005: 68–70).

(56) У наше се животе уселио немир.
(57) Обуставили су све радове на мосту.
(58) Овај непријатни разговор је текао до самога јутра.

Зато ове глаголе и називамо фазно-дуративним[10] операторима,[11] међу којима су: *бацити се*, *борити се*, *букнути*, *вући*, *гајити*, (из)*губити*, *довршити*, *држати*, *дужити* (*се*), *задржати*, *започети*, *зауставити*, *зграбити*, *изаћи*, *избити*, *истећи*, *кренути*, *латити се*, *лебдети*, *мучити*, *надирати*, *надићи*, *наићи/наилазити*, *наступити*, *обновити*, *обуставити*, *оканити се*, *окренути се*, *отерати*, *почети*, *поћи*, *пређи*, *прекинути*, *прионути*, *придружити се*, *престати*, *преузети*, *прихватити се*, *прикључити се*, *призвати*, *продирати*, *раскинути*, *свршити*, *скренути*, *стати*, *тећи*, *трајати*, *увући се*, *упетљати се*, *упустити се*, *уселити се*, *успоставити*, *ући*, *циркулисати* и сл., од којих неки у мањем или већем степену варирају значење целог предикатског израза, и то у погледу преданости и посвећености вршењу радње (*бацити се*, *прионути*), преузимања одговорности за резултат радње (*латити се*, *призвати*, *прихватити се*, *преузети*, *оканити се*), узалудности или непожељности њенога трајања или вршења (*гајити*, *борити се*, *упетљати се*, *упустити се*), изненадности, силине или учесталости појављивања (*избити*, *букнути*, *надолазити*), неочекиване дужине трајања (*дужити*, *задржати*), дискретног и, углавном, непожељног присуства (*лебдети*, *уселити се*), узастопности или поновног покретања радњи (*обновити*), обрта у деловању (*наступити*, *окренути се*, *пређи*), колективности у спровођењу радње (*придружити се*, *прикључити се*, *циркулисати*) итд. Нпр.:

> […] дошавши тако себи, **бацио се** на читање Енциклопедије Британике […] (НИН); Привреда **се бори** са великим губицима […] (П); **Букнуо је** и црногорски пркос због војног и државног понижења Црне Горе […] (П); Данима **вучем** неку прехладу (Разг.); Хришћанство не **гаји** наду да се у оквирима историје може постићи Царство небеско […] (ПКД); Међутим, епископ је рукополагање **довршио**, уз речи да није Понтије Пилат који би послушао масу (ПКД); **Не држи** га пажња дуго (Разг.); Неприметно, часови проведени у зоолошком кабинету почеше **се дужити** (БЋК); […] Французи **ће задржати** политичку иницијативу (М); Тешко је **задржати** пажњу на једној од стотину шоља […] (ПМ); Са узгојем моруне можда **ће се започети** већ идуће године (ПМ); Истичући наду да **ће** та, пета генерација школе, **започети** своју борбу за истину […] (П); […] али ни ова промена **неће**, како се процењује у Берлину, **зауставити** уносни извоз наоружања (П); У комесарској логици не зна се шта је горе – да ли безобзирно **зграбити** апсолутну власт као Стаљин, или устукнути пред изазовом

[10] Да улога функционалних глагола није само граматичке природе, доказује и В. Ружић, која анализира предикатске изразе у којима глагол регулише неодређено трајање процеса (Ружић 2016).

[11] Није излишно да напоменемо да поједини функционални глаголи дају више различитих информација о виду испољавања процеса. Тако би се, на пример, глаголи *обузети* и *проћи* могли наћи и међу фазно-дуративним операторима, али се ипак чини да се изразима типа *Обузео ме страх* и *Прошла ме мука* примарно указује на актуелност или неактуелност каквог стања ствари у одређеном тренутку, односно на тренутну промену и силину, интензитет стања агенса. На сличан се начин у предикатском изразу *Букнуо је рат* активирају и компонента фазе и компонента интензитета, тако да се класификација глагола *букнути* заснива на чисто формалном критеријуму, нпр. примарности значења, што сматрамо да је фаза радње.

њене свемоћи као Троцки (ПКД); Машини **је** одавно **истекао** рок трајања и радила је три пута више од дозвољеног (НИН); На све маштовитије начине, а да ниједан од древних **није изашао** из употребе (П); У току маја **је избио** тифус (НИН); Када **је избио** рат, већ смо имали ћеркицу (ИП); Касније је дознао да **је** официр **изгубио** живот у руском заробљеништву, седам година касније (ПКД); […] али ја заправо никада **нисам изгубио** веру у праву, истинску љубав (ПКД); […] и саме **су кренуле** у технолошку трку (П); Пошто се ништа од очекиваног на конгресу није остварило, **кренуле су** оставке (П); […] **се латио** организовања једног истинског састанка на врху (ПКД); Наравно, то није оправдање за средњи век али можда јесте наук иза којег остаје да **лебди** питање о томе колико је танка позлата људске цивилизованости […] (ПКД); У ваздуху **лебди** осећање кризе […] (П); […] али уједно га **мучи** вртоглавица, обамрлост и гушење (ПМ); Гнев га **мучи** (ПКД); Уместо ње **надире** «генетска револуција» […] (ПКД); Уздржаност узмиче, срдачност **надолази** (П); […] већ све препуштам идејама које ми **наилазе** док радим (П); У домаћу привреду **уселио се** мафијашки рекет (П); […] за мене **је наступио** проблем задовољавања телесних потреба са физичким напором (НИН); Са Шредеровом влашћу **наступио је** преокрет у културној политици земље (НИН); Завод је успоставио, а са неким издавачким кућама и **обновио** сарадњу, рекла је она […] (П); Због рата, 1941. **обуставио је** рад […] (П); Де ла Руа је препоручио влади да **се окане** вођења кампање и усредсреди на управљање земљом […] (П); […] **окренуо се** политици […] (П); **Отерај** црне мисли! (Разг.); Разговор **је пошао** у другом правцу (Разг.); У праскозорје, када **је почео** општи јуриш, уз ужасну буку бубњева и рогова, громогласно су се огласили […] (ПКД); Сада **је прешао** у вођство […] (П); […] те би било штета ако **би прекинуо** школовање (ПКД); И зна се да **је** г. Аранђеловић, на Економском факултету, предано **прионуо** на предавања из предмета помало архаичног назива […] (П); […] Тито **се није придружио** свеопштем одушевљењу што је Југославија добила свог првог нобеловца […] (ПКД); У рату **је престала** та сарадња […] (НИН); Хришћани се надају да ће његов син који **је преузео** власт наставити са овом политиком (ПКД); […] можда би требало **призвати** у памет у здраворазумском разматрању најновијег заплета око Закона о порезу на екстрапрофит (ПКД); У томе су му свесрдно помогли официри који су такође ту становали и медији који **су се прикључили** општој хајци (МВ); Сто у мојој кући не функционише сасвим добро у тренуцима када треба **призвати** успомене (М); […] **прихватио се** спровођења својих обећања датих бирачима (П); Навршило се 180 година откад су игре на срећу почеле да **продиру** у Србију (П); […] монаси не смеју **раскинути** везе са матичном земљом јер ће тако остати «на сувој грани» (П); […] тренутак током којег је било могућно **скренути** мисли са околних рушевина […] (П); […] а радови **су**, због недостатка средстава и проблема око дозволе за изградњу, **стали** у новембру (П); […] чим **свршим** студије, почећу да радим (БЋК); Њена прича **тече** у фрагментима (ИП); Болест **траје** у просеку два до три месеца […] (ПМ); Весеље које уобичајено **траје** три дана, неретко се протегне и на три седмице (ПМ); Неопходно је **ући** у отворени дијалог без предрасуда […] (ПКД); […] капиталистичка идила трајаће све док нека од страних компанија не пронађе интерес да **се** директније **упетља** у политику […] (НИН); […] не ваља опет ни сасвим **се упустити** у жал, јалов јаук, кукњаву која не производи ништа (П); Он је обећао да **ће** одмах **успоставити** везу са привредним предузећима Индије […] (П); […] остали су знали да су добили паролу која **ће се увући** у свест већине Срба (П); Страх који **се увукао** у људе с разло-

гом повећава пометњу (П); У наше **се** животе **уселио** страх (Разг.); Почела су, зато, да **циркулишу** мишљења да је Ларсен дошао […] (ДА).

4.1.1. Иако и даље у улози фазно-дуративног оператора, ипак је незнатно другачија улога егзистенцијалних глагола типа *искрснути* и *нестати*, од којих први означава изненадан почетак а други престанак егзистенције каквог стања ствари.

(59) Ова идеја је поново искрсла.
(60) Нестала је свака радост.

С обзиром на то да ови глаголи колоцирају са именицама процесуалне семантике типа *идеја* и *радост*, њима се регулише почетак или крај каквог процеса – когнитивног или пак афективног, нпр. ‘почели су да мисле’ или ‘престали су да се радују’, тако да се њихова функционална употреба примарно огледа у потврди почетка, престанка или трајања каквог стања ствари, због чега их и називамо фазно-егзистенцијалним операторима, међу које спадају и *владати*, *живети*, *избрисати се*, *истрошити се*, *ишчилети*, *недостајати*, *нестати*, *обрисати*, *побећи*, *помаљати се*, *пропасти*, *родити се*, *следити* итд. Нпр.:

Још **влада** страх у нашим главама […] (П); У мени још **живи** нада (Разг.); Или зато што им је било толико лепо да им **се** у свести **избрисала** свака друга успомена или зато што их је сустигла казна (ДК); Код нас **се** оптимизам одавно **истрошио** (Разг.); После само недељу дана из мене **би ишчилела** свака нелагодност […] (РКО); Оно што им **недостаје** је већа доза самопоуздања […] (Е-бит); Њене забринутости и нерасположења **нестало је** после само неколико секунди (ПМ); Њихово обједињавање новокомпонованим термином иде на то да се таква сећања постепено **обришу** (ЈД); Кад је глад ушла на врата, љубав **је побегла** кроз прозор (ИП); […] када се, после верских ратова, у Европи у 16. веку почело да **помаља** трезвено уверење да се различите верске групе морају узајамно уважавати и коегзистирати (ПКД); Та присилна колективизација **је пропала** […] (П); Ако је, дакле, тачно да је европски идентитет балканског порекла, да **се** идеја Европе **родила** у старој Грчкој […] (ПКД); И поред годишњих одмора, **следи** нам период интензивних активности (П).

Како то и последњи примери потврђују, фазно-егзистенцијалним глаголима се додатно регулише и, на пример, преовлађујући карактер означеног стања ствари (*владати*), његова пожељност (*недостајати*) или нецелисходност (*пропасти*), постепеност или наглост у настајању или нестајању (*ишчилети*, *помаљати се*, *побећи*), извесност у наступању (*следити*), нестанак трагова реализације процеса (*избрисати*, *нестати*, *обрисати*) итд.

4.2. У другу групу функционалних глагола сврставамо оне којима се примарно евидентира резултативни или пак фактивни, нефактивни или контрафактивни карактер означенога процеса, односно специфичан облик испољавања преузете радње, те за које стога кажемо да служе као евиденциони оператори, нпр.:

(61) Успешно смо спровели контролу хране на пијаци.
(62) Избегао је директан судар.
(63) Јасно је изнео свој став.

Уз типичне, попут *јесам/бити* и *имати* (нпр. *Он је у великим проблемима*; *Има добру идеју*), међу ове глаголе убрајамо и *бавити се*, *везати*, (*из*)*вршити*, *десити се*, *доћи*, *избећи*, *извести*, *изградити*, *изиграватн*, *изменити*, *изметнути се*, *изнети*, *изостати*, *изразити*, *изродити се*, *имати*, *испасти*, *испољити*, *ићи*, *јурити*, *каналисати*, *клонити се*, *крити*, *мењати*, (*про*)*наћи*, *наићи*, *наследити*, *носити се*, *обављати*, *обезбедити*, *обратити*, *обузети*, *овладати*, *одати*, *одисати*, *однети*, *одржати*, *остати*, *остварити*, *плести* (*се*), *испредати*, *починити*, *поднети*, *показати се*, *постићи*, *поступити*, *послужити*, *пратити*, *правити*, *предузети*, *препустити се*, *претити*, *прибећи*, *придржавати се*, *прикупити*, *притискати*, *провести*, *проћи*, *радити*, *разменити*, *сачинити*, *стећи*, *уложити*, *урадити*, *усвојити*, *формирати* и сл., који у значење предикатског израза уносе неку од следећих значењских нијанси, а то је: промоција процеса за основну активност (*бавити се*), преовлађујуће својство (*везати*, *одисати*) или ефекат осмишљеног деловања (*извести*, *извршити*, *изградити*, *испредати*, *наћи*, *обезбедити*, *овладати*, *плести*, *послужити се*, *придржавати се*, *препустити се*, *радити*, *сачинити*, *уложити*, *урадити*, *формирати*); истицање нерегуларности реализације (*десити се*), колатералног наступања (*изродити се*), привидног дејства (*изиграватн*, *испасти*), јавног манифестовања (*изразити*, *испољити*, *крити*, *одати*, *поступити*), намерног изостанка деловања (*избећи*, *клонити се*), колективности у кооперативном или супарничком деловању (*изменити*, *разменити*, *однети*), континуитета у деловању (*наследити*, *усвојити*), низања различитих радњи (*пратити*) или објеката радње (*мењати*), извесности и вероватноће у погледу реализације (*претити*), изнуђености деловања (*прибећи*), невољног учешћа (*притискати*) итд. Нпр.:

МПС је једна од већих спољнотрговинских фирми, **бави се** увозом жестоких алкохолних пића и парфема […] (П); За овај крос ме **вежу** најлепше успомене и са њим сам и започела своју каријеру (П); За први, без обзира на лоше временске услове, **вежу** нас лепе успомене (П); Главнина пражњења **деси се** за мање од пола секунде […] (П); И **дође** ми нека жалост, чини ми се срце ми се оволико надуло (ИАЋ); Холандски парламент је, да **би формирао** став о том питању и одлучио о смерницама које треба да да својој влади […] (РТС); Јављају ми се чланови бивше управе, али и људи из садашњег састава, навијачи, са којима **сам изградио** посебан однос, и свима сам им захвалан (П); Ово је дословно почетна ауторова реченица која **има** смисао закључка (П); У свеобухватно лошој атмосфери у нашој кошарци ја **сам испао** жртва физичког напада […] (П); ФМП **је испољио** велику борбеност (П); Терзић **је избегао** одговор […] (П); […] он је само одмахнуо руком јер нема потребу да се фолира и **изиграва** звезду (П); Вечерас **је** с њом **изменио** само неколико речи […] (РКО); Џорџ Буш је прерастао димензије које су му одредили очеви нације и **изметнуо се** у лидера који појединим самовољним потези баца у очај отаџбину […] (П); **Изнео је** своје предлоге (Разг.); **Изостала је** његова реакција (Разг.); Он **је** уједно **изразио** жељу за куповину акција неке од успешнијих фирми из ове области (П); […] па **се** цео случај **изродио** у још једну политичку аферу (П); […] и **извео** закључак о старобалканском пореклу Срба […] (П); Републички управни инспекторат **је извршио** ванредну контролу начина запошљавања у свим институцијама […] (П); Како ти **иде** рад на пројекту? (Разг.); […] за време трајања кризе послодавци не отпуштају раднике и **не јуре** за профитом по цену давања

отказа (П); […] додао да **је** сав свој бес **каналисао** у проучавање права […] (РТС); […] **клони се** непотребног самоистицања (П); Председник Коштуница оставља утисак одговорног и одмереног човека који **не крије** жељу да се приближи Европи […] (П); Свакој, па и овим мерама владе, могу се **наћи** замерке […] (П); Могло би се рећи да **сам наследио** ту страст (С); **Носи се** мишљу да напише граматику тог језика (ПКД); […] сходно договору са македонским властима и преузетој међународној обавези **обавља** заштиту те исте, «вруће» граничне међе (П); Победом над Војводином Динамо **је** највероватније **обезбедио** учешће у плеј-офу […] (П); […] упитам зашто Кирхоф у својим предавањима **није обратио** већу пажњу на Фарадеја и Максвела (МП); Тим речима пробудио ме је мој слуга из лаког сна што ме **је био обузео** од Петроварадина (МН); За тренутак сам поверовао да видим старински тотем, знак којим **се одаје** захвалност прецима или заустављају зле силе! (ПКД); Исто као и у врту цвеће и зеленило би требало да буде увек здраво и да **одише** виталношћу (ПМ); У свом малом-великом приватном рату за идеале недавно **је однела** велику победу (С); Савет безбедности Уједињених нација данас **је одржао** затворене консултације о ситуацији везаној за најновије догађаје на Космету […] (П); На крају су у јаму и бомбе бациле, како случајно **не би** ко **остао** жив (СБ); На основу документације која постоји установило би се колики **је** приход неко **остварио** у протеклих десет година (П); […] почетак практичне обуке пре него што се утврди да **је** кандидат **овладао** знањем о безбедности саобраћаја […] (П); […] око њега **се** расипа одушевљење мушкараца и **плете** завист жена (ИАД); Када неко заврши живот самоубиством, **испредају се** најразличитије приче (П); […] јер **ће** тиме **починити** велику и неопростиву грешку (П); […] упућује поруку хрватским генералима, могућим оптуженицима да **поднесу** још једну жртву за домовину и – предају се (П); Велики број трудноћа започетих вантелесном оплодњом **показао се** успешним […] (П); […] он **је постигао** стање изузетне будности (РКД); Миладин **је поступио** врло морално и треба му пружити моралну подршку (П); **Послужила се** обманом зарад своје фотеље (П); **Послужила** их **је** срећа, обрели су се у Израелу (П); **Не прати** га пораст обима трговине вредносним папирима (РТС); **Прати** ме репутација лошег момка (П); […] очекује да ће нове градске власти испунити предизборно обећање и да «**неће правити** сметње» да Студио Б буде враћен својим правим власницима […] (П); […] Туђман **је предузео** тријумфалан обилазак по својој земљи (П); […] у закључку првог дела репортаже **препустила се** сањарењу […] (П); Следеће године **прете** отказа за хиљаде запослених […] (П); Поред тога, како оцењује, Рикер **је прибегао** расписивању избора […] (П); […] изложен истом смртном ризику као седамдесетчетворогодишњак који **се придржавао** свих правила здравог живота (П); […] тек **је** у последњих годину дана коначно **прикупио** храброст (и добио слободу) да у Политици напише оно што заиста мисли (П); […] наслеђе нацизма не може вечито **притискати** савест немачке јавности […] (М); […] показује исте слабости које **су** их **притискале** у време прве сарадње […] (П); Ерик је од тог погледа претрнуо, **прошла** га **је** језа (ФД); Тешко ми је да **нађем** праву реч за оцену овакве инсинуације (П); На питање како је било **провести** живот са толиким женама […] (С); […] а четири рестауратора Руске православне цркве из Москве **ће** потом **радити** на рестаурацији фресака и других знамења у цркви (П); Немац ће после посете Београду у среду отпутовати у Брисел, где **ће** с функционерима ЕУ **разменити** мишљење о току нових преговора о Косову и Метохији (П); Кошаркаши Ефеса имали су тренинг непосредно после играча Панатинаикоса, па **су разменили** поздраве и поразговарали једни са другима (П); Звездан Терзић новинаре стално

обавештавао да **ће** Мирковић **сачинити** анализу неуспеха у квалификацијама […] (П); Марко је био, такав **сам** утисак **стекао**, задовољан својим сапутником (РКО); […] изненађује прецизан превод балада Арије Нира, са српског на хебрејски језик, у који је морао **уложити** велики труд и дугогодишњи рад (П); У вашем случају претпостављам да би требало **урадити** лифтинг лица и врата […] (П); То је јасан доказ, да **је** наш цео народ **усвојио** идеје њихове […] (Д).

4.3. Карактер дијатетичког оператора функционалних глагола очит је у реченицама које фигурирају као опозициони парови. Нпр.:

(64) Упутио је свима похвале.
(65) Добио је похвале од свих.

Премда се у примерима (64) и (65) ради о реченицама које деле исти пропозициони садржај, и то ‘X хвали Y’, његов граматички израз у њима је пак различит. Док глагол *упутити* регулише активну или агентивну перспективу реченице, онај што хвали на позицији је субјекта, дотле, сасвим супротно, глагол *добити* истиче пасивно или пак пацијативно учешће субјекатског појма, а то значи да је управо он онај похваљени. Како се у оба случаја ради о граматички активној реченици, због разлике у реченичној перспективи, агентивној или пацијативној, односно активној или пасивној у ширем смислу, глаголи *упутити* и *добити* преузимају улогу дијатетичких оператора.

Специфичан облик дијатезе граматикализован је и тзв. каузативним конструкцијама, у којима читав низ транзитивних глагола конституише двопропозиционе реченичне моделе, нпр.:

(66) Побрао је симпатије публике.
(67) Навукао је гнев комшија на себе.
(68) Распалио је лажне наде код деце.

Улога ових глагола јесте да успоставе узрочно-последичну везу међу двема ситуацијама (Тополињска 1982: 38), при чему је субјекатском формом граматикализован агенс каузатор. Будући да се глаголима типа *навући*, *побрати*, *распалити* и сл. успоставља каузативна перспектива у реченици, сврставамо их у каузативне дијатетичке операторе.

Осим поменутих, међу дијатетичке операторе, (ауто)каузативног, активног или пасивног типа, убрајамо још и: *вадити*, *вратити*, (*из/пре*)*дати*, *делити*, **(***из/по***)***дићи*, *довести*, *донети*, *завести*, *задати*, *заподенути*, *заразити*, *извући*, *изврг̄нути*, *издржати*, *изложити*, *измамити*, *инфицирати*, *испунити*, *кочити*, (*по*)*кварити*, *лишити*, *навући*, *нанети*, *напојити*, *нахранити*, *осиг̄урати*, *одузети*, *одвести*, *одвући*, *оживети*, *оставити*, *побрати*, *повратити*, *подићи*, *поправити*, *поставити*, *поштедети*, *потпирити*, *прекратити*, *пренети*, *придобити*, *привући*, *пробудити*, *произвести*, *пружити*, *распалити*, *расподелити*, *сакрити*, *сејати*, *ставити*, *тровати*, *убити*, *удахнути*, *указати*, *уклонити*, *улити*, *унети*, *упалити*, *упропастити*, *усадити*, *ширити* и сл. Нпр.:

Прво **сам** јој **вадио** речи из уста […] (МЂТ); На који начин међу острвљене ратнике и напаћене жртве **вратити** вољу за живот? (ПКД); […] то су обимни процеси, којима Трибунал кроз своје деловање може **дати** значајан допринос (НИН); Није канцеларов посао да **дели** савете немачком судству […] (П); Слом

комунизма **довео је** до несумњивог примата САД у свету (ЕМ); То ће вам у пословном смислу **донети** значајан напредак (ИП); […] повукла је још један потез који досадашњој власти **задаје** велику главобољу (П); Чеслав Милош је, чекајући у неком америчком кафеу пријатеља, **заподенуо** сасвим необавезни разговор са једном девојком […] (П); Нека чудна навика **је заразила** ТВ спикере и водитеље, па се надмећу ко ће брже да изговори текст […] (П); Како **би** ти **завео** ред међу твојим колегама? (С); Најважнија споредна ствар на свету после две деценије **запалила је** страсти Крушевљана […] (П); Као «непоправљиви» боеми, «**инфицрали**» су га неизлечивим уметничким вирусом (П); Реформисани закон о држављанству није **испунио** жеље и очекивања странаца, признаје министар Беренс (П); И заустављамо се, иако команду нико **није издао** (М); **Издржао сам** притиске да постанем члан Партије (ИП); Ћосић **се** у својим записима **изложио** ризику провере оних који су живи и истинољубиви […] (ПКД); […] који **је** серијом погодака **измамио** велике аплаузе (П); Подсмеху **је изврго** његову тврдњу о штетности и нецелисходности садашњих масовних митинга […] (ДМ); […] то **кочи** транзицију у целини (П); Можда смо толико срећни да нам срећу не треба **кварити**! (ПКД); Њу **је лишио** живота унук Иван Милетић […] (П); […] њихова мотивација била «лично незадовољство и жеља да се, у промењивим друштвеним гибањима, **нахрани** професионална сујета и оствари положај […] (П); Извори из Државне нафтне компаније Републике Азербејџан саопштили су да потрес **није нанео** значајну штету комплексу за дистрибуцију нафте и природног гаса […] (П); А долази – по Крестићу – у правом тренутку, да нас **напоји** мудрошћу и патриотизмом (П); Као да **је** Каспиј са својим богатством **навукао** на себе неко проклетство […] (П); […] владика шабачко-ваљевски Лаврентије **оживео је** сећање на игумана Дамјана […] (П); […] захватио је лопту челом и **осигурао** високо вођство нашем тиму (П); […] упућени тврде да је бивши министар био тешко оболео и да **је** због тога себи **одузео** живот (П); […] ако неко мисли да **је одузео** слободу другоме, одузео ју је себи (П); […] упустио се у авантуру која га **је одвела** у свет маште крцат свакојаким изазовима и чарима […] (ПМ); Историјска трка гондола која **је** на тренутак **одвукла** пажњу многих од целулоидних снова […] (П); И премда **је** у овом интервјуу на мене **оставио** утисак расположене и заинтересоване особе […] (НИН); Сличног је мишљења и Дејан Томашевић који **је побрао** симпатије у зрењанинском «Медисону» (П); […] **подигао** буну, и повео српски народ у борбу за ослобођење од Турака (ПКД); Тиме **је поправио** утисак који је изазивао својим досадашњим начином иступања на јавном плану (П); Са родитељима такође разговарам о томе како **поставити** забране […] (П); Борце треба **поштедети** од утицаја политике […] (П); […] «ОВК» је огрезла у трговини дрогом и **потпирује** нове сукобе […] (П); Музика и плес могу **повратити** жељу за животом […] (П); […] како **ће** њене понижавајуће нелагодности **прекратити** чим се наговесте […] (АТ); Причу која **ће** свакоме ко је прочита **пренети** поруку о окрутности закона зла […] (ПКД); […] након чега **је придобио** велику популарност у Србији (П); Шта учинити да ватерполо постане игра која **ће привући** већу пажњу гледалаца […] (П); Али га мисао, да светлост може **пробудити** Веру, задржа (БЋД); Бивши француски министар одбране **је произвео** жестоко негодовање у Скопљу […] (П); […] а одлучујућу помоћ у томе **пружио** нам **је** београдски Центар за либерално-демократске студије (ЕМ); «Умри други пут», додатно **је распалио** страсти у престоницама две Кореје (ЕМ); **Расподелио сам** им дужности (Разг.); Колико је чудно што **је** један скупштински одбор 1995. године **сакрио** истину […] (П); […] која **сеје** заблуде и изазива лажне наде у широкој популацији […] (ПКД);

[…] све спорове ове врсте **ставио** у надлежност судске власти (ОПО); […] годинама некажњено на екрану **тровали** народ шовинизмом и ратном пропагандом […] (П); […] неке нове клинце којима **је** «Сони плеј стејшн», како са ужасом обоје констатују, **убио** машту (П); **Удахнуо сам** им живот на мојим стаклима (ПКД); […] јер је повређеној баби Јелени требало **указати** помоћ у неготинској болници (П); […] дуге патње треба **уклонити** укидањем санкција заједно са савезницима из Европе (П); Потребно је ојачати законитост и **уклонити** препреке предузетништву (ЕМ); Али много важнији допринос овог сада покојног дописника нашег листа јесте што **је уклонио** заблуду о месту где је писац сахрањен […] (П); […] који су гласали за Буша сматрали би Гора нелегитимним председником који **је** «**украо** победу» (П); Мада и данас се прича да **је** професионалац **украо** гласове политичком аматеру (ИП); Требао је да дода још и ово: ако нам и оно што се догађа у нама **улива** зебњу (БЂД); […] и она ми **је унела** у ову ноћ осећање среће […] (РП); […] створио човека и искру живота **упалио** у њему […] (П); […] јер **је** као челни човек владе «**упропастио** достојанство и перспективу РС» (П); Љубав према спорту **усадио је** својој деци и унуцима и свим својим потомцима […] (П); Бојкотовао је изборе, **ширио** страх […] (П).

С обзиром на специфичност ‘преосталог’ лексичког значења, дијатетичким операторима се указује на укљученост већег броја објеката каузације у радњу (*расподелити*, *сејати*, *ширити*), планско деловање или непосредно дејство кузатора (*довести*, *задати*, *звести*, *пружити*, *указати*), евентуално уз отежавајуће околности (*вадити*), обузетост објекта каузације каквим стањем (*заразити*, *инфицирати*, *тровати*), задовољење потреба каузатора (*испунити*), превладавање каквог неповољног дејства дугога трајања (*издржати*), непожељно деловање каузатора (*кварити*), свесно довођење објекта каузације у неповољан положај, евентуално и аутокаузативним дејством (*изложити*, *навући*), предвиђен ефекат упркос неповољним околностима (*измамити*), свесно излагање објекта каузације негативно вредновану процесу (*изврг̄нути*), ометање каквог процеса или тока ствари (*кочити*, *одвести*, *одвући*, *украсти*, *сакрити*), свесно улагање енергије у одржавање каквог стања ствари (*нахранити*, *напојити*, *улити*), извесност развоја каквог стања ствари (*осиг̄урати*), престанак, настанак или наставак реализације каквог процеса, евентуално аутокаузативним дејством (*вратити*, *заподенути*, *одузети*, *оживети*, *подићи*, *пробудити*, *произвести*, *привући*, *убити*, *удахнути*, *уклонити*, *унети*, *упалити*), уз могуће пропратно регулисање његовог интензитета (*распалити*, *потпирити*, *усадити*), привидни или привремени карактер каквог стања ствари (*оставити*), уз евентуално регулисање његовог интензитета (*поправити*), ослобађање даљег дејства или уопште каквог дејства (*поштедети*, *прекратити*), посредничко деловање (*пренети*) итд.

4.4. Међутим, семантичке околности које регулишу функционални глаголи далеко су сложеније, тако да се они не реализују само у функцији дијатетичког или пак фазног оператора. Ако се осврнемо на примере типа

(69) Расте брига за децу.
(70) Јењавају конфликти.
(71) Пуца од здравља.

њихове одговарајуће парафразе недвосмислено указују на интензификаторску улогу глагола *расти*, *јењавати* и *пуцати*, нпр.:

(72) Све се више брине за децу.
(73) Све је мање конфликата.
(74) Веома је здрав.

Захваљујући метафоричном сценарију активираном у реченицама под (69) и (70), који се у основи своди на супстанцијализацију/персонификацију процеса, глаголи *расти* и *јењавати* означавају јачи, односно слабији интензитет радње, с тим да је представа о постепености промене интензитета релевантна значењска компонента оба предикатска израза (Тополињска 1982: 37). На сличан начин и предикатски изрази типа *пуца од здравља*, *скаче од среће*, *умире од знатижеље* и сл. денотирају, као по правилу, изузетно или екстремно висок степен каквог стања или својства, при чему је цела конструкција резултат двоструке метонимијске замене: (а) узрок за стање/својство, нпр. *од здравља → здрав*, *од среће → срећан* и *од знатижеље → знатижељан*, и (б) процес за висок интензитет, нпр. *пуцати/скакати/умирати → веома/много*.

Место финитних глагола у реченицама (69)–(71) најбоље илуструју њихове парафразе (72)–(74) у којима улогу функционалног глагола сасвим равноправно врше адвербијали, *све више*, *све мање* и *веома*, захваљујући чему нема никакве сумње да је управо регуларност поменуте лексичкосемантичке алтернације поуздан показатељ, макар и периферне, интегрисаности функционалних глагола у лексички систем.

Осим поменутих глагола, у скупину интензификационих оператора убрајамо још и: *беснети*, (*о*)*богатити*, *бомбардовати*, (*на*)*бујати*, *горети*, *давити се*, (*про*)*дрмати*, *експлодирати*, *заледити се*, *заокупити*, *заостајати*, *запоставити*, *заслепети*, *засути*, *затрпати*, *избледети*, *изједати*, *излити*, (*о*)*јачати*, *кључати*, (*о*)*купати се*, *лабавити*, *летети*, *мањкати*, *нагомилати се*, *нагристи*, *напасти*, *наређати*, (*на*)*низати*, *обасути*, *облити*, *одужити се*, *опасти*, *ослабити*, *отегнути* (*се*), (*с*)*пасти*, *пљуштати*, *покосити*, *попустити*, *повећати*, *похитати*, *предњачити*, *пренаглити*, *претеривати*, *превладати*, *продубити*, *проредити*, *пући*, *пунити се*, *раздирати*, *расипати*, *расти*, *сагорети*, (*о*)*сиромашити*, (*о*)*слабити*, *спласнути*, *спустити*, *стишати се*, *трошити*, *убрзати*, *учврстити*, *укоренити се*, *успорити*, *увећати*, *хрлити*, (*про*)*цветати*, *штедети* итд. Нпр.:

Живимо у земљи у којој се не зна да ли влада мир или **бесни** рат (П); Јер, они су гледали само РАИ одакле **су** их «**бомбардовали**» информацијама због којих су се плашили да дођу у Београд (П); Овде **буја** љубомора (Разг.); […] **гори** од жеље да је саопшти (ПКД); Тамо су сви неморални: људи су чудовишта која **се даве** у похлепи, ужасу и разврату (П); Упркос свему, Негу **дрма** носталгија, па често наврати до Београда (ПМ); […] грађански гнев **је експлодирао** (П); Цела сала би **се заледила** од страха (МЂУ); У последње време једна реч, у медијском и колоквијалном говору, **заокупила је** велику пажњу, а то је – глобализација (ПКД); […] и ти трагови још увек **заокупљају** нашу мисао (ПКД); Извоз наше робе у Руску Федерацију знатно **заостаје** за увозом […] (П); Али, **није запоставио** научни рад (П); Недопустиво је да **се** овде **запо-**

ставила производња јунећег меса […] (П); **Заслепљен** мржњом сматрао је да највећег српског светитеља треба затрти у пепео (ПМ); […] али сам се касније прибрао и **засуо је** речима […] (РКО); **Затрпао** нас **је** информацијама (Разг.); А упоредо с тим, **избледео је** и утисак да Бекет у њему покреће и разрешава последњу онтолошку тајну […] (НИН); Покушавао је да прикрије силан страх који га **је изједао** у ситне сате […] (ПКД); Тито је позвао представника британске мисије и **излио** на њега огорчење и категоричан захтев […] (П); Друго, блеском и «причом» изабраних дела и нова поставка **јача** уверење да је Музеј кадар да настави институтско изучавање наше модерне (ПКД); У Црној Гори **јачају** тежње за самосталношћу […] (П); […] мало северније у провинцији Формоса **кључа** незадовољство због посланика […] (П); Покосио га је погледом (Разг.); […] извршни руководиоци дословце **се купају** у параноичном страху да неће одговорити на неки имејл […] (П); За неке наше аграрне производе санкције **су лабавиле** и топиле се, али ми смо увели – наше унутрашње (П); А мисли **лете**, **лете** онима који пате било где и било због чега (СБ); У ВЈ иначе **не мањка** толеранција […] (П); Ако бих то урадила, туга **би** у мени **набујала** као велике мутне воде што све са собом односе (ИП); Едисон и ПГЕ **су нагомилали** дугове […] (П); На послу **се нагомилавају** препреке а ви се осећате беспомоћним (ИП); Сумња **нагриза** све (ПКД); Милошевић **је** за тринаест година **нанизао** све саме неуспехе (П); Козорија **је напала** скоро све бандере […] (П); Пред крај утакмице поново **је** Бранка Јовановић **наређала** четири везане одбране […] (П); Подгоричани **нижу** успехе (П); Џорџ Буш **обасуо је** руског председника Владимира Путина комплиментима […] (П); **Облио** ме **је** хладан зној […] (П); […] **облила би** га пријатност пред могућношћу да буде јединствени посредник између два света […] (РКП); […] **обогатио сам** своје знање чињеницом да сам усред земље Србије […] (П); […] да стеченим сазнањем и искуством у њеном истраживању **обогати** своју свест и осмисли и унапређује свој живот (ПКД); Радили смо све и свашта, тај наш сустанарски живот **се** мало **одужио** због тога (МЂУ); […] **ојачао** утицај и положај Француске (НИН); […] јер **ћемо** тиме **ојачати** свест да је Србија део Европе […] (П); Заинтересованост за збивања на скупу у Филаделфији нагло **опада** у свим медијима […] (П); **Осиромашио** им **је** израз (Разг.); […] а и вид јој **је** сасвим **ослабио** (П); Пут у обећани рај **се отегао** […] (П); Али, ако **се** са испуњењем захтева **отеже**, полиција добија на времену […] (П); На мене **пала** туга […] (БЂД); […] са свих страна **пљуште** упозорења и опомене да би свашта могло да се деси (П); **Попустили су** им живци (С); Ризик **се повећао** са економским понирањем бившег Совјетског Савеза […] (П); ОПЕК **повећао** производњу, али нафта још није појевтинила на светском тржишту […] (П); […] које **је** бојажљиво већ **прелетела** сивим очима […] (АТ); **Похитао је** са одговором (Разг.); **Пренаглио је** са реакцијом (Разг.); Хм, ионако **је претерао** с интервенцијама […] (НИН); […] не могу схватити како у мени **није превладао** револт и књигу нисам одбацио (ПКД); […] али **је** посао **процветао** уласком десетина хиљада «мировњака» (П); Да га једне вечери **није продрмала** језа, и то после двадесетак година брака, не би ни знао да је рогоња (П); Састанак у Бриселу само **је продубио** поделу међу 19 чланица НАТО- а […] (П); У општој оскудици путовања **су се** толико **проредила** тако да је прошлонедељни «излет» до Подгорице био прави догађај […] (П); То ће рећи да читалац, читајући је, сваки час **пуца** од смеха (НИН); Као некакав испражњени акумулатор, **пунио сам се**, ако тако могу да кажем, кратким утисцима […] (РКП); А у мени **расте** жеља и обузима ме (СБ); Сам театар је увек пун интрига, стваралачки колек-

тив **раздиру** противуречности и борба уметничких укуса […] (П); На другој страни Сартид, силно мотивисан да успе у овом сусрету, **сагорео је** у својој жељи у оних првих пола сата игре (П); Ти притисци **ће слабити** упоредо са све јаснијом и све већом подршком коју данас имамо широм света (П); Домаћа производња гаса **је спала** са милијарде на 600 милиона кубика годишње […] (ЕМ); […] али **је** почетно одушевљење **спласнуло** (П); **Спустио је** тон (Разг.); Још **се није била стишала** радост Звездиних навијача […] (П); […] никада **не штеди** своје емоције (П); Стрпљење његовог народа **се троши** […] (П); да **би се убрзао** процес приватизације потребно је стварање Централног регистра (П); […] да ли би живот могао да траје и даље кад **би се** у човечанству **укоренила** свест да Бог не постоји, а свет је случајан облик хаоса (М); Овај пораст резолуције **није успорио** штампу […] (Е-бит); Од осам милијарди, наш дуг **се** до данас **увећао** на око 12 милијарди долара (П); За сваки случај, Црвенковски **је** обновио и **учврстио** везе са Берлином и Лондоном […] (НИН); Тиме **сте** још више потврдили и **учврстили** ваше опредељење за професију и испољили патриотску свест […] (П); […] својом бескомпромисном борбом за истину **учврстио** углед наше земље у свету (П); […] непотребно **хрли** у проглашење конвертибилности […] (НИН); […] одсликава се напредак земље обдарене рудницима сребра и злата и трговине која **цвета** у њеним градовима (ПКД).

Како се интензификационим операторима указује на специфичну интензитетску компоненту вршења радње, појединим се глаголима пак спецификује силовитост негативно вредноваког процеса (*беснети*), засићење настало као резултат дејства процеса (*бомбардовати*, *обасути*, *засути*, *затрпати*), неумереност у вршењу радње (*претерати*), изузетна плодотворност каквог процеса (*цветати*), изразита стабилност каквог својства (*учврстити*), претераност у испољавању каквог својства (*давити се*), веома негативан утицај на опште стање агенса (*дрмати*), изненадност у силовитости манифестације (*експлодирати*), потпуну захваћеност дејством процеса (*горети*, *заслепети*), слабљење испољавања процеса или својства (*избледети*), стално присуство и изразито негативно дејство својства (*изједати*, *раздирати*, *сагорети*), неумерено или неконтролисано испољавање својства или вршење процеса (*излити*, *набујати*, *нагомилати*, *пући*), повећање интензитета каквог својства или процеса (*јачати*, *обогатити*, *ојачати*, *повећати*, *продубити*, *увећати учврстити*), врхунац у степену испољавања каквог процеса или својства (*кључати*), потпуна захваћеност каквим процесом или својством (*купати се*, *облити*), слабљење степена испољавања процеса (*лабавити*, *опадати*, *ослабити*, *попустити*, *проредити*, *слабити*, *спасти*, *спласнути*, *спустити*, *стишати*, *трошити*), парализаност услед дејства каквог процеса (*заледити се*), површно вршење радње (*прелетети*), недовољно испољавање својства (*мањкати*), слабљење општег стања или интегритета агенса услед почетка дејства процеса (*нагристи*, *напасти*), учесталост у вршењу радње (*нанизати*, *наређати*), неочекивано дуго трајање (*одужити*, *отегнути*) или превремен почетак радње (*похитати*, *пренаглити*, *хрлити*), учешће већег броја агенса (*пљуштати*), преовлађујуће дејство стања (*преовладати*, *заокупити*), постепеност у наступању ефеката процеса (*пунити се*), постепеност раста интензитета процеса (*расти*), контролисано и ограничено наступање процеса

(*штедети*), скраћење времена потребног за окончање процеса (*убрзати*), продужетак времена потребног за окончање процеса (*успорити*), сталну праксу у вршењу радње или испољавању својства (*укоренити се*), неједнак интензитет вршења различитих радњи (*заостати*), неоправдано слаб интензитет каквог процеса (*запоставити*) итд.

5. Закључак. Предочени осврт на главне функционалне реализације посматраних глагола, којима се регулишу једна или пак више модалних, аспектуално-акционалних или дијатетичких категорија, попут фазе, постепене промене интензитета радње, екстремно високог степена неког својства, варијабилности учесника ситуације или пак каузалног односа међу ситуацијама итд., иде у прилог раније изнетој тези да је део лексичког значења ових речи очуван, а тај степен очуваности значења могао би се следећом формулом изразити:

$$\mathrm{Lex}_{\mathrm{sem.}} - \mathrm{Proc}_{\mathrm{sem.comp.}} = \mathrm{Func}_{\mathrm{sem.}}$$

Значењски опсег функционалних глагола чини, дакле, разлика између њиховог примарног лексичког значења ($\mathrm{Lex}_{\mathrm{sem.}}$) и екстраховане процесуалне семантичке компоненте ($\mathrm{Proc}_{\mathrm{sem.comp.}}$). С обзиром на то да је управо категоријално значење глагола да именују процесе, тј. радње, стања или збивања, укидање процесуалне семантичке компонете у њиховоме садржају помера их ближе граматичким јединицама, од којих их пак одваја функционално значење ($\mathrm{Func}_{\mathrm{sem.}}$), реализовано компензаторно у виду ослабљеног лексичког значења речи.

Како увек није могуће сасвим прецизно или барем једнозначно одредити значење функционалног глагола, што у значајној мери зависи и од његовог колокационог потенцијала, напред смо дали само типичне значењске реализације ових речи, на основу којих смо их и разврстали у неке општије групе. Иако смо функционалне глаголе посматрали и навели само у једној (могућој или барем типичној) граматичкој реализацији, што и јесте у складу са раније прокламованим начелом да се утврди тек оквирни инвентар функционалних глагола и изведе најопштија семантичка класификација, мишљења смо да је у раду доказана оправданост издвајања једне прелазне категорије речи – оних функционалних, као и да посао на утврђивању, мање-више коначног, инвентара функционалних речи, њихових значењских реализација и колокационог потенцијала тек предстоји.

Не мање важан закључак јесте и да се предикатски изрази са функционалним глаголима нужно морају посматрати као синтаксичке конструкције, чему у прилог свакако иде и њихова семантичка сложеност, јер би сасвим неоправдано и, у крајњем, нетачно било тврдити да су изрази типа *задубити се* / *кренути* / *ступити* / *убацити се* / *увући* / *ући* / *укључити се* / *умешати се* / *упасти* / *уплести се* / *упустити се у разговор* синонимични, иако у својој основи имају исти пропозициони предикат – ‘разговарати’. Наиме, предикатски изрази са поменутим глаголима се, грубо говорећи, међусобно значењски разликују онолико колико се разликују и значења глагола *задубити се*,

кренути, *ступити*, *убацити се*, *увући*, *ући*, *укључити се*, *умешати се*, *упасти*, *уплести се* и *упустити се*, а управо ова диференцијална значења чине функционални значењски комплекс сваке глаголске лексеме понаособ.

ИЗВОРИ

Грађа је преузета у периоду мај–јул 2017. са сајта www.korpus.matf.bg.ac.rs, а тачан списак извора јесте: АТ – Александар Тишма, *Употреба човека*; БЋД – Бранимир Ћосић, *Два царства*; БЋК – Бора Ћосић, *Кроз књиге и књижевност*; Д – *Даница*; ДА – Драгослав Андрић, *Иза кулиса шаховског меча столећа 1970. године*; ДК – Данило Киш, *Рани јади: за децу и осетљиве*; ДМ – Дражa Марковић, *Србија од Осме седнице до 1990. године: дневничке белешке*; *Е-бит*; ЕМ – *Економист магазин*; ИАД – Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*; ИАЋ – Иво Андрић, *Ћоркан и Швабица*; ИП – *Илустрована политика*; ЈД – *Језик данас*; М – *Мостови*; МВ – Маја Вукадиновић, *Београд ноћу – симболи једног времена*; МН – Мирјана Новаковић, *Страх и његов слуга*; МЂТ – Мирјана Ђурђевић, *Трећи сектор или сама жена у транзицији*; МЂУ – Мирјана Ђурђевић, *Убиство у Академији наука*; МП – Михаило Пупин, *Са пашњака до научењака*; МС –Милисав Савић, *Младићи из Рашке*; НИН; П – *Политика*; ПКД – *Политикин културни додатак*; ПМ – *Политикин магазин*; РКД – Раде Кузмановић, *Даниноћ*; РКО – Раде Кузмановић, *Одмор*; РКП – Раде Кузмановић, *Партија карата*; РП – Растко Петровић, *Људи говоре*; РТС; С – *Свет*; СБ – Саша Божовић, *Теби, моја Долорес*; ОПО – Олга Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914*; ФД – Филип Давид, *Сан о љубави и смрти*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алановић, Миливој. Лексичко-синтаксичка средства пасивизације. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 38/1 (2009): 123–133.

Алановић, Миливој. О лексичкој регулацији транзитивности. *Српски језик* XIX (2014): 275–288.

Арсенијевић, Нада. *Падежи правог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.

Белић, Александар. *Општа лингвистика* (прир. Милка Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998[1941].

Бондарко, Александр. *Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка*. Москва: Языки славянской культуры, 2002.

Гортан-Премк Даринка. *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971.

Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.

Кронгауз, Максим А. *Семантика*. Москва: РГГУ, 2001.

Лазић-Коњик, Ивана. Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката: на примерима из дневне штампе. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 49/1 (2006): 219–304.

Пешехонова, Н. А. Структурная организация предложений со значением созидания объекта в результате физического труда. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова* 4 (2007): 135–141.

Ружић, Владислава. Глаголски изрази са компонентом ‘временска неодређеност’. И. Бјелаковић, Ј. Дражић, Д. Средојевић (ур.). *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију: зборник у част Љиљани Суботић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016, 341–364.

Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.

Стевановић, Михаило. Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXV (1961–1962): 1–47.

Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1979[3].
Тополињска, Зузана. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолог* XXXVIII (1982): 35–49.

*

Croft, Wiliam. *Explaining Language Change: An Evolutionary Approach*. Harlow: Longman, 2000.
Croft, Wiliam, David Alan Cruse. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: CUP, 2004.
De Mattia-Viviès, Monique. The Passive and the Notion of Transitivity. *Review of European Studies* ½ (2009): 94–109.
De Swart, Peter. *Cross-Linguistic Variation in Object Marking*. Utrecht: LOT, 2007.
Dik, Simon C. *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1997.
Eisenberg, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart: Metzler, 2013.
Engel, Ulrich. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
Eroms, Hans-Werner. *Syntax der deutschen Sprache*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000.
Fillmore, Charles J., Paul Kay, Mary Catherine O'Connor. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. *Language* 64/3 (1988): 501–538.
Goldberg, Adele E. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1995.
Helbig, Gerhard. *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
Helbig, Gerhard, Joachim Buscha. *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Leipzig: Langenscheidt, 1996.
Heringer, Hans Jürgen. *Deutsche Syntax dependentiell*. Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 1996.
Lazard, Gilbert. *L'Actance*. Paris: PUF, 1994.
Mrazović, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
Pafel, Jürgen. *Einführung in die Syntax*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 2011.
Pittner, Karin, Judith Berman. *Deutsche Syntax. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen: GNV, 2007.
Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
Smirnova, Elena, Tanja Mortelmans. *Funktionale Grammatik. Konzepte und Theorien*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2010.
Tesnière, Lucien. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Éditions Klincksieck, 1969[2].
Wildgen, Wolfgang. *Kognitive Grammatik. Klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2008.
Winhart, Heike. *Funktionsverbgefüge im Deutschen. Zur Verbindung von Verben und Nominalisierungen*. Dissertation angenommen von der Neuphilologischen Fakultät der Universität Tübingen. Tübingen, 2005.

Milivoj Alanović

FUNKTIONALER GEBRAUCH VON WÖRTERN: VERBEN ZWISCHEN LEXIKON UND GRAMMATIK

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird betont, dass Wörter dreifachen Gebrauch haben können – lexikalischen, grammatischen und funktionalen. Nach der Beschreibung und der Definition des Phänomens, anhand passender Beispiele haben wir die grammatische Position und die semantische Rolle der Funktionserben in Verbalperiphrasen untersucht. Als wichtigstes Ziel dieses Aufsatzes hat sich die Bedeutung der Funktionsverben durchgesetzt, wobei wir zwei Sachen bewiesen haben – funktionale Verben sind keine bedeutungslosen Wörter, weswegen sie auch keine neue grammatischen Kategorien und Paradigmen bilden. Außerdem funktionale Verben bilden Prädikatskonstruktionen, die als syntaktische Einheiten betrachtet werden sollen, wobei die Rolle eines funktionalen Verbs ist die Bedeutung des so gebildeten Prädikats zu modifizieren. Die Modifikation der Bedeutung der Prädikatskonstruktion geht in Richtung der Identifizierung der Phase, der Diathese, der Intensität und einer ganzen

Reihe von modalen Kategorien, wie Erwartung, Versehen, zielgerechte Handlung usw. Was die syntaktische Organisation der Konstruktionen angeht, bildet das Funktionsverb zusammen mit dem Subjekt, dem Objekt oder der Adverbialbestimmung das Prädikat, z. B. *Raste interesovanje poslodavaca* 'Das Interesse der Arbeitgeber steigt', *Dao mi je tu priliku* 'Er gab mir diese Gelegenheit', *Upao je u nevolju* 'Er ist in Schwierigkeiten geraten' usw.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
milivoj.alanovic@sbb.rs

(Примљено: 1. септембра 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41’366.543’367
Изворни научни рад

Нада Арсенијевић

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ГЕНИТИВА С ПРЕДЛОГОМ *ПРОТИВ*[*]

Резултати синтаксичко-семантичке анализе генитивних конструкција с предлогом против показују да се у овом случају обележје управљености, спецификовано као адверзативност која је додатно потенцирана предлогом, отелотворује протестом, побуном, борбом или одбраном субјекта као реакцијом на неку њему непожељну, негативну појаву, или у спортском смислу супротстављену страну. Према датим обележјима посматрана конструкција се оцењује као неправи, индиректно позиционирани објекат.
Кључне речи: синтакса, индиректни објекат, адверзативност, предлог *против*.

The results of syntactic-semantic analysis of the genitive construction with the Serbian preposition PROTIV ‘against’ indicate that, in this case, its feature of directiveness, specified as adversiveness which is in this case additionally intensified by the preposition, is the incarnation of protest, rebellion, struggle or defense of the subject as a reaction to something undesirable, a negative phenomenon, or to the opposing team in the sense of sports. According to the given features, the observed construction is evaluated to be a prepositional, indirectly positioned object.
Keywords: syntax, indirect object, adversiveness, the preposition *protiv*.

1. Интересовање за генитив с предлогом против подстакнуто је чињеницом да ову конструкцију граматичари различито посматрају и описују, а јединство не постоји ни у лексикографској обради овог предлога. Да је потпуно пропуштено уочавање њене узрочне компоненте у одговарајућим синтагмама известио нас је М. Ковачевић (1987) још осамдесетих година прошлог века, а да се о њеној граматичкој улози говори само спорадично констатовано је приликом анализе неправог објекта заступљеног предлошким генитивом[1]. Чак и када се помиње могућност таквог функционалног ангажмана, то није, као што би се очекивало, првенствено засновано на уверењу да је овај генитив заиста неправи објекат, већ због недостатка „изразито прецизираног значења” (Фелешко 1995: 149).

Надамо се да ће сагледавањем свега што је до сада о овом предлогу и овој предлошкој генитивној конструкцији писано, као и анализом корпуса који репрезентује стандардни српски језик, слика о семантичко-синтаксичким особинама посматраног облика бити не само обједињена већ и употпуњена.

Будући да у конституисању конструкције коју овом приликом анализирамо учествује предлог, морамо се пре свега осврнути на његов статус у датој структури и на његове семантичке и синтаксичке особине. Осим лек-

[*] Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја републике Србије.

[1] О објекатском значењу против + генитив писано је у раду „Реинтерпретација система објекатских падежа: о предлошком генитиву” (Арсенијевић 2016).

сичког облика против, који је данас уобичајен у стандардном српском језику, у речницима се могу наћи и варијантни облици: прот (RJAZU 1952: 447), проти (RJAZU 1952: 451; РМС 1973: 236; Skok 1973: 54), противa (RJAZU 1952: 453), противо, противу (RJAZU 1952: 456), као и облик прођу (RJAZU 1952: 274; РМС 1973: 248), а Белић (1999: 308) наводи још и облике: прођ, супрођу, супротив, насупрот.

Поред примарног одређења као адверба[2], предлог против је у фунцији препозиције различито лексикографски обрађен[3]. Углавном се тумачи на основу интерпретације општег падежног значења које заједно са именском речју остварује према управном члану синтагме. У свим прегледаним речницима помиње се обележавање 'супротности / противности', и то, или као једино значење (RJAZU 1952: 452) или, ако се наводи као једно од значења, прво се помиње просторно значење 'супротан правац кретања од неког другог, кретање према чему', а присутна су и значења 'неслагање с чим, сузбијање ограничења', 'предмет или место насупрот чему' и 'упоређивање, сравњивање с чим' (РМС 1973: 236; РСЈ 2007: 1079).

Сва поменута значења заснована су на основној лексичкој семантици коју Прањковић (Pranjković 2001: 25) назива *адверзативом*, сматрајући га недимензионалним значењем, комплекснијим логичким односом чија је потпора у димензионалним, пре свега просторним односима (Pranjković 2001: 18). Белић (1999: 307–308) то и експлицитно каже када конструкцију с предлогом против дефинише као „*од једног места* (ген. аблатив) према другоме, тј. *против куће* значило је: „напротив рачунајући од куће". Он такође констатује да се предлог против може довести у везу са значењем непријатељства, супротности апстрактне природе, али може бити и у пријатељском смислу, и тада је блиско предлогу према.

Имајући све то у виду, предлог против би се могао дефинисати као релациона реч која одређује однос једног појма или појаве наспрам друге, док је податак о њиховом истосмерном или супротном ангажовању граматичко својство овог предлога, односно, његова специфична модификација, везана за сваку конкретну синтагму.

И данас се у стандардном српском језику адверзативни предлози, против и насупрот (упркос / противно), комбинују с именским лексемама у генитиву (*против његове воље*) и дативу (*насупрот уобичајеном мишљењу*, *упркос тешкоћама*, *противно мојим жељама*) (Антонић 2005: 175, 192, 194; Pranjković 2001: 25), а некада је те везе остваривао сам предлог против с префиксом

[2] Даничић (Даничићъ 1858: 372) наводи да је овај предлог некада био прилог и да се као такав никад није сасвим повукао. Прилошко порекло предлога против помиње и Белић (1999: 307).

[3] Различити модели у обради предлога резултат су различитог њиховог схватања. Постоји више општих теоријских ставова о предлозима (Ходова 1971: 8–20; Гортан-Премк 1984: 37), почев од онога да они немају властити семантички садржај, преко тога да су субморфеме које семантизацију остварују у комбинацији с деклинационим обличким суфиксом, или да су носиоци општег падежног значења, а истовремено и специфичне модификације, до тога да су то речи са општим значењем које не зависи од њихове конкретне употребе. Од више различитих мишљења, најприхватљивијим се чини тумачење Д. Гортан-Премк (1984: 37) која их види као речи, иако синсемантичне, семантички несамосталне, али ипак речи, које своју примарну лексичку особину испољавају у релацији с именским појмовима, а граматичку улогу у обележавању односа дате именичке речи према управном члану синтагме.

су- или без њега (*против бунтовника* / *против закону*, *супрот војништву и јунаштву*) (Даничићъ 1858: 289 и 372). О напоредној појави датива и генитива с предлогом против обавештава нас и RJAZU (1952: 452–453) у којем се могу наћи примери из Вуковог језика, како с генитивом: *Г. Хаџић каже*, *да против тога нико ништа не може рећи*, тако и с дативом: *Па би вам што против томе казао*. Слободан Павловић (2006: 323 нап. 417) наводи да је пут од комбинације искључиво с обликом датива (Грковић-Мејџор 2001: 51) текао преко старосрпског у којем се уочава колебање двају поменутих облика до данашње конструкције с генитивом, што је карактеристично за источнословенске језике, који се у том погледу диференцирају у односу на западнословенске у којима је с овим предлогом стабилизован облик датива.

Како је данас у стандардном српском језику уобичајена само конструкција против + генитив, она ће бити и анализирана. Корпус који је овом приликом сакупљен потврђује наводе понуђене у постојећим граматикама и лингвистичкој литератури да се овај предлошки генитив реализује у глаголским и именичким синтагмама у којима је комплементарност главног и зависног члана заснована на семантичкој компоненти адверзативности. Типичнима се могу сматрати примери у којима се ради о сучељавању двеју супротних страна, што је пре свега карактеристично за управне глаголе: *сукобити се*, *борити се*, *ратовати*, и за именске лексеме изведене од њих или њима сличне: *сукоб*, *борба*, *рат*, *устанак*, а с друге стране, као што је констатовано, и за генитивну конструкцију с предлогом против.

Иако се у основи свих забележених случајева ради о размимоилажењу, супротном усмерењу, конфронтирању двају партиципаната, класификацију примера могуће је извршити према прецизнијој семантичкој идентификацији управне лексеме, прагматички – према начину ангажовања сучељених страна, тако да ће анализом бити обухваћено неколико група примера.

2. У примерима с посматраним предлошким генитивом начин деловања субјекта није од пресудног значаја, тако да основна семантичка компонента унутарсинтагматског односа не мора бити лексикализована самим управним чланом, што показују случајеви у којима предузета активност није конкретизована (*кренути у акцију*, *предузети мере*, *дејствовати*). То могу бити поступци којима ће субјекат само открити свој став према некој појави или ситуацији, обелоданити негативне стране неког појма или га просто приказати као таквог, а могу бити и они којима се показује протест, па све до отворене борбе с намером да се супротстављена страна порази. То може бити ривалство у разним животним ситуацијама, а у спортском смислу првенствено у спортовима који представљају истовремено надметање двеју страна.

2.1. У литератури су до сада већ помињане као типичне синтагме са управним лексемама општег значења „протеста” (Ковачевић 1987: 191), а корпус који је овом приликом разматран показује да се генитив с предлогом против комбинује с лексемама у значењу побуне, незадовољства и отпора, међу којима су глаголи: (*по*)*бунити се*, *протествовати* (/ *протестирати*) и именице које функцију управног члана синтагме обављају или самостално: (*по*)*буна*, *завера*, *завереник*, *отпор*, или као део идиоматског израза: (*по*)*дизати буну*, *организовати отпор, подићи устанак*:

Он се никада није бунио *против власти* (Ћосић, 93); Деведесет одсто жена буни се *против изјаве љубави* само зато што је то ред (Нушић, 110); Како се Србија побунила *против Турака*, одма сам прешао у Србију (Ненадовић, 87); Да онда млади људи протестују *против те глупаве сређености*, *белих кафа*, *белих кошуља*, *компјутера*, *благостања и свачега* (Капор, 61);
Већ је смишљао побуну *против најмлађег Кнеза* (Велмар-Јанковић, 66); Било је то у мају 1839, када је Тома Вучић Перишић изводио своју прву буну *против кнеза Милоша* (Велмар-Јанковић, 10); Законе и уставе кројио и дизао буне *против кнежева и влада* (Ћосић, 105); Осумњичен да је учествовао у припремању завере *против династије Обреновића* (Ћосић, 182); Чим не мислиш како мисли пандур, завереник си *против краља* и главу ти скидају (Ћосић, 165); Почетком јула месеца наиђе плеваљски муфтија са малим бројем људи, али са великом решеношћу да организује у Босни отпор *против Аустријанаца* (Андрић, 114); Устанак је подигнут *против јаничара и крџалија*, не и *против султана* (Велмар-Јанковић, 35).

Иако семантика управног члана синтагме не открива детаљно природу предузете активности, основна компонента значења указује на отворено и енергично изражавање незадовољства, неслагања с оним што се сматра неправилним (РСЈ 2007: 1078, *протест*) и што је у овим примерима заступљено предлошким генитивом. Дату активност субјекат предузима ради укидања, у овом случају, најчешће одређених историјских друштвено-политичких и социјалних односа и веза на које упућују следећи појмови: *против власти*, *владе*, *династије*, *кнеза*, *Турака*, *Аустријанца*, *јаничара*, *крџалија*, *султана*. Да то ипак није правило, потврђују примери у којима се с предлогом против комбинују најразличитије именске лексеме (*против те глупаве сређености*, *белих кафа*, *белих кошуља*, *компјутера*, *благостања и свачега*, *нечувеног насиља*). Што се тиче семантичко-синтаксичке улоге овог зависног актанта у литератури је она на известан начин већ наговештена помињањем њеног циљног усмерења за разлику од конструкције с предлогом због узрочне семантике (Ковачевић 1987: 191).

Погледамо ли још једном неке од примера у којима се у алтернацији могу наћи обе поменуте генитивне конструкције (*подигао је буну против династије* / *због династије*; *бунио се против белих кошуља* / *због белих кошуља*), видећемо да је у првом делу пара именицом у генитиву заступљен појам који се на индиректан начин укључује у радњу управног предиката. Негативан утисак који тај појам оставља на субјекат главни је покретач експлициране предузете активности (*подићи буну*, *бунити се*) с усмерењем на имплицитни процес његове елиминације (*свргнути*, *решити се* и сл):

подигао је буну *против династије* [← подигао је буну *да би свргнуо династију*]; бунио се *против белих кошуља* [← бунио се *да би се решио белих кошуља*].

За разлику од алтернативне узрочне конструкције у којој представља само разлог покретања предикатске радње, у наведеном случају дати појам у комбинацији с предлогом против има узрочно-циљну концепцију, заступајући на граматичком плану неправи објекат за који је констатована комбинација обележја: *индиректна позиционираност* (подићи буну | свргнути импл. | *против династије*) и *усмереност* управне предикације ка њему.

Осим генитивног облика неке лексеме са значењем протеста или незадовољства могле би бити допуњене и инструменталом (незадовољство *аграрним односима*) и дативом (отпор *увођењу виза*) (Kovačević 1992: 110), с тим што је у посматраном корпусу само датив синонимичан предлошком генитиву: отпор *против муфтијиних ратоборних намера* / *муфтијиним ратоборним намерама*.

2.2. Своје негодовање субјекат испољава и тако што подстиче и друге актере који у том случају преузимају семантичку улогу агенса побуне:

> Прво је Вучић бунио и подбунио народ *против кнеза Милоша* (Велмар-Јанковић, 10); Они су хтели и наше у овој страни поданике *против свога цара* возбунтовати (Ненадовић, 188); А томе је предлогу била противна и сама царска влада, бојећи се да би том варварском мером изазвала целу светску штампу *против себе* (Нушић, 85); Аћим их је испраћао псовкама и грдњама, изазивајући све *против себе* (Ћосић, 162).

Семантика овако конципиране управне предикације доводи у везу два објекатска појма – прави објекат у акузативу без предлога, који је директно и потпуно обухваћен предикатском радњом, и неправи заступљен конструкцијом против + генитив, према којем је та радња усмерена и са којим је у контакту посредством одређеног имплицитног процеса.

3. Незадовољсво и бунт који субјекат показује према другом актеру посматраног односа не денотира се само лексемама које су типичне у том смислу (*бунити се*, *протестивовати*, *буна*), већ и онима којима се изражава властито опредељење, могуће и опречно у односу на друге (*гласати*, *определити се*), или онима којима се о предузетој акцији саопштава уопштено (*ангажовати се*, *дејствовати*, *радити*, *кренути у акцију*, *предузети потребне мере*), али и навођењем одговарајућих, сасвим конкретних, вербалних или физичких активности.

3.1. Када се субјекат својим избором супротставља неком појму или појави, генитивна конструкција се комбинује с глаголским лексемама којима он изражава свој став:

> Телеграф вам открива ко је све гласао *против Србије* (Телеграф, 09.11.2015); Забрањено је гласање *против Русије* (021, 14.05.2014); У време Информбироа определио се *против Тита* (books.google.rs); Ово је чврсто опредељење *против рата* (www.rts.rs, 26.12.2011).

Антонимично значење имале би допуне заступљене акузативом с предлогом за (гласао је *за Србију*; определио се *за Тита*), као алтернативним допунским решењем, јер сам глагол не семантизује податак о томе како је агенс опредељен према неком појму.

3.2. Ситуацију у којој субјекат својим деловањем настоји умањити или потпуно елиминисати ефекте супротне стране, не морамо увек представити синтагмама са глаголима који и сами својим значењем упућују на такву интенцију. Довољно је и да се у комбинацији с конструкцијом против + генитив нађу глаголске лексеме које обележавају ангажовање уопште (*ангажовати се*,

дејствовати, *деловати*, *интервенисати*, *радити*), или изрази сличног значења (*кренути у акцију*, *предузети акцију*, *предузети потребне мере*, *предузети нешто*, *почети операције*, *водити кампању*):

САД траже да се Немачка више ангажује *против ИД* (www.vesti.rs, 13.12.2015); Витамини и кречне соли добро дејствују *против рахитиса* (Милојевић, Пантић 1958: 4); Овај зачин елиминише токсине из организма, смањује упале, делује *против гљивица*, штити од вируса (www.stvarukusa.rs, 30.06.2016); Вучић тражи дозволу да Србија интервенише *против екстремиста* у Косовској Митровици (kodex.me, 3.11.2013); Србију нико не може натерати да ради *против сопствених интереса* (Информер, 12.09.2016);
Кренем у акцију *против хотела „Метропол*" и дрмнем још пет чаша (Капор, 143); Чим се ријеши питање хљеба, требат ће већ једном нешто учинити, подузети једну голему, колективну, свеопћу акцију *против смрти* (Десница 60); Он је изјавио да ће предузети потребне мере *против несавесних трговаца* (Капор, 71); Да и поред његове пословичне строгости, коју је он неговао као нарочит предмет свог поноса, предузме нешто *против његовог дела и његових намера* (Андрић, 29); Турска је рано јутрос почела операције *против Исламске државе* (Политика, 24.08.2016); Тврди се да је за гашење ове новинске агенције крива дугорочна кампања коју су појединци и институције водили *против ТАНЈУГА* (Блиц, 27.11.2015).

Понекад се због уопштеног значења управног конституента, експлицира још и лексема семантички комплементарна основном циљу (протесту, отпору, борби, рату итд.), па се модификација или елиминација појма или појаве у генитиву, коју спроводи субјекат, приказује као „ангажовање у борби" (Канцеларка Ангела Меркел не прихвата захтев САД да се Немачка више војно *ангажује у борби против Исламске терористичке државе* (Ало, 13.12.2015)), „ангажовање у рату" (НАТО разматра веће *ангажовање у рату против џихадиста* (www.cdm.me, 15.06.2016)), „деловање у борби" (Ова терапија *делује у борби против рака* (www.investitorinfo.net, 02.10.2010)) и слично.

3.3. С предлошким генитивом комбинују се и глаголи физичке манипулације, а у корпусу су то пре свега они примарно моционог карактера. Такви су: *иступити*, *окренути се*, *устати*, *ставити се*, *стати*, *устати*. Њихова семантичка модификација заснована је управо на комбинацији с конструкцијом против + генитив, тако да се цела синтагма може протумачити као акт субјектовог протеста чији је изазивач појам у генитиву:

Са истом оном оштрином и упорношћу са којом је некад иступао *против безизгледног отпора* (Андрић, 221); То је био лукавац који служи Турцима да би се окренуо *против њих* (Велмар-Јанковић, 37); Мрзео је овога хоџу колико и Швабу *против кога* је устао (Андрић, 119); Кад је Господар Јеврем изабрао да се стави на страну Уставобранитеља а *против кнеза Милоша* (Велмар-Јанковић, 80); Али сада, као частан човек, пређе сасвим на страну поп-Ћирину, и одсудно и скоро отворено стане *против поп-Спире* (Сремац, 122); Ко ли је код султана правдао и уверавао га да ви нисте устали *против Отоманске Порте* (Ненадовић, 188).

Изостављањем предлошког генитива до изражаја би дошла примарна семантика управног глагола – кретање у простору (*он стане*), а не субјектова

циљно усмерена акција која води ка деградацији, па и елиминацији њему супротстављеног појма (*он стане против поп-Стире*)[4].

Међу оваквим примерима запажају се и случајеви у којима су управне глаголске лексеме тровалентне јер однос са сучељеном страном субјекат обавља покретањем неког другог објекта који је граматикализован беспредлошким акузативом:

> Код мостова их је делио у два табора и лично их водио једне *против других* (Црњански, 54); И зашто су нашу војску Хаџи-Муста-паши у помоћ *против Пасманџије видинског и дахија* водили (Ненадовић, 88).

4. Као што је већ поменуто, а и корпус показује да не постоји униформност када је у питању негодовање субјекта у односу на различите особе и појаве процењене као негативне и штетне. Он спроводи различите активности које понекад и нису обелодањене, али се подразумевају.

4.1. Неретко, субјекат свој став и оцену изражава вербално, па се у улози управног члана синтагме реализују глаголи говорења: *говорити*, *гунђати*, *изустити*, *интригирати*, као у примерима:

> Почеше да говоре *против атомске бомбе* (Капор, 61); Како је тешко доказивати једну истину која је у њему јасна и очигледна, али *против које* говори све што је на њему и око њега (Андрић, 210); То је, објашњавао је згранутом народу који је гунђао *против Кнеза* (Велмар-Јанковић, 11); Покушао сам да продрем у ту тајну, да видим: не интригира ли ко *против мог живота* (Нушић, 145); А да су те речи биле изушћене *против католичког бискупа* (Сремац, 199).

4.2. Иако је вербална комуникација један од најефикаснијих и најбржих начина да се неко прикаже у лошем светлу, у истицању негативних карактеристика једнако ефикасно је преношења информација и у писаној форми, а на ову врсту деловања може се указати и индиректно, тј. сама акција писања може бити имплицитна (нпр. лецима *против Срба* = лецима │у којима је нешто написано импл.│ *против Срба*). Изражавање негативног става у писаној форми илуструју следећи примери:

> И како је писала писмо председнику владе *против неке госпође Ангелине* (Капор, 21); За Новицу и његово друштво *против Карађорђа* има се доста писати (Ненадовић, 161); Николић писао ЕУ *против изолације и назадовања* (Блиц, 16.06.2004); Загребачки кварт Шалата затрпан је данас лецима *против Срба* (Курир, 05.02.2016); А онда је један новосадски песник написао текст *против тих критика* (www.laguna.rs, 21.06. 2016).

4.3. С обзиром на то да је негодовање пре свега усмерено ка одређеном циљу и треба да постигне одређени ефекат, начин на који ће бити обелодањено мање је важан, некакав вид комуникације се подразумева. У таквим

---

[4] Према речничкој дефиницији (РМС 1973: 1005) глагол *стати* превенствено означава постављање на ноге или ступање на нешто, заузимање неког места, заустављање, тј. уопште заузимање каквог положаја (значења 1, 2, 3, 4.). Међутим, као једно од значења помиње се и фазно значење, започињање неке активности (значење 6.а.), која је у наведеном примеру имплицитна и могла би се обележити глаголом *радити – он стане да ради против поп-Стире.*

случајевима фокусиран је извор незадовољства, заступљен обликом предлошког генитива, док је управном именском лексемом форматиран вербализовани садржај, понекад с додатном квалификативном компонентом: *песма*, *прича*, *поглавље*, *спрдачина*, *пропаганда*, *лобирање*, као у примерима:

> Осумњичен је да је у предизборној гужви спјевао пјесму *против владине партије* (Ћопић, 74); И одмах започињу причу *против Швођана* (Капор, 107); Поглавља *против уцена Загреба* (Вечерње новости, 18.07.2016); И још он мени петља и лаже да није наверсао ону спрдачину *против краљевске владе* (Ћопић, 75); То је добра анегдота. Корисно употребљива како за антирелигиозну пропаганду тако и за пропаганду *против рака* (Десница, 186); Да упале зелено свегло за Србију и да прекину дипломатско лобирање *против Београда* (Вечерње новости, 18.07.2016).

У свим примерима наведеним под тачкама 4. допунски конституент може бити и другачије граматикализован – обликом локатива или предлошког акузатива. Међутим, ни један од ова два облика није адверзативно обележен као генитив с предлогом против (говоре *против атомске бомбе*; песма *против владавине партије*; има се доста писати *против Карађорђа*; лобирање *против Београда*). Док се локативом управна активност само тематски обједињује без маркирања комодалности (говоре *о атомској бомби*; песма *о владавини партије*), акузативом с предлогом за обележен је појам којему су намењени позитивни ефекти деловања (има се доста писати *за Карађорђа*; лобирање *за Београд*), осим ако експлиците није другачије назначено (има се доста <u>лоше</u> писати *за Карађорђа*).

5. Реперкусије сукоба двају актаната резултирају различитим поступцима којима субјекат оптужује или тражи подршку у сукобу с другом, супротстављеном страном, што може добити и официјелну законску форму, па се у једном делу примера с предлошким генитивом комбинују изрази: *вршити истрагу*, *објављивати оптужбу*, *подизати оптужницу*, *припремати парницу*, *прикупљати доказе*, *водити спор*, *поднети жалбу*, *захтевати мере*, или именице: *жалба*, *молба*, *захтев*, као и глагол *жалити се*:

> Полиција врши истрагу *против двоје лекара и једног апотекара из Бора* (www.istmedia.rs, 26.11.2015); Чучи непомичан Алихоџа са главом приљубљеном уз дирек, стењући од бола и смишљајући и у том положају нове доказе *против Караманлије* (Андрић, 123); Полиција није објавила детаље о оптужбама *против Али Сајида*; Суд одбио оптужницу *против Космајца* (www.politika.rs); Украјина припрема парницу *против Русије* пред међународним судом (Блиц, 27.08.2016); Примењује се и на друге акте *против којих* се може водити управни спор (www.paragraf.rs);
> Грчки социјалисти захтевају мере *против странких неонациста* (Блиц, 27.11.2012); Капетан Драган поново се жали *против изручења Хрватској* (Блиц, 23.09.2013); Закон *против ношења буркинија* није био неуставан (Б92, 28.08.2016); Поднећу жалбу *против Хрватске* (Б92, 31.03.2016); Одбијена Асанжова молба *против екстрадиције Шведској* (www.naslovi.net, 02.11.2011); Усвојен тужбени захтев *против локалне самоуправе* због цене вртића (www.pravniportal.com, 04.08.2016).

Како се ови примери због своје функционалне обележености разликују од осталих, требало би напоменути да је у већини случајева генитивни појам по правилу осумњичена или оптужена страна док је у надлежности субјекта или по његовој сопственој вољи покретање одговарајуће процедуре. Његова акција, како констатује Ковачевић (1987: 193), „не сеже до коначног циља, него је она само прва карика која треба да код других изазове акцију која ће довести до коначног резултата".

Уколико је синтагматски спој остварен са лексемом у значењу неког законског акта, његова форма *жалбе*, *молбе* или *захтева* нема нарочитог значаја, јер се увек подноси надлежној служби у циљу да се или онемогући (жалба *против Хрватске*), или елиминише (молба *против екстрадиције*), или промени нешто у вези са појмом у генитиву (захтев *против локалне самоуправе*).

6. Генитивни појам који се реализује с предлогом против осим вербалног негодовања – жалбе, протеста, побуне често узрокује и радикалније поступке субјекта, отворену борбу, рат, па се комбинује и са лексемама таквог значења, као што су: *бити се*, *борити се*, *војевати*, *ратовати*, *тући се*, изразима: *водити битку*, *борбу*, и именским лексемама: *рат*, *битка*, *борба*, нпр.:

Морамо да задржимо концентрацију, јер ћемо морати да се бијемо *против Канаде* (Блиц спорт, 05.09.2016); Борио се *против умјетности* у себи исто онако, и исто онако безуспјешно, као што се његов отац Сергије борио *против чулности* (Десница, 174); Швабе *против којих* није хтео да се бори ни дао другима да то чине (Андрић, 121); Под командом Михаљевића 3 године *против Турчина* војевало (Ненадовић, 88); Из доба када је Дунавски полк ратовао *против Турака* (Црњански, 64); Да се туче *против Пруса* (Црњански, 82);
Кети Пери води битку *против часних сестара* (Информер, 31.07.2015); Вјежбао и водио у борбе *против партизана* (Ћопић, 129); Вршилац дужности украјинског председника Олександар Турчинов оптужио је данас Русију да води рат *против Украјине* (13.04. 2014);
Битка *против буркинија* још није готова (Блиц, 26.08.2016); Да тако дочека сва наша дјела само су видови борбе *против смрти* (Десница 62); Па збиља, куме Панто, остаде ли ти мени жив овога крвавог рата *против окупатора и његових домаћих помагача* (Ћопић, 134); Скандал на трибинама и нова туча *против Словака* (ХотСпорт, 15.06.2016).

Будући да се у функцији предиката појављују лексеме или изрази социјативне семантике, за реализацију заступљеног процеса осим субјекта неопходно је присуство још једног учесника, који се у овом случају открива генитивном конструкцијом. Међутим, то није једино могуће решење, јер се на тој позицији могу реализовати и појмови у инструменталу. Разлика међу њима се испољава и на прагматичком плану – у начину ангажовања појма који заступају, и на синтаксичком плану – у различитим обележјима карактеристичним за ове две форме.

Инструменталом обично бива заступљен учесник дуела који, иако парира субјекту с намером да га победи, с њим је у партнерском односу (Антонић 2005: 264) (*она води битку с часним сестрама*), што је видљиво и у парафрази ове номинативно-инструменталне релације: „један с другим /

једни с другима” (*оне воде биткy једне с другима*). Семантичка коагентивност двају посматраних актаната потврђује се и могућношћу њиховог напоредног синтагматског односа (*она и часне сестре воде биткy*).

Допуњавањем предиката предлошким генитивом не прејудицира се агентивна анагажованост овог појма. Напротив, он је потиснут у други план и представљен више као пасиван опонент субјекту који своју активност усмерава ка њему с циљем да га онеспособи или елиминише у било ком смислу. При том је релација између предикатске радње и самог објекатског појма у генитиву индиректна. Наиме, борбена активност се предузима да би се реализовао имплицитни процес елиминације посматраног објекта (она води битку *против часних сестара* [← она води битку *да би онемогућила, спречила, елиминисала часне сестре*]).

Да еквивалентност двају облика уз глаголе сукобљавања, ратовања и борбе није и знак синонимије: ратовао је *против Турака* / *с Турцима* потврђује и могућност њихове напоредне реализације уз глаголе дате семантике: ратовао је *са поробљеном рајом против Турака*, где се генитив остварује у улози неправог пацијативно семантизованог објекта док је инструменталу припала семантичка улога допунског агентива, што је и анализом ових облика већ утврђено.

7. У намери да деградира, осујети или уништи њему супротстављени појам субјекат у већини анализираних примера предузима акције у којима испољава своју бунтовничку и борбену природу усмерену ка неком другом појму. Међутим, забележена је и једна група примера где појам у генитиву изазива или подстиче одбрамбену, заштитничку акцију субјекта:

> Казивао ми је да је у својим протестима због истеривања и одбранама *против оптужаба* преко јавности врло корисно употребљавао једну једину фразу (Нушић, 86); Само он једини ради противно и брани се; дакле он један *против свих и свега* (Андрић, 35); Одбрана не сме бити усмерена *против неког другог присутног* (Вечерње новости, 30.03.2015); Мешавина меда и цимета штити *против срчаног удара* (www.prirodar.com, 25.05.216); Природни материјали су добра заштита *против штетних зрачења* (Блиц, жена, 08.07.2010); За заштиту винограда *против штетних организама* прскамо га минералним уљима (www.agroklub.com, 07.04.2009).

У поређењу с примерима разматраним у претходним тачкама, овде се запажа сложенија слика односа двеју супротстављених страна. Осим тога што је у овом случају потенцирана активност појма у генитиву, што се потврђује и могућношћу његове формализације обликом од + генитив (добра заштита *против штетних зрачења* / *од штетних зрачења*), та активност угрожава субјекат или оно што је у његовој надлежности, па и одговор с његове стране представља уједно заштиту, одбрану угроженог појма.

8. Генитив који се комбинује с предлогом против може заступати и појаву коју треба спречити или елиминисати, када су негативне последице већ уочљиве, у већини случајева на здравственом плану. Практично, овде можемо говорити о две групе примера – онима у којима управни члан означава начин

или средство превентивног деловања (вакцинисати *против беснила*), али и онима у којима се елиминише већ постојећа негативна појава или ситуација заступљена генитивом (пилула *против лењости црева*, крем *против пришћића*). Међутим, процена да ли је у питању превенција или елиминација последица понекад није једноставна (нпр. гладовањем *против болести*). За илустрацију овог типа генитива с предлогом против одабрани су следећи примери:

По нашим законима власници кућних љубимаца обавезни су да своје љубимце вакцинишу *против беснила* (www.zivotinjsko-carstvo.com, 25.08.2016); Вакцина *против рака грлића материце* први пут је у свету представљена пре неколико година (Блиц, 21. 07.2009); Вакцинација грла крупне стоке *против болести квргаве* коже и званично завршена (www.rtk.rs, 24.08.2015);
За један чудотворни крем *против пришћића*, …, учини кудикамо више (Десница, 162); Људи су у лабораторијама открили потпуно сигуран а савршено једноставан лијек *против неке страховите и веома раширене смртне болести* (Десница, 185); Земун опет дознао је од ње: да је *против повраћања жучи* одличан лек зејтин (Црњански, 34); Тог догађаја који би могао човјека спријечити да у одређени сат узме одређену жлицу сирупа *против кашља* или одређену пилулу *против лијености цријева* (Десница, 32); Отац медицине, Хипократ, је и сам препоручивао гладовање *против болести* (www.psenicnatrava.com, 14.03.2016); Тако су за једне давнашње поплаве изишла двојица вишеградских хоџа да уче дову *против те напасти* (Андрић, 75).

Помињући овакве синтагме у оквиру разматрања о категорји намене (сврхе), Ковачевић (Kovačević 1992: 123–127) истиче конструкције с предлогом против као једине маркиране по томе што појам у генитиву представља нешто негативно што треба одстранити. Сви остали синонимични облици: генитив с предлогом од (лек *од опекотина*), акузатив с предлогом за (лек *за отворене ране*) и датив (лек *својој страдалачкој судбини*), по мишљењу овог аутора, имају само опште значење намене. С друге стране, уколико је зависним чланом синтагме заступљено нешто позитивно што се намерава леком постићи, једино решење је акузатив с предлогом за (мелем *за побољшање тена*).

9. Овом приликом у посебну групу су издвојени примери са импликативним управним чланом, што је омогућено контекстом у којем је реализована и конструкција против + генитив. Изостављање управне лексеме карактеристично је нарочито за новинске наслове, али нека врста елизије и иначе је честа у посматраном корпусу, што је већ поменуто у коментару примера с предикатима који значе уопште узев неко ангажовање (тачке 3. и 4. овог рада).

Реконструкцији управног члана доприносе и неки детерминатори (*удружено* против нечега, *математиком* против нечега, *електромагнетним таласима* против нечега), па се у примерима на семантичком плану најчешће могу очекивати глаголи *деловати* (*дејствовати*), *радити* и други сличне семантике, а имплицирају се и глаголи са значењем борбе:

Војска и полиција удружено | *раде* импл. | *против таласа миграната* (Вечерње новости, 16.07.2016); Математиком | *дејствују* импл. | *против чудовишних таласа* (Б92, 23.09.2013); Електромагнетним таласима | *се боре* импл. | *против алергије* (Курир, 11.11.2015); У овом пискарању нашао сам приличног савезника | *у борби* импл. | *против самоће* и дуга времена (Десница, 119); Тај начин мишље-

ња без граница, говор без мере и живот без рачуна и *који протествује* импл. *против рачуна* (Андрић, 283); Шта могу *радити* импл. *против Бога* (Ћосић, 20); И *против себе* ће *се борити* импл. данас (Ћосић, 80); И тиме се *у деловању* импл. *против мене* служите, Ви, полицајци (Ћосић, 99); Јовица Добрица и Вук Ђуровић се удружили *у борби* импл. *против Брендона* (Ало, 03.08.2015); Жеђ за тим новосагледаним животом провали силином *против које* су немоћне *у деловању* импл. све бране (Десница, 211).

10. С обзиром на то да извештавање о спортским догађајима припада тематској области која има своје специфичности, примери тог типа с конструкцијом против + генитив нису прикључени ни једној од анализираних група примера. Запажа се да овде предлошки генитив допуњује глаголе типичне за спортска дешавања: *играти*, *надметати се*, *такмичити се* и *кладити се*, као и именице *такмичење* и *утакмица*. У прегледаном корпусу најчешће га налазимо у синтагмама с глаголом *играти*. За илустрацију су одабрани следећи примери:

Крис Колман се чуди зашто је Ремзи играо *против Ливерпула* (www.sportklub.rs, 25.08. 2016); Женска кошаркашка репрезентација ће бити једина од женских спортова која ће се такмичити *против репрезентације Шпаније* (www.footwinner.com, 07.08.2016); Менџер Ситија Пеп Гвардиола надмеће се *против Барселоне* (Политика, 25.08.2016); Не бих се кладила *против њега*, рекла је Навратилова (Блиц спорт, 16.05.2016); Одбојкашице Србије почињу такмичење на Олимпијским играма у Лондону *против селекције Кине* (Блиц, 19.06.2012); Тренер фудбалера Чукаричког рекао је данас да ће предстојећа утакмица *против Јавора* бити психолошки тешка за његову екипу (Вечерње новости, 26.08.2016).

Пошто се надметање / такмичење може сматрати типичном релацијом у спорту, логично је да комплемент одговарајућим глаголима буде облик који у комбинацији са субјектом семантизује везу засновану на опозицији двеју страна, што је у овом случају и посебно наглашено предлошким решењем.

Учесници такмичења на језичком плану могу бити и другачије заступљени, па саиграч субјекту (који је увек у номинативу) може имати и облик инструментала с предлогом с(а): он се такмичи *са Новаком Ђоковићем*. На тај начин визура догађаја се мења, па се ривалство у којем је субјекат директно, а други партиципант индиректно позициониран представља као надметање двеју равноправних страна (он и Новак Ђоковић се такмиче *један с другим*). Замена генитивне конструкције (нисам често играо *против играча у оваквом налету*) инструменталном (*с играчима у оваквом налету*) није прихватљива у примерима у којима се једино допуном сугерише супротстављеност двеју страна, нарочито у синтагмама с глаголом *играти*, јер инструментални облик допуне није маркиран у погледу усмерености деловања – могуће је његово истосмерно, али и супротно деловање у односу на субјекат (нисам често играо с *играчима у оваквом налету* може да значи ‘заједно с њима’ али и ‘једни против других’).

С обзиром на то да су наведени примери тематски обојени и на основу контекста лако препознатљиви, елизија и неких основних конституената из датих синтаксичких структура није неуобичајена. Осим потпуног изостављања управног глагола (Црвена звезда без Луковића *против Лудогореца* (Курир,

12.11.2015) [← Црвена звезда без Луковића се такмичи *против Лугодерца*]), у неким примерима се појављују глаголске лексеме којима се имплицира спортска активност, игра, такмичење (Слободан Соро бранио *против својих* (happytv.tv/.., 21.06.2016); Марј *против Дел Потра* одбранио олимпијско злато (Блиц, 15.08.2016); Паркер повређене, паузира *против Амера* (www.sportske.net, 14.08.2016)). Импликативну улогу још чешће је имало навођење резултата такмичења, победе или пораза, који су понекад и сами били метафорички представљени (Фудбалери Барселоне славе гол *против Гранаде* (Ало, 14.05.2016) [← славе то што су дали гол у утакмици *против Гранаде*]:

> Осврнуо се на победу *против Бразила* (www.mozzartsport.com); Жалим због пропуштене прилике и пораза *против играча из той 15* (www.klix.ba ›, 20.01.2016); Борски кошаркаши доживели су вечерас пораз *против знатно јаче екипе КК „Младост*" (www.bor030.net, 30.09.2015); Спортинг је данас у гостима славио *против Депортива* са 3:2 (Курир, 20.09.2015).

И ова група примера је информативно сложенија него што се то може претпоставити с обзиром на њену језичку структуру. Будући да је ривалство двеју страна заступљено конструкцијом против + генитив, она је синтаксички експонент одговарајуће глаголске синтагме. То значи да ова конструкција превасходно допуњује имплицитни глагол, и само је у посредној семантичкој вези са синтаксички надређеним појмом којим се обележава исход надметања – победа или пораз (Борски кошаркаши доживели су пораз *против Младости* [← Борски кошаркаши су се такмичили *против Младости* и доживели пораз]). За генитивну конструкцију релевантно је само надметање, док податак о исходу не мора ни бити обелодањен.

У овом случају елидирањем глагола генитив се нашао у непосредном контакту с лексемама које обележавају доминацију једне од страна у такмичењу. Уколико доминира субјекат, резултат надметања се испољава као победа, док ће у обрнутом случају, када је доминантнији генитивни појам, окршај завршити поразом.

11. Улога предлога против у разматраним синтагмама више је него очигледна. Њиме се потенцира основно унутрсинтагматско значење засновано на управљености, а спецификовано као адверзативност. Однос управног и зависног појма у већини примера се манифестује као реакција субјекта на другу, по његовој процени, негативну појаву. То се испољава у виду протеста, напада, борбе, понекад и одбране или просто другачијег става, у различитим животним ситуацијама укључујући и спортска такмичења за која је управо карактристична релација заснована на ривалству двеју страна. Појмови или појаве комбиновани с предлогом против у већини случајева су непожељни, а управни појам је усмерен ка њиховој елиминацији или превенцији. Оваквим својим обележјима генитивна конструкција с предлогом против у потпуности се уклапа у систем објекатских облика и, као неправи објекат заједно с предлошким акузативом, кореспондира неправом, али директно позиционираном објекту у дативу.

ИЗВОРИ

Андрић, Иво. *На Дрини ћуприја*. Београд: Слово љубве, 1978.
Велмар-Јанковић, Светлана. *Дорћол*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs.>
Десница, Владан. *Прољећа Ивана Галеба*. Антологија српске књижевности, 2010. <www.ask.rs.>
Капор, Момо. *Белешке једне Ане*. Антологија српске књижевности, 2011. <www.ask.rs. >
Ненадовић, Прота Матеја. *Мемоари*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs.>
Нушић, Бранислав. *Аутобиографија*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs. >
Милојевић, Ж., Пантић, Ж. *Воћарство и виноградарство*.Београд: Задружна књига, 1958.
Сремац, Стеван. *Поп Ћира и поп Спира*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs.>
Црњански, Милош. *Сеобе*. Антологија српске књижевности, 2010. <www.ask.rs.>
Ћопић, Бранко. *Башта сљезове боје*. Антологија српске књижевности, 2010. <www.ask.rs.>
Ћосић, Добрица. *Корени*. Антологија српске књижевности, 2009. www.ask.rs.

Новине и електронски извори:
Ало, 03. 08.2015; 14.05. 2016
Б92, 23.09.2013; 31.03. 2016; 28.08.2016
Блиц, 16.06. 2004; 21. 07. 2009; 19.06.2012; 27.11.2012; 23.09. 2013; 24.02.2014; 10.05.2016; 16.05.2016; 26.08. 2016; 27.08. 2016; Блиц жена, 08.07.2010; Блиц спорт, 20.07.2015; 13.04.2016; 05.09. 2016;
Вечерње новости, 30.03. 2015; 16.07.2016; 18.07. 2016; 26.08.2016
Информер, 31.07. 2015
Курир, 20.09.2015; 11.11. 2015; 12.11.2015; 05.02.2016
Политика, 25.08.2016
Телеграф, 09.11.2015
ХотСпорт, 15.06 216
021, 14.05.2014
www.agroklub.com, 07.04.2009; www.bor030.net, 30.09.2015; www.zivotinjsko-carstvo.com, 25. 08.2016; www. igricezasve.com, 1.06.2016; www.istmedia.rs, 26.11.2011; www.klix.ba ›, 20.01. 2016; www.laguna.rs, 21.06. 2016; www.mozzartsport.com; www.naslovi.net, 02.11.2011; www.paragraf.rs; www.pravniportal.com, 04.08.2016; www.prirodar.com, 25.05.216; www. politika.rs; www.psenicnatrava.com, 14.03.2016; www.rtk.rs, 24.08.2015; www.rts.rs, 26.12.2011; www.sportklub.rs, 25.08. 2016; www.sportske.net , 14.08.2016; www.footwinner. com, 07.08.2016; www.forexball.com, 1.06.2016; happytv.tv/.., 21. 06) 2016.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Милка Ивић (ур.). *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005, 119–298.
Арсенијевић, Нада. Реинтерпретација система објекатских падежа. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIX/2 (2016): 49–71.
Белић, Александар. *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића. Четврти том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
Гортан-Премк, Даринка. Обрада предлога у великим описним речницима. Јован Јерковић (ур.) *Лексикографија и лексикологија*. Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик, 1984: 35–39.
Грковић-Мејџор, Јасмина. Питања из старословенске синтаксе и лексике. *Лингвистичке свеске* 1. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, 2001.
Даничић, Ђуро. *Србска синтакса.* Део првый. Београд, 1858.
Ковачевић, Милош. Узрочно значење синтагме с приједлогом „против". *Књижевни језик* 16/3–4 (1987): 189–195.
Павловић, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености.* Нови Сад: Матица српска, 2006.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевнога језика*, 5. Нови Сад: Матица српска, 1973.
РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
Ходова, Капитолина Ивановна. *Падежи с предлогами в старославянском языке* (*Опыт семантической системы*). Москва: Наука, 1971.
Фелешко, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватскога генитива*. Нови Сад: Матица српска – Београд: Орфелин – Вукова задужбина, 1995.

*

Kovačević, Miloš. *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1992.
Pranjković, Ivo. *Druga hrvatska skladnja. Sintaksičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001.
RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XII. Zagreb: JAZU, 1952.
Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III. Zagreb: JAZU, 1973.

Nada Arsenijević

THE SEMANTICS AND PRAGMATICS OF THE GENITIVE WITH THE PREPOSITION *PROTIV*

S u m m a r y

By analyzing the genitive construction with the Serbian preposition *protiv*, the characteristic feature of which is adversiveness, it is established that it complements lexemes of differing semantics, but with a basic component founded on passing by, opposing directions, or the confrontation of two participants. Among the headword lexemes, those with the meaning of protest and rebellion are typical. These verbal lexemes do not specify the actual activity of the subject, rather they report on varying degrees and the nature of its appearance. This can be any kind of activity against someone or something, protest, rebellion and even more excessive kinds of resistance – battle, war – but it can also be the confrontation between two sides in a sports competition. The prepositional genitive in phrases with such orientation lexemes has the role of a prepositional object, i.e. of a concept which indirectly initiates the activity of the subject which is most often directed at eliminating the given object or at preventing it from doing something.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
nada.arsenijevic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 31. маја 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41’366.548’367
Изворни научни рад

Јелена Редли

ТИПОЛОГИЈА АДНОМИНАЛНОГ ПРАТИЛАЧКОГ ИНСТРУМЕНТАЛА*

У раду се на примерима из различитих функционалних стилова савременог српског језика анализира пратилачки инструментал у функцији неконгруентног атрибута, којим се управни појам квалификује преко неког неинхерентног дела као његове карактеристичне појединости. Утврђују се семантички подтипови и статус унутар категорије квалификативности. Издвајају се два главна семантичка подтипа: пратилац и пратећи детаљ, утврђују дистинктивна обележја у односу на инструментал инхерентног дела и, на основу њих, предлажу термини за прецизно одређење ова два значењска типа. У закључцима се износе запажања о хијерархији значења и њеној концептуалној условљености.
Кључне речи: квалификативност, инструментал, неконгруентни атрибут, карактеристична појединост, пратилачко значење.

This paper analyzes the examples of the Serbian instrumental case taken from different functional styles, functioning as a noun postmodifier which qualifies the head by a non-inherent part as a characteristic quality of it. The analysis covers semantic subtypes and the status of this instrumental within the semantic category of qualification. The results of the analysis are the identification of two main semantic subtypes: a companion and an accompanying detail, and their distinctive characteristics in relation to the instrumental of its inherent part. Based on them, the terms for a precise determination of these two meaning types are proposed. The conclusions reveal observations on the hierarchy of the identified meanings and their conceptual conditionality.
Keywords: qualification, instrumental, postmodifier, characteristic detail, accompaniment.

1. Увод. Пратилачко значење има инструментал с предлогом с(а), тзв. социјатив, који у прототипичним сценаријима овог типа означава коагенса, који се у односу на агенса понаша самостално током заједничког вршења радње. С обзиром на то да у одређеним контекстима коагенс постаје подређен агенсу и тако губи самосталан однос, М. Ивић (1954: 195) овом инструменталу додељује значење псеудосоцијатива, који у наведеним сценаријима постаје карактеристика управног појма чиме се остварују услови за прелазак социјативног значења у значење квалитета. Заправо, између управног појма и његовог квалификатора успоставља се однос метафоричког друштва, који се посматра као паралелно постојање у простору и времену (уп. Belaj – Tanacković Faletar 2011: 491).

Темељну разлику између инструментала који квалификује управни појам преко неког инхерентног дела и инструментала који квалификацију

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Њиме се наставља истраживање семантичких типова и подтипова адноминалног квалификативног инструментала, започето у мојој докторској дисертацији *Падежи квалификативног значења у стандардном српском језику*, одбрањеној 30.09.2015. на Филозофском факултету Универитета у Новом Саду.

врши преко неког ентитета који није природни део управног појма представља чињеница да се првим означавају својства целине (*старац са бујном косом*, *биље са магичним својствима*), док други квалификује управни појам присуством неког детаља који му није урођен (*бурек са сиром*).

Нас у овом раду занима други тип те ћемо, на основу класификације коју ћемо понудити, покушати да дамо и терминолошко разрешење неусаглашености међу његовим називима што ће бити наш први циљ. Други циљ, чини нам се исто тако важан, јесте утврђивање хијерархије значења с обзиром на то да се термини 'пратилачки', 'карактеристична појединост' и 'интегрални део' различито употребљавају.

Термин 'пратилачки' М. Ивић (1954: 195–210) додељује инструменталу којим се често обележава начин остваривања неке радње преко особине или раположења који је прате (нпр. *радити с вољом*). С друге стране, термин 'карактеристична појединост' ауторка је доделила инструменталу који детерминацију врши преко: а) шире схваћеног органа као интегралног дела вршиоца, који се у тренутку вршења радње налази у одређеном стању или носи одређену особину, и б) предмета који вршилац поседује у тренутку вршења дате радње, а који употпуњује представу о њему (Ивић 1954: 200–210). Први тип се у нашој лингвистици назива и 'инструментал интегралног дела', док за други тип досад или није постојало уједначено терминолошко решење па се тако појављују и термини 'саставни део' (Стевановић 1986[3]: 456; Антониć 2005: 256–258), 'пратећи додатак' (Mrazović – Vukadinović 2009: 354–355), 'пратилачки појам' (Kovačević 1983), 'социјативно–квалитативни исктрументал' (Pranjković 2001: 27) или се он терминолошки уопште не одређује (Станојчиć – Поповиć 1992: 272; Vasić 1996: 39; Klajn 2005: 237; Пипер – Клајн 2013: 380–381).

2. Корпус и метод рада. Корпус за ово истраживање чине примери из различитих функционалних стилова савременог стандардног српског језика. Грађа је ексцерпирана из књижевних дела насталих у XX и на самом почетку XXI века, а уврштени су и примери из публицистичког стила заступљеног у жанровски различитим текстовима из дневне и недељне штампе, те примери из административно-правног стила.

Основу методолошког поступка чине синхронијски приступ и семантичко-синтаксичка анализа при чему се водило рачуна о лексичкој семантици управних именица, њихових атрибута-квалификатора, али и о контекстуалном окружењу у којем се налазе. Интерпретација неких исказа спроведена је уз употребу парафраза односно тражено је еквивалентно значење. Семантичкој анализи се приступило ради што прецизнијег одређења падежне семантике, а у случајевима када није било лако утврдити присуство квалификативне компоненте значења, примењен је и когнитивистички приступ и коришћена је теорија појмовне метафоре (в. Lakoff – Johnson 2003; Kövecses 2010).

3. Анализа и класификација. На основу семантике квалификатора и односа који успоставља у номиналној групи, инструментал којим се управна именица квалификује преко неког саставног (не обавезно и инхерентног) дела дели се на два главна типа: на пратиоца и пратећи детаљ, при чему се

пратећи детаљ даље дели на неодвојив, који може бити обавезан и необавезан, и одвојив.

3.1. Пратилац. Пратилац представља карактеристичну појединост која квалификује неко живо биће тако што га ставља у однос супротности према бићу које таквог пратиоца нема. Другим речима, квалификативно значење се актуализује успостављањем бинарне опозиције присуство : одсуство неког појма, а да би се уопште могло говорити о пратиоцу, и квалификовани и квалификатор морају имати обележје живо (+). Њихово паралелно постојање на линијама метафоричког кретања, с једне стране, захтева формализацију инструменталом, а с друге, омогућава да се та два појма концептуализују као целина. Немогућност замене беспредлошким генитивом (нпр. *човек са ӣсом* → **човек ӣса*) последица је три момента: а) одвојивости дела од целине, б) његовог привременог статуса, и в) обележја аниматност (+), тј. чињенице да живо биће не може бити интегрални део неког ентитета: […] *дојаха мањи одред коњаника са живим ґолубовима у рукама* (ПМ, 71) – *Наишао је један човек са ӣсом* (ВС, 44) – *Ви и ваша деца можете остварити блискост која није уобичајена за ӣородице са оба родитеља* (ПЛ).

У оваквим примерима се може довести у питање примарност адноминалне употребе над адвербијалном јер је на први поглед нејасно да ли је реч о детерминацији именице (*коњаници са живим ґолубовима*, *човек са ӣсом*) или се ради о детерминацији глагола (*коњаници су дојахали са ґолубовима*, *човек је наишао са ӣсом*). Дилему решава линеаризација реченичних елемената односно ред речи. С обзиром на то да је квалификатор позиционирaн непосредно иза именице те доста удаљен од глагола управне радње, може се закључити да у овим примерима инструментал врши функцију атрибута.[1]

3.2. Пратећи детаљ. Карактеристичне појединости живих и неживих ентитета представљају делови тела, предмети и физичке карактеристике, а квалификативно значење се актуализује могућношћу успостављања опозитног односа према ентитету који нема дати пратећи елемент (нпр. *штиво са сликама* : *штиво без слика*). На основу физичких каратеристика квалификатора, издвајају се два главна типа: 1. неодвојив пратећи детаљ, и 2. одвојив пратећи детаљ, с неколико подтипова којима се открива однос између саставног дела и целине.

У забележним примерима се често експлицира и локализатор инструменталног референта без обзира на то да ли се квалификатор односи на одвојив или неодвојив део управног појма, при чему ни његова ужа значења

[1] Овим питањима бавио се Фелешко упућујући на Апресјана, који сматра да се уз именицу најлакше позиционирају они падежни облици чија је веза с глаголом најслабија. Аутор констатује да се у случају таквих, слабо регираних облика, припадност адноминалној или адвербијалној позицији може одредити на основу реда речи, интонације и сл. (Фелешко [1970] 1995: 89–90). На другачији приступ овом проблему наилазимо код М. Ковачевића (1992: 11–12), који истиче да се у оваквим случајевима ради о елидирању атрибутске релативне клаузе где долази до губитка комуникативно и стилски нерелевантних конституената, дакле, релативне заменице и управног глагола: *Дојаха мањи одред коњаника са живим ґолубовима у рукама* ← *дојаха мањи одред коњаника који су држали живе ґолубове у рукама*; *Наишао је један човек са ӣсом* ← *Наишао је један човек који је водио ӣса*. Наведени примери, такође, показују да је последица оваквог свођења реченице на синтагму и функционална транспозиција објекта у атрибут.

нису релевантна за просторну детерминацију. Тако се као локализатори појављују локатив с предлозима НА, У: *кућа са вртом НА ОБАЛИ Сене*, *дворана са подијумом У ПРЕДЊЕМ ДЕЛУ* и генитив с предлозима ИСПОД, ДО: *јунак са крилцима ИСПОД МИШИЦА*, *просторија са пролазом ДО КАПЕЛЕ*.

3.2.1. Неодвојив пратећи детаљ. Неодвојиви делови неког ентитета могу чинити његове обавезне или необавезне елементе. Обавезност и неодвојивост се овде не схватају као синоними за инхерентност јер, да би се о неком делу могло говорити као о инхерентном, он мора постојати као природан део нечега што му додељује кључну улогу у идентификацији свог носиоца. Другим речима, он мора вршити његову перцептивну модификацију (Tanacković Faletar 2011: 89). Зато је инструментал инхерентног својства замењив генитивом (*старац са бујном косом* ↔ *старац бујне косе*), док такву могућност нема инструментал којим се формализују својства саставних, допунских делова целине (*квачило са вишеламеластом спојницом* ↔ **квачило вишеламеласте спојнице*) јер је они не прожимају у целости те је и не квалификују као целину.

3.2.1.1. Неодвојив обавезан пратећи детаљ. Квалитет је обележен саставним деловима који се заједно с појмом у чији састав улазе концептуализују као један ентитет. Обележје неодвојивости дела од целине намеће детерминацију инструменталног референта те се управни појам квалификује путем детерминације неког свог дела (као и у случају значења инхерентног својства).

Обавезни пратећи детаљи су предмети накнадно додати, најчешће током производње. Замена генитивом није могућа јер накнадност искључује урођеност односно инхерентност. Тако се у позицији управног појма по правилу појављују именице са значењем возила и њихових делова: *Као тест возило нам је послужио „мерцедес А200” <u>са бензинским мотором</u>* […] (ТС 5496) – *Scenic* […] *долази у стандардној верзији <u>са пет</u> и продуженој, <u>са седам седишта</u>* (ТС 5089) – […] *електрично контролисано хидраулично квачило <u>са вишеламеластом спојницом</u>* […] (ТС 318).

Неодвојивост саставних делова грађевинских објеката и просторија у неким је случајевима недвосмислена: *Себи је узела крајњу просторију, <u>са издвојеним улазом</u>,* […] (ХЂЉ, 120) – *Била је то интимна просторија, нужник <u>са дубоким окном</u>* (ХЂЉ, 119), док је у некима условљена семантиком управног појма и његовог квалификатора: *На првом спрату сместио се мастер апартман <u>са</u>* […], *<u>великим купатилом</u>* […] (КС, 76), где апартман значи ‘стан’ или ‘две или више просторија које се у хотелима издају као једна целина’ (СЕР, *апартман*), те је јасно да таква стамбена јединица мора имати купатило.

Потенцијално одвајање саставног дела музичког инструмента какав је гитара не утиче на његову концептуализацију: […] *и кроз излог угледам једну гитару* […] *<u>с пластичним жицама</u>* (ВС, 10) јер се гитара и даље сматра гитаром чак и онда кад јој се жице уклоне. Такву представу омогућава њен специфичан, препознатљив облик.[2]

[2] Оваква концептуализација се односи на повезивање специфичних облика с било којим музичким инструментом. Ипак, овде се нећемо бавити разликама међу сличним, суштински истоврсним, инструментима као што су разлике између гитаре, тамбуре и сл.

Уколико је инструменталом кодирана именица *поглед*, њен садржај се мора семантички допунити неком просторном конструкцијом:[3] […] *у самоћи и пуштоши Видове планине*, *с погледом на далеку пучину* […] (СМ, 64) – […] *папас Адам окупио нас је у својој дворници с погледом на три мора* (ПМ, 64). Постоје и примери у којима је допуна само имплицирана: *Влади се родила идеја да се од „куће с погледом“ направи вила са собама за изнајмљивање* (ЕК).

3.2.1.2. Неодвојив необавезан пратећи детаљ. Необавезност саставног дела омогућава квалификацију без његове обавезне детерминације, која се, такође, актуализује супротстављањем предмету који дати део нема. Тако машина у примеру: *Била је то сингер машина*, *с ножном педалом* (КД/УДК, 42) стоји у опозицији према машини која педалу нема.

Пратећи детаљи се могу концептуализовати на различите начине. Један од тих концепата је и коцепт продужетка носиоца. Концептуализација спојености дела и целине заснива се на визуелној перцепцији позиције продужетка те тачка спајања може бити на горњој или доњој страни предмета од чега зависи и избор именица уз које ће се инструментал реализовати. Тако се делови који визуелно продужавају неки предмет с горње стране остварују уз именице које представљају дводимензионалне садржатеље:[4] […] *на тему музичке кутије*, *са оловним војником и балерином* […] (КС, 6) – *Сива мајица са розе ресама даје целој комбинацији дозу ексцентричности* (БЖ 15507) – […] *сваки сто има ламту са абажуром* […] (КМ, 10) – […] *поред рингли од штореста које се котрљају по улици*, *бочица са цуцлом* […] (КМ, 28) – *Васа Чарапић гледа у високу зграду*, *са куполом* […] (ВЈС, 25) – *распоредила је уљане лампе, начињене у облику посуде са постољем* (ХЂЉ, 121).

Пратећи детаљ може се концептуализовати и као садржај, који могу представљати саставни делови врло разноврсних ентитета. Садржаност произилази из концептуализације управних појмова као тродимензионалних садржатеља при чему се ствара представа о њиховој затворености.

Музички предмети и појмови везани за музику подлежу квалификацији појмовима из истог значењског круга. Ови квалификатори карактеришу управни појам као јединствен у својој врсти: […] *он је пустио лонгплеј плочу са Баховим фугама* […] (КМ, 56) – […] *свечани променадни концерт са потпуријем* […] (КМ, 14).

Квалификација неког писаног или ликовног остварења остварује се преко његовог садржаја који није обавезан јер није присутан у семантичком потенцијалу управне именице. Она, дакле, може постојати и без таквог квалификатора јер је он само један од могућих елемената њеног садржаја (нпр. писмо мора имати текст, али тај текст не мора имати форму ни значење поруке):

---

[3] Д. Кликовац (2001: 208/11) каже да се поглед „konceptualizuje kao izdUženi predmet koji je pružen od posmatračevog oka do posmatranog predmeta i pomiče se svojim slobodnim krajem”.

[4] Значење садржатеља могу имати не само тродимензионални ентитети, већ и дводимензионални иако се они углавном концептуализују као носитељи. Реч је о промени перспективе гледања односно о преласку на ниво гледања одгоре. Овакву концептуализацију врло добро објашњава Д. Кликовац (2006: 79–80) истичући да се утисак дводимензионалности добија тиме што се, с једне стране, у свести посматрача занемарује висина бочних страна, граница датог садржатеља, а с друге, дводимензионални простор као што је двориште, авлија и сл. постаје садржатељ онда када је дефинисан оним што се на њему налази.

Али кад би сутра освануло њено писмо, са порукама […] (АИ/ЈЖКН, 276) – […] *моја ћерка има и задатке о обиму, површини, са једначинама, разломцима* […] (БЖ 15498) – […] *највећи број младих Београђанки живи у чаробном свету који се сакрива међу корицама различитих модних журнала или неког сличног поучног штива са сликама* (КМ, 33) – […] *на основу једне житејне иконе с чудима св. Илије пророка* […] (ПМ, 38).

Ентитети биљног и животињског порекла и неки предмети ближе одређују појмове у чијем се простору налазе тако што их спецификују према њиховој намени, која се најчешће односи на тип производње: […] *простирала се башта са воћем и поврћем* […] (ХЂЉ, 118) – *Ето, видите, онде где је она леја с луком* […] (КД/УДК, 42) – *Шта кажете, нема овде улице с дрворедом кестенова*? (КД/УДК, 40). Разни састојци биљног и животињског порекла као пратећи детаљи уског круга денотата, такође, припадају категорији прехрамбених производа. Њиховим истицањем, обележје управног појма се помера са општег на специфично. Мотивација за формализацију инструменталом полази од чињенице да ови састојци нису основни, једини састојци детерминисаног ентитета, већ само његови додатни елементи:[5] […] *уместо хлеба једе бурек са сиром* (СС, 102) – […] *купујем ружицу, чоколаде са лешницима*, […] (КМ, 7) – *Ставили бисмо у торбу два велика сендвича са саламом и сиром* […] (КМ, 13). Исти је случај и с козметичким средствима: *Шампон са копривом и чичком* (АВ, 4/2013) – *2 у 1 средство за чишћење лица са алојом и ђумбиром* (АВ, 4/2013) – *Користите креме са ретинолом* […] (БЖ 15531).

Грађевински објекти, просторије и остали појмови у простору концептуализују се као садржај ограђених простора: *На тој страни су и кухиња са шпајзом* […] (КС, 31) – […] *и упутио се према згради с базеном* […] (АД, 157) – […] *пронађосмо напуштен брод са кабином* (КМ, 13).

Географски појмови могу представљати метафорички садржај у синтагмама с изразито пренесеним значењем. Обавезни чланови ових израза су придевске одредбе и супстантивне допуне, којима се инструментални референт квалификује или се експлицира његово значење: […] *и пратећи погледом који блуди* […] *небеску купу нада мном, са усијаном буктињом сунца у средишту* […] (ТА, 32) – *Родос је израстао у бисер Додекада с фасцинантном природом и непроцењивим богатством споменика* […] (БЖ 15494).

Као квалификатори фунгирају и ентитети који се концептуализују као ДОДАЦИ. Њих могу представљати саставни делови, ознаке односно симболи, који се реализују уз именице различите семантике, али се на основу својих дистинктивних обележја могу поделити на две основне групе: на појмове који се квалификују трајним својством и на оне који подлежу модификацији у одређеном времену те је њихова квалификација привременог карактера.

Квалификацији према трајном својству подлежу: а) грађевински објекти и њихови делови: […] *„Сан Арбоа“ је класична планинска брвнара с терасама на које ретко ко излази* […] (КС, 72) – […] *а потом се у даљини*

[5] Када се неки прехрамбени производ квалификује преко материје од које је настао, дакле, материје која представља његов основни састојак, састојак без којег он не би могао постојати, могућа је једино употреба генитива с предлогом ОД. Управо пратилачки карактер инструментала с предлогом С(А) онемогућава његову употребу у синтагмама овог типа (нпр. *снег од беланаца* → **снег са беланцима*).

разлеже храпав шум отварања неких преградних врата са решеткама (ЖЗ, 34) – […] *мислио би да иде у купатило с најлепшим шареним плочицама* (КМ, 48); б) одећа и обућа: *Забавне, женствене и лепршаве, овог лета не можете погрешити са сукњом са карнерима* (ГР) – *На окуци је видио непознату жену* […] *у црвеној хаљини* и *високим ципелама с плутом* […] (СМ, 82) – *Збаци искрљену пицаму са црвеним пругама* […] (СМ, 220); в) појмови у простору: *Поље са бројкама зрачило је јарком белином* (ЖЗ, 23) – […] *уређен је мали простор са поплочаним стазама* (ВЈС, 67) – […] *услови вожње на тркачкој стази са безбедним зонама излетања* […] (ТС 2941); г) намештај: […] *када седне на неку блесаву лажну алдајч столицу са равним наслоном* […] (КМ, 68) – *Цео комплет садржи радни сто, ормар, кревет са фиоком за постељину* […] (ЕК) – *Ормар са огледалом карактерише класичан дизајн са бочним преградата* […] (ЕК); д) возила и инструменти: *Продаја новог „голфа“ са ознаком „4 моушн“ већ је стартовала у Немачкој* […] (ТС 5515) – […] *панелу на којем су дубоко усађени инструменти са доминантним брзиномером и обртомером* (ТС 5295) – *Дигитални часовник на табли са инструментима* […] (АД, 163); ђ) географски појмови: […] *и множе се на тој малој планини с* […] *вјечно бистрим језером* […] (СМ, 63) – *Чини природну границу између Егејског и Средоземног мора с обалом* […] *и* […] *плажама* (БЖ 15494) – […] *бањско место с топлом минералном водом* […] (АД, 101).

Појмови који подлежу квалификацији у одређеном времену лексикализовани су именицама са значењем годишњих доба и временских одсека. Квалификатори у оваквим спојевима привременог су карактера, али док су присутни, неодвојиви су од управног појма: […] *кад је оваква новембарска јесен са много лишћа* […] (АМ, 12) – […] *5. јун, засењен, омађијан дан, са дубоким светлостима* (ВЈС, 18) – *Кад наиђе студен дан са суснежицом* […] (АИ/АВ, 29).

3.2.2. Одвојив пратећи детаљ. С обзиром на обележје одвојивости, инструментални референти се реализују у форми без обавезне одредбе, нпр. *кутија с пудером*. Међутим, експликација придевске одредбе или супстантивне допуне обавезна је онда када је неопходно допунити семантику квалификатора, нпр. *радње са тканим и везеним производима*, *продавнице са производима од коже*.

Управни појам који се квалификује присуством садржаја лексикализован је именицама са значењем садржатеља (*кутија*, *сандук*, *зделица*, *ћуп*, *продавница* и сл.) и носитеља (*двориште*, *плафон*, *плажа* итд.). Функцију квалификатора врше именице различите семантике при чему се може издвојити неколико група:

а) Материје прашкасте и течне структуре: *Колико је пута господин судија однео кући кутију с пудером госпође начелниковице* […] (НБ, 42) – […] *запечаћени сандук с хашишом повремено шаље скоротечом чак у Пешту* […] (ПМ, 44) – […] *да би се на крају нагнуо над сто и шоље са хладним чајем* […] (АД, 118) – […] *јер је грешком упао у буре с младим вином* […] (КМ, 22) – *Усред куле био је бунар са водом* (ХЂЉ, 118).

У овој групи примера концептуализација предмета као тродимензионалног садржатеља инструменталног референта отвара пут тумачењу ових синтагми и у партитивном смислу те је могућа замена генитивом мере као

врстом партитивног генитива (нпр. *купија с пудером* ↔ *купија пудера*, *шоља са чајем* ↔ *шоља чаја*)[6]. Међутим, семантика инструментала није иста генитивној (Сааведра 1997: 76) јер је у синтагмама с инструменталом доминантно значење материјала као представе о садржају за разлику од партитивног значења које фаворизује представу о количини.

б) Прехрамбени производи: […] *који су у Паризу грешком купили конзерве са храном за псе* […] (СС, 179) – […] *и приносила све нове и нове зделице са* […] *сиром, путером, кајмаком, кобасицом, паштетом, гушчијом машћу* […] (СС, 198).

в) Када квалификацију врше именице са значењем скупа једнаких ентитета, квалификатор је увек у облику множине или је његов формални лик збирна именица. Значење мноштва ентитета оверено је у парафрази експликативним генитивом као допуном придева *пун* (нпр. *ћуп са златницима* → *ћуп пун златника*): […] *да је нашао ћуп са златницима* […] (ВЈС, 32) – *Анастасијевић је оставио барону вреће са новцем* […] (ВЈС, 78) – *Победник је спустио и отворио свој кофер с дисковима* (ВС, 56) – […] *чинијица са бисквитима* […] (АД, 104) – *И још сам осећала као да сам изгубила албум са својим најдражим фотографијама са мале матуре* (КМ, 54).

г) Зграде (грађевине) подлежу квалификацији денотатима производа који се продају у објектима одређене намене. Реч је о томе да позицију управног члана заузимају nomina loci у којима се обавља радња садржана у парафрази (Фелешко [1970] 1995: 29), те се као алтернатива инструменталу појављује беспредлошки генитив који не садржи семантичку компоненту партитивности, већ актуализује објекатско значење (нпр. *продавнице са сувенирима* (БЖ 15494) ↔ *продавнице сувенира* → *продавнице у којима се продају сувенири*): […] *смрад заглибљених радњица*, *са месом и рибом* […] (ВЈС, 82) – *Поглед ка прилазном путу преко салона са савременим намештајем* […] (КС, 31).

Експликација супстантивне допуне или придевске одредбе обавезна је уз именицу *производ* јер су производи, без обзира на врсту којој припадају, иманентни свим продајним објектима: *У старом делу града су продавнице са* […] *традиционалним производима од коже* (*сандале*, *ташне*, *јакне*) *као и бројне радње са ткаким и везеним производима* (БЖ 15494).

д) Институције[7] и просторије различитих намена коцептуализују се као тродимензионални садржаљи и подлежу квалификацији преко својих саставних делова: *Cineplexx биоскопи са најсавременијом дигиталном опремом омогућавају изузетно висок квалитет слике и звука* (СИН) – *На првом спрату*

[6] Овај тип генитива Фелешко ([1970] 1995: 49–50) издваја у оквиру партитивног генитива и истиче да га карактерише схватање управног појма као јединице мере. Примере којима илуструје ово значење могуће је заменити инструменталом (*купије цигарета* → *купије са цигаретама*). Иако аутор то не помиње, замењивост инструменталом није могућа код генитива дела (*грудвице сира* → **грудвице са сиром*) и генитива целине (*шпил карата* → **шпил са картама*). Оно што он ипак експлицитно износи јесте да је у неким примерима могуће „видети елементе генитивних типова као што је материјал, припадност, порекло и др. између којих су границе нестабилне и омогућавају субјективну интерпретацију […]“ (Исто: 50).

[7] Указујући на сличности и разлике међу грађевинама и институцијама, Д. Кликовац (2006: 62) истиче да институције и зграде успостављају метонимијску везу тако што, с једне стране, институције заузимају исти простор као и зграде, а с друге, одређени тип зграде често означава и институцију која се у њој налази. Тако би, на пример, библиотека у синтагми *библиотека са скулптуром* уједно означавала и грађевину уколико се налази у засебној згради.

смес̄тио се мас̄тер ап̄ар̄тман са […], *камином*, […] *и г̄ардеробером* (КС, 76) – […] *као и библио̄тека са модерном скул̄п̄туром у форми ока ис̄пред* (КС, 89).

Ограђени дводимензионални простори квалификују се, такође, присуством саставних делова врло разноврсне семантике. Замена генитивом није могућа (нпр. *двориш̄те са бунаром* (ХЂЉ, 96) → **двориш̄те бунара*) зато што дводимензионални садржатељи немају способност везивања количине као што то имају кутија, сандук, ћуп, врећа, буре и сл.: *Добро, казао је деда Гаврило и одселио се у т̄амо неко двориш̄те са заједничком чесмом у средини* (КМ, 32) – *Прос̄трани кок̄пит̄ од т̄иковине* […] *са г̄арнит̄уром у облику С* […] (ТС 5569) – *Рецимо, п̄лафон у дневној соби, са декорацијом од г̄ип̄са* […] (КС, 19) – […] *велика г̄радска п̄лажа, дуг̄ачка т̄ри километ̄ра, са лежаљкама и сунцобранима* […] (БЖ 15494).

Ентитети који се концептуализују као ДОДАТАК у сваком тренутку се могу одвојити од надређеног појма свлачењем (*ст̄олњак*, *чип̄ка*), извлачењем (*учкур*), скидањем (*п̄ривезак*), одвајањем (*п̄риколица*), неутрализацијом и/или поправком (*руп̄а*, *флека*, *недост̄ат̄ак*) итд. Према семантици, издвајају се следеће групе квалификатора: а) именице са значењем разних оштећења као што су *руп̄а*, *флека* и сл. иступају, по правилу, као привремена својства предмета, посебно одеће и обуће, која, притом, могу бити и локализована: […] *док је мој Ст̄ефан ст̄ајао п̄ред њима*. […]. *У обући са руп̄ом* НА ПОТПЛАТИ (ХЂЉ, 110) – *Носио је* […] *ог̄рт̄ач са великом флеком* НА ЛЕЂИМА (ХЂЉ, 123) – […] *јер се смат̄ра да је п̄рибавилац хт̄ео да п̄рибави ст̄вар са т̄им недост̄ат̄ком* […] (НЂ, 64); б) кућна галантерија као саставни део намештаја и материјала: […] *око великог̄ п̄исаћег̄ ст̄ола са ст̄олњаком од шареног̄ сомот̄а* […] (СС, 180) – *Тек ш̄т̄о сам се смес̄тио у куп̄еу, на седиш̄т̄у п̄оред п̄розора* (*бледозелена чоја*, *са белим чип̄кама* НА УЗГЛАВЉУ!), *воз креће* […] (АИ/ЈЖКН, 259); в) предмети као саставни делови гардеробе, накита и остали (модни) детаљи: […] *да је све до п̄ре врат̄оломног̄ салт̄а морт̄але у финоћу носио дуг̄ачке г̄аће са учкуром* (КМ, 69) – […] *нежне дуг̄ачке ог̄рлице са великим п̄ривеском ће учинит̄и да изг̄ледат̄е смело* (БЖ 15528) – […] *и ја ут̄онух п̄раво у зелена т̄еп̄ихана п̄оља и п̄олурасп̄аковане кофере с налеп̄ницама свих свет̄ских аеродрома* (КМ, 72); г) одвојиви део возила: *Један Циг̄анин седи за уп̄рављачем имп̄ровизованог̄ мот̄орног̄ возила с п̄риколицом п̄реп̄уном сакуп̄љене харт̄ије и дебелих карт̄она* […] (ВС, 54–5).

Додаци квалификују и живе ентитете као што су човек или неко фантастично биће. Формализација инструменталом без обавезне одредбе знак је да пратећи детаљи који се налазе у сфери човека (нпр. одећа, модни детаљи, оруђе, оружје и сл.) имају неинхерентан, отуђив карактер (Ивић 1954: 203): а) одећа и модни детаљи: *Курт̄изане са обавезним жут̄им марамицама, као ознаком свог̄а занат̄а* (ХЂЉ, 91) – […] *а уз т̄о т̄ако от̄мену даму, с п̄елцом од лисице* […] (КМ, 21) – […] *да је п̄осреди неки високи мушкарац са т̄амним ог̄рт̄ачем* (ЖЗ, 39) – […] *из чист̄а мира мало п̄ричам о једној девојци с наочарима ог̄ромне диоп̄т̄рије* […] (КМ, 16); б) прибор, оруђе, оружје и остали предмети: […] *а већ ме је заус̄тавио један веома ст̄ари г̄осн Кречко Лап̄онац, са шт̄ап̄ом* (КМ, 31) – *Зна да смрт̄ није ст̄рашна жена с косом*[8] […] (СМ, 176)

[8] Овде *коса* има значење ‘пољопривредна алатка која служи за кошење’ (СЕР, *коса*).

– […] *замирући пред кордоном целата с бајонетима* […] (ТА, 34) – […] *пооткидао све жице, као неталентовани клинац, човек, са својим инструментом* (ВС, 46). Свим овим пратећим предметима заједничко је то да су локализовани на агенсу: у руци – штап, коса, бајонети, инструмент; на раменима – пелц, огртач, и на очима – наочаре. С обзиром на то да је реч о уобичајеном месту локализације, оно је само имплицитно присутно.

За разлику од претходне групе примера, локализованост пратећих предмета на живом бићу може бити и експлицирана и тада је локализатор исказан спацијалном генитивном или локативном конструкцијом (овом другом много чешће). Ове супстантивне допуне дају нову информацију о посесору (Ивић 1954: 203) и служе успостављању визуелне представе пратећег детаља и његовог носиоца као јединствене целине у датом тренутку: […] *који представља брадато божанство са шлемом* НА ГЛАВИ (ГН, 73) – *Чинило ми се да поред мене пролази поворка са маскама* НА ЛИЦИМА (АИ/ЈЖКН, 265) – […] *сачекао је да ја онако мали и сићушни са цигаром* У УСТИМА *попушим докраја* […] (СС, 176) – *Словени су га замишљали као бога са три главе и златним повезима* ПРЕКО УСТА И ОЧИЈУ […] (ГН, 48).

Уколико би се квалификатор реализовао без локативне допуне, тумачење би могло бити двојако, нпр. *мушкарац с капом → мушкарац који носи капу у руци* / *на глави*. У том смислу су занимљиви денотати *капа*, *шлем*, *маска* и остали из ове групе јер се квалификативно значење може актуализовати једино онда када је пратећи предмет локализован тако да утиче на перцептивну идентификацију носиоца. Експлицирање њихове локализације условљено је чињеницом да је учесталост њиховог стављања и скидања односно промене места већа него што је то случај с другим пратећим детаљима.

4. Закључна разматрања. Анализа семантичких карактеристика адноминалног квалификативног инструментала с предлогом с(а) показала је да се као критеријум за разграничење два главна типа квалификативног инструментала не може узети обележје неодвојивости дела од целине које се досад најчешће везивало за појам инхерентности. Да би се дошло до овог закључка, морало се поћи од семантичких карактеристика инструментала којим се не формализује значење инхерентног својства, те су утврђена два главна типа – пратилац и пратећи детаљ – при чему су се у оквиру другог издеференцирала два подтипа: неодвојив пратећи детаљ и одвојив пратећи детаљ. Први карактеришу квалификатори чија се неодвојивост од целине схвата као стечена у одређеном времену а који заједно с управним појмом чине један ентитет (*„мерцедес А200” са бензинским мотором*) и они који се концептуализују као његов продужетак (*мајица са ресама*), садржај (*штиво са сликама*), додатак (*кућа са вртом*) или представљају део тела (*јунак с младежом*). Ово обележје стечености односно неурођености онемогућава квалификацију читаве целине преко њеног саставног дела те се на њему заснива дистинкција у односу на инструментал инхерентног дела (*старац са бујном косом*). Поред тога, иако су неки саставни делови обавезни (нпр. мотор је обавезан део аутомобила), они су на већој перцептивној удаљености од посматрача па фокус остаје на том детаљу и не помера се на његовог носиоца. Другом подтипу припадају квалификатори који се од управног појма било када могу

одвојити и означавају његов САДРЖАЈ (*кутија с пудером*) или ДОДАТАК (*сто са столњаком*).

Јасно је, дакле, да се присуство пратилачког значења у статичним сценаријима овог типа може тумачити као перцептивни паралелизам у процесу идентификације ентитета јер се социјативност може схватити као конкретно или метафоричко кретање два ентитета паралелним путањама.[9] Зато се употреба предлога С(А) у овим инструменталним конструкцијама може заснивати на појмовној метафори ОСОБИНА (СВОЈСТВО) ЈЕ САПУТНИК. Употреба језичког средства којим се исказује социјативни однос између управног појма и његовог квалификатора мотивисана је разумевањем квалификатора као ентитета који прати дати појам на метафоричкој паралелној путањи. Тај пратилачки моменат садржан је и у значењу особине као каратеристичне појединости која са својим носиоцем успоставља однос метафоричког друштва у виду паралелног постојања у простору и времену.

Већ смо рекли да се таква особина може испољити на два начина. Она може бити неки примаран, инхерентан део, који је урођен односно настао је заједно са својим носиоцем, те би се такав инструментал могао назвати и 'конституционалним инструменталом'. С друге стране, жива бића (пратиоци) и предмети (пратећи детаљи) чије присуство представља неихерентну, неурођену, допунску карактеристику неког ентитета представљају његове компоненте те би инструменталу лексикализованом овим именицама одговарао назив 'компонентни инструментал'.

С обзиром на то да оба ова значењска типа квалификују свог носиоца према некој посебној карактеристици, закључак би био да компонентни инструментал припада широј категорији инструментала карактеристичне појединости заједно с конституционалним инструменталом. Још шире гледано, и један и други прате управни појам на метафоричкој путањи кретања те су зато његови пратилачки елементи.

ИЗВОРИ

АВ AVON kampanja 4/2013

АД Albahari, David (2004). *Svetski putnik*. Beograd: Stubovi kulture.

АИ/АВ Andrić, Ivo (1977). *Anikina vremena*. U: Jelena, žena koje nema, Sarajevo: Svjetlost – Zagreb: Mladost.

АИ/ЈЖКН Andrić, Ivo (1977). Jelena, žena koje nema. U: Jelena, žena koje nema, Sarajevo: Svjetlost – Zagreb: Mladost.

АМ Antić, Miroslav (2000). *Nenapisana šansona za Novi Sad*. U: Antologija savremene novosadske priče. Novi Sad: Stylos.

БЖ 15494 <http://zena.blic.rs/Porodica/15494/Rodos-Grcki-biser-u-Mediteranu>.

БЖ 15498 <http://zena.blic.rs/Porodica/15498/Deca-i-skola-Sve-teze-razumeju-logicke-zadatke>.

БЖ 15507 <http://zena.blic.rs/Moda/15507>.

БЖ 15528 <http://zena.blic.rs/Moda/15528>.

БЖ 15531 <http://zena.blic.rs/Lepota/15531>.

[9] Иако се предлог С(А) у нашој лингвистичкој литератури не сврстава у димензионалне предлоге односно сматра се предлогом којим се не исказује ниједан просторни однос, у складу с овим тумачењем и он постаје димензионални предлог (TANACKOVIĆ FALETAR 2011: 242–246).

ВЈС	Велмар-Јанковић, Светлана. *Дорћол*, <http://www.ask.rs/>.
ВС	Valjarević, Srđan. *Dnenik jedne zime*, Samizdat B92, Beograd 2005.
ГН	Гајић, Ненад. *Словенска митологија: пантеон богова, демонологија, митска места, магијски ритуали.* 2. Издање, Београд: Лагуна, 2011.
ГР	<http://www.grazia.rs/moda/stil-dana/suknje-sa-karnerima-koje-volimo-ovog-leta>
ЕК	Електронски корпус српског језика <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>.
ЖЗ	Živković, Zoran. *Vremenski darovi*, Polaris, Beograd, 2001.
КД/УДК	Kiš, Danilo (2000). *Ulica divljih kestenova*. U: Antologija savremene novosadske priče. Novi Sad: Stylos.
КМ	Капор, Момо. *Белешке једне Ане*. <http://www.ask.rs/>.
КС	*KUĆA stil: časopis koji se čuva,* god. 20, br. 221, januar 2013.
НБ	Нушић, Бранислав (1966). *Аутобиографија*. Београд: Јеж.
НЂ	Nikolić, prof. dr Đorđe (2006). *Obligaciono pravo*. Beograd: Projuris.
ПЛ	<http://porodicnilekar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=244:sa>.
ПМ	Павић, Милорад. *Хазарски речник: роман лексикон у 100.000 речи: женски примерак*. Београд: Дерета, 2000.
СИН	<http://www.cineplexx.rs/novosti/vesti/clanci/-veliki-cineplexx-bioskop-stize-u-nis/>.
СМ	Selimović, Meša. *Ostrvo.* <http://www.ask.rs/>.
СС	Selenić, Slobodan (1999). *Memoari Pere Bogalja*. Beograd: Prosveta.
ТА	Tišma, Aleksandar (2000). *Bez krika*. U: Antologija savremene novosadske priče. Novi Sad: Stylos.
ТС 318	<http://topspeed.telegraf.rs/aktuelno/318-volkswagen-golf>.
ТС 2941	<http://topspeed.telegraf.rs/aktuelno/2941-goodyear-efficientgrip-performance-kisna-kraljica>.
ТС 5089	<http://topspeed. telegraf.rs/vozili-smo/5089-opel-zafira-tourer>.
ТС 5496	<http://www.poleposition.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=5496>.
ТС 5515	<www.poleposition.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=5515>.
ТС 5569	<http://www.poleposition.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=5569:princess-v39&catid=55:jahte&Itemid=116>.
ХЂЉ	Хабјановић-Ђуровић, Љиљана. *Запис душе.* Београд: Глобосино Александрија, 2007.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер и др.. *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица* (ред. Милка Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–298.

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструмента и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија).* Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.

Павловић, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености.* Нови Сад: Матица српска, 2006.

Пипер, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика.* Нови Сад: Матица српска, 2013.

Пипер, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

Сааведра, Димка. Неки дублети у падежном систему српског језика. Планкош Ј. (ур.). *Актуелни проблеми граматике српског језика*. Суботица – Београд: Градска библиотека – Институт за српски језик САНУ, 1997, 71–84.

Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе* (2. изд.). Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1992.

Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма), II Синтакса* (3. изд.). Београд: Научна књига, 1986.

СЕР: Српски електронски речник. Србософ. <http://srpskijezik.com/>.

Фелешко, Казимјеж. *Значење и синтакса српскохрватског генитива.* (Г. Јовановић, прев.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин, [1970] 1995.

*

Klajn, Ivan. *Gramatika srpskog jezika.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.

Klikovac, Duška. *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike*). Beograd: Filološki fakultet, 2006[2].

Kovačević, Miloš. *Kroz sintagme i rečenice.* Sarajevo: Svjetlost, 1992.

Kovačević, Miloš. Padežne i prijedloško-padežne konstrukcije kao imenički dodaci sa značenjem „karakteristične pojedinosti" u djelima Anđelka Vuletića. *Književnost i jezik* 30/3 (1983): 155–167.

Kövecses, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction.* New York: Oxford University Press, 2010.

Lakoff, George, Mark Johnson. *Metaphors We Live By.* London: The University of Chicago Press, 2003.

Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović. *Gramatika srpskog jezika za strance* (2. izd.). Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.

Palić, Ismail. *Sintaksa i semantika načina.* Sarajevo: Bookline, 2007.

Piper, Predrag. *Jezik i prostor* (2. dopunjeno izd.). Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.

Pranjković, Ivo. *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001.

Tanacković Faletar, Goran. *Semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskom jeziku i njegove sintaktičke implikacije.* Doktorska teza odbranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2011. Pregled bibliografske jedinice broj: 544600, <http://biblio.irb.hr/prikazi-rad?&lang=EN&rad=544600>.

Vasić, Vera. *Osnovi gramatke srpskog jezika (nacrt priručnika).* Novi Sad: Azbukum, 1996.

Jelena Redli

THE TYPOLOGY OF THE ADNOMINAL ACCOMPANIMENTAL INSTRUMENTAL CASE

S u m m a r y

This analysis of the Serbian postmodifying accompanimental instrumental is based primarily on its semantic features because our aim was to establish its semantic types and subtypes, which would clarify the main characteristics and the status of the meaning of accompaniment within the category of qualification. The results show that there is a clear boundary between the modification of the whole by its constituents (inherent, structural parts of the whole) and that by its components (self-contained parts of a larger entity). The crucial point of this distinction is not non-omissability of a part of the whole in the case of the component instrumental but the fact that an accompanying detail, whether omissable or non-omissable, is acquired at a certain time and is not innate to its bearer. In the case of some compulsory components, a higher visual distance from the observer keeps the focus on the accompanying detail thus making it impossible to identify the bearer as a whole. Since the use of a sociative syntactic form is motivated by understanding the postmodifier as an entity that follows its bearer on a metaphorical parallel path, it follows that componental instrumental, together with constitutional instrumental, belongs to a wider category of a characteristic detail. As they both follow the head nouns on a metaphorical movement path, they are seen as their accompanying elements. Thus, the proposed semantic bottom-up hierarchy of the analyzed instrumental case would be componental instrumental > characteristic detail > accompaniment.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
redli@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 21.08.2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41'367.332.2
Изворни научни рад

Nina Ilić Matijević
Sabina Halupka-Rešetar

WH-PHRASES IN THE NOMINAL DOMAIN IN SERBIAN*

This paper examines the phenomenon of multiple wh-fronting at the level of a DP/NP in Serbian. Even though Serbian is a multiple wh-fronting language (Rudin 1988; Bošković 1997; 1998; Stjepanović 1999), multiple wh-fronting in a DP/NP is generally not allowed unless the highest wh-word is *koliko* 'how much/many'. In order to account for this, we propose that the *koliko* wh-phrase is in Spec#P, an optional quantificational phrase, while all other wh-phrases in the nominal domain have to move to SpecDP to check a definiteness feature on D and are therefore mutually exclusive. We also suggest that *koliko* is the only wh-word which can move out of the nominal domain to SpecFocP and subsequently to SpecForceP to type the clause, but when #P is not in the structure, the wh-word from SpecDP will raise to SpecFocP.
Keywords: syntax, wh-phrase, nominal domain, partitivity, Serbian.

U radu se analizira višestruko pomeranje upitnih reči u imeničkoj sintagmi u srpskom jeziku. Činjenicu da je srpski jezik koji dopušta višestruko pomeranje upitnih reči na nivou klauze, ali da je na nivou imeničke sintagme ovo dozvoljeno samo ukoliko je prva upitna reč u nizu *koliko* u radu objašnjavamo smeštanjem *koliko* u položaj Spec#P, izborne kvantifikacione projekcije koja je iznad DP. Za razliku od *koliko*, sve ostale upitne reči se pomeraju u specifikator DP kako bi proverile obležje određenosti na upravnom elementu D (te su stoga međusobno isključive). *Koliko* se potom pomera dalje u SpecFocP kako bi zadovoljilo jako upitno obeležje upravnog elementa Foc, a ukoliko ove upitne reči nema, u SpecFocP se pomera upitna reč iz SpecDP.
Ključne reči: sintaksa, upitna sintagma, imenička sintagma, partitivnost, srpski jezik.

1. Introduction. The parallelism between a DP/NP and a CP/IP has long been noted (Abney 1987; Szabolcsi 1994; Giusti 1996; Ntelitheos 2002; Bošković 2008; Caruso 2012). Following this logic, it is assumed that multiple wh-fronting languages might have multiple wh-words fronted not only at the clausal level, but at the level of a DP/NP as well (Mišmaš 2014). Whereas multiple wh-fronting at the clausal level has long been noted (Rudin 1988; Bošković 1997; 1998; Horváth 1998; Stjepanović 1999; Grohmann 2003; Meyer 2003), multiple wh-fronting at the NP/DP level has only gained interest recently (Mišmaš 2014). This paper examines the phenomenon of multiple wh-fronting at the level of a DP/NP in Serbian within the generative framework, in order to gain better insight into the nature of wh-movement and the structure of the Serbian NP/DP. It focuses on the restrictions found in constructions which involve wh-fronting at the level of a DP/NP in Serbian, especially when the wh-word *koliko* 'how much/how many' is involved in the movement. After a short theoretical background in Section 2, single wh-fronting in

* The paper is the result of research conducted within project no. 178002 *Languages and cultures in time and space* funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

Serbian, English and Slovenian is compared and contrasted with multiple wh-movement in the mentioned languages in Section 3. Section 4 deals with possible analyses of the specific case of multiple wh-fronting with the wh-word *koliko* 'how much/how many' as the highest wh-word. Problems with different approaches to this problem are discussed here as well. Finally, in Section 5, we propose an analysis of wh-movement at the nominal level in Serbian, which has further implications for clausal wh-movement and the analysis of the Serbian NP/DP. In section 6, we summarize the main points of the paper.

2. Theoretical background. The parallelism between a DP/NP and a CP/IP has long been noted (Szabolcsi 1981; 1983; 1994; Abney 1987; Giusti 1996; Ntelitheos 2002; Bošković 2008; Caruso 2012). Abney (1987) claims that DP, with a D projecting as the head of a nominal phrase, structurally corresponds to the structure of the sentence, which is headed by Infl. The heads Infl and D are similar functional heads, which provide a position for AGR(eement) between verbal elements with subjects in the domain of the clause and between nominal elements with possessors (or thematic subjects) in the domain of the nominal phrase, respectively. Szabolcsi (1994) expands this idea, proposing that the parallelism involves possessor extraction (the possessor is structurally parallel to the subject), inflection (for possessors and subjects) and articles as complementizers. She proposes that the possessor DP is raised into the specifier of AgrP and is assigned nominative case in the same way the subject is assigned nominative case at the sentential level. Moreover, the possessor is parallel to the subject because it agrees with the possessee noun in person and number. Szabolcsi (1994) also proposes a correspondence between the definite article and the complementizer. Apart from their similarity in terms of structural position, the definite article may co-occur with other determiners in Hungarian, which she offers as evidence that it has a different function.

Giusti (1996) has argued in favour of a structure with a focus and topic projection within the DP (similar to Rizzi's (1997) CP structural analysis). Giusti (1996) proposes the DP structure given in (1), which she illustrates with (2):

1) [DP (dem)D [TopP Top] [FocP Foc] [AgrP…N]
2) *Onaj siromašan, BOLESNI dečak*
   that poor.indef sick.def.focused boy
   'that poor, SICK boy' (Giusti 1996: 118)

Many authors have followed Giusti's (1996) model and extended it. For Greek, Ntelitheos (2002) extends the DP and argues for the existence of projections typical of CP (TopP, FocP and DefP), of IP (AgrP, NumP) and the lexical domain (parallel to the VP), given in (3).

3)

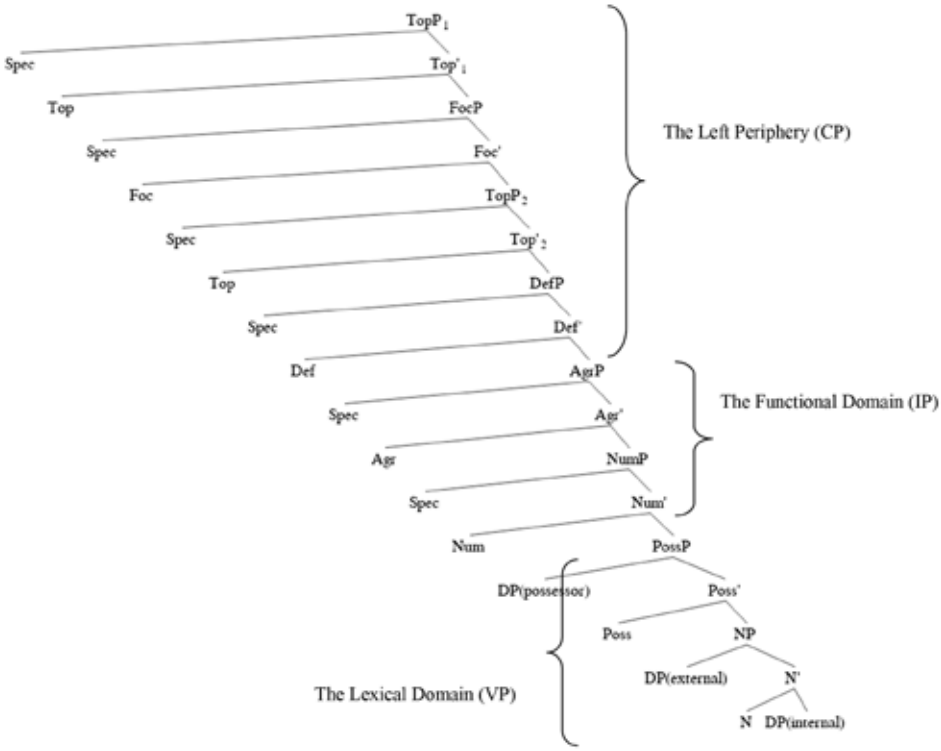

(Ntelitheos 2002: 12)

Working with data from Croatian, Caruso (2016) also provides evidence for the existence of multiple projections within the nominal domain (DefP, FocP, TopP and DP), which she analyses under the model of a split DP. She claims that possessors move to the position of the specifier of DefP to check definiteness features, whereas determiners move to TopP to check their +spec feature. This is illustrated in (4):

4)

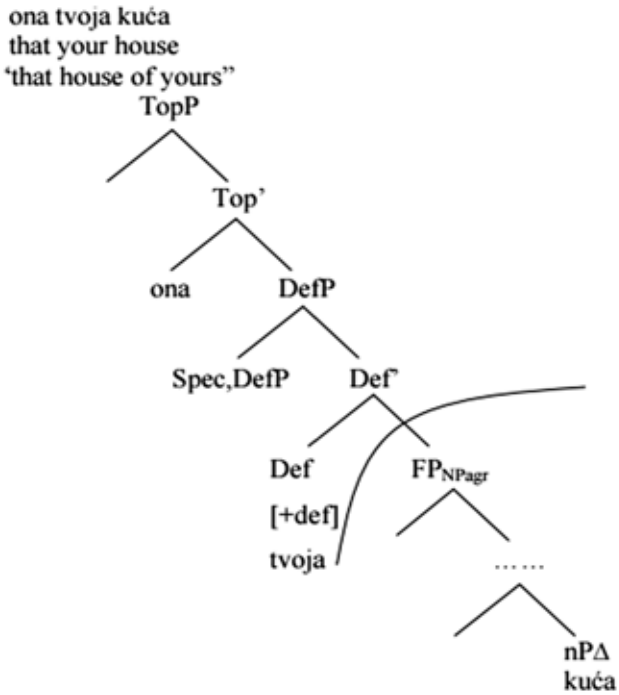

(Caruso 2016: 39)

Following Caruso (2012), Stanković (2014, 2016) argues that the nominal projection in Serbian involves a DP and a CardP, which can occur in either order. We turn to this matter in greater detail below. Importantly, the parallelism between a DP/NP and a CP/IP extends to the domain of phases as well. Bošković (2008 *et seq.*) has shown that CP is a phase but IP is not, and DP is a phase while NP is not.

3. Single versus multiple wh-fronting

3.1. Single NP/DP wh-fronting. In Serbian, an interrogative wh-phrase has to occur at the left edge of a DP/NP (5b, 5c, cf. Halupka 2000c), much like in English (6) or Slovenian (7) (Mišmaš 2014).

5) a. *Sofijin crni kaput je nestao.*
Sofia.Poss.Nom black.Nom coat.Nom be.3sg.pres disappeared.masc.sg
'Sofia's black coat has disappeared.'
b. *Čiji crni ?/*Crni čiji kaput je nestao*
whose.Nom black.Nom/*black.Nom whose.Nom coat.Nom be.3sg.pres disappeared.masc.sg
'Whose black coat has disappeared?'
c. *Kakav Sofijin / *Sofijin kakav kaput je nestao ?*
what-kind.Nom Sofia.Poss.Nom/*Sofia.Poss.Nom what-kind.Nom coat.Nom

be.3sg.pres disappeared.masc.sg
'Which one of Sofia's black coats has disappeared?'

6) a. *Which one of Sofia's black coats has disappeared?*
b. **Sofia's which one of black coats has disappeared?*

7) *Kakšen Majin nemški avto je popraskan?*
'What-kind-of Maja's German car is scratched?' (Mišmaš 2014: 4)

In all of the above cases, the wh-phrase raises to SpecCP in order to satisfy the wh-feature on C. The exact mechanics of the movement and the motivation behind it are presented in Section 5 below.

3.2. Multiple wh-fronting in an NP/DP? Serbian is a multiple wh-fronting language (Rudin 1988; Bošković 1997; 1998; Stjepanović 1999, Halupka 1999 *et seq.*) in which the wh-phrases may occur in any order (cf. Halupka-Rešetar 2011), as shown in (8). This optionality of order suggests that wh-fronting in Serbian is actually an instance of focus movement, as suggested by Stjepanović (1999; 2003) and argued at length by Halupka-Rešetar (2011). As illustrated in (9), if one of the wh-words remains *in situ*, the sentence is ungrammatical, under a true wh-reading.

8) *Ko koga vidi/Koga ko vidi?*
who whom sees/ whom who sees
'Who sees whom?' (Bošković 2008: 4)

9) **Ko vidi koga/*Koga vidi ko?*[1]
who sees whom/whom sees who
'Who sees whom?'

However, even though Serbian is a multiple wh-fronting language, multiple wh-fronting in a DP/NP is not allowed, as exemplified in (10).

10) **Čiji koji/ *Koji čiji kaput je*
whose.Nom which.Nom/ which.Nom whose.Nom coat.Nom be.3sg.pres
nestao?
disappeared.masc.sg
'*Whose which/*Which whose coat has disappeared?'

On closer inspection, however, it is revealed that having more than one wh-word at the left edge of a DP/NP is indeed allowed but only provided that the highest wh-word is *koliko* 'how much/many' (11–12). This combination is also attested in Slovenian (13) (Mišmaš 2014).

11) *Koliko kojih novčanica ima na stolu?*
how-many which.pl.Gen banknotes.Gen have.3sg.pres on table.Loc
'How many of which banknotes are there on the table?'

12) **Kojih koliko novčanica ima na stolu?*
which.pl.Gen how-many banknotes.Gen have.3sg.pres on table.Loc
*'Which how many banknotes are there on the table?'

[1] An anonymous reviewer finds these examples acceptable on the true wh-reading and stresses that they do favour a pair-list interpretation, but can naturally be used for a presupposed single pair (one instance of an episodic event) as well, just like (8) can be used as both a single pair and a pair-list question. The judgements, obviously, differ since our informants only accept these sentences as echo-questions.

13) *Koliko kakšnih nemških avtov vidiš?*
how-many what-kind-of.pl German cars see.2sg.pres
'How many of what kind of German cars do you see?' (Mišmaš 2014: 6)

Moreover, wh-fronting over a demonstrative is also allowed in Serbian only if the wh-word is *koliko* 'how much/many' (14). Fronting other wh-words over a demonstrative results in ungrammaticality (15).

14) *Koliko tih belih telefona je ukradeno?*
how-many those.Gen white.pl.Gen phones.Gen be.3sg.pres stolen.neut.sg.
'How many of those white phones have been stolen?'
15) **Koji ti telefoni su ukradeni?*[2]
which.pl.Nom those.Nom phones.Nom be.3pl.pres stolen.masc.pl
*'Which those phones have been stolen?'

There have so far been several proposals to account for the above facts. Below we show that while these proposals have all solved certain problems relating to wh-fronting, none of them can fully account for the relevant data in Serbian. In the next section, we discuss the advantages of the most relevant accounts as well as the challenges they face when applied to wh-movement at the nominal level in Serbian.

4. Analysis

4.1. Mišmaš's analysis. Mišmaš (2014) proposes that wh-words (or, more precisely, one wh-word) move to the SpecDP because of the definiteness feature. Once this feature is checked, no other wh-word is allowed to move to this position. This also explains why demonstratives and wh-words other than *koliko* 'how much/ how many' are in complementary distribution (15). Example (16) supports the claim that wh-words carry the definiteness feature, since we can see that definiteness is marked on the adjectival form (*crni/*crn*). Answering the question with the indefinite adjectival form results in ungrammaticality, as shown in (16).

16) *Koji Sofijin kaput je nestao?/ (Crni./*Crn.)*
which.Nom Sofia.Poss.Nom coat.Nom be.3sg.pres disappeared.masc.sg/ (black.Nom.def/*black.Nom.indef.)
'Which one of Sofia's coats has disappeared?/ (The black one.)'

Mišmaš (2014) argues that *koliko* 'how much/many' can be fronted because it does not carry a definiteness feature. Such an analysis implies that the wh-word *koliko* 'how much/many' is placed above the DP, since it ends up higher than the demonstrative in SpecDP. This, however, is not in accordance either with previous accounts of the DP in Serbo-Croatian (Stanković 2014; 2016), or with the NP accounts (e.g. Bošković 2008), which we briefly outline below. Moreover, Mišmaš (2014) does not explain what hosts the wh-word *koliko* 'how much/how many', i.e.

[2] An anonymous reviewer notes that they find this example acceptable, possibly a little colloquial. They argue that it is perhaps slightly blocked by the construction marking partitivity more explicitly (namely *koji od tih telefona* 'which of those phones'), but not ungrammatical. However, given that question words are indefinite by definition, and the demonstrative is definite, this results in a clash with respect to definiteness, which is the reason why (15) cannot be accepted as grammatical.

what is the position of this wh-word, since it moves from an DP-internal position to an DP-external position under her analysis.

4.2. Stanković's analysis. According to Stanković's analysis (2016), which is based on Caruso's model of split DP (2012), cardinal numbers are placed in CardP, which can take a lower or a higher position than DP. When CardP is lower than DP, the phrase is definite (17a); when it is higher, the phrase is indefinite (17b). This model can be used to explain the ungrammaticality given in (12). Since the information about the number of banknotes is new in the discourse, only an indefinite reading is available, which is given in (18).

17) a. *Pera i ja obožavamo reku i pecanje. Nas*
Pera.Nom and I.Nom adore.1pl.pres. river.Acc and fishing.Acc We.Gen
dvojica idemo sutra na pecanje
two.masc.Nom go.1pl.pres tomorrow on fishing.Acc
'Pera and I love the river and fishing. The two of us are going fishing tomorrow.'
b. (My friends and I adore the river and fishing.)
Dvojica nas ide sutra na pecanje.
two.masc.Nom we.Gen go.3sg.pres. tomorrow on fishing.Acc
'Two of us are going fishing tomorrow.' (Stanković 2016: 112)

18) a. [DP [CardP koliko [DP [AdjP kojih [N novčanica]]]]
how many which banknotes
b. *[DP [SpecDP kojih] [CardP koliko [DP [AdjP t_{Adj} [N novčanica]]]]]
*which how many banknotes

The data with the movement of the wh-word *koliko* 'how much/many' provides evidence that supports the existence of the DP layer in Serbian. However, Stanković's analysis cannot account for the order of wh-words in (19b-c) under the assumption that the books have already been introduced into the discourse (19a). Specifically, if the possessors and the number of books are already known, it is not clear why reading (19c) remains unavailable.

19) a. *Marija je donela pet knjiga, a Petar*
Maria.Nom be.3sg.pres brought.fem.sg five books.Gen and Peter-Nom
tri. Sve knjige su na stolu ili na krevetu.
three. All.fem.pl.Nom books.Nom be.3pl.pres on table.Loc or on bed.Loc
'Maria brought five books and Peter brought three. All the books are on the table or on the bed.'
b. *Koliko čijih knjiga je na stolu?*
how-many who.Gen books.Gen be.3sg.pres. on table.Loc
'How many of whose books are on the table?'
c. **Čijih koliko knjiga je na stolu?*
*who.Gen how many books.Gen be.3sg.pres. on table-Loc
'How many of whose books are on the table?'

However, Stanković's (2016) analysis does account for the impossibility of other forms of wh-words co-occurring with *koliko* 'how much/many', illustrated in (20) and (21). Stanković explains that quantifiers assign genitive case to the nominal complement which they take.

20) a. *Ima pet ovih novčanica na stolu.*
have.3sg.pres five these.Gen banknotes.Gen on table.Loc
'There are five of these banknotes on the table.'

b. *Koliko kojih novčanica ima na stolu?*
how-many which.pl.Gen banknotes.Gen have.3sg.pres. on table.Loc
'How many of which banknotes are there on the table?'

21) a. *Ove dve novčanice su na stolu.*
these.Nom two.Nom banknotes.pauc.Nom[3] be.3pl.pres on table.Loc
'These two banknotes are on the table.'
b. **Koliko koje novčanice su na stolu?*
how-many which.pl.Nom banknotes.Nom be.3pl.pres on table.Loc
'How many of which banknotes are on the table?'

This problem is related to the genitive of quantification in Serbian. Namely, in Serbian, a numeral, which is a caseless frozen form, is said to assign the genitive of quantification to the following noun (Bošković 2013). The genitive of quantification is an inherent case in Serbian (Franks 1994). Babby (1987), Franks (1994) and Bošković (2006) argue that inherent case has to be assigned and that it overrides structural case, as exemplified in (22). The noun *knjige* 'books' is assigned inherent genitive rather than structural accusative case.

22) *Jovan je kupio pet knjiga/*knjige.*
John.Nom be.3sg.pres bought.masc.sg five books.Gen/*books.Acc
'John bought five books.'

Before we move to the proposal we would like to put forward, let us review Bošković's (2008) account of wh-movement and phases, which are also going to prove relevant for solving the problems mentioned above.

4.3. Bošković's account of phases. Bošković (2008) makes a wide range of generalizations regarding structural differences in languages with articles and article-less languages, some of which include LBE (left branch extraction), adjunct extraction from the traditional noun phrase (TNP),[4] scrambling and clitic doubling. He takes all these as arguments against positing the existence of a DP projection in Serbian (Serbo-Croatian) nominal expressions (Bošković 2008). Importantly for the present analysis, languages without articles allow multiple wh-fronting without showing superiority effects (strict ordering of wh-phrases, whereby the wh-phrase that is closest to C has to raise to check its wh-feature). We have shown in (8-9) that this is indeed the case in Serbian, where all wh-words necessarily front. They do so in various contexts and the order of the wh-words is always free (though it does influence interpretation, see Halupka-Rešetar 2011). Bošković (2002) agrees with Stjepanović (1999) that this type of wh-fronting is in fact an instance of focus movement, which is independent of wh-movement which takes place in order to satisfy a strong wh-feature on C. He suggests that wh-fronting in Serbian is driven by an attract-all feature of the Focus attractor. This feature attracts all the elements with a focus feature and their order is free. The wh-phrases

[3] Paucal numerals (2, 3, 4) modify the noun which then has paucal number, which is formally (Piper et al. 2005), though wrongly, sometimes seen as singular. Despić (2013) argues that the nominal form that appears with paucal quantifiers is indeed a special nominative form (not the genitive singular form): it involves a special number (i.e., paucal) and triggers agreement just like the "regular" singular and plural nominative forms.

[4] Bošković (2013) uses the term TNP, thus avoiding to commit himself to either DP or NP label for nominal expressions.

move to TP/VP adjoined positions, which are two focused positions where identificationally focused material (i.e. material with exhaustive interpretation)[5] is licensed (Stjepanović 1999). The fact that wh-phrases move to the same syntactic positions as identificationally focused material in Serbian suggests that the motivation behind these two movements is the same. Halupka-Rešetar (2016) argues that all the elements that bear a [+foc] feature (wh-elements as well as all identificationally focused phrases) move into SpecFocP due to the attract-all-focus instruction. Given that in SpecFocP all the wh-phrases are equidistant from the interrogative head (Force, rather than C), either one of them may raise to satisfy the attract-one-wh instruction and in order to type the clause as a question (in the sense of Cheng 1997).

Crucially, however, we do not find the same type of movement at the nominal level, as exemplified in (10). This implies that the two types of movement, at the clausal and the nominal level, are genuinely different. Whereas all wh-words can be attracted by the attract-all feature in the focus phrase (Stjepanović 1999; Halupka-Rešetar 2011; 2016), this cannot be true for the wh-words which move to the left edge of a nominal phrase, since they are in complementary distribution.

According to Bošković (2013), the highest projection in a TNP is a phase. In accordance with the Phase Impenetrability Condition (PIC), which requires that a constituent be moved out of a phase only if it has first moved to the left edge of a phase, phrasal movement out of a phase XP must proceed via SpecXP or XP-adjunction (Chomsky 2000; 2001). Bošković (2013) claims that an NP within an NP in Serbian corresponds to an NP within a DP in English, i.e. LBE is disallowed (23). This is in accordance with Abels' (2003) generalization that the complement of a phase head cannot move. Following Abels (2003), Bošković (2013) expects that an NP complement cannot move, and supports it with an example from Zlatić (1997), shown in (24).

23) **Čije$_i$ je on vidio [NP [N' prijatelja [NP t$_i$ [NP majke]]]]?*
who.Gen is he seen friend.Acc mother.Gen
'Whose mother did he see a friend of?' (Bošković 2013: 10)

24) **Koga$_i$ si pronašla [knjigu t$_i$]?*
who.Gen are found book.Acc
'Of whom did you find the book?' (Zlatić 1997: 122)

---

[5] Identificational focus differs from informational focus in the fact that it involves exhaustive interpretation. As opposed to (ib) which is a logical consequence of (ia), (iib), which involves an exhaustive set, does not logically follow (iia).

(i) a. *Marija voli PETRA I IGORA.*
Marija.Nom loves Petar.Acc and Igor.Acc
'Marija loves Petar and Igor.'
b. *Marija voli PETRA.*
Marija.Nom loves Petar.Acc
'Marija loves Petar.'
(ii) a. *PETRA I IGORA Marija voli.*
Petar.Acc and Igor.Acc Marija.Nom loves
'It is Petar and Igor that Marija loves.'
b. *PETRA Marija voli.*
Petar.Acc Marija.Nom loves
'It is Petar that Marija loves.' (Stjepanović 1998: 7)

If we try to apply the same test at the nominal level, the analysis yields the same results, as shown in (25). Movement of the wh-word *koji* 'which' does not pose a problem (25b), because this word is not an NP complement, but an adjunct. Movement of the wh-word *čije* 'whose', however, is ruled out (25c), as it was expected, since this is movement out of an NP complement.

25) a. *Plavi kaput Petrove drugarice je nestao.*
blue.Nom coat.Nom Peter.Gen friend.Gen be.3sg.pres. disappeared.masc.sg
'Peter's friend's blue coat has disappeared.'
b. *Koji kaput Petrove drugarice je nestao?*
which.Nom coat.Nom Peter.Gen friend.Gen be.3sg.pres. disappeared.masc.sg
'Which one of Peter's friend's coats has disappeared?'
c. **Čije$_i$ plavi kaput t_i drugarice je nestao?*
who.Gen blue.Nom coat.Nom friend-Gen be.3sg.pres. disappeared.masc.sg
'Of whose friend has the blue coat disappeared?'

Under the highest-phrase-as-a-phase analysis proposed by Bošković (2013), in numeral constructions, the numeral should function as a phase. However, Bošković's analysis is not enough to account for the fact that wh-words other than *koliko* are in complementary distribution. Bošković (2013) predicts the existence of a quantifier phrase on top of a nominal phrase, which harbours adjectives as adjuncts and a noun as the head. Assuming that wh-words are much like adjectives in Serbian (which we will discuss in more detail in the next section), it remains unclear why they are not allowed to co-occur.

5. The proposal. We propose that the movement of a wh-word at the clausal level happens in order to satisfy a strong wh-feature on the Force head (under Rizzi's 1997 Split CP hypothesis). Namely, following Halupka-Rešetar (2011; 2016), we take ForceP to be the projection in charge of the illocutionary force of the clause. In interrogative clauses in Serbian, Force bears the instruction attract-one-wh and attracts an XP with a matching interpretable feature into its Spec. We also assume that as a result of the attract-all-focus instruction, the Foc head attracts into its Spec all the elements which bear the matching feature +foc in order to check its own [*u*foc] feature. Wh-phrases are inherently focused[6] and so they all raise to SpecFocP, with only one of them (any one) raising further to SpecForceP to type the sentence (i.e. signal its interrogative force, cf. Cheng 1997).

But the key question is how to motivate the DP-internal order of wh-words and how to account for the fact that *koliko* blocks the raising of all other wh-words

[6] Actually, this holds true of non-D(iscourse)-linked wh-words/phrases only. The scope of reference of D-linked wh-XPs (undelined in the examples below) is given in the discourse, therefore they cannot be inherently focused and thus they do not (have to) move to initial position:

(i) a. *Ko je kupio koju knjigu?*
who.Nom be.3sg bought which.Acc book.Acc
'Who bought which book?'
b. *Ko je koju knjigu kupio?*
c. **Koju knjigu je ko kupio?*

out of the DP. In order to account for this, we follow Arsenijević (2005), who builds on Zamparelli (1995) in postulating a Part(itive)P in the functional sequence of the nominal domain. This projection derives grammatical number and effects related to countability, defines units of division and introduces the potentials of indefinite, non-generic and non-mass reference. Importantly for us, however, Arsenijević (2005) proposes PartP to be present not only in partitive constructions (in which it imposes a part-whole relation with respect to its complement) but universally present in all nominal expressions that appear in argument positions, except for those appearing in generic contexts and bearing generic interpretation. In languages like English, Arsenijević argues, the partitive predicate is overtly realized only in case the nominal complement of PartP is definite (e.g. 'one of the boys' but *'one of boys') but in languages like Serbian even regular quantified nominal expressions have the head noun in genitive, the case normally used to realize the partitive relation, as shown in (22) above. Leaving aside the details of Arsenijević's (2005) analysis, the main idea is that whenever the so-called genitive of quantification occurs, it is the case of a kind-level DP in the complement of a PartP, which projects an instantiation level DP. The PartP thus assigns the 'quantification' genitive to the kind DP.

Applying the predictions of this analysis to wh-phrases in the nominal domain in Serbian we can now explain why only the *koliko* wh-expression can co-occur with another wh-expression: only *koliko* wh-phrases are at the instantiation-DP level, all other wh-phrases are at the kind-DP level. Namely, the wh-words *koji* ('which'), *kakav* ('what-like'), etc. all ask about the kind of noun the reference of which has already been established in the discourse (either generally or explicitly). Thus, in order for (26) to be acceptable, the co-locutors already have to have knowledge of the existence of a coat. The wh-words thus delimit the kind (type, colour, ownership, etc.) of the coat in question:

26) *Kakav/ Koji/ Čiji kaput je*
what-kind.Nom/which.Nom/whose.Nom coat.Nom be.3sg.pres
nestao ?
disappeared.masc.sg
'What kind of a /Which/Whose coat has disappeared?'

Importantly, note that all the wh-phrases at the kind-DP level agree with the noun in the relevant features (number, gender, case), much like adjectives in Serbian. Below we illustrate this using *koji* 'which' and the adjective *drveni* 'wooden' with the feminine singular noun *stolica* 'chair':

	singular	plural
Nom	koj**a**/drven**a** stolica	koj**e**/drven**e** stolice
Gen	koj**e**/drven**e** stolice	koj**ih**/drven**ih** stolica
Dat	koj**oj**/drven**oj** stolici	koj**im**/drven**im** stolicama
Acc	koj**u**/drven**u** stolicu	koj**e**/drven**e** stolice
Voc	–	–
Instr	koj**om**/drven**om** stolicom	koj**im**/drven**im** stolicama
Loc	koj**oj**/drven**oj** stolici	koj**im**/drven**im** stolicama

On the other hand, the *koliko* wh-phrase asks about instance(s) of the noun, i.e. it is at the instantiation-DP level.

27) *Koliko kojih novčanica ima na stolu?*
how-many which.pl.Gen banknotes.Gen have.3sg.pres on table.Loc
'How many of which banknotes are there on the table?'

In other words, for (27) to be felicitous, the wh-phrase *kojih novčanica* 'which banknotes' must refer to kinds of banknotes (10-dollar, 20-dollar, 50-dollar banknotes or e.g. dinar, euro or US dollar banknotes) rather than to *ad hoc* (groups of) banknotes or indefinite groups of banknotes. The *koliko* wh-phrase necessarily distributes over the kind-DP level wh-phrase, yielding the following possible answer to (27): Two (instances) of the 10-dollar kind of banknotes, three (instances) of the 20-dollar ones and five of the 50-dollar ones. Clearly, then, wh-words can co-occur in the nominal domain only so long as the higher wh-expression distributes over the lower one.

As pointed out above, numerals assign genitive of quantification in Serbian and *koliko* behaves exactly the same way. Also, we have shown that with respect to agreement, the other wh-words are much like adjectives. Therefore, it might seem reasonable to suppose the following (simplified) structure of the nominal domain in Serbian:

28)

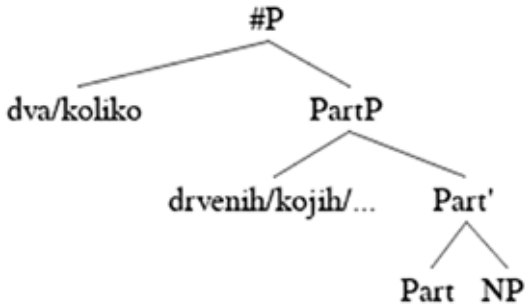

However, this would wrongly predict the possibility of more than one wh-word at the kind-level DP. Therefore, we follow Mišmaš (2014) in proposing that wh-words other than *koliko* move to SpecDP in order to check a definiteness feature on D. This explains not only why they are mutually exclusive, but also why they are in complementary distribution with demonstratives, which are said to universally move to this position (Giusti 1993; Bernstein 2001; Alexiadou et al. 2007). Therefore, it seems reasonable to suppose the (simplified) structure of the nominal domain in Serbian shown in (29).

29)

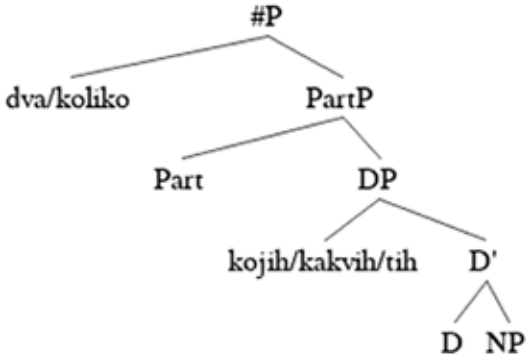

Thus, following Arsenijević (2005), we assume that whenever the so-called genitive of quantification occurs, it is the case of a kind-level DP in the complement of a PartP (assigning the 'quantification' genitive to the kind-level DP), which projects an instantiation level DP, the #P. When the latter projection is there in the structure, and it harbours the wh-word *koliko,* a lower wh-word cannot extract across *koliko*, as evidenced by the contrast between (19b) and (19c). Recall that PartP is assumed to be universally present in all nominal expressions that appear in argument positions, except for those appearing in generic contexts and bearing generic interpretation. Therefore, if #P does not project, the wh-word at the kind-level DP (in SpecDP) can freely extract (since it is a left-branch element) to the clausal SpecFocP position, just like any other wh-element.

The proposed structure can easily be applied to English (and other languages as well) to explain why (30a) is grammatical, unlike (30b): 'of' takes the position of the head of PartP and 'which' is in the Spec of its complement DP:

30) a. How many of which banknotes are there on the table?
b. *How many of which these banknotes are there on the table?

Therefore, when PartP is the highest projection, a single wh-word in SpecDP is available to move out of the PartP and into the clausal SpecFocP (or else, the whole PartP is raised). When above the PartP there is a #P containing the wh-word *koliko*, the whole #P raises to SpecFocP due to its [+foc] feature and the wh-word *koliko* is the only one which can be further extracted. All other [+foc] elements in the sentence move to SpecFocP as well. From here, any one of the [+wh] phrases may raise to SpecForceP to type the clause as interrogative. Thus, we predict that while in the nominal domain *koliko* is the highest wh-element (in Spec#P) and the only one which may be extracted (with another potential wh-word in SpecDP, see (31) below for example (32a)), at the level of the clause, wh-phrases may occur in any order, as shown in (32).

31)

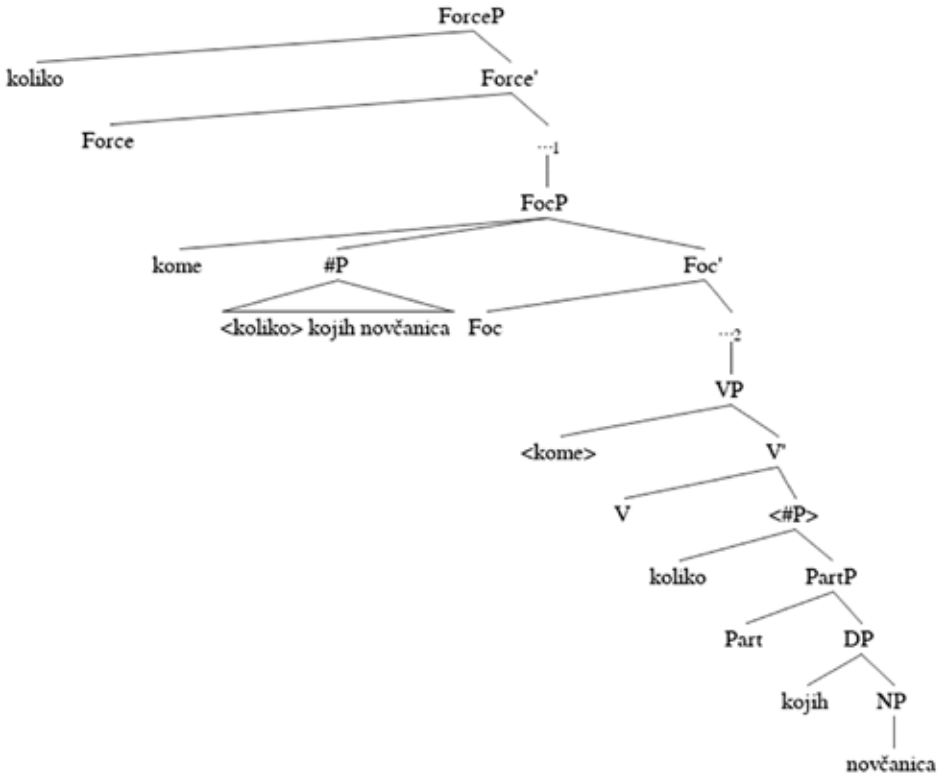

32) a. *Koliko si kome kojih novčanica dao?*
how.many be.2sg.pres who.Dat which.Gen banknotes.Gen given.masc.sg
'How many of which banknotes did you give to whom?'
b. *Kome si koliko kojih novčanica dao?*
c. **Kojih si kome koliko novčanica dao?*

6. Conclusion. We have seen that multiple wh-fronting at the nominal level in Serbian is allowed only if the highest wh-word is *koliko* 'how much/many'. If it is lower than another wh-word, the sentence is ungrammatical, which is the case with any other combination of two wh-words as well. This has led us to conclude that the wh-word *koliko* 'how much/many' and other wh-words within the nominal projection are situated in different syntactic positions, namely the specifier of the optional projection #P and the specifier of DP. An analysis along these lines neatly accounts for the Serbian data since it predicts that the instantiation-level *koliko* wh-phrase scopes over a kind-level DP wh-phrase, which can only raise out of the DP if there is no #P projected over the (obligatory) Part(itive)P. We show that this analysis can easily be extended to other languages, e.g. English. We have also suggested that the movement of wh-words/phrases happens in order to satisfy an all-focus feature on the clausal Foc head, but that any one of the elements in

SpecFocP may raise to SpecForceP for reasons of clause typing. Thus, we correctly predict that while wh-raising from within the nominal phrase is strictly rule governed, the order of wh-words/phrases at the clausal level is still free, as argued by Halupka-Rešetar (2011; 2016).

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors would like to thank the Editors and the anonymous reviewers for their valuable comments and suggestions to improve the quality of the paper. We are also grateful to Sanja Raković for insightful comments on an earlier version of the paper.

REFERENCES

Abels, Klaus. *Successive Cyclicity, Anti-locality, and Adposition Stranding*. Doctoral dissertation, University of Connecticut, 2003.

Abney, Steven Paul. *The English Noun Phrase in Its Sentential Aspect*. Doctoral dissertation. Cambridge: MIT, 1987.

Alexiadou, Artemis et al. *Noun phrase in the Generative Perspective*. New York: Walter de Gruyter, 2007.

Arsenijević, Boban. Partitivity and Reference. Jakub Dotlačil, Berit Gehrke (eds.). *Proceedings of the Second Syntax AiO Meeting*. Utreht: UiL OTS, 2005, 48-64.

Babby, Leonard. Case, Prequantifiers, and Discontinuous Agreement in Russian. *Natural Language and Linguistic Theory* 5/1 (1987): 91-138.

Bernstein, Judy. The DP Hypothesis: Identifying Clausal Properties in the Nominal Domain. Mark Baltin, Chris Collins (eds.). *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*. Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 2001, 536-561.

Bošković, Željko. Fronting Wh-phrases in Serbo-Croatian. Martina Lindseth, Steven Franks (eds.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Indiana Meeting, 1996*. Ann Arbor, Mich.: Michigan Slavic publications, 1997, 86-107.

Bošković, Željko. Multiple Wh-fronting and Economy of Derivation. Curtis, James Lyle, Gabriel Webster (eds.). *Proceedings of the Sixteenth West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford, California: CSLI, 1998, 49-63.

Bošković, Željko. On Multiple Wh-fronting. *Linguistic Inquiry* 33 (2002): 351-383.

Bošković, Željko. Case and Agreement with Genitive of Quantification in Russian. Cedric Boeckx (ed.). *Agreement systems*. Amsterdam: John Benjamins, 2006, 99-120.

Bošković, Željko. What Will You Have, DP or NP? Emily Elfner, Martin Walkow (eds.). *Proceedings of the North East Linguistic Society 37*. Amherst: University of Massachusetts, 2008, 101-114.

Bošković, Željko. On the Operator Freezing Effect. *Natural Language and Linguistic Theory* 26 (2008): 249-287.

Bošković, Željko. Phases Beyond Clauses. Lilia Schürks, Anastasia Giannakidou, Urtzi Etxeberria (eds.). *Nominal Constructions in Slavic and Beyond*. Boston, MA: Walter de Gruyter, 2013, 75-128.

Caruso, Đurđica Željka. *The Syntax of Nominal Expressions in Articleless Languages: A Split-DP Analysis of Croatian Nouns*. Doctoral dissertation. Institüt für Linguistik/Anglistik der Universität Stuttgart, 2012.

Caruso, Đurđica Željka. A Split-DP Analysis of Croatian Noun Phrases. *Jezikoslovlje* 17 (2016): 23-45.

Cheng, Lisa. *On the Typology of Wh-questions*. New York: Garland, 1997.

Chomsky, Noam. Minimalist Inquiries. Roger Martin, David Michaels, Juan Uriagereka (eds.). *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Cambridge, Mass: MIT Press, 2000, 89-155.

Chomsky, Noam. Derivation by Phase. Michael Kenstowicz (ed.). *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge, Mass: MIT Press, 2001, 1-52.

Despić, Miloje. A Note on Paucal, Agreement and Case. Alexander Podobryaev (ed.). *Proceedings of the Formal Approaches to Slavic Linguistics 20 (FASL 20): The Second MIT Meeting.* University of Michigan: Michigan Slavic Publications, 2013, 57–72.

Franks, Steven. Parametric Properties of Numeral Phrases in Slavic. *Natural Language and Linguistic Theory* 12 (1994): 570-649.

Giusti, Giuliana. *La sintassi dei determinanti*. Padova: Unipress, 1993.

Giusti, Giuliana. Is There a FocusP and a TopicP in the Noun Phrase Structure? *Working Papers in Linguistics, University of Venice* 6/2 (1996): 105–128.

Grohmann, Kleanthes. German is a Multiple Wh-fronting Language. Cedric Boeckx, Kleanthes Grohmann (eds.). *Multiple wh-fronting.* Amsterdam: John Benjamins, 2003, 99-130.

Halupka, Sabina. Pitanja s upitnim rečima u srpskom jeziku: generativni pristup. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLII (1999): 157-188.

Halupka, Sabina. Kontrastivna analiza pitanja s upitnim rečima u engleskom, srpskom i mađarskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 28 (2000a): 79-88.

Halupka, Sabina. *Pitanja s upitnim rečima u engleskom, srpskom i mađarskom jeziku: generativni pristup*. Magistarska teza, Univerzitet u Novom Sadu, 2000b.

Halupka, Sabina. The Extraction of Wh-determiners in Serbian. *Doximp 5*, Working Papers in the Theory of Grammar, Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 2000c, 63-69.

Halupka-Rešetar, Sabina. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku. Edicija E-disertacija, knjiga 1.* Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.

Halupka-Rešetar, Sabina. Leva periferija klauze u srpskom jeziku. Boban Arsenijević, Sabina Halupka-Rešetar (ur.). *Srpski jezik u formalnoj lingvističkoj teoriji*. Niš: Filozofski fakultet, 2016, 281-314.

Horváth, Julia. Multiple Wh-phrases and the Wh-scope-marker Strategy in Hungarian Interrogatives. *Acta Linguistica Hungarica* 45 (1998): 31-60.

Meyer, Roland. On Multiple Wh-fronting and Wh-clustering in Czech. Wayles Browne (ed.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Amherst Meeting 2002.* Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 2003, 393-412.

Mišmaš, Petra. An Argument for Wh-fronting in the Slovenian DP. Ludmila Veselovská, Marketa Janebová (eds.). *Nominal Structures: All in Complex DPs* . Olomouc: Palacky University, 2014, 175-186.

Ntelitheos, Dimitris. Possessor Extraction in Greek and the Left Periphery of the DP. Manuscript. UCLA, 2002.

Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika – Prosta rečenica.* Beograd: Matica srpska, 2005.

Rizzi, Luigi. The Fine Structure of the Left Periphery. Liliane Haegeman (ed.). *Elements of Grammar.* Dordrecht: Kluwer, 1997, 281–337.

Rudin, Catherine. On Multiple Questions and Multiple Wh-fronting. *Natural Language and Linguistic Theory 6* (1988): 455-501.

Stanković, Branimir. Arguments for a DP Analysis of Serbo-Croatian Nominal Expressions. Ludmila Veselovská, Marketa Janebová (eds.). *Nominal Structures: All in Complex DPs*. Olomouc: Palacky University, 2014, 29-48.

Stanković, Branimir. DP u srpskom, jeziku bez člana. Boban Arsenijević, Sabina Halupka Rešetar (ur.). *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji*. Niš: Filozofski fakultet, 2016, 101-121.

Stjepanović, Sandra. *What do Second Position Cliticization, Scrambling, and Multiple Wh-fronting Have in Common.* Doctoral dissertation, University of Connecticut, Storrs, 1999.

Stjepanović, Sandra. Multiple Wh-fronting in Serbo-Croatian Matrix Questions and the Matrix Sluicing Construction. Cedric Boeckx, Kleanthes K. Grohmann (eds.). *Multiple Wh-fronting.* Amsterdam: John Benjamins, 2003, 255–284.

Szabolcsi, Anna. The Possessive Construction in Hungarian. *Acta Linguistica Scientiarum Academiae Hungaricae* 31 (1981): 261-289.

Szabolcsi, Anna. The Possessor that Ran Away From Home. *The Linguistic Review* 3 (1983): 89-102.

Szabolcsi, Anna. The Noun Phrase. *Syntax and Semantics 27. The Syntactic Structure of Hungarian*, 1994, 179–274.

Zamparelli, Roberto. *Layers in the Determiner Phrase*. Doctoral dissertation, University of Rochester, 1995.

Zlatić, Larisa. *The Structure of the Serbian Noun Phrase*. Doctoral dissertation, University of Texas, Austin, 1997.

Nina Ilić Matijević
Sabina Halupka-Rešetar

UPITNE REČI U IMENIČKOJ SINTAGMI U SRPSKOM JEZIKU

R e z i m e

U radu se analizira višestruko pomeranje upitnih reči u imeničkoj sintagmi u srpskom jeziku, s ciljem da se stekne jasniji uvid ne samo u ovu vrstu pomeranja već i u samu strukturu imeničke sintagme (NP/DP). Budući da se u srpskom jeziku sve upitne reči moraju pomeriti na početak rečenice, te na osnovu strukturnog paralelizma uočenog između klauze (CP) i imeničke sintagme, očekivanja su da se sve upitne reči mogu javiti i na levoj periferiji imeničke sintagme. Međutim, ovo je dozvoljeno samo ukoliko je prva upitna reč u nizu *koliko*. Dosad ponuđene analize ove pojave u engleskom i slovenačkom jeziku ne mogu se direktno primeniti na podatke iz srpskog jezika. Međutim, polazeći od ovih analiza, kao i od analiza pomeranja upitnih reči na nivou klauze, u ovom radu dajemo jednu moguću analizu ponašanja upitnih reči u imeničkoj sintagmi. Naime, u skladu sa Arsenijevićevim (2005) predlogom, pretpostavljamo da je fraza partitivnosti (PartP) obavezna projekcija unutar imeničke sintagme, zadužena za gramatički broj i brojivost. Dopuna upravnog elementa Part je sintagma DP, unutar koje se može naći samo jedna upitna zamenica, budući da se ona mora naći u specifikatoru upravnog elementa D zarad provere obeležja određenosti – otud nemogućnost javljanja više od jednog ovakvog upitnog elementa. Iznad fraze PartP može se naći projekcija #P, u čijem se specifikatoru nalaze kvantifikatori ali i upitni prilog *koliko*, čija je funkcija da izdvoji određeni broj, količinu jedinki/primeraka iz denotacije imenice u DP. *Koliko* se može javiti u kombinaciji sa nekom upitnom zamenicom, u kom slučaju se zamenička upitna reč nužno javlja niže nego *koliko* i ne može se pomeriti preko upitnog priloga. *Koliko*-imenička sintagma se, poput svih ostalih sintagmi s obeležjem [+foc], pomera u SpecFocP. Odatle se u SpecForceP (u inicijalni položaj u rečenici) u cilju određivanja vrste klauze (upitna) može pomeriti cela sintagma #P ili kvantifikator *koliko*, dok se upitna zamenica iz PartP ne može pomerati. Ukoliko se, međutim, #P ne projektuje iznad PartP, zamenička upitna reč se iz DP podiže u SpecFocP, odakle se dalje može pomeriti u SpecForceP. Na ovaj način tačno predviđamo strogo određen redosled upitnih elemenata unutar imeničke sintagme, dok se na nivou klauze i dalje dopušta slobodan red upitnih reči.

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za anglistiku
dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Srbija
nina.ilic.ns@gmail.com
halupka.resetar@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 1. септембра 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41’367.625.41(498)
Изворни научни рад

Жарко Бошњаковић

УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА / *ДА* + ПРЕЗЕНТА У СРПСКИМ ПОМОРИШКИМ ГОВОРИМА У РУМУНИЈИ*

У раду се, на основу аудио записа српских говора из најсевернијег дела румунског Баната, анализира употреба инфинитива / *да* + презента у функцији допуне: различитих семантичких група глагола, именица, придева, прилога, лексичких израза, перифрастичних конструкција и императива.

Кључне речи: дијалектологија, синтакса, семантика, инфинитив / *да* + презент, шумадијско-војвођански дијалекат.

In this paper, the use of the infinitive / *da* + present tense in the function of a complement is analyzed, based on audio recordings of spoken Serbian from the northernmost part of the Romanian area of Banat: various semantic groups of verbs, nouns, adjectives, adverbs, lexical expressions, periphrastic constructions and imperatives.

Keywords: dialectology, syntax, semantics, infinitive / *da* + present tense, Šumadija-Vojvodina dialect.

1. Увод. Пре више од једне деценије (Милорадовић 2005) констатовано је да испитивања српских говора у Румунији одликује фрагментарност и реткост синтетичких радова. Изузетак једино чине Крашовани, чији је говор описан пре осамдесетак година (Петровић 1935), али је у новије време издата фонетика и фонологија, најпре на румунском (Радан 2000), а потом и на српском језику (Радан 2015). Монографски опис имају и говори Банатске Црне Горе (Vescu 1976), Радимне (Томић 1987) и Свинице (Томић 1984). Кратки осврти на српске и хрватске говоре у румунском Банату сачињени су пре више деценија (Чонка 1959; Живковић – Беріћ – Веску 1961; 1962, Живковић 1976). Пре двадесетак година објављен је опширнији осврт на актуелно стање проучавања српских и хрватских говора у Румунији (Радан 1994), као и исцрпна библиографија о њима (Сикимић – Бјелетић 1994)[1], коју би сада свакако требало допунити, будући да су наши дијалектолози посветили знатну пажњу изучавању ових говора, чији је акценатски, а и граматички систем, услед билингвизма, знатно нарушен. Научна јавност очекује монографске описе још неиспитаних говора, а посебно оних шумадијско-војвођанског типа. Поред тога, неопходно је сагледати и реализацију одређених граматичких категорија у њима самима, али и у поређењу са стањем у српским говорима у нашем Банату и шире у штокавском и балканском контексту. Тако је седамдесетих година прошлог века сагледана употреба

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у потпуности финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

Преглед литературе о српским говорима у Румунији може се наћи и у следећим радовима: Томић 1984; Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994; 1997; Милорадовић 2005; Радан 1994.

акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату (Томић 1968). Недавно је, на основу приватних писама из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина), у два идиолекта, поређена употреба падежа правца и места, ширење аналитичких и предлошко-падежних конструкција (Бошњаковић 2014), као и творба футура 1 (Бошњаковић 2015). Синтетички рад представља и употреба релативизатора *шта* у српским говорима румунског Баната (Бошњаковић – Урошевић 2013), као и фазе и резултати балканизације прозодијског система у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Срба у Румунији (Бошњаковић 2014а). Веома је значајан и преглед досадашњих истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната (Бошњаковић – Радан 2010), али и лексичка диференцијација српских говора у румунском делу Баната (Радовановић 2007) и сл. Такође, треба истаћи и радове посвећене линеаризацији у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша (Симић 2012) и међујезичку интерференцију у говору Банатске Црне Горе (Симић 2013).

Поред свега овога, требало би што пре издати зборник дијалекатских текстова из свих делова румунског Баната како би снимљена грађа била доступна и другим истраживачима, који ће се бавити темама које нису у нашем фокусу. До сада су објављени транскрипти из Малог Гаја (Бошњаковић – Радовановић 2009), из Сараволе (Бошњаковић – Вареника 2009) и из Семиклуша (Бошњаковић – Првуловић 2011), што је недопустиво мало.

Предмет нашег истраживања била је употреба инфинитива, односно његова замена конструкцијом *да* + презент у најсевернијим српским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта румунског дела Баната. Последње деценије XX века етномузиколог Јелена Јовановић[1] из Музиколошког института САНУ испитивала је обичаје везане за поједине празнике и том приликом снимила билзу сто сати казивања најстаријих информатора: из Варјаша (В), Великог Сенпетера (ВС), Кетфеља (К), Моноштора (М), Нађфале (НФ), Сараволе (С), Сенмиклуша (СМ), Фенлака (Ф) и Чанада (Ч). Уз скраћеницу пункта, из етичких принципа, нећемо давати имена информатора, већ само њихов пол и годину рођења, када смо то у могућности.

За инфинитив у банатским насељима на румунској граници констатовано је да није редак, а у Гаду је веома жив, док је на српској страни Баната он осетно чешћи од везе *да* + презент (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 392). У новије време за инфинитив у српским говорима у Румунији речено је да се његово губљење најснажније испољило у говорима Свињице и Карашева, а да се у другим говорима наставља тенденција сужавања поља његове употребе (Радан 2009: 297–298).

С обзиром на ове чињенице нас ће у овом раду интересовати: (а) да ли су раније констатације још актуелне или се стање изменило, (б) колико су личне форме фреквентније у односу на безличне, (в) колико је семантика глагола релевантна за чување инфинитива, (г) у чему се може видети румунски утицај.

---

[1] Овом приликом се најтоплије захваљујемо колегиници др Јелени Јовановић и њеној институцији, који су нам љубазно дозволили да преснимимо њене аудио-записе и користимо их за дијалектолошка испитивања.

Да бисмо одговорили на ове циљеве, требало је: (а) извршити тоталну ексцерпцију примера[2] са инфинитивом и *да* + презентом, (б) разврстати их најпре према семантици[3] управних предиката или одређеним конструкцијама, (в) а у оквиру тих група према пунктовима устројеним азбучним редом, (г) и према информаторима како бисмо сагледали да ли узраст и пол утичу на чување/губљење инфинитива.

2. О инфинитиву. Инфинитив је као граматичка категорија познат многим породицама језика (индоевропској, семитској и др.). Он има синтетичке (*пева-ти*, лат. *canta-re*, рум. *cînta-re* 'певање') и аналитичке облике који се састоје из десемантизованог предлога и инфинитива без старог наставка (рум. а *cînta* 'певати') или глаголске именице без члана (алб. *me ba* 'правити'). Иако се инфинитив гради и помоћу предлога, у већини језика он је ипак део глаголског система, будући да има карактеристике глагола (вид, дијатезу и сл.).

2.1. Језици који су изгубили инфинитив сачували су га само у неком од својих дијалеката[4] и у неким глаголским облицима или конструкцијама[5], и то углавном у виду крњег инфинитива, тј. корена глагола са инфинитивном

---

[2] Будући да ова грађа није доступна широј научној јавности ни као писани ни као звучни запис, ми смо се одлучили да наводимо све примере пошто они могу послужити као ограничен корпус и за друга језичка истраживања. Тако је у говору забележено: (а) удвајање објекта: Лало, неће да ме ману ови млади, неће да *ме* ману *мене* да и ја кажем нешто СМ(м1920); а нису тели да *је* ману *бабу*, а тела да каже како било за оно време СМ(м1920); (б) ширење поља употребе директног објекта: ондак сам ја сама *могла да пењем брег* К(АЧб); а могу се разболети *стомак* СМ(ж1930); (в) поремећен ред речи: он не_мож да чека мене, *сам* млада, моји неће још да ме удају СМ(ж1930); и *се ишло* на жито да се освети жито, на други дан Дова С(м1914); (г) нарушена употреба падежа правца и места: то треба да буде *у сваку кућу* Ф(м1930); и у понедељак треба да будемо *у цркву* Ф(ж1926); (д) лексичко-семантичка интерференција са румунским: има доста публике који воле *да* децу чују и виде како *се* они *манифестују* ВС(ж1951); природна конгруенција, а не граматичка: *деца* ома *су узели* да се туцаду и да једу К(ж); итд.

[3] Иако су многи глаголи вишезначни и семантички изнијансирани [и то вече кад оће `треба` *да бидне* сутри дан свадба, очи свадбе се прави перјаница, идемо на перјаницу С(м1914)], ми смо се држали њиховог основног значења, будући да различите нијансе значења нису биле толико релевантне за тип допуне.

[4] Тако се инфинитив у грчком сачувао у понтијском, кипарском и дијалекту у јужној Италији (Асенова 2002: 142), у бугарском у тракијском дијалекту *немойте сидети* 'немојте седети'; у североисточним говорима *сапун за мити* 'сапун за прање', *вода за пити* 'вода за пијење, пиће' (Асенова 2002: 143–144)

[5] Такав је случај:

1. у грчком, где се јавља: а) у глаголским конструкцијама са гл. έχω 'имам': έχω αγοράσει = мак. *имам купено*, срп. *имам купљено* 'купио сам'; б) у балканском потенцијалу: *ήθελα αγοράσει*, мак. *ќе купев*, срп. *шћах купити* (Вук); в) са чланом при чему имају значење именице: *το είναι* = срп. *постојање*, уп. стање у румунском у којем је некадашњи лат. инфинитив данас глаголска именица *dormire* 'спавање'; г) као именице које су добијене од инфинитива: φαγεῖν > το φαγί 'јело, ручак, вечера, апетит', μεθύσειν > το μεθύσι 'пијанство, опијање' (Асенова 2002: 142);

2. у бугарском, у којем се чува: а) у (сложеном) футуру од XVI века: *видящем* 'видећу', *заспа ще дух болен* 'заспа(ти) ће дух болан'; б) у негираном императиву при изрицању забране: *недей / немой плака* 'немој плакати', *недей / немой стига* 'немој долазити', *недей мисли* 'немој мислити' / *немойте сидети* 'немојте седети'; в) у императивним конструкцијама (гл. кретања + скраћен инфинитив = императиву): *иди се повесели* 'иди се провесели(ти)';) у изражавању намене: *сапун за мити* 'сапун за прање', *вода за пити* 'вода за пијење, пиће'; д) у архаичним изразима (јестъ + инфинитив + акузатив) среће се супински облик: *не го е видети* 'није га видети' не можеш га видети, не да се видети (Асенова 2002: 143–144).

основом али без наставка. Скраћен инфинитив у румунском, бугарском и грчком је резултат опште тенденције губљења овог глаголског облика у балканским језицима. Ова појава у румунском језику може се довести у везу и са утицајем јужнословенских језика.

2.2. Будући да је предмет наше анализе везан за билингвалне Србе у Румунији, стога је потребно укратко рећи нешто више о инфинитиву у румунском језику (Асенова 2002: 145–148). У писаним споменицима у току XVI пун облик инфинитива има још глаголску употребу, али је у XVI и XVII номинална употреба већ општа појава (*cînta-re* ‘певање’, *iubi-re* ‘љубав’). Скраћене форме инфинитива, облици без *-re*, имају глаголску функцију (*a cînta* ‘певати’, *a iubi* ‘волети’) у дакорумунском и истророманском, али не и у цинцарском и мегленороманском. Речца *a* у инфинитиву се јавља само у дакорумунском, али и ту факултативно.

За разлику од стања у осталим балканским језицима, у румунском је најживља употреба (скраћеног) инфинитива:

а) у негираној заповести: *nu cînta* ‘немој певати’;
б) у футуру I: *voi cînta* ‘ћу певати / певаћу’;
в) у кондиционалу: dacă *aş cînta* ‘ако бих певао’;
г) у зависним реченицима инфинитив алтернира са конјуктивом: Veni vremea *a merge / să meargă* ‘Дође време ићи / да иде у рат’.

2.3. Током XVI века инфинитив се најпре губио уз глаголе кретања, тј. у финалним реченицама, али је све до XIX века био чешћи од конјуктива. Он је у румунском језику и данас у фази губљења и то у правцу југ (Влашка, Добруџа, Молдова) – север (Марамуреш, Кришана). У цинцарском га нема, а пуна његова форма има функцију именице. У мегленороманском се може срести пуна форма, али само уз модалне глаголе. У истророманском, под утицајем хрватског и италијанског језика, јавља се краћа форма и то без речце *a*.

Инфинитив се у бугарском, македонском и грчком најпре губио уз глаголе са финалним значењем, а у румунском и уз verba voluntatis. Њега су замениле финитне глаголске форме, које су адекватније средство за изражавање граматичког значења и разликовања глаголског лица у главној и зависној реченици. У футуру се отвара могућност за његову замену тиме што партикуле модалног глагола (*ще*, *ќе*, *θα*, *do*) преузимају граматичко значење.

Ову особину балканских језика уочили су још Копитар, Миклошич, Сандфелд и др. балканолози. За њу се користе следећи термини: (а) одсуство инфинитива, (б) губљење инфинитива, (в) ишчезавање инфинитива, (г) стешњавање или редуковање инфинитива (Асенова 2002: 141).

---

3. у македонском у којем је забележен: а) у старом запису (1646) из тетовског краја: поче се писат ⁘ месеца марта; б) у неким народним говорима у ретким изразима: *ним се коси* (гевгелијски говор) ‘немој да се љутиш’, *нуму лафи* (тиквешки говор) ‘немој да говориш’; в) у народној поезији у саставу са *немој*: *немој носи* свилени ѕуници ‘немој носити свилени појас’. Тај облик *носи* се схватао као императив, па се уместо *немој вика* могло чути и *немој викај*; г) у језику писаца са почетка XIX в. (Пејчиновић и Крчовски): после ќеме *казас* < од *казасти*, а према гл. типа *спасти*, *порасти*; уп. *изист* ‘изићи’ код Његоша и Марка Миљанова (Конески 1982: 176–180).

2.4. Важно је истаћи да се он у свим језицима, који су захваћеним овим балканизмом, замењује скоро на исти начин, зависним реченицама (Асенова 2002: 149–152): а) са волунтативно–модалним везницима *да*, *să /de/*, у српском и румунском и речцама *да*, *да*, *να*, *të /që/* за финалност, у бугарском, македонском, грчком и албанском (Желим *да* дођем; мак. Сакам *да* дојдам; буг. Искам *да* дойда; грч. Θέλω *να* έρθω; алб. Dua *të* vijë; рум. Vreau *să* vin).

Ако је везник, између њега и глагола може доћи и нека друга реч (Желим да *он* дође), а ако је речца, та се конструкције не може раздвајати (Θέλω *αυτός να* έρθει / Θέλω *να* έρθει *αυτός*, али не и * Θέλω *να* <u>*αυτός*</u> έρθει).

2.5. Узроци замене инфинитива у науци су и данас спорни, те је то питање и даље отворено (Асенова 2002: 195–201; Демирај 1994: 172–180). Углавном их можемо свести: (а) на спољни утицај, тј. међујезичку интерференцију и (б) на унутрашњи, самостални развитак у одређеном језику. Као извор овог балканизма сматрани су најпре супстратски језици, о којима се врло мало зна, а потом византијски грчки, односно вулгарни латински. Међутим, чини нам се да је други разлог за губљење или замену инфинитива убедљивији. Наиме, када су у језику постојала два синонимна начина изражавања одређеног значења (инфинитив и конјуктив или нека друга лична глаголска конструкција) језик се одлучио за оно које је јасније, а напуштено је оно којим се само именује глаголска радња. Учвршћењу ове промене може допринети други језик у процесу његовог билингвалног коришћења (Бошњаковић 2014: 606). Ово се управо десило са српским говорима у Банату. Наиме, у њима се под утицајем румунског језика данас рађају познате балканистичке црте на свим језичким нивоима (Ивић П. 1990).

3. Употреба инфинитива / *да* + презента у функцији допуне управних глагола различитог значења. Једну од језичких универзалија представљају и конструкције од лексички непотпуних глагола (фазних, модалних, перформативних, емоционално-интенционалних) као и њихових модалних аналогана (предикатива, именица и придева) и инфинитива.[6] Лексички непотпуни глаголи и аналогани чине управне речи у конструкцији, а синтаксички /граматички се реализују тек са допунама у инфинитиву или да + презенту (Бошњаковић 2014: 608).

Синтаксичка веза управне речи (модалних/модалитетних, фазних глагола) и допуне „може се сматрати посебном, јединственом, чак лексикализованом, готово идиоматизованом целином, у којој су њени управни делови ослабљеног значења а инфинитивом се као комплементизатором та само формално рашчлањена синтаксичка јединица семантички употпуњује оформљује" (Петровић – Војновић 2005: 76).

Да би се у функцији комплемента употребила безлична форма, инфинитив, потребно је да је заједнички субјекат у глаголској конструкцији или сложеном предикату. Ако није заједнички, допуна мора бити у личној форми, *да* + презент: кад <u>оћете</u> *да идемо* сас крстом напоље С(м1914); он <u>нуди</u> госте *да једу* С(м1908); <u>хајте</u> *да ѿалимо* ватру ВС(ж1931).

[6] Овом питању посвећена је веома богата литература на коју упућује Дојчил Војводић (2005: 242).

Допуне обично следе након управних речи, и при томе се могу јављати у секвенцама које зависе: (а) само од управног предиката: кад су били свеци, они су долазили *да ишшеду*, *да просу*, *да добију* СМ(ж1930) или (б) од претходне допуне управне речи: требали су *да иду да раду* НФ(б), после скоро сам остала сама да сам требала *да почнем* од колко дана *да спремам* цркву СМ(ж1930); тео *да иде да помогне* неким М(м1923).

У току реформулације првобитног исказа у низу се могу јавити сложени предикати при чему алтернирају личне и безличне форме: тамо не смеш *да прићеш*, треба *обићи*, не треба *прићи* ВС(б); без обзира да ли је месо или није месо, да л треба *сећи* ил не треба *сећи*, мора се *поцепати* / мора *да се поцепа* К(м).

3.1. Фазни глаголи. „Конструкције састављене од фазних глагола /…/ и инфинитива глагола несвршеног вида представљају, заправо, једну цјелину, односно синтагме које имају лексичко-семантичка и функционално-граматичка својства засебних, појединачно узетих, ријечи (уп.: почети пјевати = ‘запјевати’ /…/” (Војводић 2005: 243). Бондарко закључује да се за фазне глаголе могу везати само они глаголи чија се радња „локализује у времену и која се по свом карактеру може прекидати и обнављати” (према Војводић 2005: 243). Ове конструкције карактеришу таутосубјекатске ситуације – исти субјекат у управном и допунском глаголу.

У нашем корпусу у функцији управне речи забележен је само један фазни глагол (*почети*) у презенту (а) и, због типа дискурса, тј. приповедања о некадашњим обичајима, знатно чешће у перфекту (б). У функцији допуне скоро доследно (32 примера или 96,96%) се јавља имобилни презента ([1]) и само једном (3,03%) инфинитив ([2]), и то у идиолекту мушкарца рођеног 1951, дакле, знатно малађег од осталих информатора.

Само код једног информатора забележена је допуна без речце *да* (в).

Иако је констатовано да се уз фазне глаголе обавезно јављају глаголи несвршеног вида, у нашем корпусу, због утицаја румунског језика, који не разликује глаголски вид, забележен је и један пример са презентом свршеног вида (г).

Такође, треба рећи да нисмо забележили ни један пример допуна у виду предлошко-падежне конструкције (и после немогу да станем *са плакањем* од радости.; јел нисам мого више да је плаћам јел сам престао *са радом*), забележене у корпусу из идиолекта из села Плочице[7]. Дакле, видимо да се уз фазне глаголе у поморишким селима избегавају безличне форме (инфинитив и глаголске именице).

Следи анализирана грађа:

а[1]) *фазни гл. у презенту + да + презент*: Кад се гуске насађују? –Кад почну *да носу* В(ж1928); чим почне *да ода*, прави се поступовница ВС(м); онда почне пре *да иде* ВС(ж1931); кад почнеш *да* га *вучеш* К(АЧб); после скоро сам остала

[7] Рад посвећен употреби инфинитива / *да* + презента у идиолекту из Плочице код Ковина (Бошњаковић 2014), послужиће нам као модел за анализу грађе, али ће из њега бити преузете и поједине формулације. Такође, желимо напоменути да је тамо наведен богат списак литературе посвећен овој проблематици.

сама да сам требала да почнем од колко дана *да спремам* цркву СМ(ж1930); одма почнеду *да вичеду* НФ(ж1933);
а[2]) *фазни гл. у презенту + инфинитив*: /
б[1]) *фазни гл. у перфекту + да + презент*: ондак се почело *да се сије* по баштама В(ж1928), али су почели деца *да учиду* и *да пољиду* В(Васа), кад сам почела *да идем* у школу (онда сам се мешала са Србима) В(ж1928); ми смо почели *да радимо* с њиме ВС(м); омладина почела *да иде* у цркву ВС (ж1931); и онда су почели на Христа *да* га *гону* К(АЧб); ко је први почо *да* га (извор) *запушава* К(АЧб); почели код мене *да вуку* К(АЧб); кад је он почо *да игра* М(м1935); кад сам ја почо *да свирам* НФ(д2), ја сам прво почо сам *да учим* НФ(д2), са старијима сам почо *да држим* такт музички НФ(д2); и керови почели *да лају* С(м1925), када смо видели сунце и ваздух, почели смо *да падамо* као пијани С(м1922), онда стање се јако променило и почели *да* нам *дају* боље јело и бољу негу С(м1922); сам почела *да идем* на пијаце СМ(ж1930), онда сам почела ја *да идем* у цркву СМ(ж1930), кад сам почела *да шлингам* СМ(ж1930), а после су почели *да долазу* и недељом СМ(ж1930), да, ал су почели *да долазу* и ови са стране СМ(ж1930), и онда је почо *да долази* попа и недељом да служи код гроба СМ(ж1930), у последње време су почели наши Срби *да китиу* јелку СМ(ж1930), почео сам *да певам* давно СМ(м1960), прва песма коју сам почо *да певам* била је СМ(м 1960); једна је почела *да пева* Ф(старији мушкарац); један је купио, почо *да свира* Ч(м врло стар);
б[2]) *фазни гл. + инфинитив*: онда смо почели *свирати* са појачалом ВС(м1951);
в) *фазни гл. + презент*:[8] прво то почнеду *певаду* и ондак после су додавали (друге песме) В(Васа);
г) *фазни гл. + да + презент свршеног вида*: кад већ почну *да* га *изнесу* (`износе`) из собе К(АЧб).

3.2. Модални глаголи. Управним модалним глаголима и свршеним или несвршеним глаголима у виду допуна изражавају се различите врсте модалних значења[9]. У нашем корпусу су забележени примери са значењем: диспонираности (3.2.1), дезитеративности (3.2.2), волунтативности (3.2.3), нецесивности (3.2.4), облигаторности (3.2.5) и прохибитивности (3.2.6).

3.2.1. Најпре ћемо указати на *диспонираност*, односно могућност (А) или немогућност (Б) да се, зависно од става агенса у управном предикату, реализује радња именована инфинитивом или конструкцијом *да* + презент у допунском делу, као и на конструкцију типа *може + да + презент* (В) и *може бити* (Г). У управном делу конструкције предикат је у презенту (а),

[8] Ретко је изостављање речце *да* у овим и сличним конструкцијама (в. 3.3.3). Овај балканизам најпре се јавио у футурским конструкцијама, а потом се ширио и на модалне и фазне глаголе. Среће се у македонском, бугарском, албанском, у југоисточним српским говорима, али и у говорима југоисточног Баната (Тополињска 1994; Ивић 1958: 339). Иначе, уочено је да је изостављање речце *да* чешће у контексту где поред футурске постоје и друге енклитике (Тополињска 1994: 152, 157). Ако се ова црта сретне уз verba sentiendi i cogitandi у хетеросубјекатским ситуацијама, онда је реч „ о ређању реченичних конструкција без успостављања хијерархијске везе између предикатских израза, а неки пут и о замењивању очекиване oratio obliqua са oratio recta" (Тополињска 1994: 155).

[9] Нека од њих налазима код Д. Војводића: потенцијалност, а у оквиру њега: диспонираност (могућност / немогућност) и предиспонираност (способност / неспособност); облигаторност (обавезност / необавезност); нецесивност (нужност/ненужност); интенционалност, а у оквиру ње: хтење / нехтење, оптативност (жеља / нежеља) и интенционалност у ужем смислу (намера) (Војводић 2005: 244–248).

перфекту (б) или у потенцијалу (в), а допуна у *да* + презенту ([1]) или у инфинитиву ([2]), при чему је број примера са личним глаголским обликом неупоредиво већи (100 или 94,34%) у односу на оне са безличном формом (6 или 5,66%). Међутим, у конструкцији *мож(е) бити* велика је предност употребе инфинитива (14 примера или 87,5% : 2 примера или 12,5%).

Поједини модални глаголи (*може*, *треба*, *мора*) могу се употребљавати безлично и тада им је допуна обавезно да + презент, како је то констатовано за банатске говоре шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: 370). Управни глагол *може* у афирмативној и негативној форми, често је у испитиваном говору редукован (*мож*), те није могао давати никакву информацију о агенсу инфинитивне допуне. Да би се та површинска двосмисленост разрешила, посуђена је конструкција *да* + презнет која се после генерализовала и у осталим случајевима (Грковић-Мејџор 2007: 47). На основу те личне глаголске допуне, која је и у нашем корпусу увек да + презент, утврдили смо да се *мож* везује за сва лица, осим за 1. л. једнине (В). Међутим, када имамо безличну конструкцију *мож(е) бити* (Г), која се јавља као одговор на питање испитивача, а понекад има и значење лексеме *можда*[10], инфинитив је неупоредиво чешћи (87,5% : 12,5%), што досад, колико је мени познато, није посебно истицано у нашој дијалектолошкој литератури. Дакле, наша грађа потврдила је још један услов под којим се чува инфинитив у говорима/језицима у којима је углавном дошло до његове замене. Ово чување инфинитива је остатак старе конструкције забележене и у српском *можебити* / *моребити*, али и у другим словенским језицима: словен. *morebíti*, рус. *мóжет быть*, слов. *môžbyt'*, горњолуж. *móže być*, доњолуж. *móžo byś* (БЕР). У нашим говорима је забележено у П-Т (Белић 1999: 410) и у области јастребачког северног залеђа, у селу Рибаре (*мȍже бȉти*) (Радић 2000: 395). Истраживачи српских говора у Румунији, колико је нама познато, ову конструкцију не бележе, али по усменом саопштењу М. Радана она је уобичајена у говору Карашева. Чување инфинитива баш у овој конструкцији потпомогнуто је идентичним стањем у румунском језику (*poate fi* 'може бити'). У бугарском и македонском језику у овом случају је сачуван само корен инфинитива: *може би* 'вероятно, навярно' (БЕР), *можеби* адв. 'веројатно, возможно' (Мургоски 2005). У албанском је уместо инфинитива употребљен конјуктив глагола *jam* 'бити' *mund të jetë* 'може да буде' (AR). Адвербијализовану глаголску конструкцију познаје и француски *peut-être* 'можда, може бити' (FR).

Чешћа употреба *да* + презент у функцији допуне управног глагола у потенцијалу (в) оправдана је с обзиром на то да је у његовој градњи дошло до свођења помоћног глагола на партикулу би, која не даје информацију о агенсу.

Следи анализирана грађа:

А. Могућност /+/:

а[1]) *презент – да + презент*: могу ја *да додам* В(Васа), то могу *да* ти *кажем* В(ж1928), могу *да* вам *кажем* како је било В(ж1928), па могу *да кажем*

[10] Адверб *можда* у следећим примерима се може заменити конструкцијом *може бити да је*: Да ли је било да се буве испрате, плаше? –*Можда* је било, ал код нас то није било СМ(м1920), кад је он био млад, *можда* је некад било (прејанице) СМ(ж1930).

К(ж1928); то могу *да* вам *кажем* ВС(б); може *да се врати* ВСм; ако може *да се скида* (одећа са мртваца) како треба К(АЧб); само Господ Бог може то све *да туби* К(ж); склони се да могу *да прођем* да промешам С(ж1921), могу *да* вам укратко[11] *изнесем* С(м1922), могу *да купим* само дрва за ватру С(м1922); то могу *да* вам *кажем* шта знам СМ(м1914); ја могу *да идем* з главом горе СМ(м1914); мож *да идемо* код патријарха СМ(м1914); мож *да идеш* СМ(ж1930); то могу *да кажем* да смо имали баш доста добар хор Ф(м1930); шта можеш *да узмеш* из моје главе Ф(ж1911); може *да се нађе* то иванско цвеће Ч(ж1919); то могу *да кажем* Ч(м врло стар), него мож ко *да* те *нападне* Ч(м врло стар);

а^{2}) *презент – инфинитив*: како могу *признати* кад није тачно С(м1922), *могу* ти *рећи* Км; а могу *се разболети* стомак СМ(ж1930);

б^{1}) *перфекат – да + презент*: свако вече сам мого *да изалазим* ВС(м1951); и после смо могли *да радимо* К (АЧб); ондак сам ја сама могла *да пењем* брег К(АЧб); док сам могла *да идем* К(АЧб); ди смо могли дедину кошуљу *да дамо* Мањи К(АЧб); морали су моји родитељи да им шаљу сваког месеца пакет са храном да су могле *да проведу* пет година С(м1922), могло је и *да се разбије* (звонце) С(м1908); могла сам ја *да продужим* СМ(ж1930), она могла *да стоји* тако и до сутридан СМ(ж1930), увече је мого *да ј̂е* нешто СМ(ж1930), је могло сас истопљеном машћом, млеко *да се прелиједу* листови СМ(ж1930), они су могли недељом *да дођу* СМ(ж1930); како си ти могла *да пољубиш* момка Ч(ж1914);

б^{2}) *перфекат – инфинитив*: могло се *кувати* на уљу (3х) М(м1923);

Б. Могућност /–/, Немогућност:

а^{1}) *презент – да + презент*: само ја то сад не могу *да памтим* В(Васа), то не могу *да* ти *кажем*, девојко, В(Васа); не могу то *да* вам *кажем* / то не могу *да* вам *кажем* В(ж1928); не могу више *да знам* ВС(м); ВС(б) 2х; види не могу *да скупим* (`да се сетим`) шта сам требала да кажем ВС(б); не могу *да пођем* ВС(б); па не могу *да* вам *набројим* ВС(б); не могу *да се сетим* сад 2х ВС(ж1931); не могу *да се сетим* ВС(б), не могу *да* све *се подсетим* ВС(б), не могу *да се сетим* ис прве ВС(м1951); и ми не можемо *да се растанемо* ВС(ж1931); не можеш *да одредиш* тачно Км; не могу *да* вам *кажем* К(ж); не могу *да се сећам* К(ж); не могу *да се сетим* К(ж); ал не могу *да се сетим* НФ(д2), познато ми је, ал не могу *да се сетим* НФ(д2); не могу *да се сетим* сада С(м1908), не могу *да се поздравим* с њоме С(м1908); сад ја више не могу то *да радим* СМ(м1914); не могу *да се сетим* СМ(м1914); не могу *да идем* СМ(ж1930), не могу *да уважим* СМ(ж1930), не могу више *да стојим* и *да одам* СМ(ж1930); не могу *да кажем* Ф(м1930); ја не могу тако добро *да говорим* српски Ф(ж1911); не могу то *да* ти *објасним* Ч(ж1914);

а^{2}) *презент – инфинитив*: не могу *се сетити* ВС(м1951); не можеду *остати* само млада и младожења ВС(ж1931);

б^{1}) *перфекат – да + презент*: ниси мого *да држиш* Божић ко овде В(Васа); нико није мого *да* ми *забрани* ВС(м1951); у граду нисам мого *да нађем* службу као професор и онда сам мого *да свирам* ВС (образован); нисам могла *да ходим* К(АЧб); ја на шест недеља нисам могла *да правим* парастос НФ(б), кад он није мого *да каже* једну реч НФ(б), али нисам мого *да свирам* у друштво

[11] У појединим примерима (могу *да* вам укратко *изнесем* С(м1922), ја могу *да идем* з главом горе СМ(м1914), уз примарно значење могућности, присутна је и начинска компонента, која је формализована прилошким одредбама за начин (*укратко*) или предлошко-падежном конструкцијом (*з главом горе*).

НФ(д2); су нас одвели увече, и нису могли *да* нам *суду* ништа С(ж1921); онда су нас протерали ис цркве и нисмо више могли *да правимо* ништа С(м 1925), нешто је овде на ноте било, нису могли *да пије* сви С(м1925); нисам мого *да имам* радну књижиицу С(м1922), ниси мого *да добијеш да пијиш* С(м1908); нису могли на први дан Божића *да* то све *осушу* СМ(ж1930);
б[2]) *перфекат – инфинитив*: /
в[1]) *потенцијал – да + презент*: не би мого *да знам* НФ(д2), то не би мого *да* вам *кажем* да ли су они са Чарнојевићем (дошли) С(м1925); кад би неко тражио, не би мого *да нађе* такав инструменат Ч(м стар);
в[2]) *потенцијал – инфинитив*: /;

В. мож – *да* + презент:

а) 2.л.јд.: јер мож *да ојоравиш* ВС(м), ту децу малу шта мож *да научиш* С(м1914), мож *да легнеш* С(м1908), не мож *да се спасеш* С(м1921);
б) 3. л. јд.: ако сено мож *да се сакупи* ВС(м), кад је лепо време да мош *да се изиђе* ВС(м1951), у исто време мош *да се деси* Км; мож *да опогани* дете К(АЧб), ал није било ко мож *да попије* толико (40 чашица ракије) С(м1914), тако један пањ колко мож *да уђе* у пећ С(м1914); не мож *да се изађе* на врата ВС(м); па не мож *да се поједе* С(м1914), он (поп) не мож *да пева* на сокак С(м1908), не мож *да* ми *падне* напамет С(м1908), он не мож *да чека* мене, сам млада, СМ(ж1930);
в) само не мож ми *да тувимо* више В(Васа);
г) 2. л. мн.: мож *да кажете* шта оћете НФ(б); па не мож *да се сетите* ВС(б);
д) 3. л. мн.: не мож *да дочекаду* Ускрс ВС(ж1931), наши Банаћани, они не мош *да се нараду* никад СМ(м1914);

Г. може бити:

а[1]) *мож(е) – да + презент*: тамо *мож да буде* В(Васа); па *мош* то *да буде* ВС(б);
а[2]) *мож(е) – инфинитив*: то *мож бити* код вас В(ж1928), па *мож бити* да су стари певали В(ж1928), *мож бити* пре (да је било), а ја то не знам В(ж1928), Да ли се свира неки марша? –Па *мож бити* В(ж1928); *мож бити* ‘можда’ ћете мислити оћу да се фалим ВС(ж1931); то мож *бити* дуже њине коринђе ВС(ж1931); Је л био обичај да се од новог брашна прави колач на Петровдан? *може бити* М(м1923), *може бити* да је то било М(м1923); *мож бити* у другим крајевима ди су били мало забачени НФ(м); ако су гости били до дванајст сати, домаћин *мож бити* није био тако способан да држи госте целу ноћ НФ(д2); мож *бити* СМ(ж1930), Кад сам ја била мала *може бити* да је неко китио јелку СМ(ж1930), Да ли је неко уводио овцу као положајника? –*Може бити*, ал ја не знам СМ(м1920), Је се 22 чаше изливало или 40? –Па *мож бити* (2х) четрдесет чаша СМ(ж1930).

3.2.2. *Дезидеративност* се често среће у епистоларном дискурсу (Бошњаковић 2014), али не и у причању о прошлим догађајима, те смо стога забележили само један пример са овим значењем. У управном делу јавља се деконпоновани предикат (*бити жеља*), а у допунском *да* + презент: то му је била жеља *да уђе* у кућу В(ж1928). И овај један пример се уклапа у ранија истраживања Гудкове, која је утврдила да се имобилни презент чешће појављује уз *желети* него уз *моћи*, *смети*, *морати* (према Ivić 1972: 126).

3.2.3. *Волунтативност* се у управном делу речи изражава презентом (а), перфектом (б) и потенцијалом (в) глагола *хтети*, а у допуни конструкцијом *да* + презент ([1]) или инфинитивом ([2]), који се углавном јавља у изражавању

волунтативности (-), што је неуобичајено будући да се тим конструкцијама обично реализује футурско значење. Међутим, овде је ипак реч о значењу волунтативност (-), јер се у допуни може наћи и *да* + презент (Ivić 1972: 126–127).

У изражавању волунтативности уз управни глагол доминирају допуне у личном глаголском облику (83 примера или 93,26% : 6 примера или 6,74%), што је већ констатовано и за румунски језик (Асенова 2002: 145–148).

Следе анализирани примери:

А. Волунтативност /+/:

а[1]) *презент – да + презент*: и ко оће *да донесе* јело ил пиће В(ж1928), ако оћеш *да знаш* како се кувало В(ж1928), то је обичај са родама, кад оћете *да знате* В(Васа), ал оћу *да кажем* ВС(б); К(АЧб); Ч(ж1914) (ово је као узречица!); мож бити 'можда' ћете мислити оћу *да се фалим* ВС(ж1931); то *оћете да кажете* ('реформулација') ВС(ж1931); кад кум оће *да крене* да иде кући, ондак се�устане, а док кум оће *да седи*, седу ВС(ж1931); онда ако оће *да дâ* за свирце ВС(ж1931); оћу *да кажем* М(м1923), шта оће он *да дâ* М(м1923); оћу *д идем* зајтра у цркву НФ(ж1933); оћете малко *да узмете* тесто НФ(б), коме оћете *да уделите* НФ(б), кога оћеду *да зоведу* НФ(б), оћу ја *да играм* са младом НФ(д); ако оћеш *да се удаш* С(м1908), ко оће *да иде*, нек иде, да се држи обичај С(м1914), тамо је била та доља, што оћеду Румуни *да демонстриру* С(м1925); и ко оће на његов светац *да реже* колач С(м1908); кад оћу *да јем* чесницу Ч(ж1919); ко оће *да је* члан Ч(м врло стар), већ оћу *да* и *позаборављам* Ч(м врло стар);

а[2]) *презент – инфинитив*: но, како сте решили: *оће се ићи* с крстом напоље С(м1914);

б[1]) *перфекат – да + презент*: јаје ко је тео *да дâ* ВС(ж1931);
колко је тео газда *да мете* М(м1923), тео *да иде* да помогне неким М(м1923); свакојако су га бречили и су тели у бунар да *га бациду* С(м1914); су тели прво *да* ми *дају* инекцију да ме очисту СМ(ж1930);

б[2]) *перфекат – инфинитив*: /

в[1]) *потенцијал – да + презент*: Румуни, они би тели друкчија да *то преиначу* С(м1925);

в[2]) *потенцијал – инфинитив*: /

Б. Волунтативност /–/:

а[1]) *презент – да + презент*: нећу *да се* пуно *фалим* ВС(б); онда значи да неће (девојка) *да* ји *прими* М(м1923); деца нећеду *да пиједу* НФ(ж1933); нећеду они *да коринђу* С(ж1921), а сада да му платиш неће *да носи* (литију) С(м1914); каже, неће *да се уда* да децу разметне С(м1908); он не мож да чека мене, сам млада, моји неће још *да* ме *удају* СМ(ж1930), Лало, неће *да* ме *ману* ови млади, неће *да* ме *ману* мене да и ја кажем нешто СМ(м1920);

а[2]) *презент – инфинитив*: па нећу *заденути* за појас ВС(б); неће нико *устати* само за ватру (да пали) ВС(ж1931); и сам казала да ми умре не знам ко *нећу запевати*, *нећу да наричем*, јер се смију К(АЧб); нећеш *дати* неком предмет који неће *користити* К(м);

б[1]) *перфекат – да + презент*: нас млађе нису тели *да приме* ВС(м); има ко није тео *да иде* К(ж); ко је тео *да је*, тај је купио К(ж); мати није тела *да иде* С(м1908), ал је био неки свештеник и ни тео *да слуша* С(м1914), палили ту ватру на капији, а он није тео *да прискочи* С(ж1921), војници нису тели *да се* нама *предају* С(м1922), а неки је тео *да прави* светац С(м1908); која (девојка)

није тела *да прими* момке увече, ома су је увече спевали СМ(м1920); а нису тели *да* је *ману* бабу, а тела *да каже* како било за оно време СМ(м1920), једна девојка није тела *да прича* са момцима СМ(м1920); нису тели Румуни *да признају* Ф(м1930); нису тели *да верују* да се гаси лампа Ф(м1930); нису тели *да ману* од града ништа Ч(м врло стар), није тео *да узме* сто форинти Ч(м врло стар);

б[2]) *перфекат – инфинитив*: /.

3.2.4. *Нецесивност* се изражава управним глаголом *требати* у презенту (а) и перфекту (б) и *да* + презентом ([1]) и инфинитивом ([2]) у функцији допуне, при чему су конструкције *да* + презент чешће (55 примера или 80,88% : 13 примера или 19,12%). Иако је за банатске говоре у Србији констатовано да се уз безлично *треба* обавезно јавља *да* + презент, ми смо у нашем корпусу забележили неколико примера са инфинитивом (6х). Он се јавља и у комбинацији са перфектом (б[2]) који се користи у личној (3х), али и у безличној форми (2х). У презенту је доследно коришћен у безличној форми.

Следи анализирана грађа:

А. Нецесивност /+/:

а[1]) *презент – да + презент*: треба човек свашта *да има да зна* В(ж1928), кукуруз пушта зрно и треба кише *да буде* В(Васа),ови треба *да бежиду* В(Васа); ти треба *да* је *унесу* и у гроб ВСм; певало се и то све те старачке песме што треба *да имаш* груде ВС(б), једно шес пута треба *да се иде* на гробље ВС(б); то треба човек *да рашчисти* ујутру ВС(м); обично тим (мртвацу који је донет прико поља) треба *да се украде* крст ВС(м); треба негде *да иде* ВС(ж1931); а треба *да се чује* ВС(м1951; ал на сваку дађу треба *да је* ту К(АЧб); кад треба *да се дâ* К(АЧб); лепо треба *да извучеш* да се не откине К(АЧб); треба *да* је ('јој') *метеш* одгоре на бокал К(АЧб); ако треба *да прође* поред куће неког рођака Км; ако радиш кад треба *да не радиш*, дође коњ (тодорски коњи) па те згазне М(м1923), шта је он знао да треба *да се служи* М(м1923); тај треба *да дође* на поману НФ(б), треба *да плати* колко су искали НФ(д), треба *да платиш* НФ(б), исто треба *да се игра* НФ(д2), треба *да одиш* по блату да ти после оперу ноге НФ(д2); треба *да се баци* један крст у бунар и онак ће бити кише С(м1914), ја кажем да треба још хрђаво *да дође* С(ж1921); јел ја треба *да умрем*, јел су године СМ(м1914); ја бројим која српска кућа треба *да нестане* СМ(м1914); треба *да прискочимо* сваки један СМм1914; ако треба *да се оперем* СМ(ж1930), тамо има више оно певачко што певач треба *да изведе* како треба СМ(м1960); то треба *да буде* у сваку кућу Ф(м1930); давали су знак да треба *да се пусту* краве Ф(м1930); и у понедељак треба *да будемо* у цркву Ф(ж1926); до Поклада треба *да се венчу* Ч (ж1914); и онда ту треба *да приђе* нова млада Ч(ж1914); а треба и ти *да знаш* Ч(ж1914); треба *да се легне* рано Ч(ж1914); треба *да увежеш* Ч(ж1919);

а[2]) *презент – инфинитив*: треба *обићи*, не треба *прићи* ВС(б); треба *повијати* дете ВС(б); без обзира да ли је месо или није месо, да л треба *сећи* ил не треба *сећи*, мора се *поцепати* / мора *да се поцепа* К(м); треба *водити* рачуна К(м);

б[1]) *перфекат – да + презент*: требали су момци *да* је *износе* ВС(м); шта сам требала *да кажем* ВС(б); то би требало свештеник *да води* бригу ВС(ж1931); ондак је требало *да* га (мртваца) *жигужимо* К(АЧб); није требала она *да* ме *носи* К(АЧб); седили су који *су требали да стрвиду* НФ(б), требали су *да иду да раду* НФ(б); онда су требали *да пију* ракију СМ(м1914); од Великог четвртка је требало *да спремамо* СМ(ж1930), две пресоне требало *да* је *слажу* у плек СМ(ж1930), ту требало и прсте *да удараш* СМ(ж1930), а кад је требало то *да*

се поквари СМ(ж1930), па сам требала све *да променем* СМ(ж1930), после скоро сам остала сама да сам требала *да почнем* од колко дана да спремам цркву СМ(ж1930), увек смо требали *да будемо* спремни Ф(м1930); и кад је требо *да побегне* Ч(ж1914); да л сте ви деца требали са прстима *да правите* Ч(убацио се м);
б[2]) *перфекат – инфинитив*: но, сте требали *ићи* да видите (цркву) В(ж1928), требало *се чувати* ВС(м) и ВС(б); то је требало *прати* и чисто *бити* ВС(б); требали смо *упалити* одма НФ(б), требала си му *провући* иглу кроз уво Ч(ж1914);

Б. Нецесивност /-/:

а[1]) *презент – да + презент*: ви, чика Јоцо, не треба *да умрете* СМ(м1914);
а[2]) *презент – инфинитив*: /.

3.2.5. *Облигаторност* се изражава презентом (а), перфектом (в) и футуром (в) управног глагола *морати* и *да* + презентом ([1]) и инфинитивом ([2]) у допуни, при чему је прва четири пута чешћа (16 примера или 80% : 4 примера или 20%). Имобилни презент се јавља када је управни глагол у безличној форми, али и у личној. Инфинитив се јавио уз 3. л. јд. презента глагола *морати* (а[2]) при чему није релевантан вршилац радње. Када је употребљен уз перфекат (б[2]), вршилац радње се може одредити на основу лица управне речи, те употреба инфинитива као допуне није спорна. Иначе, ретка употреба инфинитива регистрована је у писаној аутобиографији, коју је информатор С(м1922) читао и који је био учесник Другог светског рата када је боравио по Југославији. Овај облик је употребио и један, у време испитивања, млађи човек ВС(м1951), али и једна старија жена.

Следи анализирана грађа:

А. Облигаторност /+/:

а[1]) *презент – да + презент*: и ондак мораш *да платиш* да прођеш (корито) В(ж1928); и мора *да метеду* овако К(АЧб); па мора *да одане* К(АЧб); код мене кокице мора *да бидне* Кж; мораш *да јеш* прво питије СМ(м1914); морам *да седнем* СМ(ж1930); морамо *д идемо* Ч(ж1914); све мора *да се одржава* чисто, да се не брља Ч(м стар), мора тачно, чисто *да се свира* Ч(м стар);
а[2]) *презент – инфинитив*: мора *бити* с пепелом ВС(б); мора се *играти* иако нема места ВС(м1951);
б[1]) *перфекат – да + презент*: али морали су *да* нам *се предају* С(м1922), морали су моји родитељи *да* им *шаљу* сваког месеца пакет са храном С(м1922), моро сам *да уђем* у Колектив С(м1922), и онда оне се поплашиле и морале *да побегну* и *да легну* СМ(ж1930); онда смо морали *да се манемо* (скупљања у цркви) Ф (м1930);
б[2]) *перфекат –: инфинитив*: после тешки борби и жестоке зиме, морали смо *се повући* С(м1922), те сам моро *ићи* на тромесечни курс С(м1922);
в[1]) *футур I – да + презент*: ја сам се очекивао да ће, под притиском, морати *да изда* мене и мог брата С(м1922);
в[2]) *футур I – инфинитив*: /.

3.2.6. *Прохибитивност* се изражава негираним презентом (а) и негираним перфектом (б) глагола *смети* у функцији управног предиката док су немобилни презент ([1]) и инфинитив ([2]) његове допуне, при чему је број примера и једних и других скоро изједначен (6 примера или 54,55% : 5 примера или

45,45%). Блажа забрана се може изразити и перифразом у управном предикату (тога дана … није било дозвољено *да се иде* са колима ВС(м).

Следи анализирана грађа:

а[1]) *негиран презент – да + презент*: тамо не смеш *да прићеш*, треба *обићи*, не треба *прићи* ВС(б); не смеш *да мрдаш* С(м1914), кад дете плаче, мати не сме *да говори* ништа Ч(ж1914);
а[2]) *негиран презент – инфинитив*: не сме *проћи* иза куће ВС(м); не сме једном истом улицом *прећи* ВС(м); не сме дете *изнети* напоље ВС(м);
б[1]) *негиран перфект – да + презент*: цвеће није смело *да се мирише* до Ђурђевдана ВС(б); нису смеле мајке и маме *да* нам *покажу* кад фарбаду јаја ВС(ж1931); онда (на Тодорову суботу) жене нису смеле *да раду* (СМ(ж1930);
б[2]) *негиран перфекат – инфинитив*: она није смела *ићи* прије у госте ВС(м); ни се смело *дирати*, требало *се чувати* ВС(б).

3.3. Остале семантичке групе глагола. Неки аутори разликују модалне глаголе у ужем смислу, о којима је било речи у претходном параграфу, и модалне глаголе у ширем смислу (Silić – Pranjković 2005: 185–186), у које бисмо могли уврстити следеће семантичке групе глагола забележене у нашем корпусу: емотивни, когнитивни, директивни, пермисивни, експектативни.

3.3.1. Емотивни. У корпусу су забележена само два глагола: *волети* и *бити жао*, којима се изражава позитиван (А) или негативан (Б) однос према радњи која је означена имобилним презентом у допуни. Управни предикат се јавља у презенту (а) и перфекту (б).

Следи анализирана грађа:

А. Емотивност (+):

а) *презент – да + презент*: ја волем филмове *да гледам* В(ж1928), има доста публике који воле *да* децу *чују* и *виде* како се они манифестују ВС(ж1951); ја знам, мати, да ти највећма у твом животу волеш *да приповедаш*, реко, волем Ч(ж1919);
б) *перфекат – да + презент*: ја сам волела *да чујем* В(ж1928),то си воло *да играш* НФ(малђи м), ја сам воло *д идем* С(м1908), ја сам воло јако *да певам* С(м1908);

Б. Емотивност (-):

а) *презент – да + презент*: не волу млади *да раду* В(ж1928); жао њим је *да се растану* тог обичаја ВС(ж1931);

3.3.2. Когнитивни. У функцији управног предиката јављају се глаголи *знати* и *умети*, који су углавном синонимни, и могу се јавити у афирмативној (А) и негираној (Б) форми презента (а) и перфекта (б). Овим глаголима могли бисмо прикључити и глагол *заборавити*. Допуне су доминантно у личној форми ([1]) док се инфинитив ([2]) јавио само једном, и то код информатора (ВСм) који у односу на све друге најчешће користи овај облик (20 примера или 95,24% : 1 пример или 4,76%).

А. афирмативне форме:

а[1]) *презент – да + презент*: плату неку жену која зна то све *да рађа* ВС(м); знам *да кажем* ВС(ж1931); има која старија жена уме *да пева* В(ж1928), неко уме тако и *да запева* В(ж1928);

а[2]) *презент – инфинитив*: /
б[1]) *перфекат – да + презент*: има који је знао *да свира* С(м1908); то сам заборавила *да* ти *кажем* В(ж 1928), једаред смо заборавили *да метемо* бела лука у пенцер Ч(ж1914); а тај чика Јоца умо *да прича* млого лепо В(ж1928), умо је и *да пева* НФ(ж2);
б[2]) *перфекат – инфинитив*: /

Б. негиране форме:

а[1]) *презент – да + презент*: већ и не знам *да* вам *кажем* В(ж1928), не знам *да* вам *кажем* Кж; то не знам *да* вам *кажем* (6х) М(м1923), не знам *да* вам *кажем*, господине НФ(б), и ови што не знају *да пају* СМм1914; н умем тачно (ни) *да* вам *кажем* В(ж1928), н умем више *да* ти *кажем* 3х В(ж1928), н умем *да кажем* С(ж1914);
а[2]) *презент – инфинитив*: /
б[1]) *перфекат – да + презент*: /
б[2]) *перфекат – инфинитив*: деца нису знала српски *говорити* ВС(м);

3.3.3. Директивни. Глаголи кретања у функцији управног предиката, својом семантиком, утичу да се у функцији допуна јаве финалне реченице. У нашем корпусу нису забележени примери са кондензатором финалних реченица, тј. са инфинитивом, већ само конструкције *да* + презент[12]. Иначе, у оба случаја ради се о таутосубјекатским ситуацијама.

У функцији управног предиката јављају се глаголи: А. *ићи*, *доћи*, *отићи*, *проћи*, *надићи*; Б. *скочити*; В. *кренути*; Г. *бежати*; Д. *донети*, *носити* у презенту (а), у перфекту (б) и у виду сложеног предиката (в).

Следи анализирана грађа:

А. *ићи, доћи, отићи, проћи, надићи*:

а) *презент – да + презент*: нисмо више имали игре, да идемо *да играмо* К(АЧб); идемо *да* га (цвет сенак) *видимо* К(АЧб); идем *да стојим* на ред К(АЧб); иде *да окади* пре ручка Кж; Шта је моба? Па то идеш *да помогнеш* једним, то је моба М(м1923), идеду саз децом *да донеседу* Божић НФ(ж1933), иду *да переду* куму ноге НФ(б); иду кући *да узмеду* погачу и дарове НФ(б), ми деца идемо *да гледимо* тамо СМ(м1914); иду свекар и свекрова, иду *да просу* девојку Ч(ж1914); иде у варош *да купи* што Ч(м врло стар), мене позове да идем звонцетом *да звоним* С(м1908); и то стоји док не иде *да се сије* жито Ч(ж1919); то се давало (колачићи) кад дође неко *да* ти *честита* В(ж1928), ако дође неко *да* ти *честита* Нову годину В(ж1928);
б) *перфекат – да + презент*: ишли смо на гробље *да уредимо* гробове ВС(ж1931); ишо и свештеник *да чита* молитву и *да причести* К(АЧб); ишли *да почисте* Божић Кж; су ишли с погачом *да виду* ди је нова млада НФ(д2), онак после-

[12] В. нап. 8. У следећим примерима не ради се о зависним финалним реченицама уз глаголе кретања, већ о независним саставним реченицама које би могле бити и са везником *и* или без њега, као у четвртом примеру: ми узмемо једно парче сланине и леба и идемо [и] *примрсимо* код стоке В(Васа), и онда имамо тако кадиницу мало и онда се мете жеравице и тамјана и онда окадиш колач, ручак и онда идеш [и] сву кућу *окадиш* В(ж1928), и онда иде [и] *се пева* пријама и девојкама, се певају серенаде В(Васа), је дошо свештеник, *се моли* за кишу М(м1923). Слично је и у следећем примеру у којем се не успоставља зависни однос, већ се креће са набрајањем елемената који чине један обичај: па на Ђурђевдан је пре био обичај, *се донесе* врбе, *се мете* на заграду и у пенцере С(м1914),

подне ишо попа *да служи* мртвима С(м1914), ни се ишло у бирц, у салу *да се игра* С(м1914), и се ишло на жито *да се освети* жито, на други дан Дова С(м1914); ја сам ишо тамо *да* им *свирам* СМ(м1914); па смо ишли *да скупимо* оне снопове СМ(ж1930), ми смо ишли *да коринћамо* Ч(ж1919); она је дошла *да* га *види* С(ж1921), они су долазили код нас *да љушту* кукурузе В(ж1928), су дошли *да чисте* шталу Ф(ж1926); моји су дошли *да* је *просиду да виде* ди ће ићи њина ћерка НФ(млађи м), нико није дошо *да пита* СМ(ж1930), су долазили *да четитаду* Бадње вече СМ(м1920), кат су дошли *да чистиду* Божић СМ(м1920), кад су били свеци, они су долазили *да иштеду*, *да просу*, *да добију* СМ(ж1930), дошо је код мене *да* му *кажем* персонал (певачког друштва) Ч(м врло стар); а ја сам отишла … *да чујем* шта ће сад да каже он В(ж1928), ја сам онда поново отишла *да радим* у колектив СМ(ж1930), и очо на таван *да мете* белог лука Ч(ж1914); шта се надигла *да пева* В(ж1928);
в) *сложен предикат – да + презент*: но, сте требали ићи *да видите* (цркву) В(ж1928), не де (< неће да иде) *да ломи* колач свештеник ВС(м); тео да иде *да помогне* неким М(м1923), (треба) да идете сви кући *да легнете* СМ(м1920); хајде оћеду доћи *да честитаду* Лазареву суботу ВС(ж1931); и онда је почо да долази попа и недељом *да служи* код гроба СМ(ж1930); једва се чекало да дође Ускрс, да приђе то, да се иде у салу *да се игра* у салу С(м1914),

Б. *скочити*:

а) *перфекат – да + презент*: сви смо скочили *да помогнемо* једни другима Ф(м старији);

В. *кренути*:

в) *сложен предикат*: кад кум оће да крене *да иде* кући, ондак се устане, а док кум оће да седи, седу ВС(ж1931); требали су да иду *да раду* НФ(б); склони се да могу да прођем *да промешам* С(ж1921);

Г. *бежати*:

а) *презент – да + презент*: па бежи *да види* први теле Ч(ж1919);

Д. *донети*, *носити*:

а) *презент – да + презент*: једна девојчица носи *да излива* воду НФ(б);
б) *перфекат – да + презент*: кад се то донела чесница *да се је̂* М(м1923).

3.3.4. Експектативни. Различитим глаголима (А: *настојавати*, *трудити се*, *учити*, *успети*; Б: *нудити*, *узети*, *преузети*, *ухватити*; В: *остати*, *трефити се*; Г: *имати* / *немати*) у управном предикату изражава се намера, интенција субјекта да реализује радњу исказану немобилним презентом у функцији допуне. Јасно је да је и овде увек у питању таутосубјекатска ситуација. Управни предикат се јавља у презенту (а) и перфекту (б).

Следе примери:

А. *настојавати*, *трудити се*, *учити*, *успети*:

а) *презент – да + презент*: ми се трудимо *да знамо* што више песама СМ(м1960); наши Српчићи уче *да певају* ВС(м1951);
б) *перфекат – да + презент*: настојавали смо *да дођемо* у дом културе Ч(м врло стар); није успео *да се пробије* ВС (образован проф.); прва песма што сам учио *да свирам* била партизанска НФ(д2); и он је научио нотално *да свира* Ч(м врло стар), нотално смо учили *да свирамо* Ч(м стар);

Б. *нудити*, *узети*, *преузети*, *ухватити*:

а) *презент – да + презент*: оданде узмеду водицу *да носиду* кући М(м1923);
б) *перфекат – да + презент*: деца ома су узели *да се туцаду и да једу* Кж; ондак ми мајке смо преузеле *да правимо* кољиво ВС(ж19131); уватили у кола магарца и *да носу* кума кући В(Васа);

В. *остати*, *трефити се*:

а) *презент – да + презент*: ко се трефи *да дође* на врата (тај буде положник) ВС(ж1931);
б) *перфекат – да + презент*: и онда смо остали тата и мама, ја и Гина и тако *да спакујемо* косу, лаку, добру СМ(ж1930);

Г. *имати* / *нематн*:

а) *презент – да + перфекат*: ставите му у рупу новац да има *да плати* НФ(б), бацу у раку леју да има *да плати* на капију да уђе у рај ВС(м);
сви смо стари, нема ко *да иде* С(м1914);
б) *перфекат – да + презент*: тео да иде да помогне неким један посо шта је он имо (`требао`) *да ради* М(м1923);

3.3.5. Егзистенцијални. Уз безлични управни предикат *било је* као допуна јавио се само безлични облик, тј. инфинитив: па било је и *јести* и *пити* на вашару ВС(д).

4. Инфинитив / *да* + презент као допуне у осталим случајевима. У нашем корпусу скоро је доследна употреба немобилног презента у функцији допуне: именица (4.1), придева (4.2), прилога (4.3). Ове речи су обично именски део управног предиката у лексичким изразима и предикативима. Имобилни презент се у овим случајевима може заменити субјекатским инфинитивом. Иста допуна је уз императив и подстицајне речце (4.4). Као допуна прилога у предикативима само је једном забележен инфинитив и осам пута чешће *да* + презент (1 пример или 11,11% : 8 примера или 88,89%).

4.1. Допуна именица:

а) *бити обичај*: то је био обичај *да се* шунка *пече* на први дан Божића В(ж1928), па на Ђурђевдан је пре био обичај, *се донесе* врбе, *се мете* на заграду и у пенцере С(м1914), на Мученике било обичај *да се умесу* погаче СМ(ж1930);
б) *бити у могућности*: нисмо били у могућности *да имамо* јелку ВС(ж1931);
в) *имати времена*: нису имали времена *да седу* и *да певу* нама НФ(б), су протерали Маџаре и нису имали времена ни *да* и *носу* даље ни *да* и *убију*, ни *да* и *пусту* С(ж1914);
г) *имати прилику*: то сам само једанпут имо прилике *да свирам* ВС(м).

4.2. Допуна придева:

а) *бити способан*: ако су гости били до дванајст сати, домаћин мож бити није био тако способан *да држи* госте целу ноћ НФ(д2);

4.3. Допуна прилога:

а) *добро* (*ни*)*је*:[13] кажу да није добро *да седиш* увече К (АЧб);

[13] Уместо предикатива *добро је* може се употребити и безлични глагол *ваља* са допуном у презенту: Тодорова субота, каже, не ваља *да идете* у дванајст сати СМ(м1920).

б) *многō* (*ни*)*је*: мени било много *да седим* у цркву С(м1908);
в) *напорно*(*ни*)*је*: напорно је то *свирати* ВС(м1951)[14];
г) *обавезно* (*ни*)*је*: било обавезно *да идеш* на јутрење С(м1914);
д) *слободно* (*ни*)*је*: није било слободно *да се купаш* до пророка Илије ВС(б) / до светог Илије није слободно *да се купаш* ВС(б); само до Петровог дана није било слободно *да се сечеду* јабуке, *да се груваду* НФ(б), само то знам да ни било слободно *да јемо* јабуке до Петровадна Ч(ж1919); Кад је Тодорова субота, није слободно *да идеш* у дванајст сати СМ(м1920).

4.4. Допуна императива. У нашем корпусу забележен је само имобилни презент у функцији допуне уз императив *немој* (немој *да појиш* његовим гласом СМ(м1914), немој *да говориш* (чућење) НФ(ж2)) и *хајде* (ајде, Лало, *да опереш* руке СМ(м1920). Овде би се инфинитив могао очекивати с обзиром на то да се он у овој позицији са инфинитивним наставком (нпр. буг. *немойте сидети*) или без њега (буг. *недей плака*) окаменио у балканским језицима који су овај облик заменили конјуктивом или кострукцијом да + презент (Асенова 2002: 141–149).

Иначе, у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта констатовано је да се *да* + презент обавезно употребљава у конструкцији (…) са *немој* које је употребљено уместо *немојте* (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 370), што ми нисмо чули од информатора.

5. Употреба безличних форми. Да би се постигла анонимност субјекта, у нашем корпусу, у управном предикату се обично користи: 3. л. јд. презента (*мож*(*е*), *треба*, *мора*, *иде*), 3. л. јд. перфекта у ср. р. (*могло је*, *није смело*), предикатив са прилогом (*није било слободно, напорно је*) или именицом (*бити обичај*) и ређе пасивно *се* (*мора се*, *оће се*, *ни се смело*), док се у допуни много чешће јавља веза *да* + *се*+ *презент* и знатно ређе инфинитив, нарочито када у управном предикату нема *се* (а[4]). У овој функцији инфинитив је чешћи када се у управном предикату јавља се (б[2]).

Следе примери анализиране грађе:

А. управни глагол без *се* – *да* + презент са *се* (и ретко инфинитив):

а[1]) *модални глаголи – да + презент са се*: ако може *да се скида* (одећа са мртваца) како треба К(АЧб); може *да се нађе* то иванско цвеће Ч(ж1919); могло је и *да се разбије* (звонце) С(м1908); могло се *кувати* на уљу (3х) М(м1923), ако сено мож *да се сакупи* ВС(м), кад је лепо време да мош *да се изиђе* ВС(м1951), не мож *да се изађе* на врата ВС(м); у исто време мош *да се деси* К(м); па не мож *да се поједе* С(м1914), једно шес пута треба *да се иде* на гробље ВС(б); обично тим (мртвацу који је донет прико поља) треба *да се украде* крст ВС(м); а треба *да се чује* ВС(м1951; кад треба *да се дâ* К(АЧб); шта је он знао да треба *да се служи* М(м1923), исто треба *да се игра* НФ(д2), треба *да се баци* један крст у

[14] У једној жетелачкој песми (Лако теби жито *косит*, оцеци па баци, тешко мени свиње *чуват*, устани па врати), вероватно због потребе стиха, у допуни предикатива, који је опет, због броја слогова, без копуле, јавио се крњи инфинитив. (*чуват*, *косит*). На испитивачево питање (А ко је то казо?) добили смо реформулацију (Па нпр. тај што чува свиње он се јадо, не? па казо: Лако теби жито *косиш* па бациш, а ја треба *д устанем* па *да врати́м* свиње ВС(ж1931) наведене конструкције, у којој је избегнута допуна у инфинитиву, што нам, као и остала грађа, сугерише да је он у фази повлачења у одређеним позицијама.

бунар и онак ће бити кише С(м1914), давали су знак да треба *да се пусту* краве Ф(м1930); треба *да се легне* рано Ч(ж1914); све мора *да се одржава* чисто, да се не брља Ч(м стар), мора тачно, чисто *да се свира* Ч(м стар); цвеће није смело *да се мирише* до Ђурђевдана ВС(б); и то стоји док не иде *да се сије* жито Ч(ж1919);

а[2]) *предикативи – да + презент са се*: није било слободно *да се купаш* до пророка Илије ВС(б) / до светог Илије није слободно *да се купаш* ВС(б); само до Петровог дана није било слободно *да се сечеду* јабуке, *да се груваду* НФ(б), само то знам да ни било слободно *да јемо* јабуке до Петровадна Ч(ж1919); Кад је Тодорова субота, није слободно *да идеш* у дванајст сати СМ(м1920);

то је био обичај *да се* шунка *пече* на први дан Божића В(ж1928), на Мученике било обичај *да се умесу* погаче СМ(ж1930);

а[3]) *предикативи – да + презент без се*: кажу да није добро *да седиш* увече К (АЧб); мени било много *да седим* у цркву С(м1908); било обавезно *да идеш* на јутрење С(м1914);

а[4]) *предикатив – инфинитив:* напорно је то *свирати* ВС(м1951);

Б. управни глагол са *се – да* + презент / инфинитив:

б[1]) *експективни глагол – да + презент*: ко се трефи *да дође* на врата (тај буде положник) ВС(ж1931);

б[2]) *модални глаголи – инфинитив*: но, како сте решили: *оће се ићи* с крстом напоље С(м1914); мора се *играти* иако нема места ВС(м1951); ни се смело *дирати*, требало *се чувати* ВС(б); ни се смело *дирати*, требало *се чувати* ВС(б);

В. управни гл. са *се* – допуна са *се*: ондак се почело *да се сије* по баштама В(ж1928); ни се ишло у бирц, у салу *да се игра* С(м1914), и се ишло на жито *да се освети* жито, на други дан Дова С(м1914); једва се чекало да дође Ускрс, да прође то, да се иде у салу *да се игра* у салу С(м1914); кад се то донела чесница *да се јê* М(м1923).

6. Закључак. На основу грађе из средине XX века закључено је да је инфинитив на српској страни Баната осетно чешћи од везе *да* + презент, а у српским селима на румунској граници да није редак, док је у Гаду веома жив (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 392). Почетком XXI века за инфинитив у српским говорима у Румунији речено је да се његово губљење најснажније испољило у говорима Свињице и Карашева, а да се у другим говорима наставља тенденција сужавања поља његове употребе (Радан 2009: 297–298).

На основу наших статистичких испитивања снимака говора поморишких Срба из последње деценије XX века можемо закључити да је употреба инфинитива у односу на везу *да* + презент осам пута ређа (400 примера или 88,30% : 53 примера или 11,70%). Реликти његове употребе срећу се само уз поједине типове управних речи.

Уз модалне глаголе може се срести чешће. Уз глагол *моћи* забележен је 6 пута (6 примера или 5,66 : 100 примера или 94,34%), и то код информатора свих узраста СМ(м1922), М(м1923), СМ(ж1930), ВС(ж1931) ВС(м1951). Међутим, инфинитив је 7 пута чешћи (14 примера или 87,5% : 2 примера или 12,5%) у изразу *може бити*, који је одговор на испитивачево питање и који се среће у свим местима и код свих информатора, што је један од нових услова под којима се он чува у језицима и дијалектима који губе овај безлични облик. Ово представља архаизам који је потпомогнут идентичним стањем у румунском

(*pate fi*). Уз глагол *хтети* забележен је шест пута (6 примера или 6,74% : 83 примера или 93,26%), што значи да је немобилни презент скоро 14 пута чешћи. Треба истаћи да су ти облици забележени углавном уз негиран глагол, што се творбено приближава негираном сложеном футуру, у којем инфинитив доминира. Уз глагол *требати* јавља се нешто чешће (13 примера или 19,12% : 55 примера или 80,88%), што значи да је да + презент чешћи само око 4 пута. Исто толико је уобичајенији имобилни презент уз глагол *морати* (4 примера или 20% : 16 примера или 80%). Једино уз негиран глагол *смети* број примера са инфинитивом је скоро изједначен са онима у којима се среће веза *да* + презент (5 примера или 45,45% : 6 примера или 54,55%). Уз егзистенцијалну безличну конструкцију у перфекту (*било је*) уобичајен је инфинитив.

У осталим случајевима употреба инфинитива сведена је на по један пример: (а) уз фазне глаголе (1 пример или 3,03% : 32 примера или 96,96%), и то код тада млађег говорника ВС(м1951), који и уз друге глаголе чува овај облик; (б) уз когнитивне глаголе (1 пример или 4,76% : 16 примера или 95,24%); (в) уз прилоге у предикативима (1 пример или 11,11% : 8 примера или 88,89%).

Није забележен ниједан пример са инфинитивом уз експектативне глаголе, као ни уз директивне, што је у складу са познатом чињеницом да је он уз њих најпре замењен финалним реченицама, тј. личним глаголским обликом. Иако се у неким балканским језицима (в. нап. 5 и т. 2.3), који су изгубили инфинитив, он чува уз негиран императив *немој*/*немојте* и у конструкцији типа *вода за пити*, наш корпус то није потврдио, већ се у првом случају јавља *да* + презент, а у другом предлошка конструкција са глаголском именицом: колач *за резање* је био сас млеком ВС(ж1931).

Једино можемо рећи да је и у нашем корпусу, као нпр. у буг. и рум. (в. нап. 5 и т.2.3) инфинитив сачуван, и то веома добро у сложеном футуру 1. Он је релативно чест и у изражавању анонимности субјекта, посебно када је у управном предикату пасивно *се* (мора се *играти* иако нема места, в. т 5. б[2]).

Ако се погледа апсолутни број јављања инфинитива, онда можемо направити следећу скалу глагола који имају улогу управних речи: *може бити* 14х (87,5%), *требати* 13х (19,12%), *моћи* 6х (5,66%), *не хтети* 6х (6,74%), *не смети* 5х (45,45%), *морати* 4х (20%), *бити* 2х, *почети* 1х (3,03%), *знати* 1х (4,76), *напорно је* 1х.

Ако јављање инфинитива сагледамо у односу на везу *да* + презент, скала управних предиката биће знатно измењена: *бити* 100% (2 примера), *може бити* 87,5% (14 примера), *не смети* 45,45% (5 примера), *морати* 20%(4 примера), *требати* 19,12% (13 примера), *прилог у предикативу* 11,11% (1 пример), *не хтети* 6,74% (6 примера), *моћи* 5,66% (6 примера), *знати* 4,76 (1 пример), *почети* 3,03% (1 пример).

Стање у свим испитиваним селима је углавном идентично иако је у некима забележено више примера са инфинитивом, што је последица неједнаког корпуса, али и индивидуалне црте појединих говорника ВС(м1951). Да бисмо добили целовиту слику употребе инфинитива (али и футура 1), предстоје нам испитивања говора средњег и јужног Баната, као и поређења са оним што је досад објављено о српским говорима у Румунији (Карашево, Радимна, Свиница, Банатска Црна Гора и др.). Било би добро анализирати и

новију грађу из већ описаних говора како би се статистички утврдио степен губљења инфинитива.

СПИСАК ПУНКТОВА И ИНФОРМАТОРА

Варјаш (В): В(ж1928), В(м1927); В(Васа);

Велики Сенпетер (ВС): Информатори на траци из 1997. нису обележени, говори млађи човек ВС(м) и баба ВС(б), зато је дата само скраћеница, без године информатора, али са ознаком пола! На траци из 1996. говоре ОА, рођена 1931. ВС(ж1931) и ЗА, рођен 1951, наставник ВС(м1951);

Кетфељ (К): Информатори на траци из 1996: 1. ЖШ, рођена 1928 К(ж1928), само један пример; 2. АЧ, без године рођења, доста грађе, старија жена К(АЧб); 3. млађи мушкарац К(м); 4. ЗП ? К(ж);

Моноштор (М): СЧ, рођен 1923, М(м1923);

Нађфала (НФ): 1. БМ, рођена 1933. у Сенпетеру; НФ (ж1933), деда (д), деда 2 (д2), жена (ж2), пратилац (млађи м);

Саравола (С): ЋМ, рођен 1908. у Кикинди, али 1923. год. дошао у Сараволу С(м1908), ЂД, рођен 1914. С(м1914), ДД, рођена 1921. у Сенпетеру С(ж1921), ПЂ, рођен 1922. С(м1922) чита аутобиографију! РМ, рођен 1924. С(м1924), ЕД, рођен 1925. С(м1925);

Сенмиклуш (СМ): 1. ЈС, рођен 1914. СМ(м1914); МД, рођена 1930. године у Сараволи (живела само 10 месеци) СМ(ж1930), РД, рођен 1920. СМ(м1920), СБ, рођен 1960, певач, пева наше песме СМ(м1960);

Фенлак: 1. мушкарац 1930 Ф(м1930); 2. КМ, рођена 1911, више прича румунски Ф(ж1911); 3. СО, рођена 1926, мајка јој Румунка и више прича румунски Ф(ж1926); Ф(м старији) Ђура Миклош;

Чанад (Ч): 1. ДС, рођена 1914. Ч(ж1914); 2. АК, рођена 1919, стара, добар инф. Ч(ж1919); 3. Б почетак 20. века, брат му био учитељ у Бгд, председник Колектива је био, учитељи му били из Србије Ч(м врло стар), 4. ТЂ, музички образован, професионално свирао, у пензији је Ч(м стар).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Асенова, Петя. Основни балканизми в глаголната система. Заместване на инфинитива по идентичен начин. *Балканско езикознание. Основни проблеми на Балканския езиков съюз.* В. Трново: Faber, 2002, 141–201.

БЕР: *Български етимологичен речник*. Том IV. (ред. В. И. Георгиев и И. Дуриданов). София: Българска академия на науките, Институт за български език, Академично издателство „проф. Марин Дринов”, 1995.

Бошњаковић, Жарко, Драгана Радовановић. Теренски записи из Малог Гаја (Румунија). *Прилози проучавању језика* 40 (2009): 161–178.

Бошњаковић, Жарко, Светлана Вареника. Дијалекатски текстови из поморишког села Сараволе у Румунији. *Прилози проучавању језика* 40 (2009): 161–178.

Бошњаковић, Жарко, Михај Н. Радан. Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната. *Јужнословенски филолог* LXVI (2010): 135–161.

Бошњаковић, Жарко, Татјана Первуловић. Из говора села Семиклуша у Румунији. *Темишварски зборник* 6 (2011): 179–206.

Бошњаковић, Жарко. Приватна писма као дијалекатски корпус: Дијалекатска скица говора Ченеја у Румунији. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVI/2 (2013): 77–106.

Бошњаковић, Жарко, Данка Урошевић. О релативизатору *шта* у српским говорима румунског Баната. *Probleme de Filologie Slavă. Problemi slovenske filologije* [Зборник радова са Научног

скупа са међународним учешћем „Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната”]. Timişoara: Universitatea de vest din Timişoara, 2013, 1–26. [Пагинација је наведена према верзији рада коју су аутори добили на коректуру.]

Бошњаковић, Жарко. Употреба инфинитива / *да* + презента у једном идиолекту из Плочице код Ковина. *Српски језик* XIX (2014): 605–624.

Бошњаковић, Жарко. Једно поређење два српска идиолекта из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина). *Sedmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura*. Zbornik radova, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2014, 59–70.

Бошњаковић, Жарко. Фазе и резултати балканизације прозодијског система у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Срба у Румунији. *Славистички зборник*, Нова серија, књига I: IWoBA VIII. Реферати VIII међународног скупа о балтословенској акцентологији (Нови Сад, 2012). Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2014, 7–16. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-305-7>.

Бошњаковић, Жарко. Творба футура I у два писана идиолекта: из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина). *Исходишта* 1. Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2015, 31–43.

Војводић, Дојчил. О аналитизму у српском и другим словенским језицима (на примјерима инфинитивних конструкција). *Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани”*. Радови са научног скупа Подгорица, 19. и 20. мај 2005. године. Научни скупови, књига бр. 75, Одјељење умјетности, књ. 23, Подгорица, 2005, 241–261.

Грковић-Мејџор, Јасмина. Развој хипотактичког ДА у старосрпском језику. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007, 204–230.

Демирај, Шабан. Губење на инфинитивот. *Балканска лингвистика*. Скопје: Логос–А, 1994, 161–180.

Живковић, Мирко, Б. Бериħ, Виктор Веску. О српским и хрватским говорима у Банату. *Нови живот* (Темишвар) V/2 (1961): 77–88; VI/1(1962): 82–89.

Живковић, Мирко. О српским и хрватским говорима у Банату. *Сведочанства о српско (југословенско) – румунским културним и књижевним односима*. Букурешт: Критерион, 1976, 271–296.

Ивић, Павле. Место банатског херског говора међу српским дијалектима. (Посебан отисак из зборника *Банатске Хере*). Нови Сад: Матица српска, 1958, 326–353.

Ивић, Павле. Балканизми у настајању у српским говорима Баната. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство, 1990, 189–198.

Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник* XL (1994): 1–419.

Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови. *Српски дијалектолошки зборник* XLIII (1997): 1–585.

Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001, 15–109.

Конески, Блаже. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура, 1982.

Милорадовић, Софија. *Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине – стање и перспективе*. Зборник радова са научног скупа Положај српске националне мањине у југоисточној Европи (Београд 26–29. новембра 2003). Београд, 2005, 299–314.

Мургоски, Зозе. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески”, 2005.

Петровић, Владислава, Јелена Војновић. Употреба инфинитива у текстовима са почетка 19. века. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 34/1 (2005): 71–88.

Радан, Михај Н. Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом на карашевске говоре). *Научни сасатнак слависта у Вукове дане* 38/1 (2009): 289–302.

Радан, Михај Н. *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад – Београд: Филозофски факултет у Новом Саду – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2015.

Радић, Првослав. Трагом једне Белићеве дијалектолошке екскурзије. *Српски језик* V/1–2 (2000): 381–406.
Радовановић, Драгана. Наговештаји лексичке диференцијације српских говора у румунском Банату (на сегменту лингвистичких карата). *Probleme de filologie slava* XV (2007): 282–294.
Сикимић Биљана, Марта Бјелетић. Проучавања језика Срба у Румунији. *Темишварски зборник* 1 (1994): 229–237.
Симић, Зоран. Неке особине линеаризације у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012): 169–181.
Симић, Зоран. Прилог проучавању међујезичке интерференције (на примеру говора Банатске Црне Горе). *Јужнословенски филолог* LXIX (2013): 429–441.
Томић, Миле. Употреба акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату. *Књижевни живот*, часопис Савеза књижевника Социјалистичке Републике Румуније 1/1 (1968): 86–88.
Томић, Миле. Говор Свиничана. *Српски дијалектолошки зборник* XXX (1984): 7–265.
Томић, Миле. Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII (1987): 303–474.
Тополињска, Зузана. Инфинитив vs да-субјунктив у формули velle-футура. *Говори призренско-тимочке дијалекатске области и суседних дијалеката*. Зборник реферата са научног скупа (Нишка Бања, 17–20. јуни 1992). Ниш: Филозофски факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ у Београду – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1993, 149–160.
Чонка, Чедомир. О неким особеностима српскога говора у средњем и северном делу румунског Баната. *Нови живот*, Часопис темишварске филијале Савеза књижевника Народне Републике Румуније 3/1 (1959): 102–105.

*

AR: *Albanski rečnik. Fjalori. Albansko-srpski. Srpsko-albanski* (priredio Enes Tuna sa saradnicima). Beograd: Jacen. Informativno-izdavačka ustanova SPC, 2005.
FR: *Francuski rečnik. Francusko-srpski. Srpsko-francuski rečnik* (priredio Vojislav Nikolić). Beograd: Jasen. 2005.
Ivić, Milka. Problematika srpskohrvatskog infinitiva. *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2 (1972): 115–138.
Petrovici, Emil, *Graiul Caraşovenilor*. Bucureşti: Biblioteca Dacoromaniei 3, 1935.
Radan, N. Mihai. Stadiul actual al cercetării graiurilor sârbeşti şi croate din România. *Analele Universităţii din Timişoara. Seria ştiinţe filologice* XXXII (1994): 159–196.
Radan, N. Mihai. *Graiurile caraşovene azi. Fonetica şi fonologia*. Timişoara: USR, 2000.
Silić, Josip, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
Vescu, Victor. Govor Banatske Crne Gore. *Зборник за филологију и лингвистику* XIX/1 (1976): 115–172.

Žarko Bošnjaković

THE USE OF THE INFINITIVE / DA + PRESENT TENSE IN SERBIAN POMORIŠJE SPEECHES IN ROMANIA

S u m m a r y

On the basis of statistical examination of spoken recordings of Pomorišje Serbs from the last decade of the 20th century, the author concluded that the use of the infinitive as opposed to the *da* + present tense is eight times more rare (400 examples or 88.30% : 53 examples or 11.70%), which is in accord with the earlier finding that there is a tendency that it sphere of usage is getting ever narrower. The relics of its use are encountered only with certain types of head words.

If one examines the absolute number of appearances of the infinitive, the following scale of verbs appearing in the role of head words: *može biti* 14x (87.5%), *trebati* 13x (19.12%), *moći* 6x (5.66%), *ne hteti* 6x (6.74%), *ne smeti* 5x (45.45%), *morati* 4x (20%), *biti* 2x, *početi* 1x (3.03%), *znati* 1x (4.76), *naporno je* 1x.

If one examines the appearance of the infinitive in relationship to *da* + present, the scale of head words is significantly changed: *biti* 100% (2 cases), *može biti* 87.5% (14 cases), *ne smeti* 45.45% (5 cases), *morati* 20% (4 cases), *trebati* 19.12% (13 cases), *adverbial in the predicate* 11.11% (1 case), *ne hteti* 6.74% (6 cases), *moći* 5.66% (6 cases), *znati* 4.76 (1 case), *početi* 3.03% (1 case).

Not a single example of the infinitive with expectative and directive verbs is found, which is in accord with the well-known fact that with them it was firstly replaced by final sentences, i.e. the personal verbal form. Although in some Balkan languages which have lost the infinitive, it is retained in the negated imperative *nemoj/nemojte* and in constructions of the type *voda za piti*, the present corpus did not confirm this, rather in the first case *da* + present appears, and in the second a prepositional phrase with a verbal noun: kolač *za rezanje* je bio sas mlekom VS (f1931).

The only thing we can say is that in our corpus, as for example in Bulgarian and Romanian, the infinitive is preserved quite well in the compound Future 1. It is relatively frequent in expressing the anonymity of the subject, especially when the head predicate contains the passive *se* construction (mora se *igrati* iako nema mesta).

The state in all researched villages is generally identical, although in some of them more examples with the infinitive were noted, which is the consequence of an unbalanced corpus, but also because of the individual characters of certain speakers VS (m1951). In order to obtain a complete picture of the use of the infinitive (but also of the Future 1), we must research the spoken language of central and southern Banat, and also make a comparison with that which has already been published about Serbian speeches in Romania (Caraşova, Radimna, Banatska Crna Gora, and elsewhere). It would likewise be good to analyze the newer materials from the abovementioned speeches in order to statistically establish the degree to which the infinitive is being lost.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
zarko.bosnjakovic@gmail.com

(Примљено: 2. фебруара 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41'366.582.5
UDC 811.163.41'282
Изворни научни рад

Бојана Вељовић

ПЕРФЕКАТ БЕЗ ПОМОЋНОГ ГЛАГОЛА У ГОВОРУ ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ*

У раду се анализира употреба перфекта без помоћног глагола у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Анализа, која подразумева утврђивање синтаксичко-семантичких, стилистичких и прагматичких обележја овога облика, показује да при употреби у темпоралној сфери не постоје ограничења у односу на пуну форму. Разлика међу јединицама остварује се на стилском и прагматичком плану и подразумева постојање релације стилски маркирана : стилски неутрална јединица. Утврђује се, даље, и однос према другим конкурентним јединицама (аорист, наративни презент), те издвајају примери модалне употребе. У раду се даје и ареални преглед употребе крњег перфекта на терену зетско-сјеничког дијалекта, те у, типолошки или еволутивно, сродним идиомима.
Кључне речи: дијалектологија, зетско-сјенички дијалекат, перфекат, перфекат без помоћног глагола.

This paper analyzes the use of the perfect tense without the auxiliary verb in the speech of Tutin, Novi Pazar, and Sjenica. Presupposing the confirmation of syntactic-semantic, stylistic, and pragmatic features of this form, the analysis shows that there are no limitations in the use of this form as opposed to the full form of the verbal construction. The differences in the expressions are carried out on a stylistic and pragmatic level, and exist on the plane of stylistic demarcation: the stylistically neutral expression. Furthermore, the relationship with other competing forms of expression is established (the aorist, the narrative present), while examples of modal usage are separated out. The paper also offers an areal overview of the use of the perfect tense without auxiliary verb in the Zeta-Sjenica dialect, and in the typologically or evolutionally related idioms.
Keywords: dialectology, Zeta-Sjenica dialect, perfect tense, perfect tense without auxiliary verb.

1. Увод. У раду се на дијалекатском материјалу из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне зетско-сјеничког дијалекта анализира употреба перфекта без помоћног глагола.

1.1. Перфекат је у српском језику глаголски облик универзалне семантике. Остали претерити, односно јединице које у такву службу ступају при временској транспозицији спецификовани су за исказивање одређеног типа прошлих дејстава, а обично и стилски маркирани. Перфектом се, с друге стране, може исказати било која прошла радња. Подједнако му је доступно обележавање дејстава у синтаксичком индикативу и релативу, референцијално и нереференцијално конципованих. Језичко окружење у којеме перфекат налази најширу примену јесте дискурс наративног или информативног типа. Казивање у перфекту у први план истиче чињеницу о (из)вршењу радње као такве, и емотивно и експресивно је неутрално. Широк домен примене, ста-

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика језичких структура савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

билно место у систему, те експанзивност перфекта на рачун осталих облика у стандардном српском језику и већини дијалеката последица су наведених чинилаца његове семантичке структуре. При употреби форме без помоћног глагола, у литератури именоване и као „крњи перфекат", међутим, долази до значајних измена синтаксичко-семантичких и стилистичких обележја. Узимајући у обзир наведене карактеристике, у раду утврђујемо диференцијална својства перфекта без помоћног глагола у односу на пуну форму, како бисмо што прецизније дефинисали његову позицију у систему испитиваног говора[1].

1.2. У србистици се неретко постављало питање порекла краћег перфекта. Тумачења његовог настанка са дијахроног становишта уједно објашњавају и значај основних елемената његове семантичке структуре. Према Ирени Грицкат, краћи перфекат несумњиво води порекло од перфекта са помоћним глаголом и његова је каснија обличка варијанта. Најстарији забележени словенски језик, као и старије фазе других словенских језика, те анализа његовог значења недвосмислено упућују на то да се перфекат првобитно градио као перифрастична конструкција (1954: 168). Притом, у тако добијену јединицу оба члана уносе своја значења. Садашње време помоћног глагола упућује на садашњост, тј. веза номена и партиципа којим се исказује радња ствара се у садашњости. Облик на *-л* носи значење претериталности (без њеног ближег одређивања). Дакле, „перфекат је означавао садашњи резултат, добивен ранијим вршењем одн. извршењем радње" (1954: 169). Узевши у обзир наведено, јасно је да „лишити перфекат помоћног глагола значи – у много случајева – допринети стварању резултативног значења" (1954: 169). Изостављањем помоћног глагола „доведени су у најнепосреднији додир подмет и радни придев који се у таквом додиру, с напоменом у извесној мери, приближује

[1] Материјал за рад прикупљан је у периоду од 2011. до 2015. године. Истраживањем је обухваћено преко сто пунктова на територији Тутина, Новог Пазара и Сјенице. У разговору са изворним дијалекатским говорницима добијена је обимна грађа са великим бројем потврда, од којих овде, услед ограничења техничке природе, наводимо само репрезентативне примере.

Наводимо списак пунктова са простора тутинске општине са скраћеницама кориштеним у раду:

Бићица (Ба), Биохане (Би), Блаца (Бл), Бороштица (Бо), Брегови (Бр), Врба (Вр), Врујца (Вру), Глухавица (Гл), Глоговик (Гло), Годово (Го), Гурдијеље (Гу), Делимеђе (Де), Детане (Дет), Добри Дуб (Д. Дуб), Добриња (До), Долово (Дол), Дулебе (Ду), Ђерекаре (Ђер), Ервенице (Ер), Жирче (Жи), Жупа (Жу), Кељепоље (Ке), Коваче (Ков), Кониче (Кон), Кочарник (Коч), Лескова (Ле), Липица (Ли), Мелаје (Ме), Митрова (Ми), Набоје (На), Островица (Ост), Паљево (Па), Пероше (Пе), Пленибабе (Пл), Попе (По), Пресло (Пр), Пружањ (Пру), Рамошево (Рам), Рачиће (Рач), Рудница (Руд), Руђа (Ру), Саш (Са), Сврачиће (Св), Смолућа (См), Старчевиће (Ст), Струмце (Стр), Суви До (С. До), Тутин (Ту), Црниш (Цр), Шарење (Ша), Шипче (Ши).

Пунктови са територије Новог Пазара: Багри (Баг), Балетиће (Бал), Бобовик (Боб), Боторовина (Бот), Брђани (Брђ), Вучја Локва (В. Лок), Избице (Из), Јошаница (Јо), Јуковача (Ју), Кашаљ (Ка), Козарево (Коз), Лече (Леч), Лукаре (Лу), Неготинац (Не), Нетврђе (Нет), Осоје (Ос), Пожега (Пож), Прћенова (Прћ), Рајетиће (Ра), Рајчиновиће (Рај), Себечево (Се), Сопоћани (Со), Суха Ћуприја (С. Ћуп), Трнава (Трн), Цвијетње (Цв), Шавце (Шав).

Сјенички пунктови: Баре (Бар); Бољаре (Бољ), Буђево (Бу), Врсјенице (Врс), Градац (Гр), Гошево (Гош), Дражевиће (Др), Дружиниће (Дру), Дубница (Дуб), Дуга Пољана (Д. Пољ), Дујке (Дуј), Зајечиће (За), Карајукића Бунари (К. Бун), Кијевце (Ки), Кладница (Кл), Кнежевац (Кн), Крстац (Крс), Трешњевица (Тре), Тријебине (Тр), Тузиње (Туз), Увац (Ув), Угао (Уг), Урсуле (Ур), Цетановиће (Це), Црвско (Цр), Чедово (Че), Шаре (Шар), Штаваљ (Шт).

правом придеву; он донекле стиче резултативно значење" (1954: 169), које се најчешће комбинује са другим значењима, па му је семантика често врло сложена. Притом, кад се нешто приказује више као резултат него као процес, то је у многим случајевима уједно и израз појачане експресије казивања. На сличан начин, анализом дијалекатске грађе, крњи перфекат тумачи и J. Вуковић, наводећи да „помоћни глагол у перфекту показује везу радње из прошлости са моментом праве садашњости, зато је потребан онда кад се радња из прошлости временски одмерава према тренутку кад се говори – у синтаксичком, дакле, индикативу, док је често непотребан, у синтаксичком 'релативу', где се радња одмерава не према моменту садашњости него према ком другом, или је у каквој безвременској ситуацији, јер ту помоћни глагол не може имати оно своје основно значење у перфекту – везивање радње из прошлости са моментом садашњости" (1940: 95–96).

Наведена објашњења порекла крњег перфекта упућују на најважније одлике његове семантике: резултативно значење, одсуство акционалности, процесуалности и динамичности радње, те сходно томе и статичност описаних слика које се сагледају као резултат прошлих акција, као стање настало у резултату прошлих радњи, при чему се само вршење радње као такве на комуникативном плану занемарује – истиче се само стање, последица таквих деловања уз мање или више наглашену компоненту статичности. Експресивност се, притом, остварује управо кроз здружени утицај наведених компоненти, односно путем одсуства, њиховим деловањем потиснуте, темпоралне службе.

2. Анализа грађе. Најважнија измена до које долази при употреби краћег уместо пуног перфекта јесте трансформација из немаркиране у маркирану синтаксичку јединицу, тачније прелаз из стилски неутралне у синтаксему која је носилац стилогености. Перфектом без помоћног глагола обележена дејства осим темпорално детерминисана су и присуством компоненти евокативности, резултативности, неочекиваности, изненадности, новине, а неретко је садржана и информација о доживљености радње. Осим у односу према перфекту, са циљем потпунијег одређења системске вредности овога облика у тутинско-новопазарско-сјеничком говору, извршићемо и поређење са синтаксичко-семантички њему најближим корелатима. Ту убрајамо аорист, са којиме га делимично повезује присуство компоненте доживљености, и наративни презент, који му је такође конкурентан у одређеним контекстима. Како бисмо утврдили место истраживаног идиома у контексту зетско-сјеничког дијалекта а и, шире посматрано, дијасистема српског језика, уочено стање на терену у анализи која следи пореди се са приликама на другим тачкама штокавске територије.

2.1. Однос крњег и пуног перфекта. Као најважнија разлика према пуном перфекту у бројним србистичким радовима истицала се искључиво реалтивска вредност краће форме – сматрало се углавном да се њоме не могу обележити радње које припадају синтаксичком индикативу.[2] Насупрот до

[2] Истичући наглашено присуство експресивне компоненте која се нужно активира при употреби овога облика, М. Стевановић (1986: 623) утврђује да је управо то, из ње проистекло уживљавање у оно што се глаголом износи, навело раније граматичаре да констатују да нема праве временске употребе овога облика.

тада преовлађујућем уверењу, М. Стевановић сматра да у могућностима употребе ове и пуне форме нема разлика, те да се краћи перфекат може употребити индикативно[3] (1986: 623). Између две јединице, сматра аутор, једино има разлике у стилу, јер „крњи перфекат је с осетнијом експресивношћу; он изразито представља уживљеност аутора у ситуације које излаже облицима перфекта без verbum-a finitum-a. За облик с помоћним глаголом то се не може рећи" (1986: 621–622).

На исти начин, на материјалу из говора Пиве, Ј. Вуковић утврђује да је употреба перфекта без помоћног глагола у индикативу сасвим обична „за означавање радње у непосредној прошлости: *крѐпала* нам кра̏ва; *дȍбјењила* се једна о́вца; *дȍшли* сва̏тови" (1940: 95). У својој *Синтакси* Ј. Вуковић овај став потврђује, показујући да је перфекат без помоћног глагола употребљив у разговорном језику у оним случајевима кад се његова радња не може друкчије одмеравати него према моменту садашњости: „*Дошли сватови* – јавља се о непосредном доласку сватова", а то, „у ствари, значи да и овај посебни облик перфекатски може служити обема категоријама – и апсолутноиндикативној и релативској" (1967: 383–384). Разлику између пуног и перфекта без помоћног глагола и Ј. Вуковић налази на стилском плану. Наиме, „кад се о нечему саопштава из најскорије прошлости, да ли ће се то саоштити обичним или краћим перфектом (сложеним или простим), увек одлучује однос експресивно : неекспресивно […], радња саопштена простим обликом увек ће бити наглашена" (1967: 384).

Истраживања новијих аутора такође потврђују претходне ставове. Перфектом се у савременом српском језику „исказују прошле радње које су такве управо у односу на моменат говора" (Танасић 2005: 397), као што је то случај и са пуним перфектом. Ипак, „употреба крњег перфекта уместо пунога облика свакако уноси одређене посебности у информацију која се реченицом са таквим обликом саопштава. Сви граматичари се у томе слажу и истичу да се крњи перфекат употребљава да би се истакла новина, неочекиваност догађаја о коме је реч. Та новина може да буде веома различита и да се креће до изненађења, па и чуђења. Отуда овако употребљен облик перфекта има већу експресивност у односу на пуни облик." (2005: 397). Најзад, М. Радовановић наводи да се крњи перфекат јавља нарочито у функцији регистровања неког карактеристичног, изузетно импресивног податка о ситуацији: Ноћ је, а уз то земља подрхтава од грмљавине. На излазу из града застајем да га последњи пут видим. Облакодери *се зањихали*, повијају се и туку ниже и слабије грађевине (1990: 175).

2.2. Темпорална употреба крњег перфекта. Наш материјал из тутинско-новопазарско-сјеничке зоне показује да је облику перфекта без помоћног глагола доступно обележавање прошлих радњи како индикативно (1а) тако и релативно конципираних (1б):

[3] Тако је у саопштењима својственим разговорном језику типа: *Дошли сватови*, *Ја покосио ливаду*, *Дошли неки из Одбора да те траже* итд., „где се крњим перфектима: *дошли*, *покосио* и сл. износи готовост онога што с тим облицима казује у време када се то износи, констатује се, дакле, у садашњости да се крњим перфектом означена радња извршила у прошлости садашњег тренутка, онако исто као да је употребљен и пуни облик перфекта *дошли су*, *покосио је*" (о томе детаљније у: Стевановић 1986: 623).

(1а) *дȍш̱ла* тѐтка Лȳјо, ȁј изáђи (Бал); *кӯӣӥл'и* ми овō пā ми *дȍнијēл'и*, а штȁ ће тō мѐне (Жи); *ȕзēла* ми свѐ и *ӣȍӣрāла* по кȕћи, *срēдӥла*, те ми је сȁдек бȁш фӣно (Де);
(1б) тȁмо кад смо би́л'и, беше бȍл'есна, *л'ѐг̄ла* овакô, нȁузнāк, не познȁјē нас (Доб); *срѐла* хи, јучêр овудӥје идȳ, *ӣӣш̄ȁл'и* је ђê Рȁмкова кȕћа (Жи).

Перфекат без помоћног глагола, поседујући могућност темпоралне детерминације предикације, радње може самостално обележити као прошле. При смештању означених дејстава на претериталну временску линију, овај облик не захтева учешће помоћних језичких средстава:

(2) *долȁзила* она код нâс, *дочѐкāл'и* је л'ӥјепо (По); јѐдно сȁмо *ȕзēла*, нӥје кћѐла вӥшē; *ȕзēла* од свȁкē по јѐдно (Кл); *јāвӥла* она мѐне кȁд је, знâм јâ (На).

Радње означене краћим перфектом могу бити позициониране на било којој тачки на временској оси прошлости. Подједнако му је доступно исказивање радњи из ближе (3а), даље (3б), удаљеније (3в), далеке (3г), те неодређене прошлости (3г), а тип прошлих дејстава препознаје се или на основу ширег контекста или на основу детерминатора прилошког типа који ближе експлицирају време вршења радње:

(3а) изáђи овȁмо, *дȍш̱л'и* нам гȍсти (На) : ѐво сȁд *дȍш̱л'и*, нӥјесмо ни знȁл'и (Ту);
(3б) *слáла* ми да јѐдēм и ȍна и сѐстра јој (Ке) : у субȍту ми *јāвӥла* да нêмā ȁутобус (Жи);
(3в) Стáна *излȁзила* на грôбље, јā нӥјесам (На) : прȍлāнскē гȍдинē *сврȁћāл'и*, нӥјесу вишē (Пр);
(3г) парти́зани тудӥје *би́л'и*, Нéмци, нѐ знāш ни кȍ је бӥо (Пож) : за врéме оногā рȁта *узӥмāл'и* од нâс сељāкâ да јѐдȳ; ȁге за врéме Тȕрскē *узӥмāл'е* четвртӥну (С. До);
(3д) стâрӣ нӥјесу дáл'и, *забрāнӥл'и* нам да прӣчāмо о томê (Коч) : спр̏ва невѐсте *двōрѐл'е*, гȍсте слȳжӥл'е (Рач).

Крњим перфектом могу се обележити радње како референцијалног (4а) тако и нереференцијалног типа (4б):

(4а) тȳ ми *би́л'е* двӥје нȍћи и јâ што изи́ђи тȳ, оне посêдā по томē камêњу; пȍсл'ē двӥје ми тȳ кōмшӣке дȁдоше, двӥје *ост̄ȁл'е* тȳ некē би́л'е, као шкȁрт тê *одбāцӥл'и* и једнōга петл'и́ћа, и тȳ би́ла ми једна кōмшӣка нал'éгла, пил'и́ће сам тôвнē држȁла, кад *дȍш̱ло* нѐшто те *ȍднијело* (Ос);
(4б) *уӣлаћӥвāла* пēнзӣскō, нѐ знāм кȍлко (Не); из Вучулȍквē јā сам некӣм потписӥвō јâ, и комӣсија *ӣроверāвȁла* да л' заслужȕјē, и *ӣрӣмȁл'и* сȍцијāлнȳ пȍмōћ (Не); кȍ је имȁо нѐшто да јѐдē, кȍ нӥје ôн је и просӥо, *дāвô* нáрот кȍ је мȍгō (Прћ).

Синтаксички посматрано, на основу изложених примера, краћи перфекат може бити употребљен у свим позицијама као и пуни, те у том смислу не поседује ограничења. Стога, разлике међу двама облицима не посматрамо на морфосинтаксичком нивоу, већ превасходно с обзиром на стилистичко-прагматичке ефекте који се употребом ове форме постижу на наративном плану.

2.3. Домен употребе, синтаксичко-семантичке и стилске одлике крњег перфекта и однос према аористу и наративном презенту. Међу основним фак-

торима који мотивишу одабир ове форме из система претериталних јединица свакако се налази постојање изразито експресивне компоненте – могућност да се, уз обележавање прошлог времена, односно исказивања радње као чињенице, семантичка структура исказа обогати присуством модалних компоненти као што су став изненађења (догађај је наступио као новина), став неочекиваности (радња се предочава као извесни преокрет) и сл., те наглашавање резултативности назначених дејстава. Наступајући у служби исказивања временског, удруженог са различитим типовима модалних значења, перфекат без помоћног глагола у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони јавља се у следећим категоријама:

а) Исказивање радњи које су се десиле углавном непосредно пред моментом говора, а које говорник саопштава као новост, која најчешће има вредност изненађења:

(5) ȁјде Лу́ка, *дȍ̱шла* тѐтка (Бал); *п̄ȁла* ти јȁкна; ђѐ си, бâко, *дȍ̱шл'и* ови̂ да те ухȁпсӯ (Тр); *дȍ̱нијела* ни Зȍрица дȕдове, окрѐн се овȁмо (Бл); енê, вӣ *дȍ̱шл'е* (Ко); *дот̄ѐрō* Хи́взо ђȕбре (Бр); мâмо, *дȍ̱нијела* ти овō Рукѝја (Ту); све *п̄окȕп̄ил'и* онō с њѝвē (Бал); *одвēзȁла* се крȁва (На); кажӯ у Сјенѝцу *п̄ȁла* кѝша (Це); рече *дȍ̱шла* Мѝка (Не); кажē Ра́да *от̄ѝш̱л'и* мȁлоприје (Го).

У наведеним случајевима перфектом се обележавају радње које су се десиле у блиској или даљој прошлости, али су њихови резултати у садашњем моменту актуелни. Када каже: ȁјде Лу́ка, *дȍ̱шла* тѐтка (Бал); *п̄ȁла* ти јȁкна (Тр); говорник информацију о извршености радњи саговорнику саопштава као новину, са наглашеном компонентом резултативности – 'тетка је сада ту'; 'јакна је на поду'. Из контекста се сазнаје да су се радње извршиле у блиској прошлости, што свакако не мора бити обавезно – важно је да је резултат њиховог (из)вршења на плану садашњости актуелан. Говорник је перципирао стање и, употребивши перфекат, информише саговорника, позивајући га да на то стање обрати пажњу. С друге стране, сам чин извршења дејстава (пад, долазак) говорник можда јесте, а можда и није уочио, а та информација је, уосталом, када је посреди перфекат, ирелевантна. Према блискости са моментом говора, перфектом обележене радње сличне су аористним у истим контекстуалним условима. Замена ових облика, међутим, довела би до повлачења обе, у случају перфекта доминантне, семантичке компоненте. Аористом би се, наиме, у први план истакло само (из)вршење радње као такве, сам процес, акција (*дође т̄ет̄ка*, *п̄аде т̄и јакна*), а не њено извршење, односно стање које је настало након тога. Са овим је у вези и компонента доживљености, која код перфекта може а не мора бити присутна, док је у случају аориста обавезна. Да информација о доживљености није саставни део семантичке структуре перфекта, показују примери типа: кажӯ у Сјенѝцу *п̄ȁла* кѝша (Це); рече *дȍ̱шла* Мѝка (Не); где је експлицитно садржана информација о томе да се о (из)вршењу радње зна посредно (стога информација о догађају може бити новина не само за саговорника већ и за говорно лице), а у којима замена аористом није могућа. Чак и без употребе таквих маркера (*кажу*, *рече*), аорист би значио исто – говорно лице лично је уочило означена дејства, док у случају употребе перфекта то није нужно.

б) Обележавање радњи које припадају нешто даљој прошлости, а за које је говорно лице или тек сазнало (често нису очекиване), те као такве и за

њега и за саговорника представљају изненађење (6а), или су то радње (из)вршене у било ком прошлом тренутку, али их као новост предочава слушаоцу (6б):

(6а) замѝси, *ȕмрла* Ста́на (Ту); Ми́ка *ошѝшла*, побѐгла од мȗжа (Па); Рȁдан млȍго пѝјē, мȁкоше га ис шкȍл'ē, *исшѐрāл'и* га (Го); јучê *врȍ̄ō* Ми́шу, *пȍчēл'и* да му вр́шу мȍкро. Јучê *почѝњō* и *не мȍгō*; сѝнōј је Зе́ко разговāрôса њѝм тȁмо, *ошишô* Ср̏ђан за тē дēлȍве да кȗпӣ и ôн му је рѐкō тô да попрȁвӣм дȁнас (Кн);

(6б) *попāл'ѝл'и* трѝес трѐћē тō Тȗрци свѐ (Ка); ал'и, прије ȍсам гȍдӣна, *преврнȕо се* трȁктор и, дȁљē би́ло, *преломѝо* му нȍгу више кȍл'ēнā, нѝје се преврнȕо нō би́ло некō смѐће тȗ, ôн нал'ѐти на њѐга, пā ме ôн *прегȁзио* и *сломѝо* ми нȍгу тȗ у бȗт; нȁша дѐца свѐ *ошѝшла* кут којê (Коз); ôн *пȁо* с јȁбукē лâнӣ, *брȁо* јȁбуке пā је пȁо с јȁбукē пā кѝчму *поврēдѝо* пā је бѝо дѐсет дāнâ на Бȁњицу у Беȍграт (Лу); пȍсēн кат су партиза́ни дȍшл'и, ферѐџа је мȁчена, *мȁкл'и* пѐчу, *забрāнѝл'и* да нȍсȳ ча́ршав онâ, тô су мȁкл'и, би́ло дȍговōр са хȍџāма, са попȍвима, тā фѐреџа нѝје пȍтрēбна, за́кон такâв бѝо да се тō мȁкнē, и тâпȳт *се мȁкл'е* ферѐџе (Трн); *ȕмрла* ми жѐна ѝмā сѐдам гȍдӣнā (Гло).

Заменљивост перфекта аористом и у овим контекстима зависи од тога да ли је говорно лице означене радње доживело, односно на други начин о њима непосредно сазнало, или је реч о догађајима о којима зна посредно. И овде се, такође, наглашава резултат, стање настало у резултату њиховог (из)вршења пре него сам чин (из)вршења. Тако је у примеру: тā рôд мôј, стâрӣ *пȍмрл'и*, брȁћа ми *пȍмрла*, брата́нци, братанѝца, сѐстра, сȁмо јâ јѐдна тол'ѝкē гȍдине дожӣвѐла, од свѝјā сам њѝ старѝјā (Лу); где би замена аористом била могућа, али је, услед намере да се укаже управо на резултат, употребљен перфекат.

У контекстима овога типа краћи перфекат често се употребљава у низовима, када се обележавају радње које следе једна за другом, те као такве чине елементе неког ширег, целовитог прошлог догађаја: јā знâм тȁмо јѐдан је у Л'ѐчу дȍнио некȳ лȕбицу на л'е́ђа и ôн се ознојѝо и тȁмо *шрāжѝо*, како *бȁцио* тȳ лȕбицу кот кȕћē и *рѐкō* дâјте ми мало водê и они му *да́л'и* чȁшу водê ил'и флȁша, и ôн *попѝо* мало вѝшē водê и *навȁшио* тȳ бȍл'ēс. И пȍсл'ē *ȕмрō* (Не). Овако употребљеном перфекту синониман је и у говору тутинско-новопазарско-сјеничке зоне конкурентан наративни презент.

в) Обележавање радњи из даље прошлости, где се крњи перфекат употребљава у ширим контекстима, када може означавати, као и у претходним случајевима, или радње које су наступиле изненада, неочекивано, или радње чије се (из)вршење очекивало дуже време, па је сам моменат акције наступио као извесни прелом, односно прекид дотадашњег стања, некада и као преокрет у смислу супротности од очекиваног. Таква промена на догађајном плану одсликава се и избором језичких средстава, те предикати у крњем обично следе након оних у пуном перфекту, аористу или каквом другом облику којим се означавају прошле радње:

(7) бѝ мȁло у при́твор, тȁмо бајȁги кот л'екāрâ како нѝје нȍрмāлан, ѝдосмо на сȗт, довѐдоше онōк нѐуропсѝхолога, дѐмек ôн *нашô* му да нѝје у ре́ду; ôн је побѐгō низ њѝву, пā овȁмо, дошô је ваљда гȍре пā је посēн побѐгō за Берберѝшта тȁмо код једнōга Бе́ља те се тȁмо крѝо нѐкол'ико дāнâ, ȍни га посл'ēн *ошѐрāл'и* (В. Лок); ôн је вѝшē упропāстѝо мусл'имȁнскӣ на́род него што је ср̏пскӣ на́род бѝо упропāстѝо, а дȁнас му *дѝгл'и* и спȍменӣк

(Из); и кажē јѐдан: „Слу̏шāте ви̂, не трѐбā шко̏ла о́де у Лука́ре, немô да да́те о́де шко̏лу, немô да да́те шко̏лу да ви се дѐца повла̏шӯ. Него”, кажē, „ми̂ ћемо шко̏лу ста̏вит у Гру̏бетиће го̏ре”. „Е још ко мо̏ре. Фāла̏ ти, чика Јеврѐме.” Ови̂ *бӯкну̏л’и*, не дāју̏ шко̏лу тӯ̂, тô је и̏стина, ни̏је при̂ча некада̏шњā. И отѐрајӯ шко̏лу у Гру̏бетиће и богами го̏ре они *и̏шл’и*, Жӯњѐвиће тā сѐла ср̏пскā, некол’ици̏на и мусл’имāнâ го̏ре бл’и̏жē Ри̏барӣћа, и *шко̏ловāл’и се* (Ју); ôн је би̏о пот и̏страгōм једно мѐсец у Пазâр и *пу̏стил’и* га да се брâнӣ са слобо̏дē (Це).

И у контекстима овога типа крњем перфекту синониман је наративни презент, односно, када је реч о доживљеним радњама, аорист, са којима се, како показују изложени примери, неретко и комбинује у ширим контекстима.

г) У наративном режиму казивања крњи перфекат често заузима иницијалну, стилски маркирану позицију (и његова је употреба овде мотивисана примарно разлозима стилске природе), и тада приповедање тече налик ономе које налазимо у народним приповеткама. И. Грицкат поводом овакве употребе краћег перфекта наводи да „на почетку приповедања има поред тога семантичке призвуке које налазимо и другде код тог облика. Он се употребљава за потенцирано казивање, са моментом новине, ненадовезаности на претходно знање […] и тиме се изазива интерес слушаоца одн. читаоца. Њиме се истиче и субјекат и предикат […], што је за експозицију исто тако врло погодан чинилац.” (1954: 36). Примери:

(8) *би́ла* три̂ бра̏та и *жӣвѐл’и* та̏мо у тô мѐсто, и отки̏ни се па̏с и уда́ви ис тôг дру̏гōг пл’ѐмена и о̏ндā су о̏ни би́л’и примôрāни, у̏зēл’и су дѐцу, кренул’и су, на̏јпрвō су насел’и̏л’и У̂гō, па им се тӯ ни̏је свѝдело па у Би̏оц, па из Би̏оца се вра́ти у Борōшти̏цу, е из Борōшти̏цē крēну̏л’и су по Македôнији по Поза́ру (Бо); *би́ла* коферêнција једамâ о́де, код Ахмѐта, и једнōк Мура̏та *извѐл’и*, ко̏пље онô, тô је би́ла ша́ла, л’ѐгнē чо̏век овакô, л’ѐгнē и уфа̏тӣ кō да га ди̏гнē, и тā чо̏век с Пѐштери *би̏о*, и Трна̏ва ци̏јела *се пoку̏пила*, ни̏ко не мо̏ре да ди̏гнē тогâ, јâ сам тогâ човѐка ди̏гō (Трн); деда Ра̏довāн *има̏о* чети̏ри ће́рке, ни̏је, три̂, и вâс двоји̏цу, а Вêљко је има̏о изглêдā три̂, чети̏ри ћѐрке (Бал); *довѐл’и*, си̂не, мѐне и кот ку̏ћē сва̏дба и тӯ̂ смо тура̏л’и ру́чак, вечѐра, ру́чак, пи̏те мијеси̏л’и у тепси̏ју, тура̏л’и мêса би има̏л’и, бирија̂н (Пл).

Свака замена неким другим претериталним обликом у истом језичком окружењу довела би до губљења ефеката који се на стилском плану постижу употребом краћег перфекта.

д) Употребом краћег перфекта постижу се стилски ефекти на приповедном плану, будући да он неретко доводи до прелома линије приповедања, и то тако што наглашено указује на прелазак са радњи на стања. Ову особину издваја И. Грицкат (1954: 43), наводећи примере: *Два вола, што су била ујармљена најближе клади, остала су висећи … Главе им се објесиле прама прсима, на запјењена уста исплазила језике … а све четири ноге пружиле се косо и састале под трбусима …* у којима је значење краћег перфекта дато као „слика, готова, непокретна, која је настала по извршењу свих одговарајућих радњи. Диференцијација перфекта дошла је због тога што је у првом делу (‘остала су’) више информација, а у другом (краћи перфекти) више дескрипција” (1954: 43). Такви су и наши примери (9), у којима се у први план износи управо стање,

мање или више статична слика уочена у прошлости, и у којима предикати са краћим перфектом долазе након оних саопштених неким другим обликом:

(9) бо̏л'есна је би́ла, ѝшл'и смо ми̑ код ње̑, она седа́ше прет ку̏ћу. *Се̏ла*, *зг̄у̏рила се*, *осла̏била*, са̏л' шӯта́ше (По); кад стѝгни до̏л'е, до̏л'е љу̑ди ра̑дӯ, посиједа̏л'и су да је̏дӯ. Кажē: „А̏ј, ба̏ко, тӣ си о̏дмōрна". А јā *зѝнула*, јā *исӣла̏зила* је̏зик овал'ѝкӣ, ка̏ко о̏дмōрна, ни дору̏ћковāла нѝјесам, нѝт ме ко пону̏дио, нѝт сам има̏ла ка̏т (Ле); и ми̑ оти́ди та̏мо, она грднѝца *рēш̱ѝла* да побѐгнē, *ушмӯг̄а̏ла се*, *ушӯт̄е̏ла се*, не мр̏дā ни о̏ком, не сазу̑вā се, гл'е̏дā са̏мо пр̏вӯ прӣл'ѝку да угра̏бӣ (Ли); да ти при̑чāм, јā сам бѝо онума̑т та̏мо у шу̏му, у један за́бран, ко зна́те ђе̑ Плака̏оница, и с детѐтом упа̑л'ӣмо тра̏ктор један да̑н и отѝдēмо ба̏ш да сече́мо мало та̏мо ту̑ шу̏му. Порет пу́та, ада кā до а̏ута о́де, пу̑т о́де а о̏на пот пу̑т, нѐко *осѐкō* некӣ ра̑с, го̏ре она̑ј дѐо, а тā кр̏ља *ост̄а̏ла* једно ме̑тар ѝ пō висѝнē, кад јā ту̑ ис тра̏ктора погл'е̏дāм ђе она изла̏зӣ. Беше л'е́тно поло̏мљено ту̑ кā тā тр̑мка о̏довӯт, и вѝдӣм јā она *се узруја̏ла* (В. Лок); зна̑м кад је, пра́ла је хаљѝне до̏л'е на овā по̏ток, кā дѝјете *ко̏дрљō* и уда̏рӣ је један си̑н, а до̏ље је би́ла коно̏пља, ōн ме тра̑жи да ме бѝјē, јā *ӣобѐг̄ō* у онӯ коно̏пљу (Кл).

ђ) Како наводи И. Грицкат, „у много случајева перфекат свршеног глагола може да значи – поред извршености радње у прошлости – и резултативност, у извесном смислу 'стање' (чак ако је глагол и активан) у које субјекат доспева по извршеној радњи" (1954: 45). Ова особина „начелно није ништа ново у оквиру значења перфекта уопште, пуног перфекта. Али, језик налази начина за врло танана нијансирања. У приповедању пуним перфектима (свршених глагола) занемарује се моменат резултативности, радња одмиче одмах даље, без заустављања на достигнутом резултату; док се у приповедању краћим перфектима не аперцепирају саме радње већ резултати и сваки настали резултат је слика, дата као нешто готово, статично." (1954: 45). У оваквим случајевима примећује се да „моменат новине и експресивности казивања стоји понекад у психолошкој вези с чињеницом да се глаголско значење износи више као констатовање готовог факта а мање као чиста радња, као процес у прошлости." (1954: 67). Примери овога типа слични су претходнима (9), с тим да је компонента резултативности у њима још наглашенија, а стање које се износи предикатима у облику краћег перфекта предочава се као стално својство субјекта, односно мање-више трајно стање ствари:

(10) кад јā до́ђо у со̏бу, са̏мо још је̏дан младѝћ и ова̑ што ме довѐо и о̑н, јā пѝпнēм, рӯка̏ му под па̏зухо *иза́ш̱ла* из ра̏мена (Кл); у Сара̏јево довѐо један мо̑ј ро̏ђāк једнōг Хрва́та, минѝстар пол'ѝцијē бѝо, *расӣа̏л'е* му *се* ру̑ке свѐ (Кл); *родѝло* до̏л'е ко[д] Ча́чка, гр̑дно *родѝло* (Прћ); не̑мā ку̏т, нѐка је. *Ожеднѐла* зāр пā ће д[а][и]де̑ да пѝјē (Туз); ма̑јка јој *у̏мрла*, о̏тац јој *ӣог̄ѝнуо*, *убѝл'и се* с тѝјем Ту̏тићима ту̑ (Де); *ѝскоӣāла* во̏да, би́л'е су кѝше онома̑т (Не).

е) У односу на пуни перфекат, облик без помоћног глагола екомичније је језичко средство. Стога, своју примену налази најчешће у ситуацијама набрајања више прошлих радњи, између којих је најчешће успостављен однос сукцесивности, или у комбинацији са другим облицима, када, смењујући их, приповедни ток помера унапред, при чему се приповедање убрзава. Све то у вези је и са чињеницом да се „краћи перфекат употребљава тамо где се мисао исказује не хладно, регистраторски, већ са уношењем експресије" (Грицкат

1954: 45), односно у примерима „у којима је присутно динамично излагање радње која одмиче даље” (46). Даље, њиме се може остварити семантика „контраста према нечем другом, напоредо реченом или помишљеном”, или се „реченица са краћим перфектом издиже рељефно, постаје истакнутија” (49), те присуство казивача који жели да прида свом казивању занимљивији, наративнији тон – што се све примећује тек онда кад се краћи перфекти замене пуним и тиме добије хладнији, „интелектуалнији” стил (49). То се очитује у примерима:

(11) нӣје ме просӣо, трӣ-четӣри пӯт *дошӓо* код мёне, вишē нӣје, ôн је пȍсл’ē пошто сам јâ óде дȍшла, *ӣрȍшло* мёсец дāнâ пā *оӣишô* у вóјску, *слӯжӣо* вóјску, јâ сам óде са њӣма би́ла, са дёверима, јёдан дёвēр ми тӯ *бӣо* и јêтрва, штӓ да ти кâжēм (Коз); кӓко да ти идê, ослобођéње, Нéмци се повлâчē, остӯпајӯ, партизáни, Рӯси ȍтут *ӣоӣӣснул’и*, и рёкоше једамâ Рӯси да су дȍшл’и до Крāљёва. Посē Рӯси *се ӣовýкл’и*, пȍсл’ē овӓмо *ӣрёузēла* вóјска Тӣтȍва, *мобил’исāвӓл’и* нас, *кӯӣил’и*, мӣ *наӣӓдāл’и* (Прћ); јȍш ми је трӣ зӯба упропāстӣо један дȍктор. *Врӣћёло* и *врӣћёло* док *изврӣћёло* кō трупӣне от кȍтӯра. *Уӣропāстӣо*, пȍсл’ē *ӣӯрио* онē блôмбе, оне *се окрӯнӣл’е* и ӓјт (Кн); они *дȍшл’и* дȍл’е, *рӯчӓл’и*, *ӣгрāл’и*, *ӵумбӯсӣл’и*, *наӣовӓрил’и* ме на кљýсе и *довёл’и* ме (Кон); једанпӯт *би́ла* једна јој снӓха нӓјстаријā, па *ӣрáла* тôрнӣком, а *рёкла* јој свёкрва: „Немô, снӓхо, прӓт, дӓнас тôрнӣк”. Кажē: „Хӓјде бȍгати, дâн је свӓкӣ јёднāк”. Она ӯзми те опёри, оно Ӓлāх дӓди ӓждаху, пā како ȍна *разгрнӯла* онā вёш, и кӯћу и онā вёш, тô је отӣшло по дрӯгијā сêлā и *оӣкрӣла* ӓждаха кӯћу (Ле).

У оваквом језичком окружењу краћем перфекту по синтаксичко-семантичком својствима и стилским ефектима који се производе најближи је наративни презент, са којим се најчешће и комбинује:

(12) и ôн ȍдē те кâжē тӓмо Мéду, и дôђӯ на тō брȍдо и сёднӯ. И јâ на пōднê *ӣомӯзла* стȍку, јâ се ȍбӯко. Кажē мâјка штӓ си се тō обýкла. Реко рёкō некӣ сл’ӣкāр да дôђē да ме сл’ӣкā пā јâ *обýкла* димӣје. Пȍсл’ēȍтал’ē реко, јâ посл’ē онô уӣђем у сȍбу, обӯчêм једне стâрē димӣје повише тӣјā и дӓљē да се не сётӣ мâјка. Брӓћа ми би́ла, јāȍдēм на тō брȍдо и ӯзмēм тӯӣстӯ мȍју другарӣцу, једну брӓтучеду, ал’ тô је једно брȍдо вёл’икō. Кад ȍни на Фијýљак огл’едӓлом свӣтнӯ мёне. Понёсēм онӯ кȍфу и онô, и јâ сӓл’ овакô му *мāхнӯла* и ȍни про двâ дрӯгā брȍда потрчӯ, докл’ē сам јâ изи́шла тогā бӯнāра, *бӣо* нам тôр овакô од овāцâ гȍре кýћер мôг ȍца, тӯ скӣнēм онē димӣје, тӯрӣм у онā бакрâч онē стâрē онē вёл’икē, онô двāнêс мётāрā би́ло, ȍни двојӣца стӣгоше, подӣгоше ме, овакô ме узéше, ада носӣл’и су ме, алāхӓ ми пёшкē (Тр); јā цӣо дâн *би́ла* за говёдима, о[д] деветнӓес гȍдӣнā*се ӯдāла*, цӣо дâн *чӯвӓла* говёда по шӯми и мӣслӣм кӓко да изӣђем дȍвечē. Дôђем и спӓкујēм ствâри, смрâчӣ се, вечёрасмо, јā чёкам кӓко да изӣђēм, а не мȍгу да изӣђēм, не мȍгу д[а] ӯзмēм у пȍдрум ствâри и брȍжē, јȍш се нӣе остâл срēдӣо от вечёрē, и јā клӣснēм брзинôм, *сӣӓковāла*, па *сакрӣла* у пȍдрум, изнёсēм ствâри тâмо, па се поврâтӣм јȍпēт, кад онâ што су дȍшли да ме крāдӯ, ôн нашô ствâри а мёне нéма јȍш. И изâђēм, ȍдо (Вру).

Оба глаголска облика употребљена у оваквим контекстима омогућавају брже низање слика и убрзавање тока приповедања.

Узимајући у обзир наведено, сви издвојени семантичко-стилистички ефекти које говорник уноси у исказ обликовањем предикације настају из

намере да се радње управо таквима представе. Уколико је акција од стране говорног лица у прошлости доживљена као новост, прелом, преокрет, и у њему изазвала изненађење, говорно лице такве ефекте слушаоцу жели дочарати и у моменту говора. У тој служби перфекат без помоћног глагола налази своју пуну примену. Поред тога, дата класификација не подразумева строго одвајање домена употребе перфекта без помоћног глагола. Примери су издвајани према критеријуму доминантног, на наративном нивоу најистакнутијег присуства једне од компоненти семантичке структуре овога облика, али се на плану реализације оне готово увек јављају здружено. Стога, понекад није лако одредити који је од фактора био доминантан као подстицај за одабир краћег перфекта у конкретном говорном чину.

Као што је већ констатовано поводом примера (5), према синтаксичко-семантичким одликама крњи перфекат најсличнији је аористу. Значење новине, могућност исказивања радњи које су се догодиле непосредно пре момента говора, као и оних које су се (из)вршиле у даљој прошлости, одвојеност од момента говора, приказивање радњи као готових акција, уношење динамичности у приповедни ток, постизање бржег низања радњи, те наглашена експресивност и стилогеност уопште одлике су заједничке двама облицима. Оно што их раздваја јесте однос компоненти доживљеност : недоживљеност, будући да појава аориста у нарацији ову компоненту обавезно истиче у први план, док код перфекта без помоћног глагола то није случај. У извесним контекстуалним условима међусобна замена двају облика могућа је. Како наводи Ј. Вуковић, крњи перфекат врло је обичан и за означавање непосредне прошлости, и у говору и у писаној речи, и он се по значењу приближава аористу апсолутног индикатива кад је њим наглашена најближа прошлост, и аористом га је једино могуће и заменити без осетније промене у значењу (1967: 21). Такав би био перфекат у примерима: „У Пљевљи се подигнула раја, подиже је Симела Шолаја,– где је свеједно хоћемо ли рећи *п̄одиг̄нула (се)* раја или *п̄одиже (се)* раја. Или: Ој народе Лике и Кордуна, *дошло* вр'јеме да се диже буна (ево сад *дође* вријеме…)" (1967: 21–22). Међутим, када је неопходно истаћи однос доживљена : недоживљена прошлост, диференцијалне ознаке свакако постоје, а „то се може очитовати на најобичнијим примерима. Кад некоме скрећемо пажњу: *Пало* ти дрво с кола! – или: *Паде* ти дрво с кола – разлика је у томе што говорно лице у првом случају не каже да је видело да је дрво пало (оно само види дрво на цести негде позади кола): или стварно није видело, или тим неће да каже и да је видело, – а у другом случају хоће да се каже не само да је говорно лице видело дрво на цести него да је видело и кад је дрво пало" (1967: 383–384). Тако на пример, у контекстима типа:

(13) ȍни посл'ē напра̏више кȕћу дȍл'е у Ра̏шку и ȍна *ожени̏ла* си̑на и дȍл'е жӣви̑, ће́рка и си̑н јој *напра̏вил'и* по пȍла кȕћу и за њȗ *напра̏вил'и* сȍбу (Коз); ова̄ је пȗт трѐћēг рêда, трѐба̄ло је да Репȕбл'ика асвалти̑ра̄, и ни̏ко ни̏шта, *п̄ришӯт̄ѐо се* на́рот и па̏ре за Шарȍње отȍше (Не); вȍл'и и ȍна ма̏чке, јѐдно би́ла да́ла у комши̏лак кад сти̏гл'и ови̑ га̏здарица јој *от̄и̏шла* и га̏зда за Алба̑нију, кат ȍна сти̏же ова̏мо (Ос)

аорист и перфекат заменљиви су без штете по значење, имајући у виду да истицање компоненте доживљености на комуникативном плану није реле-

вантно. Једина је разлика у томе што се облицима перфекта пажња скреће више на стање настало деловањем одређене радње, истакнутија је резултативност, док би аорист значио истицање саме радње као такве. У примерима:

(13) тŷ ȍдмā, ал'и ôн пȍгину сирȍма. *Ишô* ȍтут ис Рȁшкē, *пост̄ȁљō* онē струмёнте за свӣрâње и ȍтут кад је овȁмо *полȁзио*, овȁмо ôн *звȁо* сӣна, сӣн му у Београ̏ду, тȁмо у шкȍл'и бӣо, *звȁо* га, *звȁо*, кад изедамâн, кажē, прёкину, и овȁмо негђе према Бȁтњӣку, штȁ јā знâм, сȁл' нёшто, ср̏це довȁти га и у некӣ камиôн и одједамâ се запáл'и; ôн, четӣри гȍдине је овō сȁд би́ло кā ӯмрије, на прекȍчац, *дошô* дȍвдē до на овӯ равнӣцу и сȁл'*се превр̏нӯо*. Овӣ мâјстори *изл'ет̄ȅл'и* овȁмо пред њёга и ôн *се* сȁмо *превр̏нӯо* (Ос); тёк се зȍра указӯјē, јā пӯшти тел'евӣзōр, како пӯшти тел'евӣзōр, јôј дёцо, дȁљē би́ло от свȁкōга, ōн се ȍбрете у кȍл'има, снȁа мȍја с једнê стрâн држê га и онô прӣчајӯ му, а јâ сȁмо сáма тŷ. Прӣчајӯ штȁ се десӣло. Ôн, како *от̄ишô* за Пазâр, *уишô* у једну кафȁну код једнóга нȁшēг óђе, *от̄ишô* код њёга у кафȁну и *изӣшō* и да прôђē кроз Варошмáлу, и кажē беше óнде некā гŷжва ис тê га гŷжвē некӣ *г̄āђȁо* и *удрӣо* га, пиштóљом, *расцијеп̄ӣло* му нȍгу (Коз)

заменљивост перфекта аористом није могућа јер је посреди изношење информација о недоживљеним радњама. Јасна подела домена употребе очитује се управо у томе што говорници у наведеним контекстима аорист употребљавају када обележавају доживљене, док у тренутку када се пређе на исказивање недоживљених радњи, приповедање се наставља у перфекту.

Замена облика није могућа ни у примерима који су типа: кат ȍни дōђȍше да ме прȍсӯ, и ȍбел'еже *от̄ӣшл'е*, кȍ да не прȍсӣ сȁт (Пл); дōђȍше у сȍбу, она свё тō тудӣје *раст̄ӯрила*, нêмајӯ ђё да уӣђӯ (Ке); где би замена перфекта аористом нарушила обележени редослед у вршењу радњи (перфекатска се десила пре аористне, а замена би редослед догађања обрнула).

Када се жели обележити радња која се десила непосредно пред моментом говора: *п̄ȁде* ми чȁша (Ту); *ӣзāђе* мâјка (Бал); у испитиваном говору обично се употребљава аорист, јер он сам по себи носи значењску компоненту непосредне извршености радње (због тога се у граматикама често и дефинише као облик којим се обележавају непосредно прошле радње). При употреби перфекта, међутим, више се указује на сам резултат ('чаша је на поду', 'мајка је одсутна'), а радња која је до тог резултата довела могла се десити у било ком моменту у прошлости (непосредној, ближој или даљој), при чему је та информација углавном индиферентна, будући да је на комуникативном плану од значаја оно што је тренутно актуелно, а то је резултат. Сходно томе, перфекат за исказивање семантике непосредне реализованости, која се добија употребом аориста, обично захтева додатна језичка средства у виду прилога *сад*, *уп̄раво* и сл.

Да бисмо ближе сагледали однос ових двају облика, послужићемо се критеријумима којима се дефинишу евиденцијалне вредности глаголских облика. Евиденцијалност, наиме, почива управо на уважавању односа доживљеност : недоживљеност, на коме се у великој мери темељи разлика међу овим облицима. Евиденцијалност је, према дефиницији Љ. Поповић, глаголска категорија која се ослања на три догађаја: а) чин догађаја о којем се саопштава, б) чин примарног саопштења о том догађају и в) чин преношења

информације о том догађају кроз призму његове посведочености / непосведочености. Евиденцијалност је, притом, заснована на обележавању исказа према показатељу посведочености / непосведочености догађаја који чини основу пропозиције E^N E^{NS}/ E^S– она одсликава како се информација о догађају прелама кроз ситуацију саопштења првог степена E^S, као и другог E^{NS}, односно обележена је обавезним упућивањем на извор информације о догађају (2014: 14). Најбитнији чинилац семантичке структуре евиденцијалности јесте информација о томе да ли је извор података о догађају лично или туђе искуство. На основу тога врши се и подела евиденцијалних маркера на оне који упућују на лично искуство и оне који се користе приликом навођења неког претходног исказа, укључујући и аутоцитирање (2014: 17–18). Притом, преношење директног личног искуства представља нулти степен евиденцијалности. Уколико говорник преноси информацију која је утемељена на личном искуству, иако није био непосредни сведок реалне ситуације (*Мама је била у купо̄вини* – говорник закључује видевши је са кесама у руци), он преноси информацију из прве руке, чији је извор индиректно лично искуство, и тада је посреди тзв. инференцијална евиденцијалност. Основна разлика међу двама типовима јесте у томе што искази са нултим степеном евиденцијалности не могу садржати модалне маркере типа *изгле̄да* / *по̄ свему судећи* / *очигле̄дно*, док је код инференцијалне евиденцијалности то могуће (2014: 318–320).

Уважавајући изложено разграничење, а у складу са до сада анализираним разликама између аориста и крњег перфекта, закључујемо да се краћи перфекат може употребљавати за исказивање оба типа евиденцијалности – како нулте: *до̏шла* тѐтка Лу̂јо, а̏ј иза̑ђи (Бал); када говорник саопштава резултат радње чији је очевидац био (долазак тетке и перфектом исказано стање њиме изазвано: ‘тетка је сада ту’), – тако и инференцијалне евиденцијалности: *по̄ко̏* снѝјег у Сенѝцу (Кн); *о̄шѝшла* ма̂јка нѐђе (Ке), где се о радњама обележеним облицима перфекта може саопштавати или из друге руке (*кажу / ре̄ричају по̄ко̏* снѝјег у Сенѝцу), или се о њима закључује посредно (*о̄шѝшла* ма̂јка нѐђе – изгледа/вероватно/очигледно јер је сада нема у кући). За разлику од перфекта, међутим, аорист у оваквим контекстима не дозвољава употребу модалних маркера, будући да се њиме може обележити само нулти степен евиденцијалности, због присуства компоненте доживљености: *по̄паде* Снијег у Сеницу; *оде* мајка неђе – подразумева се да је говорник био очевидац означених дејстава. Стога су искази типа *Изгледа *по̄паде* снијег у Сеницу/ *Ваљда *оде* мајка неђе; комуникативно неприхватљиви. Свакако, реченицу *О̄шишла* мајка неђе говорник може употребити и онда када је био очевидац мајчиног одласка (као што би било и да је употребљен аорист), те је тада посматрамо као у перфекту уобличен исказ којиме он саопштава саговорнику тренутно стање (где се наглашава резултативност – тренутно одсуство мајке), истичући управо ту информацију као комуникативно релевантну и као нешто што представља новост за примаоца. Али, исто тако, што аористу није доступно, исти исказ може изговорити у тренутку када, претпоставимо, заједно са саговорником,улази у собу и на основу одсуства мајке закључује о њеном одласку. У том случају, иста информација, која је на нивоу претпоставке, представља новину и за говорника и за саговорника. У томе и јесте основна раз-

лика између аориста и крњег перфекта, који у поређењу са њиме има шири домен примене, и којиме се могу казивати прошла дејства о којима се сазнаје како непосредно тако и посредним искуством, путем логичког закључивања, из друге, треће руке и сл.

Пошто перфекат, као што је показано, подразумева реализованост радње и упућивање на стање, а аорист више наглашава радњу као такву, као акцију, аорист може исказати у модалној својој функцији и радњу која се није десила, а за коју постоји основана сумња, претпоставка, бојазан да ће се у моменту непосредно након времена говорења, или пак нешто удаљенијем, десити: чу̂ва̄ј, *п̄обѐг̄оше* ти кра̏ве; (пази) *п̄а̏де* ти свѐска, док перфекат то не може. Перфекту, међутим, јесте доступно исказивање модалних значења и то у контекстима следећег типа:

а) при изрицању благослова, добрих жеља (13) или клетви (14) и то у облику без помоћног глагола, где краћи перфекат такође задржава основну особину своје семантике – њиме се наглашава (позитивно или негативно) стање које се вербалним формулама жели призвати:

(13) е тако̂, бо̂к ти *п̄омо̏г̄о̄*, нѝко ти нѝшта *не мо̏г̄о̄* (Др); о̂ бо̂г ве *вѝдо̄*; е, бо̂к те *вѝђо̄* (Гр); е дабо̂гда̄ *жп̄вѐла* сто̂ го̏дӣна̄, и вѝшē (Ка); до̏бро те *на̏шло* (Бр); јо̂ј дѐцо, да̏љē *би́ло* от сва̏ко̄га (Коз); нѝкад *не зат̄рѐба̄ло* ви, ал' кад би слу̏ча̄јно отѝшл'е, са̏мо тра̄жѝте Горда̏ну и ка̄жѝте се (Коз); *п̄омēну̏ло се, не вра̄т̄ѝло се* (Цв); дабо̂гда̄ ста̂да ова̄ца̂ *п̄а̏сла* (Уг); е бо̂к ти *до̂* здра̂вље; бо̂к те *чӯво̂* (Пе); дабо̂гда̄ *се обог̄а̏т̄ио* (Пе); свѐ ти на ха̏ир *би́ло* (На); до̏бро те *срѐло* (Де);

(14) гро̏м те *зг̄рӯшѝо*; ра̏к га *п̄ојѐо* дабо̂гда̄ (По); бѝјела да̏на *не вѝдео* (Бал); *не вра̄т̄ѝо се* ма̂јки, дабо̂гда̄; у̏ сан ми се *не снѝо* (Ту); дабо̂гда̄ по̏баучкē *мп̄љѐо* (До); *сап̄рѐла* га дабо̂гда̄; ва̏тра те *сагорѐла* (Бал); дабо̂гда̄ *се у̏т̄рли* (Бал); гро̏м те *сагорѐо* (Бал); зло̏ те *на̏шло*; бо̂г је *оћо̄рѐо*, ка̏ко то̄ у̏чини тако̂ (По); свѐ те *ст̄ѝсло* (Ос); бѝјес те *ува̏т̄ио*; прѝш те *п̄ог̄одѝо* (Бал); дабо̂гда̄ *се расп̄а̏ла* (Ко);

б) у посебним конструкцијама допусног типа 'имао немао, мора да даш' (= 'и да/ако/кад имаш и да/ако/кад немаш…'):

(15) тѝ *вѐрово̄* ил'*не вѐрово̄* (Бу); цр̂кву мо̂ра̄ш пра̏вит, па̄ се *т̄у̏рчио*, *ишао̏* ђе о̏ћеш (Кн); *ра̄дѝо*, не *ра̄дѝо*, ѝсто̄ ти се фа̏та̄ (Ту); *имо̂*, *нēмо̂*, мо̂ра̄ да се ку̂пӣ (Пе); *зно̂* нѐзно̄, *ваља̏ло не ваља̏ло*, ха̏јде, бӣва̏ло је то̏га̄ (Бл); вре́ме је би́ло, не пѝта̄ те родѝтељ ђѐ ће да те да̂: тѝ *би́ла* малољѐтна, *би́ла* старѝја̄ (Бр); *п̄ӯха̏ло*, *уда̏ра̄ло*, кѝша, снѝјек, о̏на се не скѝда̄ нити гово̏рӣ до ку̏ћē (Це).

Најзад, крњи перфекат бележен је и у служби увођења туђег говора глаголима говорења:

(13) жѐна му, ма̂јка те дево̂јкē кажē, човѐку *рѐкла*: „Ѝди вѝди је л' то̄ ѝстина. Оти́ди до у Поза̂р вѝди." *Рѐко̄* о̂н: „Ја̂ сам дошо̂. Ђѐ ми је шћêрка?". Они му *рѐкл'и* у̏да̄ла се; и ова̂ *рѐко̄*: „Ако бу̏дē мо̏ја шћéрка, ја̂ сам дошо̂ по њу̂, ја̂ ћу да свѐ опро̏стӣм, о̏на е од незна́ња огријешѝла, у̏зēла те, о̏на ће по̂ј са̏ мно̄м да је во̏дӣм ку̏ћи, ја̂ ћу свѐ да опро̏стӣм ово̂ што е ра̄дѝла." О̏на *рѐкла* њѐму, кажē: „Ба̂бо, ја̂ сам у̏зēла њѐга дра̂гē во̏љē." Та̄ Цѝганин *рѐко̄* њѐму: „Зо́ром је тѝ нѐ мош узêт да̏нас во̏дит што нêћемо јѐдан погѝнут о́вде, ако о̏ће во̏љо̄м, ѐво ти во̏ди је, нек по̂ђē." (Бо); и она̂ *рѐко̄* трѐћӣ бра̏т: „Кад га ја̂ уфа̏тӣм, на̏јвећē па́рче ће му бѝт у̏хо", да га искомата̂ цѝо у кома́те (Нет).

2.4. Статус крњег перфекта у говорима штокавског дијалекатског комплекса. Крњи перфекат, као и пуни, у употреби је у свим зетско-сјеничким говорима у синтаксичким околностима мање-више сличним овде наведенима. У Ибарском Колашину подједнако су фреквентне обе форме (Божовић 2002: 92). Пуни облик употребљава се како у индикативу тако и у релативу, а аутор наводи само информацију да се њиме обележава доживљена прошлост, док се примери за недоживљену не наводе. Крњи перфекат је фреквентан када се саопштава новост, у одговорима на питања, у клетвама (2002: 112–113). Перфекат без помоћног глагола у Бјелопавлићима врло ретко се употребљава, а наместо њега, много је чешћи приповедачки императив или презент. Ван приповедања јавља се при саопштавању неке изненадне вести (Ћупић 1977: 163). У Мрковићима пуни перфекат има сужену употребу – мање је фреквенције у односу на околне говоре (какав је црмнички) и среће се и у синтаксичком индикативу и у релативу. Крњи перфекат одређује се као облик искључиво релативске природе, и такође је мање фреквентности у односу на друге штокавске говоре (Вујовић 1969: 336, 337). За овај облик аутор наводи: „Приповједачки перфекат без помоћног глагола употребљава се обично на почетку приповиједања, као кратка експозиција, и још чешће на завршетку приповиједања, као закључак и завршна слика. Такав перфекат одликује се и стилском изражајношћу, коју појачавају најосјетљивија мјеста: почетак и крај приповјетке" (1969: 339). Разлика према аористу јесте у томе што „аорист у приповиједању значи *доживљеност*, јер је то приповедачу лично познато, а перфекат – оно што приповједач зна *по чувењу*" (1969: 339). У Васојевићима претежу пуне форме. Краћи перфекатски облици често се употребљавају, у приповедању, те у благословима и клетвама (Стијовић 2007: 181). У староцрногорским говорима краћи перфекат употребљава се у приповедању: на почетку приповедања; у причању по чувењу, према презенту трајних глагола; у причању по чувењу напоредо са приповедачким императивом; кад се радња не уклапа у приповедање по самом вршењу него по резултату. Ван приповедања „краћи перфекат је обичан при саопштавању неке новости, обично са извесном неверицом или чуђењем, или са претензијом да се слушалац изненади" (Пешикан 1965: 200). Иако изложено без детаљније анализе примера, истраживање Д. Барјактаревића, и закључци поводом грађе прикупљене на терену Тутина, Новог Пазара и Сјенице слажу се у основи са овде изнетим запажањима. За однос пуног и крњег перфекта аутор наводи да „између њихове употребе нема граница. Који ће облик бити узет, зависи од ситуације у којој се налази говорно лице и од његова односа према чињеницама које се излажу. Како ови моменти нису свакад једнаки, то ни саопштење нема једнаку боју. Конкретно, ако је догађај такве природе да захтева извесну краткоћу израза и носи сам у себи неку необичност, нешто што се није очекивало, нити претпостављало, нешто што садржи не само необичност него извесно изненађење – онда ће говорно лице узети краћи облик. Перфекат тада има карактер узвика" (1966: 130). Као важна особина краће јединице истиче се то што се њиме постиже „већа импресивност, јер као краћи има ексклама тивност у себи. То га одваја од ситуације када се употребљава дужи облик, јер је овај мање више развучен, не садржи у себи никакву необичност; рекло би се да је и стереотипан. Његова примена заступљена је и у казивању

свакидашњих догађаја, збивања; без брзине је, живости и ексклaмативности" (1966: 130). Најзад, наводи се да се краћи перфекат може јавити како у индикативу тако и у релативу, а категорије које Д. Барјактаревић издваја су: приповедачки, квалификативни, модални и гномски (1966: 130–134).

Анализирајући материјал из трстеничког говора, Д. Јовић истиче да и поред разлика које постоје између дужег и перфекта без помоћног глагола, у синхроном стању не би се могло говорити о двема потпуно посебним семантичким категоријама. Разлози за то су чињеница да им је већи број функција, и то оних главних, заједнички; употреба перфекта без споне реализује се често само због економичности исказа; краћи перфекат не обухвата сва лица подједнако, најчешћи је у 3. л. јд. и мн., а најважнија разлика је у томе што је краћи перфекат интензивнији облик од пуног (1968: 186–194). У овом говору, где функционише као слободан, необележен претеритални облик, „перфекат је у многим случајевима синонимичан с другим облицима за прошлост. Али, пошто је перфект слободан, а други облици за прошлост имају већи степен обележености, то их перфект поступно истискује из употребе. Томе свакако доприноси и чињеница што је перфект један од облика с највећом фреквенцијом", а „околност што је перфект видски невезан још је један фактор више који омогућава његову синонимичност с другим облицима за прошлост, посебно видски везаним" (1968: 187), стога их он успешно функционално замењује. Краћи перфекат употребљава се у причању, које је са овим обликом „сажетије, концизније, атрактивније" (1968: 190), и то и у индикативу и у релативу. Запажено је да се у трстеничком говору краћи перфекат све чешће употребљава у аористним ситуацијама, те постаје „функционално идентичан с аористом, и рекло би се, поступно сужава његове фреквенције", а „замена се врши најчешће у исказима с јаче израженим интензитетом" (1968: 192). У централној Шумадији облици крњег перфекта употребљавају се у клетвама и благословима, у нарацији, нарочито на почетку приповедања, емфатичним саопштењима, те у дијалозима када саговорник очекује да му се понови, потврди оно што је управо чуо (*Нѐсшало* ти пâра – је л?) (Реметић 1985: 333).

У горанском говору „у временској употреби није уочен крњи перфекат, пошто одсуство помоћног глагола у 3л. јд. и мн. перфекта актива није у опозицији с пуним облицима" (Младеновић 2001: 495). Пуним перфектом казују се „како доживљене, тако и недоживљене радње. Доживљеност у прошлости чешће се саопштава аористом, имперфектом, плусквамперфектом, презентом, футуром", а „перфекат за казивање доживљених радњи комбинован је са обележеним облицима за прошлост" (2001: 495), што одговара приликама и у нашој зони. Истиче се и да „у неким примерима с перфектом суштина није у претериталности, него у стању субјектову које постоји у садашњости као резултат извршене прошле радње" (2001: 496), што је информација коју подвлачимо имајући у виду претходно истицање семантике резултативности у појединим видовима употребе из наше грађе. Најзад, у Алексиначком Поморављу перфекат је у широкој употреби, у синтаксичком индикативу у релативу, а за њега се има „мало шта рећи што би га у говору АП синтаксички разликовало од употребе у стандардном језику" (Богдановић 1987: 251–252). Перфекат без помоћног глагола на овом терену врло је чест, али су сви забележени примери за 3. л. јд. и мн.

3. Закључак. Перфекат без помоћног глагола има широк домен примене у тутинско-новопазарско-сјеничкој зони. Анализом је показано да, као и пуни облик, форма без помоћног глагола може обележавати референцијално и нереференцијално конциповане радње у синтаксичком индикативу и релативу, те да је подложна модалном транспоновању. Две конкурентне јединице диференцирају се на стилском плану. Насупрот стилски неутралној форми пуног перфекта, краћи облик у исказ уноси експресивност, носилац је компоненти евокативности, резултативности, неочекиваности, изненадности, новине, и, неретко, доживљености радње. У поређењу са семантички такође блиским корелатом, аористом, код краћег перфекта компонента доживљености одликује се необавезним присуством, односно њено активирање при употреби крњег перфекта није нужно. За разлику од обеју поменутих синтаксема, чијом се употребом наглашава сама радња глаголом обележена, и то посматрана као динамична акција, краћим перфектом постиже се ефекат статичности слике, истиче се резултативност, те одсуство акционалности. Њиме се обележава стање настало у резултату деловања датих акција.

Анализом обухваћена грађа показује да је могуће разграничити различите домене, типове употребе краћег перфекта са циљем остваривања стилских ефеката на плану нарације – радње/стања саопштени као новост, изненађење; радње/стања који се одликују компонентом неочекиваности, извесног прелома у односу на претходно стање, у смислу његовог прекида; јавља се у приповедању обликованом по узору на народне приповетке; при опису стања која се перципирају као стална својства субјекта и сл. – с тим да се наведене компоненте најчешће преплићу. У модалној сфери употребе краћи перфекат јавља се при изрицању благослова, добрих жеља или клетви, као и у посебним конструкцијама са допусним значењем.

Најзад, ареални преглед језичке ситуације на ширем терену који чине околни говори показује да је краћи перфекат присутан у језичком систему сваког од њих. Разлике међу говорима тичу се фреквентности ове јединице, те присуства/одсуства, односно степена проминентности одређених компоненти стилске природе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Барјактаревић, Данило. Новопазарско-сјенички говори. *Српски дијалектолошки зборник* XVI (1966): 1–177.

Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII (1987): 7–302.

Божовић, Маринко. *Говор Ибарског Колашина*. Приштина: Институт за српску културу, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2002.

Вујовић, Лука. Мрковићки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник* XVIII (1969): 73–401.

Вуковић, Јован. Говор Пиве и Дробњака. *Јужнословенски филолог* XVII (1940): 1–114.

Грицкат, Ирена. *О перфекту без помоћног глагола*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1954.

Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII (1968): 1–241.

Младеновић, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII (2001): 1–606.

Пешикан, Митар. Староцрногорски средњекатунски и љешански говори. *Српски дијалектолошки зборник* XV (1965): 1–294.
Поповић, Људмила. *Контрастивна граматика српског и украјинског језика: таксис и евиденцијалност*. Београд: САНУ, 2014.
Радовановић, Милорад.*Списи из синтаксе и семантике*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића – Нови Сад: Добра вест, 2014.
Реметић, Слободан. Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник* XXXI (1985): 1–555.
Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1986.
Стијовић, Рада. Говор Горњих Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник* LIV (2007): 1–323.
Танасић, Срето. Синтакса глагола. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 345–476.
Ћупић, Драго. Говор Бјелопавлића. *Српски дијалектолошки зборник* XXIII (1977): 1–220.

*

Vuković, Jovan. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.

Bojana Veljović

THE PERFECT TENSE WITHOUT AUXILIARY VERB IN THE SPEECH OF TUTIN, NOVI PAZAR, AND SJENICA

S u m m a r y

This paper analyzes the use of the perfect tense without the auxiliary verb in the speech of Tutin, Novi Pazar, and Sjenica. The analysis of the syntactic-semantic features of this form indicates that, in terms of the temporal sphere, there are no limitations in relationship to the full form of the verbal construction: it is noted in the syntactic indicative and relative, in marking actions of the referential and non-referential type, and also in the use of modal constructions. In relation to the full form of the perfect, however, the truncated form functions in the system as a potential stylistic marker. As a marked unit, this form is used mostly in stylistic-pragmatic conditions which are evoked in charged expressions (as opposed to narration in the perfect which is characterized by a more tranquil tone in register, and which is void of stylization), with an emphatic component of resultativeness in the verbal action. The application of the truncated perfect thus appears when one desires to present information as a novelty, a surprise, a turnabout in relation to the expected stream of events, and also when one wants to make the narration more lively, remarkable, and tangible in relation to the other events in the narrative. The concurrent forms that are most often combined with the truncated perfect (the aorist, the narrative present) are partially synonymous with this form, as long as one keeps in mind that their interjection into the context generally leads to semantic or stylistic changes. This paper also offers an areal overview of the use of the truncated perfect in the region of the Zeta-Sjenica dialect, and thus in the typologically or evolutionally related idioms. As such, it is confirmed that, in the greater part of the *Štokavian* speaking area (with the exception of some speaking patterns of the Prizren-Timok zone), the truncated and full perfect have diverse usage domains, semantic-stylistic features, and frequencies of the shorter form, as a consequence of the degree of evolutional development, thus variations are noticed in the various spoken forms.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик
Јована Цвијића б.б, 34000 Крагујевац, Србија
bojana.veljović@filum.kg.ac.rs

(Примљено: 30. маја 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41'282
UDC 811.163.41'342.1
Изворни научни рад

Александра Лончар Раичевић
Нина Судимац

АКУСТИЧКИ ОПИС НАГЛАСКА У ГОВОРИМА ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА*

Основни циљ истраживања је да се на основу акустичке анализе трајања, кретања тона и интензитета анализирају реализације нагласака у речима које у стандардном језику имају један од четири акцента (дугоузлазни, дугосилазни, краткоузлазни и краткосилазни) у продукцији говорника са призренско-тимочког терена. Имајући у виду чињеницу да је призренско-тимочка област и дијалекатски раслојена, истраживање је ограничено на урбане говорнике једне регионалне области (призренско-јужноморавске) и њене највеће пунктове: Ниш, Лесковац и Врање. На основу резултата акустичке анализе акценатског корпуса може се закључити да постоји значајна разлика у реализацији акцента у самом призренско-јужноморавском дијалекту.
Кључне речи: експираторни акценат, призренско-јужноморавски дијалекат, трајање, тон, интензитет.

The main aim of this paper is to analyze the realization of all four types of accents (long rising, long falling, short rising, and short falling) produced by speakers from the Prizren-Timok area, based on the acoustic analysis of duration, pitch movement, and intensity. Given the fact that the Prizren-Timok area has many dialects, the research is limited to urban speakers of one region (Prizren-Južna Morava) and its main points: Niš, Leskovac, and Vranje. Based on the results of the acoustic analysis of the accent corpus, it can be concluded that there is a significant difference in the realization of the accent in the Prizren-Južna Morava dialect.
Keywords: expiratory accent, Prizren-Južna Morava dialect, duration, pitch, intensity.

1. Увод. Акцентуација стандардног српског језика базирана је на прозодијском систему новоштокавских дијалеката, на чијој основи је у XIX веку заснован савремени књижевни језик. За разлику од већине индоевропских и словенских језика, чији се акценат остварује као гласовни удар, српски језик има политонски акценат с фонолошки релевантним тонским кретањем. Када је реч о типолошкој припадности акценатских система (Clark – Yallop 1995) на основу које се језици деле на ударне или динамичке (енгл. stress-accent languages), тонске (енгл. tone languages) и ограничене тонске (енгл. pitch-accent languages) акценатски систем српског језика спада у трећу групу. Шкарић (1991) наводи да се ограничени тонски језици (којима припада и хрватски) називају још и „тонско-динамички".

Један од основних критеријума за поделу говора у оквиру једног језика јесте акцентуација, а на основу Ивићеве (1985) класификације сви штокавски говори могу се поделити на четири основна типа:

[1*] Овај текст је настао као резултат рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. најстарије стање оличено у троакценатском систему (са два силазна акцента и сачуваним акутом /~/) најбогатије акценатским могућностима, карактеристично је за посавске икавске и славонске екавске говоре (Ивић 1985: 61);

2. старија штокавска акцентуација, настала уклањањем акута /~/ у правцу његовог изједначавања са дугосилазним акцентом у корист другог, одликује се постојањем два (три) акцента, а карактеристична је за истарски икавски, зетско-сјенички, смедеревско-вршачки и косовско-ресавски говор (Ивић 1985: 61). Описујући прозодијски систем српских дијалеката, А. Пецо за косовско-ресавске говоре наводи да су у ранијим дијалектолошким истраживањима описивани као дијалекти са два силазна акцента, али да новија испитивања показују да су то троакценатски говори – поред силазних јавља се и дугоузлазни акценат, а понегде и четвороакценатски (1985: 142);

3. новоштокавска акцентуација настала као резултат преношења силазних акцената са унутрашњих слогова ка почетку речи (XIV и XV век) у метатонијском духу, при чему се „на новом акценатском месту добија узлазна интонација" одлика је млађих икавских, шумадијско-војвођанских и источнохерцеговачких говора;

4. у призренско-тимочкој говорној зони присутан је само један акценат, настао укидањем свих квантитативних и квалитативних разлика.

Призренско-тимочка дијалекатска област (у литератури се јављају и термини *т̄орлачки*, *ш̱опски*: Brozović – Ivić 1988; Peco 1989) обухвата територију на југоистоку Србије – од југоисточне границе косовско-ресавског дијалекта, до границе Македоније и Бугарске (Ивић 1985: 110). Ови говори припадају штокавским говорима, али су у великој мери и одвојени од њих продирањем тзв. *балканизама*, који су присутни на свим језичким нивоима: фонетском, прозодијском, морфолошком, синтаксичком, лексичком. Један од типичних балканизама јесте постојање само једног акцента (удара) у ком су укинуте све квантитативне и квалитативне опозиције.

На основу Белићеве (1999: 25) класификације призренско-тимочких говора ова зона се може поделити на три говорна типа: у долини Јужне Мораве и западно од ње простире се призренско-јужноморавски дијалекат; источно од долине, у брдским пределима говори се сврљишко-заплањским дијалектом, а још источније, до границе са Бугарском, тимочко-лужчничким дијалектом.

2. Акценат призренско-тимочке дијалекатске области. У раду ћемо се најпре осврнути на ранија истраживања и описе експираторног акцента на призренско-тимочком терену која су заснована искључиво на основу аудитивног утиска истраживача.

Описујући акценат јужних српских говора, Ивић бележи да су „у говорима ове зоне истрвене све квантитативне опозиције (нема разлике између дугих и кратких гласова), а изостају и квалитативне (интонационе) опозиције (силазни : узлазни акценти). Постоји само један акценат, експираторичан по карактеру, без обавезних квантитативних или тонских обележја, чији изговор може варирати трајањем и тоном само у зависности од реченичке интонације […] Место акцента је слободно" (1985: 112). Ивић (1985: 112) бележи да се призренско-тимочки говори одликују смањењем броја дистинктивних јединица

у вокалском систему, те да призренско-тимочком *а* одговарају четири вокала у новоштокавским говорима: *à, á, ȁ, â*.

„Za razliku od onih govora štokavskog područja koji čuvaju osnovna tri srpskohrvatska akcenta (posavski govori su takvi na štokavskom tlu) ili u kojima je došlo do tonske neutralizacije između metatonijskog akuta (čakavskog akuta) i dugosilaznog akcenta i koji danas znaju samo za dva akcenta silazne intonacije […] prizrensko-timočka govorna zona ovde pruža jedinstvenu akcentološku sliku", наводи А. Пецо (1985). Оно што је својствено овој говорној зони на прозодијском плану јесте „poseban akcenat – koji po svojoj prirodi nije svojstven govorima našega jezika" и не срећемо га ни у једном другом дијалекту. Овакав експираторни акценат „nastao je u procesu likvidacije kvantitetskih opozicija u ovoj govornoj zoni – svi dugi slogovi su skraćeni, a po svojoj prirodi je blizak našem kratkosilaznom […] Po mestu svoga javljanja akcenat ove zone odgovara našoj starijoj akcentuaciji" (Peco 1985: 150–151).

Најцеловитије описе акценатских карактеристика говора призренско-тимочке дијалекатске области на основу слушне перцепције начинио је Пол Луј Тома, који је дошао до закључака да се код експираторног акцента „као и у другим словенским језицима (руском, бугарском, македонском…) акцентовани слог разликује од неакцентованих слогова углавном већим интензитетом" (2008). На основу његових запажања, динамички акценат је „врло близак стандардном краткосилазном акценту, уз евентуалне слабије варијације у зависности од једног говорника до другог, па и код истог говорника у зависности од његовог односа према исказу, ритму говорења итд", али се притом не дају никаква ближа објашњења о висини варирања тона. Пол Луј Тома запажа у појединим случајевима и дуге слогове, у којима се акцентовани вокали разликују од неакцентованих, не само интензитетом, него и дужином. Висина тона у таквим примерима „не варира унутар овог неакцентованог слога, што га јасно разликује од узлазног и силазног акцента стандардног језика"[1] (1998).

Друга квалификација која се тиче експираторног акцента јесте Белићево гледиште да се код експираторног акцента може мењати висина тона акцентогеног слога – који расте или опада, у зависности од многих лингвистичких и ванлингвистичких фактора. Занимљиво је да Белић прави разлику између тимочко-лужничког и заплањско-јужноморавског експираторног акцента, наводећи да је једина разлика у самој јачини акцента и у говорном темпу: у тимочко-лужничким просторима „експираторни акценат се по јачини својој и времену трајања […] приближава веома краткоме узлазноме акценту београдског говора који не расте као у другим говорима, већ опада или му је тонска висина за време његова трајања стална, непроменљива" (Белић 1999: 207); експираторни акценат заплањско-јужноморавске зоне описује као „оштрији" и „краћи" и по експираторној јачини се приближава краткосилазном косовско-левачких говора. За место акцента Белић каже да је исто као у чакавском или руском језику.

[1] Пецо истиче да „dinamičku akcentuaciju karakteriše snažan izgovor akcentovanih slogova i napregnuta artikulacija, što uslovljava i znatno slabiji stepen artikulacije neakcentovanih slogova" (1985: 16).

Развој акустичких лабораторија у XX веку омогућио је прецизније описе акцената који нису били засновани само на слушној перцепцији, већ на акустичким мерењима помоћу којих се много објективније могу описати карактеристике акцената.

Најцеловитије акустичко истраживање које је спроведено на корпусу призренско-тимочких говора, чији је индиректни циљ био опис вокала нишког урбаног варијетета у погледу квантитативних особина, јесте рад Татјане Пауновић (2003). Пауновић оповргава резултате истраживања Магнера и Матејке, према којима је главна карактеристика нишког говора потпуно одсуство фонолошке употребе вокалског квантитета – и у наглашеним и у ненаглашеним слоговима, као и непостојање разлика у квалитету између вокала. Показало се да већина испитаника прави разлике у квантитету између вокала у дугом, кратком и ненаглашеном слогу, те се може закључити да су „kvantitativne razlike u niškom varijetetu značajno manje od onih tipičnih za standardni srpski jezik" (Paunović 2003: 513). Наводимо просечне резултате акустичких мерења трајања вокала у раду Пауновић (2003: 338): дуго акцентовано /и/ – 149,9 ms, кратко акцентовано /и/ – 127,1 ms, неакцентовано /и/ – 103,5 ms; дуго акцентовано /е/ – 135 ms, кратко акцентовано /е/ – 140,8 ms, неакцентовано /е/ – 75 ms; дуго акцентовано /а/ – 151,9 ms, кратко акцентовано /а/ – 144,3 ms, неакцентовано /а/ – 112,2 ms; дуго акцентовано /о/ – 167,6 ms, кратко акцентовано /о/ – 137,9 ms, неакцентовано /о/ – 102,9 ms; дуго акцентовано /у/ – 155,1 ms, кратко акцентовано /у/ – 128,2 ms, неакцентовано /у/ – 100 ms. Напомињемо да су информатори били млади, урбани говорници нишког варијетета (распоређени у осамнаест група – од ученика основних школа до студената) и да је методологија била другачија: испитаници су читали листе са једносложним речима које демонстрирају вокале у супротстављеним, дугим и кратким и силазним и узлазним дистинкцијама.

3. Методологија. Корпус истраживања сачињен је од снимака 30 говорника (по 10 из три највећа града призренско-јужноморавског дијалекта: Ниша, Лесковца и Врања). Списак речи за испитивање остварења акцената обухватио је укупно 30 примера у четири нормативно очекиване категорије у двосложним речима, без неакцентоване дужине, које су потврђене у *Речнику Матице српске*: ДС: ДУ: КС КУ:[2] *фа̂рса*, *те̂сто*, *фи̂рма*, *гу̂жва*, *до̂ба*, *до̂бош*, *ста̂до*, *ба́ка*, *се́ка*, *пи́смо*, *Бо́ба*, *ту́га*, *пе́та*, *де́те*, *пе́так*, *та̏та*, *те̏тка*, *ки̏ша*, *ко̏жа*, *ку̏ћа*, *би̏тка*, *со̏ба*, *ти̏ква*, *та̀шна, ду̀гме*, *сѐстра*, *ко̀са, бо̀гат*, *бѝсер*, *ко̀за.* Испитаници су бирани на основу четири критеријума: пола (сви учесници су женског пола); узраста (који се креће у распону од 20 до 26 година – просек 22,5); дијалекта (сви испитаници су говорници призренско-јужноморавског дијалекта) и степена образовања (у питању су студенти нефилолошке оријентације, који студирају Педагогију, Социологију и Филозофију).

Будући да место акцента у речи и број слогова могу утицати на интонацијски облик наглашеног слога, све одабране речи су двосложне са акцентом на првом слогу уз приближно једнаку структуру слогова (сви акцентовани

[2] ДС – дугосилазни акценат; ДУ – дугоузлазни акценат; КС – краткосилазни акценат; КУ – краткоузлазни акценат.

слогови су отворени, а постакценатски слогови су отворени или затворени). За састављање корпуса тестираних речи одабрана је оквирна реченица (*Реци* кућа *сада*), коју су говорници изговарали што природнијом реченичном интонацијом. Теоријски ослонац за овакав методолошки оквир налазимо у радовима (Škarić 1991; Smiljanić 2004; Pletikos 2008). Свесни чињенице да сваки реченични оквир може наглашеној речи додати фокусне карактеристике (већи интензитет, виши тон, већи распон тона) позиција уског фокуса одабрана је из разлога што су у овој позицији „naglasci razlikovniji nego u širokom fokusu"[3] (Smiljanić 2004). Шкарић такође сматра да се „prozodijske […] osobine slogova u riječi potpunije ostvaruju samo u riječi koja nosi intonacijsku jezgru,[4] a u drugim se riječima te osobine manje, više ili potpuno neutralizuju"[5] (1991: 219).

Снимање је вршено у акустичкој соби, помоћу микрофона (*Combat Gaming Headest G 500*), у програму *Sound Forge*, а снимци су сачувани као аудио-фајлови (.wav формати). Акустички параметри трајања, тона и интезитета наглашеног и ненаглашеног вокала анализирани су у софтверском пакету за обраду говора PRAAT (верзија 6.0.14, Boersma – Weenick 2016). Добијене вредности обрађене су квантитативним путем уз помоћ програма за статистичку обраду података *SPSS for Windows* (верзија 20.00). Статистичка анализа обухватала је дескриптивну статистику где је израчуната просечна, максимална и минимална вредност сваког акустички проучаваног параметра, као и стандардна девијација. Након тога, подаци су обрађени помоћу Т-ТЕСТА и АНОВЕ. У свим примерима мерене су следеће вредности: трајање наглашеног и ненаглашеног вокала, изражено у милисекундама; интензитет наглашеног и ненаглашеног вокала, изражен у децибелима; фреквенција основног тона f0 и то на почетку наглашеног и ненаглашеног вокала ($f0_{1p}$, $f0_{2p}$), на крају наглашеног и ненаглашеног вокала ($f0_{1k}$, $f0_{2k}$). Све вредности тона, изражене у херцима, преведене су у полустепене, где су посматране вредности R ($f0_{1p} – f0_{1k}$) – распон f0 између почетка и краја наглашеног вокала, и R ($f0_{1k} – f0_{2p}$) – распон f0 између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала, најдоследнији параметар за описивање силазних, односно узлазних акцената. Израчунате просечне вредности приказане су табеларно – за сваки од три испитивана града појединачно и пропраћене графиконима (*Microsoft Office Excel 2016*).

---

[3] Поред ове методе користили смо и снимање самосталних речи или речи-реченица (нпр. *Довиђења.*) у силазном језгру, тј. у неизражајно изговореним интонационим јединицама. Међутим, недостатак ове методе је што се у слогу након наглашеног често није могао очитати тон, јер је у великој мери дошло до пада интензитета, па су ти резултати коришћени само као контролни и нису узети у обзир за завршну статистичку анализу. У појединим примерима глас је из „модалног фонационог типа" прешао чак у шапат. О особини краја завршне интонације, тј. *ларингализације* говоре Лехисте и Ивић (1986: 54).

[4] Под језгром се подразумева „intonacijski najizrazitiji i najrazlikovniji deo intonacijske jedinice" (Škarić 2009: 132) коју обично чини наглашени слог наглашене речи у интонацијској јединици (или слог иза узлазног наглашеног, на коме се налази део нагласне снаге).

[5] „U hrvatskom se standardu može jasno razabrati šest intonacijskih jezgara: silazna, uzlazna, silazno-uzlazno-silazna ili obrnuta, tj. inverzna, uzlazna i silazna ili složena, te ravna" (Škarić 2009: 133). За акустичка мерења акцената речи Шкарић (2009: 135) препоручује „silazna neutralna inonacijska jezgra" у којима ће се најпотпуније остварити тонске особине акцената речи, јер су та језгра најсличнија онима у изјавним реченицама од једне речи.

4. Резултати истраживања и дискусија. У овом одељку представљен је табеларни приказ резултата просечних вредности трајања (израженог у милисекундама), вредности фреквенције основног тона (изражене у херцима) и интезитета (изражене у децибелима) за наглашени и ненаглашени слог. Број 1 у колони *Слог̄* представља акцентовани слог, док број 2 представља неакцентовани слог. Бројевима 1, 2, 3 означене су почетна, средишња и завршна тачка у кретању тона.

Табела 1: Просечне вредности акустички испитиваних параметара у Нишу

Акценат	Слог	Трајање	Фреквенција основног тона			Интензитет
			1	2	3	
дугосилазни	1.	115,12	204,60	198,00	194,44	76,85
	2.	63,08	206,08	197,00	196,28	70,42
дугоузлазни	1.	109,33	195,68	189,01	186,60	75,80
	2.	61,08	191,56	189,08	187,92	71,97
краткосилазни	1.	106,38	197,52	190,56	188,28	76,05
	2.	59,43	190,40	191,00	188,98	72,44
краткоузлазни	1.	113,13	181,10	175,50	177,90	76,21
	2.	54,62	189,20	188,60	185,90	71,59

Тонска линија наглашених вокала одликује се благим падом који се креће у распону од 4 до 10 херца. Тонски врхунац у све четири групе остварен је у првој тачки ненаглашеног вокала. Како би резултати били што прецизнији, добијене вредности исказане су и у полустепенима и притом су мерене следеће вредности: распон *f0* између почетка и краја наглашеног вокала; распон *f0* између почетка и краја ненаглашеног вокала и распон *f0* између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала, изражен у полустепенима. На основу добијених података можемо закључити да је правац тонских линија и у наглашеном и у ненаглашеном вокалу у све четири испитиване групе примера исти, односно да је у највећем броју примера присутно опште силазно тонско кретање. Нпр. код двосложних речи са дугосилазним акцентом средња вредност овог параметра код наглашеног вокала износи -0,88 ST, а код ненаглашеног -0,84 ST. Подаци о распону *f0* између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала показују да у све четири групе примера постоји узлазан тонски интервал. Код двосложних речи са краткоузлазним акцентом средња вредност овог параметра износи 1,07 ST. Детаљан приказ вредности изражених у полустепенима (ST) налази се на крају рада у одељку *Прилози*.

Слика 1: Кретање тона у наглашеном и ненаглашеном вокалу у четири групе (Ниш)

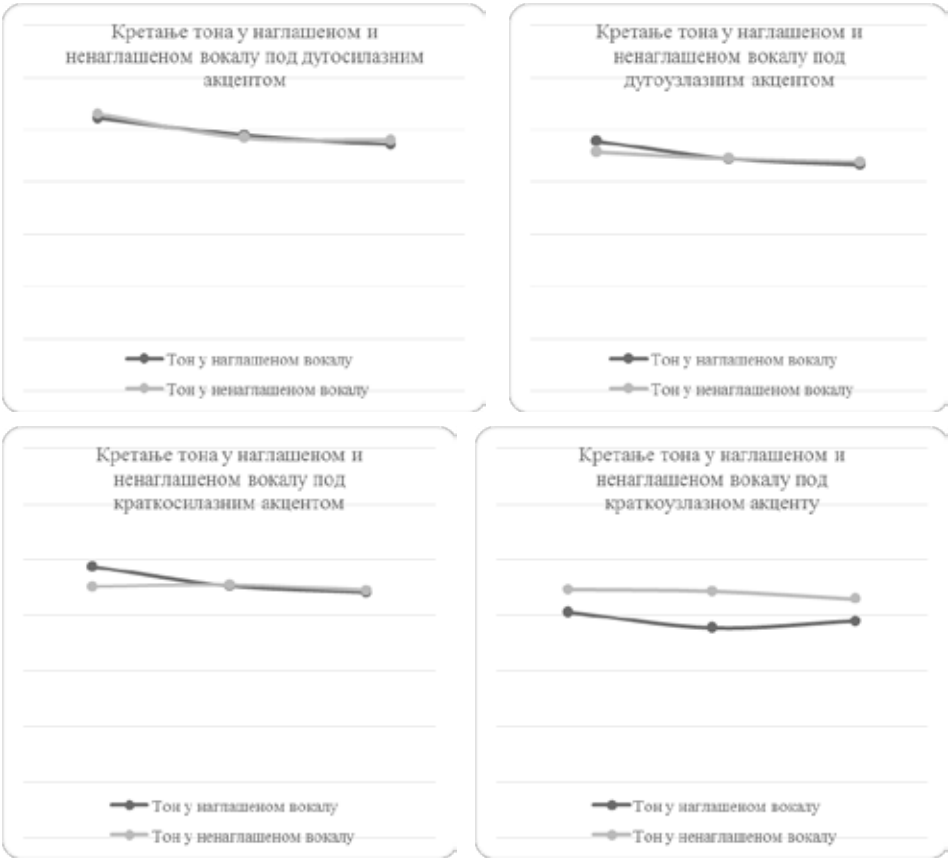

Просечни квантитет наглашених вокала износи око 110 ms (просечно трајање вокала под дугим акцентима износи 112 ms, а под кратким 109 ms), док просечно трајање ненаглашеног вокала износи 59 ms (просечно трајање ненаглашених вокала у речима са дугим наглашеним вокалима износи 62 ms, док је просечно трајање ненаглашеног вокала у речима са кратким наглашеним вокалима 56 ms).[6] Резултати статистичке анализе (путем Т-ТЕСТА)

[6] Поводом трајања акцентованих слогова Пецо даје измерене временске интервале у којима се поједини акценти реализују: „Ne postoji za sve jezike, čak ni za sve pripadnike jednog jezika tačno utvrđena granica između proseka trajanja kratkih i dugih samoglasnika, ali se ipak može utvrditi približno trajanje, tj. prosek trajanja pojedinih samoglasnika Na osnovu eksperimentalnih ispitivanja koja su vršena u raznim krajevima naše jezičke teritorije, upravo ispitivan je govor predstavnika različitih govornih oblasti štokavskog dijalekta, moglo bi se reći da se u srpskohrvatskom jeziku, misli se na njegov standardni izgovor, najniža granica trajanja dugih akcentovanih samoglasnika uzlazne intonacije kreće se između 13 i 16 ss, a najduže trajanje doseže 33 ss. Kratki samoglasnici uzlazne intonacije imaju prosek od 9,5ss do 14,06 ss. Dugi samoglasnici pod akcentom silazne prirode imaju najnižu granicu 19,5 ss, a najviše trajanje je zabeleženo sa 32,08 ss. Kratki samoglasnici pod akcentom silazne intonacije u proseku traju od 8 do 14ss. Dugi neakcentovani samoglasnici traju u proseku 16 ss, a kratki duplo manje” (1985: 14).

показују да постоји статистички значајна разлика између наглашених и ненаглашених вокала у све четири позиције – у све четири групе (p. 000). Резултати показују да постоји статистички значајна разлика у трајању наглашених вокала: дугих (p. 081 када се упореди трајање вокала где се нормативно очекују дугосилазни и дугоузлазни акценти) и кратких (p. 073 када се упореди трајање вокала где се нормативно очекују краткосилазни и краткоузлазни акценти).[7]

Просечна вредност интензитета за наглашени вокал износи 75 децибела, а за ненаглашени 71 децибел. Резултати статистичке анализе показују да се интензитет реализује исто у све четири групе, тј. да разлике у интензитету између наглашених вокала нису статистички значајне ($p > 0.05$), док између наглашених и ненаглашених вокала постоји статистичка значајност ($p < 0.05$).

Табела 2: Просечне вредности акустички испитиваних параметара у Лесковцу

Акценат	Слог	Трајање	Фреквенција основног тона			Интензитет
			1	2	3	
дугосилазни	1.	111,88	196,56	192,08	190,40	71,64
	2.	50,88	195,44	191,84	182,52	65,40
дугоузлазни	1.	101,92	198,96	197,08	196,80	72,90
	2.	52,76	204,16	200,24	198,20	67,32
краткосилазни	1.	96,28	195,00	193,76	193,20	73,76
	2.	53,08	200,20	197,00	196,60	67,40
краткоузлазни	1.	99,10	193,30	192,30	192,40	71,00
	2.	52,90	198,01	193,40	192,30	65,60

За разлику од прве групе говорника, код говорника из Лесковца наглашени вокали одликују се равнијом тонском линијом, са благим падом, који се креће у распону од 1 до 6 херца, о чему сведоче и подаци изражени у полустепенима: кретање тонских линија и у наглашеном и у ненаглашеном вокалу у све четири испитиване групе примера је исто и такође је у највећем броју примера присутно опште силазно тонско кретање. Нпр. код двосложних речи са дугосилазним акцентом средња вредност овог параметра код наглашеног вокала износи -0,55 ST, а код ненаглашеног -1,18 ST. Подаци о распону *f0* између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала показују да

[7] Проучавајући хрватски савремени, *наддијалекшални* говор, Плетикос (2008: 212) закључује да постоједва различита акценатска система – динамички и тонски, као и прелазни који има нагласке пореклом и из динамичког и из тонског система. Ауторка наводи да „u dinamičkom tonskom sustavu postoji samo jedan naglasni tonski obrazac: visok i ravan naglašeni slog riječi, kojem slijedi nizak i ravan zanaglasni slog. Unutar dinamičkog sustava mnogi govornici razlikuju duge i kratke naglašene vokale, pa smo naglaske koji se u tom sustavu pojavljuju nazvali dinamički kratki i dinamički dugi. Neki govornici reduciraju razliku u trajanju (kraćenjem dugih naglašenih vokala), a neki ih potpuno neutraliziraju u kratki naglašeni vokal. U dinamičkom sustavu u kojem postoji samo jedan naglasak, taj se ostvaruje kao kratki, i on se akustički ne razlikuje od kratkosilaznog naglaska iz tonskog sustava” (Pletikos 2008: 212).

у све четири групе примера постоји узлазан тонски интервал. Код двосложних речи са краткоузлазним акцентом средња вредност овог параметра износи 0,49 ST. Детаљан приказ вредности изражених у полустепенима (ST) налази се на крају рада у одељку *Прилози*.

Слика 2: Кретање тона у наглашеном и ненаглашеном вокалу у четири групе (Лесковац)

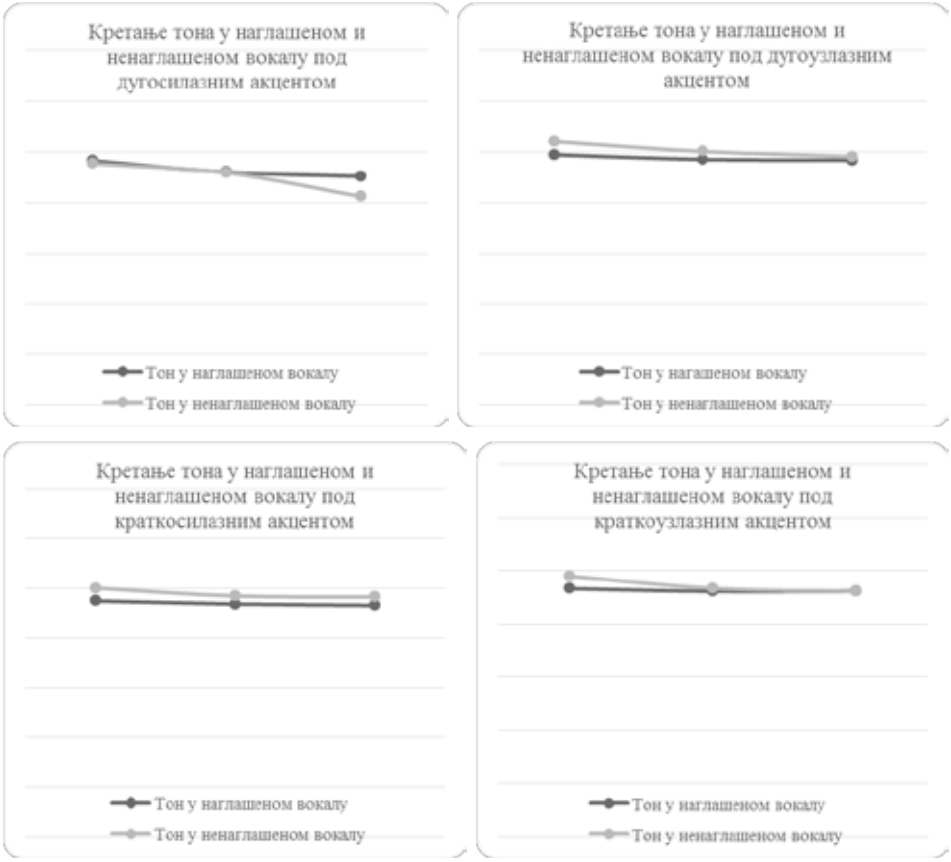

Просечни квантитет наглашених вокала износи око 101 ms (просечно трајање вокала под дугим акцентима износи 106 ms, а под кратким 97 ms), док просечно трајање ненаглашеног вокала износи 52 ms (просечно трајање ненаглашених вокала и у речима са дугим и у речима са кратким наглашеним вокалима износи 51 ms). Резултати статистичке анализе показују да постоји статистички значајна разлика између трајања наглашених и ненаглашених вокала у све четири групе (p. 000). Такође, вредности показују да постоји статистички значајна разлика у трајању наглашених вокала под дугим акцентом (p. 020 када се упореди трајање вокала где се нормативно очекују дугосилазни и дугоузлазни акценти), али не и код вокала под кратким акцентом

(p. 654 када се упореди трајање вокала где се нормативно очекују краткосилазни и краткоузлазни акценти).

Просечна вредност интензитета за наглашени вокал износи 72 децибела, а за ненаглашени 66 децибела. Резултати статистичке анализе и овде показују да се интензитет реализује исто у све четири групе, тј. да разлике у интензитету између наглашених вокала нису статистички значајне ($p > 0.05$), док између наглашених и ненаглашених вокала постоји статистичка значајност ($p < 0.05$).

Табела 3: Просечне вредности акустички испитиваних параметара у Врању

Акценат	Слог	Трајање	Фреквенција основног тона			Интензитет
			1	2	3	
дугосилазни	1.	95,44	190,80	185,12	181,52	80,08
	2.	50,21	186,40	183,40	179,16	74,96
дугоузлазни	1.	96,36	181,68	174,24	171,76	81,56
	2.	52,96	177,04	174,40	169,72	74,64
краткосилазни	1.	89,20	187,68	181,44	179,32	82,24
	2.	53,44	181,00	180,80	178,20	75,60
краткоузлазни	1.	94,50	190,30	177,87	175,20	83,30
	2.	45,50	172,30	171,40	170,40	75,10

Тонска линија наглашених вокала одликује се изразитијим падом који се реализује са распоном од 8 до 10 херца у оквиру наглашеног вокала. Тонски врхунац у све четири групе остварен је у првој тачки ненаглашеног вокала, осим код вокала где се очекује акценатска реализација са краткоузлазним акцентом. Кретање тонских линија и у наглашеном и у ненаглашеном вокалу у све четири испитиване групе примера је исто, и такође је у највећем броју примера присутно опште силазно тонско кретање. Нпр. код двосложних речи са дугосилазним акцентом средња вредност овог параметра код наглашеног вокала износи -0,86 ST, а код ненаглашеног -0,68 ST. Подаци о распону *f0* између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала показују да у свим групама, осим у примерима у којима се очекује акценатска реализација са краткоузлазним акцентом (-0,29 ST) постоји узлазан тонски интервал. Код двосложних речи са дугоузлазним акцентом средња вредност овог параметра износи 0,46 ST. Детаљан приказ вредности изражених у полустепенима (ST) налази се на крају рада у одељку *Прилози*.

Слика 3: Кретање тона у наглашеном и ненаглашеном вокалу у четири групе (Врање)

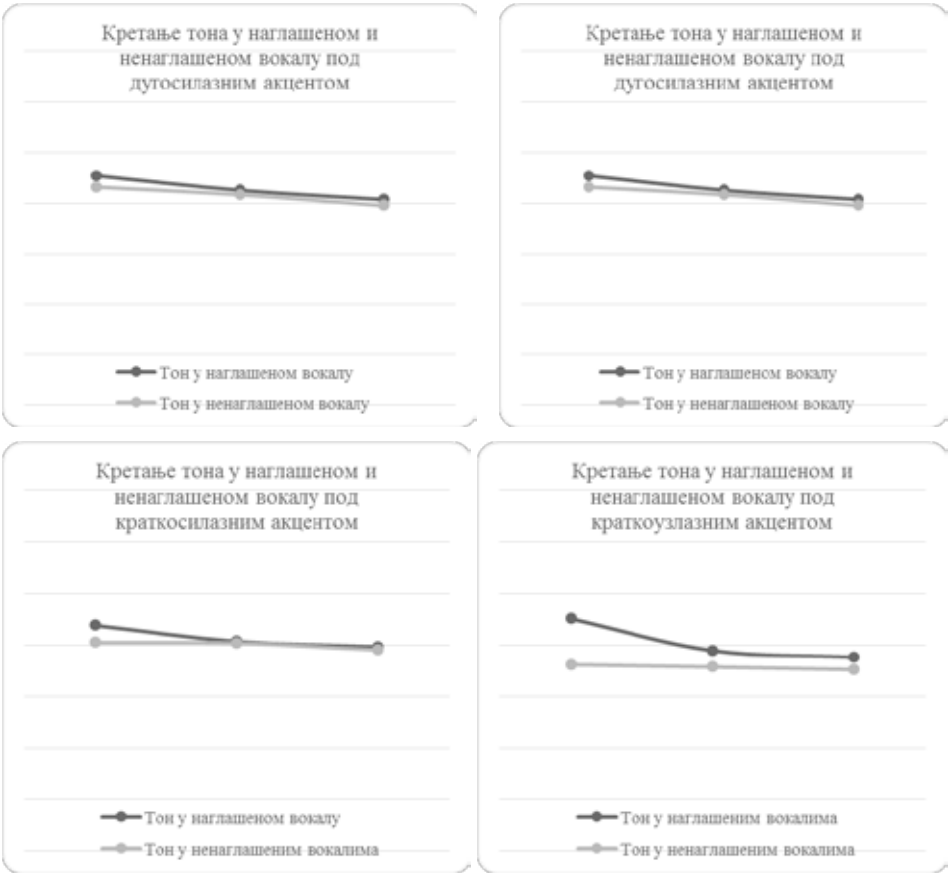

Просечни квантитет наглашених вокала износи око 93 ms (просечно трајање вокала под дугим акцентима износи 95 ms, а под кратким 91 ms), док просечно трајање ненаглашеног вокала износи 50 ms (просечно трајање ненаглашених вокала у речима са дугим наглашеним вокалима износи 51 ms, док је просечно трајање ненаглашеног вокала у речима са кратким наглашеним вокалима 49 ms). Резултати статистичке анализе показују да постоји статистички значајна разлика између наглашених и ненаглашених вокала у све четири групе (p. 000). Са друге стране, резултати показују да не постоји статистички значајна разлика у трајању наглашених вокала под дугим акцентом (p. 780 када се упореди трајање вокала где се нормативно очекују дугосилазни и дугоузлазни акценти), као и код вокала под кратким акцентима (p. 186 када се упореди трајање вокала где се нормативно очекују краткосилазни и краткоузлазни акценти).

Просечна вредност интензитета за наглашени вокал износи 81 децибел, а за ненаглашени 74,5 децибела. Резултати статистичке анализе и овде по-

казују да се интензитет реализује исто у све четири групе, тј. да разлике у интензитету између наглашених вокала нису статистички значајне ($p > 0.05$), док између наглашених и ненаглашених вокала постоји статистичка значајност ($p < 0.05$).

4.1. Поређење акустички испитиваних параметара између градова. Након приказивања добијених података за све три групе говорника и увида у просечне вредности свих параметара, извршена је статистичка обрада помоћу једнофакторске анализе варијанси (АНОВА).

Резултати статистичке анализе показују да разлика између трајања наглашених и ненаглашених вокала и испитаника који долазе из појединих градова није статистички значајна ($p < 0.05$). Појединачне разлике у прозодијским реализацијама испитаника из Ниша, Лесковца и Врања испитиване су *Post Hoc* анализом, *LSD* тестом, и добијени су следећи резултати (за трајање наглашених вокала) које због прегледности дајемо табеларно:

Табела 4: Резултати статистичке анализе података

Градови		ДС_акценат	ДУ_акценат	КС_акценат	КУ_акценат
Ниш	Лесковац	.584	.228	.094	.024
	Врање	.005	.046	.009	.005
Лесковац	Ниш	.584	.228	.094	.024
	Врање	.015	.359	.226	.415
Врање	Ниш	.005	.046	.009	.005
	Лесковац	.015	.359	.226	.415

Резултати показују да је трајање вокала под сва четири акцента најдуже у Нишу, потом у Лесковцу, а да најкраће трајање имају у Врању.

Post Hoc тестови су показали да су вокали у Нишу знатно дужи него у Лесковцу и Врању. Вокали у Нишу имају дуже трајање од вокала у Врању у све четири групе. Са друге стране, разлика у трајању вокала између испитаника из Ниша и Лесковца статистички је значајна само у оним случајевима где се нормативно очекују кратки акценти, док трајање вокала под дугим акцентима нема статистичку значајност. Резултати добијени упоређивањем вредности трајања вокала у Лесковцу и Врању показују да вокали у Лесковцу имају дуже трајање него у Врању, али да је разлика у трајању статистички значајна само код вокала где се нормативно очекује дугосилазни акценат.

Статистичка анализа је показала да се код двосложних речи у четири испитиване групе вредности параметра R ($f0_{1p} – f0_{1k}$) значајно разликују у Нишу, Лесковцу и Врању. Такође, разлике које постоје у средњим вредностима параметра R ($f0_{1k} – f0_{2p}$) код двосложних речи у све четири испитиване групе у трима испитиваним градовима јесу статистички значајне. Детаљан приказ статистичке анализе налази се у табели на крају рада у одељку *Прилози*.

Слика 4: Графички приказ трајања наглашених вокала у испитиваним градовима изражено у милисекундама

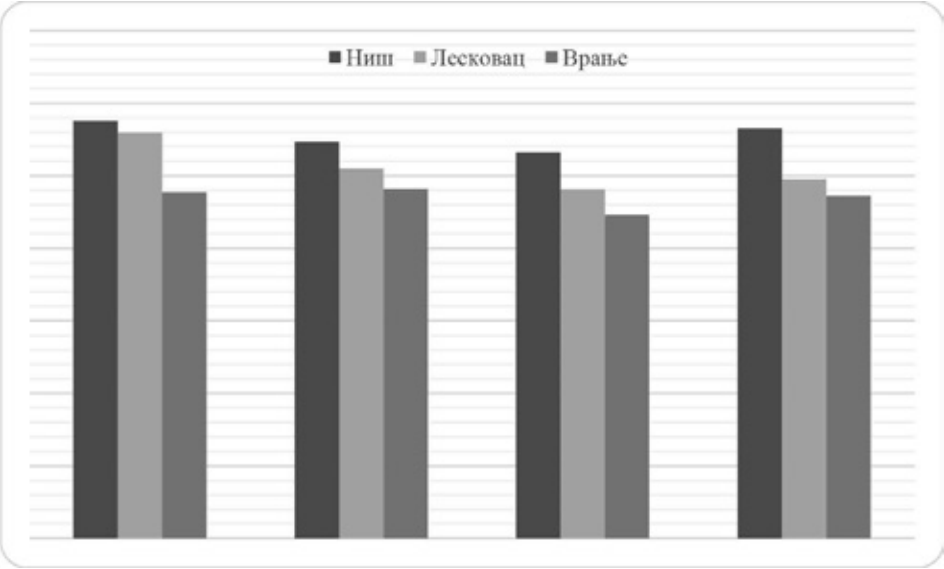

Резултати статистичке анализе показују да не постоји статистички значајна разлика у остварењу интензитета у наглашеним вокалима ($p > 0.05$), осим у примерима у којима је вокал под краткоузлазним акцентом (p. 016), док са друге стране постоји у ненаглашеним вокалима под дугосилазним (p. 040), краткосилазним (p. 035) и краткоузлазним акцентом (p. 008). Разлика у остварењу интензитета код испитаника из различитих градова није статистички значајна.

5. НОВИЈА АКУСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА АКЦЕНАТА У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Како би резултати истраживања до којих смо дошли у овом раду били сагледани у ширем контексту, осврнућемо се на новије радове који се баве описом акустичких карактеристика акцената у стандардном српском језику. Због методолошке неуједначености и различитог приступа аутора изостала је компаративна анализа, те се у раду дају само општи осврт и основни резултати релевантних истраживања.

Описујући обележја српских акцената, вредности фреквенције основног тона у двосложницама за акцентоване и послеакцентоване слогове, као и њихова трајања, Гудурић – Петровић (2010: 123) долазе до закључака да су тонске линије „практично идентичне и код кратких и код дугих акцената и то се посебно види када се прати њихова целина, тј. од почетка акцентованог слога до краја следећега, и тада постаје јасно да *оба силазна* акцента имају распон тонске линије који прелази 70 Hz, при чему им се почетак и крај налазе практично на истој висини (почетак на 228 Hz и 233 Hz, а крај на 156 Hz и 155 Hz)". Сличну законитост уочавају и код узлазних акцената који „такође почињу на истој висини (215 и 213 Hz), а на истој висини се 'завршавају'

(204 Hz), при чему се распон тонске висине, како се показује, код њих своди тек на десетак херца" (Гудуриħ – Петровиħ 2010: 123).

Са друге стране, А. Лончар Раичевиħ бавила се проучавањем прозодије речи у ужичком крају и притом мерила вредности *f0*, трајања и интензитета. Ауторка наводи да је у речима са силазним акцентом *f0* много виша у наглашеном него у ненаглашеном вокалу, док у речима са узлазним акцентима наглашени и ненаглашени вокали имају једнаку вредност *f0*, или је на наглашеном вокалу вредност *f0* незнатно нижа, ретко виша од оне забележене на ненаглашеном вокалу (Лончар Раичевиħ 2016). На крају, ауторка (2016: 638) наводи да је најдоследнија карактеристика двосложних речи с узлазним акцентима постојање узлазног интервала *f0* између наглашеног и ненаглашеног вокала. Када је реч о трајању вокала, фонолошки дуги наглашени вокали дужи су од фонолошки кратких наглашених вокала од 33 до 100%, а интензитет не игра системску улогу у разликовању акцената (Лончар Раичевиħ 2016: 638).

Основни циљ истраживања Д. Средојевића у књизи *Фонетско-фонолошки опис акцената у стандардном српском језику од општег ка специфичном* јесте акустички опис прозодијских карактеристика акцената у стандардном српском језику код говорника који остварују „upotrebnu normu ekavske varijante standardnog srpskog jezika" (Sredojević 2017: 25). Код речи са дугосилазним акцентом Средојевић (2017: 57) запажа силазни тонски интервал између наглашеног и наредног вокала (како између краја једног и почетка другог тако и између максималних вредности *f0* ових двају вокала). Код речи са краткосилазним акцентом тонско кретање на наглашеном вокалу двосложних речи може бити доследно силазно, доследно узлазно или узлазно-силазно. У речима са узлазно-силазним тонским кретањем на наглашеном вокалу тонски врхунац налази се у другој половини овог вокала, најчешће близу његовог краја, при чему између наглашеног и наредног вокала постоји силазни тонски интервал (Sredojević 2017: 58). Поредећи параметре *f0* у двосложним речима са узлазним акцентима, Средојевић долази до закључака „da reči s istim brojem slogova, koje se razlikuju po kvantitetu naglašenog vokala, imaju istovetne pravce tonskih kretanja" (2017: 68). Он наводи да између двосложних речи с узлазним акцентима нема статистички значајних разлика ни по једном од посматраних параметара и да нема великих разлика у положају тонског врхунца наглашеног вокала (Sredojević 2017: 68). Средојевић наводи да „У примерима из корпуса тест-реченица наглашени је вокал интензитетски доминантнији и могуће га је опазити као гласнијег код 66% примера речи с дугосилазним и код 58% примера речи с краткосилазним акцентом." (2017: 160). Са друге стране, код речи са дугоузлазним акцентом, у највећем броју случајева је први ненаглашени вокал интензитетски доминантнији, док су на другом месту примери у којима је наглашени вокал интензитетски доминантнији. Код речи са краткоузлазним акцентом интензитетски доминантнији је наглашени вокал – као у примерима под силазним акцентима (Sredojević 2017: 160). Анализом квантитетских дистинкција између наглашених и ненаглашених вокала, Средојевић (2017: 144) долази до закључка да се наглашени вокал доследно разликује од наредног вокала дужим трајањем. Корпус минималних парова, који је аутору послужио за анализу, показује да се „dugi i kratki nagla-

šeni vokali pod silaznim akcentima razlikuju u trajanju i to tako što je fonološki dugi vokal u proseku 1,5 put duži od fonološki kratkog vokala (odnos je, dakle, 3 : 2), a ova je razlika statistički značajna." (Sredojević 2017: 139).

6. Закључак. На основу вредности f0 у којима је приказано просечно кретање и распон тона у наглашеним и ненаглашеним вокалима у све четири групе, као и тонски однос између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала, можемо закључити да са једне стране постоје сличности у погледу кретања тона у свим градовима, јер је опште тонско кретање у наглашеним и ненаглашеним вокалима силазно. Благо повишен тон у неакцентованом вокалу представља појаву која се у овом случају може означити као специфичност једне регије. Имајући у виду чињеницу да параметар R ($f0_{1k} – f0_{2p}$) најдоследније описује силазне, односно узлазне акценте, добијени резултати показују да акценатска јединица која се јавља на испитиваним просторима има узлазни карактер. Напомињемо да је узлазност која је запажена у примерима у великој мери различита од узлазних акцената у стандардном српском језику, о чему сведоче и подаци који су приложени у поглављу 5. По вредностима распона f0 између краја наглашеног и почетка наредног вокала, као и почетка и краја наглашеног и ненаглашеног вокала, постоји статистички значајна разлика између испитаника из Ниша, Лесковца и Врања.

Резултати до којих смо дошли у раду указују на чињеницу да се не може говорити о строгој генерализација приликом поделе акценатских система на тонски и динамички, те да су преплитања елемената тонског и динамичког система сасвим могућа. Опште тонско кретање у призренско-јужноморавском дијалекту потврђује да је реч о претежно динамичкој акцентуацији са елементима тонског акценатског система (који се у овом случају огледа у повишеном тону неакцентованог вокала).

На основу другог испитиваног параметра – трајања вокала, резултати показују да између трајања вокала и испитаника из Ниша, Лесковца и Врања постоји статистичка значајност. Најдуже трајање вокала забележено је у Нишу, потом у Лесковцу и на крају у Врању. Наглашавамо да је разлика у трајању вокала између испитаника из Ниша и Лесковца статистички значајна само у случајевима у којима се нормативно очекују кратки акценти; разлика у трајању вокала између испитаника из Врања и Лесковца статистички је значајна само у оним примерима где се нормативно очекује дугосилазни акценат, док је код испитаника из Ниша и Врања присутна статистичка значајност у све четири испитиване групе. Разлика у остварењу интензитета код испитаника из различитих градова није статистички значајна.

Овим истраживањем отворена су нека значајна питања у вези са реализацијом акцената у призренско-тимочкој дијалекатској области, па ће у будућим истраживањима бити узета у обзир и остала и два дијалекта: сврљишко-заплањски и тимочко-лужнички, чиме би се створила потпунија слика о акценатском систему у јужним српским говорима.

ПРИЛОЗИ

Табела 1: Параметар R ($f0_{1p}$ – $f0_{1k}$) код двосложних речи у све четири испитиване групе у Нишу, Лесковцу и Врању

Акценат	СТ (*ST*)	АНОВА *F*	*p*	*LSD post hoc test*	*sig.*
ДС	НИ: -0,88	88066,667	.000	НИ : ЛЕ	.000
	ЛЕ: -0,55			НИ : ВР	.000
	ВР: -0,86			ЛЕ : ВР	.000
ДУ	НИ: -0,82	532804,863	.000	НИ : ЛЕ	.000
	ЛЕ: -0,19			НИ : ВР	.000
	ВР: -0,93			ЛЕ : ВР	.000
КС	НИ: -0,82	328041,147	.000	НИ : ЛЕ	.000
	ЛЕ: -0,16			НИ : ВР	.000
	ВР: -0,79			ЛЕ : ВР	.000
КУ	НИ: -0,31	793818,388	.000	НИ : ЛЕ	.000
	ЛЕ: -0,08			НИ : ВР	.000
	ВР: -1,43			ЛЕ : ВР	.000

Табела 2: Параметар R ($f0_{1k}$ – $f0_{2p}$) код двосложних речи у све четири испитиване групе у Нишу, Лесковцу и Врању

Акценат	СТ (*ST*)	АНОВА *F*	*p*	*LSD post hoc test*	*sig.*
ДС	НИ: 1,01	378755,797	.000	НИ : ЛЕ	.000
	ЛЕ: 0,45			НИ : ВР	.000
	ВР: 0,46			ЛЕ : ВР	.000
ДУ	НИ: 0,45	49206,962	.000	НИ : ЛЕ	.000
	ЛЕ: 0,64			НИ : ВР	.000
	ВР: 0,52			ЛЕ : ВР	.000
КС	НИ: 0,19	415480,511	.000	НИ : ЛЕ	.000
	ЛЕ: 0,62			НИ : ВР	.000
	ВР: 0,16			ЛЕ : ВР	.000
КУ	НИ: 1,07	1288830,610	.000	НИ : ЛЕ	.000
	ЛЕ: 0,49			НИ : ВР	.000
	ВР: -0,29			ЛЕ : ВР	.000

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Белић, Александар. *Изабрана дела Александра Белића. Девети том: Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје*. Друго издање. Нови Сад: Матица српска, 1985.

Лончар Раичевић, Александра. Прилог проучавању природе акцената у српском језику. *Српски језик* XXI (2016): 627–639.

Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српскога језика*. Београд – Нови Сад: САНУ, Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска, 2010.

*

Boersma, Paul, David Weenick. Praat: Doing Phonetics by Computer (Version6.0.14) [Computer program]. http://www.praat.org. 2. 5. 2016.

Brozović, Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža", 1988.

Clark, John, Colin Yallop. *An Introduction to Phonetics and Phonology.* Blackwell Publishing, 1995.

Lehiste, Ilse, Pavle Ivić. *Word and Sentence Prosody in Serbocroation*. Current studies in Linguistic series 13, Cambrdige, MA: Mit Press, 1986.

Paunović, Tatjana. *Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, 2003.

Peco, Asim. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Treće izdanje. Beograd: Naučna knjiga, 1985.

Peco, Asim. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Četvrto izdanje. Beograd: Naučna knjiga, 1989.

Pletikos, Elenmari. *Akustički opis hrvatske prozodije riječi*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2008.
(*https://bib.irb.hr/.../337326. Pletikos_2008_Akustički_opis_hrvatskih_naglasaka*). 20. 5. 2016.

Smiljanic, Rajka. *Lexical, Pragmatic and Positional Effects on Prosody in Two Dialects of Croatian and Serbian: An Acoustic Study.* New York – London: Routledge, 2004.

Sredojević, Dejan. *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku: od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017.

Škarić, Ivo. Fonetika hrvatskoga književnog jezika. Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak (ur.). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika: nacrti za gramatiku.* Zagreb: HAZU, Globus, 1991, 71–378.

Škarić, Ivo. *Hrvatski izgovor.* Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2009.

Toma, Pol Luj. Govor Niša i okolnih sela. *Srpski dijalektološki zbornik* XLV (1998): 1–473.

Aleksandra Lončar Raičević
Nina Sudimac

ACOUSTIC DESCRIPTION OF THE ACCENT IN THE SPEECH OF THE PRIZREN-JUŽNA MORAVA DIALECT

S u m m a r y

According to the typology of accent systems, languages can be divided into stress-accent, tone, and pitch-accent languages. The Serbian prosodic system – whose main property is that its tonal contour, which is realized on the stressed word, carries lexical information – belongs to the third group (with the exception of the Prizren-Timok dialect, which belongs to the first group). The main aim of this paper is to analyze the realization of all four types of accents (long rising, long falling, short rising, and short falling) produced by speakers from the Prizren-Timok area, based on the acoustic analysis of duration, pitch movement, and intensity. Given the fact that the Prizren-Timok area has many dialects, the research is limited to urban speakers of one region (Prizren-Južna Morava) and its main points: Niš, Leskovac, and Vranje. It should be noted that the acoustic description of the expiratory accent has not been produced in the Serbian language, and that the characteristics of this prosodeme were only described by Paul Louis Thomas (based on auditory perception; Louis Paul Thomas 1998). Based on the results of the acoustic analysis of the accent corpus, it can be concluded that there is a significant difference in the realization of the accent in the Prizren-Južna Morava dialect. The present study represents a significant step in the investigation of the expiratory accent's acoustic properties, taking into account that similar studies of this type have not been carried out: the results obtained will be beneficial to anyone investigating the phonetic system.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик
Ћирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs
nina.sudimac@filfak.ni.ac.rs

(Примљено: 31. маја 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.161.1'366.542
Изворни научни рад

Дойчил Войводич

О ВОКАТИВНОЙ СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

(с особым акцентом на грамматический статус обращений типа *пап*! *мам*!)*

В статье на фоне синкретических форм именительного падежа в функции звательного падежа (*папа*!, *мама*!, *Надя*!, *Саша*!, *коллега*!, *старик*!, *девушка*!) и архаических вокативных форм с ограниченной сферой употребления (*Господи Иисусе Христе*, *Сыне Божий*, помилуй нас грешных!; *Отче*, благослови!; Отпусти ты, *старче*, меня в море!) рассматривается грамматический статус неграмматикализованной усеченной формы „призывного", разговорного обращения в русском языке, образованной от лексически ограниченной группы существительных с окончанием на *-а* (*-я*), обозначающих названия родства (*папа* > *пап*!, *мама* > *мам*!) или производные личные имена (*Надя* > *Надь*!, *Саша* > *Саш*!).

Ключевые слова: вокативная система, обращения типа *пап*! *мам*!, грамматический статус, русский язык.

This article discusses, against the background of syncretic nominative forms in the function of the vocative (*papa*!, *mama*!, *Nadja*!, *Saša*!, *kollega*!, *starik*!, *devuška*!) and archaic vocative forms with a limited sphere of use (*Gospodi Iisuse Hriste*, *Syne Božij*, pomiluj nas grešnych!; *Otče*, blagoslovi!; Otpusti ty, *starče*, menja v more!), the grammatical status of the non-grammaticalized reduced form of the "appellative", conversational vocative in Russian which was formed from a lexically restricted group of nouns ending in *-а* (*-я*) that indicate the names of kinship (*papa* > *pap*!, *mama* > *mam*!) or derived personal names (*Nadja* > *Nad'*!, *Saša* > *Saš*!).

Keywords: vocative system, allocutions of the type *pap*! *mam*!, grammatical status, Russian language.

1. Вступительные замечания. В основе любого речевого акта, подразумевающего общение между говорящим и адресатом, лежит вокативная номинация адресата. Все языки, наряду с универсальными, имеют и свои специфические средства-формы выражения номинации данного типа, представляющей собой эксплицитное проявление одной из важнейших коммуникативных функций языка – функци обращения. Выбор определенного средства выражения обращения, а тем самым и реализации контактной и

* Исследование выполнено в рамках научного проекта № 178002 („Језици и културе у времену и простору"), поддержанного Министерством образования и науки Республики Сербии.

Статья представляет часть более обширного исследования славянского вокативного обращения. Поскольку многие из вопросов по данной теме были уже раньше предметом нашего анализа (см., в частности, Войводич 2001; 2003а; 2003б; 2004; 2012; 2014; Војводић 2002а; 2002б; 2003а; 2003б), мы их не будем рассматривать подробно, а лишь в той мере, в какой они являются необходимыми для подтверждения общих сведений и итогов об употреблении вокативных форм. Также и экземплификация и литература по этой теме приводятся в статье выборочно.

апеллятивной функций языка, всегда обусловлен прагматической ситуацией общения при выполнении различного рода речевых актов (отражающей официальные / полуофициальные / неофициальные отношения между собеседниками (говорящим и адресатом), их характер и степень знакомства и близости, возраст, пол, профессию, социальный статус, эмоциональный настрой и пр.), в которой наглядно выявляется дифференциация конкурирующих между собой форм (см., напр., Войводич 2001; 2003а; 2003б; 2004; 2012; Војводић 2002б; 2003б; Глаголева 2004; Дворная 1995; Добровольский 2014; Жукова 2015; Зензеря 2015; Кончаревић 2006а: 236–237; Костылев 1987; Леонтьева 2011; Маслова 2010; Пипер 2005 и др.: 659–670; Пипер – Стојнић 2002: 267–269; Проничев 1971; Супрун 2001; 2010; Федулова 2014; Янко 2010; 2011; Jaworski 1982; Łaziński 2006; Szybińska 1991; Zaręba 1981). Настоящие формы представляют собой в действительности различные наименования (лексемы), какими являются, например, имена нарицательные (реляционные), включая и сокращенные, указывающие на отношения – родственные (*батюшка*, *матушка*, *папа*, *мама*, *дедушка*, *бабушка*, *сынок*, *дочка*, *внук*, *внучка, дядя*, *тетя* и др.), возрастные (*дядя*, *тетя*, *мальчик*, *девочка* и др.), профессиональные или должностные (*профессор*, *доктор*, *сержант*, (*товарищ / господин*) *инженер / полковник*, (*товарищ / господин*) *директор* и проч.), социальные и т.п. (специальные, т. наз. статусные слова типа *сударь / сударыня*, *господин / госпожа*, *гражданин / гражданка*, *товарищ*, *коллега*, *земляк*, *браток*, *старик*, *друг*, *дружище*, *молодой человек*, *мужик*, *мужчина*, *парень*, *бабуля*, *женщина*, *девушка*, *ребята* и под.), а также имена собственные, в том числе и производные (*Ваня*, *Иван*, *Иван Сергеевич*, *Кузнецов*; *Наташа*, *Наталия*, *Наталия Сергеевна*, *Кузнецова* и т. п.) и различные дескриптивные, развернутые определения–конструкции для идентификации слушающего в окружающем мире, т.е. обращения-характеризации, обладающие некоторым актуальным признаком (*господин / гражданин / товарищ в синем пальто*, *девушка в шляпе*, *женщины с детьми*, *ученики первого класса* и др.), предназначенные для данной функции и т.д.[1]

В высказываниях (преимущественно апеллятивного характера) данное отношение номинации (как одна из актуализационных категорий, связанных с коммуникативным отношением говорящего и адресата и тем самым с моментом речи актуального настоящего) может иметь и особое субстантивированное формально-грамматическое выражение (форму), как, например, в большинстве славянских языков, где вокативность часто выражается морфологическими средствами. Речь идет о падежных окончаниях, трансформирующих номинацию объекта в специальное коммуникативное выражение

[1] Следует подчеркнуть, что приведенные вокативные средства-формы „не называют, как имена существительные, совокупности объектов внеязыковой действительности, каждый из которых имеет свои, сугубо индивидуальные признаки, а обозначают лицо как некоторую социально-ориентированную коммуникативную модель. Другими словами, вокативы, обозначая лицо по присущей ему коммуникативной роли адресата, предицируют не индивидуализирующую информацию, а лишь те признаки, которые востребованы в конкретных условиях коммуникативного акта, а именно: • социально-референтный признак (адресат выше – равен – ниже говорящего), • гендерный признак и/или • эмоционально-оценочный признак" (Полонский 2011: 164; ср. также Янко 2009).

с апеллятивно-вокативными характеристиками, как, например, в сербском и польском языках. Ср.:

(1) – Эй, *ямщик*! – закричал я, – смотри: что там такое чернеется? (Пушкин 1974а) / – Хеј, *кочијашУ*, – викнуо сам – погледај: шта се оно тамо црни? (Пушкин 1956) / – Hej, *woźnicO*! – krzyknąłem – patrz: co tam się czerni? (Puszkin 1989).

В настоящее время вокативные формы, вероятно, лучше всего сохранились в языках с развитой падежной системой, например в славянских языках, в которых падежные отношения на формально-грамматическом уровне достаточно четко дифференцированы (см., в частности, Пляскова 2004; Широкова – Новоспасская 2008). Все же между современными славянскими языками, несмотря на большую степень их генетического и типологического родства, в этом отношении существуют большие различия, проявляющиеся прежде всего в том, что в одних (в сербском[2], польском, чешском, верхнелужицком, украинском, русинском и (частично) в белорусском, а также в болгарском и македонском, в которых основная падежная система не сохранилась), существует специальная вокативная форма, в то время как в других (в русском, нижнелужицком, словенском и словацком, который лишь частично сохранил вокативную форму всего от нескольких одушевленных существительных м.р. ед. ч.) она полностью исчезла.[3]

Вокативное обращение употребляется как в „свободных" (изолированных) вокативных высказываниях (соответственно самостоятельно, в своей основной функции – для призыва/привлечения внимания собеседника), так и в составе других, „невокативных" высказываний (в первую очередь, в интеррогативных, императивных, а также во всех перформативных)[4], где

---

[2] Это относится и ко всем в новейший период созданным и провозглашенным отдельным национальным языковым стандартам – „зеркально" (на диасистемном уровне/представлении) совпадающим с сербским – хорватскому, босняцкому и черногорскому, в основе которых, как и в основе сербского стандарта (в том числе и сербскохорватского/хорватскосербского, как до недавних пор называли этот „общий" литературный язык в бывшей СФРЮ), лежит (ново)штокавский диалект, что в принципе означает, что все образования (включая и возникшие новообразования) подчиняются именно языковым закономерностям, связанным с этим диалектом.

[3] В этих языках функцию вокативного обращения выполняет (но лишь на синтаксическом уровне) именительный падеж, который вследствие данной роли можно рассматривать как синкретическую падежную форму (ср., в частности, Вукомановић 1996). Добавим, что в белорусском языке встречается употребление обоих вариантов – и звательный, и именительный падежи, но с оговоркой, что все же преобладает употребление именительного; ср. относительно подобную ситуацию в сербском языке, в котором также – в определенных случаях – используется (хотя гораздо реже) именительный вместо звательного падежа.

[4] Самостоятельными вокативными обращениями, имеющими конкретный и эксплицитно выраженный референт в форме собственного имени или нарицательного существительного, можно – в зависимости от коммуникативной ситуации – выразить и все остальные апеллятивные значения – императивные, перформативные и интеррогативные. Ср. варианты следующего вокативного высказывания, которые с помощью различных интонаций и специфических паралингвистических средств (мимики, строгого, удивленного или вопросительного взгляда, „повелительного" поднятия указательного пальца и т.п.) могут выражать приказ, запрещение, просьбу, предложение, вопрос, удивление, предупреждение, угрозу и т.д.: *Сережа*! ('иди домой!') – *Сережа*!!! ('не делай этого!') – *Сережа*! ('прошу тебя, принеси мне эту книгу!') – *Сережа.* ('кушай, пожалуйста!') – *Сережа*? ('кто это был?') – *Сережа*!? ('не может

играет лишь факультативную роль, заключающуюся в обеспечении поддержания контакта коммуникантов, т.е. сохранения или восстановления тональности общения (ср. Войводич 2001: 27–28; 2012). Ср.:

(2) По дороге он крикнул в направлении кухни: – *Груня*! Но никто не отозвался (Булгаков 1982);
(3) – *Наташка*! – пронзительно закричала Маргарита, – ты намазалась кремом? (…) – *Маргарита Николаевна*! – кричала Наташа, скача рядом с Маргаритой, – сознаюсь, взяла крем (Булгаков 1982);
(4) – Зайдите в землянку, там проверят при свете ваши документы, и я к вашим услугам. А вы, *Миронов*, останьтесь здесь (Симонов 1977);
(5) – И вообще я позволю себе смелость посоветовать вам, *Маргарита Николаевна*, никогда и ничего не бояться (Булгаков 1982).

Приведенные примеры еще раз подтверждают, что прагматические условия являются фактором, очень часто определяющим, будет ли и каким образом использовано вокативное обращение, а также с какой интенцией – императивной, перформативной, или какой-нибудь другой.

2. Лингвокультурный статус обращений в русском языке (краткий обзор). Любой тип обращения не только указывает на направленность речи (от первого лица говорящего ко второму лицу – адресату), но и выполняет этикетную функцию. План выражения этикетных единиц обращения национально ограничен (см. Глаголева 2004; Леонтьева 2011; Брыкова 2016). При этом следует подчеркнуть, что возникновение, употребление и функциональная нагрузка форм обращения говорящего к другим лицам зависят как от внутриязыковых, так и от внеязыковых, экстралингвистических факторов – в первую очередь, от различных изменений общественной обстановки. Последние годы как раз характеризуются значительными сдвигами в этой сфере, особенно в славянских языках и прежде всего в русском – ведущем славянском языке.

Очень большое влияние этих экстралингвистических факторов отмечается в повседневном общении, особенно в сфере речевого этикета, где значительную роль играют многообразные средства обращения. Из-за недостатка места обратим внимание лишь на некоторые формы вокативного обращения (см. более подробный анализ данной темы в наших работах Войводич 2001; 2003а; 2003б; 2004; Војводић 2002б). В этом отношении показательны, в первую очередь, обращения, стремящиеся к универсальному употреблению, такие, как, например, обращения-регулятивы *господин / госпожа, товарищ, гражданин / гражданка* и т.п. Лингвокультурный статус данных („формально уважительных") обращений в русском языке (а также и в других славянских языках) как в прошлом, так и в настоящем никогда не отличался последовательной стабильностью и универсализированной кодифицированностью в официальном / неофициальном (повседневном) употреблении, так как „в силу культурной традиции слова могут закрепляться в функции обращений и терять с течением времени эту роль" (Янко

быть, что это сделал ты!?') – *Сережа*!!! ('осторожно!', 'береги себя!') и т.д. (см., в частности, Войводич 2012: 272).

2011: 245; см. также Бирюлина 2009; Кронгауз 1999; Gladrow 2008; Rathmayr 1992).

2.1. Предпримем попытку коротко и в общих чертах указать на важнейшие характеристики системы обращений в различные периоды (дореволюционный, советский и постсоветский) развития русской общественно-политической и культурной жизни. Следует добавить, что в зависимости от социальных условий в каждом из периодов предпочтение отдавалось то одним, то другим формам обращения.

2.1.1. Функционирование обращений в царской России, представляющих собой, главным образом, иерархизированную систему, в которой употребление обращений подчинялось определенным нормам, связанным прежде всего с социальным статусом адресанта и адресата, отражающим разделение людей на сословия[5], можно проиллюстрировать следующими примерами:

(6) (обращение старухи-няньки к своему молодому помещику) – Да разве я не вижу, *батюшка*? Пора мне господ знать (Толстой 1976);
(7) (обращение офицера/коменданта крепости к супруге-комендантше) «Ну, *матушка*, – сказал он, – коли ты уже все знаешь, так, пожалуй, оставайся; мы потолкуем и при тебе» (Пушкин 1974а);
(8) (обращение жены содержателя трактира к незамужней помещице) – Сюда, *матушка-барышня*, пожалуйте, – сказал певучий женский голос, – тут у нас чисто, красавица… (Чехов 1978);
(9) (13) (вежливое обращение (с просьбой) дворянина к начальству тюрьмы) – Не можете ли вы, *милостивый государь*, мне сказать, – сказал он с особенно напряженной вежливостью, – где содержатся женщины и где свидания с ними разрешаются? (Толстой 1977);
(10) (обращение гувернантки к хозяину – высшему чиновнику) – Доктор сказал, что ничего опасного нет, и прописал ванны, *сударь* (Толстой 1976);
(11) (обращение горничной к своей хозяйке) – *Барыня*, голубушка, *барыня*, эстафет прискакал! (Достоевский 1958);
(12) (обращение генерала к младшему по чину офицеру) «*Господин* прапорщик! – продолжал он, обращаясь ко мне. – Извольте объяснить нам ваше мнение» (Пушкин 1974а).

2.1.2. В более современную эпоху (в советский период) вышеприведенные универсализированные „вежливые" обращения не употреблялись, и в настоящее время, т.е. в постсоветский (постперестроечный) период, как и до этого – в течение более длительной части советского периода – представляют собой „всеми забытые", устаревшие формы. Специализированные этикетные формы обращения *товарищ* и *гражданин / гражданка*, приобретшие в определенной мере некоторые из функций дореволюционных

[5] Система официальных обращений в дореволюционной России отличалась формальным (общепринятым) социальным расслоением общества, вследствие чего, в частности, для такого, „сословно-организованного общества были характерны иерархия в правах и обязанностях, сословное неравенство и привилегии. Выделялись сословия: дворяне, духовенство, разночинцы, купцы, мещане, крестьяне. Отсюда обращения *господин, госпожа* по отношению к людям привилегированных социальных групп; *сударь, сударыня* – для среднего сословия или *барин, барыня* для тех и других и отсутствие единого обращения к представителям низшего сословия" (Жукова 2015: 77).

обращений *сударь / сударыня* и т.п., в советскую эпоху обладали большой частотностью в повседневном употреблении. В настоящее время они устаревают и исчезают, причем этот процесс ускоряется.[6]

В результате анализа вокативных обращений на материале художественной литературы, публицистики и других источников можно прийти к выводу, что широкое разнообразие в использовании стабильных универсализированных („первичных" нейтральных) и тем самым кодифицированных обращений, которое было характерно для дореволюционной России, в советский период радикально нарушается и изменяется, т.е. становится более простым, благодаря чему число универсализированных (кодифицированных) обращений уменьшается, точнее, сводится ко всего нескольким формам. Другими словами, вместо многочисленных дореволюционных обращений, которые перестают употребляться, используются всего лишь два новых – *товарищ* (*товарищи*) и *гражданин / гражданка* (*граждане*) (ср., в частности, Брыкова 2016; Буравцова 2007; Tošović 2002: 154). Ср.:

(13) – Ну что ж, пройдемте со мной, *товарищ* (Симонов 1977);
(14) – Ваши удостоверения, *граждане*, – сказала гражданка (Булгаков 1982).

2.1.3. В постсоветский период ситуация в сфере общения ухудшается, т.к. и эти два типа обращений из советского периода почти не употребляются. Сегодня вместо кодифицированных обращений в виде слов со стертой, „опустошенной", но „объективной" (идентифицирующей) семантикой, не несущих дополнительной информации об адресате, в активный языковой обиход все больше приходят параллельные нейтральные, „эмоционально-характеризующие" слова („вторичные" лексемы-обращения) – несоответствующие суррогаты обращений с „субъективной" семантикой (типа *женщина*, *девушка*, *бабуля*, *бабуся*, *мужчина, мужик*, *старик*, *братан*, *молодой человек*, *парень*, *пацан* и т.п.), которые начали более широко использоваться еще в советский период (ср. Глаголева 2004; ср. также Gladrow 2008: 44–45). Ср. следующие примеры:

(15) – Знаешь, *мужик*, ты тут не ори… – процедил он сквозь зубы (Чванов 2001);
(16) – *Девушка*, а женских украшений в вашем магазине нет? (Алешкин 1999);
(17) – *Старик*, я тебя люблю за ласку… Выпей за Петю Лужина! (Алешкин 1999).
(18) – *Братан*, я тебя подставил, прости, если сможешь... (Алешкин 1999).

---

[6] В дореволюционное время использовались – наряду с обращениями *сударь / сударыня*, *барин / барыня* – формы (хотя и в неоднозначном употреблении) *господин / госпожа* (*господа*), а в советский период, как правило, – при обращении к иностранцам. В конце XX и в начале XXI веков в новой социальной обстановке эти обращения еще не приобрели универсализированный (кодифицированный) статус, несмотря на то что в определенной мере претендуют на функциональную нагрузку все еще (хотя все реже) употребляющихся обращений *товарищ* и *гражданин / гражданка*.

Вопреки тому что многие в России, недовольные актуальным состоянием в сфере общения, все еще публично и откровенно выступают в печати и других средствах массовой информации за возвращение в активное употребление слов *сударь*, *сударыня* и особенно обращений *господин*, *госпожа*, они все равно пока не приживаются. Нет никаких убедительных показателей, которые указывали бы на успешное употребление приведенных обращений (ср., в частности, Волкова 1999; Жукова 2015: 90; Костомаров 1999: 13–18; Кронгауз 2009: 110; Леонтьева 2011: 11; Федотова – Фалина 2002; Шаклеин 1998).

Данные суррогаты, как и универсализированные обращения *товарищ* и *гражданин*, использовались в советский период почти в любой обстановке, независмо от того, кто к кому обращается. Но сегодня, в постсоветский период, они используются еще чаще, даже в ситуациях, в которых можно было бы ожидать хотя бы какое-нибудь из универсализированных обращений советского типа, процесс исчезновения которых из повседневного употребления, как мы уже отметили, ускоряется.[7]

2.2. Хотя принято считать, что в настоящее время в русском языке отсутствует универсализированная форма обращения, все же в нем исторически сложилось не только удобное в употреблении, но и кодифицированное, и в значительной мере универсализированное обращение, которое представляет собой национальную особенность русской речевой культуры, не встречающуюся подлинно ни в каком другом языке, и которое усвоили даже и другие народы, особенно народы, принявшие русский язык как второй, равноценный их родному языку, и бытующие в условиях двуязычия на почве русской культуры или по соседству с ней. Это обращение по имени и отчеству, которое на Руси издревле имело важное место в речевом этикете не только в официалной обстановке, но и в любой речевой ситуации повседневной жизни; ср. использование его в различных ситуациях – как в дореволюционный (19), так и в советский (20) и постоветский периоды (21):

(19) – *Анна Аркадьевна*, он приехал. Вот он! – говорила акушерка, стараясь обратить на Алексея Александровича ее внимание (Толстой 1978).
(20) – Да не хотите ли закусить, *Никанор Иванович*? (Булгаков 1982);
(21) – От Ельцина звонили… Говорят… приехать намерен… ко мне. Как быть? *Петр Федорович*, принимать или не принимать? (Алешкин 1999).

Отметим, что в последнее время у самих русских, особенно представителей более молодого поколения, наблюдается тенденция к отказу от употребления данной – самой стабильной – формы, что, вероятно, обусловлено определенными социолингвистическими факторами, например расширением контактов с носителями языков, где данная форма не принята, или представлением о ее патриархальности и несовременности, что, по всей видимости, является косвенным последствием структурной трансформации ценностных ориентаций молодежи в современном российском обществе (см., напр., Локова 2007).

3. О грамматическом статусе вокатива (исходные положения). Хотя звательная (грамматикализованная) форма в русском языке и была утрачена

[7] Следует добавить, что этот процесс, являющийся, по-видимому, последствием неполноценного уважения человека как отдельной личности (т.е. „обезличения") в определенный период развития общества и тем самым его обесценивания и даже самоотчуждения и потери им чувства собственного достоинства, еще больше осложняется наплывом многочисленных „антиэтикетных" метафор-вокативов с отрицательно-агрессивной экспрессией (напр.: *поросёнок*, *коза*, *козёл*, *овца*, *тёлка*, *курица*, *петух*, *луковица*, *морковка*, *редиска*, *персик*, *авоська*, *веник*, *грелка*, *метёлка*, *мочалка*, *подмётка*, *сапог*, *тапочка*, *утюг*, *чайник*, *чемодан*, *шкаф*, *пепельница*, *самовар*, *сундук*, *тулуп*, *батон*, *бублик*, *буханка*, *ватрушка*, *кекс*, *крендель*, *пельмень*, *плюшка*, *пряник*, *матрёшка*, *барби*, *кукла*, *погремушка*, *букварь* и т.п.), отличающихся регулярным характером (субкультурного) употребления (см., в частности, Балашова 2011; Супрун 2010).

приблизительно в XIV–XV вв., впоследствии она все же иногда (как, например, в литературном языке XIX в.) выступала в качестве средства стилизации (см. Дурново 1924: 279 [2000: 260]; Иванов 1990: 273; см. также Николаева 1972; Пляскова 2002; 2012; Прохоренков 2008; Сорокина 2001: 14, 156) или фамильярного обращения. Ср.:

(22) О *Бояне*, *соловїю* стараго времени! (…) Великый *Княже Всеволоде*! (СОПИ 1800)[8];
(23) Отпусти ты, *старче*, меня в море … (Пушкин 1974б);
(24) – Ты бы, *хлопче*, самоварчик нам поставил! (Чехов 1978).

Остатки форм звательного падежа в современном русском и некоторых других славянских языках больше не представляют собой вокативные формы; их можно рассматривать только как особые слова-междометия (типа: *Господи*! *Боже мой*!; ср. Исаченко 1965: 93; Валгина 2003а: 156–157). Но следует отметить, что настоящие „застывшие" формы при испоьзовании в религиозно--мистических обращениях (молитвах) верующих, а также „в религиозной среде вне богослужения в разных ситуациях устной и письменной речи" сохраняют функцию звательной формы (см., напр., Бугаева 2013; ср. также Кончаревић 2006б: 160; Пипер 2013: 224; Супрун 2010), отличаясь притом оттенками высокого, торжественного стиля. Ср.:

(25) *Царю* Небесный, *Утешителю*, *Душе* истины;
(26) *Отче* наш, Иже еси на Небесех! (…);
(27) *Отче* / *владыко*, благослови!
(28) *Богородице Дево*, радуйся, Благодатная *Марие*, Господь с Тобою (…);
(29) *Господи Иисусе Христе*, *Сыне* Божий, помилуй нас грешных!
(30) *Господи*, помоги!

3.1. Следует отметить, что в языкознании нет единого взгляда на вопрос о грамматическом статусе вокативной формы, так как мнения лингвистов в этом отношении расходятся: одни считают, что она принадлежит падежной системе, в то время как другие такую возможность отрицают (в первую очередь потому, что она является грамматически самостоятельным высказыванием) (см. Гольдин 1987; Дешић 1981; Исаченко 1965: 93–94; Клобуков 1984; 1986; Мизин 1980; Онипенко 1993; Проничев 1971; Сорокина 2001; Стевановић 1979: 171–173; Якобсон 1985а; Proničev 1968–1969; Skljarov 1962: 388–389; см. также Балакай 2005; Бошњаковић 2012; Војводић 2003а; Ивић 1953–1954: 195; Московљевић 1934; Пипер 1990: 26–27; 2013: 324, 328; Пляскова 2002; Тополињска 1996: 3; Hadžiefendić-Parić 2012; Jovović 2012; Rišner 2005; Stolac 2005).

3.1.1. Еще в своей статье „Zur Struktur des russischen Verbums" (1932) Р. Якобсон заметил: „языкознание признало, что звательный падеж лежит в другой плоскости, нежели остальные падежи, и что звательная форма обращения находится вне грамматического предложения" (1985б: 217). Поскольку

[8] Примеры употребления „старых" звательных форм в древнейшем памятнике русской поэтической речи (поэзии) – в „Слове о полку Игореве", созданном в XII в. в Киевской Руси; подробнее о функционировании – в тот период все еще существующей в живой речи – звательной формы в тексте данного памятника, в котором она используется достаточно активно, см., напр., Пляскова 2000.

звательная форма не организует никакой связи с другими словами в предложении, она как бы отделяет обращение от текста, придавая обращению своеобразный, грамматически самостоятельный статус. Поэтому данную форму – считают некоторые лингвисты – нельзя считать падежом. В подтверждение этого они указывают на косвенное доказательство – падежная система может функционировать независимо от звательной формы, – приводя в качестве примера современный болгарский язык, который утратил все окончания падежей, сохранив звательную форму, в то время как русский язык сохранил шесть падежных форм, но звательную форму утратил. Кроме того, так как вокатив не является ни предложением, ни словосочетанием и ни даже словоформой в традиционном смысле, а лишь интонационно обособленным компонентом, можно утверждать, что он не входит в систему основных конструктивных элементов синтаксиса, а лишь – наряду с вводными, модальными и подобными компонентами – составляет периферию основных синтаксических единиц (Баракова 2004; ср. также Пипер 2013: 317–324; Широкова – Новоспасская 2008).[9]

3.1.2. В противоположность приведенным аргументам можно в поддержку „падежного" статуса вокатива добавить следующее мнение: „Звательный падеж, как и именительный, не сигнализирует о наличии в высказывании подчинительных связей, но в отличие от именительного употребляется независимо (за исключением конструкций с императивом), обнаруживая свою самодостаточность. (…) Исходя из категориального для именительного и звательного падежей значения субстанциональности, а также синтаксической самостоятельности второго, мы также квалифицируем его как прямой падеж" (Прохоренков 2017). Хотя в современных исследованиях принято считать, что вокатив как граматически независимое высказывание не является падежом, так как его ни в семантическом плане (где падежные отношения определяются как отношения между предикатом и его актантами, аргументами), ни в морфо-синтаксическом (где падежные отношения рассматриваются как отношения между предикативным выражением и связаннными с ним именными словосочетаниями) нельзя соотнести с падежной системой, все же считаем возможным показать, как это справедливо заметил П. Пипер, „что вокативная именная группа представляет синтаксическое выражение предикатно-аргументной семантической структуры" – прежде всего, более глубоким семантическим анализом содержания категории вокативности (т.е. сообщения желания, чтобы адресат обратил внимание на говорящего) и экспликацией ее постоянного компонента – 'ты, кого называю, обрати на меня внимание' (Пипер 1997: 82–83; 2013: 328). Приведенная экспликация

[9] В связи с этим следует отметить, что вокативная форма по некоторым признакам очень близка к именительному падежу, так как она, как и именительный, является синтаксически независимой формой, выполняющей номинативную (назывную) функцию, и никогда не употребляется с предлогами, чем, на самом деле, противопоставляется всем косвенным падежам. В соответствии с этим налицо и факт, что звательный и именительный падежи в некоторых славянских языках формально никогда не различаются, потому что вместо звательного используется именительный, что представляет синкретизм, встречающийся и в тех славянских языках, которые сохранили специальную форму вокатива.

также показывает, что семантическая основа данной именной группы отличается императивным характером (см., в частности, Дмитриева 1976: 6). Таким образом, благодаря именно этому семантическому признаку вокатива, возможны его комплементарные и копрезентные отношения с глаголом в императиве, следовательно, и со всеми категориями, обладающими признаком проспективности, в том числе и с интеррогативностью и перформативностью, обнаруживая таким образом с ними „один из видов предикативной связи – элементы координации", обозначая тем самым логико-грамматический субъект, что его приближает к первичной формально-синтаксической функции подлежащего (см., напр., Прохоренков 2017).

3.1.3. Предполагаем, что можно согласиться с мнением, что речь идет об обращении в неприсловной (независимой) синтаксической позиции, т.к. оно является лишь распространяющим (вернее, осложняющим) членом предложения, соответственно именем, называющим того, к кому адресована речь (см. Шведова 1980: 163–166; ср. также Михайловская 1966; Пипер 2013: 318–319; Проничев 1971; Сорокина 2001: 45–53; Ožóg 1985: 275; Proničev 1968–1969). Иными словами, данная форма не обладает признаками, характерными для остальных падежнњх форм, представляющих собой различные „системные" словоформы общей (падежной) парадигмы, вследствие чего не может образовать синтаксические отношения в строгом традиционном смысле. Таким образом, „вокативы, в отличие от имен существительных, объективируют не мысль о предмете, вскрывающую его свойства, а обозначают функцию собеседника (адресата) и характер устанавливаемых интерсубъектных отношений" (Полонский 2011: 164).

В связи с этим данную и остальные падежные формы необходимо, на наш взгляд, рассматривать в качестве языковых категорий, относящихся ко всему высказыванию в целом (а не только к одной его части), потому что такой подход способствует более подробному и наглядному выявлению разнообразия модальных функций всех падежей, в том числе и вокатива, как категории, содержание которой нуждается в более глубоком семантическом анализе.

4. Грамматический статус усеченных вокативных форм. Наряду с приведенными типами обращений встречается еще один тип, нуждающийся в отдельном комментарии, при рассмотрении которого следует учитывать и некоторые его специфические характеристики. Речь идет об обращении, использующемся в русской разговорной речи, особенно в ситуациях неофициального (фамильярного) обращения в сниженном стиле, в которых адресат включается в личную сферу говорящего (при употреблении *ты* неофициального, интимного в кругу семьи, друзей), когда используется „новая", усеченная форма звательного падежа лексико-семантически ограниченной группы существительных м. и ж. р. (образованная (вернее, орфографически представленная) при помощи нулевой флексии и формально (на письме) совпадающая с родительным падежом мн. ч. тех же существительных)[10] с

[10] На самом деле речь идет о лексемах определенной фонотактической структуры (2-х и 3-х сложной и, в первую очередь, с ударением на предпоследнем слоге) в форме именительного падежа ед. ч. На наш взгляд, настоящее усечение можно рассмаривать как одну из раз-

окончанием (в именительном падеже ед. ч.) на *-а* (*-я*), обозначающих названия разных степеней родства (*па́па* > *пап*!, *ма́ма* > *мам*!, *дя́дя* > *дядь*!, *тётя* > *тёть*! и под.) или неофициальные (как правило, производные – сокращенные) личные имена (*На́дя* > *Надь*!, *Са́ша* > *Саш*!, *Ва́ря* > *Варь*!, *Ле́на* > *Лен*!, *Лиза*! > *Лиз*!, *Лю́ба* > *Люб*!, *Лю́да* > *Люд*!, *Ма́ша* > *Маш*!, *Ни́на* > *Нин*!, *Ва́ня* > *Вань*!, *Ва́ся* > *Вась*!, *Во́ва* > *Вов*!, – *Воло́дя* > *Воло́дь*!, *Ко́ля* > *Коль*!, *Лёва* > *Лёв*!, *Пе́тя* > *Петь*!, *Серёжа* > *Серёж*! и под.)[11] (ср., в частности, Апресян 1995: 646; Витали 2014; Войводич 2001: 28–29; Даниэль 2009; Дурново 1924: 279 [2000: 260]; Зализняк 2002: 551–552; Мизин 1980: 75; Панов 1989: 92–94; Пипер – Стојнић 2002: 53, 268; Супрун 2010; Янко 2011: 244; Comrie et al. 1996: 132; Gladrow 2008: 46; Obnorskij 1925: 102; Yadroff 1996). Следует отметить, что усеченное обращение (*мам*!) функционально не отличается от обращения в именительном падеже (*мама*!), так как „никаких контекстов, где обращение грамматически обязательно выражается именно усеченной формой, не существует" (Даниэль 2009: 224). В качестве иллюстрации приведем ряд примеров употребления данных обращений в различных контекстах (преимущественно в литературных произведениях второй половины XX – начала XXI вв., весьма широко представленных в НКРЯ)[12]:

(31) – *Пап*, как ты себя чувствуешь? – Хорошо, правда хорошо – сцена лечит! – сказал он мне. [С. Спивакова. Не всё (2002)] (НКРЯ);
(32) – Нет у меня денег, – отрезала Ирина. – Да ладно, *мам*… Вы квартиру продали. У вас больше есть. Откуда она знает? [В. Токарева. Своя правда. «Новый Мир» 9 (2002)] (НКРЯ);
(33) – Дай мне, *дядь*, копейки две! – попросил после рассказа мальчик. [А. П. Платонов. Государственный житель (1929)] (НКРЯ);
(34) – Во-во, правильно *дочк*! Фаламейская! Так и объявил… (Алешкин 1999);
(35) – *Вась*, открой-ка дверь! (Алешкин 1999);

новидностей *метаплазма* (обобщенное обозначение различных изменений, претерпеваемых словами, в число которых входят протеза, эпентеза, парагога, афереза, синкопа, апокопа, элизия, стяжение, синереза, ложное сандхи и др.), а именно в качестве *апокопы* (выпадение одного или нескольких звуков на конце слова, в данном случае – выпадение конечного безударного гласного); см., в частности, Ахманова 1969: 52, 230; Тошович 1995: 338–367, особенно 343.

[11] Отметим, что кроме приведеннъх двух групп существительных возможностью образования „новой" звательной формы обладает и существительное *няня,* которое формально не относится к терминам родства, но содержит семантический компонент фамильярности, соотносимый с ними. Этой возможностью обладают еще два имени существительных во мн. ч. Это коллективные существительные pluralia tantum *ребя́та* и *девча́та* (*ребят*! *девчат*!), функционирующие в рамках данной морфосинтаксической модели, хотя они и не являются ни терминами родства, ни именами собственными. Таким образом, „возможность образования формы нового вокатива определяется не принадлежностью к определенному лексическому классу, а тем общим, что есть у имен родства и личных имен собственных с лексемами *ребята* и *девчата*, – очевидно, их объединяет характерность употребления в позиции обращения" (Даниэль 2009: 226; ср. Витали 2014: 5).

[12] Хотя на данную форму лингвисты обратили особое внимание лишь во второй половине XX века, т.е. когда она получила весьма широкое распространение в письменном языке, следует отметить, что она встречается и намного раньше – в первой половине XX и даже в третьей четверти XIX века, когда обнаруживаются первые примеры (у Ф. М. Достевского, Л. Н. Толстого и др.); ср.: «Чтож, *бать*, ты меня посылал на добычу; вон я мужика зарезал и всего-то луковицу нашел» [Ф. М. Достоевский. Записные книжки (1850–1881)] (НКРЯ) (см. об этом подробнее Даниэль 2009: 234–240).

(36) Я Галю обнял, говорю: – Ничего, *Галь*, что-нибудь подвернется еще. [А. Трушкин. 208 избранных страниц (1990–2002)] (НКРЯ);
(37) – Слышь, *Сань*, чёт я не пойму, какого рожна с ним возятся. [А. Моторов. Преступление доктора Паровозова (2013)] (НКРЯ);
(38) Сашка поволок удочки из машины: – *Петь*, пойдем поудим! – Так ведь охота, *Саш*? – удивился Леша (…) [К. Тахтамышев. Айкара (2002)] (НКРЯ);
(39) – Тут, *Шур*, надо как следует все обдумать. [В. Ремизов. Воля вольная. «Новый мир» 11–12 (2013)] (НКРЯ);
(40) – Да брось, *Вань*, ну же. Это у нас-то нищета? Зато по-'ровну! [К. Серафимов. Экспедиция во мрак (1978–1996)] (НКРЯ);
(41) – А ты почему учишься плохо, *а*, *Маш*? – У меня мозги такие… [Б. Окуджава. Новенький как с иголочки (1962)] (НКРЯ);
(42) – Да что ты, *Володь*, все вокруг да около? Да не вопрос, ты мне только скажи: помаши, *Лень*, ручкой (…). [А. Моторов. Преступление доктора Паровозова (2013)] (НКРЯ);
(43) – Ну как ты стоишь, *Лиз*?! Выпрямись! На тебя же смотрят сам президент и его супруга! [М. Петрова, Я. Зубцова. Анна Суи: жизнь в стиле буги. «Домовой» (2002.05.04) (2002)] (НКРЯ).

Ср. также примеры „сочетания" терминов родства и личных имен:

(44) – Врут, *дядь Ваньк*, не было пьянства на Руси! – сказал Иван (Алешкин 1999);
(45) «Вот мяско парное… Зерно отборное, *дядь Коль*. Возьми-и!» [Р. Сенчин. Елтышевы (2008). «Дружба Народов» 3 (2009)] (НКРЯ);
(46) – Надолго в Одессу? – До завтра, *теть Ляль*. [Е. Завершнева. Высотка (2012)] (НКРЯ);
(47) – А где топор у тебя, *баб Люб*? – А в сенях под лавкой, – слегка подавившись, ответила старушка. [Л. Петрушевская. Никогда (1997–1999)] (НКРЯ).

4.1. Добавим, что вокативнность данного типа (усечение формы) приобретают и почти все гипокористические (уменьшительно-ласкательные) формы (образованные с помощью диминутивных суффиксов -*ан*(*я*), -*аш*(*а*), -*к*(*а*), -*ул*(*я*))[13] приведенной лексико-семантической группы существительных-обращений (*папа* > *папаня* – *папаша* – *папка* – *папуля*, *мама* > *маманя* – *мамаша* – *мамка* – *мамуля*, *дедушка* (*деда*) > *дедка* – *дедуля*, *бабушка* (*баба*) > *бабаня* – *бабка* – *бабуля* и др.; *Алёша* > *Алёшка* – *Лёша* > *Лёшка*, *Боря* > *Борька*, *Ваня* > *Ванька*, *Вова* > *Вовка* – *Володя* > *Володька*, *Коля* > *Колька*, *Миша* > *Мишаня* – *Мишка*, *Паша* > *Пашка*, *Петя* > *Петька*, *Саня* > *Санька* – *Саша* > *Сашка*, *Юра* > *Юрка*, *Галя* > *Галька*, *Даша* > *Дашка*, *Люба* > *Любаня* – *Любка*, *Люда* > *Людка*, *Маша* > *Машка*, *Таня* > *Танька* и др.). Ср. следующие примеры:

(48) [Лиза, муж]; (у окна, кричит, перебивает). *Папк*! *Папк*! Вон он! [М. М. Рощин. Старый Новый год (1967)] (НКРЯ);
(49) – *Папань*, а ты когда-нибудь испытывал страх? – спросил Сергей. – Да. Когда не понимал сути. [М. Анчаров. Как Птица Гаруда (1989)] (НКРЯ);

[13] На гипокористические формы обращения, образованные с помощью суффикса -*еньк*(*а*) (*па́пенька*, *ма́менька*, *дя́денька*, *тётенька*, *Да́шенька*, *Ма́шенька*, *Ко́ленька*, *Са́шенька* и т.п.), усечение не распространяется, что добавочно подтверждает правило об усечении только вокативных форм с ударением на предпоследнем слоге.

(50) «Давайте, *папаш*, покуда погодка, на двух подводах возить». [И. А. Бунин. Будни (1913)] (НКРЯ);
(51) – *Папуль*, я буду говорить прямо… Там, в Сочи… возможно… ну, будет один молодой человек, и, прости, *папуль*, я не хочу, чтобы он видел твою эту, ну, на груди, которая в круге… [В. Конецкий. Вчерашние заботы (1979)] (НКРЯ);
(52) – *Мамк*, я есть хочу, – говорит Сашук, подходя к койке. [Н. Дубов. Мальчик у моря (1966)] (НКРЯ);
(53) – Не плачь, *мамань*! – Это я так, сынок. Соринка вот в глаз попала. [В. Ревунов. Головня. «Крестьянка» 7 (1955)] (НКРЯ);
(54) – У нас, *мамаш*, отчаянная вечеринка, весь отдел рабсилы и некто партийные, очень приличная публика… [А. Г. Малышкин. Люди из захолустья (1938)] (НКРЯ);
(55) – *Мамуль*, ты здесь давно сидишь? Не замерзла? Пойдем домой? [М. Трауб. Замочная скважина (2012)] (НКРЯ);
(56) – *Дедуль*, расскажи, видел я их. [Ю. Мамлеев. Конец света/Люди могил (1975–1999)] (НКРЯ);
(57) – *Зинуль*?.. Ты поняла, кто с тобой говорит? Майор с тобой говорит, по фамилии Макарчик… Слышь, *Зинуль*? – Что вы хотите, Макарчик? – сердито спросила Зиночка Ильинична. – Говорите быстрей, у меня нет времени. [Г. Сабуров. Пешком по волнам. «Звезда» (2002)] (НКРЯ);
(58) – (…) *Бабк*, дай яму кружку. Они выпили еще по стаканцу, дядя Леша закусил и шумно опрокинул голубуюжелезную кружку молока так, что оно побежало по подбородку. [К. Тахтамышев. Айкара (2002)] (НКРЯ);
(59) – Читала «Мать» Горького, помнишь, чем ее агитация закончилась? Тюрьмой, *бабуль*, тюрьмой (Алешкин 1999);
(60) – *Борьк*! *Вовк*! – крикнула нам из комнаты тетя Клавдя. – Блины на столе, ешьте все! … А я посижу тут, поговорю вон с Марусей Меркиной…[А. Иванов. Земля – Сортировочная (1990–1991)] (НКРЯ);
(61) – *Ваньк*, дорогой-то не пей шибко. – Да ну, что я?.. – Ты пивко лучше. [В. Шукшин. Печки-лавочки (1970–1972)] (НКРЯ);
(62) – *Володьк*! – Теперь я затеваю расслабляющую болтовню: что с оплатой, – и дадут ли нам все деньги сразу? и как быть (как оспорить), если недодадут?.. Но Володька сопит, молчит. [В. Маканин. Андеграунд, или герой нашего времени (1996–1997)] (НКРЯ);
(63) – *Кольк*, знаешь, как в отделе кадров бухгалтера подбирали? – Знаю. [В. Шукшин. Печки-лавочки (1970–1972)] (НКРЯ);
(64) – *Мишк*, завтра суббота, помнишь? – Суббота?.. Ур-ра! [Е. Ярцева. Справедливая примета. Журнал «Кукумбер» 2 (2008)] (НКРЯ);
(65) – *Мишань*, спроси ее, чего у них тут на горячее? [М. Мишин. Под музыку Вивальди (1985)] (НКРЯ);
(66) – Маловато… Слушай, *Пашк*, а… постарше нельзя, лет под сорок? Пашка задумался, сморщил лоб. – Мне кажется, такие уже не работают. [С. Каледин. Записки гробокопателя (1987–1999)] (НКРЯ);
(67) [Юрка, муж] (…) Шамать охота!.. *Саньк*, чего у нас есть?.. [М. М. Рощин. Эшелон (1972)] (НКРЯ);
(68) Не сводя с него глаз, Алексей сказал шепотом: – Ну, я пойду к себе, *Сашк*. – Ну, пока *Лешк*. Заглядывай. [К. Воробьев. Убиты под Москвой (1963)] (НКРЯ);
(69) – Эй, возьми кофту… *Дашк*! Да не ломайся… [М. Горький. В людях (1915–1916)] (НКРЯ);

(70) – Я знаю, *Машк*, ты простишь меня, хотя бы теперь. [М. Черепанов. Космос, истребитель, девушка (2014)] (НКРЯ);
(71) – Слышь, *Таньк*, – зевнув, спросила продавщица, – где Галька? – В стиралках, – прохрипело из прибора. [Д. Донцова. Микстура от косоглазия (2003)] (НКРЯ).

4.2. Следует подчеркнуть, что рассматриваемое вокативное обращение как синтаксически независимый компонент в рамках апеллятивных высказываний (даже и неапеллятивных, какими, например, являются изъяснительные предложения-высказывания) всегда относится – как, впрочем, и все регулярные, неусеченные типы обращений – ко всему высказыванию говорящего. Причина этого – опять прагматический характер таких высказываний, подразумевающий реализацию коммуникативной целеустановки, что особенно проявляется в выборе позиции (начальной, центральной, конечной) вокативной формы в них (Пипер 1997: 82–83; 2013: 319–321; Проничев 1971). В начальной позиции (препозиции) вокативная именная группа лучше всего сохраняет свое апеллятивное значение, так как она в этом случае выполняет собственно вокативную функцию (инициация контакта / общения, соответственно идентификация собеседника и привлечение его внимания), в то время как в центральной позиции (интерпозиции) и конечной позиции (постпозиции) это значение ослабевает, одновременно подчеркивая эмоционально-оценочное (эмфатическое) – либо положительное, либо отрицательное – отношение говорящего к адресату (ср. приведенные примеры), задача которого состоит в поддержании контакта / общения и внимания адресата к последующей части высказывания (Филиппова 2012; Янко 2011: 244). Ср. использование усеченных форм обращения в 3-х упомянутых позициях:

(72) – *Пап*, хочешь, я тебе покажу, что я сегодня нарисовал? [Д. Гуцко. Тварец (2011)] (НКРЯ);
(73) – *Сань*, айда к нам. Что тебе одному-то дома сидеть? [Б. Поздняков. Чужой ужин. «Сибирские огни» 7 (2013)] (НКРЯ);
(74) – Короче, *пап*, веселый парень, и мне нравится проводить с ним время. [А. Маринина. Ангелы на льду не выживают. Т. 1 (2014)] (НКРЯ);
(75) – Да прекратите вы, *теть Тань*, в конце концов! – перебивала Валентина. [Р. Сенчин. Елтышевы (2008). «Дружба Народов» 3 (2009)] (НКРЯ);
(76) – Что там, *мам*? – спрашивал он, стоя на коленях на стуле и изучая лицо матери с не меньшим интересом, чем она страницы. – А? [Э. Лимонов. У нас была Великая Эпоха (1987)] (НКРЯ);
(77) – Они все цыгане, *Сереж*! Я свою вину знаю. Я вам эту бабу привел. [С. Шаргунов. Вась-вась (2009)] (НКРЯ).

4.3. Особое место принадлежит „собственно призывному" обращению в „изолированной" („свободной") позиции, в которой оно, как и в начальной позиции, выполняет фатическую (контактоустанавливающую) функцию, полностью сохраняя свое апеллятивно-вокативное значение (ср. Формановская 2000: 87; Маслова 2010: 227; Жукова 2015: 59–60), причем его прескриптивная (императивная) окраска проявляется еще ярче. Ср.:

(78) – *Серёж*! – Прошу прощенья, принцесса! – Так вот… А если время – вещество, то им можно манипулировать. [Т. Соломатина. Отойти в сторону и посмотреть (2011)] (НКРЯ);

(79) – *Вань*!.. Иван спал глубоким сном. [В. Шукшин. Печки-лавочки (1970–1972)] (НКРЯ);
(80) – *Ваньк*! – закричала Лилия. – Где Костик? Ответа не было. – *Ваньк*! – грозно повторила Лилия. Нет ответа. Лилия взяла стакан и разбила о стену. – *Ваньк*! Подросток явился и встал в двери. – Где Костик, я спрашиваю! – Не знаю, – ответил подросток долгожданным басом. [А. Слаповский. День денег (1998)] (НКРЯ);
(81) – *Борь*! *Борь*! – в ужасе закричали Таня с Маней. [Г. А. Галахова. Легкий кораблик – капустный листок (1975)] (НКРЯ);
(82) – *Миш*! – позвала она. – Завтра суббота. Выходной день. [В. Токарева. Кирка и офицер. «Огонек» 10 (1991)] (НКРЯ);
(83) Но Рыжий Пёс приказал односложно: – *Петь*! Он сидел у костра и смотрел, как его подчинённые строят пирамиду. Кривая Нога оказался на самом верху. [В. Губарев. Трое на острове (1950–1960)] (НКРЯ).

4.4. Параллельным употреблением номинативного и усеченного обращений, образованных от одной и той же лексемы, выражается усиленный призыв к вниманию. Ср.:

(84) – Именины празднуем, *папаня*! – хором прокричали воры… – Ты скидай, *папань*, сермяжку-то… сохранней будет, да и телу враз полегче станет! [Л. М. Леонов. Вор. Части 1–2 (1927)] (НКРЯ);
(85) – Да помогите же! – взмолилась Катя. – *Мама*! *Теть Нин*, *теть Даш*… – Не дам! – вопила баба Лиза. [Татьяна Тронина. Никогда не говори «навсегда» (2004)] (НКРЯ);
(86) – *Тетя Оля*? *Теть Оль*! – услышали мы. Мама оглянулась, поискала глазами, откуда идет голос, не нашла и пошла дальше. – *Тетя Оля*! [М. Трауб. Плохая мать (2010)] (НКРЯ).

4.5. Приемом повторения обращений или их удвоения с частицей *а* тоже реализуется усиленный призыв к вниманию (ср. Валгина 2003б: 256; Маслова 2010: 228):

(87) – *Пап*, пойдем! *Пап*, пойдем! – прыгала она возле него (Алешкин 1999);
(88) – *Дядь*, *дядь*, ружьё, оно железное. Я поднял ружьё, грязное и мокрое, разрядил. [Ю. Коваль. Гроза над картофельным полем (1974)] (НКРЯ);
(89) «*Дядь*, *а дядь*! Лучше бы вы сразу ушли» … [М. Бару. Записки понаехавшего (2010)] (НКРЯ);
(90) Через отворенную форточку Лиза расслышала настойчивый голосок: – *Пап*, *а пап*! Не надо, ну не надо! [К. А. Федин. Первые радости (1943–1945)] (НКРЯ);
(91) – Гляньте на него! Окосел парень! *Вань*, *а Вань*! Сколько нас? [К. Воробьев. Друг мой Момич (1965)] (НКРЯ);
(92) – *Борь*, *а Борь*, ну и дураки мы с тобою! Весь хлеб съедим. [С. А. Семенов. Голод (1920–1929)] (НКРЯ);
(93) – *Паш*, *а Паш*, что будет? – О чем ты? – О нас. О чем же еще? [Ю. Нагибин. Бунташный остров (1994)] (НКРЯ).

Следует добавить, что в приведенных примерах с обращениями-повторами выражение усиленного призыва к вниманию иногда спровождается и оттенком настойчивости.

4.6. Важно отметить, что усеченные обращения, в отличие от кодифицированных номинативных обращений (и их аналогов и вокативных эквивалентов в других славянских языках), не могут, как правило, распространяться основными „вокативизирующими" средствами – определениями и приложениями – *дорогой* / *дорогая* / *дорогие*, *милый* / *милая* / *милые*, *любимый* / *любимая* / *любимые*, *уважаемый* / *уважаемая* / *уважаемые*, *мой* / *моя* / *мои*, *наш* / *наша* / *наши*, *господин* / *госпожа* / *господа*, *товарищ* / *товарищи*, *гражданин* / *гражданка* / *граждане* и т.п.[14] Ср.:

(94) – Ну, что *моя милая Анна*? (Толстой 1978);
*– Ну, что *моя милая Ань*?

(95) – Вот эта вода была Иорданская истинно. Прости, *дорогой Коля*, меня, что я все это так подробно тебе описываю. [М. Желнавакова. Письма Н. С. Фуделю (1987–1997). «Альфа и Омега», 1999–2000] (НКРЯ);
*– Прости, *дорогой Коль*, меня, что я все это так подробно тебе описываю;

(96) – Пять лет назад стало невмоготу. Понимаете, *товарищ Саша*, она никому не хочет быть обузой, и первое, что она сказала, придя в дом-интернат: я буду работать. [А. Терехов. Жестокое счастье. Библиотека «Огонек», 1989] (НКРЯ);
*– Понимаете, *товарищ Саш*, она никому не хочет быть обузой;

(97) О *Юра*, *Юра*, *милый*, *дорогой мой*, *муж мой*, *отец детей моих*, да что же это такое? Ведь мы больше никогда, никогда не увидимся. [Б. Л. Пастернак. Доктор Живаго (1945–1955)] (НКРЯ);
*О *Юр*, *Юр*, *милый*, *дорогой мой*, *муж мой*, *отец детей моих*, да что же это такое?

4.7. Они также не могут употребляться (сочетаться) в качестве однородных членов, соединенных союзом.[15] Ср.:

(98) – *Борьк*! *Вовк*! – крикнула нам из комнаты тетя Клавдя. – Блины на столе, ешьте все! …[А. Иванов. Земля – Сортировочная (1990–1991)] (НКРЯ);
*– *Борьк и Вовк*! Блины на столе, ешьте все!

(99) – Вы тут нужнее! *Аль*, *Нин*, *Даш*, скажите же ей! [Т. Тронина. Никогда не говори «навсегда» (2004)] (НКРЯ);
*– Вы тут нужнее! *Аль*, *Нин и Даш*, скажите же ей!

5. В качестве заключения. Подытоживая результаты проведенного анализа, следует отметить, что в рассмотренных звательных формах произошло – на первый взгляд – падение редуцированных (безударных) гласных в слабой позиции (на конце слова) и что налицо слова с закрытым слогом (с ну-

---

[14] Невозможность сочетания с определениями и приложениями подтверждается и корпусом НКРЯ, где сочетаний данного типа не обнаружено. Исключение могут представлять случаи использования производного иностранного имени-обращения, формально совпадающего с русской усеченной формой обращения, когда приведенное ограничение снимается; ср.: – Меня зовут Элизабет, по-русски Лизавета, но если вам трудно выговорить такое длинное имя, можете называть меня *Лиз* (…). Самоуверенность слетела с Сергея Анатольевича Давыдова, как пух с перезревшего одуванчика. – *Лиз*, – он называл ее на английский манер «Лиз» очень редко, чаще в шутку, а иногда в минуты особой откровенности и близости (…). – Малыш, *моя милая Лиз*, теперь все будет в порядке, вот увидишь! [М. Баконина. Девять граммов пластита (2000)] (НКРЯ).

[15] Синтаксические конструкции-сочетания „усеченная форма обращения + соединительный союз" также не встречаются в НКРЯ.

левой флексией). Однако так как в некоторых примерах (*дядь*!, *Люб*!, *Людь*!, *Надь*!, *Володь*!, *Лёв*!, *Серёж*!) конечные согласные произносятся звонко, можно сделать вывод, что гласная фонема **/а/** на конце слова (как флективная морф(он)ема) сохраняется (хотя почти в нулевой звуковой форме) и что, следовательно, нейтрализации согласных фонем по звонкости – глухости в настоящих вокативных формах нет. Это значит, что „звонкие согласные в конце слова есть сигнал гласной, а когда гласной нет, то нет и звонкости этих согласных" (Панов 1989: 94). Иными словами, приведенные усеченные формы заканчиваются на гласную (мор)фонему, являющуюся под влиянием эмфатического произношения (с более сильной и долгой эспирацией) ударного гласного лишь „апострофированной" (Реформатский 1979: 48; см. также Мизин 1980: 75).[16]

Можно предположить, что сходное явление происходило и в период утраты „старой" звательной формы (особенно мужского рода), ставшей впоследствии равной форме именительного падежа ед. ч. (ср. переводы „старых" звательных форм (пример 22) на современный русский язык: О *Боян*, *соловей* старого времени! Великий *князь Всеволод*!). В качестве подтверждения данного предположения можно привести наличие процесса падения редуцированных гласных в славянских языках в XI–XIII вв. (т.е. непосредственно перед утратой звательной формы в древнерусском языке), в результате чего возникли, в частности, и закрытые слоги (ср.: *сто-лъ* > *стол*, *ду-бъ* > *дуб* и под.), которыми отличается и именительный / звательный падеж м. р. в современном русском языке.[17]

Учитывая предложенные предыдущие объяснения данного явления, грамматикализованные (кодифицированные) вокативные формы в имени-

---

[16] В связи со статусом усеченной формы обращения в русском языке отдельно обсуждался и вопрос о неоглушенном характере звонких согласных на ее конце (см., напр.: Князев 2004: 140–141; Панов 1989: 92–94). Отмечается, что „в отличие от настоящих нулевых окончаний (*теть* gen pl, *дуб* nom sg и т. п.), (…) конечный согласный нового вокатива не является глухим (*дядь* voc vs gen pl)" и что „это свойство нового вокатива, в отличие от неоглушения, отражается в орфографии – в формах обращения личных имен не восстанавливается беглый гласный: *Сашк* vs *Сашек* (gen pl). Таким образом, если это и нулевое окончание, то это некое „новое" нулевое окончание, морфонологическое поведение которого отличается от других нулевых окончаний русского склонения (…). Само по себе несовпадение с формой родительного падежа множественного числа не могло бы еще служить основанием для решения о непадежном характере окончания: исторические процессы, обуловливавшие появление беглой гласной, отработали достаточно давно и не обязательно должны применяться к новым формам. Поэтому в принципе этот ноль можно понимать как некий новый ноль, лишенный морфонологических свойств своего старшего омонима. Но соображение о неоглушении противоречит и теории нулевой флексии, и теории чистой основы одновременно" (Даниэль 2009: 230–231).

[17] Исходя из сказанного, приведенные формы призывного обращения (*пап*!, *Надь*!) можно рассматривать как отдельные (звательные) падежные формы. Но так как возникновение настоящих форм является результатом не общего исторического языкового процесса (падения конечных безударных гласных), а живой речи (на синхронном уровне), его можно рассматривать лишь как субъективную интерпретацию говорящего, которая признак нормативности получает в разговорном языке или в стилистической сфере литературной нормы. Добавим, что некоторые лингвисты все-таки данное явление рассматривают именно как частный случай общего процесса отпадения конечных гласных, ссылаясь, в частности, и на известное типологическое обстоятельство, что вокатив (наряду с императивом) обнаруживает „в громадном большинстве языков мира нулевое выражение" (Зализняк 2002: 552).

тельном падеже ед. ч. (типа *мама*!) и новые, неграмматикализованные (усеченные) формы обращения (типа *мам*!), включая и произнесение их нулевого (вернее почти нулевого, лишь „апострофированного”) окончания, можно, хотя бы условно, орфографически и фонетически представить (сопоставить) следующим образом:

Грамматикализованные формы (с безударной редуцированной флективной морф(он)емой)	Неграмматикализованные формы (с безударной „апострофированной” флективной (мор)фонемой)
дядя! : [д’áд’ъ]	*дядь*! : [д’áд’[ъ]]
Люба! : [л’ýбъ]	*Люб*! : [л’ýб[ъ]]
Надя! : [нáд’ъ]	*Надь*! : [нáд’[ъ]]
Лиза! : [л’и́зъ]	*Лиз*! : [л’и́з[ъ]]
Володя! : [вăлóд’ъ]	*Володь*! : [вăлóд’[ъ]]
Серёжа! : [с’и^{е}р’óжъ]	*Серёж*! : [с’и^{е}р’óж[ъ]]
папа! : [пáпъ]	*пап*! : [пáп[ъ]]
мама! : [мáмъ]	*мам*! : [мáм[ъ]]
Галя! : [гáл’ъ]	*Галь*! : [гáл’[ъ]]
Саша! : [сáшъ]	*Саш*! : [сáш[ъ]]
тётя! : [т’óт’ъ]	*тёть*! : [т’óт’[ъ]]
Петя! : [п’éт’ъ]	*Петь*! : [п’éт’[ъ]]
мамка! : [мáмкъ]	*мамк*! : [мáмк[ъ]]
папка! : [пáпкъ]	*папк*! : [пáпк[ъ]]
Ванька! : [вáн’къ]	*Ваньк*! : [вáн’к[ъ]]
Танька! : [тáн’къ]	*Таньк*! : [тáн’к[ъ]]
Володька! : [вăлóт’къ]	*Володьк*! : [вăлóт’к[ъ]]
маманя! : [мăмáн’ъ]	*мамань*! : [мăмáн’[ъ]]
Любаня! : [л’убáн’ъ]	*Любань*! : [л’убáн’[ъ]]
Мишаня! : [м’ишáн’ъ]	*Мишань*! : [м’ишáн’[ъ]]
бабуля! : [бăбýл’ъ]	*бабуль*! : [бăбýл’[ъ]]
Мишуля! : [м’ишýл’ъ]	*Мишуль*! : [м’ишýл’[ъ]]
и т.д.	и т.д.

Некоторые лингвисты выдвигают гипотезу, что форма нового (усеченного) вокатива может являться последствием орфографической конвенции, так как „письменная речь провела водораздел и различила две формы, которые с фонетической точки зрения являются или в какой-то момент являлись разными реализациями одной и той же формы. Здесь нельзя полностью исключить обратного влияния письменной речи на языковую интуицию – сейчас формы *пап* и *папа* воспринимаются как разные формы и в устной речи, и свою роль здесь могла сыграть их кодифицированность в письменном языке. Именно поэтому наше рассуждение носит гипотетический, реконструктивный характер” (Даниэль 2009: 241)

Опираясь на результаты предыдущих исследований настоящего вопроса, особенно в конце XX и в начале XXI вв. (см., в частности, Витали 2014;

Войводич 2001: 28–29; Даниэль 2009; Полонский 2001; Супрун 2001; 2010; Yadroff 1996), данную форму можно рассматривать как новую звательную форму с нулевой флексией (омонимичную с родительным падежом мн. ч. обозначенных существительных), формально соответствующую чистой основе, или же как усеченную форму именительного падежа ед. ч.

Резюмируя все вышесказанное, мы склонны считать, что данные усеченные формы наименований родства и имени собственного можно рассматривать лишь в качестве разновидности именительного падежа ед. ч. в роли вокативного обращения (функционального эквивалента вокатива), так как здесь налицо проявление процесса-приема соответствующего синкопированию в коммуникативном потоке (контексте) разговорной речи (как, например, у обращений, образованных от полного имени и отчества, типа *Марь Иванна*! [мар'-иван:ъ] > Марья Ивановна!, *Наталь Николавна*! > Наталья Николаевна!, *Пал Палыч*! > Павел Павловыч!), сопровождаемому иногда даже аферезисом – (*Сан Саныч*! > Александр Александрович!) (см. Супрун 2001: 94; ср. Витали 2014: 5; Жукова 2015: 25; Супрун 2010).

Подобный прием усечения/стяжения наблюдается и в других коммуникативных ситуациях, напр. в речевом этикете – при приветствии (Здра*в*ствуйте! > *Здраствуйте*! (норм. произношение) > *Здрасьте*!) или при (усиленной, вежливой) просьбе (пожалу*й*ста > *пожалуста* (норм. произношение)), затем при оформлении сложноподчиненных предложений-высказываний цели, условия в разговорной повествовательной речи (употребление союзов чтоб*ы* > *чтоб* и кол*и* > *коль* в придаточной части предложениия), или при употреблении союза ил*и* > *иль*, частицы неужел*и* > *неужель*, наречия уж*е* > *уж*, или для выражения одноактного, моментального действия, когда нередко используется усеченная глагольная форма-междометие типа *прыг* (прыг*нул*/прыг*нуть*), а также в образовании некоторых глагольных форм, приобретших в современном литературном языке нормативный статус (напр., *родилас*я* > *родилась*, *сяд*и*! > *сядь*! – *сяд*и*те! > *сядьте*! и т.п.), и в обращениях фразеологизированной структуры типа *мил человек*! (ср. – *Мил* человек, (…) ты объясни нам: чего мы празднуем-то! [В. Шукшин. Калина красная (1973)] / НКРЯ) и т.п. Следует добавить, что в устной речи, кроме стяжения (усечения окончания (апокопы) у наименований родства и имени собственного, в том числе и усечения суффикса в середине слова (синкопы) или в его начале (аферезы/аферезиса) – как разновидностей именительного падежа ед. ч. в функции вокативного обращения), используется и растяжение в усеченных формах (напр. *ма-а-ам*!, *Са-а-аш*!), а также – в отличие от всех приведенных случаев – прием наращения формы некоторых слов, напр. дочь > *доча*!, сын > *сына*! (ср. Томка вскочила с перевернутого ведра и кинулась к дочери. (…) — Сейчас, сейчас, *доча*, не плачь! Мама забинтует! [А. Геласимов. Дом на Озерной (2009)] / НКРЯ), что тоже можно рассматривать как проявление тенденции разведения двух падежей (Супрун 2010). Все это указывает, хотя и косвенным образом, на недостаточную грамматикализованность (грамматическую, падежную неполноценность) усеченных форм обращения, вопреки тому, что они обладают весьма высоким вокативным потенциалом и собственной, уникальной спецификой формообразования и употребления.

В заключение хотелось бы отметить, что этот последний тип обращения (который можно объяснить как тенденцию вокативного отношения в русском языке снова приобрести – при помощи рестриктивного приема (усечения окончания) – собственную форму выражения), а также и тот факт, что в основе любого речевого акта, подразумевающего общение между говорящим и адресатом, лежит то же самое (вокативное) отношение, указывают на необходимость углубленного рассмотрения – в качестве отдельного вопроса – грамматического и функционально-семантического статуса форм утраченного в современном русском языке звательного падежа.

ИСТОЧНИКИ

Алешкин, П. Ф. *Лагерная учительница: Роман, повести, рассказы.* Москва: Голос, 1999.

Булгаков, М. *Избранное: Роман „Мастер и Маргарита”. Рассказы*. Москва: Худож. лит., 1982.

Достоевский, Ф. М. *Братья Карамазовы*. Москва: Худож. лит., 1958.

НКРЯ – *Национальный корпус русского языка* © 2003–2017. Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН : Отдел компьютерной лингвистики и лингвистической поэтики. [Эл. ресурс]. Режим доступа: http://ruscorpora.ru (дата обращения: 01.07 – 01.08.2017).

Пушкин, А. С. Капетанова кћи. А. С. Пушкин. *Проза* (превео Б. Ковачевић). Београд: Култура, 1956.

Пушкин, А. С. *Капитанская дочка.* Москва: Русский язык, 1974а.

Пушкин, А. С. Сказка о рыбаке и рыбке. А. С. Пушкин. *Руслан и Людмила. Сказки.* Ленинград: Лениздат, 1974б.

Симонов, К. *Живые и мертвые*, кн. I. Москва: Советский писатель, 1977.

СОПИ – *Слово о плъку Игоревѣ, Игорѧ сына Свѧтъславлѧ, внука Ольгова* (Ироическая пѣснь о походѣ на половцовъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII столѣтія съ переложеніемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе). [Эл. ресурс]. Москва: Въ Сенатской типографіи, 1800. Режим доступа: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Slovo_o_polku_igoreve_1800.djvu (дата обращения: 31.08.2017).

Толстой, Л. Н. *Анна Каренина*. Москва: Худож. лит., 1976.

Толстой, Л. Н. *Воскресение*. Москва: Современник,1977.

Чванов, М. А. *Крест мой?! : Рассказы. Загадка штурмана Альбанова: Роман-поиск*. Москва: Голос-Пресс, 2001.

Чехов, А. П. *Рассказы.* Ленинград: Худож. лит., 1978.

*

Puszkin, A. *Córka kapitana. Dama pikowa* (tłumaczyli T. Stępniewski, S. Pollak). Warszawa: Książka i Wiedza, 1989.

ЦИТИРУЕМАЯ ЛИТЕРАТУРА

Апресян, Ю. Д. *Избранные труды*, т. II: *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1995, 767 с.

Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов.* Изд. 2-е, стереотип. Москва: Советская єнциклопедия, 1969, 608 с.

Балакай, А. А.. *Этикетные обращения*: *функционально-семантический и лексикографический аспекты*. Автореф. дисс. … к.ф.н. Новокузнецк: Новокузнецкий гос. пед. ин-т, 2005, 22 с.

Балашова, Л. В. Речевой этикет в современном сленге (на материале метафорических обращений). *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*, т. 24 (63): Серия „*Филология. Социальные коммуникации*” 2/1 (2011): 266–270.

Баракова, М. Г. Вокативы и этикетные средства речи [Эл. ресурс]. *Труды молодых ученых: Языковедение* 4 (2004) [Владикавказ: СКГМИ (ГТУ)]. Режим доступа: http://www.skgmi-gtu.ru/tmy/2004-4-RefRus-TMY.html (дата обращения: 01.08.2017).

Бирюлина, А. И. *Эволюция русского речевого этикета* (*на материале художественной литературы XIX–XXI веков*). Дисс. на соиск. уч. ст. д.ф.н. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009, 200 с.

Бошњаковић, Жарко С. Предикативни апел у говору младих (граматичка и лексичко-семантичка анализа). *Годишњак за српски језик* књ. XXV/12 (2012): 33–44.

Брыкова, А. А. Ребята vs дети, или о соотношении „взрослых" и „детских" регулятивных обращений (на материале журналов для детей „Еж" и „Чиж" 1928–1941 гг.). *Вестник Пермского университета*: *Российская и зарубежная филология* 1/33 (2016): 31–35.

Бугаева, И. В. Особенности номинации адресата в религиозной сфере. Јасмина Грковић-Мејџор, Ксенија Кончаревић (ур.). *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 5. Београд: САНУ, 2013, 15–25.

Буравцова, Н. Ю. *Национально-культурные особенности статусных обращений в русском языке: история и современность* [Эл. ресурс]. Автореф. дисс. … к.ф.н. Москва: Гос. ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина, 2007, 22 с. Режим доступа: http://www.pushkin.edu.ru/files/avtref/07buravz.doc (дата обращения: 21.08.2017).

Валгина, Н. С. *Активные процессы в современном русском языке*: *Учебное пособие для студентов вузов*. Москва: Логос, 2003а, 304 с.

Валгина, Н. С. *Современный русский язык*: *Синтаксис*: *Учебник для вузов*. 4-е изд., испр. Москва: Высшая школа, 2003б, 416 с.

Витали, Фр. Существует ли звательный падеж в русском языке? *Электронный журнал „Язык и текст*" 1/4 (2014): 80–88. Режим доступа: http://psyjournals.ru/langpsy/2014/n4/Vitali.shtml (дата обращения: 01.07.2017).

Войводич, Д. Обращение и норма (на материале русского и других славянских языков). Е. Ю. Белова, Л. Н. Михеева (отв. ред.). *Языковая норма и новые тенденции в развитии речевой культуры*. Сб. науч. тр. Иваново: Иван. гос. ун-т, 2001, 18–34.

Војводић, Дојчил. О корелацији императива и вокатива. *Славистика* VI (2002а): 56–62.

Војводић, Дојчил. О социокултурной идентификацији у руском језику. *Педагошка стварност* 5–6 (2002б): 455–463.

Војводић, Дојчил. О вокативном обраћању у српском и другим словенским језицима. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 31/1 (2003а): 191–199.

Војводић, Дојчил. О вокативним и императивним типовима каузације у руском и српском језику. *Јужнословенски филолог* LIX (2003б): 153–174.

Войводич, Д. О русском „языковом вкусе эпох" через призму вокативных обрашений. *Зборник Матице српске за славистику* 64 (2003а): 131–159.

Войводич, Д. О языковой картине социокультурной (само)идентификации русских. К. А. Рогова, Н. О. Рогожина, Е. Е. Юрков (ред.). *Русское слово в мировой культуре*: *Русский язык и русская речь сегодня: старое – новое – заимствованное*. Материалы X Конгресса МАПРЯЛ (Санкт-Петербург, 30 июня – 5 июля 2003 г.). Санкт-Петербург: Политехника, 2003б, 234 –242.

Войводич, Д. О лингвокультурном статусе обращений в русском языке в прошлом и настоящем. П. Пипер, И. А. Стернин (науч. ред). *Коммуникативное поведение*, вып 19: *Коммуникативное поведение славянских народов* (*русские, сербы, чехи, словаки, поляки*). Воронеж: Изд-во Истоки, 2004, 101–130.

Войводич, Д. П. Обращение на фоне других разновидностей апеллятивности (на материале русского и других славянских языков). С. А. Алексанова, Т. В. Шмелева (отв. ред.). *Славянская историко-культурная и языковая ситуация*. Колл. монография. Славянск-на-Кубани: Издательский центр филиала ФГБОУ ВПО „КубГУ" в г. Славянске-на-Кубани, 2012, 266–285.

Войводич, Д. П. О грамматическом и лингвокультурном статусе славянского вокатива-обращения. Руси Русев и др. (отг. ред.). *Арнаудов сборник*, том 8. Сборник посветен на 135-годишнината от рождението на акад. Михаил Арнаудов и 20-годишнината от създаването на Научния център по фолклор, литература и лингвистика „Св. Димитър Басарбовски". Русе: Лени-Ан, 2014, 261–275.

Волкова, Т. Н. Принципы отбора содержания в спецкурсе „Культура речевого общения" (довузовское обучение). Л. Н. Михеева (отв. ред.). *Пути и средства формирования*

языковой и речевой культуры. Сб. науч. тр. Иваново: Иван. гос. хим.-технол. ун-т, 1999, 127–130.

Вукомановић, Славко. Синкретизам облика именичких речи у српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 25/2 (1996): 347–359.

Глаголева, Н. М. *Функционально-семантическое поле обращения в современном русском языке*. Автореф. дисс. … к.ф.н. Таганрог: Таганрогский гос. пед. ин-т, 2004, 26 с.

Гольдин, В. Е. *Обращение*: *теоретические проблемы*. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1987, 129 с.

Даниэль, М. А. „Новый" русский вокатив: история формы усеченного обращения сквозь призму корпуса письменных текстов. К. Л. Киселева, В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина, С. Г. Татевосов (ред.-сост). *Корпусные исследования по русской грамматике*. Москва: Пробел-2000, 2009, 224–244.

Дворная, З. М. *Коммуникативно-функциональные особенности обращения в современном русском языке*. Автореф. дисс. … к.ф.н. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский гос. ун-т, 1995, 16 с.

Дешић, Милорад. Вокатив у српскохрватском писаном и говорном језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 7 (1981): 147–157.

Дурново, Н. Н. *Очерк истории русского языка* [Эл. ресурс]. Москва – Ленинград: Государственное издательство, 1924, 376 с. Режим доступа: https://www.prlib.ru/item/356069 (дата обращения: 01.07.2017) [см. также: Дурново, Н. Н. Очерк истории русского языка. Н. Н. Дурново. *Избранные работы по истории русского языка*. Москва: Языки славянской культуры, 2000, 1– 337].

Дмитриева, Л. К. *Обращение и вводный компонент*: *Лекции*. Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1976, 48 с.

Добровольский, Д. О. Русские обращения в параллельных корпусах (к вопросу культурной специфики некоторых лексических классов). *Die Welt der Slaven* LIX/1 (2014): 1–21.

Жукова, Т. С. *Обращения в регламентированных сферах общения: становление новой нормы*. Дисс. … к.ф.н. Москва: РГГУ, 2015, 232 с.

Зализняк, А. А. Правило отпадения конечных гласных в русском языке. А. А. Зализняк. „*Русское именное словоизменение*" *с приложением избранных работ по современному русскому языку и общему языкознанию*. Москва: Языки славянской культуры, 2002, 550–558.

Зензеря, И. В. К вопросу о лексико-грамматических парадигмах обращённости в поэзии Б. Пастернака. А. А. Курулёнок (отв. ред.). *Текст как единица филологической интерпретации*. Сборник статей Пятой Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, посвящённой 25-летию Куйбышевского филиала НГПУ (Куйбышев, 27 января 2015 г.). Новосибирск: Изд-во ООО „Немо Пресс", 2015, 51–55.

Иванов, В. В. *Историческая грамматика русского языка*. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Просвещение, 1990, 400 с.

Ивић, Милка. О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци. *Јужнословенски филолог* XX (1953–1954), 191–211.

Исаченко, А. В. *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*: *Морфология*, ч. I. 2-е изд. Братислава: Изд-во Словацкой АН, 1965, 302 с.

Клобуков, Е. В. Падеж и модальность. Н. Ю. Шведова (отв. ред.). *Русский язык*: *Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст*. Виноградовские чтения XII–XIII. Москва: Наука, 1984, 43–65.

Клобуков, Е. В. *Семантика падежных форм в современном русском литературном языке* (*введение в методику позиционного анализа*). Москва: Изд-во МГУ, 1986, 117 с.

Князев, С. В. Об иерархии фонологических правил в русском языке (несколько новых соображений по поводу *язв* А. А. Реформатского). В. А. Виноградов (отв. ред.). *Семиотика, лингвистика, поэтика*. К столетию со дня рождения А. А. Реформатского. Москва: Языки славянской культуры, 2004, 133–150.

Кончаревић, Ксенија. Комуникативно понашање монаха у српској говорној и социокултурној средини (ситуативни модел анализе). Ксенија Кончаревић. *Језик и православна духовност: студије из лингвистике и теологије језика*. Крагујевац: Каленић, 2006а, 223–264.

Кончаревић, Ксенија. Монашка цивилизација и језик (конфронтациони лингвокултуролошки приступ). Ксенија Кончаревић. *Језик и православна духовност: студије из лингвистике и теологије језика*. Крагујевац: Каленић, 2006б, 153–164.

Костомаров, В. Г. *Языковой вкус эпохи*: *из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*. 3-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург: Златоуст, 1999, 319 с.

Костылев, А. О. *Обращение и его контекст в лексико-синтаксическом аспекте*. Автореф. дисс. … к.ф.н. Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1987, 16 с.

Кронгауз, М. А. Обращения как способ моделирования коммуникативного пространства. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (отв. ред.). *Логический анализ языка: Образ человека в зеркале разных языков и культур*. Москва: Индрик, 1999, 124–134.

Кронгауз, М. А. *Русский язык на грани нервного срыва*. Москва: Знак, 2009, 232 с.

Куварова, Е. К. Обращение и вокатив: к вопросу о содержательной дифференциации терминов. *Вісник Дніпропетровського університету*: Серія „Мовознавство" 22/11 (2016), 72–79.

Леонтьева, Л. Е. *Функционально-семантическое описание вокативов в разноструктурных языках* [Эл. ресурс]. Автореф. дисс. … к.ф.н. Чебоксары: Чувашский гос. ун-т им. И. Н. Ульянова, 2011, 20 с. Режим доступа: http://www.chuvsu.ru/index.php?option=com_k2&view=item&id=1049&Itemid=311 (дата обращения: 27.07.2017).

Локова, М. Ю. *Структурная трансформация ценностных ориентаций молодежи в модернизирующемся российском социуме* (*социально-философский аспект*). Автореф. дисс. … к.ф.н. Москва: Московский гуманитар. ун-т., 2007, 24 с.

Маслова, А. Ю. Обращение в славянских языках: коммуникативно-прагматический аспект. *Слависстика* XIV (2010): 226–237.

Мизин, О. А. К морфологии обращения. *Русский язык в школе* 5 (1980): 75–77.

Михайловская, Н. Г. Приложение или обращение? *Русский язык в школе* 5 (1966): 96–100.

Московљевић, М. С. О вокативу једнине неких именица мушког рода, нарочито имена и презимена. *Наш језик* II/4 (1934): 105–107; II/6 (1934): 180–183.

Николаева, Т. М. *История звательной формы в русском языке*. Автореф. дисс. … к.ф.н. Казань: Казанский гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 1972, 20 с.

Онипенко, Н. К. Способы установления речевого контакта, обращение. *Русский язык в школе* 6 (1993): 43–50.

Панов, М. В. Фонетика. В. А. Белошапкова (ред.). *Современный русский язык*. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989, 40–164.

Пипер, Предраг. Граматичке категорије и говорна ситуација у српскохрватском и другим словенским језицима. *Књижевност и језик* XXXVII/1 (1990): 20–31.

Пипер, Предраг. *Оглед српске морфосинтаксе* (*у поређењу са македонском*). Сеул: Ханкук универзитет за стране студије, 1997, 103 с.

Пипер, Предраг. О говорном догађају у светлу теолингвистике. Јасмина Грковић-Мејџор, Ксенија Кончаревић (ур.). *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 5. Београд: САНУ, 2013, 211–226.

Пипер, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика.* Нови Сад: Матица српска, 2013, 584 с.

Пипер, Предраг, Ивана Антониć, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српскога језика: проста реченица*. У ред. М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005, 1165 с.

Пипер, Предраг, Мила Стојнић. *Руски језик: изговор, граматика, конверзација, вежбе.* Београд: Завет, 2002.

Пляскова, Е. А. Функции обращений в „Слове о полку Игореве". Г. Ф. Ковалёв (науч. ред.). *Материалы по русско-славянскому языкознанию.* Межвузовский сб. науч. тр., вып. 25: (Посвящается 200-летию первой публикации „Слова о полку Игореве"). Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 2000, 53–57.

Пляскова, Е. А. История обращения в русском языке. Автореф. дисс. … к.ф.н. Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2002, 19 с.

Пляскова, Е.А. Из наблюдений над обращением в славянских языках. П. Пипер, И. А. Стернин (науч. ред.). *Коммуникативное поведение*, вып 19: *Коммуникативное поведение славянских народов* (*русские, сербы, чехи, словаки, поляки*). Воронеж: Изд-во Истоки, 2004, 130–134.

Пляскова, Е. А. *К истории утраты звательного падежа в русском языке*. Воронеж: Научная книга, 2012, 186 с.

Полонский, А. В. Эготив, вокатив, номинатив: субъект и падежная парадигма. *Русский язык за рубежом* 3 (177) (2001): 27–35.

Полонский, А. В. Вокатив – самостоятельная часть речи? О. Н. Прохорова, И. В. Чекулай (отв. ред.). *Современные подходы к изучению единиц языка и речи и вопросы лингводидактики*.

Сб. науч. тр. посвящ. памяти проф. Н. А. Кобриной. Белгород: ИПЦ „Политерра”, 2011 [2012], 163–167.

Проничев, В. П. *Синтаксис обращения* (*на материале русского и сербохорватского языков*). Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1971, 88 с.

Прохоренков, В. М. Звательная форма в старорусском языке: к проблеме квалификации. *Наукові праці: Філологія. Мовознавство* 92/79 (2008): 47–51.

Прохоренков, В. Звательный в системе падежных форм старорусского языка [Эл. ресурс; дата размещения: 19.07.2017]. Режим доступа: linguistics.kspu.edu/webfm_send/885 (дата обращения: 01.08.2017).

Реформатский, А. А. Очерки по фонологии, морфонологии и морфологии. Москва: Наука, 1979, 104 с.

Сорокина, Е. А. *Индоевропейские истоки обращения в древнерусском и древнеанглийском языках* [Эл. ресурс]. Дисс. … к.ф.н. Волгоград: Волгоградский гос. пед. ун-т, 2001, 180 с. Режим доступа: http://31f.ru/dissertation/512-dissertaciya-indoevropejskie-istoki-obrashheniya--v-drevnerusskom-i-drevneanglijskom-yazykax.html (дата обращения: 27.07.2017).

Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик* (*граматички системи и књижевнојезичка норма*), т. II: *Синтакса*. 3. изд. Београд: Научна књига, 1979, 942 с.

Супрун, В. И. Антропонимы в вокативном употреблении [Эл. ресурс]. *Известия Уральского гос. ун-та* 20 (2001): 92–96. Режим доступа: http://www.philology.ru/linguistics2/suprun_v-01.htm (дата обращения: 27.07.2017).

Супрун, В. И. Особенности использования вокативных единиц в современном русском языке. *Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ „Грани познания*” 5(10) (декабрь) (2010). Режим доступа: http://www.grani.vspu.ru/files/publics/240_st.pdf (дата обращения: 27.07.2017).

Тополињска, Зузана. „Падеж” и „глаголски род” – две стратегије граматикализације односа између „предиката” и његових „аргумената”. *Јужнословенски филолог* LII (1996): 1–9.

Федотова, Е. В., В. А. Фалина. Особенности современного речевого этикета. Л. Н. Михеева (отв. ред.). *Русский язык на рубеже тысячелетий*. Материалы Международной студенческой конференции (Иваново, 20–21 ноября 2001 г.). Иваново: Иван. гос. хим.-технол. ун-т, 2002, 91.

Федулова, У. М. Стилистические функции обращения. *Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина* (Санкт-Петербург) 1/1 (2014): 239 – 242.

Филиппова, Е. В. *Коммуникативно-дискурсивные аспекты обращения в современном английском языке* (*на материале британских и американских текстов публичных выступлений конца XX – начала XXI века*). Автореф. дисс. … к.ф.н. Самара: Самарский гос. арх.-строит. ун-т, 2012, 23 с.

Формановская, Н. И. Обращение с точки зрения коммуникативно-прагматического подхода. А. П. Сковородников (ред.). *Речевое общение*: *Специализированный вестник*, вып. 3 (11). Красноярск: Изд-во КрасГУ, 2000, 83–88.

Шаклеин, В. М. Лингвокультурная ситуация в современной России: трансформация семантики универсализированной лексики. Л. Н. Михеева (отв. ред.). *Пути и средства формирования языковой и речевой культуры*. Тез. докл. и сообщений I Междунар. школы-семинара (Иваново, 26–28 мая 1998 г.). Иваново: Иван. гос. хим.-технол. ун-т, 1998, 12–15.

Шведова, Н. Ю. (гл. ред.). *Русская грамматика*: в 2-х тт., т. II: *Синтаксис*. Москва: Наука, 1980, 712 с.

Широкова, А. В., Н. В. Новоспасская. Категория вокатива как периферическое явление БЯС. *Вестник РУДН*: Серия *Лингвистика* 4 (2008): 18–23.

Якобсон, Р. О. К общему учению о падеже. Общее значение русского падежа. Р. Якобсон. *Избранные работы*. Москва: Прогресс, 1985а, 133–175.

Якобсон, Р. О. О структуре русского глагола. Р. Якобсон. *Избранные работы.* Москва: Прогресс, 1985б, 210–221.

Янко, Т. Е. Русские обращения: словарная информация и вокативные конструкции. А. Е. Кибрик (гл. ред.). *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*, вып. 8 (15). По материалам ежегодной Международной конференции „Диалог 2009” (Бекасово, 27–31 мая 2009 г.). Москва: РГГУ, 2009, 574–579.

Янко, Т. Е. Обращения в структуре дискурса. Н. Д. Арутюнова (отв. ред.). *Логический анализ языка*: *Моно-*, *диа-*, *полилог в разных культурах*. Москва: Индрик, 2010, 456–468.

Янко, Т. Е. Лексическая семантика обращений: семантические особенности русских антропонимов и других имен, обозначающих людей. Чебучева Е. П. (ред.). *Язык и речевая деятельность* 2010–2011, т. 11: (В честь Н. Д. Светозаровой). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский гос. ун-т, 2011, 239–255.

*

Comrie, Bernard, Gerald Stone, Maria Polinsky. *The Russian Language in the Twentieth Century*. Second edition, revised and expanded [Bernard Comrie and Gerald Stone. *The Russian Language Since the Revolution*, 1978]. Oxford: Oxford University Press, 1996, 385 p.

Gladrow, Wolfgang. Система обращения в русском и немецком языках. Jouko Lindstedt et al. (eds). *С любовью к слову*: Festschrift in Honour of Professor Arto Mustajoki on the Occasion of his 60th Birthday. Slavica helsingiensia 35. Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures, 2008, 38–48.

Jaworski, Adam. Formy zwracania się do drugich w wojsku. Analiza socjolongwistyczna. *Język Polski* LXII/4–5 (1982): 266–270.

Jovović, Nataša. Semantička kategorija vokativnosti u Lalićevim romanima *Svadba* i *Ratna sreća*. *Riječ – časopis za nauku o jeziku i književnosti* [Nikšić] (nova serija) 8 (2012): 45–62.

Hadžiefendić-Parić, Remzija. Vokativ u književnoumjetničkom tekstu. Ismail Palić (ur.). *Sarajevski filološki susreti I*. Zbornik radova, knj. 1. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2012, 89–107.

Łaziński, Marek. *O panach i paniach*: *polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. Warszawa: Wydaw. Naukove PWN, 2006, 359 s.

Obnorskij, S. Die Form des Vokativs im Russischen. *Zeitschrift fur Slavische Philologie* 1 (1925): 101–116.

Ożóg, Kazimierz. Przeproszenia w dzisiejszej polsczyźnie mówionej. *Język Polski* LXV/4 (1985): 265–276.

Proničev, V. P. Osobine sintaksičke strukture obraćanja u odnosu na sintaksičku strukturu jednočlanih imenskih rečenica u srpskohrvatskom i ruskom jeziku. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* V (1968–1969): 255–292.

Rathmayr, Renate. Nominale Anrede im gesprochenen Russischen, Serbokroatischen und Tschechischen. Tilman Reuther (Hrsg.). *Slawistische Linguistik 1991:* Referate des XVII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens (Kalgenfurt-St. Georg/Längsee 10.–14.9.1991). Slavische Beiträge, Bd. 292. München: Otto Sagner, 1992, 265–309.

Rišner 2005, Vlasta. O značenju i upotrebi vokativa u suvremenom hrvatskom jeziku. Ivo Pranjković (ur.). *Od fonetike do etike*. Zbornik o sedamdesetoj godišnjici prof. dr. Josipa Silića. Zagreb: Disput, 2005, 143–172.

Skljarov, Miho. O vokativu: problem kategorije II lica u imenica. *Rad JAZU* XII (327) (1962): 381–412.

Stolac, Diana. Komunikacijske funkcije vokativa. Ivo Pranjković (ur.). *Od fonetike do etike*. Zbornik o sedamdesetoj godišnjici prof. dr. Josipa Silića. Zagreb: Disput, 2005, 173–184.

Szybińska, Małgorzata. Formy adresatywne w języku polskim i serbsko-chorwackim (wybrane zagadnienia). *Język Polski* LXXI/1 (1991): 35–41.

Tošović, Branko. *Stilistika glagola*. Wuppertal: Lindenblatt, 1995, 539 s.

Tošović, Branko. Русский язык в XX столетии. Alicja Pstyga, Krystyna Szcześniak (red. nauk.). *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumaczha*. Gdańsk: Wydaw. Uniwersytetu Gdańskiego, 2002, 152–165.

Yadroff, Michael. Modern Russian Vocatives: a Case of Subtractive Morphology. *Journal of Slavic Linguistics* 4/1 (1996): 133–153.

Zaręba, Leon. Formy zwracania się do osób drugich w języku polskim i francuskim. *Język Polski* LXI/1–2 (1981): 1–12.

Dojčil Vojvodić

О ВОКАТИВНОМ СИСТЕМУ САВРЕМЕНОГ РУСКОГ ЈЕЗИКА
(с посебним освртом на граматички статус обраћања типа *пап*!, *мам*!)

Р е з и м е

У чланку се на фону синкретичких номинативних форми у функцији вокатива (*папа*!, *мама*!, *Надя*!, *Саша*!, *господин*! / *госпожа*!, *профессор*!, *коллега*!, *девушка*!) и архаичних вокативних форми са ограниченом сфером употребе (*Господи Иисусе Христе*, *Сыне Божий*, помилуй нас грешных!; *Отче*, благослови!; Отпусти ты, *старче*, меня в море!) разматра граматички статус неграматикализоване редуковане форме „дозивног" обраћања у руском језику образоване од лексички ограничене групе именица м. и ж. р. с наставком *-а* (*-я*) у номинативу јд. које означавају називе сродства (*папа* > *пап*!, *мама* > *мам*!) или изведених личних имена (*Надя* > *Надь*!, *Саша* > *Саш*!). Ријеч је, заправо, о вокативном обраћању карактеристичном за руски разговорни језик, посебно за ситуације неофицијелног (фамилијарног) обраћања у којима се адресат укључује у личну сферу адресанта (уз употребу неофицијелног, интимног „ти", у кругу породице, пријатеља и блиских људи). Тај „нови", скраћени (крњи) облик вокатива образован је (заправо, ортографски представљен) помоћу нултог наставка, усљед чега се формално подудара с генитивом мн. тих истих именица. Обраћање изведено крњим обликом (*мам*!) функционално се не разликује од обраћања изведеног номинативом (*мама*!) јер у руском језику не постоји контекст гдје би се обраћање граматички обавезно реализовало само крњим обликом, напомиње аутор. У току шире анализе (у коју је укључен првенствено обимни електронски национални корпус руског језика) аутор запажа да вокативност датога типа (скраћивање облика) имају и готово сви хипокористички облици (образовани помоћу деминутивних суфикса *-ан*(*я*), *-аш*(*а*), *-к*(*а*), *-ул*(*я*)) наведене групе именица-обраћања (*мама* > *маманя* – *мамаша* – *мамка* – *мамуля* и др.; *Алёша* > *Алёшка* – *Лёша* > *Лёшка* и др.). У раду се такође разматрају и други аспекти употребе крњих вокативних облика у руском језику, као, нпр., зависност њиховог значења од позиције (препозиције, интерпозиције и постпозиције) коју зазимају у (императивним, перформативним, интерогативним) исказима, посебно у односу на њихову „слободну" позицију у самосталним (вокативним) исказима, гдје реализују свој апелативно-вокативни максимум. Исто тако, анализира се и паралелна употреба пуног и крњег номинативног облика у функцији вокатива (*Тетя Оля*? – *Теть Оль*!) који су образовани од једне те исте лексеме, као и понављање крњег облика (*Пап*, пойдем! *Пап*, пойдем!) или пак његовог удвајања помоћу партикуле *а* (*Паш*, *а Паш*, что будет?), чиме се реализује појачани апел за скретање пажње адресата. Крње форме, за разлику од кодификованних номинативных обраћања (укључујући и њихове аналогоне и вокативне еквиваленте у другим словенским језицима), не могу се, запажа аутор, проширивати „пратећим" вокативним средствима – атрибутом и апозицијом (уп. Прости, *милая Анна*! – *Прости, *милая Ань*!). Аутор на основу проведеног истраживања закључује да је код разматраних вокативних облика дошло – само на први поглед – до испадања редукованих вокала у слабој позицији, усљед чега настале ријечи имају, наизглед, затворен слог (са нултим наставком). Међутим, пошто се у одређеним случајевима (*дядь*!, *Люб*!, *Надь*!, *Володь*!, *Серёж*! и др.) консонанти којима завршава основа изговарају звучно, може се извести само један закључак – да се вокалска фонема **/а/** на крају ријечи (као флективна морф(он)ема) чува (иако у готово нултом гласовном облику) и да, према томе, у датим облицима не долази до неутрализације консонантских фонема по звучности – безвучности, на што су поједини лингвисти и раније упозоравали. Другим ријечима, наведене крње форме завршавају се вокалском (мор)фонемом, која је усљед емфатичког изговора (са јачом, продуженом аспирацијом) акцентованог вокала тек „апострофирана". Ослањајући се на резултате досадашњих испитивања у датој области, посебно новијих, као и на сопствена истраживања укључујући и овај рад, аутор анализирани облик, који је наизглед хомониман с генитивом мн. истих именица, не посматра као нови (морфолошки) вокативни облик (формално изједначен са чистом основом), него искључиво као крњи облик номинатива јд., односно само као варијанту номинатива јд. у фукнцији вокативног обраћања јер се овдје не ради о финалној посљедици општег историјског језичког процеса (испадања крајњих неакцентованих вокала), већ је ријеч о резултату синкопског минус-поступка (апокопе) на синхроном плану, због чега се појава таквих облика може посматрати тек као субјективна интерпретација говорника, која обиљежје нормативности добија на комуникативном плану (у живом, разговорном језику)

или пак – на „вишем нивоу” – у стилистичкој сфери стандардног књижевнојезичког узуса, што се у крајњем случају може објаснити као тенденција вокативног односа да опет развије – сада уз помоћ рестриктивног постпука – сопствени израз-форму у руском језику.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dojcilv@mail.ru

(Примљено: 1. септембра 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41’27
UDC 811.112.2’27
Изворни научни рад

Каталин Озер

ОСЛОВЉАВАЊЕ СТАРИЈИХ ОСОБА У НЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет овога рада чине језичка средства у служби ословљавања у немачком и српском језику. У раду се прво детаљно анализирају, а потом и пореде резултати анкете спроведене у Немачкој (Лудвигсбург, Улм) и у Србији (Нови Сад), при чему се у фокусу налази комуникација испитаника, пензионисаних особа од или преко 65 година старости, са непознатим особама. Корпус се уједно коментарише и са аспекта феномена ејџизма у посматраној саговорничкој констелацији.
Кључне речи: номиналне форме ословљавања, прономиналне форме ословљавања, ејџизам, немачки језик, српски језик.

This paper deals with terms of address in German and Serbian. Based on an empirical study, the author analyzes and, in conclusion, compares the results of a survey conducted in Germany (Ludwigsburg, Ulm) and Serbia (Novi Sad). The focus of the study lies on the communication of male and female respondents – retired persons aged 65 or older – with unknown persons. As a final point, the corpus data are also being interpreted in the context of ageism.
Keywords: nominal forms of address, pronominal forms of address, ageism, German, Serbian.

1. Увод. У фокусу овог истраживања налазе се језичка средства у служби ословљавања у немачком и српском језику која се користе при комуникацији *лицем у лице* између ословљене старије особе и непознатог саговорника.[1] Подаци су добијени анкетирањем мушких и женских испитаника од 65 или више година са непознатим особама при сусрету на улици. У раду се анализирају и пореде модели ословљавања – именички и заменички изрази у немачком и српском језику – које непознати одрасли (млађи и старији од 40 година) и малолетници користе при ословљавању анкетираних особа.[2] Такође нас је занимало да ли се у немачком или у српском корпусу јављају изрази потенцијално дискриминаторне снаге и то са аспекта дискриминације на основу старосне припадности ословљене особе – *ејџизма*.[3] Према нашем сазнању, истраживања у којима се анализира језичко понашање према старијим

[1] У раду се изрази *испитаник*, *саговорник*, *информант* и сл. користе у генеричком значењу тамо где пол анкетиране особе није релевантан за истраживање. У оним случајевима где је параметар пола битан за тумачење података користили смо одговарајуће фемининативе или лексичке маркере (*мушки/женски*).

[2] Чланак је произашао из настојања да се прикаже и у извесној мери допуни део резултата добијених на основу анкете спроведене за потребе израде докторске дисертације под насловом *Макролингвистички аспекти ословљавања у немачком, српском и мађарском језику*, одбрањене на Филозофском факултету у Новом Саду 31. марта 2017. године.

[3] На интернет-страници Повереништва за заштиту равноправности у доступној брошури *Речник толеранције* појам ејџизам се дефинише на следећи начин: „Потиче од енглеске речи age, која означава животно доба. Означава ниподаштавајући став према особама старијег животног доба и веома је распрострањен облик дискриминације у савременом свету. Из

особама код нас нису вршена, а посебно нема таквих која обухватају поређење емпиријских података из немачког и српског језика. Како је дискриминација на основу старости као друштвени проблем протеклих година све учесталија (или пак само није правовремено препозната) и у нашој средини,[4] сматрамо да је потребна и једна врста лингвистичког осврта на овај проблем, као што је то, уосталом, био и јесте случај са родном дискриминацијом, те овај рад прилажемо и као вид доприноса проучавању феномена који ће засигурно, у светлу тзв. старења нације,[5] и код нас све више добијати на значају.

1.1. О неким основним појмовима. Под *ословљавањем* се подразумевају језичка средства упућивања на саговорника (Braun 1988: 7). Одговор на питање ко кога и зашто ословљава на одређени начин зависи од низа фактора, доминантно психосоцијалног карактера (старост, пол, сродство, познатост/непознатост итд.), што овај језички феномен чини изузетно комплексним.

На основу морфолошког (морфосинтаксичког) критеријума изрази (лексеме и фразе) у функцији ословљавања деле се на прономинални и номинални.[6] У немачком и у српском језику, као и у низу језика европског културно-језичког простора, постоје две основне врсте заменичких облика које се користе у ословљавању: (1) заменица конгруентна са природним бројем ословљене особе, којом се сигнализира одређени степен блискости између комуникатора, што може бити резултат различитих околности (сродство, пријатељство, генерацијска припадност – пре свега, у млађем добу итд.), (2) заменица за тзв. учтиво ословљавање, чија употреба имплицира одређени степен дистанце.

Р. Браун и А. Гилмен у свом семиналном раду *The Pronouns of Power and Solidarity* (1972 [1960]), који је покренуо талас истраживања феномена ословљавања у различитим језицима, прву врсту заменица називају Т-обликом

ејџизма произлази старосна дискриминација." (http://ravnopravnost-5bcf.kxcdn.com/wp-content/download/ravnopravnost_internet.pdf – 25.8.2017).

[4] О томе нам сведоче и реакције Канцеларије повереница за заштиту равноправности, по правилу поводом неког инцидента, о чему шира јавност може да се информише путем разних медија. Један рецентнији пример: у априлу ове године могла се прочитати вест на порталу 021 под насловом *Радници у педесетим понижени и одбачени, све више пријава дискриминације* у којем се, поред неколико случајева дискриминације на основу старости, могла прочитати и изјава повереница за заштиту равноправности Бранкице Јанковић, која је указала на то да се старост последњих година налази међу првих пет најчешћих разлога дискриминације уколико се посматра број поднетих притужби повереништву, што се тумачи као повећана свест грађана о томе коме се могу обратити у случају да доживе ову врсту дискриминације, али и да уједно расте и број случајева дискриминације на основу старосне припадности (http://www.021.rs/story/Info/Srbija/161715/Radnici-u-pedesetim-ponizeni-i-odbaceni-sve-vise-prijava-diskriminacije.html – 25.8.2017)

[5] У Немачкој се протеклих неколико година у медијима периодично износе подаци и покреће дискусије о старењу становништва, а на сајту Берлинског института за становништво и развој (Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung) могу се наћи информације о очекиваној стопи старења немачког друштва (http://www.berlin-institut.org/onlinehandbuchdemografie/bevoelkerungsdynamik/auswirkungen/ alterung.html – 25.8.2017), али слични гласови се могу чути и код нас, у првом реду кроз учестало апострофирање „проблема опадања наталитета", те се онда објављују чланци у којима се износе подаци из света и код нас.

[6] У обимној литератури посвећеној ословљавању најчешће се може прочитати ова дводелна подела, иако је оправдано укључивање и категорије вербалних (глаголских) форми у случају језика у којима прономинални субјекат у начелу није обавезан реченични члан (као у српском или мађарском језику за разлику од немачког језика) или у одређеним облицима императива.

(према почетном слову латинске личне заменице за 2. лице једнине *tu*) а другу В-обликом (такође према почетном слову латинске личне заменице за 2. лице множине *vos*) (Brown – Gilman 1972 [1960]). У немачком језику као и у српском језику функцију Т-облика има лична заменица 2. лица јд.: нем. *du* и срп. *ти*. Међутим, док се у савременом српском језику у улози В-заменице користи лична заменица 2. лица мн. (заменица *ви*, у писаном језику неретко великим почетним словом *Ви*), у савременом немачком језику са функцијом В-облика јавља се лична заменица 3. лица мн. (тада маркирана великим почетним словом: *Sie*).[7]

Комуникатори могу употребљавати исту или различиту врсту заменица, што значи да расподела прономиналних форми са аспекта тзв. модуса или начина ословљавања може бити симетрична (Т-Т или В-В), и тада у начелу указује на комуникацију равноправних, или асиметрична (Т-В или В-В), којом се по правилу кодира разлика у друштвеном статусу. Асиметрично употребљене заменице у ословљавању више су резултат старосних разлика између комуникатора, а мање њихове припадности различитим социјалним стратумима у смислу тзв. нижег и вишег слоја, што је у друштвеним порецима прошлости био случај (нпр. да је господар слугу ословљавао Т-обликом, док му се узвраћало В-обликом).[8] Поред тога што одређене информације о друштвеном односу саговорника даје анализа употребљених заменичких облика, јаснија слика се добија тек укључивањем и употребљених номиналних форми у процес анализе. Уз то, не сме се заборавити ни флуидна природа међуљудских односа и друштвених улога појединаца које не одликује статичност, чак ни у случају истих комуникатора. У функцији номиналних форми за ословљавање у бројним језицима, па тако и у немачком и српском, јављају се лексеме или синтагме које упућују на сродднички однос међу комуникаторима (нем. *Mama*, *Papa*, *Oma Angelika*, *Opa Ulrich* или срп. *мама*, *тата*, *бако*, *деко*[9] итд.), затим, лична имена и презимена (у пуном, скраћеном или

[7] Браун и Гилмен (Brown – Gilman 1972 [1960]) сматрају да је употреба латинског облика *vos* у функцији В-заменице (почев од 4. века) послужила као основни модел за развој употребе В-заменица у језицима европског континента. И у старовисоконемачком је првобитни заменички облик са могућом функцијом В-заменице била лична заменица 2. лица множине *ihr*. У савременом немачком језику може се утврдити помак: уместо 2. лица мн. јавља се заменица 3. лица мн. у функцији В-заменице. Овакав развој (*ihr* > *Sie*) није био праволинијски, у различитим фазама јављали су се системи различите сложености. Поред заменица *du* и *ihr*, од 17. века у употреби су биле и заменице 3. лица јд. мушког и женског рода у улози В-облика: *er* и *sie*. У 18. и 19. веку систем је био најсложенији, тада се, наиме, заменица 3. лица мн. *Sie* почиње све чешће употребљавати. Ипак, заменица *ihr* је сачувала и функцију В-заменице у неким регијама, нпр. у Швајцарској (у Берну) (Simon 2003: 126), или у неким сеоским подручјима (Zifonun et al. 1997: 929), али се у новијим истраживањима региструје и њена употреба као неке врсте прелазног облика између *du* и *Sie* (Clyne et al. 2009: 46–47; Ozer 2011: 405). О развоју прономиналних форми ословљавања у немачком језику, као и правилима њихове употребе в. Simon 2003: 92–124.

[8] Механизме који управљају употребом прономиналних форми у српскохрватском језику у духу концепције Брауна и Гилмена описао је М. Радовановић у својој *Социолингвистици* у оквиру поглавља *Граматика друштвеног статуса*, на чија разматрања се у овом уводном делу рада у великој мери ослањамо (Radovanović 2003 [1986]: 132–143).

[9] Треба имати у виду и разлику између немачког и српског падежног система: еквивалент вокатива у српском је тзв. номинатив са функцијом ословљавања (нем. *Anredenominativ*) у немачком.

модификованом облику – надимци[10]), општи изрази који су у немачком по правилу, а у српском углавном неутрални (нем. *Herr Müller*, *Frau Schmidt* и срп. *господине [Петровићу]*, *госпођо [Матић]*), хипокористични изрази у ужем смислу[11] (нем. *Schatz*, *Maus* или срп. *душо*, *срце* итд.), али и други који, слично као и етикете којима се упућује на сродднички однос, указују на друштвену улогу ословљене особе (титуле, називи занимања и функција: нем. *Frau Kanzlerin*, *Herr Vorsitzender* или срп. *учитељице*, *професоре* итд.).[12] У оба језика се наведени типови номиналних форми обично јављају уз одређени заменички облик. Тако се лична имена (пуни и скраћени облици) најчешће употребљавају у комбинацији са Т-заменицом, а изрази који обележавају друштвену функцију или проширени изрази који садрже титулу (нпр. комбинација титуле и презимена) очекивани су са В-заменицом и сл. Управо поменута 'очекиваност' води нас и до питања адекватности, тј. питања примерене употребе одређених модела ословљавања (комбинације номиналне и прономиналне форме), што је уско повезано и са феноменом учтивости.

1.2. Учтивост и примереност. У овоме раду бавићемо се само оним аспектима феномена учтивости који су неопходни за тумачење овде изложених података, те ћемо на основу језичких средстава у служби ословљавања само скицирати два могућа, заправо основна начина поимања учтивости.

Важно је напоменути да је лаичко или учестало метапрагматичко етикетирање В-заменице (или неког номиналног израза) као учтиве неодређено, јер то *шта* се, *где* и *када* сматра учтивим варира од једне говорне заједнице до друге, односно од културе до културе (Braun – Schubert 1988: 46). Осим тога, природне језике не карактерише хомогеност, већ хетерогеност, односно варијација – што захвата и употребу језичких средстава за ословљавање. Упркос чињеници да се у неким приручницима посвећеним бонтону препоручује употреба В-заменице у случајевима недоумице, то никако не значи да је њена употреба прихватљива у свим контекстима комуникације и да саговорник такав начин ословљавања неће сматрати управо неучтивим. Стога је у истраживањима која се баве феноменом учтивости израза у функцији ословљавања неопходно прецизно дефинисати шта се заправо подразумева под вишезначним и вишеслојним појмом *учтивост*.

---

[10] Овде у значењу 'споредна имена изведена од пуног личног имена', при чему у оба језика постоје и надимци који нису нужно изведени од личног имена, и неретко су шаљиви или погрдни називи (нем. *Spitzname*).

[11] У ову групу, наиме, не убрајамо лична имена која су модификована са намером да се употребе од миља. Према неким истраживачима хипокористике не треба посматрати као посебну групу номиналних форми, с чиме се можемо сложити утолико пре што практично сваки израз, па и онај који је у начелу увредљивог карактера, може у одговарајућем ситуативном контексту бити употребљен од миља. На проблем разликовања, условно речено, правих хипокористика (нпр. срп. *злато, мила* и сл.) и хипокористично употребљених етикета указала је и С. Улрих, одлучивши се да хипокористике не третира као засебну класу номиналних форми уз образложење да номинални изрази могу имати своје хипокористичне варијанте (Ulrich 2010: 263).

[12] Овде смо навели само неке главне категорије номиналних форми. Међутим, треба имати у виду да поред наведених категорија постоје и друге, а у литератури, мање или више разрађене поделе. Ф. Браун (Braun 1988: 9–11) у књизи *Terms of Address: Problems of Patterns and Usages in Various Languages and Cultures* даје једну од најдетаљнијих класификација која почива на примерима из бројних језика.

Ф. Браун и К. Шуберт истичу могућност двојаког тумачења овог појма (Braun – Schubert 1988: 49–50): према првом одређењу учтивост се изједначава са појмом адекватности, тј. адекватне примене језичких средстава у функцији ословљавања у складу са правилима употребе у датом контексту комуникације, а према мерилима дате говорне заједнице. Уколико појам учтивости одредимо на овај начин, примерена употреба у некој датој говорној ситуацији сматра се учтивом. Требало би, међутим, нагласити, како то и аутори чине, да се одступање од важећих правила не може аутоматски оквалификовати као неучтивост. Другу могућност тумачења појма учтивости, према Браун и Шуберту, нуди концепт система језичких средстава у служби ословљавања. Степен учтивости неког језичког израза одређује се на основу његовог места на вертикалној оси и одмерава према другим члановима система. Позиција неког израза одређује се на основу начина употребе. Израз који се доминантно користи у разговору с надређенима или особама с којима говорник није у блиском односу смешта се на високу позицију на скали поштовања. Дакле, степен учтивости одговара степену поштовања исказаног у неком изразу.[13]

2. Ословљавање старијих особа на немачком и на српском језику: резултати анкете. У овом делу рада приказаћемо резултате дела анкете које смо издвојили за овај прилог, а затим упоредити немачки и српски материјал. Анкета у целини садржи различите серије питања која се односе на комуникацију испитаника са различитим саговорницима из различитих сфера свакодневног живота (породица, пријатељи, суседи и непозната лица), при чему је сваки овако одређен сегмент садржао питања која су се односила на номиналне и прономиналне форме ословљавања што их информанти користе за мушке и женске особе различите старости, али и на то којим изразима им те особе узвраћају. У оквиру овог рада биће предочен само сегмент сакупљеног материјала, прецизније само одговори на питање на који начин наши испитаници бивају ословљавани од стране непознатих особа различите старосне припадности (млађе одрасле особе, одрасле особе старије од 40 година, као и вршњаци, те малолетници). Наиме, при комуникацији са непознатима, говорнику су на располагању само одређене, малобројне информације о особи с којом ступа у контакт. Може се претпоставити да ће одабир израза са функцијом ословљавања уследити на основу видљивих карактеристика, међу које у првој линији поред пола спада управо старост, те је ова саговорничка констелација потенцијално погодно тло за појаву дискриминаторног (језичког) понашања које може да се оцени као *ејџизам*.

[13] Упутно је додати да Ф. Браун и К. Шуберт проблематизују и сам назив учтивост, који се употребљава у различитим значењима, као што смо показали. Стога разматрају могућност терминолошког разликовања, односно да се за прво тумачење задржи термин учтивост (енг. *politeness*), а да се за друго уведе други назив, на пример поштовање (енг. *respect*), али примереним сматрају и дистанцу (енг. *distance*), будући да учтиви изрази често изражавају и одређени степен дистанце уз статус (Braun – Schubert 1988: 63). Р. Вотс (Watts 2003: 19) се такође бави проблемом разликовања адекватности термина. Он уводи енглески термин *politic* којим означава примерену, са аспкета учтивости немаркирану (енг. *non-salient*) језичку употребу, којој одговара немаркирана учтивост према схватањима К. Ерхарта (Ehrhardt 2002 према Schlund 2009: 28).

2.1. Немачки језик. Немачки корпус сакупљан је у мају и јуну 2014. године у Лудвигсбургу, као и Улму (у покрајини Баден-Виртемберг). Сакупили смо податке од укупно 21 особе: 8 мушкараца и 13 жена.[14] Део испитаника је упитник попуњавао самостално, а при анкетирању другог дела групе одговоре смо лично бележили, што нам је омогућило да поставимо додатна питања и да кроз разговор са изворним говорницима забележимо нека њихова запажања и ставове. У табели која следи приказани су одговори немачке испитаничке групе. Табела садржи моделе ословљавања (употребљену номиналну и прономиналну форму) који се јављају при ословљавању када се анкетиране особе налазе у саговорничкој улози:[15]

КО → КОГА ↓	млађа жена	млађи мушкарац
испитаника	0 + Sie (5) Entschuldigen Sie! (1) Entschuldigen Sie bitte… (1) Können Sie…? (1) Sie, passen Sie auf! (1) Herr + Sie (1)	0 + Sie (5) Entschuldigen Sie! (1) Entschuldigen Sie bitte… (1) Können Sie…? (1) Sie, passen Sie auf! (1) Herr + Sie (1)
испитаницу	0 + Sie (9) hallo + Sie (1) / (3)	0 + Sie (9) Entschuldigung + Sie (1) / (3)
КО → КОГА ↓	старија жена	старији мушкарац
испитаника	0 + Sie (5) Entschuldigen Sie! (1) Entschuldigen Sie bitte… (1) Können Sie…? (1) Sie, passen Sie auf! (1) Herr + Sie (1)	0 + Sie (5) Entschuldigen Sie! (1) Entschuldigen Sie bitte… (1) Können Sie…? (1) Sie, passen Sie auf! (1) Herr + Sie (1)
испитаницу	0 + Sie (9) Entschuldigung + Sie (1) / (3)	0 + Sie (9) Hallo, junge Frau + Sie (1) / (3)

[14] Анкетиране особе су рођене у различитим местима (углавном у покрајини Баден-Виртемберг), али међу испитаницима има и рођених у Војводини (једна особа је рођена у Бачкој Паланци, а друга у Обровцу) који су после II светског рата емигрирали у СР Немачку. Већина анкетираних је живела најмање 4 године у Улму или у околини Улма, а један брачни пар од одласка у пензију станује у Маулброну, с тим да је претходно 24 године живео у Фрајбергу у околини Лудвигсбурга. По један испитаник је из Лудвигсбурга и из Штутгарта. За једног (најстаријег) испитаника немамо податке о месту рођења нити о дужини боравка у Улму. Претежно сви испитаници говоре неки страни језик (на различитим нивоима, углавном енглески). Све испитане особе су завршиле средњу школу; није јасно колико испитаника има факултетску диплому, будући да су неки навели само занимање. У тренутку анкетирања најстарије испитанице имале су 93 године (две особе); најстарији испитаник 86 година.

[15] Бројеви у заградама показују укупан број јављања забележеног модела ословљавања. Знак / указује на то да анкетирана особа није одговорила на питање.

КО → КОГА ↓	девојчица	дечак
испитаника	0 + du (5) Entschuldige! (1) Entschuldige bitte… (1) Kannst du…? (1) Du, pass auf! (1) Onkel + Sie (1)	0 + du (5) Entschuldige! (1) Entschuldige bitte… (1) Kannst du…? (1) Du, pass auf! (1) Onkel + Sie (1)
испитаницу	0 + Sie (4) 0 + du (1) 0 + du/Sie (4) hallo + du/Sie (1) / (3)	0 + Sie (4) 0 + du (1) 0 + du/Sie (4) hallo + du/Sie (1) / (3)

Подаци указују на готово потпуни изостанак номиналних форми, што се може повезати са чињеницом да у савременом немачком језику не постоје општеприхваћене номиналне форме погодне за ословљавање непознатих старијих саговорника. Већина испитаника, анкетираних усмено, такође је приметила ову појаву, као и то да се етикете *Herr* ‘господин’ или *Frau* ‘госпођа’ не употребљавају самостално. Потребно је, наиме, знати презиме, лично име или макар занимање, односно друштвену функцију особе која се жели ословити на овај начин (нпр. *Herr Müller* ‘господине Милер’, *Frau Vorsitzende* ‘госпођо председавајућа/судија’). Стога се уместо номиналних форми у неким одговорима јављају типичне формулације за успостављање контакта (углавном у анкетама мушких особа), које због обавезног прономиналног субјекта у немачком језику (изузетак чини императив 2. лица јд. или мн.) такође садрже информацију о ословљавању, тј. информацију о модусу ословљавања (нпр. *Entschuldigen Sie!* ‘извините [Ви]’ уместо контактне речи *Entschuldigung!*). Према одговорима анкетираних мушкараца, при ословљавању од стране млађе непознате жене, искључиво се јавља В-заменица *Sie*, док употреба етикета изостаје, а наводе се, као што смо горе истакли, и конкретни изрази којима их замењују. Тек по једна особа наводи употребу заменице *Sie* у вокативној функцији (*Sie, passen Sie auf!* ‘Ви, пазите!’), те само употребу етикете *Herr* без било каквог проширења (наводи је испитаник од 85 година, војно лице). С обзиром на горе речено у вези са правилима употребе лексеме *Herr*, уколико није посреди погрешно унет одговор или непажња, преостаје нам само да претпоставимо да је испитаник мислио на тзв. индиректно ословљавање које је у језику свакодневице реткост, али се јавља у оквиру услужних делатности (нпр. питање келнера упућено госту: *Hat <u>der Herr</u> noch einen Wunsch?* ‘Да ли господин има још неку жељу?’). Млађе непознате жене скоро без изузетака ословљавају испитанице у *Sie*-модусу, такође уз изостанак употребе било каквог номиналног израза. У одговору једне особе наводи се и поздрав *hallo* ‘здраво/поздрав/добар дан (?)’ уместо номиналног израза. Када је реч о ословљавању од стране старијих особа (старијих од 40 година старости, те по могућности и вршњака) практично нема разлика у односу на изразе које користе млађе особе. Једино одступање представља забележена

номинална форма (заправо комбинација поздрава и придевом проширене номиналне форме) у одговору једне испитанице, који се наводи у контексту ословљавања од стране мушке особе – *Hallo, junge Frau* ‘Здраво/Добар дан, млада жено/госпођо (?)’, такође уз В-заменицу *Sie*. Иако спада међу изузетке, овај пример потребно је и нешто детаљније објаснити. Реч је о проширеној етикети која има и своју варијанту погодну за ословљавање мушке особе – *junger Mann* ‘млади мушкарцу’, а обе могућности јављају се при шаљивом, благонаклоном ословљавању старијих особа и неретко се може чути у болницама или домовима за старија лица. Иако употреба оваквих етикета понекад не наилази на одобравање ословљене особе (управо због компоненте *jung*), у савременом разговорном језику у начелу не важи за увредљиво ословљавање.[16]

Деца претежно користе *Sie*-модус у обраћању информантима, при чему употреба било какве етикете изостаје; један мушки испитаник даје изоловано употребљену етикету *Onkel*,[17] али уз *du*-модус (85 година, војно лице). Ипак, међу напоменама једне испитанице (80 година, наставница) налази се и податак да су раније деца непознате особе ословљавала самостално употребљеним етикетама *Tante* и *Onkel* (овде ‘тетка/тето’ и ‘чико’ у значењу ‘старија/непозната женска одн. мушка особа’) уз *du*-модус, док данас користе само *du*-модус, а не и номиналне изразе. Једна особа (75 година, дипломирани инжењер) наводи обе врсте заменица, с тим да јављање једне или друге врсте везује за старост малолетног лица, тј. мала деца, како каже, отприлике до првих разреда основне школе (6–7 година), употребиће Т-, а старија деца већ В-заменицу. Од укупно 10 испитаница њих 4 наводе да деца употребљавају *Sie*-модус, а изостављају номиналне изразе; пет испитаница наводи да деца употребљавају оба модуса такође без икаквих етикета, при чему мања деца употребљавају *du*-, а нешто старија *Sie*-модус, како стоји у додатним коментарима.[18]

Упркос томе што из техничких разлога нисмо у прилици детаљно приказати и сегменте анкете који су се односили на језичка средства која испитаници користе при ословљавању непознатих особа, потребно је у главним

---

[16] Захваљујем др Ивану Власенку (DAAD-лектору на Одсеку за германистику Филозофског факултета у Новом Саду) на додатним информацијама у вези са употребом наведених етикета.

[17] Која се према подацима из литературе и нашем искуству у савременом језику не користи самостално.

[18] Додатни коментари анкетираних особа у вези са ословљавањем непознатих лица на улици углавном су се односили на комуникацију са децом, а овде смо издвојили само оне случајеве када се информанти налазе у саговорничкој позицији: један мушкарац (80 година, чиновник и политичар) истиче да му не смета (тј. „није превише осетљив”), уколико га на улици нека непозната особа не ослови у *Sie*-модусу; информанткиња (70 година, уметница) наводи да мала деца до отприлике своје 6. године ословљавају друге у *du*-модусу и неретко постављају питања типа *Bist du eine Oma?* ‘Да ли си [ти једна] бака?’ или *Wie heißt du?* ‘Како се зовеш?’ како би уклонили фактор непознатости у комуникацији; такође, две испитанице (једна 83 године, чиновница, а друга 74 године, трговкиња) напомињу да употреба *du*- или *Sie*-модуса од стране деце зависи од узраста детета (мала деца ће користи Т-, а нешто старија деца В-модус) – иако прва наводи пре свега *du*-модус, а друга оба модуса.

цртама коментарисати и расподелу (симетричности/асиметричност у употреби) израза за ословљавање како би се добила целовита слика о интеракцији између анкетираних старијих особа са непознатима. С тим у вези може се приметити следеће. Осим у сегменту везаном за комуникацију с децом, тачније малолетним младим особама,[19] комуникацију с непознатим особама старијим од 40 година старости (укључујући и комуникацију са вршњацима информаната) карактерише симетричност – на пољу прономиналних форми ословљавања,[20] али и у сфери номиналних форми (изостанак истих), с тим да се бележе појединачно и неке етикете које не бивају узвраћене, а које данас важе за застареле форме *gnädige Frau* ‘милостива госпођо’ или *mein Herr* ‘*мој го̄спо̄дине*’.

2.2. Српски језик. Корпус на српском језику сачињен је током лета 2014. године у Новом Саду анкетирањем 10 мушких и 10 женских особа, изворних говорника српског језика, осим једне особе чији је матерњи језик влашки.[21] За разлику од немачке анкете, одговоре српских информаната смо најчешће лично уносили у упитник, што се и у овом случају, као и при сакупљању материјала у Немачкој, показало корисним јер смо били у прилици постављати додатна питања. На основу одговора добили смо прецизнију слику о језичком понашању испитаника, а пре свега о њиховим ставовима у вези са језичким понашањем усмереним ка њима.

[19] За ословљавање малолетних лица појединачно се јављају етикете *Kleines* ‘мало’ (за девојчицу, претпостављамо према *das Mädchen* ‘девојчица’) и *Kleiner* ‘мали’ (за дечака), те дијалекатски обојене етикете *Mädle* ‘девојчице’ и *Bube* ‘дечаче/момче’ уз Т-модус, док при ословљавању старијих тинејџера (отприлике од 15. године) може се јавити и В-заменица. Асиметрична расподела прономиналних форми јавља се у оним случајевима када испитаници и испитанице користе Т-заменицу у комуникацији са нешто старијом децом која већ познају функцију В-заменице, те је и употребљавају када се обраћају непознатим одраслим особама.

[20] Овај резултат који се односи на симетричну употребу прономиналних форми (симетричну расподелу В-заменице) поклапа се са подацима из литературе у вези са ословљавањем између непознатих (одраслих) комуникатора (уп. нпр. Zifonun et al. 1997: 928 или Clyne et al. 2009: 45).

[21] Већина испитаника говори само на српском језику са својим породицама, а једна мушка и једна женска особа с неким члановима своје породице и на мађарском језику. Они који осим српског говоре и неки други језик, навели су немачки језик, што је сасвим очекивано с обзиром на друштвено-историјске прилике на овим просторима, као и мађарски, што је такође очекиван податак. Најстарији испитаници (2 особе) имају 87 година, а најстарија испитаница 85 година. Само су 4 особе рођене у Новом Саду, али све живе у Новом Саду око 50 година или више. При избору информаната настојали смо да одаберемо особе различитих занимања и да међу анкетираним лицима имамо како факултетски образоване особе, тако и особе које поседују ниже образовање од високошколског.

КО → КОГА ↓	млађа жена	млађи мушкарац
испитаника	господине + Ви (9) деда + Ви (1) деда + ти (1) 0 + Ви (3)	господине + Ви (9) деда + Ви (1) деда + ти (1) 0 + Ви (3)
испитаницу	госпођо + Ви (7) бако + Ви (3) мајкице + Ви (1) тетка + ти/Ви (1) баба + ти (2) ај баба (1), стрина (1) + ти 0 + Ви (3)	госпођо + Ви (7) бако + Ви (3) мајкице + Ви (1) тетка + ти/Ви (1) баба + ти (2) ај баба (1), стрина (1) + ти 0 + Ви (3)
КО → КОГА ↓	старија жена	старији мушкарац
испитаника	господине + Ви (9) 0 + Ви (3)	господине + Ви (9) 0 + Ви (3)
испитаницу	госпођо + Ви (7) бако + Ви (1) баба + ти (1) 0 + Ви (3)	госпођо + Ви (7) бако + Ви (1) баба + ти (1) 0 + Ви (3)
КО → КОГА ↓	девојчица	дечак
испитаника	чико + Ви (3) чико + ти/Ви (3) чико + ти (1) деда + Ви (2) деда + ти/Ви (1) деда + ти (1) 0 + Ви (2) 0 + ти (1)	чико + Ви (3) чико + ти/Ви (3) чико + ти (1) деда + Ви (2) деда + ти/Ви (1) деда + ти (1) 0 + Ви (2) 0 + ти (1)
испитаницу	бако + Ви (3) бако + ти/Ви (1) бако + ти (1) баба + ти/Ви (1) баба + ти (1) тетка + ти/Ви (2) тето + Ви (1) тето + ти/Ви (1) тето + ти (1) госпођо + Ви (1) 0 + Ви (3)	бако + Ви (3) бако + ти/Ви (1) бако + ти (1) баба + ти/Ви (1) баба + ти (1) тетка + Ви (2) тето + Ви (1) тето + ти/Ви (1) тето + ти (1) госпођо + Ви (1) 0 + Ви (3)

Подаци у горњој табели показују да се у ситуацији ословљавања непознатих старијих особа релативно често употребљавају номиналне форме, те да је у овом сегменту анкете фактор узраста израженији од фактора пола. Анкетиране особе и мушког и женског пола описују говорно понашање жена и мушкараца на исти начин, што је одлика и немачког корпуса. Основна

разлика између резултата анкета за немачки и српски језик тиче се броја и учесталости употребе номиналних форми.

Подаци показују да се у ситуацији ословљавања старијих особа употребљавају две врсте номиналних форми: лексеме *го̄спо̄син* и *го̄спо̄ђа* као специјализиране форме и лексеме за означавање сродничких односа. Ословљавање етикетама *го̄спо̄дине* и *го̄спо̄ђо* (уз В-заменицу[22]) у српском језику је адекватан, претежно неутралан,[23] начин ословљавања одраслих непознатих особа. Етикете које примарно спадају у групу номиналних форми за исказивање сродничког односа употребљавају, иако са знатно нижом фреквенцијом, и одрасле особе у ословљавању старијих, а не само деца предшколског и школског узраста.[24] Приликом ословљавања испитаника употребљена је само етикета *деда*, са по једним примером уз В- и Т-заменицу. У избору номиналних форми за ословљавање испитаница уочава се, више или мање доследно и прецизно, одређивање животне доби ословљене особе, те се поред етикета *бако* и *мајкице* уз В-заменицу јавља и етикета *те̄те̄ка* (уз В- и Т-заменицу), те етикете *баба* и *се̄трина* уз Т-заменицу. Према речима информанткиња овакви модели јављају се ретко у односу на образац који и овде можемо одредити као немаркирану опцију – *го̄спо̄ђо* + *Ви*, који је најучесталији.

Употреба сродничких назива за ословљавање непознатих старијих особа одраз је патријархалних облика понашања, по којима је посредно укључивање непознатих у породични круг израз блискости и поштовања. У савременим урбаним заједницама, међутим, употреба ових етикета уз В-заменицу и Т-заменицу може се тумачити на више начина. У неким комуникативним ситуацијама изразом поштовања и емпатије према непознатим старијим особама могла би се сматрати употреба етикета *деда* и *бако* уз В-заменицу, а само изнимно, по узору на начин ословљавања у породици, и уз Т-заменицу.[25] С друге стране, управо се овакви видови језичке употребе у одређеним (можда типичније конфликтним) разговорним контекстима могу сврстати међу класичне примере језичке дискриминације старијих лица, будући да се у тим ситуацијама вероватније јављају са намером да се истакне (већа) старост ословљене особе, при чему се та лична особина изједначава са инфериорношћу. Овакви ставови своје исходиште имају у негативним конотацијама појма *се̄ро̄ст*, што показује и један недавно забележен пример: *Склони се,*

---

[22] Резултати истраживања М. Кохер у вези са употребом заменичких облика са функцијом ословљавања у српскохрватском језику са краја шездесетих година прошлог века показали су да је за комуникацију непознатих (одраслих) особа карактеристична симетрична расподела В-заменице (Kocher 1967: 730). Слично, отприлике деценију касније, анкетирајући студенте Филозофског факултета у Новом Саду, И. Васић закључила је да се између непознатих комуникатора најчешће успоставља „однос дистанцираности" што подразумева и реципрочну употребу В-заменице (Васић 1979: 65–66).

[23] Више о овој проблематици в. у Ozer 2012.

[24] О могућности јављања неких етикета за обележавање сродства при ословљавању особа са којима говорник није у сродству, па и у комуникацији са потпуно непознатим особама, писала је и С. Улрих (Ulrich 2010: 264).

[25] С. Улрих, на пример, приписује етикетама за обележавање сродства моћ исказивања већег степена поштовања (посебно уз В-заменицу), њен коментар се, међутим, односи на приватну комуникацију и комбинацију етикете за обележавање сродства и личног имена (дакле, не на комуникацију непознатих особа) (Ulrich 2010: 265).

баба, шта се гураш? – млађа жена се обраћа старијој суграђанки у једној малој новосадској радњи. Да се ради о сложеном питању, потврђују и ставови испитаница у вези с појавом оваквих номиналних форми. На основу коментара једне од испитаница (79, завршена средња школа, смер хидроградња) видимо да је појава ових етикета понекад изразито контекстуално условљена: одрасле особе употребљавају етикете *мајкице* и *бако* + *Ви* када јој нуде помоћ (примери испитанице: у аутобусу – *Седите, мајкице!* или у радњи када је неко пропушта да не чека у реду – *Бако, хоћете Ви?*), те их она ни не оцењује као неучтиве и неприкладне, док је у другим ситуацијама ословљавају етикетом *госпођо* уз В-заменицу. Једна друга испитаница (69, факултетски образована, економиста) као примарни начин ословљавања наводи В-модус без етикете, додајући да је понекад ословљавају и изразима *ej, баба* или *стрина* уз Т-модус, што она не доживљава као неадекватне начине ословљавања. Трећа особа (66, факултетски образована, правница), која је навела етикету *госпођо* уз В-заменицу или употребу само В-модуса као основне начине ословљавања, такође додаје да јој се чини да они који нису родом из Војводине не користе изразе *господине/госпођо* уз *Ви* („Босанци можда кажу *баба* и *ти*"), при чему појаву етикете *баба* и Т-модуса не оцењује. Упркос томе што анкетиране жене употребу оваквих образаца у ословљавању нису експлицитно вредновале као неадекватну или дискриминаторну, не сме се занемарити чињеница да је оне, за разлику од анкетираних мушкараца, ипак помињу и коментаришу; могло би се, стога, закључити да су жене осетљивије него мушкарци на то како ће бити ословљене и с којом намером ће изабрана етикета бити употребљена.[26] Избегавање употребе неке номиналне форме од стране млађих непознатих особа, тј. коришћење В-модуса, јавља се с истом фреквенцијом као у одговорима мушкараца, али се ниједном не наводи као једини начин ословљавања.

Како подаци у табели показују, старије особе, дакле и особе исте или сличне старости као наши испитаници, ословљавају мушке испитанике етикетом *господине* уз заменицу *Ви* или само заменицом *Ви* (укупно 3 пута од могућих 10, притом само једном као једини начин ословљавања). Анкетиране жене такође као најучесталији начин ословљавања наводе комбинацију етикете *госпођо* и В-заменице (7 пута од могућих 10), а с истом учесталошћу као и приликом ословљавања мушкараца коришћење само В-модуса (укупно 3 пута). У овом сегменту не јављају се више у великом броју етикете типа *баба* (било уз В-, било уз Т-модус), али две испитанице наводе (како за облике које користе млађе, тако и старије непознате особе) комбинацију *бако* + *Ви* (85 година, завршена основна школа) и *баба* + *ти* (66, завршена виша школа, угоститељка). Разлог јављања ових модела и у овој саговорничкој констела-

[26] Иако се коментар једне испитанице (84, факултетски образована, историчарка уметности), коју, према њеним речима, млађи обично ословљавају етикетама *бако* и *госпођо* уз *Ви* или само у В-модусу, не односи експлицитно на употребу поменутих номиналних израза, већ на вербално насиље које се делом остварује и кроз употребу Т-модуса, он ипак указује на то да је дискриминација према старијим особама (а могуће, посебно према старијим женама) део наше свакодневице. Испитаница је, наиме, рекла да се понекад дешава да јој млађи не персирају, да јој се, на пример, у пошти каже: „*ти* се склони, *ти* имаш времена", те закључује да „Нови Сад више није грађански град, већ град дивљака".

ији не може се са сигурношћу утврдити. У првом случају се старост испитанице донекле може повезати с обликом којим јој се обраћају непознате особе, пошто је категорија старијих особа у упитнику била веома широко одређена, те би, на пример, особа која има 70 година била у овој категорији, иако је 15 година млађа од конкретне испитанице, док је овакво објашњење мање примењиво у случају друге информанткиње.

Иако се у начелу наши резултати у значајној мери подударају с онима које је приказала М. Јоцић (2011), занимљиво је да употреба етикета из домена сродничких односа у њеном корпусу није присутна у комуникацији са (старијим) непознатим особама.[27] Разлог за одсуство оваквих номиналних израза може бити чињеница да су питања у анкети М. Јоцић била de facto једносмерна, тј. питања су се односила на говорно понашање самих испитаника, али не и на форме којима им се узвраћа. С обзиром на дискутабилан статус ових израза у погледу њихове могуће дискриминаторне снаге, може се претпоставити да су их неки од информаната при попуњавању анкета једноставно изостављали, те да су наводили само облике које најучесталије користе и за које су знали да су примерени.

Према одговорима анкетираних мушкараца непозната деца (било девојчице, било дечаци) ословљавају их етикетама *чико* и *деда* или само заменицом. У корпусу су присутне углавном све могуће комбинације. Етикета *чико* јавља се чешће са заменицом *Ви*, али и уз оба модуса (оба обрасца се наводе по 3 пута), с тим да сви испитаници који помињу оба модуса (укључујући и комбинације са етикетом *деда*) додају и то да избор заменице зависи од узраста: мала деца користе само Т-заменицу, а школарци обе, али знатно чешће В-заменицу. Етикета *чико* једном се јавља само уз Т-модус. Етикета *деда* јавља се два пута уз заменицу *Ви*, а по једном у оба модуса и у Т-модусу. Два испитаника наводе да их деца ословљавају само у В-модусу, а један да га ословљавају само у Т-модусу, слободном или у комбинацији са етикетом *чико*. Потребно је такође напоменути да је јављање етикета које примарно означавају сродство нешто другачије природе у односу на контекст комуникације с млађим одраслим особама. У говору деце етикете типа *тетка*, *чико*, *бако* итд., при расподели заменичких облика Т-Т, представљају изразе којима се заправо (дакако, према инструкцијама родитеља или оних који се старају о детету) исказује поштовање. Њима се у оваквим саговорничким ситуацијама кодира већа или велика старосна разлика између комуникатора и њихова изворна семантика (врста сродничког односа) јесте компонента којом се остварује функција исказивања поштовања. Уколико узмемо у обзир

[27] Према резултатима М. Јоцић старост је одлучујући фактор, тј. подједнако је важна како старост особе која бива ословљена, тако и особе која је ословљава. Елементи који се јављају при ословљавању старијих особа (како жена, тако и мушкараца) указују на однос дистанцираности – искључиво се употребљава заменица *Ви*, а од етикета једино *госпођо* и *господине*. Овакво говорно понашање се може ишчитати из одговора свих испитаничких група „без обзира на године старости, образовање, изворно новосадско или досељеничко порекло". Када се ословљавају млађе непознате особе језичка средства која се наводе указују на слободнији, мање званичан однос. За ословљавање млађег непознатог мушкарца се с приближно истом учесталошћу дају оба заменичка облика (*ти* и *Ви*). Инвентар номиналних форми у говору старијих испитаника је разноврстан. Такође многи избегавају употребу етикета, те бележе изразе *Извините*, *Опростите*, *Молим Вас*, *реците ми*… и слично (Јоцић 2011: 323).

и неке од номиналних форми које се јављају у говору анкетираних (на пример, *сине* или *дете/децо*, што из техничких разлога није детаљно приказано у раду), видимо да је комуникативни однос понекад с обе стране учесника у комуникацији постављен на темељу односа потомци/млађи сродници – родитељи родитеља/старији сродници.[28] Испитанице, као и анкетиране мушке особе, најучесталије наводе неку од етикета које се по својој примарној семантици могу сврстати међу термине којима се указује на врсту сродничког односа, с тим да поново при комбиновању с Т- или В-модусом настају различити обрасци. Уколико посматрамо поједине обрасце, онда су најфреквентнији (иако је у питању мали број јављања – по 3 пута од могућих 10) *бако* + *Ви*, изостанак етикете и В-заменица. Поред израза *бако* – који је од свих номиналних форми најчешћи (половина испитаница га наводи), у говору деце јавља се и етикета *баба* (2 пута), *тетка* (2 пута), *тето* (3 пута) и *госпођо* (уз *Ви*), а испитаница која наводи ову последњу могућност (76 година, факултетски образована, правница) истиче да ову етикету користе нешто већа деца (која иду у више разреде основне школе, али типичније у средњу школу), и то она која су „мало васпитанија".

Као што је био случај и при анализи немачког корпуса, приказ резултата анкете на српском језику заокружићемо освртом на налаз до којег смо дошли узимајући у обзир и језичка средства која се јављају у говору испитаника. Са аспекта расподеле номиналних и прономиналних форми у комуникацији између одраслих особа (било да је у питању комуникација анкетираних пензионисаних особа с млађима или старијима, односно вршњацима) расподела заменица је најчешће реципрочна – *Ви-Ви*. Када је реч о комуникацији с млађим особама, у неким случајевима настају нереципрочни обрасци. Такви су примери када информанти користе Т-заменицу, а узвраћа им се В-заменицом, али и у неким случајевима када се анкетиранима млађе особе обраћају етикетама сродничких односа (*баба*, *деда* итд. поготово ако се јави уз Т-модус). Једна од пензионерки која сама користи етикете *госпођо* и *господине* уз В-заменицу када ословљава непознате одрасле особе, доследно наводи образац *баба* + *ти* као начин на који јој се узвраћа, међутим, ову чињеницу, нажалост, даље не коментарише. Значајан је у овом контексту и податак да смо и у говору анкетираних особа (додуше појединачно) регистровали начине ословљавања млађих одраслих особа који се не уклапају у неутралан образац *господине/госпођо* + *Ви*.[29] То су комбинације етикета чије семантичко тежиште представља старост (и пол) адресата (*дечко*, *девојчице*, *девојко*,

[28] Ј. Кашић тумачи улазак термина за обележавање сродства у регистар за ословљавање на следећи начин: „У српској патријархалној средини, повезаној често сродничким односима за које је постојала веома изграђена терминологија, били су релативно ретки контакти са лицима која нису потицала из те средине. Вероватно да стога није ни постојала потреба да се у језику изгради посебан систем речи које би се употребљавале за ословљавање таквих лица, а у сразмерно ретким случајевима када је са њима требало контактирати употребљаване су речи чије је основно значење било обележавање сродства" (Кашић 1987 [1982]: 201).

[29] У корпусу је за ословљавање изразито младе женске особе са малом фреквенцијом регистрована (по 3 пута од могућих 10 јављања како у одговору анкетираних жена, тако и мушкараца) и етикета *госпођице* уз *Ви.* Упркос спорном статусу ове етикете у светлу родне равноправности (несексистичке употребе језика), морамо скренути пажњу на то да особе које су прокоментарисале овакву употребу (тројица испитаника) као критеријум одабира овог израза

момак, *младићу*), као и етикета која у својој примарној функцији указује на сродднички однос, а која се неретко јавља и као израз од миља – *сине*, претежно уз Т-модус. Малобројни испитаници који су наводили овакве могућности уједно су и напомињали да се за ове изразе опредељују у случају изразито младих (али одраслих) реципијената (особа у тинејџерском или студентском добу). У комуникацији с децом, расподела прономиналних облика је реципрочна када мала деца ословљавају наше испитанике заменицом *ти*, а реплицира им се истом, док је у разговору с нешто старијом децом (која већ похађају школу, како напомињу неке од анкетираних особа) која већ користе В-модус, а старији им узвраћају у Т-модусу, расподела заменичких облика асиметрична. Употреба номиналних форми може такође бити асиметрична, као у случају када се у говору деце јавља нека етикета која упућује на сродднички однос, а у говору информаната етикета којом се идентификује пол и млад узраст ословљене особе – најфреквентније *девојчице* и *дечко* (искључиво уз *ти*). У односу на немачки корпус српски се разликује и по употреби хипокористичних етикета (укључујући и етикету *сине*), посебно у одговорима жена (нпр. и за девојчице и за дечаке: *пиле моје*, *сунце моје*, *сине*). Може се, заправо, закључити да у комуникацији с малолетним лицима неколико наших мушких испитаника, као и половина испитаница користи облике којима се изражава благонаклоност. Хипокористични изрази у говору испитаника могу се у овом контексту тумачити и као приписивање себи неке врсте улоге заштитника ословљене деце.[30]

3. Закључак. Како је у анализи предочено, српски корпус карактерише већа разноврсност модела ословљавања, а разлог томе је употреба номиналних форми која у немачком језику, осим у доиста малобројним примерима, практично потпуно изостаје и уступа место разним формулаичким изразима који као и изрази за ословљавање, уколико стоје у иницијалној позицији, имају функцију успостављања контакта са потенцијалним саговорником. У српском језику, као што смо већ истакли, постоји пар етикета *господине/госпођо* који се уз употребу В-заменице може оценити као мање-више општеприхваћен, примерен начин ословљавања у међусобној комуникацији непознатих одраслих особа. При већој старосној разлици, међутим, могућа су одступања од овог модела и јављају се етикете које садрже прецизнију информацију о старости саговорника.

Разлози за коришћење етикета које изворно денотирају неку врсту сродничког односа (типа *баба*, *тетка*, *деда*) у функцији ословљавања старијих непознатих особа – према нашем материјалу чешће женских него мушких – посебно уз комуникативној ситуацији непримерену Т-заменицу, могу се тражити и у ејџизму, јер се користе и при вербалном насиљу над старијим особама (нпр. *Шта гледаш, тетка?* – мушкарац од око 30 година добацује старијој жени која га посматра како шрафцигером покушава да отвори гепек једног/свог аута на паркингу; *Деда, склони се са пута!* – млађа жена у касним

без изузетака помињу старост (тј. изразиту младост), а не брачно стање – о којем, с обзиром на то да је посреди комуникација између непознатих особа, ни немају информације.

[30] Уп. резултате наше анализе са онима у Јоцић 2011: 325.

двадесетим пролази бициклом и опомиње старијег мушкарца који не примећује да је прешао на линијом одвојену бициклистичку стазу). Није ипак могуће једнозначно оценити јављање етикета *баба*, *деда*, *деко*, *мајкице* и сл., поготово ако се комбинују са В-заменицом, као дискриминацију испољену кроз језичку употребу. Наши испитаници, како смо показали, претежно немају негативан став према оваквим начинима ословљавања, на шта без сумње утиче конкретна говорна ситуација, и склони су да их третирају на исти начин као и када се јаве у говору деце школског и предшколског узраста, која их користе као израз поштовања старијих непознатих особа, вероватно по упутствима родитеља или блиских старијих особа, а могуће и по узору на моделе које користе при ословљавању својих *баба* и *деба*. Не треба да нас, стога, превише чуди ни недавно забележен пример у обраћању једне средовечне касирке мушкарцу од око 80 година: *Још нешто, деко?* (уместо: *Још нешто, господине?*). Будући да се различите врсте дискриминације, како је познато, врло успешно репродукују путем језика, упутно је, упркос изнетим покушајима позитивног тумачења јављања сродничке лексике у овом контексту, на већем узорку истражити ставове старијих особа према оваквим начинима ословљавања.

Иако се на основу приказаног корпуса може чинити да због карактеристичне симетрије у расподели прономиналних форми (В-В), као и у изостајању номиналних форми, пре свега у комуникацији одраслих особа, (потенцијално) дискриминаторно (ејџистичко) језичко понашање на немачком језику није могуће, ипак употреба етикете *junge Frau* (у нашем корпусу једна потврда) упућује нас у другом смеру. Према нашем сазнању део старијих говорника немачког језика овај начин ословљавања не прихвата као адекватан, и доживљава га као ругање. У раду У. Крамер (Kramer 2003), у којем се детаљно обрађује феномен ејџизма у немачкој језичкој пракси и лексици уопште, налазе се примери који се могу јавити и у функцији увредљивих етикета за ословљавање (нпр. *alte Hexe* ‘стара вештица’, *alter Sack* ‘стара врећа’, *Mumie* ‘мумија’ или жаргонско *Grufti* од именице *Gruft* ‘гробница’ и сл.).[31] За изостанак оваквих или других примера (осим поменутог амбивалентног израза *junge Frau*) у немачком материјалу можемо понудити два разлога: прво, испитаници су из неког разлога изоставили потенцијално увредљиве изразе при анкетирању, или, друго, ејџизам се не испољава путем језичких средстава у служби ословљавања. С обзиром на дужу традицију проучавања ове врсте дискриминаторног понашања и сензибилисања становништва на облике дискриминације путем медија, пројеката и сл., могуће је и да оваква језичка пракса недостаје у искуству наших информаната.

Рад ћемо заокружити указивањем на другу страну медаље. Када је 1969. године психијатар Роберт Н. Батлер први пут употребио израз ејџизам (у облику *Age-ism*), дефинисао га је као „предрасуду средовечних” према старим особама, али у неким случајевима и према младима (Butler 1969 према

[31] Ваља приметити да лексеме *Opa* ‘дека’ и *Oma* ‘бака’ у разговорном језику имају и значење ‘стари, старији мушкарац’, односно ‘стара, старија жена’, и њихова употреба се тада може оценити као шаљива или депрецијативна (в. одговарајуће одреднице нпр. у онлајн издању Дуденовог универзалног речника под www.duden.de – 20.10.2017).

Kramer 2003: 258).[32] Будући да се у нашем корпусу, посебно у српском материјалу, јављају и етикете којима наши испитаници упућују на старост/узраст ословљених особа, било да је реч о млађим одраслим или малолетним лицима, па и на старосну разлику између себе и њих, што важи и за нереципрочно употребљене прономинално облике при ословљавању особа у тинејџерском или млађем одраслом добу (одрасле, односно старије особе користе Т-форму, а узвраћа им се В-формом), у неким следећим истраживањима требало би испитати и те видове језичке праксе у огледалу ставова особа које бивају на тај начин ословљене.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Јоцић, Мирјана. Ословљавање и обраћање. Вера Васић, Штрбац, Гордана (ур.). *Говор Новог Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине.* Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2011, 297–346.

Кашић, Јован. Неке појаве у вези са ословљавањем. Јован Кашић. *Трагом Вукове речи*. Нови Сад: Матица српска, 1987, 200–207.

*

Braun, Friederike. *Terms of Address: Problems of Patterns and Usages in Various Languages and Cultures.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1988.

Braun, Friederike, Schubert, Klaus. When Polite Forms are Impolite, or What Politeness Actually Is. Friederike Braun. *Terms of Address: Problems of Patterns and Usages in Various Languages and Cultures.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1988, 45–64.

Brown, Roger, Albert Gilman. The Pronouns of Power and Solidarity. Pier Paolo Giglioli (ed.). *Language and Social Context*. London: Penguin, 1972, 252–282.

Clyne, Michael et al. *Language and Human Relations: Styles of Address in Contemporary Language.* New York: Cambridge University Press, 2009.

Kocher, Margaret. Second Person Pronouns in Serbo-Croatian. *Language* 43/3 (1967): 725–741.

Kramer, Undine. AGEISMUS – Zur sprachlichen Diskriminierung des Alters. Reinhard Fiehler, Caja Thimm (Hrsg.). *Sprache und Kommunikation im Alter.* Verlag für Gesprächsforschung: Radolfzell, 2003, 257–277.

Ozer, Katalin. Pronominalne forme sa funkcijom oslovljavanja u nemačkom i srpskom jeziku i promena modusa. Ковачевић, Милош (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности* Година II/1. Крагујевац: ФИЛУМ, 2011, 403-414.

Ozer, Katalin. Upotreba nemačkih leksema *Herr* i *Frau* i njihovih srpskih, odnosno mađarskih ekvivalenata u oslovljavanju. Aleksander Urkom (ur.). *Fiatal Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája I.* Budapest: ELTE, BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet, 2012, 70–74.

Simon, Horst: *Für eine grammatische Kategorie >Respekt< im Deutschen: Synchronie, Diachronie und Typologie der deutschen Anredepronomina.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003.

Radovanović, Milorad: *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003 [1986].

Schlund, Kathrin. *Genese und Gebrauch von Höflichkeitsformeln im Serbischen und Deutschen: Ein funktionales Modell der Höflichkeit und seine Anwendung.* München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2009.

Ulrich, Sonja: Marina sine, snajka brate: Formale und semantische Aspekte der Anrede mittels Verwandtschaftstermini im Serbischen. Katrin Bentje Fischer et al. (Hrsg.). *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik* (POLYSLAV) 13. München – Berlin, 2010, 260–267.

[32] У међувремену се термин ејџизам почео доминантно користити за означавање дискриминације према старијим особама, док се за дискриминацију према младима користи термин адултизам, а према деци епифанизам. Уп. нпр. интернет-страницу Института за родне студије [Gender Institut Bremen] (http://www.genderinstitut-bremen.de/glossar/altersdiskriminierung.html – 29.8.2017).

Vasić, Ivona. Govorno ponašanje predstavnika savremenog srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja. *Прилози проучавању језика* 15 (1979): 57–70.
Watts, Richard. *Politeness.* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
Zifonun, Gisela et al. *Grammatik der deutschen Sprache*. Band 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1997.

*

http://ravnopravnost-5bcf.kxcdn.com/wp-content/download/ravnopravnost_internet.pdf (25.8.2017)
http://www.021.rs/story/Info/Srbija/161715/Radnici-u-pedesetim-ponizeni-i-odbaceni-sve-vise-prijava-diskriminacije.html (25.8.2017)
http://www.berlin-institut.org/online handbuchdemografie/bevoelkerungsdynamik/auswirkungen/alterung.html (25.8.2017)
http://www.genderinstitut-bremen.de/glossar/altersdiskriminierung.html (29.8.2017)
www.duden.de (20.10.2017)

Katalin Ozer

ANREDEFORMEN FÜR ÄLTERE MENSCHEN IM DEUTSCHEN UND SERBISCHEN

Zusammenfassung

In der Arbeit werden deutsche und serbische (pronominale und nominale) Anredeformen, die in der Kommunikation unter unbekannten GesprächspartnerInnen vorkommen, untersucht und anschließend miteinander verglichen. Im Fokus der Untersuchung stehen sprachliche Mittel, die eine Anredefunktion erfüllen und zugleich an ältere Menschen gerichtet werden. Somit berücksichtigt die Analyse des Korpus, das anhand einer in Deutschland (Ludwigsburg, Ulm) und in Serbien (Novi Sad) durchgeführten Umfrage erstellt wurde, auch die Perspektive der Altersdiskriminierung – in diesem Fall des Ageismus. Die Anrede wird im einleitenden Teil der Arbeit als ein komplexes sprachliches Phänomen beschrieben. Daneben werden auch grundlegende Lesarten des Höflichkeitsbegriffs in Zusammenhang mit verbalen (sprachlichen) Anredeformen erläutert. Im zentralen Teil des Beitrags werden die Resultate der Umfrage tabellarisch zusammengefasst und zugleich ausführlich analysiert, was auch den Vergleich der erhobenen Anredemodelle in den behandelten Sprachen ermöglicht. Es wird gezeigt, dass bei der Anrede unbekannter GesprächspartnerInnen im Serbischen auch nominale Formen eine Verwendung finden. Dabei lassen sich unter diesen Ausdrücken auch solche identifizieren, die zu den Verwandtschaftstermini gerechnet werden und die gerade im Kontext eines nichtdiskriminierenden Sprachgebrauchs – besonders bei der Anrede älterer Frauen – von Relevanz sein können.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за германистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
ozer.kati@gmail.com

(Примљено: 1. септембра 2017;
прихваћено: 23. октобра 2017)

UDC 811.163.41:061(497.16 Podgorica)"2017"(082)

ДРУГИ МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП *СРПСКО ЈЕЗИЧКО И КЊИЖЕВНО НАСЉЕЂЕ НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ. СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ ДАНАС*
(26–28. маја 2017, Подгорица, Црна Гора)

Први међународни научни скуп *Срӣско језичко насљеђе на ӣросӣору данашње Црне Горе и срӣски језик данас*, на којем је учествовало 45 стручњака из девет европских држава, одржан је од 20. до 23. априла 2012. г. у Херцег Новом, и то у организацији Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори и Матице српске у Новом Саду. Недуго затим објављен је и зборник радова с тог скупа, које су рецензирали представници седам универзитетских центара. Иако су и организатори и учесници оправдали сва очекивања, годинама није било услова да се окупе поново. Пошто су се ти услови најзад стекли, одлучено је да се под незнатно измијењеним називом скуп опет организује маја 2017. г. у Подгорици, овај пут уз помоћ Друштва чланова Матице српске у Републици Српској и тако што ће се позиви за учешће упутити не само лингвистима него и проучаваоцима књижевности.

С тим циљем образован је Организациони одбор у саставу: проф. др Јелица Стојановић (предсједник, представник Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори), академик Јасмина Грковић-Мејџор (представник Матице српске у Новом Саду), проф. др Младен Шукало (представник Друштва чланова Матице српске у Републици Српској) и мр Милорад Дурутовић (секретар), као и Савјет Организационог одбора у саставу: проф. др Драган Станић (Нови Сад), проф. др Милош Ковачевић и доц. др Виктор Савић (Београд), проф. др Лидија Томић, доц. др Драга Бојовић, доц. др Горан Радоњић и доц. др Драго Перовић (Никшић). Потом су позиви за учешће послати на адресе низа србистичких и славистичких установа у земљи, њеном непосредном окружењу и иностранству. Постављањем доста широких тематских оквира истраживачима је притом остављена велика слобода у избору предмета научне обраде, што се касније показало како оправданим, тако и корисним.

Позиву се одазвало 79 стручњака из десет европских држава (Србије, БиХ, Црне Горе, Русије, Украјине, Чешке, Бугарске, Румуније, Француске и Њемачке), међу којима је поред реномираних научника и афирмисаних истраживача средње генерације било и неколико младих. Неки од најављених учесника из оправданих разлога нису могли да дођу на скуп, па је на њему поднијето укупно 65 реферата.

Свечано отварање уприличено је 26. маја у хотелу *Никић* уз поздравне говоре предсједника Матице српске у Новом Саду проф. др Драгана Станића и чланова Организационог одбора. Након тога одржана је пленарна сједница,

на којој је по програму саопштен прегледни рад Ивоне Карачорове о саставу, језику и правопису *Псалтира* из Штампарије Црнојевића, те реферати Мила Ломпара (*Поетичко искуство као шифра трансценденције у Његошевом песништву*) и Сава Лаушевића (*Фантазам суверености и питање о језику*). Послије паузе рад је настављен на истом мјесту у двјема паралелним секцијама (лингвистичкој и књижевнонаучној), па је током дводневног засједања (и прије и послије подне) било укупно десет сесија.

Трећег дана, у недјељу, приређена је научна екскурзија – обилазак манастира на острвцима Скадарског језера Старчеву и Бешкој. Том приликом учесници су се ближе упознали с њиховом историјом и културном баштином. По повратку у Подгорицу посјетили су археолошко налазиште на мјесту античког града Дукље, као и књижару Матице српске на Римском тргу.

Скуп је свечано затворен 28. маја, такође у хотелу *Никић*, уз обраћање академика Јасмине Грковић-Мејџор, проф. др Александра Јеркова и проф. др Јелице Стојановић. Пошто су се осврнули на све поднијете реферате, говорници су топло захвалили организаторима и пожељели да се учесници истим поводом окупе што прије. На крају су свим присутним поклоњена неколика издања Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори, а као дар Митрополије црногорско-приморске Српске православне цркве и двије скупоцјене монографије.

Пажња учесника лингвистичког опредјељења била је усмјерена, како се наслућује и из наслова њихових реферата, прије свега на језичко насљеђе Црне Горе, али и ширег, српског етничког простора, који је у врло запаженом излагању под насловом *Класични и стари називи српских земаља у старим српским изворима* омеђио Виктор Савић. Да тај простор нипошто није био изолован, потврђено је у радовима Зденке Рибарове и Наташе Драгин, који су тематизовали међуредакцијске контакте у Православном Словенству – српско-македонске, односно српско-руске.

Низ реферата упутио је на неке од непресушних извора лингвистичке грађе: документа из манастирских архива (којима се Исидора Бјелаковић користила с циљем да докаже како се славеносрпским језиком писало не само у тадашњој јужној Угарској него и у данашњој Црној Гори), поменике (које су за ову прилику истраживали Владимир Поломац и Југослава Ракић) и манастирску баштину уопште (Марина Курешевић: *Синтаксичка анализа гномских израза из* Повести о Акиру Премудром *у препису из рукописа манастира Савине из 1380. г.*). Као драгоцјен материјал лингвистичких истраживања опет су се показале и Паштровске исправе, писане српским народним језиком XVI–XVIII вијека. Док је Јасмина Грковић-Мејџор помоћу њих битно допринијела опису развоја допунске клаузе, Јелица Стојановић је на основу података из истога корпуса дошла до врло увјерљивог тумачења поријекла именичког наставка за генитив множине, којим се српска наука о језику (махом без успјеха) бави још од Даничића.

Интересовање неколицине аутора везало се за књижевно дјело српских писаца из Црне Горе. Тако су Јованка Радић и Миодраг Јовановић истраживали језик највећег међу њима – Петра II Петровића Његоша. Посланице његовог претходника Петра I послужиле су Милану Ивановићу као извор грађе за семантичко и прагматичко проучавање координираних синонима, док су

Милош Ковачевић и Михаило Шћепановић стилистички, односно дијалектолошки анализирали дио опуса Мира Вуксановића. Некњижевним културним насљеђем Црне Горе позабавили су се Вања Станишић (*О палеографским одликама преписке везане за Шћепана Малог*) и Јелена Газдић (*Јекавско јотовање дентала у четињској штампи друге половине XIX вијека*).

Опис неких црта српских народних говора Црне Горе у Суботићевој *Српској граматици* анализирао је Александар Милановић, док се о начину на који су ти говори, тј. њихова лексика, приказани у *Општесловенском лингвистичком атласу* могло сазнати на основу излагања учеснице из Москве Екатарине Јакушкине.

Из угла лексикографа скупу су се обратиле Марина Спасојевић (*Збирке речи са подручја (данашње) Црне Горе у грађи за израду Речника САНУ*) и Бранкица Марковић (*Виноградарска лексика у Речнику Куча*). Учесник из Париза Александар Стефановић усредсриједио се на граматичку проблематику – анализирао је облике именица средњег рода које означавају жива бића, а имају најмање једну суплетивну множину. У већој мјери прагматички приступ примијењен је у радовима Драгане Керкез, која је говорила о узвицима као маркерима неочекиваности, те Радоја Симића и Бојане Вељовић, који су истраживали употребу временских глаголских облика, и то на корпусу српских народних приповједака из Боке которске, односно у Сијарићевом роману *Мојковачка битка*. Од учесника нису биле запостављене ни когнитивистичка методологија, с којом се представила Тања Милосављевић (*Вербализација концепта части на језичкој слици света Куча*), ни методологија типолошке лингвистике, помоћу које је Бобан Станојевић покушао да објасни развој носних самогласника у српском и француском језику.

Од несагледивог значаја свакако су излагања на тему савремене језичке политике у Црној Гори. Поред једног од пленарних таква су била и излагања Милице Радовић Тешић (*Интеракција дијалекта и књижевног језика у Црној Гори 200 година након Вукова Рјечника*), Драге Бојовић (*Црногорске језичке (не)прилике – србистика, антисрбистика и монтенегристика*) и Митре Рељић (*„Црногорски језик" на Косову и Метохији – још један изданак трију језичких политика*). Језичкополитичкој теми приступила је и Биљана Самарџић у реферату о судбини ћирилице у српским земљама окупираним током Првог свјетског рата.

Послије сваког блока лингвистичке секције вођене су садржајне, на махове и полемичне дискусије. Најживље и најплодније биле су оне покренуте у вези са стандардним језиком и функционалним стиловима, тачније у вези с контекстима у којим је употреба тих термина оправдана. Док су учесници дијахронијски усмјерених интересовања заступали став да се термин *функционални стил* може протегнути и на епохе током којих је владала језичка диглосија, Милош Ковачевић је доказивао да се њиме смију означавати само производи раслојавања једног језичког система.

У оквиру књижевнонаучне секције референти су се бавили токовима српске књижевности од средњовјековног и народног стваралаштва све до модерне и постмодерне продукције. При томе је сагледавање средњовјековног и усменог насљеђа освјежено неким новијим књижевнотеоријским и

књижевнокритичким приступима, какви су, рецимо, постструктурализам и нови историзам, док су модерна и постмодерна књижевност третиране интердисциплинарно, у широком распону филозофских, херменеутичких и поетичких испитивања. Посебно је занимљиво што су неколика реферата тематизовала доминантне жанрове у постмодернизму, као и у савременој књижевности, која се не може олако смјестити у неки поетички оквир.

Како је скуп одржан у Црној Гори, и то у години јубилеја *Горског вијенца*, не чуди што је више реферата посвећено стваралаштву Петра II Петровића Његоша, али и његовом државничком раду. Већ је током пленарног засједања Мило Ломпар доказао да се „шифре трансценденције" формирају још у раним Његошевим пјесмама. Из филозофске перспективе Његошевом дјелу приступају два реферата: Душана Крцуновића, који тему (анти)тирјанства анализира у контексту античке филозофије, и Драга Перовића, који књижевну и државничку дјелатност нашег великана сагледава у опсегу Хегелове концепције проблема владања и признања, закључујући да је Његош и као мислилац и као државник савременији од нас самих. Говорећи на теме које се тичу *Огледала српског*, Његошу су се одужили и Љубомир Милутиновић и Саша Кнежевић.

Излагања на тему српског средњовјековља углавном се односе на књижевно насљеђе настало на простору данашње Црне Горе. Док Јеленка Пандуревић интердисциплинарно приступа анализи записа из Црне Горе у Етнографској збирци Архива САНУ, Синиша Јелушић у контексту интертекстуалних тумачења истражује исихазам у Црној Гори. Владимир Баљ излаже на тему *Никон Јерусалимац и великосхимник Никандар Јерусалимац. Просопографска белешка*, а Милена Давидовић на тему *Јелена Балшић и скриптори на Скадарском језеру*. У ширем културолошком и историјском распону Светлана Томин разматра *Четворојеванђеље*, пету инкунабулу из Штампарије Црнојевића. Посебну аналитичку инвенцију Данијел Дојчиновић показује изучавајући како су и колико житија Ћирила и Методија утицала на српску хагиографију, док Александра Тмушић Костић анализира приказ мотива љубави у *Житију Светог Јована Владимира* попа Дукљанина и *Житију Светог Симеона* Светог Саве. Стилска обиљежја карактеризације ликова у Венцловићевом *Слову о Прекрасном Јосифу* описује Маја Анђелковић.

Више излагања било је посвећено и модерној и постмодерној српској књижевности. Модерном поезијом, тј. „истином" њеног стиха, бави се Александар Јерков, док се на савремену поезију усредсређују неколика учесника: Валентина Питулић (*Традиционални симболи у поетици Момира Војводића*), Јован Пејчић (*Одблесци завичаја или: Сам на своме трагу. Родно у поезији Новице Тадића*), Милорад Дурутовић (*Културно сјећање у поезији Милице Краљ*) и Горан Радоњић (*Структура пјесничке књиге* Камена чтенија *Ивана Негришорца*).

Драган Бошковић разматра идеологију, психологију, егзистенцију и модернистички субјект у Лалићевој *Лелејској гори*, а Младен Шукало у књижевноисторијски оквир постмодернизма позиционира Миодрага Булатовића, Борислава Пекића и Данила Киша. Савремени српски прозни писци из Црне Горе предмет су интересовања Марка Недића, док се појединим нашим прозаистима бави неколико референата: Драган Станић (*Лирско-историјска визија у роману* Кукавичја пилад *Лабуда Драгића*), Лидија Томић (*Наративни*

поступци у прози Миодрага Вуковића), Јасмина Ахметагић (*Психолошки роман Ђорђа Оцића*), Радоје Фемић (*Усуд диоба као архетип црногорског поднебља на примјеру књижевног дјела Жарка Команина*), Слободан Владушић (*Мотив додира у* Хазарском речнику *Милорада Павића*), Игор Симановић (*Функција митског обрасца у Пекићевом* Успењу и суноврату Икара Губелкијана) и Небојша Лазић (Уста пуна земље*, или како именовати неизрециво*).

Жанровски статус савремене српске књижевности разматрале су три учеснице: Весна Цидилко (*Историјски роман и питање документарног у савременој српској књижевности*), Ливија Екмечић (*Проблем жанра у драми Душана Ковачевића* Клаустрофобична комедија) и Ала Татаренко (*Дело, текст, хипертекст: жанровске стратегије и експерименти са формом у српској прози постмодерног доба*).

На посљедњем мјесту поменућемо излагање Јована Делића, посвећено универзитетском раду Нова Вуковића и његовом доприносу српској науци о књижевности. Рад је наведен на крају зато што је био једини те врсте, а не зато што га сматрамо најмање важним. Баш напротив, Вуковићева достигнућа на пољу књижевне критике, проучавања књижевности за дјецу и омладину, књижевне стилистике и стилистике уопште и те како обавезују на одавање почасти, да не помињемо чињеницу да никшићкој србистичкој катедри он и даље недостаје, нарочито у ситуацијама у којим се из чисто политичких разлога у питање доводи чак и њен опстанак.

Оцјене изнијете у неформалним разговорима, као и у закључном слову Јасмине Грковић-Мејџор и Александра Јеркова, упућују на закључак да се скуп у цијелости држао високог научног нивоа. Осим тога, потврдио је јединство српског културног и етничког простора и дао не само квалитетан преглед досад извршених лингвистичких и књижевнонаучних истраживања насљеђа с подручја данашње Црне Горе него и значајан допринос новим сазнањима у тој области. Наравно, његови ће се резултати адекватно вредновати тек пошто се и објаве у већ планираном зборнику, из којег ће осим саопштених реферата моћи да се прочитају и благовремено достављени радови најављених учесника који су оправдано изостали.

На крају треба рећи да се и овај скуп потврдио као мјесто на којем истраживачи из географски мање или више удаљених научних центара могу да размјењују идеје, мишљења и искуства, да успостављају и развијају сарадњу, па и да се друже. Другим ријечима, и овај је скуп протекао у врло пријатној радној атмосфери. Стога вјерујемо да ће свим учесницима остати у најљепшој успомени.

Милан Ивановић

Гимназија „Слободан Шкеровић”
Вака Ђуровића 26, 81000 Подгорица, Црна Гора
mipozega@yahoo.com

Милорад Дурутовић

Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори
Римски трг 50/1, 81000 Подгорица, Црна Гора
midur84@gmail.com

UDC 811.163.41:061(497.6 Republika Srpska)(082)

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА *СРПСКО ПИСАНО НАСЉЕЂЕ И ИСТОРИЈА СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ БОСНЕ И ХУМА* (19–20. јуни 2017. године, Андрићев институт у Андрићграду, Вишеград)

Српско писано насљеђе и историја средњовјековне Босне и Хума назив је научне конференције одржане 19. и 20. јуна 2017. године у Андрићевом институту у Андрићграду у Вишеграду у Републици Српској. Сарганизатори Конференције била су три факултета: Филолошки и Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци и Филозофски факултет Универзитета Источно Сарајево, два удружења: Друштво наставника српског језика и књижевности и Удружење историчара „Милорад Екмечић" те Андрићев институт у Андрићграду.

На Научној конференцији отворене су нове и недовољно истражене а веома значајне теме које нису само од културолошког, већ и од егзистенцијалног значаја за Србе у Републици Српској односно Босни и Херцеговини, али и за цјелину српског културног простора. Системска истраживања језичког, књижевног, историјског и општекултурног насљеђа српског народа у Босни и Херцеговини утемељена овим научним скупом окупила су шири круг наших најистакнутијих научника на пољу филологије, историје, теологије и сродних области. На Конференцији су учествовали историчари, историчари језика, књижевности, умјетности и Цркве, компетентни стручњаци из научних институција, чланови академија наука, универзитетски професори, научни савјетници у институтима за српски језик и историју и језик: Љубомир Максимовић, академик САНУ (Београд), Јасмина Грковић-Мејџор, академик САНУ (Нови Сад), Миодраг Марковић, дописни члан САНУ (Београд), Бранко Летић, дописни члан АНУРС (Источно Сарајево), Срђан Рудић (Београд), Невен Исаиловић (Београд), Александар Милановић (Београд), Јелица Стојановић (Никшић), Рајна Драгићевић (Београд), Мирјана Бошков (Нови Сад), Наташа Драгин (Нови Сад), Владимир Поломац (Крагујевац), Татјана Суботин Голубовић (Београд), Радмило Пекић (Источно Сарајево-Косовска Митровица), Слободан Павловић (Нови Сад), Саша Шољевић (Источно Сарајево), Владан Бартула (Источно Сарајево), Надежда Јовић (Ниш), Виктор Савић (Београд), Марина Курешевић (Нови Сад), Исидора Бјелаковић (Нови Сад), Ирена Цветковић Теофиловић (Ниш), Аранђел Смиљанић (Бања Лука), Борис Бабић (Бања Лука), Горан Комар (Херцег Нови) и Зорица Никитовић (Бања Лука).

Конференција је отворена пленарним излагањима – из историје: Љубомира Максимовића *Византија и српске земље западно од Дрине* и – из лингвистике: Јасмине Грковић-Мејџор *Архаични формулаични искази у повељама средњовековне Босне*.

Својим рефератима историчари су указивали на друштвене, политичке, културне и црквене прилике у средњовјековној Босни и Хуму, на везе са

приморским градовима и сусједним земљама, цивилизацијска сусретања и синтезе, и тако дали драгоцјен контекст за потпуније разумјевање настанка појединих писаних споменика и њиховог карактера у појединим епохама. Примјећено је да се на простору између Дрине, Саве, Цетине, Неретве и мора, од најстаријих извора, углавном грчких и латинских љетописаца и историчара, помињу Срби, да су од почетка били изложени утицајима источне и западне цивилизације, и да су ти утицаји у различитим облицима запамћени у језику, писму и умјетничким облицима. Указано је, и примјерима поткрепљивано, да су у тим облицима памћења преовладавали источни културни утицаји, који су одувијек одређивали српско историјско и духовно биће, његов културни образац. Историјску секцију чинили су сљедећи референти и теме: Радмило Пекић: *Брачни уговори Захумљана и Требињаца у Дубровнику (XIV–XV вијек)*; Срђан Рудић: *Босна и Котор у средњем веку*; Невен Исаиловић: *Помени српског имена у средњовековним босанским исправама*; Саша Шољевић: *Православље на тлу Босне и Хума у средњем веку*; Аранђел Смиљанић: *Преписка обласних господара у Босни као дио српског културног насљеђа*; Борис Бабић: *Помен имена Босна у старим српским родословима и љетописима*.

Историчари језика, најзаступљенији на Конференцији, с обзиром на то да се ради о писаном насљеђу у средњем вијеку и његовим развојним мијенама и рукавцима у потоњим епохама, пратили су фонолошке, морфолошке и синтаксичке промјене у језику – од старословенских матрица до старосрпских облика и њихових потоњих варијација и ортографских промјена у ћириличном писму – зависно од тога када су, у којим приликама и за кога, писани поједини језички споменици. Слободан Павловић: *Фонолошке одлике српских повеља средњовековне властеле Павловића*; Владимир Поломац: *О правопису и језику писама Ахмед паше Херцеговића Дубровнику*; Јелица Стојановић: *Фонетске и морфолошке особине ћириличних натписа старе Херцеговине*; Наташа Драгин: *Узуси српске средњовековне писмености у ћирилским натписима Босне и Хума*; Александар Милановић: Повеља Кулина бана *у Суботићевој* Српској граматици *(1847)*; Виктор Савић: *Јеванђељски фрагмент у Библиотеци Српске патријаршије у Београду (бр. 313)*; Надежда Јовић: *Српскословенске одлике језика* Неколико сарајевских писама из XVII и XVIII стољећа; Марина Курешевић: *Активни партицији у* Берлинској Александриди; Горан Комар: *Три средњовјековна ћирилска натписа из Босне.* Лексичке теме биле су фокусу пажње излагања Рајне Драгићевић: *О речнику Мухамеда Х. Ускуфија из 1631. године*; Ирене Цветковић Теофиловић: *О лексици у* Сарајевским писмима *из XVII и XVIII века*; Исидоре Бјелаковић: *Медицинска терминологија у трима лекарушама из Босне (18. и 19. век)*; Зорице Никитовић: *Семантичко поље вјере*, правовѣрнꙗ (*православља*) и ѕьловѣрнꙗ (*јереси*) *у* Законоправилу Светога Саве (1219).

Историчари књижевности и умјетности указивали су на духовну садржину запамћену у старом језику, писму и умјетничким дјелима, на писарске школе и континуитет преписивачке дјелатности на просторима средњовјековне Босне и Хума. Бранко Летић: *Писано наслеђе и српски културни образац у средњовековној Босни и Хуму*; Миодраг Марковић: *Ватикански српски јеванђелистар и његов значај за историју средњовековне Босне*; Татјана Суботин Голубовић: *Аверкијев панагирик препису у Добруну 1615. године*;

Мирјана Бошков: *О неколиким списима из манастира Пайраће, писарима Јовану Злокруховићу, старцу Данилу и Данилу Крицу*; Владан Бартула: Посланица Титу *апостола Павла у* Обреднику *крстјана Радосава.*

Затварајући Научни скуп, проф. др Бранко Летић истакао је да су се сви радови функционално допуњавали, освјетљавајући из углова различитих научних дисциплина поједине епохе. По његовим ријечима, учесници Скупа су својим рефератима обухватили писане изворе од раног средњег вијека па све до краја XIX стољећа на терену цијеле данашње Босне и Херцеговине. Научно су презентовани најразличитији писани жанрови, од најстаријих јеванђеља, повеља, писама, опорука, епиграфских записа, до литерарних и умјетничких дјела и потоњих рјечника. Објективно и научно коментарисана је ранија литература и дати нови увиди, аргументима потврђени, у њене пропусте и недостатке. Посебан допринос чине нови увиди засновани на новој до сада занемариваној писаној грађи. „Предочене теме указују на потребу будућег систематског рада на проучавању и критичком штампању писаног наслеђа у Босни и Херцеговини које и језиком и писмом и културолошким садржајем улази у корпус српске културне баштине. Тиме је ова Конференција испунила своју научну и друштвену мисију, оправдала потребу да радови с овог Скупа буду што пре објављени и да се убудуће организују научни скупови са сличним насловом”, ријечи су академика Летића.

Зорица Никитовић

Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Студијски програм за српски језик и књижевност
Булевар војводе Петра Бојовића 1 а, 78 000 Бања Лука, Република Српска, БиХ
zorica.nikitovic@flf.unibl.org

UDC 811.163.41'374(049.32)

Речник славеносрпског језика. Огледна свеска.
Нови Сад: Матица српска, 2017, 290 стр.*

1. *Огледну свеску* будућег *Речника славеносрпског језика* објавила је Матица српска 2017. године. *Свеску* су приредили Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић. Представљеној и лексикографски обрађеној лексичкој грађи славеносрпске епохе претходе предговор, увод, опис примењених лексикографских принципа у оквиру поглавља Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (огледна свеска). Речник на 260 страна заузима централно место у структури *Огледне свеске*.

Рад на пројекту који је под окриљем Матице српске покренуо академик Александар Младеновић 1981. године представља важан и велики допринос истраживању предвуковске епохе и језика којим су стварали писци невуковске оријентације током последње две деценије XVIII века све до седамдесетих година XIX века. Резултат дуготрајног вишедеценијског рада постао је сада приступачан научној и широј јавности у виду *Огледне свеске*. Израда речника, како се наводи у уводном делу, омогућила би и олакшала не само нова научна истраживања из области историјске лексикологије и деривато-логије него и интерпретацију бројних дêла из наше културне прошлости, што у овом тренутку, у извесној мери, омогућава и *Огледна свеска*, уз већ постојећа и значајна дела В. Михајловића, који је дао прве конкретне резултате у домену историјске лексикографије, саставивши и објавивши два речника с лексиком из славеносрпске епохе нашег књижевног језика: *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* (у два тома – 1972. и 1974. г.) и *Посрбице од Орфелина до Вука* (такође у два тома – 1982. и 1984. г.).

2. Учесници у овом пројекту покушали су да сагледају и реше основне теоријске и методолошке проблеме у вези с концептом речника славеносрпске епохе, као што је то утврђивање и обим корпуса, затим одабир јединица које ће имати статус одреднице, као и начин њихове лексикографске обраде укључујући и структуру лексикографског чланка. Како би дошили до одговарајуће и функционалне концепције речника, они су систематично и критички анализирали сва претходна теоријска промишљања и научне радове у вези с овим важним питањима.

* Овај прилог је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Тако се у дêлу *Огледне свеске* који је посвећен макроструктури речника говори о селекцији извора који би чинили корпус и лексичким јединицама које ће у речнику бити обрађене као одреднице. До сада су за потребе овог речника ексцерпирана дела објављена између 1748. и 1850. године, писана на славеносрпском, доситејевском и руском књижевном језику XVIII века. То су дела В. Дамјановића, З. Орфелина, Д. Обрадовића, Н. Лазаревића, А. Мразовића, А. Стојковића, Ј. Мушкатировића, П. Соларића, М. Видаковића и др. Приређивачи наводе да је у садашњој фази рада један од примарних задатака ширење постојећег корпуса изворима као што су новине, пословно-правна документа, приватна преписка и др. будући да се репрезентативност речника може остварити једино уколико су заступљени сви функционални стилови односно жанрови славеносрпске епохе.

Уочљиво је да се и у *Огледној свесци* водило рачуна о избору дела различите жанровске припадности – књижевноуметничка, научна, публицистичка, административна и др. с циљем да се што детаљније представи лексички систем овог језичког идиома.

3. Што се тиче селекције одредница, аутори сматрају да је неопходно спровести тоталну ексцерпцију грађе јер ће се само у речнику који ће представљати целокупан лексички фонд славеносрпског доба моћи јасно сагледати удео и значај како новопримљених речи тако и кованица, као и развој наслеђене грађе. Тако се у *Огледној свесци* налазе: домаће речи (и оне прасловенског порекла и кованице настале у овој епоси; и оне које су живе у српском стандарду и оне које су добиле статус архаизма, регионализма и сл.); славенизми – специфичан лексички слој који је представљао врсту симбола овог језичког типа; речи страног порекла (германизми, хунгаризми, интернационализми, италијанизми, романизми, турцизми и сл.). Истовремено, строго је вођено рачуна и о томе да у њој буду заступљене све морфолошке врсте речи како би се могао утврдити и оценити начин њихове обраде. Тако су статус одреднице задобили партиципи,[1] глаголски прилози, трпни придеви, као и оне форме компаратива и суперлатива чија структура не одговара стању у српском стандарду (нпр. *височајши*, *највисочији* и сл.). Статус одреднице у оквиру засебних речничких чланака имају и вишечлане лексичке јединице именичко-придевске структуре, које денотирају одређени појам само у датом споју (нпр. *кругū земни*).

Приређивачи прате основну идеју, и у том смислу у *Огледној свесци* је приказано и лексикографски обрађено око 1000 лексичких јединица различитог типа. Предочена су решења за одабране речи од А до Ш, што је веома добар поступак јер је избегнуто да се представе само одреднице под словом А где је највише речи страног порекла. Стога и сама *Свеска* пружа обухватнији увид у грађу и чини дело потпунијим.

---

[1] У циљу стицања увида у судбину партиципског система, односно увида у промену њихове форме, семантике и, донекле, синтаксичке функције, али и ради најлакшег начина за проналажење непознате партиципске речи (како би речник био крајње функционалан, те омогућио бољу оријентацију широком кругу корисника, а не само лингвистима), партиципи у речнику обрађивани су у оквиру засебног лексикографског чланка, образлажу аутори *Огледне свеске*.

4. У дêлу *Огледне свеске* посвећеном микроструктури речника представљени су елементи лексикографског чланка који садржи: одредницу, основну граматичку информацију, податак о пореклу речи (етимологију), графијски израз, дефиницију, потврду у извору, синониме / еквиваленте (под ознаком Уп.) и вишечлане лексичке јединице и изразе (под ознаком Изр.), као и потврду у другим речницима (РМС, РСАНУ и др.).

ОДРЕДНИЦА граматичка информација. етимологија. <графијски израз> *дефиниција*. потврда (иницијали аутора година: страница).
Уп. синоними.
Изр. **вишечлане лексичке јединице и изрази**.
потврда у другим речницима (РМС, РСАНУ и сл.)

Све одреднице у речнику транскрибоване су и уређене према савременој азбуци српског језика. Будући да правопис у текстовима написаним на славеносрпском (и доситејевском) језику није био нормиран, транскрипцијом одредница избегава се оптерећивање речничког чланка различитим графијским ликовима исте лексичке јединице. Поред тога, пошто се често у самом корпусу не може увек наћи потврда о основном облику дате лексеме, реконструкција њеног графијског израза не би имала карактер научно поузданог и верификованог податка. Коначно, будући да је речник намењен не само лингвистима него и ширем кругу читалачке публике, транскрипцијом се постиже већа доступност, прозирност и транспарентност забележене грађе, сматрају аутори *Огледне свеске*.

Реч у изворној графији наводи се на два места у оквиру лексикографског чланка, након етимолошких података између оштрих ортографских заграда и потврди дате лексеме. Уз одредницу се наводе само основне информације о граматичкој категорији одређене речи. Лексема или израз, формално и значењски, потврђује се у једном ширем контексту, што је свакако информативно, и истовремено пружа могућност за истраживање лексичке спојивости односно за испитивање синтагматских лексичких односа у овом језичком идиому и поредити их са стањем у савременом српском језику, и то у смислу продуктивности и стилске маркираности, што ћемо илустровати структуром Adj. + N. У славеносрпском, бар према увиду у грађу предочену у *Огледној свесци*, уочљиво је да су у паралелној употреби структуре Adj. + N (*коловидна сѿаза*)[2] и N + Adj. (*дно колесно*),[3] унаоколо *круга земнога*,[4] *куѿъ ѿрави* (Л. 6.), *куѿъ*

[2] **КОЛОВИДАН, -дна, -дно** (-дни, -дна, -дно) *који је у облику круга, кружан*. – Садъ посредствомъ овога землемѣрнога устава можемо наѣи, колико би н. п. дугачка стѣна око едноога совершенно коловидногъ града, коега полупречина 2000 сажнѣва износи, требала, овимъ соразмерїемъ, (Правиломъ Трию): 100 : 314 = 4000 : 0 (ПС 1804: 26).

Уп. колесан (ПС 1804).

Изр. **коловидна стаза**. *кружна ѿуѿања ѿо којој се крећу небеска ѿела, орбиѿа*. в. **колесна** стаза

Изр. **колесна стаза** *кружна ѿуѿања ѿо којој се крећу небеска ѿела, орбиѿа*

[3] **КОЛЕСАН, -сна, -сно** (-сни, -сна, -сно) *који је у облику круга, кружан*. в. коловидан. – Ово у нашемъ примѣру тело зовесе Валъ, коега Ликъ 20. представля; защо горе и доле има дно колесно, и у свой висини равну облоту (ПС 1804: 32).

[4] **КРУГ ЗЕМНИ** *Земаљска куга*. в. Земни круг. – Просторъ поверхности између колеса возвратни (Л. 26 и 25) ДД и ЕЕ унаоколо круга земнога, посредъ коега равнитель ВВ дужъ успоредно лежи, наричесе Поясъ Землѣ топли, жарки (ПС 1804: 42).

ошри (Л. 7.) *кутъ тупи* (Л. 8.).[5] Ови изрази су терминологизовани и данас се употребљавају само у облику Adj. + N (*прав*, *туп* или *оштар угао*).

Занимљива је и конструкција за + инфинитив, која је, како показују примери, имала примену у славеносрпском, а која се данас, иако у употреби, сматра нестандардном варијантом (*За достигнути к намѣренїю он се отважи ударити о нишан, и о нѣга сломи точак* (СЖ 1814: 101).

Овим примерима, дакако, нису ни приближно истакнуте могућности испитивања различитих типова лексичке спојивости и њихове синтаксичке функције у славеносрпском језику, они су само у функцији илустрације могућих истраживања морфолошко-синтаксичких, па и лексичко-семантичких.

5. Етимолошки подаци (о пореклу речи) значајни су показатељи структуре лексикона славеносрпског језика. У *Огледној свесци* највше је латинизама и грецизама (лат. *адвокат*, *алтар*/*олтар*, *визита*, *градус* – степен, *делиција*, *мануфактура*, *манускрипт*, *материја*, *натура*, *фабула*, *цар*/*цесар*; грч. *катарка*, *математика*, *омофор*). У лексикону савременог српског језика ове лексеме имају стабилно место и потпуно су адаптиране, с тим што је у случају дублетних облика једна форма потиснута (*алтар*), а поједине речи имају додатно архаично обележје (*ћесар*). Има, међутим, и примера у којима је реч страног порекла потиснута домаћом (*натура* и *природа*), али у већини случајева у систему су опстале позајмљенице, док су славеносрбизми потпуно ишчезли (*вешчество*/*вештество* у односу на лексему *материја*, *количественица* и *меровежество* према лексеми *математика*). Значајно место припада турцизмима (*долама*, *драм*, *ћубре*, *есапити*/*хесапити*, *еспап*/*хеспап*, *калпак*, *капамација*, *комшија*, *куртализати*, *самур* и *самур-калпак*, *сокак*). Они имају различит статус у лексикону српског језика. Поједини турцизми потпуно су одомаћени (нпр. *ђубре*, *комшија*, *сокак*) иако за њих постоје домаћи еквиваленти, а покушаји да се турцизам замени славеносрпском речју није опстао у стандарном српском језику (*есапити*/*хесапити* в. шчисљавати). Иако посматрано на веома ограниченом узорку и у специфичном језичком идиому, уочени принципи карактеристични су и за устројство лескичког система уопште.

Остале речи страног порекла заступљене су у мањем броју, а међу њима има галицизама (*квитанција* – признаница, потврда, *комендант*, *компанија* – друштво, компартамент – *део*, маскара – *маска*), хунгаризама (*фара*, *фела*), германизама (*вирклих*, *виршофт*). У појединим случајевима уочљиво је померање у односу на семантичку реализацију у савременом језику (*компанија* – друштво; маскара – *маска*), а германизми представљају добре примере за варваризме (*вирклих*, *виршофт*).

Дакле, на основу предочених података могуће је проучавати адаптацију и уклопљеност речи страног порекла у славеносрпском језику. Истраживањима овога типа у историјској перспективи много боље се уочава континуитет у процесу прилагођавања речи страног порекла и њихов статус у систем

[5] **КУТ** м *део равни ограничен двема полуправама које полазе из исте тачке*, *угао*. – У призренїю количества, кутови есу три рода: кутъ прави (Л. 6.) О, коега свагда черта отвесно съ другомъ соединена прави (зато се отвесна черта и правоуголна нариче); кутъ ошри (Л. 7.) АБВ, маньи; и кутъ тупи (Л. 8.) АБВ већи одъ правога (ПС 1804: 18).

савременог језика, што се може илустровати примерима типа: *адвокат* и *адвокатски*; *архијереј* и *архијерејски* и сл.

У *Свесци* се наводе и примери хомонимних лексема, који веома добро илуструју један од важних узрока хомонимије, а то је, такође, порекло речи, као у примерима:

АТАР[1] м мађ. *територија некоґ села, краја, области; подручје.* – Никомь живу толико Атара не пазимо, колико сами себи, и тамань сь овимь све кваримо (ДО 1784: 84).
ВМ – *Гр.*; Вук – *Рј.*; РМС; РСАНУ.

АТАР[2] м тур. *љубав, наклоност.* в. ЉУБОВ. – Истину за Атарь человечески сакривати, и светли разума Светь угашавати, на велику и вѣчну щету доброга и беззлобивога и за саму простоту и незнанство свое суевѣрнога Народа! (ДО 1784: 39).
Вук – *Рј.* (≠); РМС; РСАНУ.

Међутим, забележен је и пример хомонимије условљене семантичким садржајем творбене основе који се преноси у дериват.

ЗАКЉУЧАВАТИ[1] несвр. <заключавати*> **1.** *изводити закључак, ситицати уверење. закључивати.* – Вѣчно Задоволство и радость; блаженога Рая сладость, еднимь словомь, Царство небесно, по светой Евангелской Науци, у овоме се заключава, то есть, у внутренѣмь извѣстномь Увѣренїу да смо учинили све щосмо могли (ДО 1784: 96); Ал. И заключавате? Марко: Я васъ не заключавамь (ЈСП 1830: 19).
2. *завршавати.* – Найпосле заключава писмо придодаваюћи, да залуду арчимь Новце (ДО 1784: 34).
3. *уговорити, утврдити, склопити.* – Да буде тай мир, основан на правди и праводушїю, примѣром за све мирове, кои се буду заключавали код свїу народа на земльи (СЖ 1814: 234).

ЗАКЉУЧАВАТИ[2] несвр. <заключавати*> *затварати кључем.* – Ал. И заключавате? / Марко: Я васъ не заключавамь (ЈСП 1830: 19).

6. Када су у питању различите графијске реализације лексема, аутори наводе да се на првом месту у варијантним паровима налази форма с рускословенском/руском гласовном реализацијом датих графема. У случају да је графијски лик забележене лексеме отварао могућност за више од два гласовна израза, они нису додатно бележени као варијанте јер би се на тај начин речнички чланак непотребно компликовао. У питању су примери попут <владѣющий> и сл., за које би се могле реконструисати, поред *владјејушчи* / *владејушчи*, и форме *владејушти*, *владјејушти*.

Статус варијанте добиле су и форме оних глагола код којих инфинитив није могао бити реконструисан на основу забележених примера (в. *ґњилети* / *ґњилити*). На исти начин поступано је и код оних лексема код којих је само у појединим изворима потврђен основни облик (нпр. *конец* / *конац*). Уколико би ове форме добиле статус посебних одредница, приређивач би био у великој дилеми у оквиру којег лексикографског чланка да обрађује оне лексеме за које није идентификована потврда у основном облику.

Сврсисходност регистровања свих уочених графијских варијанти биће очигледна након потпуне ексцерпције грађе, када се може стећи увид у њи-

хову фреквенцију појављивања у функционално и жанровски различитим изворима, а такви подаци иду у прилог евентуалном покушају нормирања славеносрпског језика.

7. У овом тренутку не можемо говорити о значењској структури, о сужавању или ширењу или промени значења обрађених лексема будући да није у потпуности формиран корпус, али када *Речник* буде у целини израђен, то ће бити драгоцени подаци за истраживање полисемије и њених механизама. Наиме, код вишезначних лексема бележе се секундарне семантичке реализације потврђене, ипак, у ограниченом корпусу, што се не може сматрати у потпуности сагледаном семантичком структуром једне речи.

Занимљива је, на пример, лексема **БЕСАН** <бесанъ*>, за коју се даје примарно значење, без секундарних реализација, *који је оболео од беснила.* – Како познамо, да едань Човекь сь намѣренїемь, са знанѣмь по свомь обичаю и драговолно, зло говори и чини, онда валя се одь нѣга чувати, како годь одь бесна пса и змїе (ДО 1784: 77) или придев **ВИСПРЕН** слав. <выспренный*> за који се наводи једно од секундарних значења *племенит*, *узвишен*. – Господине я вамъ на вашей любови, и выспренной о мени благонаклонности теплѣйше благодаримъ (ЈСП 1830: 49). Ово значење није регистровано у РМС, али јесте у РСАНУ и РСЈ.

8. Испитивање парадигматских лексичких односа омогућено је добро решеним упућивањем на јединице које се могу довести у синонимску релацију. Тако се предочени подаци могу искористити и за испитивање и утврђивање типова синонимије у славеносрпском језику, на пример:

БЕСЛОВЕСАН, -сна, -сно (-сни, -сна/-снаја, -сно/-сноје) слав. <безсловесный*> **1.** *који нема разума, свести, неразуман* (о животињама). в. БЕСМИСЛЕН (2). **2.** *који је неразуман, бесмислен.*

БЕСМИСЛЕН, -а, -о (-и, -а/-аја, -о/-оје) <безсмысленный*> **1.** *који нема разлога, неоснован.* **2.** *који нема разума, свести, неразуман* (о животињама). –Уп. БЕСЛОВЕСАН (ДО 1784).

Овим примером је илустрована парцијална синонимија (синонимна веза је успостављена између примарног и секундарног значења посматраних лексема). Исти примери илуструју и занимљиве семантичке трансфере са становишта референцијалности:

БЕСЛОВЕСАН (животиња → човек),
БЕСМИСЛЕН (поступак → животиња).

9. У *Свесци* је маркирана и фигуративна употреба лексема. Поред примера који су и у РМС и РСЈ са ознаком фиг., као што је то случај с лексемом *бреме*, у њој наилазимо и на примере који су са фигуративном употребом само у славеносрпском, без потврде такве значењске реализације у консултованим речницима, на пример:

БЕСПУТАН, -тна, -тно (-тни, -тна, -тно) <безпутный> фиг. *који потиче од непромишљености, лакомислен, ветропираст.* в. ЛЕКОМИСЛЕН.

Такође је занимљиво да секундарно фигуративно значење има способност индукције нове лексеме:

ВОЛНА ж слав. **1.** *уздигнути део водене масе, обично изазван ветром, који се љуља, талас.* – На један пут нека црна непогода замота небо и раздражи све волне морске (СЖ 1814: 121).

2. фиг. *уопште оно што се постепено шири, надолази, захвата некога или нешто.* – Да рекнемъ кратко […] и волна мое пређашнѣ жестоке желѣ опетъ возбуниласе (НЛ 1799: 16).

ВОЛНОВАТИ СЕ несвр. слав. *узбуђивати се, узнемиравати се, узрујавати се.* – Ясамь чрез мое исто Искусство, и сь моиомь великомь Щетомь познао у каковомь неизвестїу волнуесе сирома Човекь (ДО 1784: 75).

10. Са становишта деривације предочена грађа нуди могућност за испитивање конкурентих облика, али и конкурентних творбених форманата. Извори ће показати да ли је паралелна употреба творбених варијанти (дублетне форме) стилске природе, нпр.

БЕЗЛОБАН, -бна, -бно (бни, -бна/-бнаја, -бно/-бноје) <беззлобанъ*> *који је без злобе; који не жели другом зло*; *добродушан, доброћудан, безазлен, невин.* – Ако заната незна, а он землю копа и оре, и сь тимь, несамо свою, колико беззлобнїу толико веселїу Фамилїу рани, но и немоћна и неволна често нарани (ДО 1784: 87); Небо гледа и Звезде сматра, кь коимаће нѣгова добродѣтелна и безсмертна Душа, као чиста и беззлобна Голубица, у вѣчне благога Оца обители, одлетити и преселитисе (ДО 1784: 104).
Уп. БЕЗЛОБИВ (ДО 1784).

БЕЗЛОБИВ, -а, -о (-и, -а/-аја, -о/-оје) слав. <беззлобивъ*> *који је без злобе; који не жели другом зло*, *добродушан, доброћудан, невин.* в. БЕЗЛОБАН. – Истину за Атарь человечески сакривати, и светли разума Светь угашавати, на велику и вѣчну щету доброга и беззлобивога и за саму простоту и незнанство свое суевѣрнога Народа! (ДО 1784: 39).

Конкурентне везе међу појединим творбеним формантима очуване су и данас. То је случај са суфиксима *-ост* и *-ство* и за то постоје одређени разлози.

БЛАГОНАКЛОНОСТ ж <благонаклонность*> *пријатељско расположење према некоме, предусретљивост, љубазност*; *пажња.* – О! да бы уредба ова све Подданнике Великогъ Воеводства Франкфуртскогъ о благонаклонности всевысочайшы Союзника уверила (НС 1813: 305); Господине я вамъ на вашей любови, и выспренной о мени благонаклонности теплѣйше благодаримъ (ЈСП 1830: 49).
Уп. БЛАГОНАКЛОНСТВО (ДО 1784).

БЛАГОНАКЛОНСТВО с *пријатељско расположење према некоме, благонаклоност, предусретљивост, љубазност.* в. БЛАГОНАКЛОНОСТ. – Зато, оно исто Благонаклонство коесмо одь други примили дужнисмо драговолно другима показивати (ДО 1784: 116).

На основу предочене грађе у *Свесци* можемо имати увида и у семантичко-деривациони потенцијал појединих лексема:

БЕШЧЕСТАН, -сна, -сно (-сни, -сна/-снаја, -сно/-сноје) слав. <безчестный*> *нечастан.*

БЕШЧЕСТИЈЕ с слав. <безчестїе*> *бешчашће, нечасност*; *нечасно дело, нечастан поступак.*

БЕШЧЕСТИТИ несвр. слав. <безчестити*> *срамотити*, *обешчашћивати.*

Испитивање творбених процеса укључујући и конверзију, осветлиће многа питања од суштинске важности за дериватологију. За сада је посебно уочљива продуктивност супстантивизације, што потврђују следећи примери: *беспослен*, *ближњи*, *глупоглав*, *други*, *немоћан*, *прочи*, а/-аја, -е/-еје <протчїй*, прочий*> *остали, други*, *свирепи*, -а, -о (-и, -а/-аја, -о/-оје) <свирѣпи*, свирѣпій> (супст.) *жестока, окрутна особа*, *учашчи се*, -а/-аја се, -е/-еје се акт. парт. през. од *учити се.* слав. <учащийсе*> (супст.) *особа која учи, изучава нешто.*

11. У приказу *Огледне свеске* будућег речника славеносрпске епохе желели смо да нагласимо и практично на одабраним примеримо покажемо бар делимично које све могућности она као научно и лексикографско дело нуди у лингвистичким истраживањима. Она је већ сада, својим обимом и садржајем, инспирација и подстицај дериватолозима, лексиколозима и осталим стручњацима за језик и књижевност да крену у нова истраживања.

Гордана Штасни

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
gordanastasni@yahoo.com

UDC 811.163.41(082)(049.32)
UDC 811.163.41:929 Gortan Premk D. (082)(049.32)

РЕЧЈУ ДО МОДЕРНЕ ЛИНГВИСТИКЕ

Рајна Драгићевић (ур.). *Путевима речи.*
Зборник радова у част Даринки Гортан Премк.
Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду,
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима, 2017, 654 стр.

Зборник који представљамо поседује специфичност захваљујући свом, може се рећи, једнотематском карактеру, условљеном научним опусом слављенице, Даринке Гортан Премк. О актуелности лексиколошког и лексикографског проучавања, сведочи и податак да је једна од тема овогодишњег научног састанка у Вукове дане у организацији Међународног славистичког центра на Филолошком факултету у Београду, управо *Српска лексикографија – речници српског језика као изворишта граматичких и семантичких истраживања*, а што је област којој је Д. Гортан Премк посветила своју научну и стручну истраживачку делатност. У свему овоме садржана је идеја

да се лексикологија, и као наука и као предмет наставе – приближи лингвистима, посебно младим истраживачима, али и угледним научницима, који су, бавећи се другим областима науке о језику, увидели значај лексиколошких научних резултата за укупан развој савремене лингвистике. Разноврстан састав аутора учинио је да се у радовима нађу различити истраживачки погледи и интерпретације, које потичу од припадности аутора научним школама разних праваца, те стога има и интердисциплинарног приступа. Као посебан квалитет књиге, важно је истаћи чињеницу да су аутори, поред постављених у раду циљева и изнетих конкретних предлога обраде појединих питања, указали на могућности за ширу обраду и даљу разраду третиране проблематике. Састав аутора чине колеге, сарадници и пријатељи разних звања – академици, универзитетски професори, сарадници института САНУ, из земље и иностранства. Окупљени око теме у импозантном броју, с поштовањем су се одазвали обележавању вишегодишњег и надасве вредног учинка научног и стручног рада Д. Гортан Премк, али и да учине доступним оно што имају да кажу, и предложе своја решења, како у области лексикологије, семантике и граничних области, тако и посебно у лексикографији.

Ценећи овај њихов гест и труд, структуру приказа подредићемо распореду тематских целина из књиге, а без могућности подробнијег разматрања – ограничићемо се основним закључцима радова, идући редом којим су дати у Зборнику.

1. Прве странице иза *Садржаја* испуњавају: *Уредничка белешка, Биографија проф. др Даринке Гортан Премк, Библиографија проф. др Даринке Гортан Премк.*

1) *Уредничка белешка* (стр. 11). Проф. др Рајна Драгићевић, ученица проф. др Даринке Гортан Премк, сада врсни лексиколог, у сажетом виду саопштава суштину књиге, износи њен лингвистички значај, и наглашава да су радови условно подељени у тематске целине: *Допринос Даринке Гортан Премк српској лингвистици*, *Лексикологија*, *Синтагматски лексички односи*, *Фразеологија*, *Лексикографија*, *Семантичко-деривациона истраживања*, *Семантика*, *Прагматика*, *Дијахронијска истраживања*, *Морфологија*, *Синтакса и Правопис.*

2) *Биографија проф. др Даринке Гортан Премк* (стр. 13–14), коју је сачинила Рајна Драгићевић, износи најважније податке из личног живота и из разних активности којима се бавила и бави њена професорка.

3) Марија С. Ђинђић: *Библиографија проф. др Даринке Гортан Премк* (стр. 15–37) садржи дела објављена од 1962. године и подељена је на следеће сегменте: *Лексикографија*, *Књиге*, *Приређена издања*, *Студије и чланци*, *Прикази*, *Критике*, *Рецензије*, *Хронике.* То је квалитетан, у стручном и сваком другом погледу урађен рад искусног лексикографа, који ће користити сви истраживачи заинтересовани за области и радове Д. Гортан Премк и посебно студенти.

2. Допринос Даринке Гортан Премк српској лингвистици. У првој од осам целина налазе се радови у којима се представља проблематика од вели-

ког значаја за србистику. То су четири рада аутора који су и сами ствараоци у областима о којима говоре и у чији се суд може поуздати.

1) Рајна М. Драгићевић (Београд): *Лексиколошка истраживања Даринке Гортан Премк* (стр. 41–52). Афирмисани лингвиста, Р. Драгићевић указује на допринос Д. Гортан Премк српској лексикологији покретањем и решавањем низа кључних питања од значаја за статус ове дисциплине. У овом раду износе се најважније поставке њених лексиколошких истраживања:

> „Проф. др Даринка Гортан Премк први је лексиколог у српској лингвистици у правом смислу те речи. Конципирала је и Лексикологију као универзитетски предмет на Катедри за српски језик Филолошког факултета Универзитета у Београду. Истраживањима проф. Даринке Гортан Премк у српској лингвистици по први пут су покренута многа важна лексиколошка питања : дефинише се лексема као јединица лексичког система, одређује се важност семантичке позиције за идентификацију значења лексема, осветљава се и хијерархија у лексичком систему и убедљиво се доказује базичност основних, простих речи у лексичком систему, она је творбу речи везала за лексикологију, па је данас незамисливо истраживати семантички потенцијал лексеме независно од њеног творбеног потенцијала. Нико пре ње у србистици није писао о метафори, метонимији и синегдохи као лексичким механизмима, јер су до тада ови важни процеси третирани само као стилске фигуре.
>
> На свему томе и на многим другим поставкама огромну захвалност дугујемо професорки Даринки Гортан Премк, утемељивачу српске лексикологије.”

2) Марина Љ. Спасојевић (Београд): *Допринос проф. др Даринке Гортан Премк српској лексикографији* (стр. 53–72). У овом обимном и студиозном раду представљају се резултати рада Д. Гортан Премк у изради речника српског језика, пре свега дескриптивних (Речника САНУ), али и специјалних речника. Поред тога разматрају се питања и проблеми практичне лексикографије које је она решавала у својим бројним студијама, доприносећи тако унапређењу лексикографске праксе, историјату развоја српске лексикографије, истовремено и развоју теоријске лексикографије и лексикологије. Ово јасно и прегледно излагање праћено је функционалним графичким прилозима, што му даје посебан квалитет.

3) Александра М. Марковић (Београд): *Граматичка истраживања Даринке Гортан Премк* (стр. 73–90). У прилогу се аргументовано говори о доприносу Д. Гортан Премк проучавањима српског језика, која су разматрала круг граматичких тема, као „… захтевне, комплексне теме: падежи, предлози, глаголска рекција и валенца”. Истакнуто је да је семантичко-синтаксички приступ у анализи датих тема омогућио да се обрађивана проблематика сагледа у својој сложености, да се опише, али и објасни. Ауторка рада сматра да је неопходно истаћи плодну примену оваквог приступа, у којем су повезани граматика и речник, као драгоцени допринос дугогодишњем успешном уређивању Речника САНУ.

4) Александар М. Милановић (Београд): *Даринка Гортан Премк као историчар језика* (стр. 91–106). Овај зналачки конципиран рад о вредностима дијахроних истраживања Д. Гортан Премк и оправданости спајања дијахроног и синхроног приступа завршава се јасним и прегледним закључком у неколико тачака: „а) При селекцији дијахронијског корпуса Д. Гортан Премк

је одабрала диференцијалне примере у односу на савремени језик, и то из дијахронијских речника и Стојановићеве збирке повеља и писама, док је при селекцији текстова из 19. в. предност дала књижевним текстовима, инсистирајући на значају писаца и њиховој заступљености на читавој српскохрватској језичкој територији; б) као кључни фактор за развој форме, семантике и функције акузативних синтагми без предлога у историји нашег језика издвојена је експанзија предлошко-падежних конструкција; в) Д. Гортан Премк и као синтаксичар, тј. граматичар, превасходно је семантичар, који пуну пажњу посвећује пре свега значењу управних речи синтагме у нашем језику и другим словенским језицима; г) при тумачењу узрока промена она махом предност даје унутрашњем семантичком развоју у односу на могућност спољашњих, тј. страних утицаја."

3. Лексикологија. Овај блок радова, иако они представљају резултате истраживања аутора различите стручне оријентације, примерене њиховим истраживачким и теоријским погледима, и не обједињују се у тематском погледу у ужем смислу, повезан је општом темом и као такав чини целину, највећу и, може се рећи, најзначајнију у Зборнику. О сваком понаособ раду биће речи у даљем тексту.

1) Милорад М. Радовановић (Нови Сад): *Градабилна vs неградабилна антонимија* (стр. 109–119). Рад М. Радовановића, посвећен Д. Гортан Премк као знак признања њеном доприносу теми, и доприносу њених ученика, сарадника и учитеља, уз позивање и на значајне радове низа лингвиста других усмерења, несумњиво је допринос лингвистици, посебно области коју аутор промовише као фази лингвистику. Дати прилог чини лексиколошку актуелност овог тренутка и богатијом и сврсисходнијом у лингвистици нашег времена, а за будуће истраживаче нову страницу у промишљању о језику. Најбоље ће бити ако се послужимо његовим речима: „У чланку се расправља о оним појмовним и језичким појавама које се логички и лингвистички третирају као антоними – понајвише о терминолошком и суштинском разликовању тзв. „градабилних" и „неградабилних", „степенованих" и „нестепенованих", „скалираних" и „нескалираних", те од ових другачијих или другачије именованих, антонима." Осврнувши се на неке важније радове лексиколога, семантичара и когнитивиста, махом србиста, али и општих лингвиста, аутор констатује „да је у питању разграничење фазично (нејасно) по природи својој, при чему границе међу овим, наоко супротстављеним појавама, нису ни оштре ни јасне". И најзад – „Из свега се изводи и закључак о становитим потешкоћама за извођење јасне и прецизне класификације, те и типологије антонима и антонимских релација".

2) Милорад П. Дешић (Београд): *Кроатизми у једнотомном рјечнику српског језика* (стр. 121–129). Констатујући да се у једнотомном Речнику српскога језика налази велики број кроатизама, аутор даје одговор на више питања, од тога шта је кроатизам до тога како га представљати и предлаже одређена решења – између осталог да је „оправдано уносити их у српске рјечнике, јер се тиме добија потпунија слика о лексици лингвистички једног језика са различитим варијантама", као и да то треба да буду најобичнији и

најчешћи кроатизми „због упоређивања или њиховог представљања у виду посебних одредница”.

3) Данко М. Шипка (Аризона): *Лексички слојеви словенскоī културноī идентитета* (стр. 131–142). Овај рад из домена лингвистичке антропологије и когнитивне лингвистике посвећен је изучавању културног идентитета у словенским језицима у три лексичка слоја: дубинском, интеракцијском и површинском и за сваки од њих дају се могући правци теоретских и примењених истраживања и методолошких поступака. Аутор је уверен да „предочени епистемолошки конструкт прилог је идеји да постоје суштински разлози за одржавање славистике као науке и након растакања првобитне филологије на лингвистику и упоредну књижевност”.

4) Jasmina D. Moskovljević Popović (Београд): *Prve reči i kako ih odrediti: teorijsko -metodološki problemi u proučavanju ranog leksičkog razvoja* (стр. 143–156). На примерима из корпуса српског раног дечјег језика, ауторка анализира појаве карактеристичне за рани лексички развој: фонетску варијабилност облика, статус ономатопејских речи и израза, употребу прото-речи, употребу сливених израза, појаву неологизама, појаву хипоекстензије и хиперекстензије и употребу непотпуних парадигми. На основу добијених података могуће је, сматра она, утврдити и обим и структуре раног лексикона и формулисати теоријска објашњења процеса усвајања речи. Ауторка је мишљења да би „било исправније говорити о усвајању алолекси (сублексема, семема) него о усвајању лексема”, чиме би проблеми у постојећим теоријским приступима раном лексичком развоју били превазиђени.

5) Драгана Д. Вељковић Станковић (Београд): *Реификација човека у српском жаргону* (стр. 157–171). У раду се разматра сусрет два најудаљенија домена – човека и предмета, који ауторка објашњава структурном и функционалном редукцијом оба домена – деанимацијом људског и анимацијом предметног света, што чини два супротстављена а паралелна процеса . У уводном делу је истакнуто, да је „приступ грађи … когнитивно оријентисан, јер нас је интересовао начин структурисања представа о човеку, који се препознаје у метафоричним сценаријима семантичке деривације речи усмерених на именовање људског, а са примарним значењем инанимантног”. Поред разноврсних и адекватних извора, речника и литературе, наводи се и „језичко искуство аутора и њему блиског круга изворних говорника српског језика и носилаца омладинског жаргона”.

6) Весна Р. Крајишник (Београд): *Асоцијација у настави српскоī као страноī језика* (стр. 173–185). Полазећи од чињенице да је у учењу страних језика одувек било важно пронаћи погодан метод у процесу овладавања не само граматичким и лексичким већ и културолошким аспектом, ауторка у раду разматра коришћење модела асоцијација у настави српског као страног језика. Она се притом осврће на разлоге противљења присталица традиционалне семантизације лексике: „старији и конзервативнији приступи у учењу лексике критички се односе према контекстуалној семантизацији лексике, сматрајући је непоузданом јер, за разлику од превођења на матерњи језик као једином начину за јасно разумијевање, ученици морају да погађају значење непознатих ријечи”. Ауторка, међутим, уз одређене илустрације доказује да је метод асоцијација врло успешан у процесу овладавања страним језиком

и препоручује овога пута његову примену на почетном и средњем нивоу знања. Сматра такође да добро одабрани контекст условљава и правилан избор речи и њихово „дугорочно задржавање у менталном лексикону”.

7) Мариана З. Алексић (Београд): *О галицизмима у савременом српском и бугарском језику (семантичка анализа)* (стр. 187–197). У раду се истражују заједнички галицизми у српском и бугарском језику на синхроном плану, односно након њихове адаптације и интегрисања у лексичке системе језика прималаца. Ауторка усредсређује пажњу на широки распон дивергентности у значењу формално сличних лексема, који настаје услед низа лингвистичких и екстралингвистичких фактора, и закључује да би резултати оваквих истраживања били од значаја за лексикографију, преводилаштво и наставу.

8) Елизабета М. Бандиловска (Скопље): *Примена на компоненцијално-семантичката анализа врз материјал од македонскиот јазик (во знак на благодарност и почит кон личноста и делото на проф. Даринка Гортан Премк)* (стр. 199–211) . Циљ овога рада је дешифровање семантичке слике код описних придева помоћу компонентно-семантичке анализе, као веома успешног поступка, насупрот мишљењима о теорији прототипа као најпогоднијем механизму у лексичко-семантичкој анализи апстрактне лексике на нивоу основних значења, убрајајући ту и придеве. Ауторка сматра, међутим, да је могућа и њихова комбинација, односно „да се семантички садржаји описних придева на нивоу основних значења могу објаснити путем симултане примене теорије прототипа и компонентно-семантичке анализе, што се поготово може тицати описних придева са значењем ‘врста боје’”.

4. Синтагматски лексички односи, фразеологија. Специфичност фразеолошког састава лексикона, његова структурно-семантичка организација и синтагматски лексички односи – одражава се и на изучавање употребе, начин обраде и, посебно, представљање у речницима. Овој проблематици посвећени су радови четврте целине Зборника.

1) Ольга И. Трофимкина (Санкт-Петербург): *Библеизмы юдоль плачевная и земля обетованная в русском и сербском литературных языках* (стр. 215–222). Библијски изрази *юдоль плачевная – јудол плачевна* (*долина плача*, *долина суза*) *и земля обетованная – обетована земља* (*обећана земља*) предмет су рада Олге Трофимкине, посматрани из угла семантике, форме и функционисања, као и сличности и разлика у српском и у руском књижевном језику. Црквенословенско порекло и семантика су им исти, разлика се тиче пре свега форме – у руском књижевном језику они чувају црквенословенски облик, у српском се пак употребљавају варијанте, јер су црквенословенизми замењени савременим српским речима, а тамо где су и остали, савремена варијанта је знатно употребљивија. У савременом стању ових језика, анализирани изрази, по закључку ауторке, потпуно су се семантички разишли и схватају се као антонимични.

2) Стана С. Ристић (Београд): *Правила спојивости у реализацији лексичког значења и начин њиховог представљања у дескриптивним речницима* (стр. 223–230). На примеру материјала из дескриптивног Речника САНУ у раду су представљени типови информација о правилима спојивости у реализацији лексичких значења, с циљем да се лексикографски поступци и

метајезик традиционалне лексикографије упореде са поступцима руске системске лексикографије. Закључено је да правила системског описа у српској традиционалној лексикографији нису строго дефинисана као у руској системској лексикографији.

3) Првослав Т. Радић (Београд): *О фразеологизму „набити се у ћутинце" (Лингвокултуролошки приступ* (стр. 231–243). У раду се са лингвокултуролошког аспекта анализира израз *набити се у ћутинце* (у значењу 'не говорити, нерадо одговарати'), забележен у делу српских моравских говора. Аутор главни део рада посвећује лексеми *ћутинци*, за коју претпоставља да значи људе-вернике, који се држе каквог заједничког кодекса као дела верског ритуала, по коме је избегавање чина говорења, или ћутање, његов саставни део. Порекло му везује за паганска времена, а затим и хришћански исихазам, који су ширили монаси синаити. Чињеница да се такав израз сачувао у Моравској Србији, и поред стицања великих миграционих струја, дала је могућност аутору да закључи „да је удео старинаца овде био већи од онога што о њима каже етнографска статистика", и да је сачувани израз потврда тезе о „жилавости" тог стариначког слоја на језичком плану.

4) Гордана Р. Штрбац (Нови Сад): *Фразеологизми са значењем карактерних особина људи* (стр. 245–257). Предмет рада су фразеологизми којима се обележавају карактерне особине људи у савременом српском језику попут *бити чиста чела*, *бити чистих руку*, *имати образ као ђон* и др. Теоријско-методолошки оквир чини когнитивна лингвистика, а циљ је да се утврди начин на који говорници српског језика концептуализују карактерне особине: храброст, савесност, поштење, несебичност, скромност, одлучност, принципијелност и сл. које чине део сложене структуре личности. Ауторка закључује да доминирају изрази којима се човек квалификује с обзиром на племенитост, доброту и великодушност, што потврђује да су наведене црте у врху лествице карактерних особина значајних за посматрану културно-језичку заједницу. У њиховој концептуализацији констатује се учешће уобичајених појмовних механизама – метафоре и метонимије (понекад делују и уједињено).

5) Наташа С. Вуловић (Београд): *Принципи и методе лексикографске обраде фразеолошке грађе у описном речнику савременог српског језика* (стр. 259–271). У раду се разматрају начини и проблеми лексикографске обраде фразеолошке грађе у највећем описном речнику савременог српског језика (Речнику САНУ) и примена фразеографске кодификације. Како се фразеолошке јединице разликују од лексема по начину формирања и семантичкој специфичности, ауторка у закључку наводи критеријуме које подразумева за разрађиване појмове речничке дефиниције и шта омогућавају употребљени квалификатори.

5. Лексикографија. Оно по чему се рад Д. Гортан Премк високо валоризује у србистици и што ће у славистици бити непролазна вредност – јесте лексикографија као друга грана њеног стваралачког опуса. Лексикографски прилози у овом зборнику обилују пројектима за будући рад – од тога шта нам је потребно, а шта и како треба да се уради. Истовремено се предвиђа да нова технолошка и методолошка решења, ако буду примењена, могу знатно да обогате продукцију разноврсних речника, а самим тим и учине лакшим

лексиколошки рад, али и сваки други од значаја за лингвистику и националну културу.

1) Тврткo Т. Прћић (Нови Сад): *Какав нам специјализовани речник српског језика највише треба* (стр. 275–296). Аутор значајних лингвистичких остварења овог пута је поставио као главни циљ „да понуди предлог за састављање једног специјализованог речника српског језика, који се, према ауторској оцени, а из перспективе заинтересованих потенцијалних корисника, тренутно може сматрати вероватно најпотребнијим у нашој средини". У раду се износи предлог за састављање специјализованог речника српског језика, под радним насловом *Речник лексичких мрежа српског језика*, „чија би израда у потпуности била корпусно и компјутерски заснована", а затим се елаборира начин на који би то требало урадити. Истовремено се препоручује и израда већег броја нових културно специфичних речника, међу њима и разних терминолошких, а предност се даје речнику лингвистичких термина српског језика. Сем израде нових речника, наглашава се потреба за поновљеним и допуњеним издањима постојећих специјализованих речника.

2) Ивана В. Лазић Коњик (Београд): *Ка речнику језика фолклора* (стр. 297–312). У раду се указује на теоријски и практични значај лексикографске обраде фолклорне грађе. Ту су укратко представљена досадашња проучавања језика српских народних песама и лексикографска обрада фолклорне лексике у дескриптивним речницима српског језика. Истакнута је потреба за специјалним речником језика српских народних песама, посебно за потребе наставног процеса. У том смислу размотрена су основна методолошка питања његове будуће израде, макро- и микроструктуре (корпус, избор одредница, структура речничког чланка, типови информација).

3) Ђорђе Р. Оташевић (Београд): *Класификација школских речника српског језика* (стр. 313–324). Аутор констатује да се школски речници класификују на основу различитих параметара: језик корисника, узраст, семантизација, начин представљања материјала, лингвистичка знања корисника итд., али да је класификација могућа и на основу више ванлигвистичких параметара. Посебно се наглашавају вишеструке предности комбиновања штампане и електронске верзије речника, уз напомену да ниједан школски речник српског језика до сада није објављен на овај начин. Закључује се да је наведена класификација школских речника српског језика показала „да нам још увек недостају разни школски речници, како једнојезични, тако и вишејезични".

4) Ненад Б. Ивановић (Београд): *Лексикографски поступак у огледу речника СКА (1944) и речнику САНУ (на примеру обраде полисемних речи)* (стр. 325–337). Како аутор у сажетом виду представља, „овај рад презентира упоредну анализу лексикографског поступка у Огледу Речника српскога књижевног и народног језика СКА (1944) и у трећој књизи Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (1965)". Пореде се методе обраде лексема *глава* и *глас* у оба речника на плану формулације значења и на плану организације и распореда значења у речничком чланку. Закључак је да, поред заједничке полазне основе, постоји и одређени ниво разлика у односу према лексичком значењу и његовом опису у речничкој пракси, и те уочене разлике се у тексту на прегледан начин предочавају.

6. Семантичко-деривациона истраживања. О творби речи у славистици могу се наћи мишљења да је део морфологије, што представља старије и може се рећи од данашњих истраживача углавном већ напуштено гледиште, да је део лексикологије и да је самостална језичка дисциплина. „Отргавши" творбу речи из састава морфологије у којој је дуго била кроз свој афиксални облик, Д. Гортан Премк је пуну пажњу поклонила семантичко-деривационим истраживањима и на основу тога формирала гледиште – да је творби речи место у лексикологији и, доследно не признајући јој аутономност дисциплине, ударила је темеље оваквом лингвистичком промишљању у србистици. Важно је истаћи да приложени радови и предочене идеје указују на значајну етапу у разради семантичко-деривационе проблематике, и са актуелним теоријско-методолошким приступима, доприносе њеном новом статусу у оквиру савремене лингвистике.

1) Zuzanna V. Topolińska (Скопље): *Derywacja semantyczna* (стр. 341–344). Пажња ауторке је усмерена на семантичке промене у дериватима неколико одабраних заједничких словенских глаголских корена у пољском и у македонском језику, промене које су инспирисане разликама у природном, социјалном и културном окружењу и које илуструју разлике у концептуализацији света. Изнето је да су најстарији деривати скоро синонимни, док су новији базирани на различитим асоцијативним везама. О семантичкој деривацији, као планираној новој серији истраживања анализе и описа семантичке еволуције одабраних прасловенских корена у два језика, она каже: „Семантичка деривација је процес који је одговоран за сукцесивне семантичке промене које су документоване преко деривата једног истог лексичког корена у различитим језичким кодовима заједничког порекла".

2) Вера М. Васић (Нови Сад): *Семантичко-деривационом анализом до социокогнитивног концепта (на примерима основних лексема лексичко-семантичке групе 'особа' у српском језику)* (стр. 345–374). Посебну пажњу скреће на себе рад В. Васић, у којем се на врло систематичан, јасан и прегледан, методолошки чист начин, применом табела, образаца, шематских приказа, коришћењем релевантних извора и обимне литературе, показује како треба прилазити утврђивању социокогнитивног концепта. Она свој рад представља овако: „На примерима семантичко-деривационих гнезда (СДГ) основних лексема из лексичко-семантичке групе (ЛСГ) 'особа' настојало се утврдити да ли се семантичко-деривационом анализом датих лексема може утврдити социокогнитивни концепт референта који именују". Примењени истраживачки поступак и тако добијени подаци омогућили су „конструисање семантичке мреже основних лексема, а ова за утврђивање основних компоненти социокогнитивних концепата". И на самом крају рада – изнета је оцена „да је семантичко-деривациона анализа довољно поуздан методолошки поступак за утврђивање социокогнитивних концепта у датој језичко-културној заједници", као и да се та на почетку рада постављена хипотеза показала тачном.

3) Branko Đ. Tošović (Грац): *Derivacioni internet* (стр. 375–385). Језику интернета, који уноси бројне иновације пореклом из англоамеричког језичког инвентара, поклања се све већа пажња – анализирају се дисциплине које их проучавају. Аутор се бави деривацијским потенцијалом, колико се у њему испољава творбена креативност, каква је природа деривационих иновација,

издвајају се типови мрежних твореница, интеракцијски блокови и корпус за проучавање. На крају се износи закључак о глобализацији на творбеном плану, која се испољава у преузимању англоамеричких афикса, деривационих модела и поступака, јачању аналитизма и аглутинативности, а помиње се и појава хибридизације констатацијом да „od nekih anglicizama posebno često se grade nove riječi sufiksalnom tvorbom tipa keširanje, keširati".

4) Гордана Р. Штасни (Нови Сад): *Суфиксална синонимија у српском језику* (стр. 387–398). За предмет истраживања ауторка је одабрала суфиксалну синонимију „као семантичку релацију која се остварује међу јединицама нижег ранга од речи". Тема је захвална за истраживање и утолико је значајнија кад се има у виду да се синонимија углавном везивала за лексички ниво, док се на творбеном плану ређе могла наћи, па и то различито. У раду се утврђују семантичка и деривациона правила којима се регулише суфиксална синонимија на примеру деривата из категорије агентивних именица мушког рода, а затим се проналазе чланови синонимског низа, доминантни суфикс, модели итд., све то помоћу табела и скраћеница прегледно изложено. Закључна је констатација да се међу суфиксима може успоставити двојака семантичка релација: синонимичност и конкурентност која у перспективи даје десинонимизацију, тј. разједначавање значења синонима, што би, мислимо, у односу на синонимију као појаву могло значити извесну корекцију становишта о присуству међу синонимима увек неке диференцијације због чега их неки виде и као „мале антониме".

4) Dušanka S. Vujović (Нови Сад): *Glagoli kretanja pomoću prevoznog sredstva – leksičko-semantičke i tvorbene karakteristike* (стр. 399–414). Анализа лексичко-семантичких особина једне невелике групе глагола који означавају човеково кретање помоћу превозног средства као: *бродити*, *возити се*, *галопирати*, *јахати*, *крстарити*, *санкати се*, *скијати се* и сл. – вредан је прилог проучавању лексичко-семантичког поља глагола људског кретања. Спроведена анализа износи да „преко архисеме 'људско кретање' они остварују припадност пољу, а путем интегришуће диференцијалне семе 'превозно средство' јасно формирају подгрупу у оквиру поља", при чему им је деривациони потенцијал углавном исти као и код других глагола људског кретања, иако су очекиване и неке специфичности.

5) Јасмина Н. Дражић (Нови Сад): *Семантичко-деривационо гнездо лексеме брат и његове културолошке импликације у Српском рјечнику Вука Ст. Караџића* (стр. 415–426). На деривационом гнезду лексеме *брат* у Српском рјечнику Вука Ст. Караџића испитује се продуктивност семантичких реализација и њихова хијерархизација у семантичкој структури ове лексеме са циљем да се испита значај и место најближег генерацијског сродника у друштву с почетка 19. века, „за који се претпоставља да је један од генератора у процесу творбе и номинације особа, радњи и скупина мотивисаних датом лексемом". Да би се испитао културолошки оквир, ауторка се послужила компаративном анализом лексеме *брат* у Вуковом Рјечнику и савременог стања презентованог у Семантичко-деривационом речнику. Закључак је да временска дистанца имплицира како постојаност одређених значења, тако и померање појединих семантичких компоненти, које се одражава на инвентар лексичких јединица у једном семантичко-деривационом гнезду.

6) Марија С. Ђинђић (Београд): *Семан̄тичко-деривациони речник срп̄ско̄га језика – модел за семан̄тичко-деривациони речник т̄урцизама у срп̄ском језику* (стр. 427–440). Од коликог је значаја израда *Семан̄тичко-деривационо̄г речника срп̄ско̄га језика* види се већ и по томе што његове две свеске, које представљају јединствено издање на српском језику ове врсте речника код нас, изазивају велико интересовање као модел који даје могућност његове примене у лексикографији употребом семантичко-деривационих гнезда. Као циљ рада ауторка је поставила испитивање могућности за примену принципа датог речника као модела за прављење *Семан̄тичко-деривационо̄г речника т̄урцизама.* Био би то, каже се, важан инструмент за морфолошко-семантичка истраживања овог слоја лексичког фонда српског језика, који, како се показало, припада општем лексичком фонду и има највећу способност индуковања различитих семантичких процеса и у полисемији и у деривацији.

7) Мирјана К. Илић (Ниш): *Деривационо г̄нездо п̄ридева бео у срп̄ском језику* (стр. 441–459). Анализом творбене сегментације речи изведених од придева *бео* у српском језику обухваћене су лексеме које су различитим творбеним процесима (префиксацијом, суфиксацијом, композицијом, конверзијом) дале нове речи. Утврђено је да је перцептивни моменат, тј. оне семе које се тичу перцепције и чула вида, био онај део полисемантичке структуре придева који се показао најпродуктивнијим у процесу творбе. Ауторка закључује да је у изведеницама доминантна сема „колоритна датост, а само у мањем броју долазе до изражаја делови семантичког садржаја придева *бео, бела, бело* који се односе на визуелни утисак који производи дата боја: „светло, сјајно, заслепљујуће бело". Истовремено се констатује да велики број ових назива чини терминолошка лексика, тј. у питању је народна номенклатура за различите животињске и биљне врсте.

8) Нађо Г. Јошић (Београд): *Народни називи воћака у срп̄ском језику у свјет̄лост̄и важнијих т̄творбених модела* (стр. 461–473). Тема рада су творбено-семантички параметри који су имали пресудан значај при именовању воћака на српском етничком поднебљу; предочавају се специфичности појединих видова именовања и дају важнији творбени типови. Уз констатацију да се српска народна воћарска терминологија чврсто уткала у лексички систем српског језика, аутор закључује да „утврђивање њених односа и веза с воћарском лексиком других језика, словенских или балканских, унијело би нову свјетлост и оснажило опште знање о овој терминолошкој области".

7. Семантика, прагматика. Најмања, али не и мање вредна целина, посвећена одређеним семантичким и прагматичким питањима из стилистичке сфере и из употребе прилога, употпуњује значај и лингвистичку ширину Зборника.

1) Милош М. Ковачевић (Београд, Крагујевац): *Ст̄илски маркиране конст̄рукције корекције у срп̄скоме језику* (стр. 477–494). У прилогу се на корпусу публицистичког стила савременог српског језика анализирају стилски маркиране конструкције корекције. Под стилски маркираним конструкцијама корекције подразумевају се само неграматикализоване форме корекције, што значи да су из анализе искључени сви типови структура које се у

литератури подводе под корекцију као стилску фигуру, будући да су те структуре граматикализоване. „Улогу стилистички маркираног коректива имају, дакле, само неке невезничке ријечи или скупови ријечи”. Аутор на крају сумира сазнања до којих је анализом датих конструкција дошао – закључује о врстама, подврстама, значењима и њиховој продуктивности, уз напомену да су „у овом раду први пут у стилистици издвојени и са структурног и семантичко-стилистичког становишта описани модели чисто стилистичких корективних конструкција”.

2) Душка Б. Кликовац (Београд): *О употреби заменичких прилога за време онда и тад(а)* (стр. 495–516). Рад је посвећен семантици одн. употреби заменичких прилога *онда* и *тад(а)*, при чему се, каже ауторка, најпре разматрају њихове особености у односу на оне за место, а затим се на корпусу реконструишу значењске мреже прилога *онда* и *тад*(*а*) и анализирају семантички односи међу њима. На основу утврђених типичних значења, кроз табеле и цртеже, закључује се да су ови прилози за време дистинктивни, али и установљено „да и један и други прилог ‘цуре’ у семантичку мрежу оног другог – када *онда* означава истовременост, а *тад*(*а*) сукцесивност; у тим случајевима су семантичке разлике међу њима само у нијанси или потпуно нестају”.

8. Дијахронијска истраживања. Дијахроно усмерена истраживања, представљена у неколико радова ове целине, од значаја су за националну културу и посебно својим закључцима, експлицитно или имплицитно израженим, о потреби поклањања веће пажње историјској лексикологији и лексикографији.

1) Гордана М. Јовановић (Београд): *Бог је на прави начин сачинио наш словенски језик, јер све што Бог сатвори добро је веома* (стр. 519–525). Интересовање Д. Гортан Премк за „српске древности” послужило је колегиници Г. Јовановић као подстицај да јој у овом зборнику посвети рад под горњим насловом. Предмет обраде чине краће или дуже забелешке на рукописним маргинама из пера писаца и преписивача. Добру основу дали су јој примери из капиталног дела Љубомира Стојановића *Стари српски записи и натписи.* Овај, по свему вредан прилог, има следећи закључак: „Невелики број примера које сам навела у овом кратком раду ипак сведочи о многобројним нашим летописцима који су, у зависности од књижевног талента, од личне писмености, од посматрачког дара, од потребе да се оно што се сматрало важним и запише за будуће нараштаје, оставили српском народу сведочанство о његовом постојању и многовековном трајању на просторима српске средњовековне државе”.

2) Јасна Б. Влајић-Поповић (Београд): *Из историјата једног српског лингвистичког термина (позајмљеница – једна подзајмица која се не узима подзајмице)* (стр. 527–536). Преглед посведочености термина *позајмљеница*, као и његових синонима *позајмица* и *посуђеница*, у релевантним описним и стручним терминолошким речницима српског и српско-хрватског језика, послужио је ауторки као илустрација „да се за потребе историјске лексикологије, постојећи лексикографски извори не могу сматрати поузданим сведоцима настанка и развоја речи”. На овај начин скреће се пажња на малобројност историјских речника као на озбиљан недостатак.

3) Марта Ж. Бјелетић (Београд) *: Лексикографска обрада с.-х. глагола капати 'stilar e' (полисемија или хомонимија*?(стр. 537–548). У раду је анализирана лексикографска обрада с.-х. глагола *капати* у два описна речника српско-хрватског језика, RJA и РСА. Установљено је да оба речника дефинишу исто основно значење ('капати кап по кап'), али да се дијапазон секундарних значења не поклапа у потпуности, због концепцијских разлика ова два речника и различитог броја расположивих дијалекатских извора. По питању полисемије или хомонимије – овај глагол најчешће се третира као полисемантичан.

4) Милица Н. Радовић Тешић (Београд): *О лингвистичким састанцима у Институту за српски језик САНУ (од 24. 10. 1952. до 12. 5. 1958. године)* (стр. 549–560). Историјски значај има прилог који представља преглед садржаја Записника са тринаест лингвистичких састанака који су под руководством А. Белића одржавани неколико година у Институту за српски језик САНУ. Посебно се приказује жива дискусија која се на тим састанцима водила и именују се тада најпознатија имена српске лингвистике. Циљ тих састанака је био тематски – односили су се на темељна питања граматике српског, а често и других словенских језика, али и информативан – да се размене сазнања о језичким проблемима и новим лингвистичким правцима, да се изнесу и своји погледи често општелингвистичког карактера, а у свему је А. Белић имао доминантну улогу. Општа је оцена да су сва предавања била „пажљиво припремљена и на високом научном нивоу".

9. Морфологија, синтакса и правопис. У радовима овог дела зборника доминирају нека вечно отворена питања и проблеми из односа лексике и граматике, како теоријске природе, тако и практичне стране везане за презентацију у речницима и приручницима за школске потребе.

1) Branka Z. Tafra (Zagreb): *Gramatička polisemija* (стр. 563–575). Код граматичке полисемије, разматране у овом прилогу са лексикографског аспекта, ауторка указује на исте дилеме као код лексичке полисемије, другим речима, шта је једна језичка јединица, а шта су две исто изражене, односно шта је варијанта истог, а шта друго значење, што има за последицу одлуку лексикографа да ли ће под једном одредницом описати више значења или под две, а то не искључује и погрешке. Анализирани примери ће управо показати лексикографско неразумевање распада полисемије граматичких категорија и лексикализације појединих облика. Општи закључак би био: „Proučavala se polisemija na gramatičkoj ili leksičkoj razini, gotovo je nemoguće izbjeći njihovo isprepletanje jer glavno obilježje riječi i leži u jedinstvu leksičkoga i gramatičkoga".

2) Живојин С. Станојчић (Београд): *Један пример развојне дијалектике у тумачењу језичких јединица у синтакси* (стр. 577–582). На примеру синтаксе реченице и синтагме, аутор пише о односу новог у језичким тумачењима, тј. „модерног" и „традиционалног". Своје гледиште он формулише овако: „Рад указује и на чињеницу природне спирале достигнућа базиране и на постојећим граматичким делима, али и на потребу чувања традиционалног појмовног апарата кад је реч о граматичким класификацијама и њиховим терминологијама".

3) Радоје Д. Симић, Јелена Р. Јовановић Симић (Београд): *О неким аспектима граматичког и физичког времена у структури српског језика* (стр. 583–593). За предмет истраживања аутори су узели значења тзв. прећашњих времена – аориста и имперфекта као „још нерешеним питањима у значењима глаголских облика у српском језику". У анализи се примењује когнитивни и структурални теоријски метод. Закључује се да се ови глаголски облици употребљавају у правом – системском значењу и неправом, које настаје од правог извесним померањем под утицајем контекста али не и уништењем 'правог'.

4) Весна Ј. Ломпар (Београд): *Енклитички облик заменице себе у генитиву?* (стр. 595–600). У раду се преиспитују разлози за навођење енклитичког облика заменице *себе* у генитиву у оквиру парадигме ове заменице у граматикама српског језика. На основу анализе ауторка закључује да је оправдано изостављање генитивне енклитике у парадигми заменице *себе* у већини граматика српског језика, и предлаже „да би у школским граматикама требало променити устаљену праксу и наводити само акузативно *се*".

5) Миливој Б. Алановић (Нови Сад): *Пример лексикализације значења: улога допунске реченице уз један тип именичког регенса* (стр. 601–613). Анализа синтагми и конструкција уз именички регенс, аутору служи као доказ о постојању у језику двеју главних стратегија за изражавање значења – граматикализације и лексикализације. „Која од њих две ће бити активирана, не зависи само од граматичких околности успостављених у реченици већ и од комуникативног фокуса, стила, жанра, различитих психолошких фактора који управљају комуникацијом итд."

6) Ljudmil A. Spasov (Скопље): *Interviews of three Macedonian language speakers, two from Boboshtica (Boboshticë) and one from Shestevo (Sidirohori*) (У преводу из резимеа: *Intervjui sa trima govornicima makedonskog jezika, dvoje iz Boboščice/Boboštice (Boboshticë), Albanija i jednog iz Šesteva (Sidirohori), Grčka*) (стр. 615–627). Три интервјуа обављена у различитом временском размаку са македонскојезичним саговорницима (два из Албаније и један из Грчке), представљају прилог истраживању лингво-културолошког карактера. Аутор о томе каже: „ovaj rad ima nameru da predstavi i naše utiske iz navedenih intervjua i on je i tako strukturiran, predstavljajući i komentarišući odgovore intervjuisanih na postavljena pitanja".

7) Вељко Ж. Брборић (Београд): *О растављању речи на крају реда* (стр. 629–638). Тема прилога је растављање речи на крају реда као засебна правописна област која, како аутор износи, изазива доста нејасноћа и грешака. У њему се на основу резултата кроз табеле показаних студентских знања, и ставова професора о ученичким знањима и о правописним решењима, указује на потребу „да имамо одговарајуће правописне приручнике и за основну и за средњу школу у којима је у складу са узрастом ученика ваљано објашњена ова правописна област" тако да би школско издање приручника чинило „саставни део ученичког уџбеничког комплета".

8) Владан З. Јовановић (Београд): *О облицима компаратива у описним речницима српског језика* (стр. 639–652). Лексикографски поступци при обради и презентацији компаратива придева и прилога у великим описним речницима предмет су разматрања овога рада. Реч је о два типа компаратива

– апсолутном, као типолошкој особини српског језика да се поред примарног граматичког значења и функције може изразити и сложенији семантичко--прагматички садржај, и о компаративу насталом у процесу творбене афиксације. На крају се даје предлог да би, по могућности, у речницима било добро „уз семантичко одређење лексичког садржаја компаратива дати и оно што граматикама недостаје".

10. И да закључимо. Пред нама је научни колективни рад чији је значај немерљив, и који отвара путеве даљим истраживачким трагањима. Показало се како је разнородна и богата проблематика лексиколошке и лексикографске области – и у теоријском и у практичном смислу. Посебну вредност овог зборника представљају актуелни приступи у изучавању датих области. Многе појаве су нерешиве само из једног угла гледања. Захваљујући широком спектру обрађених тема, сазнајемо о стању проучаване области, посебно о њеним укрштањима са другим нивоима и често граничним областима, као показатељима пробуђеног интересовања за лексиколошке, лексичко-семантичке и сродне теме, од чега корист има у првом реду лексикографија, која доста дугује управо Даринки Гортан Премк. Треба истаћи и једну димензију Зборника као целине – а то је његов приручнички карактер. Из перспективе професионалног научника као коментар може се генерализовати оцена да је овај зборник значајан допринос популаризацији лингвистике као науке.

Јелка Матијашевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
slobodanmat@mts.rs

UDC 811.163.41(497.16)(049.32)
UDC 811.163.41(091)(049.32)
UDC 003.349(091)(049.32)

СРПСКИ ЈЕЗИК И СРБИСТИКА У ПОСТФАКТИЧКОМ СВИЈЕТУ

Јелица Стојановић. *Пут српског језика и писма.* Београд: Српска књижевна задруга, 2016. (поновљено издање 2017), 440 стр.

У знаменитом *Колу* Српске књижевне задруге, једној од наших најутицајнијих едиција, током читавог њеног постојања, од посљедње деценије XIX вијека до године која је за нама, објављене су само три књиге из области науке о језику: Белићева *Око нашег књижевног језика* (1951), Ивићева *Српски народ и његов језик* (1971) и Ковачевићева *Лингвостилистика књижевног текста* (2012). Прве двије, ужелингвистичке, штавише спадају међу најзначајније икад написане о спољашњој историји српског језика, мада у наслову тај глотоним не помиње ниједна. Осим тога, обје су на извјестан начин повезане с Новосадским књижевним договором: прва га је најавила и образложила,

а друга покушала да одбрани (Ковачевић 2014: 12–14). До какве су нас ситуације, и даље актуелне, тај договор и његова одбрана довели, ишчитавамо из *Пӯта срӣског̄ језика и ӣисма*, књиге која је у приказаној нисци Српске књижевне задруге четврта по лингвистици као науци у чијим је оквирима настала, односно трећа по спољашњој историји српског језика као предмету који обрађује.

Куриозитетом своје врсте сматрамо то што је књига из штампе изашла баш крајем прошле године, коју је у обје најмоћније англофоне земље, бар кад су у питању новинске анализе, обиљежила ријеч *post-truth*, тј. увјерење да на обликовање јавног мњења умјесто чињеница и здравог разума све више утичу осјећања. Учесталост употребе те ријечи порасла је изразито нагло послије само два политичка догађаја: Брегзита и побједе Доналда Трампа на предсједничким изборима у САД (OED), што значи да је на одговарајућем говорном подручју постфактички карактер савременог свијета све доскора био релативно непознат. На Балкану се, с друге стране, одавно зна да је истина у дискурсу који нам се намеће постала ирелевантна. Да будемо прецизнији, у појединим државама на говорном подручју српскog језика већ пола вијека политичари и од њих ангажовани „интелектуалци" неке чињенице историје и лингвистике злоупотребљавају да би манипулисали јавним мњењем, док неке једноставно пренебрегавају, а веома често (онда кад их је немогуће пренебрегнути) и ниподаштавају, све то ради остварења неријетко опскурних циљева.

Како се посљедњих деценија феномен *post-truth*-а испољавао у Хрватској и БиХ, а онда и у Црној Гори, као и политичке пројекте који су томе претходили стољећима уназад, објаснила нам је Јелица Стојановић пратећи кроз седам поглавља своје књиге пут српског језика и писма, саткан од (како је у предговору лијепо запазио Милош Ковачевић) странпутица какве себи не би дозволио ниједан народ озбиљно осмишљене националне политике. Будући да је књига тематски врло разноврсна и да у нашој социолингвистици представља хвале вриједан изузетак утолико што обилује документарним материјалом, у доста случајева необјављиваним или недовољно објављиваним – потенцијалном читаоцу нудимо приказ нешто дужи од уобичајеног.

У првом поглављу *Срӣски језик и државно-национални ӣројекӣи у 19. и 20. вијеку* (3–54) првенствено се анализира низ језичких политика на говорном подручју Вукове новоштокавске норме – како оних старијих, југословенских (које су резултирале српскохрватским књижевним језиком), тако и ових новијих, нама савремених (које су резултирале хрватским, босанским и црногорским). Анализирајући тај низ професорка Стојановић у ствари доказује сљедеће: што је утицај националних пројеката на језичку политику био већи, више су се занемаривали и одбацивали научни, лингвистички критеријуми. Ти су се критеријуми по ауторкиној процјени највише игнорисали управо онда кад се само по себи наметало кључно питање свих наведених политика – назив језика. Будући да је језичка норма на коју је тај назив имао да упути у свим случајевима била једна те иста (Вукова, тј. вуковска, дакле српска), најтежи задатак пропонената набројаних књижевних језика био је да та имена (имена другачија од српског) некако образложе. Наиме, немогуће је у оквирима једног језика различите терминолошке називе истог појма

оправдавати онда кад они нису истозначни. Зато су се пропоненти, да се тако изразимо, надријезичких политика довијали на разне начине. Образложења су драстично мијењали зависно од потреба и околности, а онда су их, да све буде гротескније, пројектовали на давно минула времена (чиме је нпр. добијена црногорска редакција старословенског језика). Тако је, наглашава се у тексту, од прилике до прилике као главни параметар самобитности језика истицана час народност, час државност, као да се не зна да је држава у којим се говори више језика и језика којима се говори у више држава (и у Европи, а камоли другдје) много више од примјера подударности државних и језичких граница (какви су ваљда једино острвске земље, попут Исланда и Јапана).

Своје тезе професорка Стојановић поткрепљује мноштвом чињеница из историје књижевног језика у Хрватској, БиХ и Црној Гори, те напомена о немилим догађајима којим смо свједочили посљедњих година. Због ограниченог простора издвојићемо само покушаје да се у издањима подгоричког Завода за уџбенике дијалекатски мозаик Црне Горе представи одијељеним од остатка српског дијалекатског мозаика, а главни писар *Мирослављевог јеванђеља* као Црногорац и представник ијекавског изговора (изговора који се развио тек три вијека касније), као и сврставање Матије Бећковића и Мира Вуксановића међу стваралоце на црногорском језику (који баш њих двојица негирају не само јавно него и у свакој прилици).

Очито је да овако конципирана прва цјелина књиге функционише као уводна јер тематски најављује све остале. Друга (*Вукова реформа српског језика у контексту двају принципа*, 55–88) има другачију улогу – да читаоца упозна с Вуковом дјелатношћу, и то из аспекта начела на којим је заснована: *пиши као што говориш* и *опћене правилности*. Упознавање те врсте читаоцу је (сматрамо ми, а изгледа и ауторка) неопходно не само због далекосежног значаја Вукове језичке реформе него и зато што се она разним поводима помиње у свим поглављима, фигурирајући као један од чинилаца јединства књиге.

Караџићево идејно напредовање у погледу основице језичке стандардизације (од става да сваки писац треба да пише својим дијалектом до става да је правилно само оно што је наддијалекатско, системно, а стога и општеприхватљиво, и то под условом да се може наћи у народним говорима, тј. да није вјештачко) у књизи пратимо углавном преко начина на који се у неколиким фазама реформе приступало двама проблемима: расподјели сугласника *х* и ијекавском јотовању сугласника *т* и *д*. Коментаришући те фазе, ауторка посебно истиче да се сугласника *х* Вук ниједном није одрекао у „туђим ријечима" и узвицима, иако га је дуго избјегавао управљајући се стањем у већини народних говора, тј. начелом *пиши као што говориш*. Па ипак, расподјелу тог сугласника „по етимологији" најзад је установио тек осамнаест година касније, пошто се увјерио да се он и „у народу" гдјегдје изговара и у осталим ријечима. На тај начин учинио је први и највећи обрт у тежњи системном и општеприхватљивом. Други обрт у истом правцу, напуштање облика с јотованим сугласничким групама *тј* и *дј*, Вука је, закључује се, додатно приближио критеријуму *опћене правилности*, коначно формулисаном прекретничке 1847. г.

Другом великану српске филологије Милану Решетару Стојановићева се одужила у трећем поглављу књиге прилогом *Језик Дубровника у историји српског књижевног језика* (89–146), који нипошто не би требало третирати само као пригодни иако је настао поводом два јубилеја: 150. годишњице Решетаровог рођења и 70. годишњице његовог пријема у САНУ. Због паралела које асоцира у ова времена, током којих су, како напомиње и ауторка, многи, нарочито у Црној Гори, понизно ћутали о лингвистичким и уопште научним фалсификатима – тај је прилог много више од пригодног. У своје доба Решетар се, наиме, као частан научник потврђивао не само у односу на колеге филологе него и у односу на политичаре. У том погледу занимљив је запис којим објашњава зашто му није допуштено да представи резултате сопствених дијалекатских истраживања (в. Стојановић 2016: 133–134).

Иако је и овај аспект његове каријере довољно репрезентативан, пажњу више заокупља онај који се тиче језика Дубровника и његове уже околине, због којег се Решетар супротставио једном од највећих ауторитета тадашње славистике, ментору на бечкој катедри и тасту Ватрославу Јагићу.

Полазећи од појединих обиљежја језика првих дубровачких пјесника, тј. спорадичних чакавизама (*зач* умјесто *зашто*, *вазети* умјесто *узети*, *ма* и *тве* умјесто *моја* и *твоје* итд.) и махом икавских рефлекса јата, Јагић је дошао до тврдње да је аутохтони словенски говор тог града био чакавски и икавски. Споменике написане штокавским нарјечјем и ијекавским изговором једноставно је одбацио као недубровачке. Истом питању Решетар је приступио с много више обзира. Филолошки је анализирао обиман споменички корпус, састављен не само од литерарних него и од пословноправних текстова. Притом ни у језику повеља и писама из XIII–XV вијека, ни у језику млађе прозе није пронашао нити чакавизме, нити икавске рефлексе јата, чиме је доказао да је Дубровник ијекавскоштокавски откад и словенски. Особености језика Гундулићевих претеча објаснио је другачије: не као одраз савременог дубровачког говора, него као позајмице из далматинске поезије, којима се прибјегавало ради онеобичавања – да би се пјеснички језик разликовао од говора „простога пука". Исти пјесници непоетске дјелове пјесничких збирки (предговоре и посвете) пишу идиомом којим и говоре: ијекавским штокавским. На основу оваквих резултата Решетар је у вези с Дубровчанима, тј. њиховим језиком и опредјељењем, могао да констатује само сљедеће: „говораху српски, али се не осјећаху Србима, јер њима српско бијаше у првом реду оно што припада српској држави" (цит. према Стојановић 2016: 92).

Наредни прилози *Континуитет, растростирање и статус српске ћирилице – кроз вјекове и данас* (147–212) и *Први свјетски рат – однос према ћирилици и другим српским националним симболима* (213–284), јасно је, обрађују спољашњу историју наше варијанте ћириличког алфабета. Разликују им се просторни и временски захвати, па се први усредсређује на подручја у саставу савремене Црне Горе, а други на период 1914–1918.

У првом ауторка најприје набраја најстарије споменике написане на српском језичком простору, при чему се не задржава на оним за које зна и шира јавност, него на једном чије је поријекло утврђено тек недавно – првој страници *Кијевских листића*, насталој на размеђу XI и XII вијека. Наиме, док рецентни радови Хајнца Микласа доказују да је она дјело руку Димитрија

Синаита, одраније познатог по више синајских рукописа из истог раздобља, Виктор Савић процјењује да тај писар потиче из сјеверозападне Дукље, што потврђују: раноштокавске црте у његовом језику, неке реалије поменуте у молитвама чији је аутор, као и култ свете Петрониле, његован на територији под јурисдикцијом Дубровачке надбискупије.

У даљем тексту цитирају се писана свједочанства о континуитету српског имена ћирилице неометано употребљаване (не само од православног живља) на широком простору штокавског нарјечја све до модерног доба. Потом се опримјерују многи покушаји њеног затирања, почев од наредбе царице Марије Терезије из 1779. г. да се у српске пучке основне школе на тлу монархије уведу „простонародни језик илирски" и латиница. Међу тим, очито континуираним настојањима да се ареал употребе српске ћирилице максимално смањи, највише се истиче хрватска библиокластија током „Домовинског рата" (1991–1995), усљед које је по „обвезатним напутцима" (што спаљивањем на трговима, што бацањем у смеће или стару хартију) „технички одстрањено" више милиона српских књига. У тим „напутцима" књиге се називају „савезним језиком писаним", „језично неприкладним", „од установа прошлог сустава наслијеђеним", застарјелим и непотребним. Цинизам којим одишу ове ријечи добиће мање упадљиво обличје непуних двадесет година касније у Црној Гори, нпр. у издању подгоричке *Побједе* публикованом на четврти Дан независности, кад је тај дневник (мимо 66-годишње ћириличке традиције) почео да се штампа на латиници. По *Ријечи уредника* Срђана Кусовца замјеном писма кренуло се у сусрет млађима, који предност дају латиници, „грађанима којима црногорски језик није матерњи", те „странцима заинтересованим за информисање о Црној Гори". Осим тога, остварене су „знатне уштеде у времену, људским ресурсима и материјалу", а омогућено је и аутоматско архивирање (цит. према Стојановић 2016: 206).

Наговијештену тезу, да је прогон којем су током аустријске окупације у Првом свјетском рату били изложени српски народ и његов језик (особито ћирилица) само наставак ранијих и претходница каснијих прогона, смишљених по свему судећи с циљем сужавања српског етничког простора – професорка Стојановић елаборира у сљедећем поглављу. Стога оно почиње навођењем одговарајућих историјских чињеница – од одлуке хрватских сталежа из 1723. г. којом је некатолицима ускраћено право својине над непокретностима до Велеиздајничког процеса, током којег се 1909. г. у Загребу судило педесет тројици Срба што (наводно подстакнути „великосрпском пропагандом") у Хрватску увозе и шире српско име, ћирилицу и грб. Ескалацију антисрпских сентимената послије атентата на Франца Фердинанда и њима сразмјерну одмазду аустријских власти Стојановићева илуструје низом примјера: Широм монархије забрањен је рад српских школа, културних друштава и штампарија. На удару су се нашле и крсне славе, тробојке и, наравно, ћирилица. Врховни поглавар БиХ генерал Оскар Пећорек протјерује је из службеног саобраћања новембра 1915. г. Сљедеће године у Србији се уклањају ћирилички натписи (чак и онај на сједишту Универзитета у Београду: *Миша Анастасијевић свом отечеству*). Из црногорских наставних програма за 1916/17. избацују се родољубиве и народне јуначке пјесме, као и предмет Српска историја, док се свједочанства исписују латиницом. Циљ је свуда био исти – да

се ћирилица лиши националног карактера, а Срби на овај или онај начин асимилују са „држави вјерним слојевима друштва".

О стању у окупираној Србији и окупираној Црној Гори ауторка нас обавјештава помоћу грађе добијене истраживањем извора из дотичног раздобља – како листова које је издавао окупатор (*Београдске новине*, *Цетињске новине*, *Вјесник наредаба*), тако и листова које су у дијаспори уређивали наши људи (*Глас Црногорца*, *Српски гласник*, *Србобран*, *Велика Србија*). Будући да та грађа досад није објављивана, и сама по себи представља драгоцјен прилог нашој науци. На основу нпр. овог извештаја може да се наслути колико је злокобна била аустријска војна управа: „У Београду излази један лист латиницом, три пута недељно, и објављује становништву победе немачке и турске војске. Тај лист покушава својим чланцима да увери становништво, бачено у пакао најцрњег ропства, да више нема чему да се нада" (цит. према Стојановић 2016: 241).

У закључку се износи процјена да је Аустрија за само двије године окупације Србије и Црне Горе на набројане начине успјела да обезбиједи амбијент за суштинску промјену језичког, културног и националног идентитета.

Посљедња два поглавља тичу се само данашње Црне Горе и њене језичке политике, па чине вјероватно најзначајнији научни допринос ове књиге. У њима нас професорка Стојановић с лица мјеста компетентно информише о збивањима којим је и сама присуствовала, али не као нијеми свједок, него као активни учесник, штавише учесник најзаслужнији за опстанак Студијског програма за српски језик и јужнословенске књижевности на Филозофском факултету Универзитета Црне Горе. Захваљујући томе, али и многим помно одабраним изводима из непрегледног корпуса савремене црногорске штампе, ова два прилога постала су незаобилазна за све оне који се озбиљно баве црногорском социолингвистичком ситуацијом.

Из првог, насловљеног са *Идентитет и статус српског језика у Црној Гори* (285–338), као најмаркантнија може се издвојити тврдња да активности које црногорске власти спроводе у вези с језиком представљају преседан чак и у трагично хаотичном балканском контексту. Другим ријечима, те активности нису упоредиве ни са оним које се спроводе у Хрватској и БиХ. Наиме, мада се и хрватски и босански махом квалификују као политички језици, они макар пролазе кроз колико-толико стручно нормирање, па су постали или настоје постати „новојезицима". С друге стране, у Црној Гори је промовисано, а онда и наметнуто само ново име, које, показује се, није допринијело ничему до беспотребним неспоразумима, свађама и расколима.

Минуциозну аргументацију изнијетих ставова ауторка почиње прегледом развоја народног и књижевног језика на данашњем црногорском тлу. Напомиње да су од почетака писмености све српске земље биле јединствене како књижевно тако и језички, без обзира на политичку ситуацију, тј. административне границе између њих, што показују прије свега филолошка проучавања споменичке грађе. Тако се најстарији сачувани натписи с подручја средњовјековне Зете *Морачки натпис* и *Натпис зетског епископа Неофита*, оба из средине XIII вијека, одликују рашким правописом, чија се појава везује за сам почетак истог стољећа. На територију савремене Црне Горе брзо се пренио и ресавски правопис, крајем XIV вијека установљен у Србији, о чему

свједоче и *Горички зборник* (из 1441/42) и псалтири из Штампарије Црнојевића (с краја XV вијека). Штавише, у тим се споменицима на позицијама старог јата мјестимично налази екавска замјена, док ијекавских нема. Стање је мање-више исто у низу млађих споменика – од записа и натписа из XVI вијека до *Врхобрезничког љетописа* из средине XVII, што Стојановићева доказује резултатима сопственог истраживања.

У наставку поглавља напомиње се да ниједан црногорски дијалекат није само црногорски, нити општецрногорски, тј. да се у Црној Гори говори двама подоста различитим дијалектима, који се простору и далеко ван граница те државе (све до Лике, Кордуна и Баније, а на другу страну до Западног Поморавља). Аналогно важи за језички стандард: црте које се, мада маргиналне, често наводе као специфично црногорске (мисли се на облике *сјутра* и *нијесам*) налазимо као факултативне у свим српским нормативним приручницима; штавише, и у самој Црној Гори постоје повелики ареали на којим се говори, а онда и пише *сутра* и(ли) *нисам*.

Све наведено значи да се, резимира ауторка, Црна Гора у континуум српског језичког простора савршено уклапа не само дијалекатски него и стандардној језички – како у синхроној, тако и у дијахроној равни. Отуда не чуди што је једино име језика увијек било српско. Према томе, актуелна језичка политика није сагласна ни језику као таквом ни историјским чињеницама о њему, штавише ни опредјељењу грађана. Наиме, на пописима становништва матерњи језик већина назива српским упркос очекивањима, а каткад и притисцима владајућих структура. Али и да је другачије, истиче ауторка, преименовање језика не би било утемељено. У том смислу наводи ријечи једног њемачког социолингвисте, који је духовито констатовао сљедеће: „сматрати неки идиом језиком зато што га његови говорници тако перципирају било би као нпр. сматрати неки политички систем демократским зато што га његова популација процјењује таквим" (Ammon 1989, цит. према Стојановић 2016: 314).

Поглавље се завршава кратким освртом на десетак година остваривања црногорског националног пројекта, тј. оне његове компоненте која се тиче језика. Много дужи дат је у посљедњем прилогу *Српски језик у Црној Гори у огледалу лингвистике и политике* (339–414). У њему професорка Стојановић као прву битну одлуку власти донијету мимо друштвених потреба, културне традиције и лингвистичких факата препознаје ону којом је 2004. г. назив премета *Српски језик и књижевност* у школама замијењен називом *Матерњи језик и књижевност*. Па ипак, драстична промјена околности наступила је послије референдума о независности, двије године касније. Осокољени његовим резултатима, и прије изгласавања устава, поједини истакнути политичари и новинари форсирали су предлог да се службени језик преименује у црногорски, најчешће са образложењем да је то нормално (*sic!*) и да су сви у окружењу језик назвали по својој држави (што никако не одговара истини с обзиром на то да је назив *српски* изведен од етнонима *Србин*). Октобра 2007. г. предлог је изгласан у парламенту иако тзв. црногорски језик претходно није ни дефинисан, нити је у односу на постојећу норму српског језика учињен ма и најмањи отклон. Тиме се поступило супротно пракси да се у устав уносе (ако се уопште уносе) само неоспорни називи стандардизованих језика.

Иако се, наглашава ауторка, језик не ствара уставом, као што ни помен његовог имена у уставу не може бити доказ да тај и такав језик постоји, пропоненти црногорског језика су, полазећи управо од уставне дефиниције и схватајући је, штавише, као једино мјерило, интензивирали своје активности на афирмацији новог глотонима. Тако је фебруара 2008. г. (укључивањем махом неквалификованих лица) основан Савјет за стандардизацију црногорског језика. Мјесец дана касније на Филозофском факултету у Никшићу збио се први покушај преименовања Студијског програма за српски језик. Услиједио је низ такође безуспјешних, па је на сједници Вијећа факултета донијета одлука да се као паралелан оснује Студијски програм за црногорски језик мада никакав стандард тог језика још није установљен. Фарсичан карактер свега набројаног особито се испољио касније, током испита на којим су септембра 2008. г. говорни представници српског језика стално настањени у Црној Гори (а на основу Закона о странцима) доказивали познавање црногорског језика, као и током 180-минутног семинара на којем се више од двије хиљаде учитеља и наставника матерњег језика „подучавало" његовој новој норми.

У завршници текста ауторка са жаљењем устврђује да је сувише велик дио посла који се тиче одржања српског имена језика у Црној Гори препуштен стихији и малом броју ентузијастичних појединаца. Због тога (што имплицитно, што експлицитно) позива српске институције културе да се овом проблему више посвете, ако ни због чега другог, а оно бар зато што им је то морална обавеза.

Такав закључак приличи и овом приказу, тј. духу у којем смо га започели. Сматрамо, наиме, да је српској лингвистици савременог доба, управо због околности у којим се развија, основни задатак раскринкавање оних који се на социолингвистичке налазе позивају тенденциозно погрешно. Јелица Стојановић је благовремено осјетила важност тог задатка и предано му служи. Док год таквих, друштвено одговорних појединаца у науци не буде знатно више, јавности ће бити све теже да се оријентише у постфактичким условима, у којима ријеч часних универзитетских професора вриједи мање од ријечи охолих политичара и њима наклоњених медијских посленика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ковачевић, Милош. Међуоднос Белићеве и Ивићеве књиге у колу Српске књижевне задруге с обзиром на њихов значај у историји и култури српскога језика. *Срӣски језик у оӣледалу Срӣске књижевне задруӣе: Зборник радова са научне конференције одржане у СКЗ.* Београд: СКЗ, 2014, 11–42.

OED: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.

Милан Ивановић

Гимназија „Слободан Шкеровић"
Вака Ђуровића 26, 81000 Подгорица, Црна Гора
mipozega@yahoo.com

UDC 811.16(049.32)

КОРИСТАН ДОПРИНОС СЛАВИСТИЦИ

Współczesne językoznawstwo słowiańskie. Teoria i metodologia badań. Tom I: *Słowotwórstwo*, redaktor naukowy Elena Koriakowcewa, Siedlce, 2016: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Instytut Filologii Polskieji Lingwistyki Stosowanej, Miedzynarodny Komitet Slawistów: Komisja Słowotwórstwa, 142 стр.

Współczesne językoznawstwo słowiańskie. Teoria i metodologia badań. Tom II: *Metody analizy i opisu jednostek leksykalnych i tekstowych*, redaktor naukowy Elena Koriakowcewa, Siedlce, 2016: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Instytut Filologii Polskieji Lingwistyki Stosowanej, Miedzynarodny Komitet Slawistów: Komisja Słowotwórstwa, 142 стр.

Елена И. Коряковцева, *Очерки о языке современных славянских СМИ* (семантико-словообразовательный и лингвокултурологический аспекты), Siedlce, 2016: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 152 стр.

1. У овом приказу изнеће се кратак преглед садржаја две вредне славистичке публикације – једног двотомног зборника и једне монографије, које уреднички и ауторски потписује проф. др Елена Корјаковцева, руска лингвисткиња, руководилац Катедре за примењену лингвистику и дидактику Института за пољску филологију и примењену лингвистику на Универзитету за природне и хуманистичке науке у пољском граду Сједлце. Елена Корјаковцева је докторирала у Москви, а тема њеног доктората била је из области творбе речи у руском језику. Била је запослена у Институту за руски језик који носи име В. В. Виноградова Руске академије наука. Објављује радове из области творбе речи, лексикологије и семантике на материјалу руског, пољског, чешког и других словенских језика. Члан је Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта и њен научни секретар од оснивања Комисије до 2017. године. Она је, такође, и члан Комисије за социолингвистику Међународног комитета слависта.

2. Проф. Елена Корјаковцева изузетно је активна у повезивању слависта широм Европе и света, а један од видова тог повезивања јесте организација колективних славистичких истраживања. Њен најновији такав подухват био је и уприличавање међународне интернет-конференције *Современное славянское словообразование. Теория и методология исследований* (*Współczesne językoznawstwo słowiańskie. Teoria i metodologia badań*), која је била одржана 25. септембра 2015. године. Као резултат те интернет-конференције (која већ сама по себи представља важан догађај због тога што спада у модерне и у лингвистичком свету још увек недовољно раширене начине повезивања научне мисли и идеја), настао је двотомни зборник, који је крајем 2016. године издао Универзитет природних и хуманистичких наука из Сједлца и Комисија за творбу речи Међународног комитета слависта, а уредила га је Елена Корјаковцева. Први том је посвећен творби речи у словенским јези-

цима и носи наслов: *Współczesne językoznawstwo słowiańskie. Teoria i metodologia badań. Słowotwórstwo*. Други том је посвећен методама анализе и описа лексике и текста у словенским језицима, а на корицама му стоји: *Współczesne językoznawstwo słowiańskie. Teoria i metodologia badań. Metody analizy i opisu jednostek leksykalnych i tekstowych*. Овај двотомни зборник садржи двадесет три рада, чији аутори су слависти из различитих словенских земаља, а међу њима је чак тринаест чланова Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта.

2.1. Први том зборника, *Współczesne językoznawstwo słowiańskie. Teoria i metodologia badań. Słowotwórstwo*, састоји се из дванаест радова и започиње истраживањем бугарске лингвисткиње Цветанке Аврамове *Умалителни суфикси и градуални деминутиви в българския и чешкия език* (стр. 11–23). У раду се упоређује инвентар бугарских и чешких деминутивних суфикса. Скреће се пажња на различите теоријске приступе суфиксу као творбеној јединици, који доводе до тога да се у различитим бугарским приручницима износе врло несагласни подаци о броју деминутивних суфикса, од 13 до 22, што је и очекивано због тога што у свим словенским језицима постоји деминуција различитог степена, нпр. *брат – братче – братченце*.

Чешка лингвисткиња Ivana Bozděchová приложила је рад *K pojetí, vymezení a terminologickému označování slovotvorných prostředků přechodného charakteru* (стр. 23–33). Она анализира дефиниције, опис и терминологију у вези са афиксоидима у чешкој и словачкој лингвистици. Статус афиксоида може се тумачити на различите начине, што залази и у питање приступа слагању као врсти творбе речи.

Затим следи истраживање Украјинке Тетяне Черниш: *Параметри компаративно-типологічного дослідження структури історико-дериваційних гнізд із семантично спорідненими коренями* (стр. 33–44). У раду се указује на значај анализе деривационих гнезда словенске лексике како би се реконструисао њихов прасловенски корен.

У раду *О границах и конституентах словообразовательных систем* (*на материале словообразовательного поля отрицания и противоположности*) (стр. 45–51) белоруске лингвисткиње Зинаиде Харитончик говори се о статусу и употреби интернационалних префикса *a-*, *in-*, *ir-*, *anti-* у руском језику.

Лариса Кислюк, украјинска лингвисткиња, написала је рад *Піходи до вивчення нової похідної лексики* (стр. 53–62). Ауторка је описала методу и технике којим се она изводи приликом описа нове деривиране лексике. Ову методу већ користе украјински лингвисти, а она омогућава праћење главних тенденција у творби речи и у позајмљивању лексике у украјинском језику.

Уредник зборника, Елена Корјаковцева, приложила је текст под насловом *О словообразовательном статусе ксеноморфем в языке-реципиенте* (стр. 63–79). Највише пажње у раду посвећује се компоненти *-гејт* у руском, пољском и чешком језику, затим *-(о)холик*, а обраћа се пажња и на компоненте *-патија*, *-френија*, *-фобија*, *-манија*, које су, изазване глобализацијом, данас продуктивне у свим словенским језицима.

Рад под називом *Окказиональное словопроизводство в средствах массовой информации: от языковой игры к речевой агрессии* (стр. 81–85) написао

је руски лингвиста Сергеј Козинец. У раду се наводи велики број занимљивих оказионализама из језика руских медија и показује се како језичка игра може прећи и у непристојност, вређање, језичку агресију. Као један од бројних примера из рада навешћемо лексему *димабиланизам* (*Дима Билан + дебилизам*), која је творена с намером да се увреди Дима Билан, руски глумац и певач.

Никшићка лингвисткиња Соња Ненезић приложила је истраживање *Movirani feminini iz tvorbeno-semantičke kategorije nomina agentis et professionis u jeziku crnogorskih online medija* (стр. 87–95). Класификоване су и представљене именице на *-ка*, *-киња*, *-ица*, које спадају у тематску групу означену у наслову рада. Закључено је да се у језику црногорских медија убрзано шире именице из ове групе и да у њиховом грађењу има мало семантичких и творбених препрека, што значи да се слободно граде и шире.

Лариса Рацибурская је руска лингвисткиња која је такође била заинтересована за неологију. У свом раду *Новые процессы в современном медийном словотворчестве* (стр. 97–103), она је описала неколико активних процеса у руској творби речи. Посебну пажњу посветила је све већем броју именица које се граде грчко-латинским префиксима *анти-*, *супер-*, *псеудо-*, *екс-*. Све је више именица које се завршавају суфиксоидима *-гејт*, *-ленд*. На статус форманта у руском језику претендује и елемент *-вуд*. Компоненте *-(из)ација*, *-манија*, *-фобија* такође постају све учесталије.

Украјинска лингвисткиња Юлия Романюк, у свом раду *Отпроприальное глагольное словообразование в современных славянских языках* (стр. 105–110), бавила се глаголским образовањима у украјинском, руском, белоруском и пољском језику на материјалу интернет-извора.

У раду *Окказионализмы как средство экспресивизации медийного текста* (стр. 111–121), руска лингвисткиња Надежда Самыличева прикупљала је оказионализме из руских медија и писала о њиховој важној функцији у експресивизацији текста.

Први том зборника завршава се радом словеначке лингвисткиње Irene Stramljič Breznik *Prefiksoidne zloženke s sestavino video- med pisanjem skupaj in narazen* (стр. 124–140). Ауторка анализира правописна решења у вези с лексемама које у словеначком језику почињу компонентом *видео-*.

Преглед садржаја радова објављених у првом тому указује на чињеницу да су аутори највише заинтересовани за савремено стање у словенској творби речи. Тематика неких радова се преплиће, па тако у први план садржаја избијају компоненте које функционишу као суфиксоиди и префиксоиди у словенским језицима, а које имају грчко-латинско порекло, па се – преко енглеског – шире у све словенске језике. Друга тема која је инспирисала ауторе радова јесте експресивизација која се постиже употребом оказионализама у језику медија. Језик медија у потпуности је извор грађе за истраживања у радовима овог тома. Језик писаца, изгледа, не привлачи пажњу истраживача у довољној мери.

2.2. Други том зборника, *Współczesne językoznawstwo słowiańskie. Teoria i metodologia badań. Tom II*: *Metody analizy i opisu jednostek leksykalnych i tekstowych*, састоји се из једанаест радова. Зборник почиње радом Рајне Драгићевић *Историјски речници као полазиште за истраживање лексичких промена и развој лексичког система савременог српског језика* (стр. 9–23).

На примеру *Речника малоѓ* из 1793. године и *Речника косовско-метохискоѓ дијалекта* Г. Елезовића из 1932. године, описује се и упоређује лексика српског језика две групе српског народа – оних Срба који су живели под аустријском влашћу и оних који су живели под турском влашћу. Такође се описују уочени семантички процеси у XVIII веку (на основу *Речника малоѓ*), крајем XIX и почетком XX века (на основу Елезовићевог речника) и данас (на основу речника савременог српског језика).

Айса Халидов са Чеченског државног педагошког универзитета у Грозном написала је рад *Категория состояния: проблема частеречного статуса и терминология* (стр. 23–40), у коме се говори о егзистенцијалности и начинима на које се она исказује у различитим словенским и несловенским језицима.

Уредница зборника је и у другом тому објавила рад. Овога пута, Елена Корјаковцева је у раду *О подходах к изучению словообразовательной системы и некоторых понятиях словообразования* (стр. 41–49) писала о неким теоријским проблемима у приступу творби речи као науци. Један од њих је базично одређење ове науке. Није, наиме, још увек јасно да ли она спада у синхронијске или дијахронијске дисциплине. Према неким ауторима, немогуће је описивати стање творбеног система у савременом језику без залажења у дијахронију. Осим овог питања, намеће се још једно, а то је питање продуктивности као функционалног критеријума у одређивању смера творбених процеса. У раду се износе размишљања значајних стручњака попут И. С. Улуханова, О. Н. Трубачова, Е. С. Кубрјакове и др.

Методология исследований русского сленга: новые источники наслов је рада белоруске социолингвисткиње Елене Лукашанец (стр. 51–60). Она констатује да се руски социолекти испитују већ два века. За та истраживања се дуго користила грађа коју су сакупљали аматери-ентузијасти, а од друге половине XX века објављују се речници различитих социолеката које састављају лингвисти. Почетком XXI века, појављују се онлајн речници сленга. Они имају бројне недостатке, јер их често не састављају лингвисти већ аматери, али су драгоцени извор за истраживаче различитих социолеката.

Руски лингвиста Игорь Милославский приложио је рад *От парадигмы „язык ради самого языка" – к парадигме „язык для речевых действий"* (стр. 61–66). Како стоји и у самом наслову, аутор се залаже за прагматички приступ у анализи језика, а то значи да треба испитивати, на пример, све улоге које може имати језички знак, а не само номинативну, разграничити хомонимију од полисемије у анализи значења неке лексеме, испитивати синтагматске и парадигматске асоцијације неке лексеме и објављивати оне најфреквентније у описним речницима итд.

Pavol Odaloš и Lan Zhan са словачког универзитета у Бањској Бистрици објавили су рад о неким принципима грађења жаргонизама у словачком, кинеском и америчком енглеском сленгу (*Tvorenie slov v slovenskom, činskom a americkom slangu*, стр. 67–77). Различите структуре ових језика доводе до сасвим различитих творбених резултата у ова три језика.

У раду *Wyrazy funkcyjne jako staropolskie repliki dialogowe* (стр. 79–91), пољска лингвисткиња Magdalena Pastuchowa пише о томе како су се у старопољском језику, у дијалозима, користиле лексеме *bardzo* и *wierę*, како су

им се мењала значења и употреба, а у теоријском смислу разрађује појам *старопољски дијалог*.

Рускиња Марина Пименова у раду *Семантическая деривация и явление формально-содержательной языковой ассиметии* (стр. 93–101) пише о семантичкој деривацији под којом подразумева полисемију и анализира неке резултате тог процеса, тј. нека значења добијена метафором и метонимијом.

Alicja Pstygaca са Универзитета у Гдањску приложила је истраживање о неким проблемима тумачења значења и употребе изабраних лексема у пољским и руским новинским чланцима. Комплексност тог питања показала је у свом тексту *Problemy interpretacji tekstu: integracja metodologiczna we wsólczesnym językoznwstwie slowiańskim* (103–111).

Из Братиславе је пристигао рад групе словачких лингвиста Milosave Sokolove, Alexandre Jarošove, Jane Hašanove и Nicol Janočkove *Prezentácia genitívu v slovesnej väzbe v slovenčine (so zretel'om na lexikografické spracovanie slovies vo výkladovom Slovníku súčasného slovenského jazyka)* (стр. 113–130). У раду се, на материјалу речника савременог словачког језика, анализира функција и валенца именичких јединица у генитиву у словачком језику.

Руска лингвисткиња Елена Жданова приложила је рад *Словари неологизмов как объект лингвокультурологического исследования* (стр. 131–140), којим се завршава други том зборника. У раду се тематски класификују неологизми из руског речника који се заснива на лексици штампе из деведесетих година XX века. Указује се на културолошке податке који произлазе из те класификације.

Истраживања која су приказана у другом тому зборника припадају творби речи, лексикологији, синтакси и лингвистици текста. Грађа за ова истраживања углавном је ексцерпирана из речника словенских језика. Теме се односе на језичку синхронију и дијахронију. И поред тога што се грађа углавном ексцерпира из речника, оно што, можда, доминира и повезује многе радове јесте тежња истраживача да проуче функционисање значења и употребе језичке јединице у контексту.

3. Представићемо укратко и монографију Елене Корјаковцеве *Очерки о языке современных славянских СМИ* (*Скице о језику савремених словенских средстава масовног информисања*), коју је, као и представљени зборник, 2016. године објавио Универзитет за природне и хуманистичке науке у Сједлцу. Монографија се састоји из серије повезаних научних истраживања, која су резултат дугогодишњих ауторкиних анализа иновација у творбеним системима руског, пољског и чешког језика, а које су уследиле у језику медија у постсоцијалистичком периоду. Анализа нових деривата омогућава истраживања која нису везана само за поље творбе речи већ и за лингвокултурологију.

Књига садржи следеће делове: Увод (стр. 7–13), Прва глава (стр. 13–67), Друга глава (стр. 67–127), Закључак (стр. 127–133), Резиме (стр. 133–135), Библиографија (стр. 135–146), Основни извори језичког материјала (стр. 148–151), Подаци о аутору (стр. 151–152).

Прво поглавље носи наслов *Языковой образ постсоциалистического общества в славянских СМИ* (*Језичка слика постсоцијалистичког друштва у словенским средствима масовног информисања*). Поглавље се састоји из

пет одељака. У првом одељку (*Способы формирования языковой картины российской действительности в общефедеральных газетах начала XXI века – Методе формирања језичке слике руске стварности у новинама Руске Федерације почетком XXI века*) (стр. 14–24) износи се чињеница да неке лексеме мењају значења у савременом руском језику медија. Тако је, на пример, латинска лексема *провинција*, у XVIII веку (када је и ушла у руски језик, након формирања руске империје), означавала административно-територијалну јединицу у оквиру губерније, а данас означава, како примећује ауторка, целу територију Руске Федерације, изузев Москве. Као потврду ове измене, ауторка наводи бројне примере из руских новина. Е. Корјаковцева је приметила да руски новинари, последњих година, ретко употребљавају лексему *народ* када мисле на руски народ, већ, све чешће, *население* (*становништво*), нпр. *наше население*. Све чешће се појављује *страна* (а не *родина*, *отчество*), *обыватель*, *росиянин*, *раб* (а не *гражданин*) итд. Ауторка скреће пажњу на ескалацију језичке агресије у медијима која је толико јака да деморализује читаоца.

У другом одељку, *Новые производные nomina actionis как формы реагирования на культурно-исторические стимулы (на материале русского, польского и чешского языков) – Нови дериват nomina actionis као врста одговора на културно-историјске изазове (на материјалу руског, пољског и чешког језика)* (стр. 24–37), говори се о новим образовањима која се завршавају на *-изација* у руском, пољском и чешком језику. Наводи се мноштво примера из сва три језика. Многе нове именице на *-изација* имају експресивна, обично пејоративна значења.

У трећем одељку књиге, *Об одном языковом маркере медийного скандала* (*О једном језичком маркеру медијског скандала*) (стр. 37–45), говори се о именицама које се у руском језику и још неким словенским језицима завршавају на *-гејт*. Именица *Вотергејт* је пре 1973. године била само назив једног америчког хотела, а након 1973. године, она добија значење скандала (*Вотергејт скандал*), после чега почиње да се увећава број именица на *-гејт* у енглеском језику. Све оне означавају некакав скандал, а о каквом се скандалу ради открива први део ових твореница. У словенским језицима именице на *-гејт* почињу да настају и да се шире тек почетком овог века. Ево неколико примера из руског језика: *Кудрингейт*, *Медведевгейт*, *Кавказгейт*, *ченгейт* итд. Оваква „гејтманија" (како је ауторка сликовито назива) није карактеристична за јужнословенске језике – у њима тек почиње да се шире ова образовања.

Языковая картина постсоветского мира и его социально-психологические проблемы: ностальгия по коммунизму (*Језичка слика постсовјетског света и његови социјално-психолошки проблеми: носталгија за комунизмом*) (стр. 46–57) наслов је четвртог одељка прве главе књиге. У прилично оштрој анализи у којој се каже да је „криминализација постала један од главних аспеката масовне комуникације у 'путинској епохи'", примећује се и „криминализација језика". Жаргон криминалаца почињу да користе и новинари. Тако, на пример, и у новинама је могуће прочитати глагол *мочить*, који у жаргону криминалаца значи *убити* и *напасти кога с циљем физичког или моралног уништења*. Међу фреквентним речима појављују се и оне којима

се описује стање у друштву – *алкоголизация*, *дебилизация*, *западнизация*, *макдональдизация* итд. Због таквог стања у друштву наглашена је носталгија за комунизмом, што појединци користе организујући радио-станице, сајтове и др. на којима се пушта музика и други садржаји из доба СССР-а.

Прва глава књиге завршава се истраживањем *Концепт* патриот *и его деривационный потенциал в современных общественных дискурсах России, Польши и Чехии* (*Концепт* патриота *и његов деривациони потенцијал у савременим друштвеним дискурсима Русије, Пољске и Чешке*) (стр. 57–64). Закључак је да се ова лексема употребљава са негативном конотацијому руском, пољском и чешком језику, а та се пејоративност посебно види у твореницама које настају када се на ову именицу додају префикси *супер-*, *ултра-*, *хипер-* итд.

Друга глава је именована *Словотворчество постсоциалистических СМИ в условиях глобализации: новации, инновации, инновацонные процессы* (*Творба речи постсоцијалистичких средстава масовних информација у условима глобализације: новације, иновације, иновациони процеси*). *Новација* се у књизи одређује као језичка појава која је у сваком смислу нова у неком језику, док *иновација* подразумева нову јединицу на основу већ познатих творбених модела. *Иновациони процеси* имају стадијуме, етапе, временске границе. Иновације могу бити *егзогене* (позајмљене из других језика) и *ендогене* (оне које потичу изнутра, из матерњег језика).

Први одељак друге главе носи наслов *Образование экспрессивных nomina actionis с помощью суффиксальных формантов -изация/-izace*, *-ование/-owanie/ování, -инг/-ing/-ink* (*Образовање експресивних nomina actionis помоћу суфиксалних форманата-изация/-izace*, *-ование/-owanie/ování, -инг/-ing/-ink*) (стр. 69–88). У истраживању се примећује да се десупстантивне именице на *-изација* граде у руском језику од друге половине XIX века. На много примера из сва три језика показује се да ситуација с овим суфиксима представља иновационе процесе у словенским језицима јер имају своје етапе, које се у раду јасно одређују и описују.

Други одељак је посвећен универбатима с апстрактним значењем (*Образование универбатов – nomina abstracta*, стр. 88–98). Цитирајући много радова о универбацији, ауторка прво износи чињенице о овој појави, схваћеној као творбеној компресији која је изазвана законом језичке економије. Универбат се разуме као творбени компресат. У истраживању се наводе бројни примери суфиксалних универбата који спадају у апстрактне именице у већем броју словенских језика. Прикупљена грађа је класификована и из ње су изведени бројни закључци.

У следећем одељку такође се говори о апстрактним именицама: *Словопроизводство квазидеминутивов на базе nomina abstracta с интернациональными формантами* (*Грађење квазидеминутива од nomina abstracta с интернационалним формантима*) (стр. 98–107). Истраживање је веома занимљиво из угла српског језика због тога што ауторка представља бројне апстрактне именице у деминутивном облику, што уопште није карактеристично за српски језик: *акция – акцийка*, *демонстрация – денонстрацийка*, *сенсация – сенсацийка*, *героизм – героизмик*, *социализм – социализмик* итд. Закључак је да таквих образовања има више у руском него у пољском језику, али их има и у пољском.

Претпоследње истраживање описано у књизи посвећено је пејоративима који се у руском, пољском и чешком језику граде помоћу интернационалних форманата *-саурус*, *-(о)холик*, *-оид*, *-(о)номика* (*Образование пейоративизмов с помощу интернациональных формантоидов -завр/-zaur/-saurus, -(о)голик), -(о)holik, -оид/-oid, -(о)номика/-(о)nomika*, стр. 108–119). Теоријска основа истраживања заснива се на чињеници да је „експресивност постала један од најважнијих покретачких сила језичке еволуције, што се објашњава глобалним снижавањем и масовним емоционалним јавним општењем". Ауторка је показала како се у грађењу експресивних оказионализама не користе увек нови афикси, већ и неки већ постојећи, који се ресемантизују. Затим се наводе бројни примери у руском језику којима се потврђује продуктивност компоненте *-завр* са пејоративним значењем: *жиринозавр* (< *Жириновский*), *колхозавр* (за човека глупог као да је из колхоза), *толстозавр* (за дебелог човека) итд. У западнословенским језицима овај формант је мање продуктиван. Затим се наводе примери и за остале форманте и пореди се ситуација у руском, пољском и чешком језику у вези са начином њихове употребе у грађењу пејоративних оказионализама.

Књига се завршава одељком *Появление агглютинативных композитов, образованных без помощи соединительной гласной* (*Појава аглутинативних сложеница образованих без спојних вокала*) (стр. 119–122). Истраживање је посвећено све већем броју сложеница без спојног вокала у словенским језицима. Оне се умножавају под утицајем енглеског језика: *арт-сессия*, *папа-школа*, *успех-салат* итд.

Књига се завршава богатим списком литературе и адресама корисних сајтова најзначајнијих руских, пољских и чешких медија, из којих је ексцерпирана грађа за истраживања приказана у књизи.

4. Преостаје нам, на крају, да закључимо да зборник и монографија Елене Корјаковцеве представљају користан допринос славистици. Посебан значај видимо у чињеници да су бројна истраживања која смо овде представили написана поуздано, уз потврде из богате славистичке литературе и са мноштвом примера из релевантних извора. За читаоце ових књига у Србији оне ће донети могућност да се упознају са најновијим процесима у руском, пољском и чешком језику, као и са резултатима тих процеса. Такође, моћи ће да испрате сличности и разлике међу словенским језицима у савремено доба, као и да сазнају новости у вези са најцитиранијим славистима и њиховим идејама, јер и аутори овде описаних истраживања и они који се цитирају у њиховим текстовима данас спадају у значајне слависте.

Рајна Драгићевић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

UDC 811.163.41'34(049.32)

Дејан Средојевић. *Фонетско-фонолошки опис акцената у стандардном српском језику – од специфичног ка општем*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2017, 263 стр.

Књига Дејана Средојевића *Фонетско-фонолошки опис акцената у стандардном српском језику – од специфичног ка општем*, у издању Филозофског факултета у Новом Саду приказује резултате емпиријске студије новоштокавских акцената коју је спровео аутор.

Актуелност проблематике изложене у овој књизи вишеструка је, будући да је саопштено истраживање вероватно најопсежнија студија акцената у стандардном српском језику, засновано на акустичкој анализи пажљиво бираног корпуса у изговору 45 говорника стандардног српског језика, детаљној статистичкој анализи релевантних параметара и проницљивим генерализацијама проистеклим из добијених резултата.

Не рачунајући *Предговор* (стр. 9–11), књига је подељена на десет целина: 1. *Увод* (стр. 13–16), 2. *Прозодијски систем стандардног српског језика* (стр. 17–22), 3. *Методе и технике истраживања* (стр. 23–42), 4. *Фреквенција основног тона* (стр. 43–132), 5. *Трајање* (стр. 133–154), 6. *Интензитет* (стр. 155–176), 7. *Фокус* (стр. 177–192), 8. *Питање једносложности силазних акцената и двосложности узлазних акцената* (стр. 193–198), 9. *Фонолошке интерпретације* (стр. 199–216), 10. *Закључна разматрања* (стр. 217–223), *Прилози* (стр. 226–246), након чега је дат опсежан списак коришћене литературе. Свако од поглавља издељено је на уже тематске целине, које су именоване прецизно назначеним поднасловима. Сама структура монографије указује на то да је она веома добро методолошки организована, а списак коришћене литературе говори у прилог савремености и актуелности теме и коришћене методологије.

У првом, уводном поглављу, аутор предочава комплексност проблематике акцента, односно прозодије, објашњавајући да су прозодијске карактеристике језика први аспекат језика доступан детету још у мајчиној утроби, те се прве и усвајају током учења језика у раним годинама живота. Сложеност прозодије, а нарочито акцената, такође произилази из чињенице да је он својство саме речи, али и реченичне интонације, односно реченичног фокуса. Потом се укратко објашњавају циљеви представљеног истраживања – опис прозодијских карактеристика акцената, утврђивање оних карактеристика које су релевантне за успостављање дистинкција наглашеност – ненаглашеност, дужина – краткоћа и силазност – узлазност, као и поређење са ранијим релевантним истраживањима новоштокавских акцената. У завршном делу уводног поглавља Средојевић укратко предочава читаоцу структуру монографије.

У другом поглављу изложене су основе акцентуације савременог стандардног српског језика, који се базира на прозодијском систему источнохерцеговачког и шумадијско-војвођанског дијалекта. Овај систем карактерише

присуство шест прозодема – четири наглашене, које се разликују по квалитету и квантитету, и двеју ненаглашених, које се разликују само по квантитету. Аутор потом објашњава разлику између ортотоничних и атоних речи, могућност преношења акцента на проклитике и правила дистрибуције акцената у зависности од броја слогова у ортотоничним речима. Објашњена је и могућност двоструких акцената у компарацији придева и у сложеницама, а изложена су и правила о дистрибуцији неакцентованих дужина. Аутор скреће пажњу на функције које акценат има у српском, као и у већини других језика – кулминативну, делимитативну и дистинктивну. Поглавље се закључује типолошком поделом језикā на оне с ударним нагласком и тонске језике, али аутор усваја и категорију језика са ограниченим тонским системима, у које спада и стандардни српски језик.

У трећем поглављу, *Методе и технике истраживања*, најпре је представљена популација на чијем је изговору спроведено истраживање. Сви испитаници, старости од 19 до 45 година, становници су града Новог Сада, а приликом одабира водило се рачуна о томе да користе све фонеме српског језика и да имају свих шест прозодема у складу са нормом. Једанаесторо говорника читало је тест-реченице, двадесет четворо је читало континуирани текст, док је десеторо испитаника читало минималне парове реченица. Анализирани корпус обухвата тест-реченице, које садрже циљану реч у иницијалној, медијалној или финалној позицији. Све реченице су неутралне, без афективног значења и у тематско-рематском су поретку. Овај део корпуса садржао је 252 двосложне и тросложне речи. Наредни део корпуса чине 32 реченице у којима се тестирају речи без истицања и као фокус изјавних и упитних исказа. Поред тога, посматране су и реализације 56 речи на крају фразе, односно нефиналне клаузе. Овај део корпуса коришћен је као помоћни, да би се објаснио утицај интонације фразе на реализацију акцента речи. Поред тога, коришћен је и корпус читаних новинских чланака, из којих је одабрано 158 примера. Корпус минималних парова обухвата 30 речи истог фонемског састава, али различитог квалитета и квантитета наглашеног слога у медијалној позицији краћих обавештајних и заповедних реченица. Корпус је сниман у студијским условима током периода од 2007. до 2016. године. Сав анализирани материјал ручно је сегментиран у компјутерском програму за говорну анализу Praat. Анализа материјала обухватала је мерење фреквенције основног тона, интензитета и трајања. Фреквенција основног тона мерена је на почетку и крају вокала, утврђене су максималне и минималне вредности фреквенције, као и тонско кретање између наглашеног и наредног вокала. Интензитет је одређен као средња вредност сваког вокала и утврђено је који је вокал у речи најистакнутији. Мерење квантитета обухватало је трајање наглашеног и наредног вокала, као и удаљеност тонског врхунца од почетка вокала. Све вредности затим су обрађене релевантним статистичким анализама и табеларно су приказане. У наредном делу овог поглавља аутор даје основне податке о претходним истраживањима акцената са којима ће поредити своје резултате.

Наредним поглављем, аутор почиње са излагањем опсежних резултата који се тичу фреквенције основног тона. Уводећи опште карактеристике, као што су интринзична фреквенција и утицај консонантског окружења, аутор

најпре показује да је и ово истраживање потврдило статистички значај универзалних тенденција показаних у ранијим истраживањима. Централни део овог поглавља јесте саопштавање резултата мерења основног тона према горепоменутим параметрима. Аутор изводи закључак да је висина основног тона условљена позицијом речи у реченици, тако да највише вредности има на првој, ниже на медијалној, а најниже на трећој наглашеној речи. Положај речи такође утиче на величину распона тонског кретања, и то тако да су у финалној позицији ове вредности највеће, док између иницијалне и медијалне речи не постоји статистички значајна разлика. У нефиналним клаузама, уочава се тенденција ка узлазном кретању основног тона, а исти правац кретања може се јавити на крају сегмента тематизованог дела исказа. Аутор затим анализира тонско кретање вокала са свим акценатским типовима и у свим позицијама у фрази (медијалној, затим иницијалној и финалној), показујући да је, у иницијалном и медијалном положају, код дугосилазног акцента најчешће присутно узлазно-силазно кретање на наглашеном вокалу, код краткосилазног је подједнако често силазно, узлазно и узлазно-силазно, а силазни правац тона изразитији је у вокалима под дугосилазним акцентом. Премда постоје варијације у вредностима у иницијалној и медијалној позицији, ова тенденција је видна у обема. У финалном положају, с друге стране, фреквенција основног тона силазних акцената показује другачије тенденције, односно, најчешће има силазну путању и на самом вокалу. Вокал који прати силазне акценте има ниже вредности основног тона у свим позицијама. Дугоузлазни акценат карактерише силазно кретање тона на наглашеном вокалу у већини двосложних и четворосложних речи, док преостале показују узлазно-силазно кретање. Између краја наглашеног вокала и почетка наредног изражено је узлазно кретање. Краткоузлазни акценти такође показују најчешће силазно кретање основног тона на наглашеном вокалу (уочено у три четвртине примера), док између наглашеног и наредног вокала постоји значајан узлазни тонски интервал. У финалној позицији, уочена је и блага тенденција да дугоакцентовани слог прати вокал са нижим основним тоном, што се дешава под утицајем реченичне интонације. Но, аутор закључује да је овај распон мањи него код дугосилазних акцената, те да су оба акценатска квалитета и даље дистинктивна. Добијене резултате аутор потом пореди са ранијим истраживањима. Након тога, подаци се анализирају с циљем да се установи који су параметри кључни за успостављање квалитативних разлика. То су распон основног тона од почетка до краја наглашеног вокала, однос између наглашеног и наредног вокала, као и положај врхунца наглашеног вокала.

У петом поглављу, аутор се бави карактеристиком трајања акцентованих вокала. Најпре су сагледане теорије о универзалијама у погледу трајања, која се тичу интринзичног трајања и трајања у зависности од консонантског окружења. Дајући преглед ранијих истраживања вокалског трајања, аутор показује да су универзалне тенденције присутне и у српском језику. У даљем излагању, разматра се квантитетска дистинкција између дугих и кратких наглашених вокала на основу ранијих истраживања. Аутор запажа да постоје недоследности у ранијим генерализацијама у погледу односа трајања дугих и кратких наглашених вокала, и исправно закључује да се овај однос може

са сигурношћу утврдити једино креирањем корпуса минималних парова који се разликују једино према параметру трајања. Из тог разлога, део истраживања обухвата управо овакве парове, помоћу којих се дошло до поузданих, статистички значајних разлика. Резултати показују да однос између трајања дугих и кратких вокала донекле зависи од акценатског квалитета, и то тако да је вокал под дугим силазним акцентом у просеку 1,5 пута дужи од краткосилазног наглашеног вокала, док код узлазних тај однос благо варира у зависности од броја слогова (1,34 пута у двосложним, 1,48 пута у тросложним и 1,3 пута у четворосложним речима). Поред наглашених вокала, мерено је и трајање ненаглашеног вокала у слогу након наглашеног. Овде су резултати мање доследни, али је установљено да вокал након дугосилазног акцента има дуже апсолутно трајање од вокала после краткосилазног акцента, али, изражен као релативна вредност, овај однос је обрнут. Аутор закључује да се на овај начин појачава дистинктивност између дугих и кратких вокала. Под узлазним акцентима статистички значајна разлика уочена је само у тросложним речима. Аутор такође разматра трајања послеакценатских фонолошки дугих вокала, уочавајући да говорници чувају дужину најчешће у затвореном слогу, готово искључиво иза краткоузлазних акцената. Статистичка анализа показује да је фонолошки дуг ненаглашен вокал у просеку дужи 1,48 пута од ненаглашеног кратког вокала.

У наредном поглављу аутор се бави карактеристиком интензитета. Најпре се разматра питање интринзичног интензитета на основу претходних налаза у литератури. Будући универзална, тенденција да отворени вокали имају већи интензитет од затворених присутна је и у српском језику. Аутор показује доследан утицај консонантског окружења на интентзитет, и то тако да вокали окружени звучним консонантима имају јачи интензитет од оних у безвучном окружењу у медијалној реченичној позицији. Вредности интензитета у великој мери су условљене позицијом речи у реченици, а резултати показују веома доследно да су интензитетски врхунци речи у иницијалној позицији највиши, потом следе медијални, да би у финалној позицији они имали најниже вредности. Овакви налази у складу су са ранијим истраживањима бројних језика. Такође се анализира однос интензитета наглашеног и ненаглашеног вокала. Док код силазних акцената ненаглашени слог по правилу има ниже вредности, код узлазних акцената у великом проценту наредни вокал има виши интензитет. Аутор и ово поглавље закључује поређењем резултата свог са претходним истраживањима интензитета вокала српског језика.

Наредно поглавље, насловљено *Фокус*, бави се фокализованим елементима, односно, контрастним фокусом у снимљеном материјалу. Након прегледа прозодијских карактеристика фокализованих елемената на основу литературе, аутор даје резултате свог истраживања фокуса у обавештајним исказима. У медијалној и иницијалној позицији вредности основног тона фокализованих речи са силазним акцентима углавном имају иста својства као речи изговорене без истицања, а разликују се по вишим почетним и максималним вредностима и изразитијим силазним тонским интервалима између наглашеног и наредног слога. Узлазне акценте карактерише оштрији пад основног тона од максималних вредности. Ове тенденције мање су изражене

у иницијалној позицији, где су вредности основног тона веома сличне онима у исказима без истицања. У погледу трајања, наглашени вокал фокализоване речи увек је дужи од наглашеног вокала у речи неутралне реченице, док је наредни вокал мање доследно дужи. Интензитет вокала речи у фокусу виши је од интензитета у речи без истицања. У упитним исказима аутор уочава да фокализоване речи са силазним акцентима имају више почетне и максималне вредности основног тона, а изразито је и узлазно кретање основног тона на наглашеном вокалу, након чега следи интензиван пад до краја речи. Код узлазних акцената доминира узлазни интервал између наглашеног и наредог вокала.

У следећем поглављу Средојевић се критички осврће на теоријски оквир према ком су силазни акценти једносложни, а узлазни двосложни. Аутор, наиме, даје аргументе на основу свог емпиријског истраживања да у дугоузлазним акцентима не постоји висок тон у суседним морама растављеним слоговном границом. Он потом примећује и да се висок тон у узлазним акцентима може јавити на две узастопне море између првог и другог ненаглашеног вокала. Уз све ограде, аутор сматра да се овакав приступ акцентима не односи на испитивани војвођанско-шумадијски дијалект (урбани варијетет Новог Сада).

У наредном поглављу, насловљеном *Фонолошке интерпретације*, аутор након прегледа навода из литературе о фонетским корелатима фонолошког акцента закључује да је најдоследнији корелат акценатског квалитета однос између краја наглашеног и почетка наредног вокала. Силазни интервал између краја наглашеног и почетка наредног вокала доследно карактерише речи са силазним акцентима, док узлазни интервал између њих доследно карактерише узлазни акценат. Аутор, сматра да се акценти истог квалитета, а различитог квантитета, могу фонолошки представити на исти начин, као след високог и ниског тона у случају силазних акцената, (H*.L према нотацији аутосегменталне метричке фонологије), односно ниског и високог тона (L*.H). Он сматра да је јединица која је носилац акцента слог, док је носилац тона мора.

У финалном поглављу монографије (*Закључна разматрања*) аутор систематично резимира резултате представљеног емпиријског истраживања према свим релевантним параметрима.

Приказана студија, заснована на изузетно опсежном емпиријском истраживању, али и детаљно представљеној релевантној литератури, спроведена је на високом академском и научном нивоу, те читаоцу нуди обиље емпиријских података и теоријских разматрања. Стога ће она засигурно бити изузетно корисна референца за све будуће радове из области фонетике и фонологије српског језика.

Маја Марковић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21 000 Нови Сад, Србија
majamarkovic@ff.uns.ac.rs

UDC 81'342.2(049.32)

Damir Horga i Marko Liker. *Artikulacijska fonetika. Anatomija i fiziologija izgovora*. Zagreb: Ibis grafika d.o.o., 2016, 359 str.[1]

Артикулација гласова побуђивала је пажњу језичких проучавалаца још у давној прошлости. Тако су процеси настанка говора и класификације гласова описивани још у IV веку п. н. е., у индијској граматичарској школи, када нису постојала знања чак ни о неким фундаменталним језичким феноменима, или су пак та знања била несигурна и магловита. Ипак, без обзира на овако сјајан почетак, у наредним вековима овој је проблематици посвећивано мало пажње. Значајно проширивање наших сазнања о анатомији и физиологији људског организма, па, самим тим, и говорног апарата, до којег је дошло у средњем веку, нажалост, није допринело бољем разумевању феномена људског говора и његовом прецизнијем опису у оквиру науке посвећене језику. После вишемиленијског таворења на маргинама језичких проучавања, испитивања говорне реализације језика половином XIX века доживљавају своје поновно рођење, а тада почиње и њихов убрзан развој, уско повезан с новим открићима у физици и достигнућима у техничким наукама. Ипак, није се у свим областима фонетских истраживања напредовало једнаком брзином. Акустичка је фонетика, можемо рећи, донекле била у предности. Наиме, иако се од истраживача ове области, поред лингвистичких знања, траже и додатна знања из физике, уз помоћ релативно јефтине апаратуре и у кућним условима могуће је прецизно анализирати особине говора као звука. С друге стране, артикулациона фонетика од истраживача тражи још и додатна знања из анатомије и физиологије људског организма, за истраживања захтева апаратуру која је обично веома скупа и налази се само у специјализованим медицинским установама, а често користи и истраживачке методе (рендген, компјутеризована томографија) које повлаче и низ етичких питања, због којих се некад доводи у сумњу и оправданост самих испитивања. Због тога се често проблему артикулације приступа посредно – преко резултата испитивања акустичке фонетике. Права истраживања артикулационе фонетике, међутим, нису тако честа, али су зато веома вредна. У невеликој литератури из ове области, дело вредно пажње јесте *Artikulacijska fonetika. Anatomija i fiziologija izgovora*, чији су аутори професор емеритус Дамир Хорга и доц. др Марко Ликер, са Одсјека за фонетику, Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу.

Књига коју представљамо објављена је крајем 2016. године, а издавач је Ибис графика из Загреба. Књига има 359 страна, садржи 13 табела и 114 слика и подељена је у девет поглавља, којима претходи *Predgovor* (XI–XV), с следи им *Pojmovno kazalo* (стр. 351–359).

У првом поглављу, *Modeli govorne proizvodnje* (стр. 1–59), аутори представљају различите теоријске моделе којима се говорни процес описује као

[1] Рад је урађен у оквиру пројекта *Дигитални медијске технологије и друштвено-образовне промене* (ИИИ 47040), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

апстрактни кибернетички систем. Говорна производња представљена је преко модуларне теорије (модели Левелта, Бордена и Хариса, Јегера, Фербенкса, као и модел самог Хорге), али и преко теорије активацијског ширења. Објашњавајући говорну производњу на нивоу артикулатора, аутори настоје да дају одговор на питања: које су минималне јединице које се повезују у говорне низове и како се остварује избор тих јединица и њихово повезивање, затим, како се решава велики број степени слободе које говорник треба да савлада у механизму производње говора и, на крају, како контекстуални услови утичу на реализацију појединих сегментних јединица. У оквиру овог поглавља налази се и изузетно занимљиво представљен део о класификацији, настанку и исправљању говорних погрешака, будући да правилно сагледавање овог феномена може да помогне прецизнијем дефинисању процеса производње говора.

У другом, нешто краћем поглављу, *Ljudsko tijelo* (стр. 61–71), аутори дају опште, медицинске напомене о функционисању људског тела. У трећем по реду поглављу, *Upravljačka razina govora* (стр. 73–130), описана је анатомија и физиологија органа који имају улогу на управљачком нивоу говора. Међу овим минуциозно датим описима, од којих се неки тичу чак и историје медицинских истраживања наведених области, с лингвистичке тачке гледишта, веома је занимљив део у којем је описано како се дошло до сазнања о локализацији језичких и говорних функција у мозгу, а истраживања Броке, Бујоа, Верникеа и Гешвинда детаљно су представљена (стр. 102–105). Савремена гледишта на то који су центри одговорни за поједине функције језичко-говорног управљања и како су ти центри међусбно повезани – дата су представљањем Кентовог модела, а све је илустровано примерима различитих типова афазије (стр. 110–114). У четвртом поглављу, *Izvedbene razine govora: uvod* (стр. 131–134), у основним цртама представљене су теме обрађиване у наредним поглављима. *Izvedbena razina inicijacije: respiracija* (стр. 135–171) назив је петог поглавља, у којем је процес респирације представљен из угла анатомије, физиологије и физике. У шестом поглављу, *Izvedbena razina regulacije: fonacija* (стр. 173–216), представљена је анатомија и физиологија структура које учествују у процесу фонације, при чему је детаљно описан процес вибрације гласница, пораст и пад висине основног тона и интензитет гласа, као и миоеластична и неуромоторна теорија вибрирања гласница (према првој – вибрирање зависи од субглотичког притиска, који настоји да раздвоји приљубљене гласнице, и еластичности самих гласница која их враћа у затворени положај; према другој – вибрирање гласница условљено је њиховом инервацијом из централног нервног система (стр. 206–211)).

Најзначајније поглавље ове студије свако је седмо, *Izvedbena razina regulacije: artikulacija* (стр. 217–288), у којем је детаљно представљен сам процес артикулације. Као и у претходним поглављима, аутори прво детаљно представљају анатомију и физиологију органа ангажованих у овом процесу. Иако у фонетској литератури обично нису подељена мишљења по питању броја и положаја изговорних шупљина, поделу на ждрелну, усну и носну шупљину аутори проширују додавањем двеју шупљина: уснене и образне. Када је реч о изговорним органима, Хорга и Ликер наводе најчешће поделе које постоје у фонетикама различитих језика, али и објашњавају да се ове

поделе не морају нужно поклапати с анатомским поделама. Аутори цитирају Шкарићеву функционално-фонетску поделу тврдог непца, по којој се издвајају предњи и задњи надзубни гребен, предње, средње и задње тврдо непце, као и средина уста (стр. 247). Они објашњавају да овако детаљна подела омогућава прецизно теоретско разграничавање места изговора гласова, али и напомињу да физиолошка истраживања хрватског језика нису потврдила потребу за овако прецизним разликовањем изговорних места на тврдом непцу (стр. 247). Поделу гласова на *консонанте* и *вокале*, за коју и сами аутори наводе да је општеприхваћена, Хорга и Ликер не сматрају одговарајућом за своју студију, будући да критеријуми по којима су гласови овако подељени нису артикулациони, већ акустички (консонанти имају шум као доминантну карактеристику, док су вокали (чисти) тонови). Међутим, чак ни ова подела није доследна, јер у гласовима /j/ и /l/ шум није доминантан, а гласови ипак нису вокали. Хорга и Ликер због тога предлажу – с артикулационог становишта – далеко прецизнију поделу и дефиницију гласова – *консонанти* су гласови „koji su u izgovornim šupljinama oblikovani nekom vrstom pregrade ili velikog suženja govornoj zračnoj struji, a koji rezultiraju tišinom i(li) šumom", док су *резонанти* они гласови који се творе „kontinuiranim, otvorenim oblikovanjem rezonantnih šupljina, koje rezultira pojačanjima i utišanjima harmoničnog zvuka" (стр. 250). Аутори подсећају да се често, погрешно, не прави разлика између парова термина – *вокал* : *консонант* и *самогласник* : *сугласник*. Када је у питању врло детаљан опис начина и места артикулације гласова хрватског језика, уз који аутори дају веома занимљиве податке о специфичним гласовима различитих језика, треба истаћи неколико важних чињеница. Код вокала, аутори износе различите теоријске моделе, али Џоунсовом објашњењу физиологије производње вокала дају предност и сматрају га примењивим за стандардни хрватски језик. Ипак, Хорга и Ликер наводе и резултате Царићевог истраживања изговора вокала ултразвучном техником, по којем је установљено да је вокал /a/ – задњи као и вокал /o/, док је вокал /u/ донекле централизован, па је „prednjiji i od /o/ i od /a/" (стр. 256). Позивајући се на резултате електропалатографских истраживања до којих је дошао један од аутора ове студије (Ликер), аутори закључују да „nema dovoljno dokaza da se neka skupina konsonanata u hrvatskom smatra isključivo zubnim, već da je vjerojatnije da su /t/ i /d/, /s/ i /z/ te /n/ zubno-nadzubni konsonanti", поред тога констатују да „u hrvatskom nema palatalnih afrikata, već afrikate /tʃ/ i /dʒ/ te /tɕ/ i /dʑ/ dijele isto mjesto artikulacije dok se razlika između /tʃ/ i /dʒ/ te /tɕ/ i /dʑ/ krije u aktivnom artikulatoru: /tʃ/ i /dʒ/ se artikuliraju vrhom jezika dok se /tɕ/ i /dʑ/ artikuliraju laminom, što pospješuje podizanje leđa jezika i ostvarivanje palataliziranosti" (стр. 263). Аутори сматрају и да би се гласови /tɕ/ и /dʑ/ могли сврстати у потпуно нову категорију надзубно-тврдонепчаних гласова, попут /ʎ/ и /ɲ/. Уколико се прихвати оваква локализација наведених гласова, све гласове хрватског језика могуће је поделити на основу темељног, основног места изговора, па, самим тим, нема потребе да се уводи појам „додатног изговорног места", који постоји у многим језицима света (стр. 266–268). Изузетно драгоцен део ове студије свакако је артикулацијски опис гласова хрватског језика (стр. 273–286), који аутори доносе на основу свих досад датих истраживања, почевши од оних Бранка Милетића, преко Брозовићевих, Шкарићевих,

Хоргиних и др., закључно са најновијим истраживањима заснованим на физиолошким инструменталним методама, чији су аутори Ликер, Царовић, Гибон, Хорга. Опис је илустрован електропалатограмима за сваки глас, као и шематски представљеним попречним пресецима насталим на основу налаза до којих су дошли претходни истраживачи ове области.

Веома је занимљиво и корисно и осмо поглавље студије – *Koartikulacija* (стр. 289–319). Како је у говору говорни тракт увек под утицајем двају или више изговорних сегмената и како се покрети артикулатора преклапају и утичу један на други, феномен коартикулације изузетно је значајан, а с обзиром на то да за његово потпуно сагледавање нису довољне аудитивне и акустичке методе анализе звука, он се може потпуно описати тек уз помоћ физиолошких инструменталних метода (стр. 289). Феномен коартикулације дуго се сматрао питањем биомеханичке реализације, па се коартикулација сагледавала као језичка универзалија, будући да су карактеристике људске биомеханике свима исте. Став да се коартикулација сматра последицом инерције говорних органа почео се мењати када се открило да се ова појава разликује од језика до језика, што је довело до тога да се коартикулација почела смештати у домен језичке компетенције (стр. 292). Аутори врло детаљно излажу различите теоријске погледе на феномен коартикулације. Нарочиту пажњу посвећују Линдбломовој теорији адаптивне варијабилности, по којој је узрок коартикулације штедња у изговорној активности (касније је сам Линдблом делом променио своју поставку, укључивши у њу анализу односа стила говора и говорне штедње) (стр. 295–297). Биомеханичком погледу на коартикулацију супротстављају се Данилоф и Хамарберг, који сматрају да физичко објашњење овог феномена подразумева одвојеност намере од покрета. Ако би то било тачно, ова двојица аутора тврде, „centralni sustav za planiranje ne bi imao informacije o mogućnostima artikulatora te bi slao i takve naredbe koje bi fiziološki bile nemoguće" (стр. 298), због тога они предлажу да се коартикулација посматра унутар фонолошког система језика, будући да су коартикулацијске законитости одређене конкретним граматичким правилима. Након бројних експеримената, ова је теза уобличена у ставу да постоји „коартикулација унатраг" (регресивна), која је одраз језичког планирања, и коартикулација унапред (прогресивна), која је последица инерције говорних органа (стр. 298). Хорга и Ликер детаљно излажу и „прозорски модел коартикулације". Китингова, ауторка овог модела, даје одговор на питање „zbog čega su koartikulacijski procesi u istim fonološkim uvjetima različiti u različitim jezicima". Поред тога, она на коартикулацију не гледа као на процес који узрокује говорну варијабилност, већ као на процес који је смањује (стр. 300).

У последњем, деветом поглављу, *Instrumentalne metode istraživanja artikulacije i koartikulacije* (стр. 321–350), врло детаљно изложене су основне методе истраживања феномена описаних у седмом и осмом поглављу.

Значајан део Хоргине и Ликерове студије, од другог до половине седмог поглавља, посвећен је, углавном, медицинским описима анатомије и физиологије структура укључених у процесе респирације, фонације и артикулације. Овај је податак у складу и с поднасловом књиге (*Anatomija i fiziologija izgovora*), али и с прилично широко постављеном циљном групом читалаца (књига је намењена „znanstvenicima, nastavnicima i studentima koji se bave

fonetskim i govornim znanostima, ali i onima čiji su interesi bliski fenomenu govora pa spoznaje o govoru žele povezati s nekim drugim područjima" (XI)). На овакву структуру књиге сигурно је утицала и чињеница да је артикулациона фонетика, као научна дисциплина, веома блиско повезана с анатомијом, физиологијом, неурологијом, акустиком и психологијом. Широка перспектива приказа коју су аутори заузели, заправо, олакшала је читање књиге свима онима чије образовање није примарно медицинско, будући да они сада могу на једном месту да нађу податке о свим појмовима битним за разумевање лингвистичких, односно, примарно фонетских делова ове студије. Истина, описи неких анатомских структура заиста су сувишни, будући да те структуре не учествују или, макар, не учествују значајно у процесу изговора гласова, али верујемо да су се аутори одлучили за њихов приказ само с циљем да дају што целовитију слику о функционисању човечјег организма. Треба истаћи да су, без обзира на то којој ужој научној области припадају, сви делови књиге писани компетентним језиком и уједначено добрим научним стилом.

Међу великим бројем књига које су објављене током више од пола века колико на Одсјеку за фонетику загребачког Филозофског факултета постоји традиција школовања фонетичара, али и континуирано истраживање различитих области фонетике, *Artikulacijska fonetika* прва је „knjiga u području hrvatske fonetike koja je isključivo posvećena govornoj proizvodnji, analizirajući njezine anatomske temelje koji otvaraju složene odnose jezično-specifičnoga i biomehanički-univerzalnoga u proizvodnji govora" (XII). Ширином приступа теми, информативношћу, студиозношћу која се оцртава при представљању различитих теоријских модела, али и довољном дозом критичности, као и значајем који имају нова тумачења артикулације гласова стандардног хрватског језика, студија Дамира Хорге и Марка Ликера представља вредно дело и у домену опште фонетике и у домену фонетике стандардног хрватског језика.

Дејан Средојевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dsredojevic@yahoo.com

UDC 811.16'367(049.32)
UDC 81:39(049.32)

Дејан Ајдачић. *Етнолингвистика и поредбена фразеологија*. Београд: Алма, 2017, 250 стр.

1. Године 2017. издавачка кућа Алма обогаћена је врсном књигом Дејана Ајдачића под називом *Етнолингвистика и поредбена фразеологија.* Монографија је сачињена од двадесет и једног рада, у којима је разноврсна лексичка и фразеолошка грађа анализирана са аспекта словенске етнолингвистике.

2. У композиционом смислу, радови су у монографији раздвојени у две целине: прва целина, под називом *Етнолингвистика* (стр. 7–184), сачињена је од шеснаест радова, док је друга целина, под називом *Поредбена фразеологија* (стр. 185–244), репрезентована са пет текстова. Потом следи *Белешка о текстовима* (стр. 245–248), у којој се читаоци обавешавају о томе где су већ објављени радови из садржаја ове књиге, и одељак *О аутору* (стр. 249–250), којим се студија затвара.

3. Прва целина монографије отпочиње текстом „Промена етничког идентитета и опозиција *свој : туђ*" (стр. 7–15). Повећана пажња истраживача за различите аспекте идентитета у књижевности, језику, култури и друштву, најчешће израженог кроз опозицију *свој : туђ* – основни је мотив за настанак овог прилога, који није оријентисан, како аутор наглашава, ка истраживању представа о неком конкретном Другом, већ ка истраживању промене идентитета и њеним битним чиниоцима. Кроз осветљавање појмова *идентитет*, *опозиција свој : туђ*, *етноконфесионална центрираност*, *етностереотипи*, *аутоетностереотипи*, *промена и замена идентитета* (и пратећих чинилаца, као што су: *прилагођавање новоме*, *двојни идентитет*, *занемаривање и заборављање свога*, *одрицање*), аутор је овим текстом понудио оквире за будућа истраживања питања етничког и конфесионалног идентитета и њихових промена, у којима теоријско-методолошке поставке може пружити етнолингвистика, али и друге дисциплине које се интересују за различите аспекте појма идентитета.

Језичка представа о издајнику у пољском језику тема је следећа два рада у монографији: „Пољске речи у значењу 'издајник' (zdrajca)" (стр. 16–30) и „Пољске речи у значењу 'издајник вере' (przeniewierca)" (стр. 31–39). У првом раду се на грађи пољских именица и поименичених придева са значењем особе која чини издајника (изузимајући називе особа које издају веру), кроз анализу значења ових блискозначних речи и њихових међусобних односа (односа хиперонимије, хипонимије, синонимије и антонимије), као и устаљених израза, али и уз осврт на паралеле из словенских језика, даје психолошки профил издајника у језичкој слици света пољског народа. Други рад посвећен концепту издајника заснован је на анализи пољских лексема са значењем 'издајник вере' и представља тумачење процеса промене идентитета – овог пута верског и, шире, идеолошког. Повезивањем закључних поставки из ова два рада уочава се сва сложеност употребе назива за издајника у пољском језику.

Питања мигрантологије тематска су потка радова „Теоријски аспекти проучавања пољских лексема у значењу 'мигрант'" (стр. 40–49) и „Самоодређења емиграната у есејима пољских писаца друге половине 20. века" (стр. 50–60). Чиниоце језичке представе миграната код носилаца пољског језика аутор је изложио у оквиру шест елемената језичке слике света, које је у својим радовима детерминисао Јежи Бартмињски: ко – с ким – где – када – зашто – како се разуме.

Монографија се наставља текстом под називом „О Јежију Бартмињском" (стр. 61–71). Реч је о раду прегледног типа који је у целости посвећен представљању истраживачког пута и научних резултата Јежија Бартмињског,

врхунског пољског филолога, који је дао веома вредан допринос развоју пољске и словенске дијалектологије, текстологије, фолклористике, те пољске и славистичке етнолингвистике, когнитивне лингвистике и лингвистичке аксиологије. Иако хронолошки не следи за овим текстом, на овом месту треба поменути и други прегледни рад из овог дела монографије, насловљен „Етнолингвистика у Србији" (стр. 81–89). У њему Дејан Ајдачић заинтересоване читаоце детаљно обавештава о историји формирања етнолингвистике у науци о српском језику, а потом даје информације о српским ауторима чији се поједини радови могу сматрати етнолингвистичким. Држећи се ширих оквира могућег одређења етнолингвистике, аутор даје кратак приказ научне делатности српских филолога – етнолингвиста. Наведени према азбучном реду презимена, представљени су следећи научници и њихови радови који, мање или више, улазе у оквире етнолингвистичког приступа: Дејан Ајдачић, Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Марија Вучковић, Мирјана Детелић, Марија Илић, Милка Ивић, Александар Лома, Весна Марјановић, Драгана Мршевић Радовић, Тања Петровић, Снежана Петровић, Предраг Пипер, Људмила Поповић, Љубинко Раденковић и Биљана Сикимић. Овакви радови, у којима се побрајају лингвисти повезани заједничким деловањем, посреднијим или непосреднијим, на пољу исте научне дисциплине, нису уобичајени у нашој научној пракси, а од несумњиве су користи свим истраживачима чији су предмети научних анализа у ближој или даљој вези са том дисциплином.

Интригантна питања еротског у језику и култури размотрена су у раду „Еротска лексика у словенским језицима" (стр. 72–80). Аутор у раду констатује да се у словенским језицима еротска лексика боље сачувала и чешће се користи него у западноевропским језицима, и издваја неколико начина коришћења еротских израза (израза за именовање полних органа и чинова): избегавање назива (као супституенти се употребљавају заменице *оно*, *шшо*, *нешшо*), називи на другим (страним) језицима, неутрални називи, директно називање полних органа и појава, изведени називи полних органа и фигуративно називање полних органа и чинова.

Концепт *часш* у српском и, шире, словенском контексту главна је тематска окосница два рада у монографији: „Част у српском језику" (стр. 90–118) и „О концепту части као врхунске врлине у словенским језицима" (стр. 113–119). Циљ првог наведеног рада јесте да се резултати анализе когнитивне садржине појма *часш* системски изложе у виду когнитивне дефиниције, чији је задатак, према Бартмињском, да одговори на питање о начину поимања предмета од стране говорника датог језика. До когнитивне дефиниције части у раду се долази, према методологији Јежија Бартмињског, прикупљањем и обрадом три типа података: системских (анализа речничких дефиниција, деривата, синонима, устаљених спојева), анкетних (анализа резултата анкетног испитивања) и текстуалних (анализа различитих типова текстова). У другом поменутом раду у вези са коцептом *часш*, аутор је разматрао речи којима се у изабраним словенским језицима (српском, руском, украјинском и пољском) именује појам *часш.* Указано је на постојећу разлику у језичком одразу једног значења речи *часш*: част као 'висока, унутрашња врлина'. Наиме, српски, украјински и руски језик задржали су реч прасловенског корена (**čъsъlъ*) и у обележавању тог значења, док је у пољском језику та реч потиснута латинском позајмљеницом *honor*.

У раду „Ауторски текстови и реконструкција Језичке слике света” (стр. 120–132) аутор покушава да одреди однос између језичке слике света различитих аутора и језичке слике света већине носилаца датог језика. Констатује се да се поређењем ауторске језичке слике са општом језичком сликом могу увидети различити односи. Наиме, дела неких аутора ће „одражавати и утврђивати постојеће језичке слике света, нека ће представљати чиниоце промене и појаву нових виђења, а у делима са радикалним одступањима ауторске слике света од општераширених представа биће могуће проанализирати начин преграђе света, стварање неког друкчијег света” (стр. 130).

Важност појма вредности у животу људи и њиховим социјалним међуодносима инспирисала је и два следећа текста у монографији: „Типови колекција вредности и њихово профилисање” (стр. 133–148) и „Колекције вредности, њихови типови и профили у српском језику (‘Братство и јединство’)” (стр. 149–162). У овим радовима је изложен предлог да се језички устаљени низови вредности, често у виду парола и слогана (нпр. *Слобода, једнакост, братство* или *Братство и јединство*) назову – колекцијама вредности. За устаљене вредносне изразе код којих долази до замене неке од вредности или измене устаљеног поретка вредности користи се назив – вариране колекције вредности. Аутор је сакупио вариране колекције вредности (изведене из колекције *Слобода, једнакост, братство* – слоган француске револуције) у неколико словенских језика и разделио их у следеће типове: (1) форме са додатом (измењеном) интерпункцијом (нпр. један пољски публициста у свом тексту додаје три знака питања уз сваку од названих вредности: *Wolność? Równość? Braterstwo?*), (2) конструкција са заменом једне вредности (нпр. у наслову приказа књиге једног српског политичара стоји: *Sloboda – Jednakost – Demokratija*), (3) колекција вредности у оквиру шире колекције вредности (нпр. у једном српском политичком тексту среће се реченица: „… прекршено право као и основне вредности: *слобода*, *једнакост*, *безбедност*, *ред*, *правда*, *добробит*”). Такође, ради постизања ироничног ефекта, дешава се да се у тексту на неком словенском језику појави колекција на француском језику (нпр. питање на страници бугарског интернет гласила: *Важи ли Liberte, Egalite, Fraternite за ромите?*). Аутор при упоредном истраживању колекција вредности у словенским језицима примењује етнолингвистички приступ и ствара методолошки оквир за даље структурне, семантичке и стилистичке анализе различитих колекција вредности и из њих изведених конструкција.

Рад „О лингвистичким истраживањима словенске књижевне фантастике” (стр. 163–174) потенцира чвршћу повезаност тумача књижевних аспеката дела словенске фантастике и проучавалаца језичких аспеката тих дела. Аутор у тексту представља постојеће лингвистичке радове о књижевној фантастици и указује на разлике међу њима, а као важан корак у развоју интердисциплинарних истраживања језика фантастичке књижевности наводи планирање стварања речника писаца фантастике.

Феномен нових речи, које настају као продукт друштвених промена и промењених погледа на свет, развитка науке и технике, цивилизацијских тековина итд., тема су радова „Нове словенске речи и метафоре на интернету (април 1999)” (стр. 175–180) и „Нови називи за људе са паранормалним способностима” (стр. 181–184), којима је затворена прва целина монографије. Први

наведени прилог осветљава неке од појава које је интернет увео у словенске језике крајем 20. века. Анализира се лексички фонд словенских језика који одговара појмовима и радњама у светској електронској мрежи: коришћење енглеских речи, транслитерације и морфолошке адаптације страних речи, преводи, прераде и стварање потпуно нових речи. Аутор на крају прилога констатује да се интернет показује „као изузетно интересантан извор за језичка истраживања и с тачке гледишта његове лексике, и с тачке гледишта језика, који се рађа при стварању виртуелних светова" (стр. 180).

У основи рада о називима за паранормалне појаве лежи ауторова констатација да се однос према феномену паранормалног (чудесних моћи неких људи) данас релативно брзо мења, те да је за њихово разумевање важно забележити и анализирати називе за особе са паранормалним способностима у одређеном временском периоду. Ослањајући се на грађу из неколико словенских језика, аутор, у зависности од култура из којих изничу, издваја следеће групе назива: народни, магијски, источни, научни и псеудонаучни, научно-фантастични називи. Сажета објашњења назива која су у раду дата осветљавају културолошке димензије у погледу на свет људи који су се интересовали за паранормалне појаве, током деведесетих година 20. века.

4. Друга целина књиге, по називом *Поредбена фразеологија*, започиње радом „Етнолингвистика и фразеологија" (стр. 185–199). Аутор овде разматра питање односа славистичке етнолингвистике и фразеологије, одређује заједничке основе ове две дисциплине и објашњава неколико изабраних појмова: *фигуративност (пренесено значење)*, *номинација и фразеолошка номинација*, *језичка слика света и фразеолошка слика света*, *кодови културе* и појмове у поредбеној фразеологији – *еквиваленност* и *нееквиваленност*. На крају рада се истиче да етнолингвистика својим широким обухватом грађе и теоријском усредсређеношћу на везу културе и језика фразеологији нуди итекако бројна и корисна сазнања, али и славистичка фразеологија, са своје стране, такође има шта да понуди етнолингвистима.

Упоредна анализа српских и украјинских фразеологизама насталих на основама народне културе представљена је у раду „Трагови народних обреда и веровања у српским и украјинским фразеологизмима (народни календар и свадба)" (стр. 200–209). У првом делу рада указано је на сличности и разлике у фразеолошком именовању делова народног календара код Срба и Украјинаца, док је други део посвећен фразеологизмима којима се у српском и украјинском језику именују свадбени обичаји.

Компаративна фразеолошка истраживања настављена су у раду под називом „Српски фразеологизми са лексемом 'душа' у поређењу са другим словенским језицима" (стр. 210–224). Циљ рада јесте да се на основу анализе заједничких и међусобно различитих елемената српских фразеологизама са компонентом *душа* и одговарајућих фразеолошких јединица из других словенских језика покажу особености представа о души у фразеолошкој слици света српског народа. Уочено је, на пример, да елементи представа о животињама нису развијени у српским фразеологизмима са лексемом *душа*. Душа у српским фразеологизмима нема неке атрибуте који се срећу у другим словенским језицима (рогата, голубиња, козја итд.), што сведочи о томе да

елементи представа о животињама нису присутни у фразеолошком систему српског језика. Овај рад обилује и другим занимљивим констатацијама о заједничким и посебним цртама фразеологизама са лексемом *душа* у српском и другим словенским језицима.

У раду „Фразеологизми са компонентом ‘крв’ у српском језику и књижевним делима” (стр. 225–236) није присутан компаративни приступ, али је аутор указао на студије које би послужиле таквом истраживању. У тексту се разматрају представе о крви у српским фразеологизмима, те се закључује да се фразеолошке јединице са лексемом *крв* у српском језику најчешће ослањају на универзалну симболику крви као насиља и смрти (нпр. *огрезнути у крви*, *купати се у крви*, *проливати крв*), ознаке темперамента (нпр. *врела крв*, *блага крв*, *бити љуте крви*) и наследних црта (нпр. *своја крв*, *наша крв*, *плава крв*).

Монографију затвара текст „Поредбена пољско-хрватска/српска истраживања фразеологије” (стр. 237–244). У тексту је дат приказ библиографских јединица (речника, књига и студија) посвећених компаративним истраживањима пољске и српскохрватске фразеологије и паремиологије.

5. Након приказа најновије књиге Дејана Ајдачића, посвећене етнолингвистици и фразеологији, вреди поменути ауторове речи из последњег прилога у монографији: „Одсуство студија о низу аспеката у српској фразеологији захтева и решавање питања која су у другим лингвистичким традицијама раније разматрана. Известан заостатак, међутим, може бити подстицајан за истраживаче” (стр. 241). Ова књига, без сумње, тај заостатак умањује, а свакако је и врло подстицајна и корисна у свим будућим етнолингвистичким и фразеолошким истраживањима.

Као посебну вредност ове монографије треба истаћи њену опскрбљеност литературом, која се налази на крају радова (списак литературе изостаје у само два текста у монографији). Осим тога, у самим текстовима, богато је осветљаван историјат разматраног питања, али је често указивано и на радове који би били од користи при другачијем научним приступима обрађиваној теми. На крају својих текстова аутор, готово редовно, апелује на потребу наставка истраживања научних проблема које је он у радовима осветљавао, дајући потенцијалне моделе за проширење корпуса и методолошко усложњавање при даљој научној обради. Богат библиографски материјал представљен у овој књизи драгоцен је водич приликом будућих етнолингвистичких и фразеолошких истраживања, у српском и другим словенским језицима.

По сврсисходности и научној актуелности тема које обрађује, богатом корпусу из различитих словенских језика, као и широком опсегу коришћене и предочене литературе, монографија *Етнолингвистика и поредбена фразеологија* Дејана Ајдачића вредан је научни и културолошки допринос, и србистици и славистици.

Маријана Ђукић

Институт за српски језик САНУ
Лексикографски одсек
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LX ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

проф. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Бобан Арсенијевић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
проф. др Тијана Ашић, Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ
проф. др Исидора Бјелаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Марта Бјелетић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
проф. др Жарко Бошњаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Вера Васић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Јасна Влајић-Поповић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
проф. др Дојчил Војводић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Душанка Вујовић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Јасмина Грковић-Мејџор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др. Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Наташа Драгин, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др. Рајна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
доц. др Јасмина Дражић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Душанка Звекић-Душановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Душка Кликовац, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
академик Александар Лома, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
проф. др Маја Марковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Биљана Мишић Илић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
проф. др Радивоје Младеновић, Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ
проф. др Александар Милановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Софија Милорадовић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Мато Пижурица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Људмила Поповић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Михај Радан, Западни универзитет у Темишвару
академик Милорад Радовановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Владислава Ружић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Биљана Сикимић, научни саветник, Балканолошки институт, САНУ
проф. др Дејан Средојевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Марија Стефановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Зузана Тополињска, Македонска академија наука
проф. др Гордана Штасни, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Гордана Штрбац, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику.* Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбрањене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. Предаја рукописа

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: *jdjukic@maticasrpska.org.rs*. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. Процес рецензирања

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифико-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензената. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. Структура рада

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. Формат

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу *jdjukic@maticasrpska.org.rs*);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *италик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. Цитиране форме

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „…”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘…’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘…’).

6. Цитирање референци интегрише се у текст, на следећи начин:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (Večerka 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986[2]: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (Гамкрелидзе – Иванов 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графији;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. Цитирана литература

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абецедном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег" параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитеровати латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

Radden, Günter, René Dirven. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

Hahn, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

Пипер, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија).* Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песмарица.* Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

Veltman, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture.* <http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.> 02.02.2002.

CONTENTS

DANKA VUJAKLIJA. Transcription and Transcripts in Digital Age. IVAN KNJIŽAR. The Problem of Delimitation of Pragmatic Implications in Contemporary Linguistic Theory. VLADIMIR POLOMAC. On the Orthography and Language of the Charters and Letters of Vuk Branković. DEJAN MILORADOV. Riđovka is Not Rufous. MILIVOJ ALANOVIĆ. Functional Word Use: Verbs Between Lexical and Grammatical Role. NADA ARSENIJEVIĆ. The Semantics and Pragmatics of the Genitive with the Preposition *protiv*. JELENA REDLI. The Typology of the Adnominal Accompanimental Instrumental Case. NINA ILIĆ MATIJEVIĆ, SABINA HALUPKA-REŠETAR. WH-phrases in the Nominal Domain in Serbian. ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ. The Use of the Infinitive / *da* + Present Tense in Serbian Pomorišje Speeches in Romania. BOJANA VELJOVIĆ. The Perfect Tense without Auxiliary Verb in the Speech of Tutin, Novi Pazar, and Sjenica. ALEKSANDRA LONČAR RAIČEVIĆ, NINA SUDIMAC. Acoustic Description of the Sccent in the Speech of the Prizren-Južna Morava Dialect. DOJČIL VOJVODIĆ. On the Vocative System in Modern Russian (with Special Attention to the Grammatical Status of Addressing Such as *pap!*, *tat!*). KATALIN OZER. Addressing the Elderly in German and Serbian. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

Издаје Матица српска

Излази двапут годишње

Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1

Телефон: 021/6622-726

e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LX/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 23. октобра 2017.

За издавача: проф. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2017.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику – Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уредник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28– . – Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985– . – 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978